

Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar

**Katolikus restauráció a bécsi
békétől a gyászévtizedig a
Dunántúli és Felső-Dunamelléki
református egyházkerületek
területén**

Doktori értekezés

**Témavezető: Dr. Ladányi Sándor Emeritus
Professzor**

Szabó E. Öd. 2010. február 16.

Tartalomjegyzék

Ajánlás és köszönetnyilvánítás.....	6
I. Bevezető rész.....	7
I. 1. Bevezetés.....	7
I. 2. Reformáció és katolikus restauráció a XVI. században.....	10
I. 2. 1. A protestáns egyházak elterjedése 1608-ig.....	10
I. 2. 2. Protestáns-ellenes intézkedések.....	14
I. 3. Általános történelmi, politikai helyzet.....	18
I. 3. 1. A Magyar Királyság élete.....	18
I. 3. 2. A törökkel való viszony.....	22
I. 3. 3. Kapcsolatok és összeütközések az Erdélyi Fejedelemséggel.....	23
I. 3. 4. Európai körkép.....	29
II. A restauráció külső tényezői.....	31
II. 1. Vallási élet a török lakta területeken.....	31
II. 2. Vallási helyzet a Habsburg Birodalomban.....	35
II. 3. A korszakot meghatározó békekötések.....	40
II. 3. 1. A bécsi béke és az 1608. évi törvénycikkek.....	41
II. 3. 2. Az 1608. évi törvények jelentősége, értelmezése, utóhatása.....	44
II. 3. 3. A Nikolsburgi béke és Bethlen Gábor további békekötései.....	46
II. 3. 4. A Linzi béke.....	48
II. 4. Országgyűlési törvények, végzések.....	50
II. 4. 1. II. Mátyás országgyűlései.....	51
II. 4. 2. Bethlen Gábor országgyűlései.....	52
II. 4. 3. II. Ferdinánd országgyűlései.....	54
II. 4. 4. III. Ferdinánd országgyűlései.....	55
II. 4. 5. I. Lipót országgyűlései.....	58
II. 5. Uralkodói magatartás.....	60
II. 5. 1. II. Mátyás.....	61
II. 5. 2. Bethlen Gábor.....	62
II. 5. 3. II. Ferdinánd.....	63
II. 5. 4. III. Ferdinánd.....	63
II. 5. 5. I. Lipót.....	65
III. A restauráció belső tényezői.....	70
III. 1. Az evangélikusok belső élete.....	70
III. 1. 1. Zsinatok.....	70
III. 1. 2. Fegyelmi problémák, az egyházfegyelem működése.....	72
III. 1. 2. 1. A gyülekezet tisztségviselőivel kapcsolatos esetek (lelkészek, tanítók).....	73
III. 1. 2. 2. Probléma a lelkész környezetében.....	75
III. 1. 2. 3. Panasz a gyülekezetre.....	75
III. 1. 2. 4. Egyéb gondok.....	76
III. 1. 3. Egyházszerkezet.....	77
III. 1. 4. Belső lelki élet, a pozitívumok.....	79
III. 2. Reformátusok belső élete.....	80
III. 2. 1. Zsinatok.....	81
III. 2. 2. Lelkészek élete. „A nép olyan, amilyenek a papjai.”.....	86
III. 2. 3. Az egyházszerkezet.....	89
III. 2. 4. A presbitériumok.....	92
III. 2. 5. Belső gyengeségek, lelki-szervezeti problémák.....	96
III. 2. 6. Pozitívumok.....	98
III. 3. A római egyház belső élete Magyarországon.....	99
III. 3. 1. Zsinatok.....	99

III. 3. 2. A papság helyzete.....	101
III. 3. 3. Sérelmek.....	104
III. 3. 4. Hiányosságok, gondok.....	105
III. 3. 5. Pozitívumok.....	107
III. 4. A két protestáns egyház viszonya.....	108
III. 4. 1. Lelkészek áttérése.....	111
III. 4. 2. Egymástól „elfoglalt” gyülekezetek.....	111
III. 4. 2. 1. Evangélikus „foglalás”.....	112
III. 4. 2. 2. Református „foglalás”.....	116
III. 4. 3. Irodalmi viták.....	116
III. 4. 4. Egyéb panaszok egymás ellen.....	120
III. 4. 5. A megegyezés jelei.....	121
IV. A restauráció módszerei.....	124
IV. 1. Bevezető gondolatok.....	124
IV. 2. Főrendűek áttérése.....	126
IV. 2. 1. Előkészítő áttérések.....	131
IV. 2. 2. Batthyány Ádám.....	132
IV. 2. 3. Nádasdy Ferenc.....	134
IV. 2. 4. Zrínyi György.....	135
IV. 2. 5. Egyéb főúri áttérések.....	136
IV. 3. A katolikus restauráció törvényértelmezése.....	137
IV. 3. 1. Törvényértelmezés a törvényeknek megfelelően.....	137
IV. 3. 2. Törvényértelmezés a törvények értelmével szemben.....	140
IV. 3. 3. Törvényértelmezés a törvényeket megsértve.....	140
IV. 4. Földesúri jog érvényesítése.....	142
IV. 4. 1. A földesúri jog alkalmazásának elvi alapjai.....	142
IV. 4. 2. A földesúri jog gyakorlásának módszerei.....	144
IV. 4. 3. A földesúri jog gyakorlásának konkrét példái.....	146
IV. 5. Pázmány Péter restaurációs tevékenysége.....	150
IV. 6. Tisztségeknek katolikusokkal való betöltése.....	154
IV. 6. 1. Főbb tisztségek, tisztviselők, országgyűlési követek katolikusává tétele.....	155
IV. 6. 2. A nádori tisztség.....	156
IV. 7. Althan Mihály gróf katolikusává válása és ténykedése a katolikus restauráció szolgálatában.....	160
IV. 8. Missziós munka az ország területén.....	162
IV. 9. Jezsuita rend működése.....	165
IV. 9. 1. Országgyűlési „előrehaladás”.....	167
IV. 9. 2. Missziók.....	168
IV. 9. 3. Kollégiumok.....	170
IV. 10. A protestáns sérelmi politika megtörése.....	171
IV. 10. 1. Protestáns sérelmi politika.....	171
IV. 10. 2. Katolikus sérelmi politika.....	174
IV. 11. Hitviták a katolikusok és protestánsok között.....	176
IV. 12. Várban élő gyülekezetek vallásszabadságának megakadályozása.....	181
IV. 12. 1. Győr.....	182
IV. 12. 2. Érsekújvár.....	184
IV. 12. 3. Komárom.....	184
IV. 12. 4. Pápa.....	185
IV. 12. 5. Veszprém, Tata, Fülek, Keszthely, Légrad.....	186
IV. 13. A protestáns tisztségviselők üldözése.....	188
IV. 14. Nyílt erőszak alkalmazása.....	192
IV. 15. Az inkvizíció közbelépése a magyar katolikusok érdekében.....	196

IV. 16. A katolikus restauráció a statisztika tükrében.....	199
<i>V. Konklúzió.....</i>	<i>204</i>
<i>VI. Függelék.....</i>	<i>207</i>
<i>VII. Felhasznált irodalom.....</i>	<i>261</i>
VII. 1. Levéltári, kéziratári források.....	261
VII. 2. Forrásközlemények.....	261
VII. 3. Cikkek.....	262
VII. 4. Lexikonok, szótárak.....	263
VII. 5. Tanulmányok.....	264
VII. 6. Kötetek.....	265
VII. 7. Internetes források.....	267

Ajánlás és köszönetnyilvánítás

A köszönetnyilvánítások során legelőször Istennek adok hálát. Voltak nagyon reménytelen és kilátástalan pillanataim az anyaggyűjtés és dolgozatírás során. Mégis újra kaptam reményt és erőt, hogy be tudjam fejezni azt, amit elkezdtem. Számomra ennek a munkának az elkészülése komoly Isten-bizonyíték. Ő erőt ad, vezet és megsegít.

A dolgozat megírása során többféle emberi segítséget is kaptam. Voltak azok, akik tanácsukkal, javaslatukkal járultak hozzá az értekezéshez és voltak akik buzdítottak, bátorítottak, hogy ne adjam fel akkor sem, amikor kissé nehezebben haladtak előre a kutatással kapcsolatos feladatok.

Mindenekelőtt Feleségemnek és Gyermekeimnek köszönöm meg a megértést és háttér támogatást, Feleségemnek külön köszönöm a stilisztikai hibák javítását. Dolgozatomat köszönetem jeléül Neki ajánlom. Témavezetőm, dr. Ladányi Sándor Professzor Úr buzdítása és támogatása sokat jelentett a kutatás során. A dolgozat elkészüléséhez szakmai segítséget adott dr. Fazekas István a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség levéltári delegátusa, dr. Márkus Mihály Professzor Úr, valamint dr. Papp Sándor Professzor Úr. Megemlékezem néhai dr. Pásztor János Professzor Úrról, aki dolgozatomban is megjelenő, maradandó útravalóval látott el.

A buzdítók és lelki támaszt adók tábora szintén népes. Legelőször Szüleim, Nagymamám és Testvéreim mindig megújuló érdeklődéséről emlékezem meg. Nem lehetett feladni a küzdelmet, hiszen mindig volt valaki, aki megkérdezte, hogy miként állok a dolgozattal. Ugyancsak komoly támogatóm volt néhai Barth Sándor, aki minden egyes találkozásunkkor örömét fejezte ki, ha valami előrehaladásról hallott. Végül pedig megköszönöm a Naszályi Református Gyülekezet támogatását, hogy a több mint 7 esztendeig tartó folyamat minden egyes lépésénél ott voltak lelkipásztoruk mellett.

I. Bevezető rész

Mottó: „Amilyen mértékkel mértek, olyannal mérnek nektek, sőt ráadást is adnak.” (Márk evangéliuma 4. rész 24. vers)

I. 1. Bevezetés

Teológiai tanulmányaim során az egyház történetének XVII. századi eseményeit vizsgálva mindig szembeötlő volt, hogy a protestánsok által kedvezően megvívott harmincéves háborút követő békeszerzések¹, bár mindenben megerősítették a reformáció egyházainak létét, mégsem biztosították teljes egészében megmaradásukat. A leginkább szembeűnő ez éppen a Magyar Királyság területén volt, ahol külön békeszerződés, a linzi béke biztosította a protestáns egyházak szabadságát és vallásuk gyakorlásának teljességét. Azonban 1645 után eltelik negyed évszázad és elérkezünk a magyar protestantizmus egyik legszomorúbb és legfájóbb időszakához, a gyászévtizedhez. A protestáns jogok csúcspontja 1645, a legnagyobb jogtalanság időszaka pedig az 1670 utáni évtized egészen az 1681-es soproni országgyűlés összehívásáig. Alapvető kérdésem az volt, hogy mi minden történhetett ebben a 25 esztendőben ahhoz, hogy a csúcsponttól a mélységbe zuhanjon a protestáns egyház, vagyis milyen formában sikerült a katolikusoknak helyreállítaniuk előző erőállapotukat, milyen formában zajlott a római egyház restaurációja.

Éppen ezért vettem nagyító alá ezt az időszakot, hogy megvizsgáljam, tényleg csúcspontnak nevezhető-e a linzi béke, ha pedig nem, akkor vajon hol található a protestáns egyházak legerőteljesebb pillanata. Így haladtam az időben visszafelé, míg sikerült megtalálnom a csúcspontot, az 1608-as esztendőben. Az ezt követő 1-2 esztendőben mind létszámát, mind területi kiterjedtségét, mind pedig a pártoló főnemeseit, nemesek arányát illetően a legerősebb a protestáns egyházak léte. Ettől kezdve beszélhetünk a protestantizmus elerőtlenítésének, más szemszögből nézve a katolikus restauráció kezdetének időszakáról. Az időkeretnél az is meghatározóvá vált, hogy az 1608 és 1670 közötti időszak egy olyan sajátos katolikus restaurációs folyamatot takar, amelyet Fazekas István² nyomán a földesúri ellenreformáció korának nevezhetek. Bár ő csak 1620-tól számolja ezt az időszakot, azonban a tények mutatják, hogy már rögtön az 1608-as törvények megalkotása utáni esztendőben vannak főúri áttérések, így ez a folyamat, vagyis a földesúri ellenreformáció folyamata a protestánsok törvényi elismerésének időpontjától, 1608-tól kezdődik. Ekkor ugyan még nem teljes tudatossággal zajlik, ám az 1610-es évek végétől már jogi alapvetéssel folyik és tart egészen 1670-ig, amikor az erőszakos templomfoglalásokkal, a városok erejének megtörésével és a koncepciók perkei elkezdésével egy teljesen új restaurációs folyamat veszi kezdetét, amelyet totális ellenreformációként jelölhetek meg. Az időkeret, amit ilyen formában 62 esztendőben határoztam meg, a Mátyás által összehívott 1608-as országgyűlés és a gyászévtized előhangjának számító 1670-es esztendő között, ennek a földesurak által végzett restaurációs időszaknak az áttekintését teszi lehetővé.

Amikor azonban az időkeretet a megvizsgált tényeknek köszönhetően kibővítettem, kénytelen voltam a földrajzi keretben némi megszorítást tenni. Így alakult ki a legeseménydúsabb területek kiválasztásával a határ. Ebben a korszakban legerőteljesebben Nyugat-Dunántúl, valamint Északnyugat-Magyarország protestánsai szenvedték el a római egyház helyreállítási törekvéseinek minden negatívumát. Ezen a területen két református egyházkerület alakult ki, a Dunántúli és a Felső-Dunamelléki. Ezek a területi határok nagyjából megfeleltek a lutheránus egyházkerületeknek és a korábbi katolikus egyházmegye

¹ Itt egyrészt az 1648-ban Osnabrückben és Münsterben megkötött úgynevezett Westfáliai békére, amely Svédországon és Franciaországon kívül a Német Birodalom, Hollandia, Svájc és a Habsburg-ház osztrák ágának területein rendezte az egyházak viszonyát, másrészt a Magyarországra vonatkozóan 1645-ben megkötött linzi békére gondolok.

² Lásd FAZEKAS ISTVÁN: Falusi közösségek hitváloztatása a 17. században. Internet cím: <http://www.vigilia.hu/1999/7/9907faz.html>. Letöltés dátuma: 2009. 09. 28.

beosztásoknak is, így a területi határokat mindhárom felekezet szemszögéből meglehetősen nagy pontossággal meg lehet határozni.

Szem előtt tartottam azt is, hogy ne csupán egy felekezet szemszögéből kerüljön megvizsgálásra az időszak, hanem mind a két protestáns egyház, vagyis a református és evangélikus, ahogyan a korszakban nevezik kálvinista és lutheránus, valamint a római egyház szemszögéből is³. Természetesen alap beállítottságom nem változhat meg, tudniillik az, hogy református lelkipásztor vagyok, de igyekszem kissé más lelkülettel hozzáállni a korszak történetéhez, mint ahogyan azt az eddigi írásokban láttam: mind a lutheránusok, mind a kálvinisták, mind pedig a római egyház írói a saját maguk igazát igyekeztek bizonygatni⁴. Igazat egyik felekezetnek sem lehet adni, hiszen mindegyik félnek létezik a saját igazsága: a római egyház igazsága az, hogy egyedül üdvözítő egyházként igyekezett megmenteni a kárhozottól a lelkeket; a lutheránusok igazsága az, hogy a saját hitvallásuknak megfelelő módon lehet a leginkább megismerni az igazságot; a kálvinisták igazsága pedig az, hogy ha egy gyülekezet akár lutheránussá, akár „pápistává” vált, akkor az elveszett az igaz hit számára. Igaz ugyan, hogy a XVII. században létezett egy objektív igazság is, ez a jogalkotás szintje volt, azonban itt is, ahogyan sok minden másban is kiütközött a nézetkülönbség, amely a három egyház jogértelmezésében jelent meg. A tények rendszerezésében és válogatásában tehát nem az vezérelt, hogy bármelyik egyháznak is igazat adjak, hanem az, hogy sikerüljön lehetőleg minden olyan tettet, elképzelést, szándékot egymás mellé gyűjtenem, ami a római egyház helyreállítását vázolja fel a fenti idői és földrajzi keretben.

Felvetődik a korszak elnevezésének kérdése is. Az eddig általánosan használt meghatározások szerint a katolikus megújulás, az ellenreformáció, az elnyomatás kora, a katolikus restauráció kora⁵ megjelölésekkel találkoztam. Úgy gondolom, hogy az elnevezés állásfoglalás a tartalmat illetően. Péter Katalin⁶ a következőképpen fogalmaz a korszak meghatározásának kérdésében:

„...a korszak legfontosabb egyháztörténeti jelenségcsoportjait megítélésem szerint a következő, felcserélhetetlen sorrendbe kell állítani: katolikus reform, protestáns reformáció, katolikus ellenreformáció. (...) Az utolsóként említett jelenségcsoportnál, az ellenreformációnál tulajdonképpen két fogalom használata volna indokolt. (...) Mindkettő a reformációval, illetve a protestantizmussal szemben gyakorolt cselekvést jelentene, de az egyik a térítést, a másik az erőszakot jelölné. Mert Pázmány Péter prédikálásban és beszélgetésben megnyilvánuló igen eredményes tevékenysége például nem azonosítható azzal az elvakult fanatizmussal, aminek semmi értelme nem volt. Nem valószínű, hogy csak egyetlen protestáns is azért vált volna hívő katolikussá, mert végignézte a szerencsétlen aggastyán, Drabik Miklós kivégzését... (...) ...a térítés és az erőszak élesen elválasztandó egymástól.”⁷ „Az ellenreformáció nem azonos a katolicizmus megújulásával. A megújulás ugyanis az egyház híveinek belső igényeiből

³ Péter Katalin megfogalmazását irányadónak tartom: „A legfontosabb új fejlemény talán az, hogy kezdünk a felekezeti elfogultságokon felülemelkedni. Ez éppen a szóban forgó korszakot tekintve nem kevés. (...) ...a vallásügy lett mind a kortársak, mind a történészek szemében a döntő tényező. És a vallásügyről nehéz vallási elfogulatlanság nélkül nyilatkozni.” Péter Katalin: Köszöntő (Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVI-XVII. századi Magyarországgal kapcsolatban) (Internet cím: <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/peterkat.htm>) Letöltés dátuma: 2007. 05. 04.

⁴ Ehhez adalékként álljon itt egy idézet: „A Jó Pásztorunk és Szeplőtelen Szűz anyjának, a ki »az egész világon egyedül győzedelmes minden eretnenség fölött«, a második keresztény millenium alkonyán ajánlja a szerző.” (Hahnekamp György: Magyar konvertiták. Életrajzi adatok. A Stephaneum Nyomása, Budapest, 1900. Belső címlap, ajánló szöveg)

⁵ Hahnekamp György nem vesz tudomást arról, hogy milyen elnevezési formák vannak, ő egyszerűen megtérésnek nevez minden olyan lépést, amikor valaki a protestáns egyházak kötelékét elhagyva a katolikus egyházba lépett, függetlenül attól, hogy azt megelőzte-e erőszak, avagy sem, vagy éppen őszinte volt, vagy csak a kényszer szülte. Szerinte „a történelem tanúsága szerint e megtérési folyamat az úgynevezett reformáció óta mindig folyt-folydogált, hol szélesebb, hol szűkebb mederben.” Hahnekamp György i. m. 6.

⁶ Neki egyébként van egy külön elnevezése a korszakot illetően, amikor ezt a címet adta az egyik XVII. századról szóló művének: A magyar romlásnak századában. (Magyar História sorozat. Gondolat Kiadó. 1979.) Ez az idézet Zrínyi Miklóstól ered, és a szerző úgy gondolta, hogy megfelel a század történéseinek.

⁷ Péter Katalin: Köszöntő i. m. Internetes forrás.

indul, míg az ellenreformáció, akár térített, akár erőszakot alkalmazott, a protestantizmus megsemmisítésének céljával, vagyis külső készítésre született⁸.

Péter Katalin meghatározásaiból kitűnik, hogy sem a katolikus megújulás, sem pedig az ellenreformáció elnevezés nem felel meg annak, hogy az általam megvizsgálni kívánt korszak egészének meghatározását adja. Véleményem szerint a restauráció szó felel meg legjobban a korszak leírásának. Nem a sokszor pejoratív csengésű értelmére gondolva, hanem a kifejezés eredeti, a latin nyelvben meglévő jelentéstartalmát szem előtt tartva kell a meghatározást adni. A restauráció szó ugyanis azt jelenti, hogy helyreállítás, megújítás. Ha a helyreállítás értelmet vesszük alapul, akkor abba a római egyház minden típusú megerősödési folyamata beleillik.

„A katolicizmusnak ez a nagylendületű kora (...) nem merült ki csupán a protestantizmus elleni küzdelemben, hanem ennél sokkal többet, nagyobb pozitívumot hozott létre: a meggyengített, elszunnyadt katolikus öntudat új életrekeltését s megerősítését és ami ezzel együtt járt, a lelki élet olyan újjászületését, ami a maga dinamikus jellegével a lelki keretek bensőségéből kilépve, mint valláspolitikai restauráció is rányomta bélyegét a közéletre.”⁹

Mindezeket összegezve számomra egyértelművé vált, hogy egyedül a restauráció szó fejezi ki mindazokat a folyamatokat, amik akár belső, akár külső szinten zajlottak.

A fent felvázolt igyekezetnek megfelelően próbáltam a forrásokat is felkutatni. Természetesen nem lehetett céлом az, hogy mind a három felekezet forrásait mély alaposággal szedjem össze. Azt mégis már a forrásgyűjtés alatt szem előtt tartottam, hogy valamilyen szinten mindhárom egyház életét bemutassam. Így alakultak ki a fontosabb támpontot adó források: Thury Etelének a református illetve Payr Sándornak az evangélikus Dunántúli Egyházkerületek életéről írt munkái; a nyomtatásban megjelentetett korábban csak kéziratban elérhető levelek és egyéb források; az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mindhárom egyház életéről; Zsilinszky Mihálynak az országgyűlések vallásügyi tárgyalásait taglaló nagy ívű munkája; valamint Angyal Dávidnak a korszak politikai és vallási küzdelmeiről írt műve. Ezekon kívül természetesen további források is feldolgozásra kerültek a levéltárak, kéziratárak, könyvtárak ide vonatkozó anyagaiból, itt is előtérbe helyezve a három felekezet ilyen jellegű gyűjteményeit. Az anyag feldolgozása során kiderült, hogy a viszonylag nagy idői keret és a szintén komoly földrajzi tér nem teszi lehetővé minden egyes lépésnek a teljes mélységig való feltárását. Ez azonban a témából adódóan céлом nem is lehetett. Egy olyan általános képet kívántam adni a katolikus restauráció folyamatáról, amelyben lehetőség szerint valamennyi, az idői és helyi keretnek megfelelő igyekezet helyet kap.

Az időkeret következetes megtartása természetesen sokkal egyszerűbb feladat volt, mint a földrajzi keret szigorú és következetes véghezvitele. Vannak olyan rendelkezések, döntések, amelyek nem csupán az általam vizsgált 14 vármegye területére vonatkoztak, de itt is kifejtették hatásukat: gondolok itt az országgyűlési végzésekre, zsinati döntésekre. Ezekon kívül voltak olyan személyek, akik nem az adott területen éltek, de hatásuk nagy mértékben befolyásolta ezen térségek vallási életét, elsősorban az erdélyi fejedelmekre, Bethlen Gáborra és I. Rákóczi Györgyre gondolok. Hasonlóképpen feldolgoztam olyan restaurációs módszereket vagy „ötleteket”, amelyek nem csupán a dunántúli és északnyugat-magyarországi területeken kerültek kipróbálásra, de megjelentek itt is.

Néhány mondatban meg kell említenem, hogy bizonyos kifejezéseket miért használok a megszokottól eltérően. A korszak feldolgozásával kapcsolatban, attól függően, hogy mikor készült a mű, az egyházak megnevezése változó. A katolikus egyházra gúnynévként aggatták a pápista jelzőt, valamint megjelent a római egyház elnevezés is. Én minden olyan esetben, amikor nem idézetről van szó, ez utóbbi elnevezést fogom használni. Ennek az egyháztörténeti megfontolásokon túl van egy személyes oka is. Dr. Pásztor János

⁸ Péter Katalin: A katolikus megújulás és a protestáns reformáció in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 11.

⁹ Csóka Lajos: A katolikus megújulás kora. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1940. 5.

professzorommal való utolsó személyes találkozásunkkor, amikor elköszöntünk egymástól, akkor a lelkemre kötötte, hogy a római katolikus egyház történeti szemszögből nézve nem lehet katolikus, vagyis egyetemes, hiszen rajtuk kívül léteztek más egyháztestek is. Éppen ezért használjam mindig a római egyház kifejezést. Ezt a kérést és ezt az örökséget igyekszem tovább vinni dolgozatomban, amikor a megszokott római katolikus, vagy katolikus egyház helyett a római egyház megjelölést használom. A másik két egyháznál a református és evangélikus megjelöléseket alkalmazom a kálvinista és lutheránus megnevezés helyett. Volt egy másik fogalomkör is, amely komoly fejtörést okozott. A vallásváltással kapcsolatban, amikor akár egy személy, akár pedig egy település a katolikus restauráció következtében a római egyház részévé vált, párhuzamosan használom a katolikussá válást, az áttérést, valamint a vallásváltást. Mindegyiknek a jelentése más és más tartalmat hordoz, ám én szinonimaként kezeltem a kifejezéseket.

A téma feldolgozását négy fő részre osztottam. Elsőként a témának keretet adó külső körülményeket mutatom be, a történelmi előzményeket, illetve a politikai, történelmi helyzetet. Ezt követően a katolikus restaurációt hármass felosztásban tárgyalom, úgymint a restauráció külső tényezői, a restauráció belső tényezői és a restauráció módszerei.

A korszak egészére nézve előzetes gondolatként álljon itt I. István királyunknak fiához, Imre herceghez szóló intelmeiből egy részlet, amely valamilyen szinten elmarasztalja a katolikus restaurációs törekvéseket, mint amelyek egységesíteni, uniformizálni akartak. Ezt az idézetet helyezem ide bevezető gondolataim végére:

„Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát... hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti... Mert az egynyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”¹⁰

I. 2. Reformáció és katolikus restauráció a XVI. században

A mohácsi vésztől 1608-ig tartó időszak nem olyan egységes, mint azt a hagyományos korszak beosztás sugallja. Általában a reformáció elfogadásának és az eszmék átvételének időszakát ezzel a dátummal zárják le az egyháztörténettel foglalkozók. Mégsem lehet kijelenteni, hogy az 1520-as évektől egészen 1608-ig töretlenül és folyamatosan terjedtek el a reformáció eszméi és a protestáns egyházak minden külső veszélyeztetés nélkül élték életüket. Éppen ezért a XVI. századi előtörténetet kettős felosztásban tekintem át, egyrészt a protestánsok által elért eredményeket, illetve az általuk használt terjesztési eszközöket, másrészt pedig a protestáns-ellenes törekvéseket: a római egyház tevékenységét és az országos törvényeket.

I. 2. 1. A protestáns egyházak elterjedése 1608-ig

A protestantizmus kezdeteire visszatekintve elmondható, hogy Magyarország sem vonhatta ki magát azon eszmék alól, amelyek a Német Birodalomban terjedtek. Luther Márton 1517-es fellépését, a 95 tételt feltehetőleg ismerték már a következő esztendőben is hazánkban, Tetzeli egyik feljegyzése szerint mindenestre így van¹, azonban ezek komolyabb elterjedése ekkor még nem történt meg. Nagyobb hatása volt Luther három alapvető reformatori iratának, valamint a pápa által való kiátkozásának, amit az esztergomi érsek 1521-ben az ország valamennyi fontosabb városának templomában kihirdettet, ezzel komoly hírverést adva Luther eszméinek. 1522-ben aztán már megindultak a diákok Wittenberg felé. Sopron városának inkvizíciós feljegyzései szerint a polgárság körében is megjelent az újítás igénye. Hasonlóan mutatkozott ez meg Pozsonyban is. Elsősorban nem a Dunántúli és északnyugat-

¹⁰ Szent István intelmei Imre herceghez. Internet cím: <http://mek.niif.hu/00200/00249/00249.htm>. Letöltés dátuma: 2009. 08. 12.

¹ Lásd Révész Imre: Magyar református egyháztörténet 1520 tájától 1608-ig. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1938. 44.

magyarországi városokban, hanem az úgynevezett bányavárosokban és az erdélyi szászok körében terjedt el komolyabban a Mohácsi vész előtt a protestantizmus.

A mohácsi vész komoly törést jelent mindenféle tekintetben. Mind az ország számára, amely hosszú időre elveszítette önállóságát és egységét, mind pedig a római egyház számára, amely főpapjai egy részének elvesztésével erőteljesen megrendült és az ország szétszakadásával egyházszervezeti szinten szintén kettészakadt. A megrendülés következtében sokkal szabadabban terjedhettek a reformáció eszméi, hiszen nem volt ellenálló erő sem a kormányzatban sem pedig a római egyházban. Ehhez járult még az a tény is, hogy a főurak jelentős része a következő 3 évtizedben protestáns hitre tért, birtokaikon a már korábban kialakult egyházi jogokkal élt, vagyis anyagilag és jogilag biztosította az egyházat, ha kellett akkor erővel is megvédte azt, a tanítók és lelkészek alkalmazásában teljes jogkörrel bírt, a zsinatokat összehívta, a hitvitákon pedig elnökölt. A földbirtokosok olyan befolyással bírtak az egyházi életre, hogy vallásuk döntően befolyásolta a hozzátartozó területek vallási képét.

A dunántúli és északnyugat-magyarországi területeken a kiemelkedő magyar reformátorok közül többen is tevékenykedtek. Az első komolyabb tevékenységet kifejtő prédikátor Dunántúlon a Bálint pap néven ismert lelkész, aki Török Bálint birtokain munkálkodott, nevéhez kapcsolható Pápa és környékének reformálása. Itt működött Dévai Bíró Mátyás is, aki 1535-ben került Nádasdy Tamás birtokára. Ide tért vissza német útja után 1538-ban, ám itteni ténykedése viszonylag rövid időt tett ki, mindössze 2 esztendő. Minden valószínűség szerint a környező falvakba is eljutott. Ezt támasztja alá a kádártai anyakönyv feljegyzése:

„Anno 1725. (...) Soha senki nem emlékszik arra, hogy itt valaha más religión lévő tanítók lettek volna, sőt a régi öreg emberek bizonyosságából volt ez helyben egy Mátyás nevű pap, aki mintegy másfél esztendeig itt szolgálván, a körüllevő helységekben is szolgált, ez pedig volt 1535. esztendőben. Ez a Mátyás pap pedig volt Dévai Mátyás.”²

Hasonlóképpen megjegyezte az utókor számára ez az anyakönyv: „azután, amint a régi öregek emlékeznek, szolgált itt egy Mihály pap, de meddig, nem bizonyos...” Feltehetőleg ő volt Sztárai Mihály, aki a veszprémi területeken is körbejárhatott. Sárvárhoz köthető Sylvester János neve is, akinek Újszövetség fordítása Nádasdy Tamás támogatásával jelenhetett meg 1541-ben. Szintén megfordult a dunántúli részeken Szegedi Kis István, aki 1558-tól 3 évig a Somogy megyei Kálmáncsán működött. Végül a sorban meg kell említenem Huszár Gál nevét is, aki 1554-ben Oláh Miklós üldözése elől menekülve került lelkészként Magyaróvárra. 1560-ban innen elment, majd 1562-ben tért vissza a környékre, először Komáromban, azután Nagyszombatban, majd Komjátiban működött, utóbbi helyen nyomdájával együtt, végül pedig Páparára ment, ahol aztán pestisben halt meg³.

A korábban említett Nádasdyak mellett a másik hatalmas főúri család ezen a vidéken a Batthyány család, ők a XVI. század második felében lettek protestánsok, így az ő birtokaikon az 1550-es évektől alakult ki az egyházszervezet⁴. A Dunántúl többi részén, valamint a felső-Dunamelléki területeken leginkább a váraknak és városoknak köszönhető a protestantizmus elterjedése. A várak közül Győr és Komárom emelkedett ki, a városok sorában pedig Sopron, Kőszeg, Pozsony és Nagyszombat voltak a jelentősebbek. Természetesen velük együtt a városok földesúri joghatósága alá tartozó területek is protestánsokká váltak. Veszprém városa, amely püspöki székhely volt, szintén viszonylag gyorsan átveszi a reformációt. Ez köszönhető az 1552-es veszprémi török diadalnak, amelyet követően, bár a várat nem sokkal később visszafoglalták a magyar seregek, egészen 1629-ig nem lakott helyben a püspök. Így itt is viszonylagos nyugalomban, zaklatás nélkül folyhatott az új eszmék elterjedése.

² Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 29.

³ A kiemelkedő reformátorok tevékenységét lásd Révész Imre: Egyháztörténet i. m. 59-65., 66-67., 130-131.

⁴ A XVI. század végére a Batthyány és Nádasdy uradalmak területét is érintő Vas vármegyében már 57 református gyülekezetéről van feljegyzés, amelyeknek száma a XVII. században tovább nőtt. Lásd Fülöp József: A református egyház története Vas megyében. in. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 37. szám 587-589.

A hódoltsági területen a külső erők még kevésbé tudták megakadályozni a reformáció tanainak térhódítását. Ebbe a sorba számos kisebb település tartozik, a jelentősebbek között Székesfehérvárt kell megemlítenem, amelyik 1543-ban került török kézre és már ebből az évből van feljegyzés arra nézve, hogy az úrvacsorát két szín alatt szolgáltatták ki. A Székesfehérvár környékén lévő települések a következő két évtizedben szintén protestánsná váltak.

Az északnyugat-magyarországi területeken sokkal kevesebb adatunk van arra nézve, hogy kik voltak a reformáció terjesztői. Az eddigi nevek közül ide tartozik Huszár Gál, akinek komáromi, komjáti és nagyszombati tevékenységét már említettem. Rajta kívül a kevésbé neves terjesztők közé tartozott Nagybánkai Mátyás, aki az 1560-as években Nagyszombatban és környékén tevékenykedett. Ugyancsak ennek a tájéknak a reformátorai között kell megemlíteni Bornemisza Péter nevét. Ténykedésének színtere Nagyszombat és környéke, a Vág mentének területe volt. Sokféle üldöztetéssel kellett szembenéznie, de mindezek ellenére állhatatosan végezte itt munkáját. Zólyomi kitérő után tért vissza a térségbe, ahol 1574-ben püspökké választották. Ezek után Szered, Sempte majd Detrekő volt munkálkodásának színtere. Tevékenységének ideje mintegy három évtizedre tehető. Ennek a vidéknek mindenképpen leghosszabb ideig munkálkodó és irodalmi téren is legaktívabb reformátoráról van tehát szó⁵.

Az eddig felsoroltakon kívül mindenképpen meg kell említenem azokat a reformátorokat, akik akár névvel, akár név nélkül vállalták a sokféle nehézséget eszméik terjesztésének érdekében. Ez a jellegű hiterjesztés sokszor a támogatás teljes hiánya ellenére is fennállt. A másik fontos mozzanata a reformáció elterjedésének a szerzetesek és papok protestánsná válása volt. A gyülekezet anélkül lett a reformáció eszméinek követőjévé, hogy észrevette volna. Ugyanabban az épületben, ugyanazzal a papi személlyel, sokszor ugyanazzal a külsőséggel folytak az istentiszteletek, csak éppen néhány tanbeli változással kellett szembesülniük, így ez nem jelenthetett törést a gyülekezetek számára.

„A vallásváltást illetően végbement változások kapcsán Benda Kálmán és Kubinyi András jegyzi meg, hogy magyar földön a reformáció korántsem járt olyan földindulással, mint azt az erről az időszakról fennmaradt toposzok alapján hinnők.”⁶

Az eddig ismertett tényeken túl meg kell emlékezni a pártoló főúri családokról, amelyek a későbbiek során is fontos szerepet játszottak, mind a protestantizmus elterjedésében, mind pedig a katolikus restauráció folyamatában. Enyingi Török Bálint és leszármazottai, Nádasdy Tamás⁷ és utódai, Batthyány Boldizsár és családja, az Erdődyek, a Zrínyiek, a Bánffyok, az Illésházyak, a Balassa család, a Forgách család és a Thurzó család. Rajtuk kívül a városok, valamint a várkapitányok is pártoló „felsőbbiségnek” számítottak. A főurak XVI. századi vallásváltoztatása nem volt éles, amikor katolikusból protestánsná lettek. Sok esetben nem lehet megállapítani az adott főúr vallását, vagyis azt, hogy megmaradt-e a római egyház hívének, vagy pedig továbblépett-e már a protestáns tanok felé. Nagyon sokan az úgynevezett első generációs protestánsok közül teljességgel elfogadhatónak tartották birtokukon a római egyház papjainak jelenlétét. Általában csak a második generációban jelent meg a vallási türelmetlenség, ami egyes esetekben erőszak alkalmazásához vezetett, olyan papok esetében, akik uruk vallásváltoztatása ellenére is megmaradtak a római egyház tanítása mellett. A katolikus vallással szembeni negatív tevékenység egyik példája Enyingi Török Bálint és ennek fia Török Ferenc, akik fosztogatták a püspöki javakat. Török Ferenc, a királyhoz küldött 1557. évi jelentés szerint, Győrben Szent Ferenc napján a katolikus szertartások

⁵ Nagybánkai Mátyás és Bornemisza Péter ténykedését lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 58-60., 68-77.

⁶ Balogh Judit: Kérdések, hipotézisek, feladatok a XVII. századi magyar puritanizmus kutatása kapcsán (Internet cím: <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/balogh.htm>) Letöltés dátuma: 2007. 05. 04.

⁷ Báró Nádasdy Tamás 1554-től 1562-es haláláig a nádori tisztelet is betöltötte, őt számíthatjuk az első protestáns nádornak.

kigúnyolására udvari bolondját barát csuhába öltöztetve a ferencesek templomába küldte, aki itt az istentiszteletet botrányosan meg is zavarta.⁸

Szintén fontos lépés a protestantizmus XVI. századi elterjedésében és megszilárdulásában az egyházszervezet kialakulása. A területen ugyan több egyházkerület alakult ki, ám ezek közül kettő élte túl komolyabban az idők viharait. Egyik a felső-Dunamelléki protestáns egyházkerület, amely magában foglalta Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád és Esztergom vármegyéket, valamint Győr megye északi részét (ez tulajdonképpen az Esztergomi és Nyitrai püspökségek területe)⁹. Használatos a Samarjai Egyházkerület elnevezés is rá. Az 1574-es esztendőre tehető az egyházkerület megalakulása¹⁰. 1592-ben a galántai zsinaton kálvinista szellemű kánonokat fogadtak el, de egészen 1613-ig nem választottak saját püspököt a lutheránusok. Ezen a területen öt egyházmegye is formálódott, a drégelypalánki, a barshonti, komjáti, komáromi és samarjai. 1652-ben megalakult a hatodik egyházmegye is, amikor a Komárom vármegye déli részén élő gyülekezetek önálló egyházmegyévé váltak tatai egyházmegye néven.

A Dunántúli protestáns egyházkerület Vas, Zala, Sopron, Somogy, Fehér és Veszprém vármegyék területén (ez tulajdonképpen a győri és veszprémi püspökségek területe)¹¹ alakult ki. A török hódoltság miatt a Fehér megyei területekkel a kapcsolattartás szinte teljesen elhalt, így a Dunántúli Egyházkerületnek ezek a települések szervesen nem képezték részét. Az egyházkerület egyházmegyéi a következők voltak: kőszegi, vépi, körmendi, németújvári, vízlendvai, pápai, veszprémi, kiskomáromi¹². Az 1576-os esztendőre lehet tenni az egyházkerület kialakulását¹³. A két felekezet kettéválásának időpontja 1591-re tehető, amikor a csepregi hitvitán összetűztek egymással a lutheránus és kálvinista irány képviselői, ténylegesen csak 1612-ben választottak a lutheránusok saját püspököt.

Magyarországra vonatkozóan a protestantizmus elterjedésének csúcspontját jelenti az 1608-as esztendő. Ez az az időpont, amikor az ország legalább kilenc tizede protestáns, amikor még csak elenyésző számban találunk katolikus főnemesi családokat, a köznemesség és a városok szinte teljes egészében a reformált egyházak valamelyikéhez tartoztak, a jobbágyság pedig igazodva „feletteseihez” szintén a reformáció követőjévé vált.

Összegzésül megállapíthatom, hogy a protestantizmus nagy mértékű elterjedéséhez sok kedvező külső feltétel állt elő a XVI. században. Ez az első vallásváltoztatás nem volt olyan éles, mint majd a XVII. század során a második, amikor a római egyházba léptek át a főnemesi családok és a gyülekezetek. A protestánsok nem használták ki a XVI. század kedvező helyzetét, amikor erős túlsúlyban voltak, nem történt meg a püspökségek szekularizációja, nem szűntek meg a katolikus egyházi címek, hanem minden maradt a régiiben, a birtokviszonyokkal és kiváltságokkal együtt.

---

⁸ Lásd Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Nyomatott Székely és Társa Könyvnyomdájában, Sopron, 1924. 356.

⁹ Lásd Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiája, Sárospatak, 1995. 133.

¹⁰ Ekkor választották meg Bornemisza Pétert püspökké, előtte nem ismerjük más püspöknek a nevét, ez tehát a leginkább valószínű szervezkedési dátum.

¹¹ Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 19.

¹² Lásd Szerk. Ladányi Sándor: Egyháztörténeti lexikon. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977. 161.

¹³ Ekkor választották meg az első püspököt, Szegedi Mátét.

I. 2. 2. Protestáns-ellenes intézkedések

Országgyűlési szinten már az 1523-as esztendőben felléptek az „eretnekség” ellen. A budai országgyűlés LIV. cikke „nyilvános eretnekeknek és Szűz Mária ellenségeinek”¹⁴ bélyegezte a lutheránusokat, pártfogóikat pedig fej és jószágvesztéssel büntette. Lényegesen súlyosabb ítéletet állapítottak meg a következő, 1524-es pesti országgyűlésen, amelynek 4. törvénycikke a következő módon nyilatkozik:

„Az összes lutheránusok kiirtassanak az országból, és akárhol találtak, nemcsak egyházi, hanem világi személyektől is szabadon megfogassanak és megégettessenek”¹⁵.

Az országgyűlésen a nemesség hatvan tagja egy beadványt nyújtott át a királynak, amellyel többek között a lutheránus eszmék továbbterjedését szerették volna megakadályozni: a király és felesége saját udvarából távolítsa el a németeket, és alkalmazzon helyettük magyarokat, mivel a német udvarnokok mind Luther követői, és velük nem akarnak érintkezésben állni¹⁶. A törvényeket végül a király zavargások miatt nem szentesítette.

1525-ben Hatvanban került sor egy újabb országgyűlésre, amelyen az előző törvénycikkhez még hozzátoldották a lutheránusok javairól szóló rendelkezést: „javaik a királyi kincstárra, illetőleg a földesurakra szálljanak – a szerint, hogy hol találják meg őket”¹⁷. Ez a törvénycikk szentesítést nyert. Egy korabeli feljegyzés Budán így nyilatkozott: ha a törvényt végrehajtanák, akkor „legelőkelőbb polgáraitól foszthatnék meg a város, s úgyszólván faluvá süllyedne”¹⁸. Az 1526-os rákosi országgyűlésen hatalmasat változott a hangulat az előző évekhez képest. Ez az országgyűlés XVII. cikkelyében megsemmisítette a lutheránusok megégetéséről és javaik elkobzásáról szóló törvényt.¹⁹

I. Ferdinánd uralkodásának kezdetén még igyekezett ugyanazt az elvet követni, mint amit II. Lajos követett 1526 előtt. 1527-es és 1534-es országgyűlésein halálbüntetéssel fenyegette meg mindazokat, akik az újítók elveit követik, teljesen mindegy, hogy papi vagy világi személyekről van szó. Az 1548-as pozsonyi országgyűlés az első, amely rendszerezetten foglalkozott a vallás kérdésével a mohácsi vész után. Ennek oka az volt, hogy a császári csapatok a német protestáns fejedelmek felett győzelmet arattak és az úgynevezett interimmal²⁰ igyekezett V. Károly rendezni a Birodalom vallási ügyeit. Ezt akarta I. Ferdinánd az 1548-as országgyűlésen keresztülvinni. A törvények elrendelték mind az alsóbb, mind a felső papságnak a tanítást. Rendelkeztek arról is, hogy az elvett, avagy elfoglalt egyházi javak eredeti rendeltetésüknek megfelelően adassanak vissza, illetve hogy az egyházi javadalmakba csak arra érdemes személyeket nevezzenek ki. Az országgyűlés előírja a vizitációkat, ennek feladata az eretnek prédikátorok felkutatása. Akiket felfedeztek, azokat el kellett távolítani a parókiáról. A XI. törvénycikk az anabaptisták és szakramentáriusok kiűzését rendelte el²¹. Ennek a törvénynek hatalmas jelentősége abban áll, hogy a lutheránusokat már nem ítélte el, bár nem is engedte meg szervezkedésüket. A másik fontos mozzanata az, hogy a helvét irány követőit továbbra is törvényen kívülieknek nevezte, akiket száműzni kell az ország területéről. Ferdinánd uralkodásának további részében kénytelen volt belátni, hogy semmilyen formában nem képes a protestantizmusnak útját állni.

¹⁴ Révész Imre: Egyháztörténet i. m. 51.

¹⁵ Ladányi Sándor: Egyháztörténeti lexikon. i. m. 380-381.

¹⁶ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. I. kötet. A reformatiótól a bécsi békéig (1523-1608). Kiadja a Magyarországi Protestánsok Egyesülete, Budapest, 1880. 19.

¹⁷ Révész Imre: Egyháztörténet i. m. 52.

¹⁸ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Az Athaeneum irodalmi és nyomdai RT. kiadása, Budapest, 1907. 40.

¹⁹ Lásd Zoványi Jenő: A „lutherani comburantur” és a Corpus Juris Hungarici. in. Protestáns Szemle XXIX. évf. I-X. füzet, Budapest, 1917. 626.

²⁰ Ideiglenes vallásügyi rendelet, amelyet V. Károly abból a megfontolásból adott ki, hogy a végső rendezésig valamelyest gyengítse a protestánsok pozícióit. Ez az úgynevezett augsburgi interim 1548-ból.

²¹ Lásd Révész Imre: Egyháztörténet i. m. 321-322.

Miksa uralkodása idején az ágostai hitvallást követők békében és nyugalomban lehettek, a többi irányzat ellen viszont újabb és újabb rendeleteket hoztak. 1567-ben a szakramentáriusok, 1570-ben pedig a helvét irány mellett az arianizmus hirdetői ellen adott ki az uralkodó rendeletet, 1572-ben pedig az ariánusok ellen hozott az országgyűlés törvényt. Ezek a törvények és rendeletek csaknem teljes egészében hatástalanok maradtak.

Miksa után az elkötelezett katolikus szellemiséget követő Rudolf került a trónra, egyik intézkedése az volt, hogy a túróci prépostságot a jezsuita rendnek adományozta. A XVII. század első éveitől teljesen felbolygatták mind a politikai, mind pedig a vallási viszonyokat. Ezek közül az egyik legfontosabb a kassai templomfoglalás²². A XIV. században épített templom a XVI. század közepén, a reformáció elterjedésével került a protestánsok kezére. A török hódoltság méretének növekedésével egyenes arányban a katolikus püspökök száma emelkedett Kassán. A török elől menekülő pécsi és nagyváradai püspök után, az egri püspök lakóhelyéül is Kassát jelölte meg az 1597-es törvény. Az ekkor odaköltöző Szuhay István egri püspök felháborodott azon, hogy a katolikus híveknek egy kis kápolna maradt csupán. Ezért felhívták a város vezetését, hogy adják át a templomot minden felszerelésével együtt a főkapitánynak. Ha ezt nem tennék meg, akkor erőszakot fognak alkalmazni, ugyanis a templom „bepiszkolva, gyászos állapotban”²³ tovább nem maradhat. A templom elfoglalása 1604. január 7-én meg is történt, amikor Belgiojoso kapitány ágyukat vont a piacra, és azzal kényszerítette a templom átadására a városi tanácsot. A kapitány azonban nem elégedett meg ezzel az eredménnyel, hanem az összes kassai templomot elfoglalta, a protestáns lelkészeket elűzte, és még magánházaknál is megtiltotta a protestáns istentiszteletet. Ez a lépés készítette arra az egyik kortárs prédikátort, hogy így írjon:

„Nagy hálátlanság, ha a vendég a gazdát felfalja. Ilyen az egri káptalan is, mivel annak tagjai Kassa jó keresztyén városát szabad vallásgyakorlatuktól megfosztják, a tiszta evangélikus tant kiirtják, templomait elveszik, és amit addig az Isten ígéje és a szent szakramentumok által megtisztítottak, a római patkánykirály és Antikrisztus szemetjével piszkolják be”²⁴.

Tovább súlyosbította a helyzetet egy az országgyűlés által el nem fogadott törvénycikknek az utólagos betoldása. Ez a XXII. törvénycikk. Szövege a következőképpen hangzik:

„Ő felsége nem kis meglepetéssel értesült, részint némely megbízható forrásokból, részint azoknak, a kik magokat a rendek többségének nevezik, a főherceg által felterjesztett kívánataiból, hogy ezen állítólagos többség, vallása megzavartatásáról, temploma, egyházi vagyona elfoglaltatásáról, papjainak erőszakos elűzetéséről panaszkodik. És hogy ő hercegségének közbenjárását arra kérték, eszközölné ki ő cs. kir. felségénél, hogy vallásuk szabad gyakorlatába helyeztessenek vissza, s abban hagyassanak meg; és hogy midőn ő hercegsége által arra szólították föl, hogy név szerint írják alá ezen kérelmüket, sem ezt nem tették, sem azt meg nem mondták, hogy tulajdonképpen mi az ő vallásuk, sem azt föl nem világosították, hogy minő egyházi javaik vétettek el, és csak holmi általánosságokat emlegetvén és ismételve, s ez által az országgyűlési tárgyalásokat késleltetvén, a közönségnek nem csekély kárt és botrányt okoztak; minthogy ez ő felsége előtt nem lehet kedves, és minthogy ő felsége nem emlékezik, hogy rajtok valami vallásos sérelmet ejtett volna, őket egyházi jövedelmeikben megrövidítette, vagy éppen valami ősi egyházi jószágukat elvette volna; és minthogy ő felsége nem határozhat ily érthetetlen – homályos – követelések tárgyában, kiváltképpen midőn úgy gyanítja, hogy ezek összefüggésben vannak a királyi városoknak, e királyi birtokoknak, holmi vallásszabadsági követeléseivel; és mivel ő felsége, elődeinek, úgy a római császároknak, mint magyar királyoknak példáját követve, a szentséges római katolikus hitet vallja egész őszinteséggel, s azt, mint más országaiban, úgy kivált ezen Magyarországon

²² Bár Kassa nem tartozik földrajzilag az általam meghatározott területhez, ám az esemény hatása olyan nagy a következő történésekre, hogy nem kerülhetem ki ennek a templomfoglalásnak a tárgyalását.

²³ Lencz Géza: A kassai templomfoglalás hatása Bocskay felkelésére és a bécsi békekötésre; in Protestáns Szemle, XXIX. évf. I-X. füzet, Budapest, 1917. 670.

²⁴ Lencz i. m. 676.

uralkodó vallásnak akarja látni, minden eretnekségtől megtisztítani, s uralkodói tiszténél fogva védelmezni: Ennélfogva ő felsége, mind saját ösztönéből – motu proprio – mind királyi hatalmának teljességénél fogva ezen által kiadott külön törvénycikkben – hoc speciali suo articulo – kegyelmesen jóváhagyja, megerősíti Sz. Istvánnak, ezen magyar nemzet apostoli királyának, s más, istenben boldogult királyoknak, az ő elődeinek a római katolikus hit érdekében bármikor kiadott törvényeit, határozatait, épen mintha ezen artikulusban betűről betűre le lennének írva; És nehogy ezután, különösen az ország gyűléseiben és közfontosságú tárgyalásokban, bármikor, bárkinek szabad legyen a fontos közügyek tárgyalását a vallásos ügyek felhozásával késleltetni, kegyelmesen rendeli, és szigorúan parancsolja, hogy az ilyen nyugtalan és zavargó emberekre szigorúan alkalmazassék a régebbi decretumokban és artikulusokban megszabott büntetés.²⁵

Ez a törvénycikk beleillik azoknak sorába, amelyek a protestantizmus eltörlését tűzték ki célul. Károlyi Árpád joggal teszi fel a kérdést: ki a bűnös abban, hogy ez a jogtalanság megtörténhetett? Ő úgy gondolja, hogy Mátyás főherceget lehet okolni a törvénycikk betoldásáért. Valószínűleg e nagy hibája miatt próbálta a bécsi béke megkötése idején olyan nagyon képviselni a megsebzett ország érdekeit²⁶. Ez az alkotmánytipró törvénycikk nagyban hozzájárult a Bocskai-féle szabadságharc kitöréséhez.

Az országgyűlési végzéseken és az eddig felsorolt igyekezeteken kívül a főpapok is szerették volna feléleszteni a római egyházat romjaiból. Az első komolyabb intézkedéseket Oláh Miklós esztergomi érsek tette meg a római egyház felélesztésének érdekében. 1561-ben maga elé rendelte egyházmegyéjének papságát egy zsinati összejövételre. 119 pap jelent meg, ebből 62 házas volt, 42 pedig két szín alatt osztotta ki az úrvacsorát. Ha még azt is ideszámítom, hogy több mint 100 pap nem jött el a zsinatra, akkor megállapíthatom, hogy az a 15 pap, akit a római egyház töretlen hívének tarthatunk, nem tette ki az összes meghívott 7%-át.²⁷ A zsinat fontosnak tartotta a prédikációt, előírta, hogy különösen is az evangéliumokat, valamint az apostoli leveleket kell magyarázni. Megtiltotta a zsinat a koldulórendek tagjainak a prédikálást, azzal az indoklással, hogy a helyi papot ezzel állásából kutasítják. Oláh Miklós nem csupán a római egyház megerősítésén fáradozott, hanem a protestáns egyházak gyengítésén is. Alkalmazta a megfélemlítés, bebörtönzés eszközét a protestáns prédikátorokkal szemben, sőt 1559-ben egyszerre 300 egyházból űzte ki a lelkészeket²⁸. 1561-ben Nagyszombatba betelepítette a jezsuita rendet, bár csak 1567-ig maradt fenn ez az első misszió.

Oláh Miklós után Verancsics Antal foglalta el az esztergomi érseki széket. Ő maga is szerette volna a protestánsokat kitisztítani az országból, de legalább érseksége területéről. Földesúri területével kapcsolatban kiadott rendeletei, parancsai mit sem értek az eretnekek ellen. 1573-ban, négy évnyi érsekség után úgy halt meg, hogy semmi érdemlegeset nem tudott tenni a katolikus egyház megerősítéséért. Halála után több mint 2 évtizeden keresztül nem töltötték be az esztergomi érseki tisztet, így a legelőkelőbb főpap Draskovich György kalocsai érsek lett. 1584-ben elfogatta a soproni városi tanács tagjait, miután azok nem voltak hajlandók a protestáns lelkészeket elbocsátani és helyettük katolikus papokat alkalmazni. Az előljárók mindaddig fogságban maradtak, amíg a város a földesúri joghatósága alá tartozó falvakból is el nem bocsátotta a prédikátorokat. Draskovich György egyik utolsó ténykedése a jezsuita rend újbóli betelepítése volt 1586-ban, amikor a túróci prépostságot is megkapták az uralkodótól anyagi biztonságuk érdekében.

A harmadik fontosabb személy, akinek a főpapok közül sikerült valamilyen eredményt elérnie a protestánsok megtörése érdekében, Telegdi Mikós nagyszombati nagyprépost volt. Egyházlátogatásai során arra törekedett, hogy mindazokat eltiltsa a lelkészi hivatal viselésétől,

²⁵ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. i. m. 253-254.

²⁶ Lásd Károlyi Árpád: A huszonkettedik artikulus (az 1604:XXII. törvénycikk) Történelmi tanulmány (Különnyomat a Budapesti Szemle 1889. májusi füzetéből); Budapest, 1889. 51.

²⁷ Lásd Mihály Bucsay: Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart. Teil I. Verlag Hermann Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1977. 139-140.

²⁸ Lásd Révész Imre: Egyháztörténet i. m. 324.

akiket nem katolikus módon szenteltek fel. Azokat, akik sem a megidézéseknek, sem pedig az egyéb felszólításoknak nem engedelmessé váltak, karhatalommal távolították el. Az 1576-os országgyűlés megtiltotta az ilyen jellegű eljárás lefolytatását. Telegdi Miklós ezek után székhelyén, Nagyszombatban próbált meg valamilyen eredményt elérni. Újabb és újabb rendeleteket eszközölt ki a prédikátor eltávolítására, amiben a város kiváltságainak elvesztése is szerepelt fenyegetésként. Végül a városi tanácsosok bebörtönzése járt eredménnyel. A magán istentiszteletek és magániskola fenntartása ellen ő sem tudott semmit sem tenni.²⁹ Kisebbségi változás állt be, amikor 1597-ben ismét betöltésre került az esztergomi érseki szék. Kutasy János érsek, a következő években igyekezett legalább a kiemeltebb helyeken tenni valamit a protestantizmus ellen. Ez 1599-ben katonaság segítségével sikerült, amikor Esztergomból és Komáromból távolították el a prédikátorokat.

Ugyancsak ezen a helyen kell megemlíteni a jezsuiták XVI. századi tevékenységét, amely csaknem teljes egészében Nagyszombatra és környékére tevődött. Miután 1586-ban megkapták a túróci prépostságot³⁰, először Znióváralján, majd 1598-ban Vágsellyén lett kollégiumuk. 1588-ban Znióváralján és három környező faluban elfoglalták a templomot és a falvakra a katolikus hitet kényszerítették rá, bár ezeket a templomokat 1591-ben sikerült visszaszerezniük a protestánsoknak. Nagyszombatban a jezsuitáknak sikerült elérniük 1599-re, hogy a protestáns lelkészeket kiűzzék onnan. Ténykedésük megítélését mi sem jelzi jobban, mint az ellenük támadt kedvezőtlen hangulat. Már az 1600-as évben jelentkezett ez, ahol le kellett csillapítani az országgyűlésre készülő rendeket, hogy a jezsuitákkal szemben ne gyűlölettel lépjenek fel³¹. Ennek más oka nem nagyon lehetett, mint az, hogy nem csak törvényes és jogos eszközöket használtak céljaik elérésére, hanem ezeken túllépő módszereket is. Csak összehasonlításképpen jegyzem meg, hogy a jezsuitáknál ekkor lényegesen nagyobb létszámban jelen lévő ferences rendiekkel szemben egyetlen alkalommal sem léptek fel a protestánsok. Erre más magyarázatot nem találok, mint a restaurációs módszerekben való elhajlásokat.

Rudolf uralkodásának idejére tehető a protestánsok elleni erőszakos fellépés is. Ez például a Pálffy családhoz köthető, akik mindvégig hűek maradtak a római egyházhoz. Rudolf maga is szerette volna, ha sikerül a protestantizmus minden formáját kiirtani az országból, ám erre az országgyűléseken nem kapott felhatalmazást, arra pedig nem volt elég hatalma, hogy mindezt katonai erővel vigye véghez. Győrben mégis sikerült elérnie, hogy amikor 1598-ban a várost visszafoglalták a törököktől, vallon zsoldosai nem engedték be a protestáns lelkészt a várba.

A római egyház számára a XVI. század az előbb felsorolt igyekezetek ellenére is eléggé siralmasan zárult. Egy, a pápai kúriának küldött titkos jelentés szerint, Magyarországon minden 1000 protestánsra csak egy katolikus jutott. A ferences rendiek 70 kolostorukból elveszítettek 65-öt, 1500 tagjukból pedig mindössze 30 maradt. A feljegyzések szerint az egész országban nem volt több, mint 300 papi személy ebben az időszakban.³² Ugyancsak rövid azon főnemeseknek illetve főnemesi családoknak a felsorolása, akik katolikusok maradtak: Pálffy Miklós, Draskovich János, Istvánffy Miklós, Pethő Kristóf, Daróczi és Székely Családok.³³ Nem véletlenül írta Telegdi Miklós 1580 körül: „a katolikus hitnek még a neve sem fog fennmaradni”³⁴.

²⁹ Verancsics Antal, Draskovich György és Telegdi Miklós ténykedését lásd Zoványi Jenő: A magyar protestantizmus 1565-től 1600-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 283-284.

³⁰ Ez a prépostság komoly javadalomnak számított, hiszen Túróc megyében 13 szlovák falu, Nyitra és Pozsony vármegyében pedig 4 falu tartozott földesúri joghatósága alá. lásd Zoványi Jenő: A magyar protestantizmus 1565-től 1600-ig. i. m. 294.

³¹ Lásd Zoványi Jenő: A magyar protestantizmus 1565-től 1600-ig. i. m. 296.

³² Lásd Bucsay: Der Protestantismus in Ungarn i. m. 139.

³³ lásd Zoványi Jenő: A magyar protestantizmus 1565-től 1600-ig. i. m. 274.

³⁴ Révész Imre: Egyháztörténet i. m. 326.

I. 3. Általános történelmi, politikai helyzet

Az eddig felvázolt alapokon túl még egy fontos keretet kell megrajzolnom a korszak könnyebb átláthatósága kedvéért. Ez pedig azoknak a történelmi és politikai folyamatoknak a bemutatása, amelyek az 1600-as évek elejétől az 1670-es évekig meghatározták Magyarország életét. Ezen belül először a Magyar Királyság történelmi eseményeinek menetét kívánom felvázolni, amelyben a fontosabb határkövek külön kifejtését adom meg. Másodszer a törökkel való viszony áttekintése történik, amelyben a megkötött békeszerződések rövid bemutatását, a kisebb-nagyobb harcok és háborúk felvázolását és az alattvalók helyzetét kívánom tárgyalni. Harmadszor az erdélyi fejedelemséggel való viszonyt, valamint az erdélyi fejedelemség helyzetét és az innen érkező hatásokat vizsgálom. Negyedszer pedig azon európai háborúk, új irányvonalak áttekintését adom, amelyek közvetve vagy közvetlenül Magyarország életét formálták.

I. 3. 1. A Magyar Királyság élete

„1. Panaszos napokra jutott magyar nemzet,
Dicséretes neved gyalázzal fizet.
Mérges szókkal gyűjtesz kosárodban mézet,
Részeges vendégre bár ne töltsesz vizet.
2. Atyánk örökségét pogányság elvette,
Nyakunkban torháját az német is pökte,
Titoktanácsival elménket vesztette,
Mostoha pálcáját fejünkhöz ütötte.”¹

A fenti idézet jól példázza azt a hangulatot, amely a XVII. század közepén a magyarok lelkivilágát meghatározta. Hiszen abban az időszakban is igaz volt az alapállás, hogy a kisebb nemzetek, országok életét a nagyobb birodalmak határozzák meg. A Magyar Királyság a XVII. században a két szomszédos nagyhatalom erőviszonyától függött, életét ez határozta meg. A Habsburgok országai, a Német-Római Birodalommal, valamint a Török Birodalom. A Magyar Királyság tehát nem független ország ebben az időben. Függsz a felette uralkodó királyi háztól, a Habsburgoktól, így minden egyes mozzanat, ami területén zajlik, szervesen kapcsolódik a Habsburg politikához. A Habsburg politika pedig nem akart olyan országot a fennhatósága alatt, amelyben protestánsok is laknak². Ez alapszabály volt V. Károly birodalmában, a Német-Római Birodalomban is, hiszen a császár nem tudott elképzelni egy olyan országot, aminek nem egy hite van és ez a hit nem a római katolikus hit³. Hasonló felfogásban uralkodtak Magyarországon felett a Habsburg királyok, akik korszakunkban a következő sorrendben követték egymást a trónon: II. Mátyás (1608-1619), II. Ferdinánd (1619-1637), III. Ferdinánd (1637-1657), I. Lipót (1657-1705).

A korszak megindulásakor a Habsburg uralkodóházat illetően, nagy változáson ment át a Magyar Királyság élete. Megrendült a Habsburg ház belső egysége Rudolf császár miatt. Gyorsan rendezte sorait az uralkodó család, hiszen az a veszély fenyegette a Habsburg házat, hogy elveszítik nem csupán az úgynevezett szerzett királyságokat, mint Magyarországot és Csehországot, hanem esetleg még a császári címet is. A legélesebb helyzet éppen Magyarországon alakult ki, ahol Bocskai csapataival együtt komoly nehézséget okozott a Habsburg háznak. A török által Bocskainak felajánlott korona és királyi cím még inkább jelezte azt, hogy akár Magyarország elvesztése is a küszöbön áll. Ezt a nehézséget oldotta

¹ Péter Katalin: Köznemesi publicisztika, köznemesi politika a 17. század derekán. Az Országgyűlési pasquillus. in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 152.

² A Habsburg területek vallási életét lásd II. 2. fejezetben.

³ Maga V. Károly nem hajlandó aláírni az Augsburgi Békét, ezt helyette I. Ferdinánd magyar király teszi meg, aki aztán 1556-ban a császári trónon is utódja lesz V. Károlynak. Ezzel egy fontos hatalmi pozíció átkerül a spanyol Habsburgoktól az osztrák Habsburgokhoz.

meg a bécsi béke⁴. Ez, valamint a törökökkel a 15 éves háborút lezáró zsitvatoroki béke viszonylagos nyugalmat hozott el Magyarországnak. Ezt írta Asztalos András nagyszombati polgár Szenci Molnár Albertnek:

„Főképpen ez mi nyomorult országunknak sok változása és sok insége, kiben imár három egész esztendőben fertengönk. Most vagyon egy kevés békeségönk, az frigh alatt mind törökkel, hajdusággal. Kit engedjen Isten, hogy legyen állandó.”⁵

1608-ban komoly változások zajlottak tehát le a politikai életben: Királyváltás történt Magyarországon, ahol II. Mátyás néven került trónra az addigi főherceg. Mátyásnak azonban nagyon komoly engedményeket kellett tennie a hatalom megszerzéséért, megtartásáért. A királyválasztó országgyűlés a koronázás előtti és koronázás utáni törvényekben szinte minden téren korlátokat szabott az uralkodó hatáskörének. Előírták, hogy az uralkodó csak a rendek beleegyezésével indíthat háborút és hozhat be idegen katonákat⁶. A király helyettese az eddig megszokott módtól eltérően a kormányzó főherceg helyett a nádor lett, akinek a megválasztását is törvény írta elő. Eszerint a király javaslatot tesz, amellyel 4 személyt nevezhet meg, két protestáns és két katolikus főnemes, akik közül aztán az országgyűlés választja meg a nádort. Ez ellen a nádorválasztási módszer, valamint a nádori tisztség ellen a Habsburg ház részéről komoly támadások, illetve elgyengítési szándékok jelentek meg, ám az 1608 és 1670 közötti időszakban a rendeknek ezt sikerült kivédeniük. Ezek a törvények elrendelték továbbá az idegeneknek elzálogosított vagy bérbe adott koronauradalmak, bányák és harmincadok visszaváltását; a városokat arra kötelezték, hogy magyar nemeseknek is adjanak letelepedési engedélyt⁷; végül a királyi koronát két nemesi koronaőr védelme alatt Pozsonyban helyezték el⁸.

Az 1608-as esztendő engedményeit, amelyeket II. Mátyás a körülmények szorításának engedve tett, komolyan megváltoztatták a következő esztendőknek az eseményei. Külpolitikai szempontból nézve IV. Henrik, a protestánsbarát francia király 1610. május 14-én történő meggyilkolása komoly fordulópontra. Egy ideig a Habsburgok legnagyobb ellenfele, a Francia Királyság nem jelentett komoly veszedelmet hatalmi pozíciójukra. További erősödést jelentett II. Mátyás számára az, amikor 1611-ben megválasztották cseh királynak, a következő esztendőben pedig német-római császárnak. Ezzel a környék valamennyi fontosabb címét begyűjtötte. Ekkor már nem csupán a Magyar Királyság jelentette bázisát az örökös tartományok mellett, hanem több lábon állt uralkodói ereje. Ez tette lehetővé számára a magyar rendektől való függetlenebb kormányzást és uralkodást.

II. Mátyás 11 esztendei uralkodás után 1619-ben halt meg. Utóda az a Ferdinánd főherceg lett, akinek protestánsgyűlölete közismert volt. Tartományaiban jóformán teljesen kiirtotta a protestantizmust, attól tartottak a reformáció elveit követők, hogy ugyanez a sors vár

⁴ Tárgyalását lásd II. 3. 1. fejezetben.

⁵ Asztalos András levele Szenci Molnár Alberthez, 1608. március 6-án Nagyszombatról. in. Dézsi Lajos: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1898. 253.

⁶ Ez egyértelműen a Bocskai féle szabadságharc utóöngéje. Először Belgiojoso majd Basta vezetése alatt érkeztek idegen zsoldosok az országba, akik „jó szokásuknak megfelelően” fosztogatták a környéket, amerre jártak. Igaz ugyan, hogy ez a hajdúkról is legalább ugyanilyen mértékben elmondható, sőt valószínűleg a hajdúk még brutálisabb fosztogatók voltak, de úgy vélték a rendek, hogy a hajdúk problémakörét rendezni tudják. Az idegen katonaság behozatalának kérdése, főként az idegen várkapitányok kinevezése, és az emiatt támadt feszültségek meghatározták a XVII. század országgyűléseinek elég jelentős részét.

⁷ Ebben az időszakban a városok túlnyomórészt német nyelvűek voltak, ezzel is magyarázható a lutheri reformációnak főleg a városokban való gyors elterjedése.

⁸ A korona őrzése, illetve a koronázás kérdése a későbbiekben is komoly szerepet kap. Bocskai a töröktől kapott koronát csupán ajándéknak tekinti, hiszen számára semmiképpen sem jelent királyi felségjelvényt, a „Szent Koronától” eltérő korona. Bethlennek sikerült a magyar koronát megszereznie, ő királynak is tekinti magát ennek birtokában. Később a XVII. század során többször, a Habsburg uralkodók megválasztása után a koronázás jelentőségét jelzi, hogy külön hitlevél elfogadását kéri a rendek a megkoronázandó uralkodótól. A vallásszabadsággal foglalkozó törvénycikkkel, valamint annak hatásával és elemzésével a II. 3. 1. fejezetben foglalkozom.

Magyarországra is. Éppen ezért már megválasztását komoly viszályok előzték meg a protestánsok ellenkezése miatt. Esterházy Miklós a húzódozás során ezt mondta:

„a mint Szilágyi Mihály királlyá tette Hunyadi Mátyást egy párt tiltakozása ellenére, most is az fog történni, hogy egy házsártos felekezet miatt az ország el nem áll szándékától.”⁹

II. Ferdinánd valóban magyar király lett, ám kezét és feltehetőleg protestáns ellenes szándékát a harmincéves háború eseményei megkötötték.

II. Ferdinándot III. Ferdinánd követte a trónon. Uralkodásának első felében a még zajló harmincéves háború szinte teljes energiáját lekötötte. Nem állt módjában a Magyar Királyságot komolyabban megszorítani, szabadságjogait megrövidíteni, így uralkodásának második fele viszonylagos nyugalomban telt. 1657-ben aztán I. Lipót került trónra, aki már nem csupán vallási, hanem politikai tekintetben is Magyarország teljes behódoltatására törekedett. 1670-ig ez nem sikerült neki, csak az ezt követő évtizedek teszik lehetővé számára elképzeléseinek keresztülvitelét.

Az uralkodók mellett további két tisztség volt, amelyik komolyan meghatározta a Magyar Királyság életét. Az egyik az 1608-as törvények által megtámogatott nádor, aki a király helyettesének minősült, a másik pedig az esetek döntő többségében magyar kancellári tisztséget vivő esztergomi érsek. A XVI. században 1530-1554 között valamint 1562-től 1608-ig a nádori szék betöltetlen, így a tisztség 1608-as visszaállítása igen komoly fegyvertény. A nádorok a XVII. században a következő formában váltották egymást: Illésházy István 1608. november 20.-1609. május 5., Thurzó György 1609. december 10.-1616. december 24., Forgách Zsigmond 1618. május 11.-1621. június 23., Thurzó Szaniszló 1622. május 16.-1625. május 1., Esterházy Miklós 1625. október 25.-1645. szeptember 11., Draskovich János 1646. szeptember 25.-1648. augusztus 6., Pálffy Pál 1649. március 24.-1654 február, Wesselényi Ferenc 1655. március 15.-1667. március 28. 1667-től a nádori tisztség ismét betöltetlen egészen 1681-ig. Ekkor helytartók viszik ezt a szerepkört, 1667-1670 között Nádasdy Ferenc országbíró viseli ezt a tisztséget.¹⁰ Az érseki széket a következőképpen töltötték be a XVII. század során a főpapok: Forgách Ferenc (1607-1615), Pázmány Péter (1616-1637), Lósy Imre (1637-1642), Lippay György (1642-1666), Szelepcsényi György (1666-1685).

A Magyar Királyság életében további két fontos tényezőt kell még röviden megvizsgálni. Az egyik az általános társadalmi helyzet, a másik pedig az idegen katonaság forgolódása az ország területén. A társadalmi helyzet, a közerkölcös elég siralmas állapotot mutatott. Ennek egyik fő oka a török volt. Különféle adókat vetettek ki, amelyhez még hozzájárultak a földesúri terhek, ráadásul a zsoldos hadak is többször végigpusztították az országot. Különösen is rossz volt a helyzet a határvidéken. A lakosság vagy elvándorolt, vagy kipusztult, vagy teljesen elszegényedett. A legrosszabb helyzetben a középnemesek és jobbágyok voltak, hiszen a terhek legnagyobb része rájuk súlyosodott. 1631-ben lázadáshoz is vezetett az elégületlenség, ám 1632-ben vereséget mértek Nyírbátornál a felkelőkre, majd Kassánál elfogták a vezért, akit elrettentésből négyfelé vágattak, a többieket pedig ígéretekkel fegyverezték le. A helyzet azonban alapvetően ezek után sem változott. A társadalmi felső réteg, a főpapok és főnemesek óriási távolságban voltak a társadalom többi szereplőjétől. A kizsákmányolás, elnyomás, ínséges helyzet végigvonul a korszakon. Ez az alaphelyzet vallási téren is megmutatkozott, hiszen nem csupán a gazdasági és politikai elnyomásra használta fel erőfölényét a főúri-, főpapi réteg, hanem a vallási viszonyok helyreállítására is, vagyis a katolikus restaurációra.

A másik fontos körülmény a korszak történelmére és a politikai és társadalmi helyzetnek az alakulására nézve, az idegen katonaság jelenléte volt. Ez nem csupán az idegen nemzetiségű hadakat jelenti, hanem az erdélyi fejedelmek által irányított, nem magyarországi

⁹ Angyal Dávid: A vallási küzdelmek százada. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. hn. é. n. 194.

¹⁰ Lásd Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526-1848. Az udvari méltóságok archontológiája. Maccenas Könyvkiadó, Budapest, 1988. 70.

csapatokat is. A fosztogatások egyébiránt mindenre kiterjedtek. Asztalos András egy levélrészlete jól mutatja ezt, bár ő még a Bocskai féle harcok miatt kesereg:

„Számíthatatlan sok károkat vallottam az hajduk és török jöveletekor; minden jószágom elveszett, valami az váras kerítésen kívül volt; minden lábas marhám, ökreim, teheneim, johaim is, sertésmarhám mind predára költek. Jó lovaimat elragadozták, csüremeim elégették, – csak Isten győzné elszámolni.”¹¹

Hasonló csapások érték az ország területén élőket a Bethlen-féle hadjáratok idején is, amikor csaknem az egész ország szenvedett a kisebb-nagyobb háborús pusztításoktól. Ezeknek a harcoknak az egyik legmegrendítőbb eseménye Csepreg városának 1621-es pusztulása volt, amelyet egy krónikás feljegyzett és így örökítette meg azt, hogy egy zsoldos csapat milyen károkat, szenvedéseket tud okozni az „ellenséges” területen¹².

Kisebb harcok az északi Magyarországon folytak I. Rákóczi György hadjárata során is. A harmadik fontosabb háborús időszak az 1660-as években érkezett el, amikor a török jelent meg ismételten nagyobb erőkkel. Várad 1660-as elestét követően német katonai csapatokat szállásoltak el Észak-Magyarországon, azzal az indoklással, hogy megvédjék a királyságot. Ezek a csapatok végigfosztogattak, végigdúltak mindent. Wesselényi nádor így nyilatkozott erről:

„Mit látunk oltalmunk helyett mást, mint égre kiáltó rettenetes vétkeket, melyek különbség nélkül ezen ország lakosain elkövetettek? Hova lettek a számos törvényhatóságok intézményei, a nemes urak házai, a kirabolt templomok, elpusztított iskolák, hová lettek a szegény alattvalóknak véres-verítékkal szerzett vagyonaik, rombadöntött falvaik?”¹³

Ezek a fosztogatások a vallási életre is hatással voltak, a katonaság elszállásolásának módszerét a katolikus restauráció során is alkalmazták. Nem véletlen, hogy sokan a vallási és politikai szabadságot egy asztalon említették. Ezt jól példázza a „Siralmas Panasza”¹⁴ című irat, amely 1655-ben jelent meg, és így nyilatkozik a szabadságjogokról:

„Amint néhai Pázmány Péter cardinál publice megvallotta: a magyarországi szabadság csak addig fog tartani, míg az evangélikusok oltalmazhatják.”¹⁵

Hogy valóban mondott-e ilyet Pázmány Péter, azt bizonyítani természetesen nem lehet, de az biztos, hogy ezen szabadságjogok összefüggése egyértelműen igazolható. A XVII. század második felének történései ezt méltán bizonyították is, amikor a gyászévtized protestánsüldözéseivel együtt a politikai szabadságjogok megnyirbálása párhuzamosan zajlott.

Összességében elmondható, hogy az 1608 és 1670 közötti időszak a Magyar Királyság életének egyik leginkább változatos periódusa. Mind az ország életét meghatározó személyek sokszínűségét illetően, mind pedig a különböző háborúkat, felkeléseket illetően. A politikai és történelmi helyzet, annak minden szereplőjével együtt, egyértelműen támogatta, segítette a katolikus restaurációs törekvéseket¹⁶.

¹¹ Asztalos András levele Szenczi Molnár Alberthez, 1608. március 6-án Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 254.

¹² Vesd össze Csepreg városának lengyelek és horvátok miatt való siralmas romlásáról. História ének 1621-ből. 110 versszak. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910. 174-185. A vers néhány részletét lásd a függelékben I. szám alatt.

¹³ Csuthi Zsigmond: Az 1662-ki országgyűlés vallásügyi tekintetben. in. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő. V. évf. 1883. 516.

¹⁴ Ezt a munkát sokan Zrínyi Miklósnak, vagy Wittnyédy Istvánnak tulajdonítják, ám a protestáns Klobusiczky András neve merült fel legújabbban szerzőként, ahogyan az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Könyvtárának politikai publicisztika leírásában olvasható: mek.niif.hu/02200/html/02/193.html.

¹⁵ Pokoly József: A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Budapest, 1910. 324.

¹⁶ Az uralkodói magatartásra vonatkozóan lásd a II. 5. fejezetet.

I. 3. 2. A törökkel való viszony¹⁷

A törökkel való viszonyt korszakunkban első renden a zsitvatoroki béke határozta meg. Az 1606-ban aláírt békét csak hosszas alkudozások árán sikerült véglegesíteni, ugyanis a béke értelmezésében eltért a török és a Habsburg álláspont¹⁸. Amikor 1609-ben az okmányváltás megtörtént, kiderült, hogy a törökök által aláírt példány sok mindenben különbözött a császár által aláírttól. 1610-ben aztán sikerült a követek által egy hiteles, a békeszerződéssel mindenben megegyező okmányt aláíratni. A viszony azonban a későbbiekben sem volt békés. 1611-ben Forgách Zsigmond Erdélybe vezette hadjáratát, ekkor a törökök a béke megszegését emlegették. A békekötéssel kapcsolatban kölcsönös bizalmatlanság uralkodott ezek után is.

Az 1615-ös évben megindultak az újabb alkudozások, amiket a törökök perzsiái háborúja is indokolt. A megállapodások között szerepelt, hogy a katolikusok szabad vallásgyakorlattal rendelkezzenek a hódoltságban. A protestánsokról természetesen ebben a megállapodásban nem esett szó. 1615-ben 20 esztendőre kötötték meg a békét a törökkel.

Ez sem volt azonban hosszú életű, hiszen egy újabb megállapodás kötöttetett 1618-ban, Komáromban. Ezek szerint 60 falut jelöltek ki Komárom, Nyitra, Bars és Hontmegyékből, melyeket az 1606-os békére való hivatkozással átadtak a szultánnak. Mindezt pedig tették úgy, hogy semmilyen hadi cselekmény erre a császári oldalt nem indította. Az 1615-ös békekötés tulajdonképpen érvényét veszítette, hiszen ismét visszanyúltak a korábbi megállapodáshoz.

1606-ban elméletileg 20 évre kötötték meg a zsitvatoroki békét. Ferdinándnak azonban a harmincéves háború miatt az volt az érdeke, hogy ez a béke megújítást nyerjen. A zsitvatoroki békét megerősítő gyarmati szerződést 1625-ben írták alá, amit 1627-ben megújítottak Szőnyben. Ez utóbbit 25 évre kötötték meg.

A török a békekötésekkel nem sokat törődve egyre több falut hódoltatott meg. Ezt elérte rablással, fosztogatással és rabságba hurcolással. Az adót azután könnyörtelenül behajtotta, nem törődve azzal, hogy a falu lakossága a felére csökkent. Sőt a megállapított adót sokszor önkényesen felemelték. Az adókon túl előfordultak fosztogatások is. 1627-től 1642-ig, a kimutatások szerint 1194 embert öltek meg és 13664 marhát hajtottak el. Ezen felül voltak azok, akiket rabságba vittek. Esterházy Miklós nádor írta egy helyen 1641-ben, hogy a törökök az elmúlt években megöltek és elraboltak több, mint 5000 embert.¹⁹ Ugyancsak a nádor számította ki, hogy a kiszabadított magyarok váltságdíja 5 év alatt 200000 Forintnál²⁰ is magasabb összeget ért el²¹. Előszeretettel vittek el nemeseket, illetve fiatalokat, nőket és gyermekeket. A keresztyén vallások képviselői sem voltak védve a töröktől. Egy alkalommal a gyöngyösi szerzeteseket hajtotta el a török, és csak váltságdíj ellenében engedte szabadon. Zaklatták a pécsi jezsuitákat is. 1631-ben a cseszneki református lelkészt feleségével és sok hívével együtt hajtották el.

Hasonló rendezavarások, fosztogatások és rabejtések egyébként a magyar végvárak katonái részéről is megtörténtek. Előfordult, hogy a török uralom alól magyar területre menekültek a jobbágyok, de fordítva is volt hasonló eset. A magyar földesúr túlkapásait megunó parasztok olyan szpáhi földjére mentek, amelyik emberségesen tartotta őket. A török által rendszeresen felrúgott békekötések nyomán, a harmincéves háború feszítésében végül a császári udvar egy

¹⁷ A török kérdés nem volt teljesen tisztázott a magyarok körében. Mint pogány, az oszmán hatalom a keresztyénség ellensége volt. Csakhogy a török segítségét a protestánsok kihasználták a császári csapatokkal szemben, a császár pedig a török ellenes hadjáratot használta ki arra, hogy a protestánsoknak kellemetlenségeket okozzon.

¹⁸ A zsitvatoroki békét megelőző tárgyalások menetére, valamint a békekötésben Bocskai és a magyarok szerepére nézve lásd Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egyállítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. in. Papp Klára és Jeney-Tóth Annamária szerk.: „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII. Debrecen, 2006. 267-308.

¹⁹ Lásd Angyal i. m. 467.

²⁰ Ugyanebben az időszakban Erdély éves adója, amelyet a töröknek fizetett, csupán 10000 arany volt. Ez azt jelenti, hogy a váltságdíjakkal négyszer akkora bevételre tett szert a török, mint Erdély adójából.

²¹ Lásd Angyal i. m. 470.

újabb békekötésre határozta el magát. 1642-ben a II. szőnyi béke semmi újdonságot nem hozott az addigi állapotokhoz képest. Ezek után is tovább folytak a kisebb nagyobb határ menti villongások. 1650-ben újabb 22 évre hosszabbították meg a békeszerződést, ám ennek ismét semmi eredménye nem lett. 1652-ben komoly összecsapásra került sor a vezekényi csatában, ahol nagy vérveszteséggel győztek csak a magyar csapatok. A csatában négy Esterházy is meghalt²². Ez a szinte drámai esemény sem volt elég arra, hogy a császári udvar a török ellen hadi cselekményekre indítsa. Ekkor már a harmincéves háború eseményei is lezajlottak, ám I. Lipót még mindig félt egy esetleges francia támadástól, ezért nem mert teljes hadi erejével a török ellen indulni. Ugyanez a magatartás mutatkozott meg az 1660-as években is, amikor először 1660-ban elesett Nagyvárad, majd 1663-ban Érsekújvár, valamint Léva és Nógrád. Csak az 1664-es esztendő hozott változást, amikor komoly hadi erővel szálltak szembe a törökkel. A készülétek meg is hozták az eredményt, hiszen Szentgotthárdnál Montecuccoli parancsnoksága alatt, augusztus 1-jén győztek a császári csapatok. A békekötés azonban minden megalapozottság nélkül, országos felháborodást kivívva már 9 nappal később, augusztus 10-én megkötötték. A győzelmet nemcsak hogy nem használta ki a békekötés, de további engedményeket is tett a legyőzött törököknek. Nem véletlenül írta erről Kocsi Csergő Bálint:

„Az 1664. évi békekötést pedig a keresztyénségnek egyáltalán nem a javára, sőt annak gyalázatára, mintegy titokban csinálták és kötötték meg az ausztriaiak, azért, hogy a magyar szabadságot, mind politikai, mind vallási vonatkozásban, minél inkább eltiporhassák.”²³

A vasvári békében minden lehetőségét feladta annak a császári udvar, hogy a török vereségét kihasználva meglévő pozícióin változtasson. Egyetlen várat, falut sem követelt és kért vissza. Maradt minden ugyanúgy, mintha semmi sem történt volna. A békekötéssel annak a lehetőségét hagyta ki a császári udvar, hogy Magyarországot a török uralom alól felszabadítsa. El kellett telnie 20 esztendőnek, hogy a török ellenes harc fő tényezővé váljon. Az 1664-es esztendő további szomorúsága, hogy a török ellenes harcok egyik kiemelkedő alakja, Zrínyi Miklós az év november 18-án vadászbalesetben meghalt²⁴.

Összefoglalva elmondható, hogy a törökök korszakunkban rengeteg kellemetlenséget, anyagi kárt és vérveszteséget okoztak a Magyar Királyságnak. A lakosságot a határvidékeken bizonytalanságban tartva elejét vették minden komolyabb fejlődésnek. A hódító hatalom mindig azt az egyházat támogatta, amellyel a meghódított területen először találkozott. A cél ugyanis az volt, hogy a meglévő rendet fenntartsák. A vallási helyzetre nézve tehát sem a protestáns sem pedig a római egyháznak nem származott előnye vagy hátránya a törökkel való viszonyrendszerből²⁵.

I. 3. 3. Kapcsolatok és összeütközések az Erdélyi Fejedelemséggel

1608 új fejleményeket hozott az Erdélyi Fejedelemség életében is. Rákóczi Zsigmond lemondott a trónról és helyette a kolozsvári országgyűlés Báthory Gábort választotta fejedelemmé. Báthorynak sikerült mind a török császárral, mind pedig II. Mátyással megállapodást kötnie. Vallási téren a római egyházra nézve javulás nem állt be. Az 1610-es erdélyi országgyűlés megismételte a jezsuitákat kitiltó rendeletet, valamint azt is kimondták, hogy „egyébféle római religión való szerzeteseknek klastromok, collégiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen.”²⁶

²² Lásd Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas, Budapest, 1992. 256.

²³ Miklós Dezső: Az első rendszeres magyar református egyháztörténet. A gályarab Kocsi Csergő Bálint „Brevis delienatio ecclesiarum reformatarum in Hungaria et Transylvania” című műve 1677-ből. Megjelent a szerző saját kiadásában. Készült a Jahn Ferenc Dél-pesti Kórház nyomdájában. 1993. 88.

²⁴ Lásd Szerk. Glatz Ferenc: A magyarok krónikája. Magyar Könyvklub, Officina Nova, Budapest, 2000. 267.

²⁵ A török hódoltság vallási helyzetével kapcsolatban lásd a II. 1. fejezetet.

²⁶ Angyal i. m. 82.

Magyarország és Erdély kapcsolatára nézve többekben az volt az igény, hogy Erdély, mint ahogyan az korábban is volt, a magyar korona alá tartozzon. Ezért írja Forgách Zsigmond: „Nekem úgy tetszik, szép dolog vóna ismét az régi mód szerint incorporálni Erdélt Magyarországgal, nem kellenék mindenkor szentelt vízzel utánok járni.”²⁷ Ezzel arra utalt, hogy nem kellene Erdélyre külön odafigyelni, velük megállapodást kötni, ha ismét egy ország testbe tartozna a két terület. Ezzel az elképzeléssel szemben állt Bocskainak a végrendelete, amelyben az Erdélyi Fejedelemség fontosságát írta le, valamint egy Pázmány Péternek tulajdonított nyilatkozat, amelyet Kemény János így jegyzett fel:

„átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugodozzatok, ... mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császáruk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontúl ... mindjárt gallérunk alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki legyen.”²⁸

Ebben az időszakban az a nézet az erősebb, amely ismét szeretné Erdélyt a magyar korona fennhatósága alatt látni. 1611-ben megindult a hajdúk ellen Forgách Zsigmond a király parancsára. Katonai vállalkozása teljes kudarccal végződött. A következmény az volt, hogy Báthory Gábor békét kötött II. Mátyással. 1613-ban azonban Bethlen Gábor személyében komolyabb trónkövetelő lépett fel Erdélyben. Török támogatást szerezve magának Bethlen megtámadta Báthory Gábort, aki elmenekült. A császár emberei ölték végül meg, aminek következtében Bethlen Gábor került a trónra.

1615 májusában egy újabb megállapodás született Nagyszombatban a császári udvar és az Erdélyi Fejedelemség között. A megállapodás szerint Erdély önálló igazgatású marad mindaddig, amíg Eger és Buda fel nem szabadul a török uralom alól. Ugyanebben az évben császári támogatással indult meg Homonnay Drugeth György csapataival Erdély felé. A terv az volt, hogy Bethlen Gábor helyett ő lesz az erdélyi fejedelem, cserébe pedig a római egyházat helyreállítja, Váradot átadja a császárnak, német katonákat pedig a császár kérésére bármikor befogad országába. Ennek az elképzelésnek végül Bethlen Gábor fejedelem ellenállása és Thurzó György nádor parancsa vetett véget. 1616-ban egy újabb csapat indult meg, a Homonnay György vezette hadakat azonban az erdélyi fejedelem a második ütközetben megverte. Bethlen Gábor ezek után megindult hadaival a magyar területek ellen, ám a felső-magyarországi rendek kérésére visszafordult. 1617-ben egy második nagyszombati szerződést kötött II. Mátyás a fejedelemmel.

1619 márciusában írt alá a fejedelem egy újabb megállapodást a magyar királlyal, majd ezek után felajánlotta segélycsapatait a császárnak a csehek ellen folytatott hadjáratban, valamint az esetleges békekötésnél közvetítőnek ajánlkozott. Ezért cserébe természetesen komoly jutalmat kötött ki magának. Az udvar nem kívánt élni ezzel a felajánlással, így azonban csak saját magukat altatták el, ugyanis azt képzelték, hogy Bethlen Ferdinánd szolgálatában keresi az előmenetelt. A fejedelem éppen ezért a tárgyalásokat és a hadi előkészületeket nélkül folytathatta, hogy a bécsi udvar komolyabban felfigyelt volna rá. Pedig figyelmeztető előjelek voltak már korábban is. Az 1618-as pozsonyi országgyűlés vallási tárgyalásai során, amikor a protestánsoknak nem sikerül elérni azt, hogy kiegészítsék a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó cikkelyt a „templomokkal együtt” kifejezéssel, akkor megegyeztek abban, hogyha valaki őket vallásukban háborgatná, a templom használatát nem engedné, akkor „önvédelmükről kellőképpen fognak gondoskodni”²⁹. Ezt a protestáns országgyűlési tagok mondták ki a Bethlen féle támadás előtt néhány hónappal. Az előjelek tehát figyelmeztetésként már a császári udvar előtt lehettek volna. Ők azonban nem foglalkoztak ezekkel, hanem hagyták, hogy az események végül a fejedelem támadásához

²⁷ Angyal i. m. 84.

²⁸ Angyal i. m. 178.

²⁹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608-1647. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1891. 126.

vezessenek. A hadjárat megindítását többször, többféleképpen is megindokolták³⁰. Bethlen Gábor így írt Rákóczy Györgynek elhatározásáról:

„mikoron a magyar nemzetnek nyomorult sorsán gondolkoznám, igaz religióknak láb alá való tapodtatására való gonosz intantumokat³¹, mikoron sok felől igen bizonyosan hallanék, igazán mondom, hogy meggyőzött sokképen nemzetemhez való igaz effectusom³², az nagy istennek igaz tiszteletéhez való nagy zélusom³³, és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztessége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak...”³⁴ A felkelés három okát így fogalmazta meg: „1. hogy az csehországiaktól és állapotjokról megtaláltattunk; 2. annak felette, hogy az mely magyar vitézek ő felsége jó hírére, nevére, fizetésére segítségül mentenek volt, contra jura gentium³⁵ az maga hadaitól plus quam lycaonica crudelitate³⁶ levágattanak nagyobb részint; 3. hogy az religiók libertásának az cseh pacificatio semmit nem akarván helyt adni, az magyarországi klerus sok helyeken mind szóval, mind írással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak az religióknak szokott libertását akarnák turbálni³⁷, sőt főfő patronusokkal, városokkal és ki tudja mit akarnának mívelni; mely fenyegetések miatt sokaknak rémülés sőt desperatiója³⁸ következvén, (...) megindultunk, nem egyéb okért, hanem hogy afféle megsebhedett és egymástól megidegenedett szíveket, elméket ... minden religio persecutiója³⁹ nélkül, egymás szeretetére hozhassuk.”⁴⁰

Az 1619-es pozsonyi országgyűlés is megfogalmazta a támadás indokait és a felkelés szükségességét egy, a nádornak benyújtott iratban: Ferdinánd király megválasztása nem volt szabad, a megválasztott király pedig, amikor a sérelmeket kellett volna elintéznie, elutazott az országgyűlésről. A protestánsokat a király tudtával és beleegyezésével üldözik, ráadásul a magyarokat arra kényszeríti, hogy harcoljanak a csehek ellen, akikkel pedig szövetségben állnak. II. Endre aranybullája is ilyen esetre megadja az ellenállás jogát.

A hadi cselekmények tehát megkezdődhettek minden feltűnés nélkül. Rákóczy György 1619. szeptember 3-án Kassa előtt volt hadaival. A város megadta magát, hasonlóan az egész keleti ország rész, kivéve Esterházy várát, Munkácsot⁴¹. Bethlen hadainak megindulása után a papság elmenekült, egy részük Dunántúlra, Pázmány Péter érsek Bécsbe. A király mellett egyébként kevesen maradtak: a horvátok, a papok, valamint Zrínyi György, Bánffy Kristóf, Pálffy Pál és Pálffy Miklós. Angyal Dávid szerint Bethlen Gábor régóta várta az alkalmat, hogy mikor torolhatja meg a személyén és büszkeségén esett sérelmeit. „Régóta szerette volna terjeszteni hatalmát s megtörni a katolikusok megújuló erejét.”⁴² Bethlen hadai a nyugati határ felé indultak tovább. Október 14-én, vagyis másfél hónappal a hadi cselekmények megindulása után Pozsony is meghódolt Bethlennek, ahol elfoglalta a várat és a koronát is megszerezte. A besztarcebányai országgyűlés 1620-ban királlyá választotta, országát pedig

³⁰ Bár az indítékok sokféleképpen magyarázhatóak, az egyik mozgatórugó mindenképpen politikai jellegű volt. Ez igaz Bethlen Gábor mindhárom hadjáratára, valamint I. Rákóczy György kitámadására is.

³¹ Figyelmet, gondolatot.

³² Bizonyosságom.

³³ Buzgó szeretetem.

³⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 170-171.

³⁵ Népek törvényeinek ellenére.

³⁶ Több mint Lycaoni kegyetlenséggel. (Lycaon Arcadiában volt király, aki embereket áldozott, amiért Jupiter farkassá változtatta. Lásd Finály Henrik: A Latin nyelv szótára. Franklin Társulat, Budapest, 1884. Lycaon címszó 1168.)

³⁷ Megzavarni.

³⁸ Kétségbeesése.

³⁹ Vallás üldözése.

⁴⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 171-172.

⁴¹ A fölkelés kezdete során a katolikusok komoly sérelmeket szenvedtek el. Az egri és a szepesi káptalanokat megtámadták és kifosztották, az egyik püspök csak váltságdíj fejében kapta vissza szabadságát. Kassán pedig felkoncolták Pongrácz István és Grodeczi Menyhért jezsuita szerzeteseket, valamint Körösi Márk esztergomi kanonokot.

⁴² Angyal i. m. 224.

legnagyobb részt uralma alatt tartotta. Bethlen Gábor ezt írhatta ekkor: Győrön és Komáromon kívül „egész Magyarországon egy vár, egy város, egy kastély, egy falú Ferdinánd hűsége alatt nincsen.”⁴³ A fejedelem mégis hajlandónak mutatkozott a békére, látva Ferdinánd növekvő hadi erejét. A megbeszélések elhúzódtak, 1621 áprilisában minden eredmény nélkül feloszlott a béketárgyalási sorozat. Ráadásul a nyugati részeken már sokan szerették volna a békét, többen visszapártoltak Ferdinándhoz, maga a nádor, Forgách Zsigmond is.

Bethlen Gábor erejét többféle formában igyekeztek mindeközben meggyengíteni. Egyrészt a hozzá hű főurakat eltéríteni és Ferdinánd hűségére visszavinni. Batthyány Ferencsel kapcsolatban maradt meg egy levél, amely jól mutatja, hogy minden eszközt megragadtak a legfontosabb támogató visszahódítására. Széchy György Murány várából a tiszttartójának ezt írja:

„Bottiány uramnak izend meg, hogy ne bolondoskodgyék, hanem eő fölségének császár urunknak tartsa hivségét, Bethlenhez semmit ne bizzék, mert immár ittis az egész föld esziben vevén hittetlenségét Bethlennek, mind el állott tőle, az hada el oszlott, csak szalad immár. Egy ilyen hittván emberért ne veszítse el magát.”⁴⁴

A másik támadási felület az volt, hogy elhitessék a nyugatiakkal, Bethlen esetleges támogatóival, hogy a török segítségével jutott el csak idáig. Sőt hadjáratával éppen a pogányságot viszi előre. Ebben élen jártak Pázmány Péter esztergomi érsek, Esterházy Miklós nádor és Balásfi Tamás püspök. Röpiratokat szerkesztettek és terjesztettek, hogy minél szélesebb körben ismert legyen a vád, hogy Bethlen Gábor törökpárti, a keresztyén Európa ellen hozza a pogány törököt, sőt a török hódítás és az iszlám térítés eszköze és előmozdítója. A röpirat címe ez volt: „Türkischer Bethlehem und Mohamedanischer Gabor”⁴⁵, azaz Török Bethlen és Mohamedán Gábor.

Az 1621-es év hadi cselekményei sok változást nem hoztak a korábbiakhoz képest, csak annyit, hogy a fejedelem kiszorult Pozsonyból. Az év második felében már mindkét fél számára egyre inkább óhajtott cél volt a béke megkötése. Végül az 1621-es év utolsó napjaiban sikerre vezettek a béketárgyalások is, amelyek a Nikolsburgi békét eredményezték⁴⁶.

Bethlen számára egyértelművé vált, hogy a békeszerződés pontjait a császár megtartani nem akarja. Ezért követeit a török portára küldte, hogy puhatolózzanak egy esetleges újabb támadás támogatásáról. 1623-ban a törökök csapatokat ígértek a fejedelemnek. Diplomáciai támogatást ígért Hollandia és Anglia is. Végül Bethlen Gábor hosszas előzmények után hadaival 1623. szeptember 13-án vonult be Kassára. Októberben már Nagyszombatnál járt, ahol hadai egyesültek a török seregekkel. Sikerült a császári csapatokat sarokba szorítani, ám elmaradtak az ígért külföldi segítségek, így Bethlen a nádorral, Thurzó Szaniszlóval fegyverszünetet kötött. A fegyverszünet értelmében Bethlen kénytelen volt visszavonulni és a török csapatokat elbocsátani. Ezt a második kitámadást a II. bécsi béke zárta le⁴⁷.

1624 áprilisában ezt írta a fejedelem egy levelében: „Az némettel hadakozni nem hasznos, valámig egynehány ellenséget neki ember nem csinálhat.”⁴⁸ Ennek megfelelően 1625-ben Franciaországgal és a protestáns hatalmakkal kezdett meg tárgyalásokat, majd elvette Brandenburgi Katalint, Brandenburgi György hűgát. A következő évben megindult csapataival Erdélyből. Külső támogatásra a törökön kívül nem nagyon számíthatott. A dán király ügye sem haladt túl jól a Német Birodalomban. A csapatok összeütközés nélkül mozogtak magyar területen. A császár békét akart kötni, ráadásul a törökök Bagdadnál

⁴³ Angyal i. m. 293.

⁴⁴ Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Rábavidék Nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943. 4.

⁴⁵ Makkai László: Török Bethlen és Mohamedán Gábor. Bethlen Gábor és a török. in. História. 1980. 2. évf. 3. szám 3.

⁴⁶ A békekötést bővebben lásd II. 3. 3. fejezetben.

⁴⁷ A békekötést bővebben lásd II. 3. 3. fejezetben.

⁴⁸ Angyal i. m. 377.

vereséget szenvedtek, így ők sem akartak a fejedelem mellett maradni. Bethlen Gábor számára is a békekötés volt a legmegfelelőbb. Ez meg is történt 1626 végén, ez volt a pozsonyi béke⁴⁹.

Bethlen Gábor fejedelem 1629. november 15-én halt meg. Halála napján egy papírra ezt jegyezte fel: „Ha isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen.”⁵⁰ Bethlen halála után kisebb trónviszály vette kezdetét, de 1630-ban végül I. Rákóczi Györgyöt választották meg fejedelemnek, akinek 1636-ra sikerült mind a törökkel, mind a császárral békét kötnie és fejedelemségét megerősítenie.

További hat esztendő telt el addig, amíg annyira fejlődtek a fejedelem tárgyalásai a svédekkel és a törökkel, hogy a harmincéves háborúban való hadba szállása ne csupán felelőtlen vállalkozás legyen. Az 1643-as esztendőben a vallási kérdésekben lévő feszültség is tovább erősítette Rákóczi Györgyöt abban az elhatározásában, hogy elindul Magyarország felé. 1644. február 17-én kibocsátott kiáltványában leírta, hogy a testi-lelki, vallási és polgári szabadság miatt ragadott fegyvert. Március közepére felső-Magyarország Rákóczi hatalmában volt, Kassával együtt. Az 1644-es évben, amikor telelőre vonultak a csapatok, akkor még nem volt olyan pozícióban a fejedelem, hogy jó békét köthetett volna. Ezt írta ekkor: „a császáriak soha jól meg nem békülnek, valámig meg nem ijednek.”⁵¹ Az 1645-ös esztendő már sokkal könnyebb helyzetet hozott Rákóczi György számára. A császár seregei a Birodalom egyéb részein le voltak kötve, így arra törekedtek, hogy minél előbb békét kössenek a fejedelemmel. 1645 júniusában, néhány várat kivéve, a Vágig Rákóczi birtokában volt az ország. A következő hónapban megjött a svéd segítség. Ekkor azonban megérkezett a török üzenet is, hogy hagyjon békét a Birodalomnak. Ennek ellenére a fejedelem elfoglalta még Nagyszombatot és Morvaországba is át-átcsapott hadaival. I. Rákóczi György hadjáratát 1645 decemberében a linzi béke zárta le.

„A hazafias katolikus irányzat az, amely a linzi békének aránylag könnyű létrejöttét és becikkelyezését eszközli, amely III. Ferdinánd uralkodása végső éveit olyan alkotmányos színezetűvé és türelmessé teszi.”⁵²

I. Rákóczi György életének és ténykedésének, valamint elért eredményeinek az értékelése eléggé kétoldalú. Nagy László így emlékezik meg a történettudomány álláspontjáról: „A történettudomány többnyire csak mint Bethlen Gábor kevéssé méltó – ha nem kifejezetten méltatlan – utódjáról emlékezik meg róla.”⁵³ A kortársak azonban sokkal pozitívabban látták ténykedését, és nem akarták Bethlennel összehasonlítani. Cserei Mihály Erdély históriája című művében a következő módon értékeli a fejedelmet:

„manuteneálni⁵⁴ akarván a magyarokat, Magyarországra feles hadakkal kimene és sok expeditiokat tévén nem csak a magyarok szabadságát in politicis⁵⁵, hanem az opprimáltatott reformata religiot is in ecclesiasticis⁵⁶ dícséretesen helyre állítja.”⁵⁷

I. Rákóczi György a Westfáliai béke aláírását már nem élhette meg, 13 nappal korábban, október 11-én meghalt. Sok mindent átadott fiának, viszont egy valamit nem tudatosított benne eléggé. Ez pedig az volt, hogy a portával való jó viszony elengedhetetlen ahhoz, hogy a fejedelemség megmaradjon. Egy XVII. század eleji intelem így hangzott a mindenkori váradi kapitányhoz: „Gondolja meg, hogy két szomszedság, török és német közt vagyon, az első igen

⁴⁹ A békekötést bővebben lásd II. 3. 3. fejezetben.

⁵⁰ Angyal i. m. 422.

⁵¹ Angyal i. m. 493-494.

⁵² Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 314. A békekötés jelentőségéről lásd a II. 3. 4. fejezetet.

⁵³ Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 25.

⁵⁴ Megtartani.

⁵⁵ Politikai értelemben.

⁵⁶ Elnyomatott református egyházat gyülekezeteiben is.

⁵⁷ Nagy László i. m. 13.

hatalmas, a másik igen practicus.”⁵⁸ Ifjabb Rákóczi György már a hitves-választásnál sem a szülők elgondolásának megfelelően járt el, Báthory Zsófiát vette el, akinek áttérését ugyan elérték, de nem volt ez a vallásváltás teljesen őszinte. II. Rákóczi Györgyöt már apja életében, 1642-ben megválasztották fejedelemnek, amit ugyan a török nem nézett jó szemmel, azonban megfelelő mennyiségű arannyal mégis sikerült őket jobb belátásra bírni. II. Rákóczi György álma a lengyel királyság megszerzése volt. Uralkodásának több mozzanata is ezt a célt szolgálta. 1655-re jutott hatalma a legmagasabb pontra, sikerült a két oláh vajdaságot vazallusává tenni, svéd, lengyel, kozák követek fordultak meg udvarában.

„Az erdélyi politika hagyományos útjain, szövetségben a keleti vagy nyugati ellenféllel, talán ő is kikerekíthette volna területét a magyar királyság rovására éppúgy, mint elődei. Meg volt benne mindaz, a mi szükséges volt az ily vállalatra, a gyorsaság, kitartás s bizonyos leleményes diplomácia. De még itt is veszélyeztette volna a sikert a mérséklet hiánya.”⁵⁹

1655 után II. Rákóczi György szövetséget kötött a svédekkel a lengyelek ellenében, ám a törökök nem akarták a lengyelek vesztét és nem akarták Rákóczi még további erősödését.

Lipót uralkodási idejének kezdete (1657) egybeesett Erdély erejének és hatalmának hanyatlásával. A szerencsétlenül végződő 1657-es lengyelországi hadjárat teljesen tönkretette mindazt, amit a nagy fejedelem elődöknek sikerült felépítenie. A török Porta is megelégtelt az ifjabb Rákóczi György ténykedésével, és követelték egy újabb fejedelem megválasztását. Rhédey Ferenc átmeneti uralkodása után azonban II. Rákóczi György visszaszerezte a hatalmat, ami kiváltotta a törökök megtorló intézkedéseit⁶⁰. Erdély elvesztette minden esélyét arra, hogy meghatározó erővé váljon a magyarországi eseményeket illetően. Amikor 1660-ban Váraddal együtt a Partium egy része is elveszett, a megcsónkított területű fejedelemség már nem állt többé lábba. Barcsai Ákos átmeneti uralkodása után I. Apafi Mihály (1661-1690) már csak a megcsappant területű és erejű Erdély megőrzésére törekedhetett⁶¹.

Az erdélyi politika számára a XVII. század első felében fontos volt, hogy az Erdélyben meglévő politikai és vallási szabadság Magyarországon is megvalósulhasson, ezt támasztja alá Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György kitámadása is. A XVII. század első felében még viszonylag erős a magyarországi protestáns párt, amely az erdélyi fejedelmek külső segítségével arra törekedett, hogy megvédje ne csak a vallási jogokat, hanem a magyar alkotmányt is. Ennek a segítségnyújtásnak vetett véget II. Rákóczi György, aki inkább Lengyelországot szerette volna megszerezni, mint ezen jogok felett örködni. Erdély szerepe meghatározó volt abban, hogy Magyarországon 1608 és 1670 között a Habsburg hatalom nem tudta úgy elnyomni a protestantizmust, mint ahogyan azt tette az uralma alá tartozó többi tartományban és országban.

---

⁵⁸ Angyal i. m. 511-512.

⁵⁹ Angyal i. m. 527-528.

⁶⁰ II. Rákóczi György utolsó döntéseinek következményeiről jegyezték fel: „Teljesen siralomra méltó, hogy egy ember miatt oly sok ezer lélek vesztette el az életét, vagy pedig a legnagyobb nyomorra jutott, s hogy oly sok ország és nép ömliatta szenvedni kényszerül”. Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. in. Kármán Gábor és Szabó András Péter szerk.: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 166.

⁶¹ Erdélynek a török Portával való kapcsolatára, a fejedelmek megerősítésére, a hadjáratok jóváhagyására vonatkozó dokumentumokra és adatokra nézve lásd Papp Sándor: II. Rákóczi György i. m. 99-170.

I. 3. 4. Európai körkép

A XVII. század az európai hatalmi rendszerben komoly átalakulást hozott. Megszületett a következő évszázadokat komolyan meghatározó nagyhatalom, Franciaország. Ennek első jeleit már IV. Henrik uralkodásának idejében láthatjuk, ám 1610-es halála ennek a folyamatnak rövid időre véget vetett. Fia és unokája, XIII. és XIV. Lajos több mint egy évszázados uralkodása viszont rendezi a belviszályokat és lehetővé teszi az ország külső hatalmi pozíciójának megerősítését is. Ennek első jele éppen a harmincéves háború eseményeiben mutatkozott meg. A nagy vesztese a XVII. századnak Spanyolország volt, amely kénytelen beletörödni abba, hogy Európa életét nem ő határozza már meg. Ez a hatalmi súlypont váltás jelentkezik az osztrák Habsburg politikában is, hiszen kénytelenek figyelemmel kísérni Franciaország szándékait. Szintén komoly szerepet játszik a korszak történelmében Svédország, amely egyrészt a harmincéves háborúba való becsatlakozással, másrészt pedig a lengyel koronáért folytatott harcban érinti egyrészt a Habsburg ház, másrészt pedig Erdély történelmének alakulását. Az általános történelmi keret európai körképének megrajzolásakor leginkább a harmincéves háború eseményeit kell felvázolni, azon belül is a szomszédos Csehország küzdelmeinek alakulását.

A harmincéves háború hivatalosan 1618. május 23-án kezdődött, amikor Prágában a császár két helytartóját a várakba dobták. A háború áttért Morvaországra, Sziléziára, Ausztriára is, ekkor kapcsolódott bele a harcokba Bethlen Gábor fejedelem. A csehek Ferdinánd helyett 1619-ben Pfalzi Frigyeszt választották meg királyuknak. Az úgynevezett cseh-pfalzi háború (1618-1623) döntő eseménye az 1620. november 8-án lezajló fehérhegyi ütközet volt, amelyben a felkelők súlyos vereséget szenvedtek. A második szakaszban (1623-1629) a dánok kapcsolódtak be a harcokba, azonban 1629-re kénytelenek ők is belenyugodni abba, hogy számukra a harmincéves háború véget ért. Bethlen Gábor második és harmadik hadjárata is erre az időszakra esett. A harmadik szakasz (1629-1635) az úgynevezett svéd háború, amikor a svéd király Gustav Adolf határozta el, hogy megmenti a német protestantizmust. A háború menetében az első komolyabb vereségeket ekkor szenvedték el a császári csapatok. Miközben a 30 éves háború zajlott, a római egyház igyekezett sorait rendezni, hogy a háborút megnyerje. Ennek érdekében ment Pázmány Péter 1632-ben Rómába, hogy ott egy nagy szövetséget hozzon létre a pápa fősege alatt, amely nem csupán az eretnekek hadi erejét, hanem a pogányságot is megtörné. VIII. Orbán csupán pénzületi segítséget küldött Bécsbe, a szövetség nem jött létre. Végül pedig a franciák is megelégtettek a Habsburg ház hatalmát és igyekeztek a saját hatalmuk növelésére fordítani a harcok kimenetelét. A francia-svéd háború (1635-1648) elveszítette vallási jellegét, amit jól mutat a katolikus Franciaország szövetkezése a protestáns Svédországgal. A két erős hadsereggel rendelkező hódító végül elérte a békét, amit 1648. október 24-én kötöttek meg Münsterben illetve Osnabrückben.⁶²

Ami a csehek részvételét illeti ebben a háborúban, a következő események történtek. Klostergrab protestáns gyülekezete ellen támadást intézett a katolikus párt, amire válaszul a protestáns párt vezére, Thurn Mátyás Prágába vonult. Ezek után ideiglenes kormány alakult és a csehek elindultak szövetségeseiket keresni. Így érkeztek 1618-ban a pozsonyi magyar országgyűlés elé is. A harmincéves háború kirobbanásakor a cseh rendekkel szövetséges alsó- és felső-ausztriaiak, valamint a morvák együtt harcoltak a vallásszabadságért. A császári csapatok között azonban magyar és horvát csapatok is küzdöttek. Éppen ezért a szövetségesek emlékeztették a magyar országgyűlést az 1608-ban kötött egyességre és kérték őket, hogy a csapatokat vonják vissza. Ugyanezen országgyűlés ideje alatt a békekötésre is hajlottak a csehek, azzal a feltétellel, hogy előbb a magyarok is csatlakozzanak a szövetséghez és akkor együttesen tudják kiharcolni a békekötést. Thurn Mátyás ezt mondta: „tej a tejhez sem

⁶² A harmincéves háború menetét lásd Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. kötet. Ecclesia, Budapest, 1988. 207-209.

hasonlít jobban, mint a szomszédos országok sérelmei”⁶³. Pázmány Péter érsek a háborús helyzetre hivatkozva az országgyűlés felosztatását javasolta, ám a király nem élt ezzel a lehetőséggel, hanem a nádort bízta meg az országgyűlés levezetésével. Az országgyűlés a szövetségesekkel való tárgyalások során megemlítette, hogy a császári zsoldon fogadott magyar csapatokat nem áll módjukban visszahívni, az 1608-as szövetség megújítását pedig fölöslegesnek tartják. A morva rendek a magyarokat hálátlannak nevezték, hivatkozva a szövetségesek 1608-as érdemeire. Azt is kimondták, hogy Morvaországban a legkegyetlenebb fosztogatásokat éppen a magyar csapatok végezték.⁶⁴

Amikor Bethlen Gábor megindult a csapataival, akkor már egészen más a hangnem a magyar és cseh tárgyaló felek között. A szövetséget a két ország rendei 1620 januárjában erősítették meg. A csehek számára azonban a külpolitikai események egyáltalán nem kedveztek. A pápa pénzbeli segítséget adott a császárnak, II. Fülöp spanyol király pedig saját pénzén nagy hadsereget fogadott. Miksa bajor herceg is megindult hadaival, sőt a lutheránus szász választó is a császárhoz csatlakozott, Frigyessel való személyes ellentétét akarta ezzel megtorolni. I. Jakab angol király csak csekély mértékben támogatta a pfalzi fejedelmet, a dánok és hollandok pedig pénzbeli segítséget adtak. Szövetségesként csak az ausztriai protestánsok, illetve Bethlen Gábor harcolt velük. Az erdélyi fejedelem szerette volna a csehek számára is elérni azt, hogy fegyverszünettel egy kicsit fellélegezzenek, ám ez irányú kérésének a császár nem tett eleget, így a csehek tulajdonképpen teljesen magukra maradtak.

Nem csupán a csapatok maradtak egyedül a hadszíntéren, hanem diplomáciailag is teljesen egyedül maradt Frigyes a csehekkel. Az ulmi szerződés július 3-án biztosította a császárt arról, hogy a Protestáns Unió csapatai nyugton maradnak, a spanyol csapatok Pfalzba mehetnek és a katolikus liga megtámadhatja Csehországot. Frigyes veresége ezek után csak idő kérdése volt. Ráadásul Bethlen Gábor is fegyverszünetet kötött egészen szeptember 29-ig. Így nem csoda, ha a harmincéves háború első komoly következményekkel járó vereségét is elszenvedi a Frigyes által vezetett Csehország. 1620. november 8-án, a fehérhegyi csatában, Bethlen Gábor számára is meglepetésként, összeomlottak a protestáns hadak. A fehérhegyi ütközet komoly következményekkel járt. A császár megtorló intézkedéseket vezetett be a cseh fölkelők ellen, fej- és jószágvesztéssel sújtotta a lázadókat. A magyar urak megijedtek és hasonló sorsukat látva Bethlentől visszapártoltak Ferdinándhoz. A csehek helyzete azonban nem csak ilyen formában határozta meg a magyarországi helyzetet, hiszen vallási téren is előrevetített sok mindent. Csehország, Morvaország és Szilézia elveszítette önállóságát, betagozódtak az örökös tartományok sorába. Ferdinánd császár pedig betiltotta a protestáns istentiszteletek tartását az örökös tartományok területén. Ennek a tilalomnak fegyverrel, erőszakkal szereztek érvényt Csehországban⁶⁵.

Az európai helyzet alapján véve kedvező volt a protestánsokra nézve, azonban az egyértelműen megmutatkozott, hogy a protestáns hatalmak anyagi és hadi ereje meg sem közelítette a Habsburgok kezében összpontosított erőforrásokat. A harmincéves háború eseményei közül a fehérhegyi ütközet a katolikus restauráció erőfeszítéseit támogatta. Az erdélyi fejedelmek hadjáratai, az európai megmozdulást figyelembe véve, csupán időleges fellélegzést adhattak a protestáns vallású lakosságnak. I. Lipót uralkodásával kezdetét vette a Habsburg abszolutisztikus állam kialakítása, amelyben sem politikai sem pedig vallási szabadságnak nem volt helye.

---

⁶³ Angyal i. m. 217.

⁶⁴ A csehek harmincéves háborún belüli helyzetét lásd Angyal i. m. 213-223.

⁶⁵ A vallási helyzetről bővebben lásd a II. 2. fejezetet.

II. A restauráció külső tényezői

II. 1. Vallási élet a török lakta területeken

A XVII. században a Dunántúli és a Felső-Dunamelléki egyházkerületek egy része török hódoltsági területen feküdt. Mindenképpen meg kell tehát vizsgálni, hogy a török hódoltság milyen gyengítő hatással volt a protestáns gyülekezetek életére, hiszen ez is befolyással bírhatott a katolikus restauráció menetére. A török területeken lévő és esetlegesen elpusztult gyülekezetek ugyanis a hódoltság megszűnése után sok esetben már nem éledtek újjá, vagyis lehetőséget teremtett ez a helyzet a római egyháznak arra nézve, hogy ott életét újjászervezze. Itt tehát most két vonulatát tekintem át a török hódoltság vallási életének. Az egyik egy általános körkép, hogy miként éltek a keresztyének ezeken a területeken, a másik pedig konkrét vizsgálata annak, hogy miként szűntek meg, vagy szenvedtek kárt a protestáns gyülekezetek a hódoltságban, területünkre nézve.

A közgondolkodásban létezik egy feltételezés, hogy a török hódítók a protestáns egyházakat jobban támogatták volna, mint a katolikus egyházat. Megállapítható azonban ezzel szemben, hogy nem támogatták egyik vallási irányzatot sem. A különböző vallásokhoz való viszonyukat „a hódítás konszolidációjának szándéka vezérelte”¹. Ennek megfelelően eléggé zavaros volt a kép: a támogatástól és a jóindulattól egészen a pusztításig, rablásig minden előfordult a XVII. század során. A támogatás kézzelfogható jeleként értelmezhetőek az úgynevezett oltalomlevelek, a pusztításnál pedig a gyülekezetek szenvedései adnak példát.

Általánosságban elmondható, hogy vallási szemszögből nehéz volt a keresztyének sorsa ezeken a területeken. Ez pedig igaz mind a katolikus, mind pedig a protestáns lakosságra nézve. Hiszen nem elsőrendű, hanem csupán másodrendű polgárai voltak a Török Birodalomnak. Az adó terhek súlyosan nehezedtek a keresztyén lakosságra, a rablások, fosztogatások, rabságba hurcolások mindennaposak voltak, főként a határvidékeken. Ezeket pedig a lakosság igen nehezen viselte. Ebből a helyzetből egyszerűen ki lehetett törni, mégpedig olyan formában, hogy valaki felvette az iszlám hitet és annak követőjeként úgymond törökké vált. Ez egyébként nem is volt nehéz megoldás, hiszen egy formális áttérési nyilatkozatból, a körülmetélkedésből és az új vallás szertartásainak megtartásából állt. Ráadásul ez nem is zárta ki annak a lehetőségét, hogy valaki akár a szíve mélyén, akár hitvilágában megmaradjon keresztyénnek². Ennek ellenére a „százötven esztendő török uralom alatt alig-alig van rá példa, hogy a mezővárosi paraszt-polgárok vagy a falusi parasztok közül valaki önszántából – pusztán előnyök reményében – »törökké« lett volna”³.

Ebből is kitetszik, hogy a hódoltság népe komoly lelki tartással rendelkezett, ami összefügg a protestantizmus elterjedésével. A legtisztább formában ugyanis a hódoltsági területeken terjedhetett el a reformáció, ahol nem kellett a különböző hitviták miatt, vagy éppen az üldöztetések miatt torzulást szenvednie sem a tanoknak, sem pedig a lelkiségnek. A királyi Magyarország területén zajló hitviták torzították az abban résztvevőket, azt veszítették el a különböző hitvallások követői, ami éppen keresztyén jellegzetességüket adta volna, a békességgel, szeretettel teljes légkört. Ezzel kapcsolatban is igaz Péter Katalin mondata:

„Tökéletes Ember egy született; mindenki más emberi természeténél fogva voltaképpen méltatlan arra, hogy az egyházat képviselje. Ily módon állandó és feloldhatatlan az egyház küldetése és megjelenítőinek esendősége között az ellentmondás.”⁴

Ez az ellentmondás az, ami a török hódoltság területén hiányzik. Innen ered a belső tartás, amit az emberek a vallásból merítettek.

¹ Molnár Antal: Reformáció a hódolt Magyarországon. A törökök és a vallási sokszínűség. in. História. XXXI. évf. 2009. 9-10. szám. 6.

² Az áttérés kérdéséhez lásd Szakály Ferenc: Mi tartotta meg a hódoltság magyarságát? in. HISTÓRIA, 1982. 4. évf. 4. szám 5.

³ Szakály Ferenc: Mi tartotta meg i. m. 5.

⁴ Péter Katalin: A katolikus megújulás i. m. 7.

A vallásnak a szerepe pedig elsősorban abban látszott meg, hogy a hódoltság népe megmaradt magyarnak. A történelemből ismerünk példát olyan behódolt területekre, amelyek népessége jelentős részben áttért és ezzel igyekezett a hódítókhoz mindenben igazodni. A reformáció „a lehető legjobb pillanatban érintette az önértékelési válságba sodródott magyarságot”⁵. Az anyanyelven tartott istentiszteletek, a népének mind azt a hatást érték el, hogy a reformatori egyházak tagjainak magyarságtudata megerősödött. Ez pedig tovább mélyítette a szakadékot a török vallás és nyelv illetve a magyarság vallása és nyelve között. Természetesen a római egyház hódoltságban jelenlévő misszionáriusai is sokkal szabadabban alkalmazhatták azokat a módszereket, amelyeket a reformáció egyházai használtak. A hódoltsági katolikus missziók, a jezsuita, ferences és egyéb szerzetesek sokat tettek annak érdekében, hogy megmaradjon magyarnak a hódoltság azon része, amely nem a reformált vallás követője volt.

Azt is érdemes megvizsgálni, hogy milyen formában kaptak támogatást a hódítóktól az egyes keresztyén egyházak. A XVI. század során, amikor a protestáns egyházszervezet még nem alakult ki olyan merev formában, akkor sokkal könnyebben haladtak előre a reformált egyházak képviselői, mint a katolikus misszionáriusok. Az is igaz, hogy ekkor még a törökök számára is sokkal jobb volt egy független egyház jelenléte, mint egy olyané, amelyik minden idegszálával a nyugati világhoz kapcsolódik. Ez a viszonylag idilli állapot tűnik ki Gyalui Torda Zsigmondnak egy leveléből, amelyet 1545-ben Philipp Melanchtonnak írt:

„A török igazgatás alatt, szabadon hirdették az evangélium, olyannyira, hogy Isten különös gondviselésének tartható, hogy megengedte e részeknek a barbárok által való elfoglalását, mert az ottani lakosok testileg ugyan szolgálnak a töröknek, de bizony fennen tündöklük nekik az evangélium világa és lelkük teljes szabadságban él, amit a mi királyunk [I. Ferdinánd], ha ezek a részek az ő hatalmában volnának, tűzzel-vassal akadályozna.”⁶

A XVII. századra azonban a helyzet megváltozott. A protestáns prédikátorok kemény szavakkal ostromozták a török hódítókat, aminek következtében a keresztyének irányzatai közül egy sem élvezett semmi különösebb előjogot, vagy előnyt.

„Olykor a protestánsokat pártolták a katolikusok rovására, máskor ezek papjait is bilincsre verték s nagy váltságdíj mellett bocsátották szabadon; jezsuitáknak, ferenczrendi szerzeteseknek menedéklevelet adtak, hogy hiveiket sorra látogathassák, de más alkalommal annyit verettek egy ferenczrendi szerzetes talpára, hogy lepedőben kellett haza vinni; engedélyt adtak, hogy templomaikat kijavíthassák, de azért más ízben a templomba betörték, az oltárképeket letépték, az egyházi edényeket, kelyheket, tömjéntartót, misemondó ruhákat elrabolták s még a padokat is kiforgatták helyeikből.”⁷

A protestánsok és katolikusok egymás mellett való élete a hódoltságban egészen más képet mutatott, mint a Királyi Magyarország területén. Viszonylag jól megfértek egymással, nem egy esetben közösen használva a kápolnát vagy templomot. A békés együttélés amiatt is lehetséges volt, hogy a földesúri jog alapján meginduló katolikus restauráció a hódoltsági területekre nem juthatott el. Zrínyi Miklósnak az 1659-es országgyűlésen elmondott szavaiból is ez tűnik ki: „...Ihol a török megesküdt ellenségünk, ha az evangélikusokat is ellenségünké tesszük miképen állunk ennyinek ellene? ha kivált ezek magukat a törökhöz csatolják.”⁸ Az is feltehetőleg a békésebb együttélést szolgálta, hogy a római egyház szervezete a hódoltsági területen összeomlott. Ezt támasztja alá a veszprémi püspöknek egy levele, amelyet 1618. júniusában írt a nunciának. Egy megbízatást utasít vissza, amiben leírja, hogy a törökök miatt nincsen káptalana, nem is a székhelyén tartózkodik, ahogyan már elődei sem, „hanem Sümeg várában a török hódoltság között van állandó lakhelyem, ahová az ő vizálykodásuk

⁵ Szakály Ferenc: Mi tartotta meg i. m. 6.

⁶ SZAKÁLY Ferenc: Keresztyén vallások és egyházak a hódoltságban in. História, 1983. 5. évf. 5-6. szám. 17.

⁷ Angyal i. m. 550.

⁸ Pápai Páriz Ferenc: Romlott fal felépítése (Eredeti megjelenése Nagyenyed, 1684.) in. Szerk: Strop László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. V. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1906. 171.

miatt nem mindig nyitott a biztonságos bejutás.”⁹. Ezt a tényt támasztja alá Pázmány Péter esztergomi érsek felmérése is, amikor 1622-ben összesen 20 főre becsülte a hódoltságban működő világi papok számát, ami a terület nagyságára tekintettel nagyon alacsony szám.¹⁰ Ebből következik, hogy a szerzetesek ottléte nélkül feltehetőleg csak egyes gyülekezetek jelenléte mutatta volna, hogy valamikor római egyház élt azokon a területeken. Viszont a missziós munka eredményeképpen sikerült megőrizni a meglévő őrhelyeket, sőt néhány esetben sikerült valamit visszahódítani a protestánsoktól. Ahova pedig nem jutott sem világi pap, sem pedig szerzetes, azoknak a területeknek a lakossága kénytelen volt olyan vallású papot felkeresni, aki a településen ténykedett¹¹. Így tehát a protestánsok térnyerése mintegy szükségszerű következménye volt a paphiánynak, még a XVII. század során is. Az egyházak belső élete, vagyis a lelkészek élete és az egyházszervezet helyzete, nem billentette egyik irányba sem a mérleg nyelvét a török által megszállt területeken.

Adalékképpen megemlítem, hogy néhány megszállt gyülekezet részére a török hatóság, mint földesúr úgynevezett oltalomlevelet adott. 1655-ből származik egy ilyen, amelyet a dunaalmási iskola részére állított ki a török hatóság¹².

„Mi Musztaffa Begh esztergami Capitan Begh fia hatalmas és (...) Török Császár esztergam végh házában mostan fő szancsák Beghje és fő gondviselője és helytartója. Adgyuk tuttára mind Török és Magyar parton levő vitézlő fő és közröndöknek az kiknek illik, főképen penigh az mi Török partunkon levő vitézlő uraknak, mivel hogy az Almási Bírák minket megh találván adák értésünkre hogy Predikátorjuk s Oskola mestörük és oskolában tanuló Deákink nem mernek bátorságossak lönni az ott való lakásban, hanem kívánnják tülünk hitt levelünket, azért mink is az ő kívánságuknak ölöget téven attam ezön vitéz úri hitt levelemet, az melly vitéz úri hitt levelemben fogadom az én igaz török hitömrre, tisztösségömrre, böcsületömrre és embörségömrre, hogy ezön föllyül mgh iratott Almásra akár Prédikátor s akár Oskola Mestör s akár Oskolában tanuló Deákok akár hunnét gyüjenek az holdulatlan helyről innet az mi Török partunkról sönkitől sömi bántásuk nem leszön, hanem mindönök ellen megh oltalmazni igyeközöm, möllynek nagyobb bizonságára és el hitelére attam nevem alat czimöröm és pöczetömmel megh erősítettött hitt levelemet nagyobb bizonságul hogy bátran és bizvást élhessenek az föllyül megh irt Almás nevű faluban. Actum Sztrigoni Die Januarius 14 Anno 1655. Idem qui ut Szupra.”

1669-ben pedig Ahmed Olay simontornyai basa ad ki egy vallásügyi rendeletet, amelyben pontosan rögzíti azokat az elveket, amelyeket egy református gyülekezetnek követni kell¹³. Ez a rendelet egyébként csaknem szó szerint megegyezik az 1649-ben elfogadott és 1652-ben Nagyszombatban átvett szabályrendelettel¹⁴. Ugyanúgy 14 pontból áll mind a kettő, annyi különbséggel, hogy az egyik egy bég által is megerősített rendelet, míg a másik gyülekezetek által elfogadott szabályzat. Ez is jelzi azonban azt, hogy a hódoltságban lévő gyülekezetek nem szakadtak el a Királyi Magyarországon lévő gyülekezetektől, és azoknak eredményeit átvették, sőt ha kellett, akkor a török hatósággal is elfogadtatták.

Áttérve most már azokra a térségekre és településekre, amelyek konkrétan szenvedtek a törökök hadjárataitól és fosztogatásaitól, először azt sorolom föl, hogy mely területeket érintette a két egyházkerület életéből a török hódoltság. Kocsi Csergő Bálint művében sorra veszi az egyházmegyéket, ezzel együtt pedig azt is, hogy mely területek tartoztak a török adófizetői közé. Adófizető volt a veszprémi egyházmegye valamennyi gyülekezete, kivéve a

⁹ Vanyó Tihamér Aladár: A Bécsi Pápai Követség levéltárának iratai Magyarországról 1611-1786. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 298.

¹⁰ Lásd SZAKÁLY Ferenc: Keresztény vallások i. m. 20.

¹¹ Lásd SZAKÁLY Ferenc: Keresztény vallások i. m. 20.

¹² Musztafa esztergomi bég oltalomlevele az Almásiak részére. A szöveg a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében (8500 – Pápa, Március 15. tér 9.) található meg, a Kézirattár O. 1010. számú jelzete alatt.

¹³ A rendeletet lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 399-402. A szöveget teljes terjedelmében közlöm a függelékben 2. szám alatt.

¹⁴ A rendeletet lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 532-536.

veszprémit és tihanyit,¹⁵ a kiskomáromi seniorátus minden gyülekezete, kivéve a kiskomáromit,¹⁶ a tatai egyházmegye gyülekezeteinek nagy része szintén hódoltsági területen feküdt¹⁷. Nem véletlen, hogy ezeken a környékeken a protestáns egyházszervezet sem működött olyan jól. Az 1654-es pápai zsinattal kapcsolatban jegyzi meg a jegyzőkönyv, hogy a kiskomáromi egyházmegyéből csak négyen voltak jelen, „a többiek a törököktől való félelem miatt távol voltak”¹⁸.

A másik problémát azoknak a falvaknak, illetve településeknek a sorsa jelentette, amelyek a török valamelyik hadjárata során megsemmisültek. Természetesen nem mindegyik település pusztult el véglegesen, vannak azonban olyan gyülekezetek, illetve falvak is, amelyek olyannyira eltűntek a térképről, hogy mind a mai napig nem népesültek be újra. Területünkön a XVII. század első felében a következő települések, ezzel együtt pedig gyülekezetek pusztultak el: Börcs, Böny, Kisbabet, Téth, Szenterszébet, Felső- és Alsógörzsöny¹⁹. Rajtuk kívül további két településről jegyezték fel, hogy a gyülekezetnek kellemetlensége támadt a török jelenlétből. Kajáron 1642-ben megjelent egy török csapat, és a panasz szerint

„az iskolabéli diákokat négyet vittek el (a törökök), egyiket 400 tallér sarcon bocsátották ki, az ketteje most is oda vagyon az negyedik kiszabadult; hozzánk való diákok voltak”²⁰.

Csesznekről pedig ugyanebben az évben rabokat és marhákat hajtottak el a törökök, a rabok között ott volt a prédikátor is a feleségével.²¹ A következő nagyobb megrázkódtatás a törökök részéről 1663-64-ben érte a magyarokat és ezzel együtt a protestánsokat. Érsekújvárt

„1663-ban a hanyagul ügyelő ausztriaiaktól – akik akkor Alsó-Magyarországon lopva, gyilkolva és szanaszét garázdálkodtak – elfoglalták és mohamedán bálványimádás székhely lett belőle”²².

Ugyanebben az évben Szőgyént, Noszlopot, ahonnan a harangokat is elvitték, valamint Nyárádot, ahol a falu leégett és még a harangok is megolvadtak, szintén feldúlta a török. Az 1664-es évben a kiskomáromi gyülekezetet „az ausztriaiak jóváhagyásával”²³ pusztította el a hódító hadsereg, ezzel egy időben pedig több gyülekezet is elpusztult, így Balatonmagyaród, Sávoly, Tab. Az 1660-as évek során pusztult el Kispéc és Felpéc a templomával együtt, Rajk, Sárkánysziget²⁴, valamint a komáromi egyházmegye alábbi eklézsiái: Keszegfalva, Vízvár, Szöllős, Gyalla, Jászfalu, Kürt, Für, Csúz, Udvard, Anyala, Csehi, Baromlak, Kerek szállás²⁵. Az elem került irodalomban tehát 34 olyan települést említenek meg az egyháztörténet írói, amelyek valamilyen formában szenvedtek a török beütésétől. Összességében azonban elmondható, hogy a török hódoltság mégsem volt olyan hatással a protestánsok egyházi életére, amely a katolikus restauráció menetét pozitív irányban befolyásolta volna.

¹⁵ Lásd Miklós Dezső i. m. 95.

¹⁶ Lásd Miklós Dezső i. m. 102.

¹⁷ Lásd Miklós Dezső i. m. 114.

¹⁸ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 353.

¹⁹ A XVII. század elején elfoglalt gyülekezetekhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. következő oldalait: Börshöz és Bönyhöz 384., Kisbabothon 397., Téth-hez 394., Szenterszébethez 537., valamint Felső- és Alsógörzsönyhöz Tóth Endre: A Pápai Református Egyházmegye története. I. rész. Gyülekezetek és lelkészek. Főiskolai Könyvnyomda. Pápa. 1927. 33.

²⁰ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 390.

²¹ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 179. valamint Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. 22.

²² Miklós Dezső i. m. 114.

²³ Miklós Dezső i. m. 102.

²⁴ Az 1660-as évek pusztításához lásd Szőgyénhez Miklós Dezső i. m. 114., Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. alábbi oldalait: Noszlophoz 64., Nyárádhoz 68., Pataky László: Az Őrségi Református Egyházmegye története; Szabad Tér Kiadó, hn. 1992. alábbi oldalait: Balatonmagyaród 45., Sávoly 80., valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Tab 485., Kispéc 392., Felpéc 393., Rajk 441., Sárkánysziget 447.

²⁵ Lásd Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1993. 122.

II. 2. Vallási helyzet a Habsburg Birodalomban

A katolikus restauráció külső tényezőinek sorában azt is fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy miként nézett ki a protestantizmus helyzete a Habsburg ház uralma alá eső területeken. A következő tartományokat, országokat vizsgáltam meg ebből a szempontból: Alsó- és Felső-Ausztria, Csehország, Morvaország, Szilézia valamint Horvátország. Ezeknek a területeknek a vallási élete, ha nem is közvetlenül, de közvetve mindenképpen hatással volt a Magyarország területén élő egyházakra. A katolikus restauráció szempontjából nézve a következő kérdéseket vettem fel: milyen módszereket alkalmaztak a római egyház megerősítése érdekében ezeken a területeken, vannak-e párhuzamok, vagy előképek a Magyarországon alkalmazottakhoz képest, illetve hogy a magyar protestánsokat befolyásolta-e mindaz, ami a környező tartományokban és országokban történt.

Előjáróban annyit mindenképpen fel kell vázolnom, hogy milyen összefonódások voltak ezeknek a területeknek a protestánsai között. Az egyik összefonódás alapja az ellentábor részéről létezett. I. Ferdinánd, amikor találkozott a magyaroknak a vallásszabadság iránti törekvésével, akkor azt válaszolta, hogy

„a magyar rendek tévednek ha azt hiszik, hogy nekik vallásszabadságuk lehet, amikor az ő hatalma alatt álló Ausztriában és Csehországban lakóknak nincs”¹.

Tekus Ottó ehhez a válaszhoz azután hozzáfűzi még: „ez maradt a Habsburg hatalom álláspontja századokon át”². Ez tehát azt jelenti, hogy az uralkodóház nem tekintett Magyarország vallásügyi helyzetére úgy, mint ami független a többi, hatalmuk alatt álló területétől. A másik fontos összekötő kapocs az országok és rendek között kötött szerződések voltak. 1608. június 29-én írtak alá a magyar, az ausztriai és a morva rendek egy szerződést, amelyben arra kötelezték magukat, hogy egymást nem hagyják el a vallásszabadság ügyében³, a következő szerződést pedig az 1620-as beszercebányai országgyűlésen kötötték meg, amelynek egyetlen vallási pontja volt, mégpedig a jezsuiták valamennyi tartományból való kitiltása⁴. Ezen szövetségi irat kapcsán szerették volna elérni a magyar rendek, hogy a többi tartomány is belefoglaltassék majd abba a békébe, amelyet a magyarok kötnek a császárral. Ebbe azonban II. Ferdinánd nem akart belemenni, ő ugyanis úgy gondolta, hogy a magyarok ügyeit a környező tartományok ügyeitől külön kell választani. Ezek után az országgyűlés kimondta, hogy ilyen feltételekkel nem óhajt békét kötni a királlyal⁵. A szövetséges rendek tehát valóban kitarítottak egymás mellett és igyekeztek mindenben segédkezni annak, aki éppen rosszabb helyzetben volt.

Az összefonódást egyébként nagyon jól látták mind magyar részről, mind pedig a környező országok, különösen is a csehek részéről. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, amikor már folytak a béketárgyalások közte és II. Ferdinánd között, akkor mintegy profetikus látomásként leírta, hogy a magyarok és csehek protestánsainak szabadsága kihat egész Európára is:

„...oly bizonnyal reméllem mintha szememmel látnám, hogy elnyomják ebben és az következő esztendőben csaknem egész Európának minden evangelica religion való statusit, fejedelmit, ha az töröknek ereje által hadokat nem distrahálhatjuk⁶. (...) és ha az ausztriai ház victor evaserit, actum erit de tota Hungaria, Bohemia, imo de tota Europa⁷. Soha bizony sem Helvetica, sem Augustana confessio tovább nem leszen, minden

¹ Tekus Ottó: Győr és a protestánsok. I. rész. Internet cím: <http://www.lutheran.hu/z/honlapok/protestans/magyarorszag/gyor>. Letöltés dátuma: 2007. 06. 10.

² Tekus i. m. Internetes forrás.

³ Lásd Angyal i. m. 31.

⁴ Vess össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 216-217.

⁵ Vess össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 222-226.

⁶ Szórhatjuk szét.

⁷ Győztes lesz, kiűzött lesz (t. i. a protestantizmus) az egész Magyarországról, Csehországból, sőt egész Európából.

országok szabadsága elromol és némettel, hispánussal rakják meg az országot s az urak, nemesek jószágait azoknak osztják.”⁸

Ugyanez a gondolat jelenik meg az 1619-es országgyűlésen, amikor magyar nyelvű beszédben üdvözölték a protestánsokról megjelenteket, amiben előhozták a sérelmeket, valamint azt, hogy a csehek milyen bátran álltak ki a vallás ügyéért, tegyenek hát így a magyarok is:

„(...) Felhalmozhatnánk a mi keresztyéni hitünk és igaz isteni szolgálatunk ellen való káromkodó beszédeket, midőn prédikációkat ebugatásnak, számárrivásnak minek mondják lenni. (...) Megboszulhatnók, ha siralom és zokogás nélkül lehetne, templomainknak, parokhiáinknak, iskoláinknak, sok helyeken elfoglaltatását; panaszképen előszámlálhatnók az együgyű község lelkiismeretének birsággal, fogsággal, fenyegetődzéssel való kényszerítését... (...) Hanem Nagyságtok és ti kegyelmeteknek magunk és a mi előttünk járóink nevében alázatosan könyörgünk, hogy Nagyságtok és ti kegyelmetek az Istentől csudálatosan mutatott alkalmatossággal, példát vévén a dicséretes szövetségű Cseh uraimtól, kik az illetően alkalmatossággal az evangéliomnak szabadságát és országuknak igazságos szabadságát helyreállították, ezen jó alkalmatossággal mondom, ilyen és eddig való elviselhetetlen igánkat eltávolítván, ezen jelenvaló kívánalmainkra figyelmezzet.”⁹

Egy másik országgyűlési beszéd is ugyanezt az egymásra figyelést jelzi, ám ez 1625-ből való, amikor a csehek szabadsága már a múlté volt, így csak arra tudták figyelmeztetni a magyar rendeket, hogy a baj az ő fejükre is szállhat. A szónok az egyik soproni lelkész volt, aki 1620-ban menekült el Morvaországból. Beszédének alapja az a közmondás volt, hogy „et tua res agitur, paries cum proximus ardet”¹⁰. Beszédében elmondta, hogy a vallásüldözés tüze pusztítja Csehországot, Morvaországot, sőt Ausztriát is. Sokan úgy gondolják, hogy a tűzvész Magyarországra nem terjedhet át. De a hálátlanságnak és a bűnnek következtében senki nem érezheti magát biztonságban. Ezért vigyázzanak mind a világiak, mind a lelkészek, hogy az ellenség ne gyűjthassa fel a tüzet Magyarországon is!¹¹

Az összefonódás jeleként értelmezhető az is, hogy amikor megkezdődtek az üldözések a különböző tartományokban, akkor Magyarország menedéket adott mind a lelkészeknek, mind pedig a híveknek. Ebből a szempontból két fontosabb „menekülthullám” érte el az országot, egyrészt a fehérhegyi ütközet után Csehország és Morvaország felől, másrészt pedig Ausztriának a Magyarországgal határos területeiről Ferdinánd főherceg, majd császár üldözései nyomán. Morvaországra nézve példa lehet az előbb említett soproni lelkész, akinek megélhetést is adott a befogadó ország, valamint a Batthyány birtok, ahová Morvaországból anabaptista kézművesek érkeztek¹².

Csehországra nézve pedig fontos támpont az 1647. május 20-án Farkasdön megtartott zsinat, amely határozatában is kimondta azt, hogy a cseh testvéreket befogadják maguk közé.

„Az 1621. esztendőben Csehországból menekült cseh testvéreket, kik hit tekintetében a helvét confessio articulussait követik mindenben, a magyar református vallás kötelékébe felvették”¹³.

Az Ausztriából menekültek II. Ferdinánd rendeletei nyomán érkeztek Magyarországra az 1598-as, az 1625-ös és 1628-as tiltások következtében¹⁴. Vasdobrán például saját prédikátort tartottak a stájer protestánsok, akik gyermeküket is idehozták megkereszteltetni¹⁵.

⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 252.

⁹ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 418.

¹⁰ Téged is ér a veszély, ha a szomszéd háza kigyullad. Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 657.

¹¹ A beszéd részleteit lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 658.

¹² Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 205.

¹³ A vágfarkasdi református egyház történelme. Internet cím: <http://www.obecvlcany.sk/main.php?stid=4&show=41&lang=hu>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 05.

¹⁴ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 193.

¹⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 205.

Végül pedig az összefonódás jele volt az is, hogy a különböző tartományok, országok vallásügyi helyzetük jobbításának érdekében felkeresték a szövetségeseiket. Ez történt az 1609-es pozsonyi országgyűlésen, amikor az osztrák követek is megjelentek. Beszámoltak arról, hogy lelkészeiket több helyről elűzték, könyveiket elégették, templomaikat, temetőiket szétrombolták, szent helyeiket, sírjaikat megszenteltségtelenítették, pénztáraikat kirabolták; teljesen el akarják nyomni a protestantizmust. Figyelmeztették a magyarokat, hogy ha a szomszédos tartományokban el nyomják a protestánsokat, az rájuk is veszélyt jelenthet¹⁶. Elmondták az osztrák követek, hogy a király távozása után Bécsben egy bizottság elkobozta a könyvesboltokban lévő protestáns könyveket, több olyat is, amelyet magyar urak rendeltek meg. Azt is elmondták, hogy Krems és Stein tanács csak azoknak ad polgárjogot, akik gyónócédulát mutatnak be¹⁷. A magyar rendek szót emeltek a király előtt az ausztriai rendek vallásszabadságának érdekében, ám a király azt válaszolta, hogy az ausztriai sérelmek az ausztriai országgyűlés elé tartoznak, igyekszik ott is minél előbb összehívni egyet¹⁸. Ez meg is történik, és amikor 1610 februárjában Bécsben megtartották a gyűlést, akkor mind a morvák, mind a magyarok küldöttsége megjelent. Sikerült többé-kevésbé az osztrák sérelmeket intézni. Az 1618-as pozsonyi országgyűlésen újra megjelentek az ausztriai protestáns rendek követői, akik a magyarok közbenjárását kérték. Hasonlóképpen eljöttek a cseh protestáns rendek követői is¹⁹. Ekkor komolyabb eredményt nem sikerült elérniük, így az 1620-as beszercebányai országgyűlésen ismét megjelentek a cseh, morva, sziléziai és osztrák rendek követői²⁰. Ekkor történt meg egy újabb szövetségkötés, amely ismét szorosabbra fonta a különböző tartományok és országok protestánsait és rendeit.

Ami a különböző országok vallásügyi helyzetét illeti, ott nagyjából ugyanaz a módszer látható, mint Magyarországon. A protestánsok engedményeket kaptak 1608-ban, vagy azt követően, majd szinte azonnal megtörtént azoknak a megsértése is, a legtöbb esetben vagy a király által, vagy pedig a jóváhagyásával. Az ígéretek tehát tudatos „porhintésnek” nevezhetőek, amivel időt akartak nyerni a Habsburg ház uralkodói a számukra bizonytalan helyzetben. Amikor pedig megerősödni látták helyzetüket, akkor úgy gondolták, hogy a korábban megfogadott engedmények már nem kötelezik őket.

Morvaországban 1608 augusztusában a nemesek és alattvalóik vallásszabadságát biztosították, ám a szabad királyi városokban nem lehettek protestáns istentiszteletek²¹. Csehországban a Rudolffhoz hű huszita, lutheránus és a testvériséghez tartozó cseh rendeknek 1609-ben egy oltalomlevelet állított ki a császár, amely egyrészt biztosította a nemeseknek és a királyi városoknak a vallásszabadságot, lehetőséget adott a saját egyházi vezetés létrehozására, saját birtokaikon a templomok és iskolák létesítésére, illetve a Confessio Bohemica alapján az istentiszteleti életre, másrészt pedig lelkiismereti szabadságot nyújtott valamennyi alattvalónak, tehát a jobbágyoknak is. Ugyanez az oltalomlevél létrehozott egy defensori (védelmezői) kollégiumot, amely mintegy nemzeti kormány működött a királyságon belül. Mátyás király idején azután összeütközések történtek a katolikusok és a protestánsok között. 1611-ben és 1614-ben papi birtokokon építettek protestáns templomokat, ami miatt éles viták kezdődtek. 1617-ben az egyik templomot lerombolták, a másikat pedig bezárták, a két főpap pedig, akinek a birtokán a templomok álltak, az uralkodó támogatását élvezte ebben. Mátyás tiltása ellenére hívtak össze a defensorok egy protestáns rendi gyűlést, amin 1618. május 23-án a királyi helytartókat kidobták az ablakon. Ekkor kezdődött meg a felkelés, amihez Szilézia azonnal kapcsolódott, Morvaország, valamint Felső- és Alsó-Ausztria rendei csak a következő évben, az erdélyi és a magyar rendek pedig 1620-ban. Az 1620. november 8-i fehérhegyi csatavesztés után a Habsburg birodalom valamennyi országában, kivéve Magyarországon, valamint bizonyos mértékig Sziléziában és Alsó-Ausztria nemesei között,

¹⁶ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 28.

¹⁷ Lásd Angyal i. m. 54.

¹⁸ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 36.

¹⁹ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 133-134.

²⁰ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 212

²¹ Lásd Angyal i. m. 31.

megkezdődött a katolikus restauráció. 1621-1628 között Csehország lakosságának mintegy 90%-nyi, Morvaországnak pedig mintegy 65%-nyi nem-katolikus lakossága került kényszerhelyzetbe. Vagy igazodnak és katolikussá lesznek, vagy pedig kitaranak és emigrálnak. 1621-22-ben a prédikátorokat kitiltották mindkét országból. Itt is alkalmazták a katonák beszállásolásának, valamint a nemesek és polgárok vagyonekbevitelének módszerét, ha nem akartak katolikussá lenni²². Nem maradt más választásuk, ha protestánsok akartak maradni, mint a kivándorlás. A jobbágyoknak, valamint családjaiknak azonban még ez a lehetőség sem állt fenn. Arra kényszerítették őket, hogy helyükön maradjanak és katolikussá legyenek. 1624 után a királyi városokban csak katolikusok kaptak polgárjogot, 1627-28-ban pedig életbe léptették az új alkotmányt, amely törvényellenesnek nevezett minden vallást, amely nem a katolikus. A nemeseknek 6 hónapos határidőt adtak arra nézve, hogy katolikussá legyenek, ha ezt nem tették, akkor további hat hónapjuk volt arra, hogy vagyonukat eladják és kivándoroljanak. Az 1620-as években komoly emigrációs hullám indult meg ennek nyomán. Egy korabeli becslés szerint Csehországból mintegy 200 000 ember vándorolt el, ami az összlakosságnak mintegy a tizede volt. A harmincéves háború befejezése után egy újabb üldözési hullám vette kezdetét. A földesurakat arra kötelezték, hogy nem-katolikus alattvalóikat minden eszközzel bírják rá a katolikussá válásra. 1661 és 1678 között 30 000 áttérőt jegyeztek fel a jezsuita krónikák²³, ez is jelzi azt, hogy minden valószínűség szerint a protestantizmus utolsó maradványait is sikerült ekkor felszámolni.

Ausztriában II. Mátyás 1609 márciusában aláírt egy resolútiót, amelyben biztosította a rendeknek a szabad vallásgyakorlatot. A király értelmezésében azonban a városok nem tartoznak a rendekhez, így azokban, annak ellenére, hogy szóban megígérte, nem köteles a vallásszabadságot megtartani²⁴. Az 1627-ben véres megtorlással levert parasztlázadás alkalmat adott arra is, hogy a lakókat katolikussá tegyék. A nemesek számára az áttérés vagy a kivándorlás lehetőségét ajánlották fel, a protestáns prédikátorokat és tanítókat pedig kiutasították²⁵. Azokra a prédikátorokra, akik a kitűzött 3 heti határidő alatt nem hagyták el a helyüket, további megpróbáltatások vártak. Többeket közülük megláncolva Bécsbe szállítottak és várépítésre ítélték²⁶. A következő esztendőben II. Ferdinánd²⁷ egy rendeletet adott ki 1628. április 10-én, amellyel megtiltotta az Ausztriában élő nem-katolikusoknak a vallásgyakorlatát, a kereszteleseket, esketéseket, valamint azt is, hogy más országokba menve vegyenek részt istentiszteleteken, illetve hogy ott folytassák vallásgyakorlatukat. A nem-katolikus könyvek és prédikációk olvasását az ágostai hitvallást követőknek saját kastélyaikban és házaikban továbbra is megengedték.²⁸ Az 1620-as esztendőkből még nem volt teljes a siker, maradt mintegy 20%-nyi protestáns, ezért az 1650-es években egy újabb üldözési hullám vette kezdetét²⁹.

Sziléziában 1609. augusztus 20-án Rudolf császár az itteni ágostai hitvallásúak részére kibocsátott egy oltalomlevelet, amiben ugyanazokat a jogokat adta meg nekik, mint ami a katolikusokat is megilleti. Nem csupán a rendek számára, hanem az ország minden egyes

²² Ezeknek a módszereknek a magyarországi meglétéhez lásd a Restauráció módszerei című részt.

²³ Csehország vallási helyzetéhez lásd Thomas Winkelbauer: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil 2. Österreichische Geschichte 1522-1699. Hg. von Herwig Wolfram. Ueberreuter, Wien, 2003. 25-27. és 29.

²⁴ Lásd Angyal i. m. 31., 54.

²⁵ Alsó- és Felső Ausztria vallási helyzetéhez lásd Winkelbauer: Ständefreiheit i. m. 59.

²⁶ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 234.

²⁷ II. Ferdinánd uralkodásának a mérlege az uralma alá tartozó tartományokban és országokban a következő: Stájerországban, Tirolban és Karintiában teljesen megsemmisítette a protestantizmust, Csehország 3 milliós lakosságát 780 ezerre csökkentette a protestantizmus elleni harc jegyében, Magyarországon pedig több mint százezer magyar eretnek megtérítése történt életében és harminc jezsuita kollégium alapítására került sor. Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 364-365.

²⁸ Lásd II. Ferdinánd parancsa az ausztriai nem katolikusok vallásgyakorlatának eltörlése tárgyában. Evangélikus Országos Levéltár (1085 – Budapest, Üllői út 24.) I. Archivum Generalis Ecclesiae: a régi iratok és kéziratok gyűjteménye, 1397-1915. Ia 3; 9 jelzetű irat.

²⁹ Lásd Winkelbauer: Ständefreiheit i. m. 59.

lakójának, az egyházi birtokokon, a kamara jószágain és az örökös fejedelemségek területein is engedélyezték a szabad vallásgyakorlatot, valamint templomok és iskolák építését. Amikor Rudolf megsértette ezeket az engedményeket, akkor a sziléziai rendek II. Mátyás oldalára álltak és amikor 1611 októberében meg is erősítette az oltalomlevelet, akkor az ő hűségére tértek. A katolikus restauráció azonban itt is megkezdődött már az 1610-es esztendőben, amikor az egyik herceg katolikussá lett, és reformálási jogára hivatkozva katolikus papokat helyezett a plébániákra. A harmincéves háború idején pedig, amikor 1630-ban véglegesen vereséget szenvedtek a sziléziai hadtestek, akkor zsoldosok beszállásolásával zaklatták a protestánsokat, aminek következtében sokan elhagyták hazájukat. A Westfáliai béke a sziléziai protestánsok számára is meghozta az előrelépést, ugyanis a szerződés egyik pontja az ágostai hitvallásúaknak biztosította a szabad vallásgyakorlatot. Azonban ez az eredmény sem tartott sokáig. III. Ferdinánd 1653-54-ben, ugyanabban az időben, mint az ausztriai területeken, megkezdte az örökös fejedelemségek területén a római egyház helyreállítását, a protestánsokat arra kényszerítették, hogy templomaikat adják át a katolikusoknak. Azokon a településeken, ahol nem voltak katolikusok, ott a templomokat bezárták és lepecsételték. 1653 és 1655 között 656 templomot vettek el a protestánsoktól, amiben ezek után vagy katolikus istentisztelet volt, vagy egyáltalán nem folyt benne istentiszteleti élet. Ugyanekkor több mint 500 protestáns lelkeszt is kiutasítottak. 1666-ban azután a protestáns iskolákat is bezárták és a tanítóknak el kellett hagyniuk az országot³⁰.

Horvátország különálló szigetként jelentkezik a Habsburg uralom alatt álló területek vallási képét illetően. 1606-ban, tehát a bécsi békével csaknem egy időben, a horvát törvényhozás egy rendelkezést adott ki, amely szerint a protestánsokat javaiknak az elkobzásával kell súlytani. A következő évben a jezsuitákat is behívták az országba. 1608-ban, amikor II. Mátyás a pozsonyi országgyűlésen a koronázás előtti I. törvénycikkben biztosította Magyarországon a vallásszabadságot, akkor a horvátok kijelentették, hogy inkább elszakadnak a magyar koronától, de a protestánsoknak vallásszabadságot nem adnak.

Ezzel kapcsolatban írnak a királynak egy levelet, amelyben kéri, hogy adjon ki rendeletet, mely szerint az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikk nem vonatkozik Horvátországra³¹.

„Legszentségesebb császár és királynak Mátyásnak, legkegyelmesebb Urunknak. Örök szolgálatát ajánlja Mátyás királyunk kegyelmébe hűséges szolgája. Szentséges Mátyás Urunk előtt felettébb bizonyosan tudott, hogy milyen törvénycikkeket kötelesek szétküldeni a vallás szabad gyakorlata tárgyában, amelyeket kevéssel a Pozsonyi Országgyűlés előtt [alkottak]. De mivel Horvát- és Szlavón-ország, a királyi ország lakói az ő gyűlésükben, rajtam mint az ő különleges küldöttjükön keresztül világossá tették, és annyiszor ahányszor tisztelt és szentséges Mátyás előtt újlag világossá tennék, hogy a római katolikus vallásban megmaradni, élni és halni akarnak, mindazonáltal ezután a jelenleg megalkotott szabadságokra és jogokra vonatkozó törvénycikkek Horvát- és Szlavón-országban is épségben megmaradjanak. Amiért Szentséges Mátyás királyom, az említett királyság nevében alázatosan könyörgök, hogy Szentséges Mátyás királyunk, a katolikus egyházra vonatkozó különleges jóakaratából kifolyólag, saját különleges diplomája által kegyesen nyilvánítsa ki, és biztosítsa, amely azonmód a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó megalkotott törvénycikkeket csupán a Magyar Királyság határain belülre, azt annak vidékére értendőnek és megtartandónak nyilvánítsa, és mindazonáltal saját Horvát- és Szlavón-országunkat figyelembe véve, úgy az ország lakói előtt, mint a Szentséges Mátyás királyunk előtt is kinyilvánították, hogy a katolikus vallásban maguk megmaradni akarnak, ugyanabban a katolikus vallásban [a király] őket megőrizni jószágosan akarja, mégis épségben tartva – ahogyan előrebocsátott – a királyság **egyéb** (kiemelés tőlem) szabadságokra és jogokra vonatkozó meglévő törvénycikkeit, [amiket] már egybefoglaltak, Mátyás királyunk jószágos tetszése mellett, Horvát- és Szlavón-országra nézve is megmaradjanak. Az én alázatos, hűséges és katolikus kérelmemre,

³⁰ A sziléziai vallási helyzethez lásd Winkelbauer: Ständefreiheit i. m. 65. és 67-68.

³¹ Szatmárdi János levele II. Mátyáshoz. Évszám nélkül. (Valószínűleg 1608-1609.) Haus -, Hof-, und Staatsarchiv. 1010 Wien, Minoritenplatz 1. Ungarische Akten, Miscellanea, Fasc. 432. Konvolut A. 1564-1680. fol. 52-53.

kegyelmes és katolikus leiratot remélek: amelyért az én örökké tartó köszönetemet és a királyság szolgálatait alázatosan ajánlom. (...) A legalázatosabb és örökké hűséges alattvalója Szatmárdi M. János, a Horváth- Szlavón-királyság első jegyzője és küldötte.”

II. Mátyás ezek után megerősítette a horvát törvényhozás 1604-ben alkotott protestáns ellenes rendelkezéseit. Ennek ellenére maradtak protestáns szigetek itt is, főleg azokon a településeken, ahol német polgárok éltek³².

A magyar helyzetre vonatkozóan mindenképpen szembevetendő az, ahogyan a körülöttünk lévő országokban eljártak. Minden valószínűség szerint itt is ugyanezeket a megoldásokat követték volna, ha Bethlen Gábor, illetve I. Rákóczi György nem siettek volna a protestánsok segítségére. Azt kiemelném, hogy teljesen különálló sziget nem létezett a Habsburg Birodalmon belül, ami a katolikus restauráció módszereit illeti. Ugyanúgy alkalmazták minden területen a földesúri jog kényszerét, ezzel együtt a prédikátorok, tanítók elűzését, a templomok, iskolák és egyéb egyházi javak elvételét, valamint megjelent mindenütt a jezsuita rend is, mint a térítés egyik komoly eszköze.³³ A Magyarországon lezajló katolikus restaurációra komoly hatással volt a környező országokban folyó tevékenység, egyrészt az elrettentő példa miatt, ami főként a nemesek és főnemesek áttérésére volt nagy hatással, másrészt pedig a módszerek kipróbálása miatt, hiszen így Magyarországon már „kiforrott” módon vihették végig a protestáns ellenes lépéseket. Az is kitűnik a fenti tényekből, hogy a magyar helyzet mindennek ellenére teljesen speciális. Sok olyan külső és belső tényező hatott még rá, ami miatt mégsem tudta sem a római egyház, sem pedig a Habsburg ház olyan formában végrehajtani a protestantizmus eltörlését, mint ahogyan azt szeretete volna.

II. 3. A korszakot meghatározó békekötések

A békekötések komolyan meghatározzák a korszakot. Hasonlóan az európai protestantizmus történetéhez Magyarországon is támpilléerként, igazodási pontként jelennek meg a vallás-békék. Párhuzamba állítva a német és a magyar protestantizmus történetét, a következő megállapítást tehetem. A bécsi békének megfelel az 1555-ös augsburgi vallásbéke, amely hasonlóan a magyar állapothoz egy háborús korszakot zárt le, ráadásul ez az első olyan béke mindkét területen, ahol elismerést nyertek az uralkodó által is a protestánsok. A harmincéves háború német területen a Westfáliai békét hozta létre 1648-ban, amelynek magyar megfelelője az 1645-ben megkötött linzi béke volt. Igaz ugyan, hogy Bethlennek is voltak támadásai és békekötései, de sem a nikolsburgi, sem a II. bécsi, sem pedig a pozsonyi békekötés nem hozott vallási kérdésekben komoly változást a bécsi békéhez, illetve a koronázás előtti 1608-as I. törvénycikkhez képest.

A két ország egyháztörténetét párhuzamba állítva felvetődik a kérdés, hogy vajon miért nem volt olyan hosszan tartó hatása a bécsi békének, mint az augsburginak? Hiszen az augsburgi vallásbékét csak 93 év múlva követte a következő vallási tartalmú békeszerződés, Magyarországon azonban alig 16 esztendő telt el a bécsi béke és a nikolsburgi békekötés között. A békekötés viszonylag rövid élettartamára nézve¹ a következő lehetséges okokat vetem fel. Ezek a megállapítások nem csupán a bécsi békére, hanem mind a Bethlen által kötött békeszerződésekre, mind az I. Rákóczi György által kiharcolt linzi békére helytállóak. 1. A trienti zsinat hatására a Magyarországon élő római egyház sokkal élénkebben verte vissza a protestáns „támadást”, mint tette azt német társa. Ez a felvetés a későbbiekben részben igazolást nyer, amikor a magyar főpapok egyházépítő, megújító munkásságáról lesz szó.² 2. A második lehetőség, ami a magyar békeszerződést rövidebb távúvá tette, mint az augsburgit, az a katolikus püspöki rendszerben keresendő. A magyar protestáns egyházak nem

³² Winkelbauer: Ständefreiheit i. m. 89.

³³ Vesd össze Winkelbauer: Ständefreiheit i. m. 112-133.

¹ Igaz ez abban az esetben is, hogyha a nikolsburgi, majd a II. bécsi és pozsonyi békeszerződéseket nem tekintjük új békekötésnek, hanem csupán az 1606-os bécsi béke megerősítésének.

² Lásd a III. 3. 1. és III. 3. 4. fejezeteket.

építettek ki a katolikus egyházszerkezet rovására saját egyházi rendszert. Éppen ezért a bécsi békét ellenző papság sokkal szervezettebben tudta pozícióit megerősíteni, mint a teljesen talajt vesztett német. 3. Harmadik lehetőségként az erősebb központi hatalmat lehet megnevezni. A Német Birodalom fejedelmei önálló államok fejei voltak, a felettük uralkodó császár csak egy összesített címnek volt birtokában, míg a magyar király alatt lévő földesurak saját területükön nem bírtak államfői jogokkal³. Így a központi királyi hatalom sokkal nagyobb hatással tudott lenni a magyar vallási helyzetre, mint a császári hatalom a német vallási életre. 4. Az is felvetésként állhat itt, hogy a bécsi béke nem elég erőteljes megalapozottságú. Bár maga a béke erősen állt a lábán, hiszen amikor megkötötték, tulajdonképpen az egész magyarság mögötte állt, ekkor még Bocskai István fejedelemmel a háttérben, azonban a megkötéskor meglévő szándék az évek során „elpárolgott”. Kihátráltak mögüle a magyar mágnások, akik katolizáltak, Bocskai hirtelen halálával a számonkérési erő lényegesen csökkent, hiszen az erdélyi fejedelemség gyengélkedett pár esztendőn keresztül, egészen Bethlen Gábor koráig. Ha a béke megalapozottságát vizsgálom, akkor az erős, viszont a megtartási szándék az, ami végtelenül gyenge volt. A bécsi béke megalapozottságát a záradéka jelentősen lerontotta. 5. Hasonlóképpen ronthatta a béke pozícióit az éles protestáns, katolikus ellentét. A Német Birodalomban kitapintható, hogy nem csupán vallási érdekek határozták meg az erőviszonyokat. Vagyis képesek mind a protestánsok, mind a katolikusok más vallásúval szövetkezni, ha azt egyéb érdekük úgy kívánta. Magyarországon azonban az ellentét késhegyre menő. Szinte élet-halál kérdése az, hogy valaki protestáns-e vagy katolikus. Nincs átjárhatóság a két tábor között. Míg az egyiknek érdeke a béke megtartása, addig a másiknak egyáltalán nem az. Ez a két ellentétes érdek pedig kioltotta a béke hatását és időtartamát. 6. Végül azt is megemlítem, hogy nincsenek jól körvonalazott határok a felekezetek között. A német területen teljesen egyértelmű a meghatározás, akié a birtok, azé a vallás, ez tisztázta, hogy egy területi, vagyis állami egység egy vallású volt. Nem volt keveredés a különböző vallások között. Magyarországon, hasonlóan, mint ahogyan Franciaországban történt⁴, két vallásnak kellett volna egymás mellett megférnie. Magyarországon a határok túlságosan képlékenyek voltak. Templomokat el lehetett venni az egyik egyháztól és oda lehetett adni a másiknak. Birtokokat lehetett katolikussá tenni, vagy a protestáns egyházban megtartani. A határ így sokszor egyik napról a másikra megváltozhatott. Ez a Német Birodalom fejedelemségeiben egyáltalán nincsen így⁵.

A békekötéseket gyengítő okokat mindenképpen látni kell ahhoz, hogy a megkötött szerződéseket tényleges súlyukban tudjam megvizsgálni. Összesen öt békekötéssel foglalkozom majd, amelyek korszakunkban, vagy közvetlenül előtte születtek és komoly mérföldkövekként meghatározzák témám tárgyalását.

II. 3. 1. A bécsi béke és az 1608. évi törvénycikkek

A Bocskai-féle szabadságharcot követően egyre sürgetőbbé vált a béke megteremtése. A fejedelem maga is úgy nyilatkozott, hogy „azonnal kész letenni a fegyvert, ha a király a magyaroknak vallási és politikai szabadságot biztosít.”⁶ A tárgyalások ennek megfelelően meg is kezdődtek a fejedelem és Mátyás főherceg között. A fejedelem célja az volt, hogy elérje a két protestáns hitvallás (lutherana és helvét), valamint a katolikus vallás szabadságát.

³ Itt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy sok esetben a magyar földesurak is birtokoltak államfői jogokat, éppen azon esetekben, amikor az egyházi ügyeket intézték. Ennek kifejtésére a földesúri jog szerepének tárgyalásakor még kitérek.

⁴ Az 1598-as Nantes-i ediktummal IV. Henrik lelkiismereti szabadságot adott országában. Tekintettel arra, hogy a hugenották saját erődítményeket, városokat kaptak, itt is igyekeztek jól körülhatárolni a vallások hatáskörét. De a tény az, hogy Franciaország 1598-tól, az ediktum 1685-ös visszavonásáig két vallású állam volt.

⁵ Az mindenképpen megemlítenő, hogy a Német Birodalomban a püspöki és egyházi birtokokat államosították, vagyis a protestáns fejedelem azokat vagy saját céljaira, vagy iskolák fenntartására foglalta le. Nem volt tehát számára „üzlet”, ha katolikussá vált, hiszen akkor a teljes lefoglalt birtokrendszert vissza kellett volna állítania. Ez minden bizonnyal tovább gátolta az átjárhatóságot a Német területeken.

⁶ Márk Ferencz: Bocskai István és a bécsi béke. in. Protestáns Szemle, XVI. évf. 1904. I-X. füzet. 223.

Ezt a szabadságot Bocskai úgy képzelte el, hogy – mindhárom egyházhoz tartozók – függetlenné válnak mindenféle uralkodói beavatkozástól⁷. Az előzetes elgondolások és tervezések után az 1605 novemberében megtartott korponai rendi gyűlésen Bocskai István a béke feltételeinek megtárgyalását tűzte ki célul.

A fejedelem 15 pontban foglalta össze feltételeit, amelyekre a főherceg egyenként válaszolt is. A feltételek és válaszok vallásügyre vonatkozó pontjai a következőképpen hangzottak:

„I. Elsősorban kívánja a magyar nemzet, hogy ő felsége minden várban, városban, faluban és mindenütt egész Magyarországon szabad vallásában mindenkit megtartson és abban senkit meg ne háborítson. A Lajos király decretumából pedig a két törvénycikk a lutheránusok megégettetéséről, - az 1604-ki törvényekből az utolsó cikk (a 22-dik) kitöröltessék és megsemmisíttessék. – Erre a főherceg felelete: Ő felsége, miként ezelőtt, úgy ezután sem fog senkit háborgatni vallása gyakorlatában, hanem kit-kit megtart a maga hitében. (...) VI. A címzetes püspökök, kiknek ekklesiájok nincs, se egyházi, se világi hivatalt ne viseljenek; ők imádkozzanak a fejedelmekért és a népért, mely a világi javakkal látja el őket. Felelet: Az nem méltó kívánság, hogy a régi sz. királyok idejebeli szokás, mely szerint a papi rend az első, eltöröltessék. VII. A szent szék szűnjék meg, és címzetes püspököknek a tanácsban a helye s a törvénykezésben szavazata ne legyen. Mert bizonyos, hogy némely püspököt csak azért ültetik a tanácsba, hogy szavazzon, ki nem nézvén sem istenét, sem jó lelkiismeretét, sem az ország törvényét, kevés ajándékért törvény és szabadság ellen szavazott, s oly dolgokban ítélt, melyek nem az ő illetékességéhez tartoznak; azért töröltessék el. Felelet: A szent szék különbözik a világi törvényszéktől, azért fenntartandó. VIII. A jezsuiták örökre száműzettek az országból, mert Erdélyt is azok fordították fel hamisságokkal. – Felelet: A jövő országgyűlésre halasztatik.”⁸

A Bocskai-féle feltételekből jól látszik, hogy ami a század elején a protestánsok számára elfogadhatatlan volt, az problémaként a későbbi évtizedek küzdelmeiben is előjött, így a szentszékek ténykedése, a címzetes püspökök szavazati joga és a jezsuiták száműzése. A feleletekből kitűnik, hogy a főherceg semmit sem akart megígérni, nehogy olyan helyzetbe kerüljön, ami miatt később kényelmetlensége támad. Az általánosságban kimondott válaszok különböző magyarázatokra adtak lehetőséget. A rendek pedig olyan feltételekhez ragaszkodtak, melyek teljesítése nélkül szerintük a béke nem állítható helyre. Ezek a tárgyalások nem vezettek eredményre.

A megbeszélések azonban tovább folytak, 1606 februárjában már egészen közel jutottak a megállapodáshoz. A vallásügyi kérdésekben a következő pontokban állapodtak meg:

„I. A vallásügy azon állapotban maradjon, melyben I. Ferdinánd és I. Miksa idejében volt, eltöröltetvén az 1604-ik 22. t.c., mely országgyűlésen kívül a rendek akarata ellenére ő felsége által lett becsúsztatva. (...) VII. Az egyházi ítélőszékek visszaéléseit a jövő országgyűlés fogja megszüntetni. VIII. Bocskay küldöttei a jezsuiták kizárásához ragaszkodnak, a király pedig jogaihoz az adományozási záradéokra nézve. (...) 11. Erdély és a kapcsolt részek azon lakói és királyi városai, kik és melyek a királyhoz hívek maradtak, vallásukban és szabadalmaikban ne háborgattassanak, elfoglalt javaik pedig visszaadassanak.”⁹

Ez a megállapodás február 9-én jött létre, március során Rudolf is hozzájárult. A június 23-án aláírt egyességben a következőket írták a vallásügygel kapcsolatban:

„a karokat és rendeket, akik csak Magyarország határain belül élnek, összesen és egyenként, úgy a mágnásokat és a nemeseket, mint közvetlenül a koronához tartozó szabad és kiváltságos városokat; továbbá a magyar véghelyeken levő magyar katonákat

⁷ Bocskai István céljainak kifejtését lásd Péter Katalin: A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon. in: Papp Klára és Jeney-Tóth Annamária szerk.: „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII. Debrecen, 2006. 171-175.

⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések I. kötet. i. m. 273-274.

⁹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések I. kötet. i. m. 285-286.

az ő vallásukban és hitükben soha és sehol háborgatni nem fogja, sem mások útján háborgatni és gátoltatni nem engedi, hanem az előbb említett összes karoknak és rendeknek az ő vallásuk szabad gyakorlata és használata megengedve legyen, de a római katolikus vallás sérelme nélkül, és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházai érintetlenül és szabadon maradjanak, és amelyeket ezekben a zavaros időkben mindkét részről elfoglaltak, azokat kölcsönösen ismét visszaadják”.¹⁰

Bocskai ezzel a kétes záradékkal nem akarta elfogadni a vallásügyi (I.) cikkelyt. Azonban Mátyás főherceg biztosított mindenkit, hogy ebben a záradékban semmi rosszhiszemű célzat nincsen, és ezt a kifogásolt pontot a következő országgyűlésen tárgyalni fogják. Szeptember 23-án egy nyilatkozatot is állított ki, amelyben leírja, hogy a záradék célja az, hogy mind a két fél, vagyis a protestáns és a római, vallásában, annak gyakorlásában és a templomaiban is zavartalanul éljen.¹¹

A bécsi békekötés véglegesítése 1606. december 13-án történt meg a kassai országgyűlésen. Ekkor a rendek elfogadták a békét, de azzal a feltétellel, hogy a vallás ügyével a következő országgyűlésen még foglalkozni fognak. A kassai gyűlés határozatait Bocskai István még megerősítette, azonban egy héttel később 1606. december 29-én, Kassán 49 évesen meghalt.¹² A mérgezésével vádolt Kátay Mihályt a hajdúk a piactéren feldarabolták. A bécsi békének a vallásügyi rendelkezése igen sok vita forrása lett a később évtizedekben. Igaz ugyan, hogy a hírhedt XXII. törvénycikket visszavonta, „de a többi protestánsellenes törvényt illetően kétértelműen fogalmazott”.¹³

A béke ebből fakadóan csupán azt nem hozta meg, amire hivatott, vagyis a nyugalmat. Tekintettel arra, hogy mind a két fél csak azt a részét kívánta megtartani, ami számára kedvező volt, ezért továbbra is villongások és harcok tarkították Magyarország földjét. Bár Mátyás főherceg törekedett arra, hogy a békepontokat megtartsák, a király, Rudolf valószínűleg a főpapok bátorítására ettől eltért. Az országgyűlés összehívását halogatta, esztergomi érseknek a protestánsgyűlöletéről ismert Forgách Ferencet, kalocsai érseknek pedig Szuhay Istvánt nevezte ki, akit a bécsi béke pontjai kitiltottak az országból. Ezek a rendelkezések megsértették a bécsi béke pontjait. Rudolf ugyan összehívott egy országgyűlést, de az minden döntés nélkül oszlott szét.

Az újabb országgyűlés összehívását végül Mátyás főherceg tette meg önhatalmúlag, amikor a rendeket 1608. január 11-re összehívta Pozsonyba. A vallási sérelmek felsorolása után, mely szerint a főpapok nem hajlandóak megtartani a bécsi békét, a rendek megválasztották örökös kormányzónak Mátyás főherceget. Majd miután Rudolf császár feloszlatta a gyűlést, újabb komoly lépésre határozták el magukat a magyar országgyűlés résztvevői.

Úgy döntöttek ugyanis, hogy megszabadulnak Rudolf királytól, és helyette Mátyást választják meg királyuknak. Rudolf császár ekkor a birodalmi gyűléshez fordult segítségért, akik az ő oldalára álltak a magyar és ausztriai rendekkel szemben. A főherceg ezért hadsereget gyűjtött maga köré, majd megindult Prága felé, ahol a császár tartózkodott. A kényszernek engedve Rudolf átadta a magyar koronát Mátyásnak, lemondott javára Morvaországról és beleegyezett abba is, hogy Mátyás Csehországban örököse legyen.

Az országgyűlést, amelyen Mátyás megkoronázásának kellett megtörténnie összehívták Pozsonyba. Amikor a főherceg megérkezett, arra kérte a rendeket, hogy koronázzák meg őt. A

¹⁰ Pokoly József: Bocskay István és a bécsi béke. A bécsi béke 300-ik évfordulója emlékére kiadta a Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje, Budapest, 1906. 25.

¹¹ Lásd Pokoly József: Bocskay István és a bécsi béke. i. m. 26.

¹² Halála előtt nem egészen két héttel írta meg végrendeletét, amelyben a következőket mondja: „Valameddig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzettségnél, a németnél leszen és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra leszen; ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezébe kelne, egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerint és egyenlő értelemről azon korona alá a régi mód szerint adják magokat”. (Pokoly József: Bocskay István és a bécsi béke. i. m. 29.)

¹³ Bertényi – Gyapay i. m. 241.

rendek azonban féltek attól, hogy feltétel nélkül válasszák meg királynak, ezért néhány kényes kérdést a koronázás előtt igyekeztek rendbe tenni. Ilyen volt a nádorválasztás, a végvárok német kapitányai, a vallásszabadság és a jezsuiták ügye. Ezekben a kérdésekben az úgynevezett koronázás előtti törvénycikkekben jutottak egyességre. A vallás ügye azonban vitákra adott okot, a katolikus főpapok semmiképpen nem akartak beleegyezni a szabad vallásgyakorlat kimondásába. Ennek érdekében nyilatkozatot tettek, amiben a protestáns vallás szabadságát Isten elleni véteknek nevezték:

„Országos törvények útján nekik szabad utat nyitni, s azok vallásgyakorlatának oltalmat és védelmet épen oly kevésbé engedhet, valamint más, Isten által tiltott bűnöknek nem ígérhet szabadságot és pártfogást. (...) Semmi súlyos vagy veszélyes alkalomnál, bármi közjónak ürügye alatt semmiféle félelemből nem lehet törvény által szentesíteni a hamis vallás szabadságát.”¹⁴

Mindez azonban nem volt hatással a főhercegre, akit, miután megígérte a törvénycikkek megalkotását, november 16-án a rendek királyukká kiáltották ki.

Másnap a nádorválasztás következett, melynek során közfelkiáltással Illésházy Istvánt választották meg. A koronázás is megtörtént november 19-én, Mátyás pedig megerősítette a hozott döntéseket. A vallás ügyében hozott koronázás előtti törvénycikkek a következők voltak:

„I. A vallás szabad gyakorlata mind a zászlósoknak, országnagyoknak és nemeseknek, mind a szabad városoknak és az ország összes karainak és rendeinek saját és az ügyészség birtokain, valamint Magyarország véghelyein is, a magyar katonáknak vallása és hitgyakorlata; úgy városokban és helységekben ezt önként és szabadon fölvenni akaróknak mindenütt szabadságukra hagyassék; és annak szabad használatában és gyakorlatában senki senkitől ne gátoltassék. Sőt a karok és rendek közti bármely gyűlölség és visszavonás elhárítására megállapított, hogy minden vallásnak vagy hitfélekezetnek saját feljebbvalói, superintendensei legyenek. (...) III. Mi a nádort illeti, hasonlóan azon karok és rendek elhatározzák, hogy ő királyi felsége a római katolikus renden két, és az evangyéliomi vallásúakból ugyanannyi személyeket mielőbb nevezzen és előterjesszen nekik, kik közül azt, kit azon hivatal viselésére alkalmasabbnak ítélandnek, isten segítségül hívásával elmulasztani nem fognak. (...) VIII. A jezsuitákról szóló ezen cikkely is érvényben maradjon, tudniillik: hogy azok Magyarországon semmi állandó birtokokat és birtokjogokat ne bírhasanak.”¹⁵

Ezekkel a törvényekkel, amelyekben megerősítették a bécsi béke pontjait, sőt azt elég komoly változtatásokkal ki is egészítették, még nem oldódott meg minden feszültség. Az egyik oldalon ott állt a katolikus klérus, amely teljes erejével ellenezte a békekötést és a törvényeket, a másik oldalon pedig ott álltak a protestánsok, akik ragaszkodtak jogaikhoz, elért eredményeikhez. A bécsi béke törvénybe iktatása így csak kiindulási pontjául szolgált az újabb harcoknak, amelyek nagyon jól nyomon követhetőek a XVII. század vallásügyi háborúiban.

II. 3. 2. Az 1608. évi törvények jelentősége, értelmezése, utóhatása

Ahhoz, hogy korszakunk harcait alaposabban átláthassuk, végig kell tekintenünk az 1606-os bécsi békét követő 1608. évi törvényeknek, különösen is a koronázás előtti I. törvénycikknek az utóéletét. Ha ezt a törvénycikket önmagában nézzük, akkor kimondhatjuk, hogy protestáns szemszögből hatalmas eredményt jelent. Hiszen engedte a falvakban is a vallásszabadságot és kiterjesztette azt olyan személyekre, a jobbágyokra, akiknek egyébként semmi joguk uruk birtokán nem lehetett. Természetesen ennek a törvénycikknek éppen ez volt a legtöbb magyarázati lehetőséget adó része. Mit jelenthetett hát a XVII. század kezdetén a jobbágy vallásszabadságának törvénybe cikkelyezése?

¹⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések I. kötet. i. m. 353.

¹⁵ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések I. kötet. i. m. 358-359.

A reformáció korának és a későbbi koroknak is meghatározója volt a rendi-, hűbéri társadalmi berendezkedés. Ez azt is jelentette, hogy minden más kérdéskört ez a rendszer határozott meg, így természetesen a vallás kérdéskörét is. A nagy előrelépést jelentő törvény az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikk volt, hiszen ez a rendi berendezkedésen felülemelkedve megemlékezett a mezővárosokról és a falvokról is, amelyek nem önálló rendi jelenségek. Az 1608-as törvény, amikor beveszi a jobbágy településeket, akkor megszüntette azt az alapelvet, hogy a jobbágy automatikusan követi ura vallását. Az I. törvénycikk elméletileg szabadságot adott az ország valamennyi lakosának arra nézve, hogy eldöntse, melyik hitvallást óhajtja követni. Ez a vallási törvénycikk 1647-ig volt érvényben.

„Az 1608-ban összegyűlt rendek a bécsi béke becikkelyezése során a békediploma szövegét megváltoztatva törvénybe foglaltatták nem csak a maguk, hanem jobbágyaik vallásszabadságát is. Saját patrónusi hatalmuk alól felszabadították, és – a vallásügy tekintetében – magukkal azonos helyzetbe emelték a jobbágyságot.”¹⁶

A problémát azonban az jelentette, hogy pontosan nem tartalmazta a törvény szövege, hogy milyen formában szabad a jobbágyok vallásgyakorlata. Azt ugyanis, hogy ez a vallásszabadság létezett, ezt a főpapok, köztük Pázmány Péter is elismerték. Mai szóhasználattal élve azt mondhatjuk, hogy a végrehajtási utasítás hiányzott a törvényszöveg mellől, így azt több formában is lehetett értelmezni. Egyrészt úgy, ahogyan a protestánsok értelmezték, hogy a jobbágy, függetlenül attól, hogy a földesúr katolikus, szabadon gyakorolhatja a vallását, amibe beletartozik a templom és a harang használata, a prédikátor tartása, valamint iskola létesítése és fenntartása. A másik értelmezést jobbra a katolikus főpapság illetve főnemesség követte, mely szerint a jobbágnak ura birtokán nincsen más joga, mint a munkabérre való jog. Ennek következtében a földesúr dönt minden más kérdésben, a vallás gyakorlatával kapcsolatos kérdésekben is¹⁷.

Ez az elméletben meglévő vallásügyi törvénycikk két helyen szenvedett kisebb-nagyobb sérelmet. Egyrészt a végvári katonaság körében, ahol jellemző a győri végvár esete, akiknek a törvény ellenére sem engedték meg vallásuk szabad gyakorlatát a vár területén. Másrészt sérült a törvénycikk a jobbágyok vallásszabadsága kapcsán. Ebben az időszakban a lakosság mintegy 90%-a a jobbágysághoz tartozott, ezért nem volt mellékes, hogy éppen protestáns vagy katolikus hitvallást követnek-e. 1647-ig a legkomolyabb összeütközések a jobbágyok vallási szabadságát illetően a templomhasználat kérdésében adódtak. A jog felől nézve ugyanis egyik földesúr sem kényszeríthette arra jobbágyait, hogy vallását kövessék. Maga Esterházy Miklós nádor is ezt támasztja alá, amikor vallási memorandumában ezt írta: „a katolikus földesúr nem kényszerítheti jobbágyát a maga vallására”¹⁸. A jog felől nézve tehát a jobbágnak földesurától független vallásszabadsága van.

Az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikknek a jelentősége nem csupán a jobbágyok vallásszabadságának a kimondásában rejlik. A bécsi békétől eltérően nem szerepel benne a „katolikus vallás sérelme nélkül” záradék. A katolikus félnek erre való hivatkozása tehát 1608 után jogilag nézve érvénytelen. Mindenképpen megjegyzendő, hogy a bécsi béke megerősítése protestáns részről is létező igény volt 1608-at követően is. Így a jogalap megmaradt a római egyház részére, hogy hivatkozzanak a záradékra, mely szerint a protestánsok szabad vallásgyakorlata csak a katolikus vallás sérelme nélkül valósulhat meg. Itt is érzékelhető a tisztán jogi gondolkodásnak a kudarca a jogértelmezéssel szemben.

¹⁶ Péter Katalin: Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága. in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 131.

¹⁷ A földesúri jog alkalmazásáról bővebben lásd a IV. 3. fejezetet.

¹⁸ Szabó István: A jobbágy vallásügye 1608-1647. in. Szerk. Benda Kálmán – Berlász Jenő – Kosáry Domokos – Makkai László: Teleki Pál Tudományos Intézet, a Történeti Tudományi Intézet Kiadványai II. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Athenaeum, Budapest, 1948. 218-219.

Végül pedig meg kell említeni azt a tényt is, hogy a magyar törvényalkotás 1608-ban ad jogi lehetőséget a protestánsoknak a létezésre. Ahogyan Szentpéteri Kun Béla írja ennek jelentőségéről:

„Magyarországon majdnem kétszáz éven át – 1608-tól 1791-ig – a római katolikuson kívül a két evangéliumi egyház tagjai részére volt biztosított vallásszabadság”¹⁹.

Természetesen a törvény önmagában semmit nem ért volna, ha végrehajtására nem nyílt volna mód. Az 1608-as törvényeknek hatalmas jelentősége éppen abban van, hogy ekkor még a végrehajtási szándék is élt a törvények mögött, illetve mellett. Egyik másik békekötésnek, illetve azok törvénybeiktatásának sem lesz ilyen elsöprő hatása a gyakorlati életre nézve²⁰. Nem csupán megerősítette az addigi állapotot, hanem nagy mértékben erősítette is a protestánsok pozícióit az elkövetkező néhány esztendőben. Ezt támasztja alá egy levélrészlet is:

„Imár Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennekelőtte még csak házoknál sem volt szabad olvasni az szent írást, most nilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium, Posomban, Szombatban, Komáromba, Győrött, Samariában, Sellyén: az jesuitákat be sem bocsáttják az országban. Sok helyeken, hol ez háboru előtt be sem mert menni az evangelicus predicator, most immár az pápistát be sem bocsáttják, mint Komáromban, Ujvárban, Samariában, Sellyére, mely ugyan a jesuitaké vala és több falukban is.”²¹

A kiindulási pont tehát jól meg volt alapozva, amely a vallási életnek a törvényhozási részét illeti. Kimondhatom azt, hogy nem a törvénytörvény volt alkalmatlan a protestánsok jogainak biztosítására és védelmére, hanem az elkövetkező évtizedek gyengítették azt meg annyira, hogy a protestánsok jogai az 1670-es évekre tulajdonképpen teljesen megszűntek.

II. 3. 3. A Nikolsburgi béke és Bethlen Gábor további békekötései

A korszak második fontosabb békekötésének az előzménye a 30 éves háború megindulása volt. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem az alkalmat kihasználva csapatokat gyűjtött, hogy megvédje a magyarok alkotmányos és vallásos jogrendszerét. A számára sikeres hadjáratot beárnyékolta a fehérhegyi ütközet, amelyben a vele szövetséges erők vereséget szenvedtek. Pfalzi Frigyes és seregét megverték Ferdinánd császár seregei, majd az azt követő leszámolás olyannyira megdöbbenett mindenkit, hogy legtöbben jobbnak látták Ferdinánd hűségére visszatérni. Bethlennek nem maradt más választása, mint hogy béketárgyalást kezdjen a császárral.

Ferdinánd király alaputasításként adta a tárgyaláson részt vevő biztosainak, hogy olyan engedményt nem adhatnak, amelyek a római egyházra, avagy a végvárakra veszélyesek lehetnek, amnesztiát sem ígérhetnek. A római egyháztól elvett javakat és templomokat pedig követeljék vissza. Ezek a béketárgyalások az érdekelletétekből következően eredménytelenül zárultak. A császár tanácsadói reménykedtek abban, hogy a csehek elnyomása után a magyarokat is sikerül elnyomni és hasonló megtorlás veheti kezdetét, mint északnyugati szomszédainknál. Ha pedig ez nem sikerül, akkor olyan kedvező alkupozíciót kell teremteni, amiben a fejedelem kénytelen a császári követeléseknek eleget tenni.

A fejedelemnek ebben a helyzetben nem maradt más választása, mint hogy a szövetségesek bukása után saját erejében és fegyverében bízva újra támadásba lendüljön. Ferdinánd eközben a hűségére visszatérőknek kegyelmet ígért. Tekintettel arra, hogy a

¹⁹ Szentpéteri Kun Béla: A Magyarországi Református Egyház külső rendje. A Magyar Református Egyház Kiadása, Budapest, 1948. 117.

²⁰ Ilyen hosszú távú hatása még a linzi békében előírt templomvisszaadásoknak sem lesz. Ott ugyanis sok templomot vissza sem adnak a protestánsoknak, másokat pedig a visszaadás után azonnal el is foglalnak. Így kimondható, hogy az 1608-as törvénycikk a legerőteljesebben végrehajtott tüörvénycikk az egész XVII. században.

²¹ Asztalos András levele Szenczi Molnár Alberthez, 1609. február 10-én Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 298. lásd még Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 522-523.

visszatérők szép számmal voltak, ezért Bethlen Gábor néhány győzelem után ismét hajlandó volt béketárgyalásba bocsátkozni. Ezekről a napokról írja Bethlen:

„amaz gyalázatos grátiát²² minden statusok örömmel elveszik vala, nem gondolnak vala (...) az isteni igaz tiszteletnek, vallásnak megromlásával.”²³

A tárgyalások október 11-én kezdődtek meg. Amit vallás ügyében szerettek volna elérni Bethlen követői, azok a következők voltak: a bécsi béke és az 1608. évi törvények megerősítése, olyan formában hogy ez utóbbi törvénycikk a „templomokkal együtt” kiegészítéssel kerüljön elfogadásra. Győr várába is mehessenek protestáns lelkészek, minden elvett templom kerüljön vissza korábbi használójához és a jezsuitákat száműzzék az országból. A 17 pont, ami Ferdinánd hitlevelében volt, az pedig a következő országgyűlésen kerüljön be a törvények közé. A káptalan és prépost nélküli prépostok és apátok szavazattal ne rendelkezzenek az országgyűlésen²⁴. 1621. december 31-én²⁵ (vagy 1622. január 6-án²⁶) a fejedelem részéről megerősítést nyertek a békepontok, amelyek a Nikolsburgi béke nevet viselik. Ebben Bethlen Gábor lemondott a királyi címről, átadta a királynak az őt megillető birtokokat, megígérte, hogy mindenki visszakapja az elfoglalt várakat, jószágokat. Cserében a fejedelem megkap 7 vármegyét teljes joghatósággal, ezekben az átengedett vármegyékben azonban az egyházi birtokok adományozása és a patronátus joga megmarad Ferdinánd király jogában és azt is meg kell ígérnie Bethlennek, hogy mind a katolikus hitvallás, mind pedig az egyházi szervezet és joghatóság sértetlen maradjon. Végül megígérte a fejedelem, hogy a császár és az ausztriai ház ellen nem fog többé fegyverhez nyúlni.

Maga Ferdinánd 1622. január 7-én hagyta jóvá a béke pontokat. Ebben megerősítette a bécsi békének és az 1608. évi törvényeknek a pontjait, hasonlóan teszi ezt a 17 ponttal is, amelyeket koronázási hitlevélként fogadott el. Ezt a hitlevelet a következő országgyűlésen törvénybe iktatják, amelyet hat hónapon belül köteles összehívni. A császár megadta a teljes amnesztiát mindazoknak, akik kérik a király kegyelmét. Megígérte, hogy mindenki visszakapja az elfoglalt várakat, jószágokat, illetve hogy a következő országgyűlésen valamennyi sérelem orvosoltatni fog.

A Nikolsburgi béke új eredményt a bécsi békéhez képest felmutatni nem tudott. Bethlen Gábor érdeme az, hogy a romló állapotokat látva háborújával megállította a romlást és ha ténylegesen nem is, de a békekötés és a jog szintjén visszaállít mindent arra a szintre, ahol Bocskai halála után volt. A papság részéről komoly romboló hatás jelentkezett a békekötést illetően. Maga Pázmány Péter érsek úgy gondolt a kétoldalú békeszerződésre, hogy az nem érvényes a római egyházra nézve, hogyha kedvezőtlen.²⁷ Ezen előzmények után nem csoda, hogyha nem sikerült a részletekben megegyeznie Bethlennek és Ferdinándnak. Bár a tárgyalások tovább folytak, ám ezek rendre eredménytelenül végződtek.

Bethlen Gábor másodszor is fegyvert ragadott, aminek következménye a bécsi béketárgyalások lettek, ez a béke 1624. május 8-án került aláírásra. Bethlen egy harmadik alkalommal is fegyverhez nyúlt az 1626-os esztendőben, ezt a hadjáratot a pozsonyi békeszerződés zárta le 1626. december 20-án. Az ekkor kötött II. bécsi, valamint pozsonyi béke csak újabb kiadása a nikolsburginak.

Összegezve elmondható, hogy Bethlen hadjáratai a kedvezőtlen külpolitikai eseményeknek köszönhetően a legtöbbet érték el, amit akkor el lehetett. Természetesen ezekben a békekötésekben is azt rögzítették, ami a legfontosabbnak látszott, vagyis a bécsi békének és az 1608-as törvényeknek a megtartását. Vallásügyi kérdésekben azonban ugyanazokkal a hiányosságokkal küzd a nikolsburgi béke, mint a bécsi béke: nem volt képes a

²² Kegyelmet.

²³ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 256.

²⁴ Vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 259-260.

²⁵ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 265.

²⁶ Lásd Angyal i. m. 339.

²⁷ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 242.

vallásszabadság mellé az eszközöket is biztosítani, vagyis a templomot, temetőt, parókiát, harangot. Ezt majd csak a linzi békében vívta ki I. Rákóczi György.

II. 3. 4. A Linzi béke

I. Rákóczi György támadását, a császár szorult helyzetéből adódóan, gyorsan követték a béketárgyalások. Ezek a tárgyalások igen nehézkesen haladtak előre, köszönhetően Esterházy Miklós nádornak, aki minden áron a békekötés engedékenységére ellen volt. Ráadásul, ahogyan arról a béketárgyalás résztvevői megemlékeznek, a nádor nem bizonyult szavahihetőnek. Az egyikük így írt a nádorról:

„maga is penig akárminemű erős hittal beszéljen valamit, de azon nem építhetni, mert én kegyelmességes uram soha bizony ennél sem törököt, sem cigányt változóbb szavú embert nem láttam.”²⁸

Az elsődleges célja Rákóczi tárgyaló biztosainak az volt, hogy a vallás kérdésében minél jobb pozíciót érjenek el. Már ekkor kiderült azonban, hogy ha sikerül is megkötni a békeszerződést, annak igen komoly ellenzői lesznek. Körössi István írta egy levelében a tárgyalásokról a fejedelemlen:

„kiváltképpen az religio dolgában gyenge itéletem szerént realitást és sinceritást²⁹ keveset lát Nagyságod, hanem többire csak ambiguitas, obscuritas és temporisálás³⁰, sőt kegyelmességes uram ezt teli torokkal mondja palatinus uram mind publice³¹ s mind in privato³², hogy ha szintén valamire kelletik is menni császárnak, mostani szorult állapotjára menne, de mihelt jó állapotja leszen, soha bizony abba nem marad.”³³

Nem csoda, hogyha a tárgyalások első köre semmi eredményre nem vezetett. A fejedelem és a király nem tudtak megállapodni.

Végül a tárgyalások az 1645-ös hadi cselekményeknek köszönhetően sikeresen értek véget. 1645. december 16-án a fejedelem és a király követei Linzben kicserélték a békeokmányokat. A vallással kapcsolatban a következő dolgok kerültek be a béke szövegébe:

„1. az erre vonatkozó 1608-ki koronázás előtti törvénycikk, a hitlevelek hatodik pontja s az országnak erre vonatkozó törvényei érvényben maradnak, s ekképen mindenki szabadon gyakorolhatja saját vallását; 2. e szabadság kiterjesztetik a parasztságra is, a kiket ezentúl a földesurak nem kényszeríthetik vallásukkal ellenkező szertartásokra; 3. ezentúl az evang. papok el nem üzethetnek hivatalaikról; 4. a templomfoglalások megszűnnek; az e részbeli sérelmek országgyűlésen orvosoltassanak meg; 5. a vallásügyi törvények áthágói megbüntettessenek; 6. mindezek a jövő országgyűlésen törvénybe iktattassanak; 7. a többi kérdések, jelesül jezsuiták, tizedek, egyházi birtokok, a hivataloknak valláskülönbség nélkül viselése stb. kérdések a jövő országgyűlésen intéztetnek el; 8. a szóban lévő országgyűlést ő felsége három hónap lefolyása alatt összehívja; 9. ő felsége bocsánatot ad és az elfoglalt birtokokat törvényes birtokosainak fogja visszaadni.”³⁴

A linzi béke jelentősége abban áll, hogy nem megerősíti a korábbi békeszerződéseket, tehát nem említi sem a bécsi, sem a nikolsburgi békét, hanem teljesen új alapokra helyezi a vallással kapcsolatos kérdéseket. A békekötés jelentőségét egyébként maga a fejedelem is látta, és ezt nyilatkozta róla: „Az Úr Isten dicsőségére nézve s talán külső szabadságára nézve

²⁸ 1645. január 22. Körössi István levele Rákóczy Györgynek. in. Szilágyi Sándor: A Linzi béke okirattára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1885. 204.

²⁹ Öszintéséget.

³⁰ Kétértelműség, homályosság és halogatás.

³¹ Nyilvánosan.

³² Magán beszélgetésekben.

³³ 1645. január 22. Körössi István levele Rákóczy Györgynek. in. Szilágyi Sándor i. m. 203.

³⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 501-502.

is hazánknak egy magyar fejedelem is azt végbe nem vitte, a kit mi mostan.”³⁵ Nem lehetett a linzi békekötés után a bécsi béke záradékára hivatkozni. A békeokmány a földesúri jogokkal szemben is megvédte a jobbágyokat, amikor számukra biztosította a templomok, temetők és harangok használatát, ráadásul büntetést helyezett kilátásba azon esetre, ha valaki ezeket a cikkeket megsértené.

A linzi békének csak egyetlen módon lehetett elvenni az erejét, ha a patrónusok, vagyis a gyülekezetek felett álló földesurak egészen egyszerűen nem akarták megtartani, vagyis szándékosan és tudatosan meg akarták szegni annak rendelkezéseit. A béke erejét, ezt a későbbi események sajnálatos módon igazolták, egyedül I. Rákóczi György személye garantálhatta. Ezt fogalmazta meg Klobusiczki András is egy levelében, amelyet a fejedelemnek írt:

„hiszem kegyelmes uram 7 vármegyében vannak ezek, ha contra sensum diplomatis³⁶ a patronusok nem akarják megengedni az falukban való lakásokat, Nagyságod-é az oltalom, de én nem ítélem, hogy merjék turbálni³⁷ őket Nagyságod ellen, mert expressa conditio restitutionis³⁸ 13., hogy szabad legyen praedicátoroknak ott lakni. Az istenért kegyelmes uram parancsolja meg Nagyságod az ispánynak, accomodálja³⁹ magát restitutionkhoz, ne köllessék bandériumot oda küldenünk.”⁴⁰

A békekötés jelentőségét a későbbi századok történetírói is nagyra becsülik. Ebből álljon itt két példa. Nagy László ezt írta a fejedelem által elért eredményről:

„I. Rákóczi György a linzi békekötésben a legtöbbet érte el a XVII. század eleji Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői közül. Hiszen ez a béke tartalmazta mindazt az eredményt, amit Bocskai és Bethlen kivívott a különböző egyezményekben, s ugyanakkor tovább is ment azoknál a jobbágyok szabad vallásgyakorlatának biztosításával. Nagy vívmány volt ez abban az időben, amikor még Európa-szerte a »cuius regio eius religio« elve volt az uralkodó”⁴¹.

Obál Béla pedig ezt írta a béke szövegéről:

„A legvilágosabb és legkevésbé félreérthető ebben a vonatkozásban a Linzi béke, azaz az 1647. évi 5. artikulus volt, ellátva a vonatkozó garanciákkal és védelmezve minden agyafúrtsággal szemben.”⁴²

Amennyiben az uralkodó ház felől nézzük a békekötéseket, akkor megállapíthatjuk, hogy mindezek csak azt a célt szolgálták, hogy az adott szorult helyzetből kijussanak. A bécsi béke azt a célt szolgálta, hogy a Habsburg ház ne veszítse el Magyarországot, a Nikolsburgi békével a koronát akarták visszaszerezni, a linzi béke pedig azt a célt szolgálta, hogy az amúgy is nehéz helyzetben lévő Habsburg hatalmi kör legalább a keleti támadásokkal szemben megvédhesse magát. Röviden: az időnyerés volt a célja mindegyiknek. Ennek érdekében olyan engedményekbe is hajlandóak voltak belemenni, aminek megtartását talán még a békeokmány aláírásának pillanatában sem gondoltak komolyan. Ez pedig azt jelenti, hogy az aláírt békét csak addig kell tiszteletben tartani, amíg az ellenfélnek, a másik pártnak elég hatalma van a háttérben annak megtartására.

³⁵ Angyal i. m. 499.

³⁶ A diploma értelmével ellentétben.

³⁷ Megzavarni.

³⁸ Megállapodás pontja szerint.

³⁹ Igazítsa.

⁴⁰ 1646. július 29. Klobusiczki András levele Rákóczy Györgynek. in. Szilágyi Sándor i. m. 485-486.

⁴¹ Nagy László i. m. 186.

⁴² Obál, Béla: Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I. Verlag von Ed. Anton (E. Schomann), Buchhandlung, Halle a. S. 1910. 12.

A linzi béke is csak addig került megtartásra, amíg az erdélyi fejedelemségnek megfelelő hatalma és vezetője volt, vagyis I. Rákóczi György haláláig. Teljes joggal írta Tekus Ottó:

„A harmincéves háború befejezése Magyarországon nem hozta meg a vallásbékét. A katolikus restaurációs törekvések még csak ezután érték el tetőpontjukat!”⁴³

II. 4. Országgyűlési törvények, végzések

A katolikus restauráció egyik legerősebb ellenfelének az országgyűlések bizonyultak. Ezeken, ha nem is mindig teljes sikerrel, de rendre olyan végzések születtek, amelyek a protestánsok számára kedvezőek voltak. Igaz ugyan, hogy az 1659-es és 1662-es országgyűlések eseményei már egyértelműen jelzik a restauráció sikerét, az alapvető tényen nem változtat, hogy a 17 országgyűlés¹ jelentős része támogatta jogi értelemben a protestánsok követeléseit. Ezen fejezetben nem foglalkozom azzal a kérdéskörrel, hogy mennyiben sikerült megtartani, vagy megtartatni a hozott törvényeket. Itt csak tényszerűen igyekszem áttekintést adni arról, hogy milyen eredményei voltak a protestánsok küzdelmeinek a törvényhozás terén.

Az országgyűlési tárgyalások jobb megértéséhez néhány gondolatot az ekkor szokásos és az alább is előforduló kifejezésekről. Több esetben találkozhatunk a karok és rendek kifejezéssel. Négy rend létezett ekkor a magyar közjogban: főpapok, mágnások (ezek a karok), vármegyék és szabad királyi városok (ezek a rendek). Az országgyűlésen a karok személyesen vannak jelen, vagy küldöttekkel képviseltetik magukat, a vármegyék és szabad királyi városok pedig követeket küldenek az országgyűlésekre. A vallási feszültség alapvetően meghatározta a XVII. század országgyűléseinek nagy részét. Kezdetben, amikor mind a mágnások, mind pedig a rendek között többségben vannak a protestánsok, akkor a főpapokkal vannak viták, a század második harmadától pedig, amikor a mágnások között egyre kevesebb a protestáns főúr, akkor sok esetben a karok és a rendek között jelentkezik ez a feszültség.

Ugyancsak előjáróban tisztázni kell a katolikus és evangélikus status értelmét. Természetesen ennek értelme nem volt az 1608. évi törvények előtt, hiszen addig a protestánsoknak semmilyen jogi létalapjuk nem volt, így jogi szemszögből egy vallású országban a kifejezésnek nem lett volna értelme. Először az 1608. évi törvényben szerepel az elnevezés, mégpedig a nádor választásánál, amikor úgy rendelkezett a törvény, hogy a király két-két személyt jelöl meg, kettőt a katolikus státusból, kettőt pedig az evangélikus státusból (az evangélikus hitvallású személyek státusából)². Ebből a négy személyből választ az országgyűlés. A XVII. században, az általam vizsgált korszakban a nádor választása ennek megfelelően zajlott, még akkor is, amikor már csak kevesen voltak a mágnások között protestánsok, a törvény megtartására odafigyeltek.

A másik vonulata a kifejezésnek a protestánsok önértelmezésében van. Hiszen azzal, hogy maguknak az evangélikus status megnevezést követelték, azt fejezték ki, hogy van joguk mint statusnak sérelmi iratot benyújtani, az általuk megfogalmazott panaszok pedig nem magán kérések, hanem az országgyűlés egyik alkotóelemének a beadványai. A vallásügyi vitákban az evangélikus státus elnevezést a király többször megtagadta a protestánsoktól. Nem hajlandó abba beletörödni, hogy jogi szerveződésként is létezzenek a protestánsok³. A viták után itt is a

⁴³ Tekus i. m. Internetes forrás.

¹ Ebben nem csupán a Habsburg királyok által összehívott országgyűlések vannak benne, hanem a Bethlen Gábor által összehívottak is, hiszen őt először Magyarország fejedelmének, majd pedig királyának is megválasztják, így azok is szerepelnek a vizsgált országgyűlések között. A következő országgyűlések kerülnek tehát feldolgozásra: 1609-1610., 1613., 1618., 1619-1620., 1637-38., 1642., 1646-1647., 1649., 1655., 1659., 1662. évi pozsonyi, 1622., 1625., 1630., 1634-35. évi soproni, az 1619. évi kassai, valamint az 1620. évi besztercebányai országgyűlések.

² „duas ex statu catholico romano, et totidem evangelicae confessionis personae” Ladányi Sándor: A protestánsok harca az egyenlőségért. A „Status Evangelicus” kérdése az ellenreformáció korában. in. Theológiai Szemle. 1973. Úf. XVI. 5-6. szám 147.

linzi békét követő események adtak újabb fordulatot. Az 1647. évi 11. törvénycikkben újabb törvényi elismerést kap a kifejezés:

„A fizetéseket illetőleg: valamint az evangélikus rendek a katolikus plébánosok részére, úgy a katolikus rendek is az evangélikus papok részére, semmi fizetés teljesítésére se legyenek kötelezve.”⁴

Itt a megfogalmazás sokkal egyértelműbb, mint az a nádor választásánál volt. Kimondta ebben a törvénycikkben az országgyűlés, hogy a katolikus status mellett létezik evangélikus status. Vagyis két teljesen egyenjogú félt feltételez a megszövegezés. Éppen ezért ehhez a kivívott joghoz keményen ragaszkodtak a protestánsok. Ezt példázza, amikor 1662-ben amikor a király leiratot küldött a protestánsok sérelmeire, akkor ők azt visszaadták, mert nem az evangélikus státusz címzés szerepelt rajta. A tiltakozásnak a sikere meg is lett, ugyanis a címzésben kijavították a hibát, a protestánsok pedig átvették az iratot.

A fent felvázolt alapvonalakból is kitűnik, hogy az országgyűléseken komoly küzdelem folyt. Az egymásnak feszülés pedig annak a harcnak volt a vetülete, ami egyébként is zajlott az országban. A katolikusok a saját elveszített jogait akarták visszaszerezni, a protestánsok pedig a kiharcolt jogokat szerették volna megőrizni. Erről szólnak a XVII. század országgyűléseinek végzései.

II. 4. 1. II. Mátyás országgyűlései

Mátyás idejében komoly változás nem történt a korábban hozott 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikkhez képest. Első országgyűlésén, amelyet királyként hívott össze, az 1609-10. évi pozsonyi gyűlésen, a vallás ügye törvénycikk formájában nem jelent meg. Ugyanez történt az 1613. évi pozsonyi gyűlésen is, ám ott már volt egy-két olyan törvénycikk, amelynek tartalma érintette a vallásos kérdéseket, valamint a Bocskai által a Bécsi békében kivívott jogokat. Az 1613-as pozsonyi országgyűlés határozott arról, hogy a Bocskai által elvett és eladományozott javak korábbi birtokosaiknak adassanak vissza. A törvények helyreállították az egri káptalant, székhelyül Jászó városát jelölve ki, eltartásukról pedig a király fog gondoskodni. Ez a két határozat egyértelműen a római egyház helyreállítását tüzte ki célul, amihez a király is segítséget nyújtott. A túróczi prépostsággal kapcsolatban is hozott törvényt az országgyűlés. Tekintettel arra, hogy korábban a jezsuitáké volt a prépostság, kivédve az esetleges visszaszállást, úgy határoztak, hogy azt egy arra érdemes belföldi egyházi személynek kell adományozni.

Az 1618. évi országgyűlés idejére már sok-sok sérelem gyülemlt fel. A protestánsok mindenáron azt akarták, hogy a sérelmeket írják össze, az országgyűlés pedig törvényben orvosolja azokat. Éppen ezért már az országgyűlés elején kijelentették, hogy addig nem ohajtanak tárgyalni a királyi előterjesztésekről, amíg néhány dologban egyezsége nem jutnak. A protestánsok kérték, hogy a címzetes püspökök és apátok ne kapjanak helyet az országgyűlésben, az egri káptalant, tekintettel arra, hogy a püspök nem tartózkodik megyéjében, szüntessék meg. Azt is sérelmezték a protestánsok, hogy a főbb hivatalokból egyszerűen kiszorulnak. A katolikusok ezt természetesen nem tartották igaznak, illetve a többi pontot ellenezték, viszont azt kérték, hogy a jezsuiták birtoktilalmára vonatkozó törvényt töröljék el. Végző javaslat az volt, hogy hagyják a vallás ügyét, de ha valaki a következő országgyűlésig vétene a törvények ellen, akkor induljon ellene eljárás.

„»A római atyafiak erre sem akartak menni.« Ez a vonakodás tulajdonképp ellentétben volt a katolikus sérelmeknek azzal az alap gondolatával, hogy a protestánsok nyomják el a

³ Valami hasonló megoldás létezett Franciaországban, ahol a Nantes-i ediktum (1598) nem csupán megadta a lelkiismereti szabadságot, hanem kiegészítésképpen még városokat, erődítményeket is adott a hugenottáknak, ezzel elismerve jogi önállóságukat is, hiszen nem főúrként, nemesként kapták a területeket, hanem protestánsként. Ezt szüntette meg XIII. Lajos király, amikor a Nimes-i kegyelmi ediktumban (1629) megerősítette a Nantes-i ediktum lelki oldalát, ám a korábban kapott területi engedményeket visszavonta.

⁴ Ladányi Sándor: A protestánsok harca az egyenlőségért. i. m. 149.

vallásszabadságot. A kifáradt pártok levették a sérelmeket a napirendről. Mind a két felekezet a szokásos óvásokkal könnyített lelkiismeretén.”⁵

A vallási kérdésekben tehát nem sikerült egyességre jutni. Az országgyűlés feladatai közé tartozott Ferdinánd főherceg királlyá választása. A rendek beleegyeztek ebbe, viszont hitlevelet kívántak összeállítani, hogy a megválasztott király biztosítsa továbbra is a politikai- és vallási jogokat az országban. Különösen is kiemelt szempont volt a vallási törvénycikk további pontosítása. Az eltelt tíz esztendő alatt kiderült, hogy a templomok kérdése komoly vitát eredményez a két fél között. A katolikusok alap gondolata ugyanis az volt, hogy bár szabad a protestánsoknak a vallásgyakorlat, de nem szabad katolikus földesúr által épített templomot elfoglalniuk. A protestánsná váló földesúr nem veheti tulajdonba a templomot mindaddig, amíg csak egy katolikus is van a településen. A protestánsok viszont úgy értelmezték a törvényt, hogy a vallásszabadsághoz hozzátartozik a templom használata, hiszen anélkül nem lehet gyakorolni a vallást. Éppen ezért a királyi hitlevél egyik pontját így akarták megfogalmazni:

„A vallás ügye a karok és rendek részére, ezeknek és a fiskus jószágain, valamint a magyar véghelyekben is, az ország nyugalma és fönmaradása tekintetéből a bécsi békekötés és a koronázás előtti törvény értelmében maradjon szabad és sértetlen; úgy tudniillik, hogy a vallás gyakorlata mind a zászlósoknak, főuraknak és nemeseknek, mind a szab. kir. városoknak saját és a fiskus jószágain, továbbá az ország véghelyeiben valamint a mezővárosok és falvakban is mindazoknak, kik azt önként elfogadni kívánják, a templomokkal együtt – una cum templis – mindenhol szabad legyen; a jelenleg uralkodó felségnek, okmányilag tett őszinte és jóakaró magyarázatja értelmében. És senki bármely osztályhoz s állapothoz tartozzék, a vallás szabad gyakorlatában és a templomokban sem ő felsége, sem bármely földesúr által semmiképen és semmi ürügy alatt ne zavartassék.”⁶

Ez a javaslat azonban elbukott a katolikus fél ellenzésén. Ezen az országgyűlésen mellőzték a vallási sérelmeket. A törvényekbe mindössze annyi került be, hogy az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikk megújíttatik.

II. Mátyás országgyűlésein tehát semmi más nem történt, mint hogy a korábbi törvények nyerne megerősítést. Azonban jól látható a fenti igyekezetből, hogy az írott törvény mindaddig semmit nem ért, amíg annak többféle magyarázata létezett. Nyilvánvalóvá vált a protestánsok előtt, hogy változásra van szükség ahhoz, hogy országgyűlési szinten ismét ugyanazt a pozíciót foglalhassák el, mint volt 1608-ban. Ez a változás Bethlen Gábor kitámadásával jött el.

II. 4. 2. Bethlen Gábor országgyűlései

Bethlen Gábor első országgyűlését Kassára hívta össze. Bár ennek az országgyűlésnek, és a Bethlen által összehívott gyűléseknek egyetlen törvénye sem került be hivatalosan az ország törvénytárába, azonban az itt elfogadott rendelkezések nagyon jól mutatják azt, hogy mi is lett volna a protestánsok elképzelése a vallásügyben hozott törvényekről. Már a törvénykönyv bevezetése egészen más hangot ütött meg, mint az eddig szokásos volt.

„E mulandó és pillanatnyi élet összes javai közt semmi sem lehet nagyobb és becsesebb, mint az Isten iránt való kegyességből származó érzés, melyet a keresztények vallásnak neveznek”⁷.

Vagyis a törvények alapvetése a vallás és nem a törvénycikkek egyik része, vagy még annyi sem. Egy egészen új hangot talált meg ezzel a kassai részleges országgyűlés, ahol a következő határozatokat hozták. Az elfoglalt templomokat, parókiákat, bármelyik félre volt is

⁵ Angyal i. m. 222.

⁶ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 120.

⁷ Angyal i. m. 244.

az, vissza kell adni. „A fiscus jövedelmére, hasonlóképpen a papi jószágokra és tisztviselésekre, ez előtt való végezésünk szerint, ő felsége méltóztassék gondot viselni.”⁸ Bethlent teljhatalmú kormányzóvá, Rákóczi Györgyöt pedig főkapitánnyá nevezték ki. A törvények kimondták a vallásszabadságot, mind a helvét, mind az ágostai hitvallás, mind pedig a római egyház részére. Ezekben a határozatokban két fontos újdonság látható. Az egyik a kölcsönösség. Mindegy, hogy melyik fél templomát, parókiáját foglalták el, azt valláskülönbség nélkül kell elrendezni. Ez az elem az, amit a Habsburg királyok egyetlen alkalommal sem voltak képesek keresztülvinni. Vagy csak az egyik, vagy csak a másik félnek kedveztek az adott törvények. Így pedig hosszantartó hatást nem lehetett elérni. A másik fontos újdonság a magyar törvényhozásban, hogy pontosan megnevezte, kikre is vonatkozik a vallásszabadság. Ezzel követik az erdélyi, 1568-as tordai országgyűlés végzését, amely szintén konkrétan felsorolta azokat a hitvallásokat, amelyek szabad vallásgyakorlatot élveznek⁹.

Bethlen következő országgyűlését a nádor hívta össze 1619. november 11-re, mégpedig Pozsonyba, amely éppen Bethlen kezén volt ekkor. A papok külön meghívót kaptak, ám négy püspök és néhány prépost jelent csak meg, a többiek távol tartották magukat ettől az országgyűléstől. Ferdinánd november 26-án kelt iratában kijelentette, hogy a pozsonyi összejövetelt nem ismeri el, mint országgyűlést, tehát annak határozatai is érvénytelenek. A megnyitó alkalmával magyar beszédben üdvözölték a megjelenteket, amiben megfogalmazták, hogy az országgyűlés törekvése az legyen, mely szerint „ilyen és eddig való elviselhetetlen igánkat eltávolítván, ezen jelenvaló kívánalmainkra figyelmezzon.”¹⁰ A kívánalmak közül a vallásügyre vonatkozó fontosabb pontok:

„1. (...) Ma is parancsoltassék meg az ünnepnapoknak áhítatos érzelemmel való megtartása, és azoknak már erősen lábra kapott vakmerő megrontása akadályoztassék meg. 2. (...) A nagyszombati kollégiumot akadémiává változtassák¹¹. (...) 3. A II. Mátyás király koronázása alkalmával kihirdetett, és saját keze aláírásával megerősített, a vallás szabad gyakorlatáról szóló első törvényezikk, az ország Tekintetes Karai és Rendei által is erősítették meg. 4. Az egyházfegyelem, a bevett törvények szerint, a püspökök és esperesek által szabadon gyakoroltathassék, és annak szabad gyakorlatában, senki által ne gátoltassanak és akadályoztassanak. 5. A felséges fejedelem Bocskai István által, a tiszántúli és inneni püspökök, esperesek és lelkészek részére sajátkezűleg kiállított diploma (melyben a lelkészek gyermekeit firól-fira nemeseknek nyilvánítja) a felsőmagyarországi püspökök, esperesek, és lekipásztorokra is, ő felsége jóváhagyásával, kegyesen átruháztassék és megerősítették. 6. A mindkét hitvallás követői között rég óhajtott egyetértés az ország Tekintetes Karai és Rendei által létrehozassék, és az hűségesen ápolgatni parancsoltassék, és annak megzavarói, igazságos büntetéssel sujtassanak. 7. Az ősök által adományozott, de jogtalanul eltulajdonított egyházi javak, (...) az ország Tekintetes Karai és Rendei által visszaadassanak; (...) 8. Mivel a véghelyeken levő evangélikus lelkészek régtől fogva nekik rendelt alapítványoktól megfosztattak, (...) alázatosan kérünk részükre valamely gondoskodást a máshonnett összeadott tizedből.”¹²

Az országgyűlésen kimondták a vallási felekezetek egyenjogúságát. Minden városban a főtemplomra annak a felekezetnek van joga, amelyik többségben van. Beszüntették a papság politikai jogait, őket az országból kiutasították. Január 8-án Bethlent kormányzóknak választották meg, január 17-én pedig a fejedelem fegyverszünetet kötött Ferdinánddal.

⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 180.

⁹ Ezt a hármast, illetve négyes kiterjesztést Európában egyedülálló módon jeleníti meg a magyar törvényalkotás. Hasonló eredményt csak a Westfáliai béke tud felmutatni 1648-ban.

¹⁰ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 418.

¹¹ Megjegyzem, hogy ez a terv az előtt hangozott el, hogy Pázmány Péter megalapította volna az egyetemet Nagyszombatban. Nem tudom, hogy maga a terv mikor alakult ki Pázmány Péterben, de az biztos, hogy ezen határozat 16 évvel megelőzte az egyetemalapítást.

¹² Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 419-420.

A harmadik Bethlen nevéhez fűződő országgyűlés az 1620. évi besztercebányai. Erre megérkezett a török szultán követe, a szultánnak a levelével, amely többek között ezt tartalmazta:

„mi Ferdinand kedvéért az méltóságos magyar nemzetet semmiképpen meg nem vetjük. Ha pedig magatoknak királt akartok választani (...) az minthogy szükséges is, az tennen magatok szabadságtok törvénye és rendtartása szerint, válasszatok olyat, ki tinéktek igazsággal és az mi fényes portánkhoz igaz jóakarattal legyen és mi azzal az szent békességet megtartjuk s Magyarországot az ő királyságával együtt erős becsületben tartjuk.”¹³

Ez az üzenet meglehetősen pozitív hatású, az országgyűlés későbbi menetére nézve pedig komoly befolyással bírt. Az országgyűlés ismét sokat foglalkozott a vallási kérdésekkel. A vallásügyi törvényekben megerősítették azt az alapelvet, hogy egyik hitvallás sem előrébbvaló a másiknál, de az is igaz, hogy nem is hátrébb való. Azt is kimondták, hogy

„ezentúl bármely valláshoz tartozó pap, prédikátor, lelkész sem nyilvános szónoklatban, sem magánbeszélgetésben sem bármely cím alatt megjelent írásban ne merészeljék rágalmozni és bántalmazni a római katolikus, az ágostai és helvét hitvallásokat; (...) hivatalvesztés, sőt száműzetés büntetése alatt”¹⁴.

Az országgyűlés kimondta azt az alapelvet, hogy a három vallásfelekezet egyházszerkezete illetve bíráskodása független legyen. Nyilatkozott az országgyűlés a katolikus egyházi javakról is. Kimondták, hogy a papi javak és birtokok a korona tulajdonába kerüljenek és a végvárok fenntartására fordíttassanak. Pázmány Péterről így nyilatkozott az országgyűlés:

„annyira átadta magát a pompának és fényűzésnek, hogy nem mozdította elő az ország közjavát, hanem megvetvén és háttérbe szorítván a régi dicső családoknak hőseit, elbizakodott és mindent kész volt feláldozni gonosz vágyainak (...) irataiban, szavaiban, sőt tetteiben is nyíltan rossz hazafinak bizonyította és nyilvánította magát, úgy hogy a jelen mozgalomnak ő volt az oka, (...) mint a közbéke és az ország felháborítója, ezen határozat erejénél fogva, egyhangúlag és az országlakók egyetértésével ezennel örökre száműzetik.”¹⁵

Hasonlóképpen járt Balásfy Tamás boszniai püspök is. Az országgyűlés megerősítette a zsolnai (1610) és szepesváraljai (1614) evangélikus zsinatok végzéseit.¹⁶ Az országgyűlés 1620. augusztus 25-én Bethlen Gábort Magyarország királyává kiáltotta ki. Mindazok a főurak és főpapok, akikre kedvezőtlenek voltak ezek a törvények, azonnal jogtalannak jelentették ki az országgyűlés minden határozatát. Pázmány Péter egyébként így írt a vele kapcsolatos törvénycikkről:

„Ha ... ellenállani a lázadás csekély számu szerzőinek, fölszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a katolikus egyházat és a klérust régi állapotjába, elhárítani törvényes védelem által a törvénytelen erőszakot; ha mindez Bethlenék szemeiben annyit tesz, mint a haza romlására törni: elismerem, teljes örömmel és igyekezetemmel rajta voltam.”¹⁷

Összességében elmondható, hogy vallási kérdésekben kereste a jó megoldás lehetőségét a Bethlen-féle törvényhozás, azonban az éles párthatárok miatt ez ezeken az országgyűléseken sem sikerült.

II. 4. 3. II. Ferdinánd országgyűlései

¹³ Angyal i. m. 276.

¹⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 233-234.

¹⁵ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 238.

¹⁶ Lásd Angyal i. m. 278.

¹⁷ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 243-244.

II. Ferdinánd uralkodásának ideje szintén nem hozott túl sok változást vallásügyi kérdésekben. Először a nikolsburgi béke után hívott össze gyűlést, 1622-ben Sopronba. Ezen az országgyűlésen törvénybe iktatták Ferdinánd hitlevelét, amelyben megígérte a korábbi vallásügyi törvények megtartását. Az országgyűlés visszaadta azokat az elzálogosított egyházi és világi birtokokat, amiket Bethlen Gábor hadjárata során adott zálogba. Ez a nikolsburgi béke értelmében csak akkor következhetett volna be, ha előtte megtörténik a kárpótlás. Az egyházi javak visszaszerzése azonban mindennél fontosabb volt a katolikus fél számára. Éppen ezért Pázmány Péter Thurzó Szaniszló nádort olyan formában győzte meg a később hozott törvény támogatásáról, hogy kifizette neki azt a 15000 tallért, amelyet a túróczi prépostságért Bethlennek átadott. A hozott törvény tehát visszaadta az elzálogosított birtokokat, de a kárpótlás elintézését a gyűlés elhalasztotta. Ezzel a nikolsburgi békét megsértették, amely nem csak a birtokok visszaadását, de a kárpótlást is az országgyűlés elé utalta.¹⁸ Vallásügyben ez az országgyűlés semmi újat nem határozott, csak az eddigi törvényeket erősítette meg.

Hasonlóképpen tett az 1625. évi soproni országgyűlés is, amelynek határozatai ellen a klérus óvást nyújtott be. A pápa egy 1626. február 21-i brevében így dicsérte meg a magyar főpapság tagjait:

„Méltók vagytok kedves fiaim az angyalok pártfogására és a népek tapsaira, midőn a jóakarát pajzsával fegyverkezve a pokol helyeinek megdöntésén fáradoztok. (...) ...a vallástalanság zsarnoki hatalma ellen diadalokat fogtok kivívni...”¹⁹

Az 1630. évi gyűlésen maguk a rendek is úgy döntöttek, hogy halasszák el a vallás ügyét a következő országgyűlésre. Így került összehívásra az 1634-35. évi soproni országgyűlés. A vallásügyben hozott XXVI. törvénycikk az újrakeresztelők ellen foglalt állást és pénzbüntetés terhe alatt tiltotta meg nekik, hogy újabb kereszteléseket végezzenek, a XXIX. törvénycikk pedig az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikket és a hitlevél 6. pontját erősítette meg.

II. Ferdinándnak sikerült az országgyűléseken is keresztülvinni azon elképzelését, hogy a protestánsokat, ahol csak lehet, vissza kell szorítani. Azzal, hogy újra meg újra a korábbi törvények kerültek megerősítésre, a sérelmek orvoslása pedig nem történt meg, a protestánsok értékes éveket veszítettek el.

II. 4. 4. III. Ferdinánd országgyűlései

III. Ferdinánd igyekezett az országgyűléseken II. Ferdinánd politikáját folytatni. Jól példázza ezt rögtön első országgyűlése, amelyet 1637-ben hívott össze Pozsonyba. A törvénykönyv első cikkelyében a királyi hitlevelet és annak a vallásról szóló hetedik pontját szó szerint felvették. Ez a pont pedig nem tett mást, mint megerősítette a korábbi törvényeket. Az 1642. évre összehívott országgyűlést a király a háborús idősakra tekintettel egyszerűen feloszlatta. Eltelt III. Ferdinánd uralkodásából 10 esztendő anélkül, hogy országgyűlési keretek között a vallás kérdésével komolyabban foglalkoztak volna. I. Rákóczi György hadjáratát a linzi békekötés zárta le 1645-ben. Ezt követően hívott egybe egy újabb országgyűlést a király.

Vallásügyi szempontból a legfontosabb dolog, amit az 1646-47. évi pozsonyi országgyűlésnek meg kellett oldania a linzi béke törvénybe iktatása volt. A király ígéretéhez híven le is küldte a békeokmány szövegét, hogy az kerüljön az országgyűlési követek elé. Lippay György érsek azonban ellentmondott a békeokmánynak, mert az sérelmes a katolikus vallásra nézve. A király ismét kérte a béke törvénybe iktatását, ekkor pedig a klérus ünnepélyes ellentmondást nyújtott be, ami nagy felháborodást keltett. A békeokmány szövege bekerült a törvénybe, azzal a záradékkal, hogy „a klérusnak és némely világi katolikusoknak

¹⁸ Angyal i. m. 344.

¹⁹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 317-318.

ellenmondása figyelembe nem vétetik, sőt örök időre érvénytelennek nyilvánítatik.”²⁰ Június 17-én létrejöttek a törvénycikkek, amelyeket aztán a király is szentesített.

Az 5. törvénycikkben került becikkelyezésre a linzi béke szövege. Ugyanennek a törvénycikknek az 5. §-ban kimondták, hogy az eddigi törvények érvényben maradnak, az eddig tett akadályok és magyarázatok pedig érvényüket veszítik²¹. Kiegészül a vallásgyakorlat szabadsága a templomok, temetők és harangok használatával. A 6. §. a parasztokról nyilatkozott: vallásuk szabad gyakorlásában senki sem háborgathatja és akadályozhatja őket, vallásukkal ellenkező szertartásra kényszeríteni őket nem lehet. A 7. §. a lelkészek elmozdításának tilalmát mondta ki, akit eddig elmozdítottak, azt vissza lehet hivatalába helyezni. A 8. §. a templomok visszaadását rendelte el. Azt is kimondta ez a paragrafus, hogy a vallásügyben keletkező sérelmeket, valamint a katolikusok és protestánsok egyéb sérelmeit a király minden országgyűlésen orvosolja, az „evangélikusok megbántása nélkül”²². A király megígérte, hogy ezeket a pontokat megtartja és mindenkiel megtartatja²³. A 6. törvénycikk 90 templom visszaadását rendelte el. Ebből 71 esik területünkre, vagyis csaknem 79%-a az összes sérelmesen elvett templomnak²⁴. A 7. törvénycikk arról rendelkezett, hogyha az anyaegyház katolikus, de a leányegyház protestáns, vagy fordítva, akkor nem szabad háborgatni az ott lévöket, sőt nem szabad akadályozni sem, hogy a leányegyházba saját vallásukon lévő papot vagy tanítót vigyenek. A 8. törvénycikk megengedte a szakolcaiaknak a vallás szabad gyakorlását. A 9. törvénycikk Győrben, Léván, Révkomáromban és Holicban megengedte a templomépítést, Tihanyban pedig a szabad vallásgyakorlat engedélyezett és a korábbi lelkészlakás visszaadásra került. A 10. törvénycikk kimondta, hogy bár több templomot kértek vissza a protestánsok, de csak 90 került visszaadásra, ahol ez nem történt meg, ott szabad nekik templomot, paplakot és iskolát építeni, arra alkalmas helyeken. A 11. és 12. törvénycikk elrendelte, hogy mindenki a saját vallású papjának fizessen. A 14. törvénycikk pedig kimondta, hogyha valaki, akár egyházi, akár világi személy templomot, paplakot, iskolát, jövedelmet, birtokot elfoglal, vagy a harangok és temető használatától megfosztaná a népet avagy rendeket, azt először az alispán intse meg, ha pedig a megintés után sem rendeződnének a dolgok, akkor 600 Forint büntetést fizessen a vétkes, mindent pedig helyezzenek vissza korábbi állapotába.²⁵ Június 18-án III. Ferdinánd szentesítette az országgyűlés által hozott törvényeket. Ezek a törvények a korábbi vallásügyi törvényekhez képest két új mozzanattal bővültek: az egyik az, hogy az egyházközi viszonyokat szabályozta, a másik pedig az, hogy a földesurak vallási ügyekben való főhatóságát megszüntette.

„A földesur ius reformandija elejteték ugyan (Lásd az 1647: 5. t. cz. 2. és 3-ik tételét és a 14. t. cikket.) és ez kétségkívül nagy vívmány, habár ezen irányban is praecisebb rendelkezésekre lett volna szükség. A protestans egyházak jogállása azonban sem a királyi hatalommal, sem a kath. egyházzal szemben nem nyer általános elvekre fektetett részletes szabályozást, s ennek főoka bizonyára ismét a protestantismusnak szervezetlen állapota volt.”²⁶

Az 1646-47. évi országgyűlés vívmányai valóban komolyak voltak, ám a törvények megtartására kevés esély volt. Ez be is bizonyosodott az elkövetkező években. Az 1649. évi országgyűlésen már komoly vita folyt arról, hogy miképpen büntessék meg a törvénytisztogatókat. Végül egy törvénycikk került az országgyűlés törvénykönyvébe, amely a következőket fogalmazta meg:

²⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 504.

²¹ Ez azt is jelenti, hogy a patrónusi jognak a törvénnyel szemben való kijátszása, valamint a „katolikus vallás sérelme nélkül” záradékra való hivatkozás is érvényét veszti. Vagyis a törvénycikket úgy kell értelmezni, ahogy azt írásba foglalták. Nem véletlen, hogy ez ellen komolyan tiltakozik a katolikus főpapság.

²² Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 507.

²³ A törvénycikkek teljes szövegét lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 505-509.

²⁴ Templomok jegyzékét lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 510-512. Bővebb ismertetését lásd IV. 14. fejezetben.

²⁵ A törvénycikkek szövegét lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 512-516.

²⁶ Timon Ákos: A párbér Magyarországon. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1885. 107.

„Ha a vallásügyben közelebbi múlt országgyűlésnek ez iránt alkotott törvényzikkéi ellenére valamely méltatlanságok támadtak volna, vagy támadnának: azokra nézve megállapított, miszerint mindkét részről az érintett országgyűlési törvényzikkék szerint kell eljárni.”²⁷

III. Ferdinánd uralkodásának utolsó országgyűlése az 1655. évi pozsonyi országgyűlés volt. Ezen került megkoronázásra I. Lipót. A koronázás lehetőséget adott a protestánsoknak arra, hogy jogaikért harcoljanak. Hosszas sérelmi iratot nyújtottak be, amire a király válaszában elmondta, hogy az itt felsorolt sérelmekre illetve azoknak orvoslására vannak törvények, járjanak el azok szerint. A protestánsok ezek után Lipóthoz is nyújtottak be kérelmet, amire azt a választ kapták, hogy a törvénysértők ellen kész királyi hatalmával is fellépni, ám a protestánsoknak még komolyabb biztosíték kellett. Egy olyan törvényszöveget akartak elfogadtatni, amely egyértelműen kimondja, hogy mikor, mit kell cselekedni. Ezért a következő törvényjavaslatot terjesztették elő:

„A vallás ügyében 1647. és 1649-ben hozott törvények újítottassanak meg, és mind azon sérelmek, melyek 1647 óta felmerültek, minden akadály elhárításával, ő felségének ajánlata szerint a törvényben megjelölt módon, az ezen országgyűlésnek benyújtott sérelmek figyelembevételével, ezen országgyűlés eloszlása után az illető megyékben azonnal orvosoltassanak meg.”²⁸

A katolikusok ezzel szemben ezt javasolták:

„A vallás ügyében 1647 óta felmerült jogtalanságok és panaszok mind két részről az 1649-dik évi törvényben megjelölt bírák által és eljárási mód szerint mindjárt ezen országgyűlés eloszlása után intéztessenek el. Ha ezen eljárás és végrehajtás valahol eddig megakadályoztatott volna, ezentúl az ne történjék. Erre nézve ő felsége teljes hatalmával kész odaműködni, hogy az ily eljárás és igazságszolgáltatás minden akadályok elhárításával mindkét részen megtörténjék.”²⁹

Jól érzékelhető a két megfogalmazás közötti különbség. A katolikus verzió szerint a korábbi törvénysértőket nem kell megbüntetni, míg a protestánsok ezt szeretnék a korábban hozott törvények értelmében keresztülvinni. Tudták, hogy amennyiben az országgyűlés nem mond ki büntetést az elkövetőkre, akkor az nem is fogja utolérni azokat, akik szándékosan az ország törvényei ellen cselekedtek. Végül a következő vallásügyi törvény került elfogadásra:

„Vallás ügyében 1647-ik évtől fogva azon országgyűlési törvényzikkék ellenére felmerült és támadt panaszok és méltatlanságok iránt, az eljárás mindkét részről, ő Felsőségének ajánlata szerint, a jelen országgyűlés után azonnal az 1649-dik évi 10. törvényzikkékben s azon évi törvényzikkékben kitett mód és rend szerint történjék.”³⁰

Ezzel a megszövegezéssel tulajdonképpen nem történt semmi. A királyi udvar és így a katolikus párt számára

„kevésbé tűnt ugyanis veszélyesnek, ha a protestánsok számára egy újabb törvényi garanciát nyújtanak, mintha rögtön az országgyűlésen eljárást kellene indítani a törvény áthágói ellen. A protestánsok számára tehát ez az engedmény tulajdonképpen vereséggel ért fel, ugyanis ezzel csak fennálló jogaik végrehajtása lett felfüggesztve.”³¹

III. Ferdinánd törekvése az volt, hogy a protestánsok ügyét az országgyűlési szintről a megyei szintre helyezze le, ezzel kivette kezükből a legerőteljesebb fegyvert, ami eddig rendelkezésükre állt.

²⁷ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 66.

²⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 126.

²⁹ U. o.

³⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 131.

³¹ Obál i. m. 91.

II. 4. 5. I. Lipót országgyűlései

I. Lipót uralkodásának ideje az abszolutisztikus törekvéseknek az ideje. Országgyűlést összehívni egyszer sem akart, ám a török veszély kétszer is rákényszerítette korszakunkban, hogy mégis megtegye. Vallási téren ezekben sok köszönet már nincsen, ami a protestánsok helyzetét illeti. Az 1659. évi pozsonyi országgyűlésen annak ellenére sem foglalkoztak komolyan a vallás ügyével, hogy igen súlyos sérelmeket soroltak fel a protestánsok, amik igazolták, hogy a korábban hozott törvényeket katolikus részről megsértették. A végeredmény azonban megfelelt Lipót elképzeléseinek. Úgy oszlott szét ez az országgyűlés, hogy a vallási kérdéstről egy szó sem esett.

Az eddigi országgyűlések lefolyásából érzékeltetni lehet, hogy az elkeveredett, és ekkor már kisebbségben lévő protestáns országgyűlési követek a végletekig harcolni fognak ügyükért. Ez a harc követhető végig az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen. Az előzményekhez tartozik hozzá Wesselényi Ferenc nádornak egy nyilatkozata, amelyben megfogalmazta az országgyűlési törvények értelme és a végrehajtás valósága közötti távolságot:

„Az országos törvények és czikkek régen »ad propriam ipsorum mentem« saját értelmük szerint irattak meg, vagy tétettek fel, hanem mégis »circa processus executionem« a végrehajtás alkalmával, némely fogyatkozások merültek fel, melyeket maguknak kell tulajdonítani, mivel azon időben nem valának előrelátók, és nem állapíthattak meg egy erős és el nem magyarázható értelmet és tételt.»³²

Ugyancsak Wesselényi Ferenc nádor írta a királynak még az országgyűlés megkezdése előtt:

„Ha az érsek úr és más katolikusok buzgósága szerint ez dicsőséges halál kell, hogy osztályrészünk legyen: akkor nem látok más orvosszert, minthogy a vallás szabad gyakorlatáról alkotott törvényeket egy generális törvénycikkkel hatályon kívül helyezze, egy más új törvény hozassék e tárgyban.»³³

A nádor jól látta, hogy a katolikus egyház gyakorlata törvényt sértő. Ebből pedig másként kiutat nem látott, mint a korábbi törvényeknek a megváltoztatását, vagyis a protestánsok vallásszabadságának eltörlését.

Ezen előzményeket követően nem lehet csodálkozni azon, hogy a hosszas és eredménytelen vallásügyi sérelmeket előhozó iratváltások után az országgyűlési tárgyalásokat a protestánsok végül elhagyták³⁴. Mielőtt ezt megtennék, érveket gyűjtöttek össze maguknak pro és kontra, a maradás mellett 6, a távozás mellett 7 érv szült szerintük³⁵. Ezek azonban nem tökéletesen meggyőzőek, ugyanis „az első kivételével alig lehet egyetlen másik »érvet« is elfogadhatónak nevezni»³⁶.

Az országgyűlés törvényei között végül kettő olyan volt, ami valamilyen formában az eddigi ügymenettel és a protestánsok eljárásával foglalkozott. Az 1662. évi I. törvénycikk nyilatkozott arról, hogy a sérelmek tárgyalását mellőzik, ráadásul a megfogalmazásban szereplő „kellemetlen és magán kérdések” szövegrész egyértelműen a vallási kérdésekre vonatkozik. A törvénycikk bevezető része így szól.

„Minthogy Ő szent felsége, mind a maga kegyes előterjesztéseiben, mind a jelen országgyűlésre meghívó levelében, hű karait és rendeit jóságosan arra inteni méltóztatott, hogy a hű karok és rendek (félretéve s más alkalmasb időre halasztva mindenféle kellemetlen és magán kérdéseket) csak azokat tárgyalják, és végezzék a köztanácskozásban, a miket az ország védelmére, föntartására s javára hasznosoknak látnak.»³⁷

³² Csuthi i. m. 531.

³³ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 333.

³⁴ Ezekről a tárgyalásokról lásd az uralkodói magatartásról szóló II. 5. fejezetet.

³⁵ Vessd össze Obál i. m. 168-170. Az érveket lásd a függelékben 3. szám alatt.

³⁶ Obál i. m. 170.

A másik törvénycikk, ami a protestánsok magatartására reagál, az LIII., amely elítéli és büntetéssel sújtja azokat, akik az országgyűlést elhagyják:

„Végre a közjó, s az országgyűlési tárgyalásoknak a haza javára s fenntartására mentül szerencsésebb s idején való bevégezése tekintetéből, azt is elhatározták, hogy az országgyűlésre királyi levelekkel meghívottakat, kik az országgyűlésre sem magok meg nem jelennek, sem arra, ha törvényesen akadályozva lennének, követeiket el nem küldik, vagy Ő felsége, vagy a nádorispán ur vagy a kir. személynök ur engedélye nélkül, az országgyűlésből eltávoznak, legott az 1498. évi 1-ső törvénycikkben kitett büntetésben; azok pedig, kik Ő felsége vagy a nádorispán ur, avagy pedig a kir. személynök ur tilalma ellenére az országgyűlésből elmennének, vagy hiteles megintés után is, bár az országgyűlés alatt jelen vannak, mégis az országgyűlési ülésekből makacsul kimaradnának, annak kétszeresében marasztalják.”³⁸

Ez a törvénycikk, bár megnevez más módokat is, amellyel az országgyűlés tekintélyét megsérteni lehet, egyértelműen a protestánsok távozása miatt született meg. Az országgyűlés tényleges befejezése és a törvények szentesítése után a 13 északi vármegye, valamint a 6 szabad királyi város gyűlést tartott Eperjesen, ahol úgy döntöttek, hogy a királynak és a nádornak visszaküldik az országgyűlésen meghozott törvényeket, tiltakozva és óvást emelve azok ellen. Pokoly József véleménye a következő a protestáns rendek eljárásával és az óvással kapcsolatban:

„Teljesen érthető a protestánsok eme végzetes lépése és lélektanilag indokolva is van. De igazolni, helyeselni semmi körülmények között nem lehet. (...) A protestáns rendek óvása teljesen célt tévesztett dolog is volt. Hiszen ők maguk nem ismerték el a klérusnak, amely pedig valóban egyik országos rend volt, azon jogosultságát, hogy óvás tételével a törvényhozás munkáját megakadályozhassa. És a maguk számára mégis ily jogot óhajtottak igénybe venni.”³⁹

A letragikusabb azonban az volt az 1662-es év után, hogy I. Lipót országgyűlést csaknem 20 esztendeig, egészen 1681-ig nem hívott össze. Ezzel végérvényesen elveszett még csak az esélye is annak, hogy a protestánsok országgyűlésen, törvények segítségével védjék meg korábban szerzett jogukat.

Az országgyűlés által hozott vallási törvényekkel kapcsolatban elmondható, hogy az 1608. évi törvények biztosították az állami jogalapot a protestánsok számára. Csak ettől az időponttól lehet a protestánsok jogviszonyáról beszélni mind a római egyházhoz, mind pedig annak intézményeihez. A római egyház a bécsi béke után jött rá arra, hogy erős veszély fenyegeti a protestantizmus oldaláról. A restauráció ettől a pillanattól kezdve indult meg igazán, és a római egyház minden eszközt felhasznált a megingott pozíciók visszaszerzésére. Ebből az következik, hogy az 1608-as év nem a vallási békét, hanem a vallási harcot hozta meg.

„A katolikus egyház álláspontja szerint, úgy az 1608. k. e. I. t. cz. mint a többiek jogilag nem létezők, mert a kath. egyház más egyház létjogát maga mellett el nem ismeri és így a protestáns egyházakét sem. A kath. egyház szempontjából a reformatio eretnokség, annak hívei mint eretnekek továbbra is a kath. egyház iurisdicciója alatt állanak s az egyház iránt mindennemű kötelezettségüknek eleget tenni tartoznak. A reformatióval a kapocs a kath. egyház és a protestánsok között végleg meg nem szakad.”⁴⁰

Ezekből következik, hogy a vallásszabadság elvi kimondása nem egyenlő a felekezeti autonómiával. A törvényekben is tetten érhető módon (1608. évi k. e. I. tc. és 1647. évi 15. tc.) a katolikus szentszékek joghatósága a protestánsok felett megmaradt. A protestantizmus a

³⁷ Az 1662. évi I. törvénycikk. Internet cím: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4218>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 14.

³⁸ Az 1662. évi LIII. törvénycikk. Internet cím: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4270>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 14.

³⁹ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 334-335.

⁴⁰ Timon i. m. 98.

kedvező feltételek ellenére sem tudta a teljes elszakadást megvalósítani. Nem állítottak fel a protestánsok állami szerveket a maguk védelmére sem pedig országos vagy legalább nagyobb területre kiterjedő egyházi szervezetet nem hoztak létre⁴¹. Így a római egyház hatalmas kiterjedésű szervezetével szemben a protestánsok egyes gyülekezetei teljesen védtelenek. Arra pedig végképp nincsen sem erejük, sem pedig hatalmuk, hogy jogi értelemben megvédjék magukat, vagyis érvényt szerezzenek vallásgyakorlási szabadságuknak, amiket az országgyűlési törvények biztosítottak számukra.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a protestánsok a XVII. század során az országgyűléseken sérelmi politikát folytattak⁴². Ennek azonban éppen ellenkező lett a hatása, mint azt várták volna. A katolikus oldal ugyanis megértette,

„hogy őket⁴³ ígéretekkel és megújított biztosítókkal jogaikban hitegessék, aminek végső eredménye az volt, hogy ezek a jogok, minél gyakrabban hangoztatták és újították őket, annál többet veszítettek jelentőségükből.”⁴⁴

Ugyanakkor azzal a taktikával is éltek a katolikus oldalról, hogy a jogi út képviselőit a saját embereikből válogatták, akik aztán mindent megtettek, hogy a jogi úton elhaljanak az ügyek, sérelmek. Így bármennyire is pozitívnak mondhatóak az országgyűlési törvények önmagukban, szövegezésükben nézve, alapvetően nem voltak képesek megteremteni a jogalapot a protestánsok békés és nyugodt életéhez.

II. 5. Uralkodói magatartás

A korszak katolikus restaurációjának az egyik legjellemzőbb vetülete az uralkodók magatartása volt. Ebben ugyanis megjelent azoknak a törekvéseknek az összessége, amelyek meghatározták az időszak katolikus hozzáállását a protestantizmus szabadságának, a vallásszabadságnak a kérdéséhez. Ráadásul a törvények végrehajtása az uralkodó szándéka nélkül nem volt lehetséges. Természetesen itt nem csupán az uralkodó személyes hozzáállása jelenik meg, hanem mindaz, amit a tanácsadói javaslatára tett, vagy éppen nem tett, illetve azok a vélemények is megjelennek, amelyek valamilyen formában a király személyéhez köthetők.

Már rögtön a korszak első királyának idejében jelentkeztek azok a nyilatkozatok, amelyek a későbbiekben is döntően befolyásolták az uralkodói szándékot. II. Mátyás leginkább meghatározó tanácsadója, Khlesl bíboros ezt írta egy helyen: „Az isteni hatalom csak egy vallást enged meg; Krisztus és Beliál közt nem lehet közösség.”¹ Vagyis a reformált egyház, a protestáns vallás az ördög egyháza és vallása. Mint ilyet nem lehet megtérni egyetlen keresztyén országban sem. Nézzük meg most, hogy ez az alapvélemény, amely meghatározta valamennyi Habsburg király nézetét, mennyire jelent meg az uralkodók magatartásában, nyilatkozataiban.

A Habsburg királyok sorát egy helyen töröm majd meg, ahol kontrasztként beiktatom a szintén megválasztott magyar királynak, Bethlen Gábornak az uralkodói hozzáállásáról alkotott képet, amely jól tükröz egy egészen más felfogást. Azt még előljáróban megemlítem, hogy valamennyi királyunk hitlevelében megígérte, hogy a vallás szabadságát biztosítani fogja. A felszínen is megjelenő, vagy talán így is fogalmazhatom, hogy a kirakatba kikerülő királyi megnyilvánulások mindegyike megfelelt az országgyűlés által hozott törvényeknek.

⁴¹ A protestáns egyházak szervezetében jól nyomon követhető a sok kisebb egyházkerületnek a kialakulása. Nagyobb egyházkerületek csak akkor kezdenek kialakulni, amikor a gyülekezetek elfogyásával egyes egyházkerületek megszűnnek és beleolvadnak az életképesebb szervezetbe. Arról nem is beszélve, hogy az egyes egyházkerületek között csak laza kötődések voltak, komoly szervezeti egységről még két évszázadon keresztül nem beszélhetünk. Jogilag egységes, országos egyház csak az 1882-es debreceni zsinaton jön létre.

⁴² A sérelmi politika feldolgozását lásd IV. 10. fejezetben.

⁴³ Tudniillik a protestánsokat.

⁴⁴ Obál i. m. 52.

¹ Angyal i. m. 3.

Csak éppen a valóság, az általuk hozott döntések mutatnak egy egészen más képet. Ezt a másik képet igyekszem most felvázolni.

II. 5. 1. II. Mátyás

II. Mátyás hozzáállását erőteljes ellentmondás jellemzi. Mindaddig, amíg érdeke úgy kívánta, támogatta a protestáns törekvéseket, ám amikor már megerősödni látszott uralma, igyekezett mindent megtenni, hogy a Habsburg ház alapelveinek megfelelően a katolikus törekvések mellé álljon. Az ő uralkodói magatartását érdek alapon működő hozzáállásként definiálhatom. Az teljesen egyértelmű volt számára, hogy a protestánsok támogatása nélkül a trónt Rudolftól megszerezni nem tudja. Így uralkodása előtt, illetve uralkodásának kezdeti pillanatában látszólag mindenben a vallásszabadság törekvéseit támogatta. Ezt mutatja az általa 1606. szeptember 27-én kiadott oklevele, amelyben a bécsi békét magyarázva a templomok használatát is megengedné a lutheránus és református alattvalóknak. Ezt támasztják alá az 1608. évi törvények, különösen is a koronázás előtti I. törvénycikk, amely a bécsi béke eredményeit további kiegészítésekkel, engedményekkel toldotta meg. Am uralkodásának későbbi időszaka teljesen ellentmond ezeknek a korai nyilatkozatoknak.

„Míthogy a királyi udvar politikáját az 1604-1608-iki események csak folytonosságban zavarták, de nem egyszersmind irányában is, ezért az továbbra is a fejedelmi ház abszolút uralma felé törekedett. A róm. katolicizmus eleinte mindenben kész támasznak mutatkozott számára és ezen egymásra utaltságukból szoros érdekszövetség fejlődik ki.”²

II. Mátyás trónon létének második periódusát vagyis tényleges uralkodását már ezen utóbbi érdekszövetség határozta meg.

Jól példázza ezt a győri katonaság vallásszabadságának kérdésében megmutatott magatartása. A bécsi béke, valamint az 1608-as törvények nyomán Győrben is megkezdtek a nyilvános vallásgyakorlatot a protestánsok. Ez a szabadság azonban nem volt tartós. 1608 márciusában a győri protestáns végvári katonák prédikátort vittek maguknak, akit azonban a várkapitány decemberben erőszakkal kiűzetett. Ezt a király, II. Mátyás tudomásul vette annak ellenére, hogy a koronázás előtti törvénycikkekben, valamint hitlevelében megígérte, hogy a véghelyeken is szabad mindenkinek a vallásgyakorlat. A lutheránus lovas és gyalogos katonák hiába kérték a királyt és a nádort, kérésük süket fülekre talált.

Az 1609-10-es országgyűlés idején is megjelent a győriek követsége, hogy a maguk számára az 1608. évi törvények értelmében kiharcolják a szabad vallásgyakorlatot. Azonban ez a folyamodás sem érte el célját. A vallásszabadságukra vonatkozó javaslatot a király Forgách primás és a pápai követ tanácsára elutasította. A várkapitány becsületszavára fogadta meg a pápai követnek, hogy ha csak legkisebb írásbeli utasítást is kap a királytól, bármennyire is erősködne Thurzó György nádor, a prédikátort nem fogja beereszteni. A rendeletet II. Mátyás ilyen értelemben adta ki 1609 áprilisában. A nádor 1610 elején ismét figyelmeztette a királyt a győri protestáns lelkész kiűzetésének jogtalanságára és törvénytelenységére, sőt 1610 novemberében egy kérvényt is intézett az uralkodóhoz, hogy a győri várba lutheránus lelkészt vihessenek be. A király azonban azt követelte a nádortól a törvények ellenére, hogy ettől a kérésétől álljon el³.

Az 1613-as pozsonyi országgyűlésen tovább folytatódott a győriek ügye. Mátyás király az átvett iratokra egyenként válaszolt. Ebben a válaszban a győri evangélikusok kérésével kapcsolatban a következőket fogalmazta meg:

„ő felsége nem látja át, hogy azon idézett törvénycikkek értelmében miképpen lehessen a katolikusoknak megtiltani, hogy saját birtokukon saját vallásukbeli papot tarthassanak; vagy miként lehetne őket kényszeríteni, hogy saját földjeiken más vallású lelkészeket tűrjenek.”⁴

² Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 300.

³ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 364.

⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 77.

Azt is leírta a király, hogy a bécsi békében a szuperintendensek választását engedték meg a protestánsoknak, így a bíraskodás a katolikus klérusnál maradt, a census cathedraticussal együtt. Mátyás király más ügyekben is semmibe vette a béke rendelkezéseit. Éppen ő maga rendelte el, hogy a zólyomi katolikus esperes szabadon és a „régiszerint” látogassa meg az esztergomi érsekség egyházait, egyúttal azt is megengedve, hogy a hatóságok segítsenek neki feladata végrehajtásában. Mátyás tehát úgy döntött, hogy az uralkodása elején általa szentesített törvényeknek a vallásszabadságra vonatkozó részeit ahol csak lehet semmibe veszi.

Mátyásnak gyermeke nem született, így kérdéses volt, hogy ki legyen a trón örököse. Végül Károly főherceg fiában, Ferdinándban állapodtak meg a Habsburg-ház tagjai. Az 1618-19-es pozsonyi országgyűlésen szerették volna mind a megválasztást, mind a koronázást megejteni. Ehhez pedig a rendek királyi hitlevél megszerkesztését követelték. Már ekkor egyértelmű volt, hogy a Mátyás által 1606-ban írt oklevél, amelyben megemlítette a templomok használatának szabadságát, az csak leírt ígéret volt. Több helyen már elfoglalták a templomokat a protestánsoktól. Éppen ezért a reformált egyházak képviselői szerették volna bevenni a hitlevélbe a „templomokkal együtt” kifejezést.⁵ Végül a királyi hitlevél megfogalmazásába nem került be a templomok használatának szabadsága. Ez is jól példázza Mátyás kételkedését. Amikor érdeke úgy kívánta, akkor mindent megígért, amikor pedig a körülmények, hatalmának ereje megengedte, akkor mindezeket az ígéreteket semmibe vette. Egyáltalán nem véletlen, hogy uralkodásának befejeztével a magyar rendek megelégteltek a Habsburg uralkodó köpönyegforgatását és Bethlen kitámadását felhasználva olyan királyt választottak maguknak, akinek őszinteségében nem kellett kételkedniük.

II. 5. 2. Bethlen Gábor

1620-ban a besztercebányai országgyűlésen Magyarország királyává választották Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet. Az ő személyében olyan uralkodó került, ha csak rövid időre is Magyarország élére, akinek erdélyi ténykedése minden valláshoz tartozó számára biztonságot jelenthetett. Erdélyben tiszteletben tartotta a korábbi országgyűlési végzést, amiben a katolikus, református, evangélikus és unitárius egyházaknak szabad vallásgyakorlatot adtak. Országában szabadon ténykedhettek a jezsuita szerzetesek, akik ekkor a királyi Magyarországon saját birtokkal nem rendelkezhetek, és akiknek teljes kiűzését tűzték ki célul a protestáns rendek. Éppen ezért az általa elfogadott királyi hitlevél nem csupán leírt ígérvény volt, hanem olyan nyilatkozat, amely lelkiismereti meggyőződését is magában foglalta⁶.

A hitlevél annyiban alkalmazkodott a magyarországi viszonyokhoz, amennyiben a jezsuitákra nézve kedvezőtlenül nyilatkozott. Abban azonban nem tűrt félremagyarázást a hitlevél szövege, hogy mind a három felekezet szabadon gyakorolhassa vallását, amely magában foglalja a hozzá szükséges eszközöket is, úgymint templom, temető és harangok szabad használatát. Az is új mozzanat, hogy a hitvallásokkal kapcsolatban az önkéntes elfogadást megemlíti. Ezzel kizárta a lehetőségét az erőszakos térítéseknek, legyen szó bármely felekezetről. Nincs kétségem afelől, hogy a vallás szabad gyakorlatát Bethlen Gábor magyar királyként is megtartotta volna, amennyiben erre további felhatalmazást kap⁷. Az 1622 januárjában megerősített nikolsburgi békében azonban lemond királyi címéről, ezzel pedig elveszett a reménye annak, hogy a különböző hitvallást valló egyházak békekességben éljenek egymás mellett.

⁵ Lásd Angyal i. m. 199.

⁶ Vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 227-228. A hitlevél ide vonatkozó részleteit lásd a függelékben 4. szám alatt.

⁷ Megjegyzem, hogy Bethlen Gábor csak úgy maradhatott uralkodó, ha mindkét vallási pártot, vagyis a katolikus és protestáns csoportot is a maga oldalán tudta.

II. 5. 3. II. Ferdinánd

II. Mátyás 1619. március 20-án halt meg, utóda a korábbi választásnak megfelelően II. Ferdinánd lett, aki már a 40. életévében volt ekkor. Még főherceg korában, 1598-ban Lorettóba utazott s itt megfogadta, hogy életének veszedelmével is kiirtja az eretnekséget tartományaiából⁸. Ferdinánd a jezsuiták neveltje volt, a rend ingolstadti iskolájában kapta meg azokat az alapelveket, amikhez uralkodásának minden pillanatában ragaszkodott. II. Mátyástól eltérően II. Ferdinánd nem volt álláspontját váltogató ember. Pedig uralkodásának második felében, amikor a harmincéves háború eseményei kedvezőtlenek voltak rá nézve, érdeke akár úgy is kívánhatta volna, hogy komolyabb engedményeket tegyen a protestánsoknak hatalma megszilárdítása érdekében. Ő azonban a korábbi engedményeken túl soha nem ment.

Ferdinánd stájer főherceg személyes meggyőződése a következő volt:

„Inkább koldusbotot vennék a kezembe s úgy vándorolnék feleségemmel és gyermekeimmel, mint hogy eltűrjem, ami Istennek és Szentegyházának szegényére vagy kárára válna. Minden hittételért kész vagyok bármely kint, még a halált is elszenvetni.”⁹

Ezt az alapállását alátámasztandó 1598-as fogadalmát több alkalommal is megerősítette. Amikor 1600-ban Stájerország kormányát átvette, Lorettóban ünnepélyes esküvel fogadta, hogy a „római katolikus vallást az evangélikus felekezetek romjain hajdani uralmára emelje fel.”¹⁰ Hasonló fogadalmat tett Mária-Cellben 1621-ben Csehországra, 1629-ben pedig Magyarországra nézve. Fogadalmát egyébként tartományaiban kemény kézzel teljesítette is, hiszen Stájerországban, Krajnában és Karinthiában teljesen kiirtotta a protestáns egyházat, prédikátorait elűzte, templomaikat elvette. Komolyan sérelmezte, hogy a szomszédos magyar birtokosok az általa kiűzötteknek menedéket adtak.

II. Ferdinánd magyarországi uralkodásának idején is igyekezett minden tőle telhetőt megtenni, hogy a római egyházat régi erejében visszaállíthassa. Ezt német-római császárként is fontosnak tartotta, amikor 1629-es győzelmét követően igyekezett visszaszerezni az egyházi birtokokat, ha kellett akkor erőszakot is használt ennek érdekében.

„Mióta az eretnekség erőre kapott országaiban, ott a rendetlenség, zavar, dac és minden felsőségnek megvetése harapózott el. (..) Ha pedig a felsőség Istentől van, úgy minden, mi az utolsó időkben ellene történt, az ördögtől ered és büntetendő.”¹¹

II. Ferdinánd számára tehát a protestantizmus nem volt más, mint az ördög eszköze, amellyel az Isten egyházát tönkreteszik és a rendet megzavarják. Igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy a rend megmaradjon, ezért az őt nevelő jezsuitáknak, ahol tudott kedvezményeket adott. A törvények ellenére II. Ferdinánd 1627-ben három szomszédos házat vásárolt Győrben a Jézus Társaságbeli szerzeteseknek, amivel megszegte a törvényi tilalmat. Azt azonban mindenképpen tisztelni kell II. Ferdinánd magatartásában, hogy soha semmi olyat nem tett, ami ellenkezett lelkiismeretével, hitével és meggyőződésével.

II. 5. 4. III. Ferdinánd

II. Ferdinánd után ismét egy más lelki világú uralkodó került III. Ferdinánd személyében Magyarország trónjára. Nála keveredtek az engedékenységek és a protestánsokkal szembeni keménységnek az elemei. Feltételezhetjük, hogy alap beállítottsága inkább az engedmények felé hajlottak, hiszen csak így látta biztosítva az ország békességét, azonban időnként tanácsadóinak, illetve a Habsburg ház örökségének engedve megjelentek nála is a protestáns

⁸ Lásd Angyal i. m. 214.

⁹ Csóka i. m. 19.

¹⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 145.

¹¹ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 301.

ellenes érületnek a megnyilvánulásai. Ezt támasztja alá Esterházy Miklósnak róla alkotott véleménye: „Elhisz mindent, amit a papoktól hall.”¹²

Engedékenységének első mozzanatát megválasztásakor láthatjuk. A katolikus párt nem akarta, hogy a megválasztandó királynak hitlevelet kelljen aláírnia, hiszen ezzel meg lenne kötve a keze egész uralkodására nézve. III. Ferdinánd azonban nem ellenkezett, amikor a hitlevél elé került, hanem ebben megígérte, hogy a vallás szabadsága a korábbi törvényeknek megfelelően megmarad és azt senki nem háborgatja. Sőt az 1608. évi törvény érvényességére nézve hitlevelében az örök időkre kifejezés szerepelt.

1642. március 19-én Ferdinánd 20 évre békét kötött a törökkel Szőnyben. Ekkor tanácsadói elérkezettnek látták az időt arra, hogy az alkotmányos és vallásos jogokat felszámolják. Sorra érték egymást a politikai és vallási sérelmek. A császár végül a 30 éves háború szorítása miatt országgyűlést hívott össze Pozsonyba. A nádor szeretne volna megelőzni a vallásos vitákat, ezért a befolyásosabb követeket maga elé hívta és arra kérte őket, hogy hagyjanak fel a sérelmek emlegetésével. A kérdést végül a király oldotta meg, amikor tanácsosai megjelentek a rendek között és közölték, hogy a háborús helyzetre tekintettel a király feloszlatja az országgyűlést. A vallás ügyében pedig ezt az üzenetet küldte: „készebb Magyarországtól távol maradni, semhogy abban valamit engedjen”¹³.

A harmincéves háború eseményei azonban tovább folytak. I. Rákóczi György is bekapcsolódott annak menetébe, amikor pedig a királlyal való egyezkedések folytak, a fejedelem 1645 januárjában Ónodra országgyűlésre hívta a rendeket. Az ónodi országgyűlés nem kért semmi újat, hanem továbbra is a meglévő törvények betartatását követelte. Erre a követelésre adott választ a király. Ebben leírta, hogy senki nem vonta kétségbe a parasztok szabad vallásgyakorlathoz való jogát. A rendek pedig eddig is élvezték azt, hiszen a kegyúri jognál fogva senki nem akadályozta őket szabad vallásgyakorlatukban. A prédikátorok kérdésében is egyedül csak a jobbágyok hozhatnának fel sérelmeket. Azonban egyetlen olyan törvény sincsen, amely megengedné, hogy a földesúr birtokán, annak akarata ellenére szabad prédikátort tartani. A templomvisszaadás kérdésében is elég hosszadalmas a királyi válasz. Milyen méltánytalanság az, hogyha a protestáns földesúr teljes joggal bírja a templomot, amikor pedig katolikussá lesz, akkor ez a joga elvész? A jobbágy pedig milyen jogon birtokol egy templomot, hiszen a parasztot az úrral összehasonlítani is méltatlanság. Több olyan eset van ráadásul, amikor a földesúrral együtt a parasztok nagyobb része is áttért. Akkor pedig kitől vették el a templomot? Különbben is, elfoglalni nem lehet egy templomot, hogyha azt nem jogos birtokosától veszik el. A templom pedig nem a parasztoké, hiszen a földesúr birtokán saját templomuk nem lehet, így tőlük elvenni sem lehet. Nem alkalmazható a bécsi béke azon pontja sem, hogy a fegyverrel elvett templomokat adják vissza. Akkor ugyanis nem a földesúr és a jobbágy között volt viszály, hanem az ország egyes rendei között. Különbben is, a soproni Szent Mihály templomot azóta sem adták vissza a protestánsok¹⁴. Végül a templomvisszaadás kérdésében a királyi válasz így zárul: „mely paraszt lesz oly vakmerő, hogy a maga urának templomát elvegye?”¹⁵ A jezsuiták ellen hozott törvényre is kitért a királyi válasz, hasonló érvelési rendszerben, mint azt a korábbi törvényekkel kapcsolatban láttuk. A bécsi békekötés ezen rendelkezése vagy érvényes volt, vagy nem. Ha érvényes volt, akkor a királyi jog írta ezt felül, hogy tudniillik birtokokat adományoztak a jezsuitáknak. Ha

¹² Payr Sándor: A Soproni Evangélikus Egyházközség története. I. kötet. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Piri és Székely könyvnyomdája. Sopron. 1917. 320.

¹³ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 469.

¹⁴ A királyi válasz itt egyetlen ilyen esetet említ csupán, amiből arra lehet következtetni, hogy tömegesen ilyenek nem történtek. Az azonban tény, hogy a katolikus vallásra nézve a protestáns városokban történt a legtöbb hátrahagyás.

¹⁵ Az érvelés fonalát olyan ügyesen vezeti a királyi válasz, hogy a kérdés pont az ellenkezőjére fordul. Míg a protestánsok azt kérték, hogy a tőlük elvett templomokat adják vissza, addig itt már az a kérdés, hogy melyik protestáns paraszt meri elvenni katolikus urának templomát. A válasz tehát nem akarja tudomásul venni azt, hogy a korábbi időszakokban a protestánsok vallásszabadságát sérelem érte volna azáltal, hogy templomaikat elfoglalták. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 491.

pedig érvénytelen volt, akkor annak megerősítése is érvénytelen.¹⁶ Ez a királyi válasz nagyon jó példa arra nézve, hogy a tanácsadók miként fogalmaztatták meg III. Ferdinánd király gondolatait. Maga az uralkodó talán nem is gondolt bele abba, hogy háborús helyzetben nem a protestánsok ingerlése a legjobb és leginkább célra vezető magatartás.

Végül a templom visszaadások kérdésében III. Ferdinánd engedett. Az 1647. évi országgyűlés 90 templomot nevezett meg, amelyeket a protestánsoknak vissza kell adni. Volt azonban hiányossága is ennek a törvénynek, ugyanis sok olyan templomot nem rendelt vissza, amit pedig vissza kellett volna. Így protestáns gyülekezetek maradtak templom vagy templomhely nélkül. Közülük az őrségi gyülekezetek egyenesen a királyhoz folyamodtak, hogy a törvény rendelkezéseinek ellenére is hadd kapják vissza templomaikat. III. Ferdinánd itt engedékeny oldalát mutatva egy rendeletet adott ki 1648 júniusában, hogy Szentpéter, Belsőrákos, Kerca és Hodos temploma visszaadásra kerüljön¹⁷, a rendeletet végre is hajtották. III. Ferdinánd uralkodása bizonyos pillanataiban gyakorolta azt a kivételes megoldást, hogy kegyelmesen engedett a más nézetet vallóknak, míg máskor, véleményem szerint tanácsadóinak sugallatára, elképzelhetetlennek tartotta azt is, hogy bármiféle engedményt adjon protestáns alattvalóinak.

II. 5. 5. I. Lipót

I. Lipóttal olyan uralkodó került a Magyar Királyság trónjára, akit alapvetően nem uralkodásra neveltek. Számára nem voltak annyira lényegesek a diplomáciai megoldások, sokkal fontosabb volt az, ami a lelkiismeretéből fakadt. Két dologban is párhuzamot lehet vonni II. Ferdinánd és I. Lipót uralkodása között. Az egyik az alapvető vallásosság, a másik pedig a jezsuita neveltetés. Lipót számára mindvégig meghatározó volt mindaz, amit egyházi előjárói tanácsoltak.

„Lipót mélyen vallásos volt, ez a vallásos szemlélet alkotta politikai intézkedéseinek alapját. Ebbe az irányba nagyon erős hatást gyakorolt rá jezsuita gyóntatója. Állami és egyházi abszolutizmus jelenti politikájának súlypontját.”¹⁸

Ebből következik az a tény, hogy számára csak egyetlen vallás létezett, mégpedig a katolikus. Erősen támaszkodott a tanácsadóira, akik szintén ezt az elvet képviselték¹⁹.

Amikor I. Lipót 1657-ben trónra került, akkor a harmincéves háború minden utóközöngéje is elhalkult. Egyetlen olyan utóhatás volt, ami meghatározta a magyar helyzetet, mégpedig az, hogy a Westfaliai békében a római egyház komoly veszteségeket szenvedett. Ezen veszteségeket pedig valahol szerették volna pótolni. A pótlásra a Magyar Birodalom nézett ki a legmegfelelőbbnek, úgy tűnt, hogy a pápaság, valamint a római egyház itt találhat kárpótlást a nyugati veszteségekre. Éppen ezért az abszolutisztikus törekvések megfeleltek a római egyház érdekeinek is, hiszen az abszolutizmus jelszava így hangzott: egy hit, egy törvény, egy király, „une foi, une loi, un roi”²⁰. Ez jelentette az alkotmány felfüggesztését, a katolizációt, valamint a németesítést. Az alap tehát készen állt ahhoz, hogy uralkodása a protestantizmus történetének XVII. századi mélypontját hozza el.

„I. Lipót vallási és politikai nézeteit valamint kormányzási rendszerét elődeitől vette át. De az ő idejében Magyarország bekebelezése és rekatolizációja céltudatosabb, nagyobb energiával támogatott volt, mint elődei idejében.”²¹

Megkoronázásakor I. Lipót is fogadott el királyi hitlevelet. Nyilván ez köszönhető volt annak is, hogy III. Ferdinánd kénytelen volt második fiát is királlyá választatni, hiszen a korábban megválasztott IV. Ferdinánd meghalt. Szükség volt tehát az engedékenységre, hogy

¹⁶ A királyi választ lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 490-493.

¹⁷ Vesd össze Pataky László: Őrség i. m. 33-34. A rendelet szövegét lásd a függelékben 5. szám alatt.

¹⁸ Obál i. m. 5.

¹⁹ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 134.

²⁰ Obál i. m. 5.

²¹ Obál i. m. 99.

a választás és koronázás rendben folyjon le. A királyi hitlevél egyébként tartalmazta a különböző politikai és vallási jogok megtartásáról szóló ígéretet, amely egyrészt a vallási sérelmek országgyűlésen való tárgyalását szögezte le, másrészt pedig a vallásszabadságot is rögzítette. A megfelelő törvényekben nem volt hiány Magyarországon, csak a jóakarat hiányzott hozzá, hogy vérhajtásra is kerüljenek. Már pedig a legerősebb végrehajtó hatalom éppen az uralkodó kezében lett volna. Mint ahogyan a korábbi királyok, úgy I. Lipót is „teljesen önként írta alá koronázási diplomáját és szabad akaratából tette le a dekretális esküt ugyanerre.”²²

Az 1657-es évvel kezdődő uralkodási időszak egészen más jellegű volt már, mint a korábbi időszakok. I. Rákóczi György 1648-ban meghalt, II. Rákóczi György elhibázott politikája pedig azt is biztosította I. Lipót számára, hogy Erdély felől támadástól sem ekkor, sem a későbbiekben ne kelljen tartania. A török viszonylagos nyugalomban volt, a nyugati hadszíntéren szintén csendesség honolt, a harmincéves háború teljességgel kimerítette a háborúzni szándékozó feleket. Az időpont kedvező volt arra nézve, hogy mind a politikai, mind pedig a vallási kérdésekben változás álljon be. A jezsuita generális is látta ezt és a következő szavakat írta I. Lipót nagybátyjának a Magyarországon meglévő helyzetről:

„Az eretnekek ugyanis már Magyarországon is kevesebben lehetnek és úgy tűnik, hogy a teljes királyi főség jóindulatú szándékkal ezt kívánja; úgy látszik, hogy Magyarország felséges királyi családja eddig akarta de igen kevésbé tehetette, aki most uralkodik, Felségednek császári testvérétől lévő utóda mostantól kezdve semmivé teheti.”²³

Ezt a kedvező alkalmat pedig I. Lipót semmiképpen sem akarta elszalasztani. Nagyon jól mutatja ezt az 1662-es országgyűlés eseménysora, amin teljes egészében megtörte a protestáns rendiséget, illetve a rendi erőfeszítések lehetőségét végleg elvette²⁴. Az országgyűlés előtt nem szólították fel a megyéket, hogy követeiket küldjék el, ami teljes egészében ellenkezett a rendi jogokkal. Majd a május 1-re összehívott országgyűlésre a király május 31-én érkezett meg és ekkor adta át a proposíciókat a rendeknek. Azt is tudtukra adta, hogy június 8-án már Regensburgban kell lennie, hogy Német-római császárként megnyissa a birodalmi gyűlést. Ezzel akarták sürgetni a rendeket, hogy ebben a rövid időben csak a legsürgetőbb kérdéssel foglalkozzanak, vagyis a törökök elleni háborúval. Kérték, hogy a különböző magán érdekeket mellőzzék, ide értették a vallási kérdések tárgyalását is. Ezekon kívül szerették volna a jezsuiták terjeszkedéséről valamint a zsoldosok túlkapásairól is elterelni a figyelmet. Wesselényi Ferenc nádor figyelmeztette már az országgyűlés előtt a királyt, hogyha a két fő kérdésben, vagyis az ellenreformáció és a zsoldosok túlkapásai kérdéseiben nem történik rendezés, akkor békességgel nem tudja sem megtartani, sem lezárni a tárgyalásokat. Azonban a nádor figyelmeztetésével nem törődött I. Lipót. A király magatartásával egyértelműen azt üzentte, hogy a legfőbb hatalom és a legfőbb tényező ő maga. Ha pedig neki sietnie kell, akkor semmi sem lehet olyan fontos, hogy ebben megakadályozza. A vallásügyet pedig a szűk időre való hivatkozással egészen egyszerűen magánügynek nevezte.

A protestánsok már május 23-án beadták sérelmi iratukat a császárnak. Kijelentették, hogy addig semmi másnak a tárgyalásához nem kezdenek, amíg a vallás kérdésében a felelet meg nem érkezik. Míg a feleletre vártak, a katolikusok nélkülük megkezdték a tanácskozásokat. Június 11-én kapták csak meg a választ:

„Ő felsége visszatetszéssel értette meg hogy uraságtok, a köznyugalmat, az ország oltalmát illető kérdésekbe, a vallásos sérelmeket is oda sorozzák, holott most nincs idő

²² Obál i. m. 97.

²³ Obál i. m. 56.

²⁴ Az országgyűlés menetét minden bizonnyal nagyban befolyásolta az a tény, hogy ekkor folytak a magyar török tárgyalások, amelyek jelzik, hogy fenn állt egy török támadás veszélye. Elképzelhető volt ebben a helyzetben az is, hogy a protestánsok, mint ahogyan korábban is tették, ügyük érdekében a törökkel is szövetségre lépnek. Minden valószínűség szerint ez a külpolitikai helyzet befolyásolta az országgyűlés vallásügyi egyezkedéseinek menetét.

azokat meghallgatni és átvizsgálni. Ő felségének egyedül az a nézete és akarata, hogy most minden vallásos sérelmet abban hagyva, egyedül az ország nyugalmát és boldogságát tartsák szemük előtt, szívükre véve a haza nyomorult állapotát. Nincs ő felségének tudomása, hogy az ő akarata és parancsából, bár ki is háborgattatott volna, ha pedig e tekintetben némelyek visszaéltek volna hatalmukkal, használják a maguk védelmére az 1647-ki törvényeket.”²⁵

Ebből a válaszból egyértelművé vált, hogy a király az időt akarja húzni, hátha a protestánsok megalékelik az idő múlását és ismét belenyugszanak a korábbi törvények megerősítésébe. Am a protestánsok számára világossá vált, hogy vagy ezen az országgyűlésen rendezik újra a korábbi törvényeken esett sérelmeket, vagy pedig erre többet lehetőség nem lesz. Éppen ezért tovább folyt a huzavona. Újabb előterjesztés a király elé és újabb várakozás. Mind eközben a protestánsok nem vettek részt a tárgyalásokban. A nádor, látva a helyzet tarthatatlanságát, úgy gondolta, hogy az országgyűlést és a királyt is kihagyva majd saját hatáskörben fogja megoldani a protestánskérdést. Utalt a török haderő készülődésére, és megígérte, hogy „országgyűlés után, ügyükben egy bizottságot fog kinevezni, és jelenlétében úgy tárgyalatja dolgait, hogy megnyugvásukra tökéletesen kielégíttessenek.”²⁶ A protestánsok azonban ekkor nem tágitottak attól, hogy nekik jogukban áll a sérelmek előterjesztése, sőt maga a király is megígérte, hogy uralkodásának első országgyűlésén rendezi ezeket. Ez azonban 1659-ben nem történt meg, így most ragaszkodnak követeléseikhez.

Július 27-én kaptak egy újabb királyi leiratot, amelyen pecsét volt, de aláírás nem. Már ez önmagában jelzi a király magatartását, hogy számára ez az egész kérdéskör nem jelentett annyit, hogy akár személyesen, akár tanácsosai útján komolyabban foglalkozzon vele. A leirat tartalma pedig még inkább azt mutatja, hogy nem akart tudomást venni a protestánsokról, sem pedig sérelmeikről.

„Ő felsége, nem mulasztotta el, mind a kérelmezőket, mind pedig hű tanácsosait kihallgatni, még pedig különböző módon, és úgy értette meg a dolgot, hogy vajjon mind azok, melyek elé vannak sorolva, voltak-e, vannak-e befolyással a katolikus vallás, a nemesség szabadságának és az 1647. cikk kárára, megrontására?! Miután pedig közönségesen tudja van, hogy ily, s efféle visszaélések nem történtek, se egyik, se másik ügyben: ő felsége emlékezve a kérelemre, visszatetszéssel fogadja a folyamodvány tartalmát; mivel az ott elmondott panaszok akadályul szolgálnak a közjót illető tárgyalásokban, mely ügyek előmozdítása végett hivatott össze a jelen országgyűlés, és ennek rendei; kik a kapu előtt álló veszedelmet, elakarván háritani, a királyság és haza oltalmát, és megtartását kívánják egyedül előmozdítani és megvédeni.”²⁷

Ez az a válasz, amitől Lipót a későbbiekben sem tért el. Úgy záródott le az országgyűlés, hogy a protestánsok egyáltalán nem vettek részt a tárgyalásokban, sőt saját akaratukból elhagyták azt. A későbbi eseményekből kiderült, hogy Lipótnak sikerült az, ami egyetlen elődjének sem, végérvényesen eltüntette a vallási sérelmeket az országgyűlések tárgyalásairól.

Még egy olyan mozzanata van I. Lipót uralkodásának, ami előrevetíti a későbbi eseményeket. Egy rendeletet adott ki Lipót, amelyben az 1665-ben létesített királyi erődítmény, Leopoldsburg és az ahhoz tartozó területeken megtiltotta a protestáns prédikátor működését, valamint odaköltözését. Úgy értelmezte a törvényt, hogy az újonnan létesített királyi várra nem vonatkozik a vallásszabadságról szóló rendelkezés. Ez előzménye annak, ahogyan később a töröktől visszahódított területeken jártak el²⁸.

²⁵ Csuthi i. m. 525-526.

²⁶ Csuthi i. m. 529.

²⁷ Csuthi i. m. 541.

²⁸ Amikor az 1690-es évek végére a törököt sikerült kiszorítani csaknem teljesen a korábbi magyar területekről, akkor minden visszafoglalt területet új szerzeménynek tekintettek, amire nem vonatkoznak a korábbi törvények, hanem új elvek az irányadóak. Vagyis a protestáns vallás szabad gyakorlatát ezeken a területeken semmilyen formában nem engedték meg.

Összességében elmondható, hogy Lipót „egyedül saját királyi méltóságát és vallása mindenképeni diadalát tekintette.”²⁹ I. Lipótnak a korszakra eső uralkodási periódusa, vagyis az 1657 és 1670 közötti esztendőket nevezhetők az első szakasznak. Ez azonban a vallásügy szempontjából fontosabb, mint a második szakasz, ugyanis „ebben a korszakban készítették elő Magyarország teljes leigázását”³⁰. Ez az előkészítés pedig rendkívül jól sikerült. Az időszak kedvezett annak, hogy a római egyház végleg visszanyerje korábbi erejét és hatalmát.

„A római katolikus főpapság (...) ki akarta használni az alkalmat, melyet mintegy Istennek különös és az egyház erősítését előmozdító kegyét tekintette. Minthogy pedig a király 1670-ben fogadalmat is tett, hogyha Istennek segítségével elnyomhatja a felkelést, akkor Magyarországot újra Mária országává (regnum Marianum) teszi s kiűzi belőle az eretnekeket.”³¹

Ez a fogadalom is jól jelzi I. Lipót vallással kapcsolatos hozzáállását. Minden áron elnyomni a protestánsokat és megsemmisíteni minden jogukat.

A Habsburg-ház uralkodóinak közös gondolkodásmódját jól példázza a pozsonyi templomépítés ügye, amely három király uralkodási idején végighúzódott. Pozsony, mint királyi város közvetlenül az uralkodó fennhatósága alatt állt. A pozsonyi templomépítési ügy pedig megmutatja, hogy miként használták ki uralkodói jogaikat a királyi városokban. Először 1637-38-ban egy imaházat építettek a pozsonyi protestánsok, majd később, 1658-ban egy templomot toronnyal és haranggal. Az első alkalommal II. Ferdinánd igyekezett hátráltatni a munkát, szíve szerint egyáltalán nem engedte volna, ezt mutatja rendelete is, amit ebben az ügyben a városnak kiadott:

„1. a törvény nem engedi meg, hogy a lutheránusok templomot építhessenek; 2. a szabad vallásgyakorlat ugyan meg van engedve, de csak templom nélkül; (...) 6. ezen építés a főurak és nemesek vallására nézve sérelmes és az eredeti katolikus egyházra nézve hátrányos; 7. a városok a korona tulajdonát képezik s a király kénytelen ragaszkodni jogaihoz; minélfogva a városi tanácsnak szigorúan meghagyatik, hogy a gyülekezetet a templomépítéstől tiltsa el.”³²

A pozsonyiak nem engedelmeskedtek a tiltó rendeletnek, a király pedig meghalt, mielőtt bármit tehetett volna, így ekkor nem volt akadály a építésnek. Amikor azonban 1658-ban templomot akartak az evangélikusok építeni, akkor a király, I. Lipót így tiltakozott ez ellen:

„Egy ilyen építkezés »az ő királyi tekintélyét sérti és ellentmond az ő patrónusi jogainak, hiszen minden királyi szabad város királyi tulajdon (peculium regni = királyi külön tulajdon), sőt a város terve az ő királyi tulajdonjogával is ellentétben áll«. Az evangélikus templom építése a korábbi patrónusi egyház további megsértése.”³³

Végül 1659. január 3-án I. Lipót a templom építését és a harangok használatát királyi rendelettel tiltotta meg. Ez az eset, amelyben a király, mint patrónus lépett fel, világosan megmutatta valláspolitikáját. Mind I. Lipót, mind pedig elődeinek uralkodói magatartása egyértelműen a római egyház restaurációs törekvéseit támogatták.

A Habsburg uralkodók vallással kapcsolatos hozzáállását és ténykedését jól foglalja össze Hermann Egyed:

„A féllutheránus Miksa, az örült Rudolf és a kétszínű Mátyás után a XVII. században II. Ferdinánd (1619-1637), III. Ferdinánd (1637-1657) és I. Lipót (1657-1705) személyében három olyan király követte egymást a magyar trónon, akik ugyan nem uralkodói lángelmék, de katolikus hitüket szerető, egyházuk parancsai szerint élő férfiak voltak.”³⁴

²⁹ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 327.

³⁰ Obál i. m. 8.

³¹ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 350.

³² Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 367.

³³ Obál i. m. 77.

³⁴ Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora Könyvek. München. 1973. 274.

Mint ilyenek elsőrendű kötelességüknek érezték, hogy a római egyházat minden lehetséges eszközzel támogassák. Összegzésül elmondhatom, hogy a katolikus restauráció külső tényezői, vagyis az uralkodói magatartás, az országgyűlési törvények, a békekötések és utóhatásuk, valamint a Habsburg Birodalom Magyarországgal határos területeinek vallásos élete, mind-mind abba az irányba segítették a római egyházat, hogy a magyar protestantizmus erejét megtörjék és elveszített pozícióikat visszaszerezzék.

III. A restauráció belső tényezői

III. 1. Az evangélikusok belső élete

Ahhoz, hogy a katolikus restauráció okait, illetve összefüggéseit megérthessük, szükséges, hogy mind a két protestáns egyház belső életét nagyító alá vegyük. Az alapkérdés természetesen az, hogy közrejátszott-e a lutheránusok, illetve reformátusok belső gyengesége abban, hogy a római egyháznak olyan erőteljesen sikerült elveszített területeit visszahódítania. A belső életet több szinten kívánom megvizsgálni: egyrészt a zsinatokat, illetve a fontosabb zsinatoknak határozatait, utóéletét, másrészt a felmerülő problémákat, illetve azoknak kezelését, harmadrészt az egyházszerkezettel kapcsolatos fejlődést, illetve az esetleges hiányosságokat, negyedrészt pedig az evangélikus egyház lelki életét.

III. 1. 1. Zsinatok

A zsinatokkal kapcsolatban megállapítható, hogy ezeknek aktivitása mindkét protestáns egyházra jellemző volt. Nem csupán egyházkerületre vagy éppen egyházkerületekre kiterjedő hatással rendelkeztek ezek, hanem voltak úgynevezett részszinatok is, amelyek három-négy egyházmegye képviselőiből gyűltek össze. Nem volt ritka azonban az egyházmegyei zsinatoknak az összehívása sem, amely az adott egyházmegye speciális kérdéseire adott választ. Az evangélikus egyháznál két olyan zsinatot kívánok komolyabban tárgyalni, amelynek hatása erőteljesen meghatározta a Dunántúli és Felső-magyarországi egyházak életét. Az egyik az 1610-es zsolnai zsinat, amelyet Thurzó György nádor, a másik pedig az 1622-es semptei zsinat, amelyet Thurzó Szaniszló nádor hívott össze.

1610. március 28-30. között került megrendezésre a zsinat Zsolnán, amely országos jelentőségű volt. Az 1608. évi törvényekre való hivatkozással ez a zsinat az első, amely megszervezte az egyházlátogatás rendszerét, valamint a szuperintendensi tisztséget. A lelkészek meghívásáról így írt az előzetes tájékoztató:

„A lelkészek meghívása ne történjék egyes magánpatrónusok vagy parókiabeliek által, de az összes patrónusok és egyházi hívek szavazatával és megegyezésével. Az esetben, ha valamelyik patrónus a bejegyzést megtagadná, a szuperintendens idézze meg s maga mellé vévén jogban járatos egyházi és világi férfiakat, az ügyet vizsgálja meg és döntse el; a megidézett pedig megjelenni s az ítéletet excommunicatio terhe alatt elfogadni tartozzék.”¹

A zsinatra való meghívás nem csupán a lelkészeknek, hanem az egyház nem-lelkészi tagjainak is szólt. Ennek megfelelően

„a zsinat tagjai között a világiak – mágnások, megyei és városi küldöttek – és egyháziak – esperességi küldöttek – körülbelül egyforma számmal vannak képviselve. (...) Nincs szó róla, hogy a világiak és egyháziak között féltékenység léteznék.”²

Thurzó György nádor megnyitó beszéde erőteljesen profetikus jellegű.

„Mínthogy a gondjainkra bízott ezen tíz vármegyének igazgatása reánk vár; úgy tetszik, hogy amíg Isten kegyelméből a nádori méltóságot viselem, szükséges, hogy valami végleges intézkedés történjék a mi evangélikus egyházaink boldogítására és kebelünkben a jórend bevezetésére, nehogy idők folytával – mivel halandók vagyunk – ha a nádori méltóság a mi vallásunkkal ellenséges kézre kerülvén, ezen királyságba ördögi fondorlatokkal a Krisztus egyháza is – mit a jó isten ne adjon! – romlásba ne jusson. Mínthogy a pozsonyi országgyűlésen az határozottatott, hogy minden vallásnak, mely ebben a királyságban bevétetett, saját hitvallását követő előljárói, vagyis superintendensei, püspökei legyenek: azért lehet és kell evangélikus superintendenseket is

¹ Havrán Dániel: A zsolnai zsinat előzményei. in *Protestáns Szemle*, XXV. évf. 1913. 557.

² Havrán Dániel: A zsolnai zsinat. in *Protestáns Szemle*, XXV. évf. 1913. 296.

választani, akiknek a többiek, alá lesznek rendelve, hogy ekképen az evangélikus lelkészek megszabaduljanak attól a pápás járomtól, amely eddig nyomorgatta őket.”³

Tisztán látja a nádor, hogy a római egyház ereje korántsem veszett el. Látja a törekvéseket, amelyek igyekeznek a protestáns egyházak minden önállóságát megszüntetni. Tudja, hogy ez csak akkor nem lesz lehetséges, ha az evangélikusok is saját öngazgatással rendelkeznek. Ugyanakkor prófétai meglátása abban van, hogy a nádori tisztnek katolikusok által való betöltését előrevetíti⁴. A zsinaton megválasztották a 3 szuperintendenst, melléjük pedig alszuperintendenseket választottak, akik a kisebbségben lévő német, illetve magyar gyülekezetek felügyeletével voltak megbízva. A zsinat rendelkezett arról, hogy a szuperintendens évente látogassa a gyülekezeteket, vagy maga, vagy küldöttje által. A látogatás alkalmával meg kell vizsgálni a lelkészek tanítását, a gyülekezetnek a lelkészhez való viszonyát, a külső dolgokat, vagyis hogy az épületek milyen állapotban vannak, milyen javadalommal rendelkezik a lelkész és a tanító, a gyülekezet gondját viseli-e a rábízott épületeknek és gondoskodik-e lelkészének és tanítójának eltartásáról, valamint az iskolai tanítók forgolódását. A gyűlés végén Thurzó György nádor, mint királyi helytartó megerősítette a hozott egyházi törvényeket.

A zsolnai zsinat határozatai ellen Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek, alig több mint két hét elteltével, április 17-én ünnepélyes óvást tett közzé. Az érsek szerint a superintendensek nem törvényes püspökök, hanem álpüspökök, mert a niceai zsinat rendelete szerint az egyház csak azokat ismerheti el törvényesen püspöknek, akiket más püspökök szenteltek fel erre a tisztségre. Ebből az következik, hogy az evangélikus superintendensek nem felelnek meg ennek a kívánalomnak, őket ugyanis nem szentelték fel törvényes püspökök⁵. Azt is elmondja ebben az óvásban a bíboros, hogy az ágostai hitvallás szerint az evangélikusok minden hitelvben megegyeznek a katolikusokkal, csak éppen azokat a visszaéléseket mellőzik, melyek a kánonok ellenére terjedtek el a római egyházban. Amennyiben ez így van, vagyis minden hitelvben megegyeznek az evangélikusok a katolikusokkal, akkor a superintendensek az ágostai hitvallásra tett esküjüket szegik meg, ha jogtalanul avatkoznak a püspöki hatáskörbe. Azt is elmondja az érsek, hogy a zsolnai zsinat a Concordia könyvének⁶ aláírására kötelezi a lelkészeket. Pedig ebben szörnyű, embertelen és keresztényellenes tévedések vannak. A legsúlyosabb ellenvetése mégis magával a zsinattal kapcsolatban van, mely szerint a zsolnai zsinat idegen jogokat bitorolt, mert az érsek akarata ellenére gyűlt össze, tudta nélkül rendelt el egyházi látogatásokat és intézkedett az egyházi javakról. Nincs országos törvény, amely megengedné, hogy a főesperesek megfoszthatók a census cathedraticustól, és hogy az egyházi törvényszékek hatósága a superintendensre bízható. Mind ez ellenkezik az isteni és emberi törvényekkel és a magyar országgyűlések

³ Zsilinszky Mihály: Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékünnepe. Joerges Ágost özv. és Fia Könyvnyomdája, Selmeczbánya, 1910. 18-19.

⁴ Ő utána már valóban katolikus nádor következett Forgách Zsigmond személyében, 1625 után pedig többé soha nem töltötte be protestáns ezt a tisztséget.

⁵ Az apostoli folytonosság kérdése, vagyis az apostolica successio, fontos eleme a katolikus püspöki rendszernek. Amikor ugyanis ragaszkodnak ahhoz, hogy az egyik törvényesen felszentelt püspök szentelje fel a másikat, akkor ezzel az egyház törvényeinek, hagyományainak továbbadását védik, leginkább pedig az apostoli korra visszamenő áldásnak a továbbadását követelik meg. Annyit itt azért mindenképpen meg kell jegyezni, hogy protestáns felfogás szerint a superintendens nem püspök, hanem csupán előljáró, aki az aláhelyezett gyülekezeteket felügyeli, és amennyiben erejéből telik, gondot visel róluk. Az már csak félresiklása a protestáns elveknek, amikor a superintendenst is csaknem püspöknek tekintik. Forgách bíboros azért emeli ki olyan erővel ezt a tényt, hogy a püspöki jogokat megtartsa a katolikus püspököknek, ami az egyházak látogatásának és a püspöki díjaknak a beszédét illeti. Ha ugyanis a superintendens nem püspök, akkor a protestánsok nem kerülnek ki a római egyház püspöki fennhatósága alól.

⁶ A Konkordia Könyve az alábbi hitvallási iratokat tartalmazza: a három óegyházi hitvallást, a Confessio Augustanat, illetve ennek Apológiáját, a Schmalkaldeni cikkeket Melancthon egyik írásával kiegészítve, Luther Márton Kis- és Nagy Kátéját, valamint a Formula Concordiaet. (Lásd Karl Heussi: Az egyháztörténet kézikönyve. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000. 358.)

határozataival. A bíboros, egyházi főhatóságánál fogva tehát érvénytelennek mondja az újszerű gyülekezet végzéseit.⁷

Az óvás meglehetősen nagy vihart kavart. Az evangélikusok ugyanis éppen az ország törvényei alapján gyülekeztek össze és az ott kapott jogok szerint választottak egyházi előljáróságot. Maga a nádor is meglehetősen nagy indulattal vette hírét az óvásnak, egy levelében ezt írja feleségének:

„Az prédikátorok és superintendensek felől mit iratott legyen az vöröss pap hiremml volt. Igen nehéz az békának az dér és ördögnek az temjény, de válasza leszen, gondom vagyon reá.”⁸

A közbéke megbontásával és törvénszegéssel vádolta a bíborost. Még ugyanebben az esztendőben kiadatta az Apológiát, mely Forgách Ferenc tiltakozására pontonként válaszolt. Ebben elmondta az irat védekezésékképpen, hogy igaz ugyan, hogy a niceai zsinat határozata szerint a püspököt püspökök szentelik fel, azonban csak akkor, ha vannak igazi püspökök. De ha azok, akik az igazi püspökök címét viselik, ellenségei az evangéliumnak, akkor az egyháznak joga van a szentelésre alkalmas embereket választani. A második fejezetben az Apológia védelmezi a Concordia könyv megtámadott tanításait, végül az idegen jogok bitorlásának vádjára felel. Elmondja az irat, hogy az országos zsinat összehívásának joga az érseket nem illeti meg. Egy költői kérdést is intéznek ezzel kapcsolatban az érsekhez: vajon hajlandó lett volna a nevezett törvénycikkek végrehajtására, ha a protestánsok netalán kérik erre, vagyis összehívott volna egy zsinatot? Végül elmondja az irat, hogy a zsolnai zsinat semmit sem határozott, ami ellenére volna az ország által hozott törvénynek.

„Mi csak a magunk egyházáról gondoskodtunk, — írja az Apológia — a más hitet vallók dolgaiba nem avatkoztunk”⁹.

A másik fontosabb zsinat, amiről röviden említést teszek, a semptei. Ezt 1622-ben hívta össze Thurzó Szaniszló nádor, abból a célból, hogy a Felső-Dunamelléki evangélikus egyházkerület új törvényeket hozzon. A határozatok között a püspöki és esperesi tisztségről határoztak, erőteljesen megerősítve az egyházkerület vezetőjének a hatáskörét. További határozataiban a zsinat a közzsínatok tartásáról, az iskolákról és a tanítókról, valamint a lelkész szenteléséről rendelkezett. A kánonok szövegét valószínűleg Brunszvik Tóbiás püspök fogalmazta meg, a zsinat rendelkezéseit pedig szeptember 1-jén hagyta jóvá Thurzó Szaniszló¹⁰.

III. 1. 2. Fegyelmi problémák, az egyházfegyelem működése

Ebben az alfejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a lelkészek magaviselete, vagy a hívek nemtörődömsége mennyire volt jellemző az evangélikus egyház életében, vagyis mennyire írható a belső erőtlenség, a méltatlan képviselők számlájára az elinduló katolikus restauráció, illetve azt kívánom megvizsgálni, hogy ezek az idő előrehaladtával erősödtek-e, nőtt-e az egyházi fegyelmi ügyek száma. Nyilvánvaló, hogy az adatok nem tükrözik száz százalékosan az akkori egyházi beléletet. Az is teljesen nyilvánvaló, hogy az esetleges hiányosságok megléte egyúttal azt is bizonyítja, hogy a számon kérő erő létezett, hiszen az ismert esetek valamilyen formában feljegyzésre kerültek. A feljegyzés pedig egyházi jegyzőkönyvekben jelenik meg, vagy már a fegyelmezés meglétével együtt, vagy pedig egyházlátogatási jegyzőkönyvekben csupán a tény közlésével. Ám afelől nem lehet kétségünk, hogy ez utóbbi esetben is megtörténtek a megfelelő lépések a visszasságok megszüntetésére.

⁷ Forgách Ferenc válaszána részleteit lásd Angyal i. m. 62.

⁸ Angyal i. m. 62.

⁹ Az Apológia ismertetését lásd Angyal i. m. 63.

¹⁰ Lásd Ladányi Sándor: Egyháztörténeti Lexikon. i. m. 539.

A belső problémákat több csoportba osztva kívánom felsorolni. Az egyik, legmarkánsabb csoport a lelkészekkel kapcsolatos problémáknak a megléte. Azt is szeretném megjegyezni, hogy a legnyilvánvalóbb fegyelmi esetek mindig a lelkész viselkedése, tanítása, erőtlensége miatt keletkeztek, és ezeknek a száma a legnagyobb. A másik csoport, amely már lényegesen kisebb számban jelentkezik, a lelkész családjában lévő problémák. Egy harmadik csoportot képeznek azok a gondok, amelyekben a gyülekezetek nem viszonyulnak megfelelően lelkészükhöz, sokszor annak ellenére sem, hogy a lelkészt kitűnő szolgálattévőnek tartják¹¹. Egy negyedik csoportba soroltam azokat az eseteket, amelyek szintén egyéb gyengeséget jeleznek, például épületek romlott állapota, vagy üresedésben lévő gyülekezet, amelyek szintén a belső erőtlenséget mutathatják.

Előljáróban szeretném még megjegyezni, hogy Kis Bertalan és Musay Gergely egyházlátogatási jegyzőkönyvei, amelyek az 1631-1654 közötti időszakot ölelik fel, nagyon nagy mennyiségű gyülekezet felkereséséről tanúskodnak. Azonban ezek az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, különösen a kezdeti időszakban nem terjedtek ki másra, mint az egyházi javaknak és a lelkészi fizetésnek az összeírására. Így ezek a jegyzőkönyvek torz képet mutathatnak az egyház állapotát illetően. Azt sugallhatják, hogy egészen Musay Gergely püspökségének idejéig nem voltak gondok az evangélikus egyházon belül, majd amikor az üldöztetés komolyabbá vált, akkor a fegyelmi esetek is gyakoribbá váltak. Ez a kép azonban nem fedi a valóságot. Payr Sándornak az egyházkerület történetéről írt terjedelmes munkájában az egyházkerületi jegyzőkönyvek számos fegyelmi esete is feldolgozásra kerül és azok jól mutatják, hogy valamennyi időszakból kerülnek elő visszasságok a gyülekezetek életéből.

Összességében valamennyi esetről, feljegyzésről elmondható, hogy a panaszok meglehetősen kis számúak a vizsgált időszakhoz és a gyülekezetek nagy számához képest, ráadásul az esetek döntő többségében nem is olyan súlyúak, ami az evangélikus egyház elerőtlenedését jelenezné.

III. 1. 2. 1. A gyülekezet tisztségviselőivel kapcsolatos esetek (lelkészek, tanítók)

A lelkészekkel, illetőleg tanítókkal kapcsolatos panaszok, problémák látszólag komoly mennyiséget tesznek ki. Azonban ha a felmerült problémák számát összevetjük a gyülekezetek és esztendők számával, akkor máris látjuk, hogy egészen elenyésző a fegyelmi esetek száma. Payr Sándor a Dunántúli Egyházkerület életéről írt munkájában egy 530-as számadatot tesz közzé, azokról a gyülekezetekről és filiákról, amelyeket művében megemlít¹². A vizsgált korszak 1608 és 1670 között 62 esztendőt tesz ki. A felmerült problémák száma pedig, ami az elém került irodalomban felvetődött, összesen: 62. Ez tehát azt jelenti, hogy az 530 településen esztendőnként 1 olyan eset adódott, amikor az egyház tisztségviselőire panasz érkezett. Mindezekből az a következtetés vonható le, feltételezve azt is, hogy csak az esetek fele került elém, hogy az evangélikus egyház lelkészeinek és tanítóinak magaviselete a számos probléma ellenére is példásnak mondható. A konkrét esetek, amelyek miatt az egyházkerületi gyűlés, avagy a püspök megfeddette a tisztségviselőket elég széles skálán mozognak.

Az egyik ezek közül az italozás, a részegség és az ebből adódó magtartási problémák. Itt összesen 10 eset került elém. Az 1654. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek is ebből jegyezték fel több esetet is. A babóti lelkésztől így nyilatkoztak a hívek: „az midőn részeg, egyelgő, szitkozódó, követeknek szid el, gyaláz bennünket.”¹³ Hasonló probléma miatt marasztalták el a bodonhelyi, szentandrásai, kardonfalvai, győri, kisbajomi lelkészeket. Nekik az

¹¹ Megjegyzem, hogy az esetek döntő többségében amennyiben a lelkészre panasz van, a lelkésznek is panasza van a hívekre. A kettő általában együtt jár.

¹² Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. V.

¹³ Kis Bertalan és Musay Gergely egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1631-1654. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VI. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 167.

egyházkerület, a megjavulás ígérétevel megbocsátott, ám részegség miatt elmozdították hivatalából a nagyölbői, körmendi, guari és vönöczki lelkészeket¹⁴.

Egy következő problémakör volt a hanyagság, az egyházi szolgálatoknak nem megfelelő ellátása, vagy éppen azok teljes elhanyagolása. Ebbe a csoportba 13 esetet soroltam. A keresztúri lelkész „az mindennapi regveli és estveli könyörgéseket, míg oskola mester nem volt, csak egyszer sem cselekedte, az midőn oskola mester volt is, nem gyakorta jött be.”¹⁵ Ebbe a kategóriába soroltam a röjtöki, szilsárkányi, nagygeresdi, lovászpatonai, acsádi, kiczlédi, vámoscsaládi, hosszúperesztegi, szentandrásai, őriszigeti, tési, rohongi lelkészek esetét¹⁶.

Hasonlóan komolyabb csoportot képeznek az egyenetlenség, viszálykodás miatt keletkezett ügyek. Itt 11 esetet gyűjtöttem össze. A sági lelkész ellen vádként a patrónus elmondja, hogy a lelkész ezt nyilatkozta róla: „Ha csak ilyen török volna Budán, mint te vagy, egy szál kopjára ki merném hívnya.”¹⁷ Hasonló panaszok miatt marasztalták el a harkai, bonyai, a német és magyar keresztúri, szentkúti, ostffyasszonyfai és saári, alsósági. szentgróti, a hédervári lelkészeket, valamint a szécsényi tanítót.¹⁸

A következő kategóriába azokat az eseteket soroltam be, összesen 8-at, amelyek ismeretlenek. Vizsgálat alá helyezték a doroszlói, kemenesmihályfai, zákányi és jánosházi lelkészeket, ennél komolyabb következménnyel járó ügye volt a balfi, csávai, dabronyi és simonyi lelkészeknek, akiket hivatalukból el is mozdítottak¹⁹.

Több esetben adott botrányra okot az, hogy a lelkész vagy a református, vagy pedig a katolikus egyházhoz tért át, vagy menekült át, összesen 4 esetben. A római egyházba lépett át a saári lelkész, feleségét és adósságait hátrahagyva, és a rábapordányi tanító, a református egyházat választotta a nagybajomi és a szelnai lelkész²⁰.

Megjelentek problémaként azok az esetek is, amelyek az egyházi szervezettel való összeütközésben jelentkeztek. Itt azokat az eseteket gyűjtöttem össze, összesen 8-at, amelyekben valamilyen formában szűknek bizonyultak az illető szolgálattévőnek az egyházi szervezet keretei. Így például voltak olyanok, akik gyülekezetüket a veszedelem idején hagyták el, ilyenek a csémi és a szécsényi lelkészek. Hasonló gondot jelentett a más lelkész területén végzett szolgálat, ami miatt a nárdai és szentivánfai lelkészeket büntették meg. Ide tartozik az a két eset is, amelyben a lelkészek semmibe vették az egyházi felettesek rendelkezését, ilyen a hosszúperesztegi és a légrádi lelkész. Túlzott szigorúsága miatt marasztalták el a szili esperest. Hasonlóan az egyházszervezet elégtelen volta miatt támadt Tarcsán olyan viszály a gyülekezetben, amely csaknem a gyülekezet kettészakadásához vezetett.²¹

¹⁴ A részegséggel összefüggő fegyelmi esetekhez lásd Kis Bertalan és Musay Gergely i. m. következő oldalait: bodonhelyi lelkészhez 171., szentandrásai esethez 177.; valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Kardonfalva 272., Győr 369-370., Kisbajom 480., Nagyölbő 88., Körmend 204., Guar 297., Vönöczk 333-334.

¹⁵ Kis Bertalan és Musay Gergely i. m. 184.

¹⁶ Az egyházi szolgálatok hanyagolásával kapcsolatos fegyelmi esetekhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Röjtök 98., Szilsárkány 90., Nagygeresd 102., Lovászpataka 177., Acsád 253., Kiczléd 228., Vámoscsalád 306., Hosszúpereszteg 345., Szentandrás 91., Őrisziget 226-227., Tés 181., Rohonc 215.

¹⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 107.

¹⁸ A viszálykodás miatt támadt fegyelmi esetekhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Harka 17., Bonya 154-155., Keresztúr 163-164., Szentkút 211., Ostffyasszonyfa és Saár 325., Alsóság 350., Szentgrót 453., Hédervár 381., Szécsény 249.

¹⁹ Az ismeretlen eredetű fegyelmi ügyekhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Doroszló 246., Kemenesmihályfa 335., Zákány 475., Jánosháza 346., Balf 19., Csáva 50., Dabrony 186., Simony 338.

²⁰ Vallásváltással kapcsolatban lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Saár 102., Rábapordány 88-89., Nagybajom 474. és 479., Szelna 474.

²¹ Az egyházi szervezettel kapcsolatos problémákhoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Csém 218. és 252., Szécsény 250., Nárd 218., Szentivánfa 305., Hosszúpereszteg 345., Légrád 427., Szil 90., Tarcsa 235-236.

Vannak olyan ügyek, amelyek egyik korábbi csoportba sem tartoznak, súlyosságuk pedig nem olyan komoly. 5 esetet helyeztem ide: a szentkúti, kemenesszentmártoni, dobrai, gelsei és a koroncói lelkészekét²².

Végül az a 3 eset álljon itt, amelyek súlyossága a köztörvényes bűnök szintjét ütötték meg. Simonyihoz köthető annak a két lelkésznek az esete, akiket paráznság miatt fosztottak meg lelkészi hivataluktól²³. A harmadik eset egy szomorú gyilkosság. A hegymagasi lelkész esetét így örökíti meg az egyházkerületi jegyzőkönyv:

„És ez megnevezett Jósának akarván gazdálkodni, néminemű azon helységben levő katonával öszvő háborodott és akarván ellene való vakmerő gonosz haragját kitölteni, véletlenül és tudatlanul, midőn az katonát akarná kardjával fejbe vágni, az katona helyett az maga tulajdon szülőanyját találta volna halálra fejbe vágni, mely vágás miatt ugyan meg is holt. Így lévén a dolog, melyet maga sem tagad, ennek okáért a szent gyülekezet (ker. gyűlés) ez mai napon (1646. aug. 13) minden egyházi tisztnek részeitől tilalmazza és megfosztja és az egyházi társaságból eliminálja²⁴, mint ilyen nyilvánvaló matricidát²⁵. Mely cselekedetinek külső büntetése, mivel nem az egyházi széket illeti, transmittitur ad forum seculare^{26, 27}.

III. 1. 2. 2. Probléma a lelkész környezetében

A lelkész környezetében lévő problémák közé azok tartoznak, ahol a házastárssal akadt gond. Ezeknek a száma elenyésző. A vizsgált időszak esztendeiben mindössze 3 ilyen feljegyzés került elő, ami azt mutatja, hogy a lelkészek környezetében is minden rendezett volt. Természetesen itt nem merültek fel olyan esetek, amikor a lelkész felesége nem becsülte meg a gyülekezet tagjait vagy éppen a viselkedése nem volt lelkészéhez méltó. Ugyancsak hiába kutatnánk olyan adatok után, amelyek a lelkészek gyermekeiről adna bármiféle képet. Nem tudjuk, hogy volt-e gond a hitbéli neveletésükkel vagy a gyülekezet tagjai között való forgolódásukkal. Végül még a lelkész szolgálai vagy a házában lévő egyéb segítők magaviseletéből adódhatott volna probléma, ám ezekre sem találunk semmilyen komoly utalást, hogy a szolga káromkodó vagy részeges lenne. Így kénytelenek vagyunk beérni azzal a szűk keresztmetszetű adattal, amely néhány lelképásztor személyes életét keserítette meg.

A bánki lelkész felesége öt évnyi házasság után szökött meg, majd Győr városában ikrei is születtek házasságon kívül. Emiatt világi szinten elnyerte büntetését, majd az egyházi bíróság kimondta a válást, így a lelkész ettől a tehertől legalábbis külső formában megszabadult. A nádasdi lelkész hasonlóképpen járt, az ő feleségét erkölcstelen élete miatt választották el tőle. A mérgesi lelkész a felesége ellen már az 1653-as esztendőben pert indított paráznság és hűtlen elhagyás miatt. Négy évvel később ismét beadta keresetét, ám hiába volt távol tőle a felesége és hiába derült erre fény Győrben és Téten is, hatósági bizonyítvány hiányában az egyházi bíróság nem mondta ki a válást²⁸.

III. 1. 2. 3. Panasz a gyülekezetre

A harmadik csoportba azok a gondok tartoznak, amikor a lelkészek panaszkodnak valamilyen formában a gyülekezetekre, ahol szolgálnak. Különböző természetűek ezek a panaszok, amelyeket feljegyeztek. Négy nagyobb csoportba oszthatóak: 1. a lelkész

²² Egyéb fegyelmi ügyekhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Szentkút 234., Kemenesszentmárton 333., Dobra 206., Gelse 453., Koroncó 398.

²³ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 175. és 338.

²⁴ Kiüzi.

²⁵ Anyagyilkost.

²⁶ Átadatik a világi bíróságnak.

²⁷ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 466.

²⁸ A lelkész környezetében lévő problémákhoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 178., 273. és 388. oldalait.

fizetésében felmerülő hiányosságok, itt 4 gyülekezet került megemlítésre; 2. az egyházi cselekményeknek a hanyagolása, amely 8 gyülekezetet érintett, vannak olyan gyülekezetek, szám szerint 3, ahol az előző kettő együtt jelentkezett; 3. a lelkész vagy családtagjának szidalmazása, amely 5 gyülekezetben jelentett nehézséget; 4. az egyházszervezetben adódó problémák, amelyek 4 gyülekezetet érintettek. Ez összesen 24 eset, ami azt jelenti, hogy az 530 gyülekezet esetében alig jut 3 esztendőnként egy olyan feljegyzés, ami problémára utalna.

A lelkész fizetésében hiányosságként a késedelmes vagy nem teljes fizetés merült fel. A babóti, beledi, harkai és óvári gyülekezetekre panaszkodott lelkészük, hogy nem teljesítik időre vállalt kötelezettségeiket. Az egyházi cselekmények elhagyása, vagy elhanyagolása miatt tett panaszt a prédikátor a bodonhelyi, keresztúri, mihályi, keczeli, csempeszkopácsi, vámoscsaládi, a peczöli és a szentandrászi gyülekezetre. A lelkész fizetésének elmaradása és az egyházi cselekmények elhanyagolása miatt emel szót a lozsi, németi, és a szili lelkész. Elkeseredésében így nyilatkozott az egyházlátogató bizottságnak:

„Mindezeket el nem szenvedhetem, hanem esztendőm eltelvén, kész leszek el mennem, hozzanak mást, az is szenvedgyen a jámbor.”²⁹

A lelkésznek vagy feleségének szidalmazása és gyalázása vagy egyszerűen csak a szitkozódás szintén több esetben felmerült, így panaszkodnak a szenttamási, keresztúri, keczeli, hosztóti és kemenesszentmártoni lelkészek. Az egyházszervezetben adódó gondok igen szerteágazóak. Vannak itt olyanok, ahol egyszerűen az istentisztelet megfelelő és tisztességes megtartásáról nem tud gondoskodni az egyház, vagyis nincsen sem templom, sem pedig olyan épület, ahová a hívek beférnének. Vannak összeütközések az anyaegyházközségek és filiáik között abban a kérdésben, hogy melyik gyülekezet mennyit fizessen lelkészének, illetve mekkora összeggel járuljon hozzá az épületek építéséhez, fenntartásához. Ezek a gondok érintik a tarcsai, koltai, répceszentgyörgyi és alsó-szelestei gyülekezeteket³⁰. Mindezeket a problémákat látva egyértelműen kijelenthetem, hogy nem az evangélikus gyülekezetek erőtlensége okozta a katolikus restauráció elsöprő erejét.

III. 1. 2. 4. Egyéb gondok

Egyéb gondok között azokat gyűjtöttem egybe, amelyek egyik másik kategóriába sem voltak besorolhatóak. Itt is nagyobb részt tesznek ki azok a problémák, amelyek valamilyen egyházi ingatlannal kapcsolatosak. A pordáni gyülekezet templomáról írják, hogy annak ugyan a falai még állnak, de teteje nincsen. A lelkészlakás nem rendelkezik alappal, ráadásul a parókiához nem tartozik sem föld, sem rét, sem semmi más javadalom. A szenttrinitási gyülekezetben a parókiális földek jelentettek problémát. Van ugyan 3 zsellérhely, azonban ezen idegen jobbágyok laknak. A hegykői gyülekezetben 1631-ben feljegyzték, hogy az iskolaépület helyére már nem is emlékeznek. 1629-ben Kis Bertalan püspök, valamint a szentmiklósi, hidegségi, hegyfalui, büki lelkész is panaszt emelt, hogy a gyülekezet nem építi és nem javítja a parókiát. Figyelmeztetést kaptak ezek a gyülekezetek, és azt az intést, hogyha nem állnak neki a javításnak, akkor a lelkész tartására való jogukat elveszítik. A másik problémakör a lelkészi hivatal üresedésével kapcsolatos, ám itt mindössze két eset került elő: a hidegségi és az egyházasfalvai gyülekezet. Végül pedig megemlítem három virágzó településnek és vele együtt gyülekezetének elpusztulását, amelyek a Bethlen-féle hadjárat megtorlásaiképpen történtek, úgymint a csepregi, a keresztúri, amelyet azonban Nádasdy Pál építtet újjá, és a peresztégi, amelynél tíz esztendő múlva is csak pusztán áll az iskolaépület helye, tehát ennek újjáépítése eddig nem történt meg. Ezek az egyéb problémák is olyan

²⁹ Kis Bertalan és Musay Gergely i. m. 180.

³⁰ A gyülekezetekre érkező panaszokhoz lásd Kis Bertalan és Musay Gergely i. m. alábbi oldalait: Bodonhely 171., Keresztúr 184-185., Mihályi 187., Babót 167., Beled 190., Szentandrás 177., Németi 182., Keczel 192.; valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Harka 17., Óvár 219-220., Csempeszkopács 284-285., Vámoscsalád 306., Peczöl 291., Lozs 132., Szenttamás 282., Hosztót 455., Kemenesszentmárton 333., Tarcsa 235., Kolta 286-287., Répceszentgyörgy 299-300., Alsó-Szeleste 300.

csékélyek és elenyészőek a gyülekezetek számához képest, hogy nem okozhatták az evangélikus egyház elerőtlenedését³¹.

III. 1. 3. Egyházszervezet

Szintén fontos mozzanata a protestáns egyházak életének az egyházszervezet kialakulása, amely területünkre nézve a XVII. század során történt meg. Az evangélikus egyházkerület csak Beythe István halála után 1612-ben választ magának saját püspököt, így az itteni egyházszervezet csak ezután alakulhatott ki. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Nádasdy Ferenc katolikussá válásával 1643-ban a püspök székhelye, Sárvár is érintve van, akkor érzékelhetjük, hogy jóformán ki sem forrhatott az evangélikus egyház szervezete. Különösen hangsúlyos kérdés tehát, hogy mennyire sikerült ezen rövid idő alatt megerősíteni a főbb pilléreket, amelyek ellenállhattak a katolikus restauráció nyomásának. Azt azonban az eddig felvázoltakból jól érzékelhetjük, hogy az evangélikus egyház leggyengébb pontja éppen az egyházszervezet volt³².

Ez a gyengeség abban jelentkezett, hogy országos törvényekben nem sikerült lefektetni a protestáns egyházak szervezeti függetlenségét. A római egyház azt hangoztatta a korszakon végighaladva, hogy fennhatóságuk megmaradt a reformált egyházak felett. Az erre való jogalapot minden kertelés nélkül fogalmazza meg a református prédikátorból katolikussá lett Veresmarty Mihály:

„A római anyaszentegyház - úgymond - egyebeket hitre nem kényszerít, hanem akik bizonyos jeleit viselik, hogy ők valamikor pápisták voltak. Annak pedig ezeken igazsága annyi, mint valamely embernek az ő nyájából kiveszekedett juhokon. Egy juhos gazda találván valahol 4-5 bujdosó juhot, ha szarvukon vagy pofájukon bélyegét látja, üzi, kergeti őket, hogy a nyájra hajtsa. Oda pedig, ha semmiképp nem mennek: szabad vele, ha általveri, lövi is. Így a római kereszténység a törökön, zsidón jeleit, bélyegét nem láthatja és azért békét hagy nekik, hitre nem kényszeríti. A luthereken és kálvinistákon pedig nevét és bélyegét látja: a keresztény nevezetet, keresztséget, bibliának köztük forgását... melyekből nyilván látja, hogy az ő aklából szakadtak el. Ezért szép intéssel kényszerítheti őket az anyaszentegyházba. Mellyel ha nem használhat: igazsága vagyon, hogy tüzzel vassal rajtok lehessen.”³³

Protestáns részről egyértelmű volt a helyzet, vagyis a vallásszabadság kimondása és a szuperintendensek megválasztása egyúttal a független egyházi életet is jelenti, ám a katolikus egyházlátogatók ezt figyelmen kívül hagyva, mindent megtettek annak érdekében, hogy eljussanak az eretnek, tőlük elszakadt gyülekezetekbe.

A problémát tovább mélyítette az, hogy nem alakult ki az eszményi protestáns egyházszervezet, vagyis a külső világi méltóságoktól független önálló lét. Igazat kell adnunk azoknak³⁴, akik úgy gondolják, hogy a reformált egyházak legnagyobb mulasztását ez jelenti: nem függetlenítették magukat a földesuraktól. Vagyis elfogadták azt a helyzetet, hogy a patrónátus minden előnyét élvezik, azaz az adományokat, támogatásokat, a tanítókról és lelkészeikről való gondoskodást.

Az is tovább nehezítette az egyházszervezetnek a világi elemektől való elszakadását, hogy a felsőbb egyházi szervek is elismerték a patrónusok jogait az egyházban. Az egyházmegye és egyházkerület nem nevezett ki lelkészt, vagy nem mozdított el onnan, csak a földesúr beleegyezésével. Kialakult tehát egy olyan szokásjog, hogy a módosabb földesurak, azaz patrónusok az egyház életének komoly meghatározói lettek. Amikor pedig a földesúr

³¹ Egyéb problémákhoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Szenttrinitás 269-270., Hegykő 145., Szentmiklós, Hidegség, Hegyfalu, Bük 668., Hidegség 143., Egyházasfalva 114., Csepreg, Keresztúr 162., Peresztég 135-136.; valamint Pordánhoz Lásd Kis Bertalan és Musay Gergely i. m. 172-173.

³² Ebben a fejezetben túlnyomórészt Payr Sándor adatait használom, hiszen ő terjedelmes egyházkerület történetében az egyházszervezetnek külön fejezetet szentelt.

³³ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 590.

³⁴ Vesd össze Timon i. m. 100.

katolikussá lett, minden gátlás és lelkiismeret-furdalás nélkül számolta fel a gyülekezeteket, az egyházmegyét vagy éppen az egyházkerületet. Az egyházszervezet leginkább sebezhető pontját tehát mind az evangélikusoknál mind pedig a reformátusoknál az jelentette, hogy nem volt képes függetleníteni magát egyrészt a földesuraktól, másrészt pedig tiszta és félreérthetetlen jogi formában a római egyháztól.

Volt egy másik olyan eleme az egyházszervezetnek, ami sok negatívumnak okozója volt. Ez pedig a papmarasztás intézménye. Ennek értelmében minden lelkész köteles volt évente búcsút venni gyülekezetétől. A gyülekezet azután értésére adta, hogy kívánja-e a szolgálatait továbbra is, vagy pedig inkább távozását látná szívesen. Ezzel kapcsolatban olvasható a vélemény:

„Nálunk is úgy bántak a pappal (...) mint a béressel, egy esztendőre fogadták fel, melynek leteltével vagy még előbb is, kényük-kedvük szerint elbocsátották”³⁵

Ez az intézmény jelen volt mindkét protestáns egyház életében. A papmarasztás gyakori személycserét eredményezett, így a lelkésznek sokszor nem volt lehetősége arra sem, hogy „megmelegedjen” a gyülekezetben. A másik igen negatív hatású oldala a papmarasztásnak az volt, hogy a gyülekezet könnyen túladhatott lelkészén. Ez a lelkészi oldalon igen komoly torzulást okozhatott, ugyanis a lelkész arra volt kényszerítve, hogy inkább a gyülekezet, semmint az Isten elvárásainak tegyen eleget.

Az egyházszervezetnek a gyülekezeti élet felett két szintje volt ekkor. Az egyházmegyei szint, amely vagy uradalmi, vagy vármegyei, vagy egyéb földrajzi szükségszerűség szerint alakult ki, illetve az egyházkerületi szint, amely kezdetben csak három-négy vármegyényi területet foglalt magába. Ennek az egyházmegyei, egyházkerületi beosztásnak a XVII. században komoly meghatározója volt a török hódoltság, amint ezt mind az evangélikus, mind pedig a református egyházak szervezeti kialakításában jól nyomon lehet követni. Az egyházmegye elnevezése ebben a korszakban a senioratus volt. Vezetője a senior, aki valamely kiemelkedő gyülekezet lelkésze volt. A dunántúli egyházkerület egyik legelső központja Sárvár volt, itt választották meg az első seniort, a később superintendensi tisztséget is viselő Szegedi Mátét³⁶. A következő helyeken alakultak ki senioratusok a Dunántúli Egyházkerületben: 1. Sárvár központtal, amely központ Nádasdy Ferenc katolikussá válásával 1643-ban megszűnt; 2. Csepreg központtal, 1643 után ennek központja Kőszeg lett; 3. Fertőszentmiklós központtal, amely a XVII. század közepére megszűnt; 4. A Rábaközi esperesség; 5. A XVII. század elején megalakult kemenesaljai; 6. A Zala- és Somogy megyei egyházak senioratusa Légrad központtal; 7. Sopron központtal a német ajkú gyülekezeteknek; 8. Német ajkú gyülekezetek alakítottak közösséget Kőszeg központtal is. A közös protestáns egyházszervezeti időkből, ami azt jelenti, hogy Beythe István 1612-es haláláig ide számítható még a körmendi, németújvári, rohonc-szalónaki és borostyánkői senioratusok. Ez összesen 12 senioratus. Ezeknek száma az evangélikus egyházak üldöztetésével csökkent. 1661-ben Musay Gergely püspök még mindig 9 esperességet említ meg.³⁷ A senioratusok élete általában zavartalanul folyt, hiszen nem kellett akkora távolságokat legyőzni a gyűlések megtartásához, a senior is sokkal jobban ráláthatott az egyes gyülekezetek életére. A senioratusok a század során mind területben, mind pedig számban jelentősen változtak. Nincsenek „kőbe vésett” határok. Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a protestáns egyházak nem tudták olyan erővel érvényesíteni érdekeiket a katolikus restaurációval szemben.

A senioratusok azután társultak egymással és így alakultak ki a superintendensek felügyelete alatt álló egyházkerületek, vagy superintendentiák. Az evangélikus gyülekezetek külön egyházkerülete a Dunántúlon hivatalos formában Beythe István halála után alakult ki, amikor a reformátusok Pathai Istvánt választották meg, az evangélikusok pedig a legidősebb esperest, a fertőszentmiklósi lelkészt, Klaszekovics Istvánt. Ő 1612 és 1620 között viselte ezt a tisztséget. Halála után Zvonarics Mihály sárvári lelkészt választották meg, aki 1620 és 1625

³⁵ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 593.

³⁶ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 604.

³⁷ Az egyházmegye rendszert vesd össze Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 605-609.

között viselte a tisztséget. A két idősebb püspök után egy fiatal superintendens került megválasztásra Kis Bertalan személyében, aki ennek megfelelően hosszabb időn keresztül, 1625 és 1646 között viselte a tisztséget. Legelső zsinatán elfogadásra került egy 12 pontból álló szabályzat, amely a lelkészek magatartását szabályozza³⁸. 1630-ban az egyházlátogatással kapcsolatban fogadtak el szabályzatot, ennek megfelelően indult el egyházlátogató körútjára 1631-ben, aminek nyomán 12 lelkész ellen indult eljárás. Sokan zúgolódtak módszerei ellen, sőt támadták, rágalmazták is, hogy zsarnoki módon vezeti az egyházat. Kis Bertalan a kudarc miatt 1631-ben lemondott hivataláról, ám egy 11 cikkből álló egyezség született közte és az egyházkerület lelkészei között, amelynek elfogadásával Kis Bertalant tisztségében megerősítették³⁹. Az egyházkerület történetében komoly törést okozott Nádasdy Ferencnek a hitváltása, amelynek következtében az addig szinte egyházkerületi székhelynek számító Sárvár megszűnt létezni az evangélikusok számára. Kis Bertalannak is el kellett mennie Sárvárról, Répceszentgyörgyre került, ahol azután 1646-ban meghalt. Utána Musay Gergelyt választották meg püspöknek. Hivatalát egészen 1664-ig vitte. Az ő nevéhez fűződik egy értékes gyülekezet összeírás, amelyet 1661-ben készített az akkor ismert és elpusztult gyülekezetekről. Halála után 5 esztendeig Fisztrovics György volt a püspök, majd pedig Szcenci Fekete István vitte a tisztséget 1669 és 1681 között.

Összességében elmondható, hogy az evangélikus egyház szervezete erőtlenségeket is mutatott. Ez azonban érthető, ha végiggondoljuk, hogy országos törvényben biztosítva csak 1608-tól volt lehetőségük a protestánsoknak, hogy a római egyháztól függetlenül szervezkedjenek. Az itt lehetőségként adódó néhány évtized pedig nem volt elegendő arra, hogy ezek az egyházszerkezeti formák meg is szilárduljanak, vagyis olyan belső erőre tegyenek szert, amely ellene tudott volna állni a katolikus restaurációs törekvéseknek.

III. 1. 4. Belső lelki élet, a pozitívumok

Ebben a fejezetben olyan belső dolgokat sorolok föl, amelyek egyértelműen mutatják az evangélikus egyház erejét. Itt elsőként az egyházfegyelemmel kell foglalkozni. Minden olyan bűnt megbüntettek, ami a gyülekezet életére nézve káros volt, így nem csupán a nagyobb bűnöket, mint a paráznaságot és lopást, hanem a káromkodást, az istentiszteletek hanyagolását vagy éppen egymás szidalmazását is. A bűnbánat tartáshoz hozzátartozott, hogy a templom előtt egy bizonyos helyen ott kellett állnia az „elkövetőnek” egy vagy több istentiszteleti alkalommal, a fejére fekete posztóból készült leplet borítottak. Az egyházi fegyelem megtartásában a külső, világi hatóságok, úgymint a városi tanács vagy a földesúr is segítségére voltak a gyülekezeteknek.

Az iskoláztatás szintén fontos szerepet töltött be a protestáns egyházak életében. Az egyik legfontosabb iskolája a Dunántúli evangélikusoknak Csepregen volt. 1621-ben a várossal együtt az iskola is elpusztult, ám az újjáépítés után nagy terveket szőtt az egyházkerület Csepreg iskolájával kapcsolatban. Nádasdy Ferenc katolikussá válásával a csepregi iskola központi szerepét a kőszegi vette át. Ennek az iskolának a fenntartásához az egyházkerület is hozzájárult. A XVII. században fontos szerepe volt a külföldi tanulmányutaknak is. Ennek szintje nemhogy elmaradt volna a XVI. századitól, hanem még magasabb szintet öltött.

„Ami a magyarok külföldi iskolázottságát illeti, elmondhatjuk, hogy Luther és Melanchthon korától egészen máig, soha többé nem érte el ugyanazt a magasságot, mint ami a 17. század második felében napfényre került. A magyarok szellemi tevékenysége európai színvonalon állt és kijutott a birodalom határain túlra.”⁴⁰

³⁸ Vesd össze Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 660-661. Érdekesebb pontjait lásd a függelékben 6. szám alatt.

³⁹ Vesd össze Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 669-671. Fontosabb pontjait lásd a függelékben 7. szám alatt.

⁴⁰ Obál i. m. 47.

Az evangélikusok túlnyomó részt német területeken tanultak, Wittenberg, Jéna, Lipcse, Königsberg, Altdorf voltak a leginkább látogatottak.

Végül azokról a dolgokról szeretnék említést tenni, amelyek kifejezetten belső tartásról és erőről tanúskodtak. Ide sorolom azokat az eseteket, amikor egy másik egyház lelkésze tért át az evangélikusokhoz. A római egyháztól lépett át 1620-ban egy szombathelyi kanonok, aki később az evangélikusoknál egyházkerületi jegyző is lett, 1635-ben páli plébánosa, 1631-ben egy komáromi valamint egy dalmát szerzetes, 1634-ben egy bencés, 1636-ban egy pozsonyi pálos szerzetes, 1638-ban egy premontrei kanonok, 1640-ben egy győri kanonok és esperes, a református egyházból pedig 1629-ben, 1631-ben és 1643-ban léptek át lelkészek.⁴¹

Belső tartásról tanúskodnak azok a gyülekezetek, amelyek templomfoglalás után ismét talpra álltak. Ilyen a hegyeshalmi gyülekezet, amely megtartotta hitét és új templomot épített. Hasonlóképpen állt talpra a mosonszentjánosi, rajkai és mosonszolnoki gyülekezet is⁴².

Itt áll előttünk egy kép az evangélikus egyház XVII. századi életéről. Ebből világosan és egyértelműen látható, hogy esetleges gyengeség egyedül az egyházszervezet terén látható. Ami pedig a belső életet illeti, a patrónusok hitváltása sem volt képes megtörni az evangélikus egyházat, így kimondható, hogy nem az evangélikus egyház belső gyengesége okozta a katolikus restauráció nagy arányát 1608 és 1670 között.

III. 2. Reformátusok belső élete

A református egyház belső életénél ugyanazt az alapelvet követem, mint az evangélikus egyház belső életének vizsgálatánál. Azt igyekszem ugyanis feltárni, hogy a református egyház belső élete rendelkezett-e olyan belső fogyatékoságokkal, amik indokolták volna a katolikus restauráció erejét. Az mindenesetre tény, hogy az egyháztörténet írásban több helyen előjön annak a megfogalmazása, hogy a református egyház, az evangélikus egyházzal egyetemben, belső gyengeséget mutat. Nagy Géza a református egyház XVII. századi történetéről írt munkájában a következőt fogalmazza meg:

„Mintha a folyóvíz elkezdene visszafelé folyni, fogyni kezd az igazhívők száma... A hit egyszerű, mindenkitől egyaránt érzett igazságait felváltják a dogmák útvesztő szövevényei, a lelkek vezetése és gondozása helyett előtérbe lépnek az egyházszervező munkálatok.”⁴¹

Más összefüggésben, de csaknem ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg Révész Imre, akit Péter Katalin idéz:

„A 17. század első felében – egyes egyháztörténészek, közöttük Révész Imre református püspök szerint – az új egyházak a hívek igényeit elhanyagolták.”⁴²

Végül pedig még egy idézet álljon itt a protestáns egyházak belső életét illetően:

„...a XVII. századi Magyarországra érkező puritán gondolatok legfontosabb és a magyarságban legnagyobb hatással megjelenő része a teológiai puritanizmus, a vallási életet illető reformok. Erre rendkívül nagy szükség volt, mert az alig félszáz éve létrejövő protestáns egyházak (...) máris megmerevedni látszottak.”⁴³

Ezekben a megfogalmazásokban igazat adok annak, hogy az egyházszervezés munkái az előtérbe léptek, hiszen a XVII. század adott lehetőséget arra, hogy a protestáns egyházak ezt megtegyék. Csakhogy az is egészen biztos, hogy a lelkekkel, a hittel is ugyanolyan komolyan foglalkoztak a református egyházon belül. Az pedig egyáltalán nem tapintható ki a rendelkezéseimre álló korabeli feljegyzésekből, hogy a dogmatizmus megölte volna a tiszta hit

⁴¹ Az áttért lelkészek sorához lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 129., 93., 427., 677. oldalait.

⁴² A talpraálló gyülekezetekhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 552-556. oldalait

¹ Nagy Géza: A református egyház története 1608-1715. Historia Incognita. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2008. 213.

² Péter Katalin: A katolikus megújulás i. m. 14.

³ Balogh Judit i. m. Internetes forrás.

iránti igényt és emiatt merevség jelentkezett volna a belső életben. Talán az európai protestáns egyházakra igaz lehet⁴, de a magyar protestantizmusra, ahol a külső támadás, a feszültségek állandó mozgásban tartották az egyház életét, egyáltalán nem igaz. Újra és újra szükség volt arra, hogy megfogalmazzák a hitelveiket, amiket a törvénykönyvekben nyomon követhetünk. Az tehát minden bizonnyal igaz, hogy a szerveződés, formálódás kora az 1608-1670 közötti időszak.

A református egyház belső életénél is ugyanazokat a jelzőpontokat veszem szemügyre, amiket az evangélikus egyháznál: a zsinatokat, a lelkészek életét, az egyházszervezet kérdését, amin belül a presbitériumok megalakításával külön is foglalkozom, végül pedig a hiányosságokat és pozitívumokat sorolom elő, hogy ilyen formában, ha nem is teljes képet, de mindenképpen átfogó képet kapjunk a református egyház belső életéről.

Ezt a fejezetet Kocsi Csergő Bálint imádságával indítom útnak, ez is jelzi a református egyház életének XVII. századi belső mozgását:

„Isten, aki a nagyon hűséges dajkák alatt, a nevedben alapított magyar evangéliumi egyházakat a legreménytelenebb időkben sem hagytad el, hanem jóakarattal a megdézsmáló üldözések fergetegeitől és hullámaintól, ellenségeik irigységére és bosszúságára megmentetted és a nyugalom kikötőjébe vitted: engeddd most is kegyelmesen, hogy a jelenlegi veszedelemből kiszabaduljanak és kinyújtott karod által, ellenségeid megszegyenítésére, régi szabadságuk birtokába visszajussanak. Dajkáikat, akiket eddig ezer veszély között saját állásukban megvédtél, továbbra is véd meg, gyűjtsd egybe a szétszórtakat, munkáld, hogy előző helyeikre visszajussanak, az elhunytakat méltó utódaikkal elevenítsd meg: hogy kölcsönösen, azoknak a Veled együtt való gondviselésében bízó, sanyargatott egyházak elnyerhessék az üdvözítő hitnek, reménynek és szeretetnek szabad vallását, és amit megnyertek, háborítás nélkül addig birtokolják, míg nem eföldi küzdelmük előrehalad, és az égi dicsőségbe ér el. Ámen.”⁵

III. 2. 1. Zsinatok

A zsinatoknak a református egyházban is az volt a célja, hogy meghatározza a külső és belső kereteket, amik között az egyházi szolgák feladataikat ellátják. Ebben a meghatározásban természetesen benne vannak azok a nem lelkészi személyek is, akik az egyházban az Isten dicsőségére végezték szolgálatukat. A keretek területenként változtak, amit jól mutat a XVII. század zsinatainak sokszínűsége, a részzsinatok akár egy egyházmegyére nézve is határoztak meg új rendelkezéseket, ahogyan azt az ottani egyházi élet megkívánta. Hodászi Pap Lukács tiszántúli püspök 1610-ben fogalmazza meg ezt:

„Az egyházkormányzás törvényeinek éppúgy, mint a szükséges és ékes szertartásoknak, a különböző és egymással ellentétes körülmények miatt, nem lehet mindenütt és minden időben ugyanaz az alapja.”⁶

Megmagyarázza ez a gondolat azt is, hogy a különböző egyházkerületek miért nem akarták mindenütt ugyanazokat a szabályokat bevezetni. Nyilván voltak olyan jelek, amelyek egyes egyházkerületek közeledését mutatták, de ez még nem volt egyenlő azzal, hogy azoknak kánonait minden további nélkül átvették volna. Erre a közeledésre nagyon jó példa a

⁴ A pietizmus elsöprő megjelenése is ezt mutatja, ennek pedig első komolyabb megnyilvánulása Jacob Philipp Spener „Pia Desideria” című művének 1675-ös megjelenése. Ha erre a német protestantizmus történetében szükség volt, már pedig a későbbi egyháztörténeti események azt mutatják, hogy ez a megújulás továbblendítette a már megkövesedett egyházat, akkor az is feltehető, hogy a XVII. század német protestantizmusa sokkal több időt töltött a dogmák között, mint az emberek között. Az is a kérdéskörhöz tartozik, hogy a német egyházak már a XVI. század során kialakítják szervezetüket, így csaknem 100 éves előnyben vannak a magyar protestánsokhoz képest. Az is igaz ugyan, hogy Magyarországra is elérkeznek a megújító elképzelések a XVII. század folyamán, ám ezek a Dunántúlon és Felső-Dunamelléken komoly hatást nem gyakorolnak. Ennek oka pedig abban keresendő, hogy folytonos változásban élnek ekkor ezen a területen a protestáns egyházak.

⁵ Miklós Dezső i. m. 141.

⁶ Nagy Géza i. m. 399.

Dunántúli és a Felső-Dunamelléki kerületek élete. 1613 júniusában Komáromban részzsinat volt, amelyen megjelent Pathai István dunántúli püspök is⁷. Ez az első olyan alkalom amiről tudunk, hogy a két egyházkerület a zsinatok alkalmával kifejezte testvériségét. A későbbiek során tovább erősödött a jó kapcsolat, míg aztán a XVII. század végének üldöztetése teljesen egybekovácsolta a két egyházkerület gyülekezeteit és lelkészeit⁸.

A zsinatok legfontosabb tevékenysége a kánon alkotás volt, vagyis az egyház törvényeinek a megfogalmazása, valamint ezeknek a törvényeknek a végrehajtása. Több esetben találkozunk azzal, hogy a zsinat alkalmával fegyelmezési esetekre is sor került. A kánonalkotás a két egyházkerületben, hasonlóan a többi protestáns egyházkerületekhez, már a XVI. században megkezdődött. Ezek közül elsőként a bars megyei kánonokkal foglalkozom, hiszen ezek korszakunkban is érvényben voltak. A Dunántúli Egyházkerület 1612-ben megalkotja saját törvénykönyvét, amelyet 1623-ban követ a Felső-Dunamelléki Egyházkerület is. A dunántúli kánonokon több esetben módosítanak, amikor új egyházszervezeti elemekkel bővítik ki, így jelentősebb formában az 1618-as valamint az 1630-as zsinatokon. Amikor Czeglédi Pál 1641-ben püspök lett Dunántúlon, akkor a komjáti kánonok, amelyeket ő állított össze, itt is megjelennek és elterjednek. Azonban teljes törvénykezési szinten lévő egység nem jött létre a két egyházkerület között.

A zsinatokat időrendi sorrendben tárgyalom majd és nem veszem külön a két egyházkerület összejövetelét. Ezek közül a legelső az 1592-es galántai zsinat. Ezen fogadták el az úgynevezett bars megyei kánonokat, amelyek Mokos Gyula szerint⁹ egészen 1623-ig, a komjáti kánonok elfogadásának időpontjáig voltak érvényben. Zoványi Jenő úgy gondolja, hogy csak 1595-ig éltek ezek a törvények, azután ezeket a felsőmagyarországi cikkek váltották fel.¹⁰ Én azonban úgy gondolom, hogy igazat kell adnunk Mokos Gyulának, vagyis hivatalos formában egészen 1623-ig, a komjáti kánonok elfogadásáig érvényben voltak. A bars megyei kánonok még erőteljesen magukon hordozzák a XVI. századi léggörít. Csak azokat a lényeges pontokat fogalmazzák meg, amelyek ekkor hozzátartoztak az egyház életéhez. Így az egyházszervezettel nem foglalkozik, hiszen annak kialakulása csak a későbbiekben történik meg véglegesen. Ezekből a kánonokból inkább csak érdekességként, illetve összehasonlítás céljából ragadtam ki néhányat. Az esküvő napjával kapcsolatban így nyilatkozik a törvénykönyv:

„Az Úr napján senkit meg nem esketünk, miért az szent nap szent életet kíván, az emberek kegyig az házasságnak lakodalmiban sok hévságos dolgokat cselekednek: részegeskednek, kajabajálnak, éktelenül szöknek, az ígét elmulatják, kiket Isten igen bán és tilt; azért mi is tiltjuk az úrnapiján való házassulást.”¹¹

A lelkészekkel kapcsolatban egy nagyon fontos szempontot fogalmaz meg, mégpedig az önismeret és a külső visszajelzés alapján való tisztánlátás fontosságát:

„Senki az tanítók közzül nagyobb terhet fel ne vegyen, hanem az [mennyit] ismer magában hogy elviselhet; azért senki nagyobb jövedelemnek okáért helyét ne változtassa.”¹²

Természetesen az egyházfegyelem kérdéskörében is állást foglal a kánonos könyv, ami mind az ezt megelőző, mind pedig a későbbi kánonokban kulcsfontosságú volt. Az egyházfegyelemről így nyilatkozik:

„Minden nyilván való czégéres bűnben élő heverő embereket, az kik életüket jobbítani soha nem akarják, mint az részegeket, hamis-esküvőket, szitkos-átkozókat, lopókat, paráznákat, uzsorával kereskedőket és egyébféle botránkoztatókat kitiltunk az keresztyén

⁷ Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 157.

⁸ Szervezetileg csak 1734-ben egyesült a két egyházkerület.

⁹ Lásd Mokos Gyula: A Herczegszöllősi Kánonok. Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1901. 242.

¹⁰ Lásd Ladányi Sándor: Egyháztörténeti Lexikon. i. m. 51.

¹¹ Mokos i. m. 246.

¹² U. o.

gyülekezetből, hogy az kik megtérendők, megtérjenek, az kik kegyig jobbulni nem akarnak, nyilván legyenek; miképpen hogy eleitül fogva ez szokás az Istennek népe között megtartatott. Addig kegyig az kitiltottak be ne vétessenek, míg az Istent és a keresztyéneket meg nem követik.”¹³

Dunántúlon a reformátusok, közvetlenül az evangélikusoktól való hivatalos szervezeti különválás után, 1612-ben Köveskúton tartottak zsinatot. Pathai István püspöknek ez volt az első komolyabb ténykedése. Szeretné jól körülhatárolni azokat a kereteket, amiken belül a református egyház életét elképzeli. A rendelkezések között van egy-kettő olyan, amelyik mai szemmel nézve akár túlzottan keménynek is tűnhet. Így például azt a lelkészt, aki meghívás nélkül szolgál egy helyen, esperesi megintés után egy évig fogva kell tartani. A gyülekezet, amelyik ok nélkül bocsátja el lelkészét, egy időre nem kap új prédikátort, ha valaki pedig mégis odamenne, örökre eltiltják a lelkészi szolgálattól. Ugyancsak a lelkészek védelmében jelenik meg a rendelkezés, hogyha egy gyülekezet csökkenti a lelkész járandóságát, akkor onnan visszahívják a prédikátort, ha a lelkész mégis hajlandó lenne ilyen feltételek mellett is szolgálni, akkor a prédikátort elűzik. A zsinat megalkotta a törvénykönyvet, amely 55 törvényben fogalmazta meg az egyházon belüli elvárásokat¹⁴. A kánonos könyv nagyobb részt az egyház szervezetével és a lelképásztorokkal foglalkozik, egy-egy rövid szakaszban tér csak ki az egyházfegyelemre, vagyis a gyülekezeti tagokra, a tanítókra, valamint a diákokra. Nem véletlen, hogy a törvénykönyv a későbbi évtizedekben folyamatos korrekcióra szorult, hiszen sok hiányosságot mutatott a változó egyházi élethez képest. A záró rendelkezés egyértelműen mutatja azt az igényt, hogy a református egyháznak lelkésze csak az lehet, aki a törvényeket elfogadja és magát azoknak aláveti.

Az első komolyabb bővítés és korrekció az 1618 novemberében tartott szentlőrinci zsinaton történik meg. Rendelkezik a lelkészi felavatás minimumáról, vagyis kimondja, hogy lelkésznek ne avassák fel azt, aki legalább Syderius kátéját magyar nyelven nem tudja. Az is kitűnik a zsinaton, hogy a köveskúti zsinat 51. kánonát, vagyis a kenyérral történő úrvacsoraosztást nem sikerült minden helyen bevezetni¹⁵. Ezen a zsinaton történik meg az egyházközségek összeírása, valamint a presbitereknek, az esperesek segítőinek megválasztása. Ez a mai egyházmegyei tanácsosnak megfelelő tisztség volt. Az 1619-es pápai zsinat határozta meg az egyházmegyei presbiterek feladatkörét¹⁶.

A Felső-Dunamelléki egyházkerület az 1619-es sóki zsinaton bízta meg Czeglédi Pált (a későbbi dunántúli püspököt), hogy gyűjtse össze a még érvényben lévő kánonokat. Az elkészült gyűjteményt az 1623-as komjáti zsinat elé terjesztette. Ezeket az úgynevezett komjáti kánonokat később a Dunántúli, valamint a Dunamelléki Egyházkerület is elfogadta. A kánongyűjtemény mintegy 250 éven keresztül volt érvényben¹⁷. A komjáti kánonok öt részből állnak. Az első szól „Az igaz hit megtartásáról és a püspökök felavatásáról és kötelességeikről”¹⁸, a második „Az esperesekről”¹⁹, a harmadik „A közönségesen úgynevezett presbiterekről vagy az egyházak lelképásztorairól”²⁰, a negyedik „Az iskolákról”²¹, az ötödik pedig „A gyűlésekről”²². A gyűjteményben rengeteg korábbi zsinatról, illetve Szentírásból

¹³ Mokos i. m. 248-249.

¹⁴ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 175-194. Az általam fontosabbnak tartottakat lásd a függelékben 8. szám alatt.

¹⁵ Körmenten például már 1613-ban sikerül az 1612-es rendelkezést bevezetni, azonban egy másik egyházmegyei központban Németújváron csak 1626-ban történik ez meg. Még Kanizsai Pálfi János püspöksége (1629-1641) alatt is foglalkoztatja a kérdés az egyházkerületet. Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 207.

¹⁶ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 204. A rendelkezés szövegét lásd a függelékben 9. szám alatt.

¹⁷ Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 429., 432.

¹⁸ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 434.

¹⁹ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 447.

²⁰ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 453.

²¹ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 476.

²² Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 481.

vagy reformátoroktól való idézet van. Bevezetésként Kálvintól idéz az összeállító, hogy miért van szükség az egyházban a rend megtartására. Alapvetésként a hittel kapcsolatban idézi a három hitvallást, úgy mint az Apostoli, az Athanasius-féle és a Niceai Hitvallást. A gyűjtemény a következő zsinatok határozatait veszi elő a megalkotott kánonok igazolásaképpen: Karthagói I., II., III., és IV. zsinat, Antiochiai zsinat, Orléans-i II., IV. és V. zsinat, Toledói I., IV. és XI. zsinat, Szárdikai zsinat, Kalcedóni zsinat, Sevillai II. zsinat, Orange-i I. zsinat, Arles-i II. zsinat, Brágai II. zsinat, Milévei Zsinat, Niceai I. zsinat, Neocezárei zsinat, Laodíceai Zsinat, Mainzi Zsinat, Konstantinápolyi VI. egyetemes zsinat, Agdei zsinat, Trullumi VI. közönséges zsinat. Idéz továbbra is Kálvintól, valamint Theodoretustól, Hieronymustól, a Helvét Hitvallásból. Természetesen a Szentírás idézetei sem maradhatnak el a kánongyűjtemény megalapozásából²³. Czeglédi Pál komolyan vette a megbízást, vagyis teljes részletességgel szedte össze azokat az egyházi törvényeket, amelyek a korábbi évszázadok során az egyházban érvényben voltak. Kathona Géza véleménye is alapvetően pozitív ezzel a munkával kapcsolatban:

„Czeglédi Pálnak a Komjáti Kánonokban mutatkozó tradicionalizmusa (...) mellőzi a formális párhuzamokat és az üres hivatkozásokat s az ökumenikus és provinciális zsinatok végzéseit szervesen beilleszti saját kánonoskönyvébe. (...) E ténykedés tudatos törekvés az egyházi berendezkedés ó- és középkori jogfolytonosságának fitogtatására.”²⁴

A komjáti kánonok negyed évezreden keresztül határozták meg a Felső-Dunamelléki, a Dunántúli és a Dunamelléki egyházkerületek életét²⁵.

1629 márciusában újabb elemmel bővült Dunántúlon az egyházi vezetés és szervezet. Ekkor állítják fel az egyházkerületi presbitériumot, amelynek 24 tagja van. Ez megfelel a mai egyházkerületi tanácsnak.²⁶ Megállapítják a zsinaton az esperesek és lelkészek hivatalos eskü formáját is, amelyben a felettes egyházi szerveknek engedelmességet fogadnak:

„Én, amely hittel megesküdtem Istennek és az eklézsiának, mikor az egyházi tisztet felvettem: azon hittel fogadom és kezem kiadásával minden tisztességes dolgokban engedelmességemet ajánlom püspök uramnak és senior uraimnak.”²⁷

A korszak egyik legkiemelkedőbb zsinata az 1630. június 18-19. napjain Pápán tartott zsinat. Itt ismételten meghatározzák az egyházkerületi tanács létszámát, amely 24 tagból áll, huszonötödik pedig a püspök, aki ennek a tanácsnak az elnöke. Kimondja azt is a zsinat, hogy közzsínatnak csak azt lehet nevezni, ahol vagy mind a 24 tanácsstag jelen van, vagy csak nagyon kevesen hiányoznak belőle.²⁸ Az úrvacsoráról elrendelik, hogy minden hónapban újhold vasárnapján és a három főünnepen, húsvétkor, karácsonykor és pünkösdkor kell kiszolgáltatni. Legfontosabb intézkedés a gyülekezeti presbitériumok²⁹ felállítása az egész egyházkerületre nézve.

„Minden egyes gyülekezetben az esperesek befolyásával, és pedig az egyházlátogatás idején azon hallgatók közül, akik kegyesség és a Krisztus dicsősége iránt való buzgalom tekintetében mások fölött kitűnni látszanak, néhányan kiválasztatva a lelkész mellé rendeltessenek, hogy éppen abban a gyülekezetben, annak oldala mellett legyenek

²³ A komjáti kánonokra vonatkozó adatokat illetően lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 433-486.

²⁴ Kathona Géza: Ó- és középkori ökumenikus és provinciális zsinatok kánonainak hatása. Tradicionalista törekvések a Dunántúlon és Felsődunamelléken 1612-1632. in. Theologiai Szemle Úf. XXIII. 1980. 4. szám 234.

²⁵ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 438-481. Az általam fontosabbnak tartott kánonok ismertetését lásd a függelékben 10. szám alatt.

²⁶ Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 266.

²⁷ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 267.

²⁸ A Dunántúli egyházkerületben tulajdonképpen ezzel alakult ki végleges formájában az egyházszervezet, hiszen az egyházmegyei presbitérium felállítása után megtörténik az egyházkerületi presbitérium felállítása is. A zsinat körülhatárolja a közzsínat fogalmát is. Azzal pedig, hogy a gyülekezetekben is elrendeli a presbitériumok felállítását, teljessé teszi mindegyik egyházszervezeti szintet. Érzékelhető tehát, hogy az egyházi szervezet fokozatosan épül csak ki, azt újabb és újabb pillérekkel támasztják meg. Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 282.

²⁹ A presbitériumok kialakulásának történetével a III. 2. 4. fejezetben külön foglalkozom majd.

mintegy egyházi tanácsosok, erkölcsi felvigyázók és az egyházi fegyelem gyakorlásában hűséges segítőtársak, akik az imádkozó Mózes kezeit az amalékiták ellen fenntartják, hogy kifáradva el ne lankadjanak, akiket az esetleges ügyek elintézése végett a lelkész tartozik magához meghívni, s azoknak közös tanácsával magát megszilárdítani s a fegyelmet gyakorolni”.³⁰

A zsinat nagy érdemének tartja Nagy Géza az egyházfegyelem megerősítését is.

„Nagy áldás a dunántúli kerületben a Kanizsai által életbe léptetett zsinati cenzúra (...). Itt előbb a püspök, majd az esperesek, proseniorok, presbiterek (egyházmegyei képviselők, kerületi assessorok), végül a lelkészek és rektorok felett tartanak, az érdekeltek eltávolításával, vizsgálatot a zsinat tagjai. Ezután a püspök vagy az egyik esperes közli velük kifogásaikat a »kölcsonös jobbítás« céljából, és együtt úrvacsorát vesznek.”³¹

Ez az 1630-as zsinat tehát azon túl, hogy teljessé tette az egyházi szervezetet, még az egyházfegyelem, az örökös terén is előlépett.

Az egyházi szervezet egy további lépése volt a zsinat összetételének kiterjesztése a nem lelkészi, úgynevezett világi egyháztagnokra. Amikor az 1635-ös zsinat összehívására sor kerül, akkor a meghívó levélben a püspök leírja, hogy a lelkészek mellett jöjjenek el az iskolarektorok, valamint akár a gondnok, akár egy-két gyülekezeti tag: „jóhírű férfi”. A zsinat nem volt túl sikeres, hiszen a somogyi egyházmegyéből csak a két kiskomáromi lelkész jelent meg, a körmendiből 16, a pápaiból 14, a veszprémiből ugyanennyi lelkész³². A felavatott 9 lelkésszel együtt sem érte el az összes lelkész két ötödét a jelenlévők száma (37%). Ezt a problémát úgy igyekezett Kanizsai Pálfi János püspök orvosolni, hogy még ugyanebben az évben részszinatot tartott a pápai, veszprémi és körmendi egyházmegyék lelkészeinek, ahonnan 40 résztvevő érkezett, majd az 1636-os év elején a somogyi egyházmegye lelkészeinek, ahol 26 volt a résztvevők száma³³. A püspök igyekezete nem volt hiábavaló, sikeresen mozgatta meg ezekkel a részszinatokkal egyházkerületének kevésbé aktív lelkészeit.

Az eddigi zsinati döntéseken túl egy részszinati szabályzatot is megemlítek itt, mégpedig azt, amelyiket 1649-ben a veszprémi egyházmegyében alkottak és amelyet 1652-ben Nagyszombatban is megerősítettek³⁴. Ez az egyházi rendszabály „a faluknak avagy helységeknek, abban a prédikátorok, bírák és esküdtek, sőt az egész község tisztiről és magukviselésekről írott törvények és rendelkezések.”³⁵ A szabályrendelet lényege az egyházfegyelem megerősítése volt³⁶, ahol nem ismert részrehajlást, vagy kivételt.

A zsinati rendelkezések közül megemlítek még egyet, amelyet a Felső-Dunamelléki egyházkerület életéből megőrzött az utókornak az egyházkerületi jegyzőkönyv. Álljanak hát itt a zsinat által hozott végzések, amelyek a részegen meghalt emberről, a betegek úrvacsoráztatásáról, illetve az egyházfegyelem részrehajlás nélkül való végzéséről szólnak.

„Farkasdon Közönséges Gyülésünkben, minémű dolgokrul edgyező akaratbul lett Deliberatióunk, mellyek punctuatum így következnek: 1. A részegségben meg holt embereknek számár temetések legyen, és a közönséges temető helytül is az ollyaténok el tiltatnak, és a nép is ne kisirje ki őket. Jer. 22:19³⁷. Esa. 22:18³⁸ 2. A betegekhez nem kell vinni a Communiót, hanem minden hólnapban administraltassék, és akkor a kinek jó lelki buzgósága vagyon, egészségben élhet vele, ha pedig olly hosszú ideig való beteg

³⁰ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 289.

³¹ Nagy Géza i. m. 411.

³² Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 328.

³³ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 329.

³⁴ Vessd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 533-534. A szabályrendelet fontosabb részeit lásd a függelékben 11. szám alatt.

³⁵ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 532.

³⁶ Ezt a rendeletet vessd össze a simontornyai bég rendeletével. Függelékben 2. szám alatt olvasható.

³⁷ „Úgy temetik el, mint egy szamarat. Kivonszolják, kidobják Jeruzsálem kapuin.”

³⁸ „Egy csomóba göngyöltve becsomagol, és labdaként hajít egy igen tágas földre. Ott halsz meg, ott lesznek ragyogó szekerleid, te, urad házának gyalázata!”

találják ki erőtlensége miatt a Templomban nem mehetne, a Predikátor a Templomban való Közönséges Communiót vigye az olyan betegnek Házához, és a Község ott kommunikállyon, és ha a beteg vigasztalást kíván a Predikátor mennyen vigasztalni, de ne communicaltassa. Jac. 5:14³⁹. 3. Minden személy válogatás nélkül, a nyilván való czéges bűnből tapasztaltatott emberek ellen, az Ecclesiastica Disciplina⁴⁰ meg tartassék, nem lévén tekintet senkinek személyére, ha szintén a Magistratus meg kegyelmez is nékie. Joh. 9.25⁴¹, 1 Cor. 5.5⁴² Hozzá adattatik az is, Amaz rút szitkokkal szidalmazóknak is, a kik ördög teremtettével, és más ilyenekkel szitkozódznak, vagy káromkodnak, azon büntetések leszen. Lev. 24.16⁴³.⁴⁴

Az egyházkerületek szervezeti életét, így a zsinatok tartását is megnehezítette a későbbiek során a garázdálkodó német katonaság, amely az 1662-es országgyűlésen is panaszra adott okot. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Felső-Dunamelléki egyházkerület 1663 és 1673 között nem is gyűlt össze, hogy zsinatot tartson. Összességében mégis elmondható, hogy a zsinatok tartásának rendszeressége, illetve az a tény, hogy a református egyházkerületek mindig új törvényeket hoztak, az egyház belső erejéről tanúskodnak.

III. 2. 2. Lelkészek élete. „A nép olyan, amilyenek a papjai.”⁴⁵

A lelkészek életét, mint azt fentebb láthattuk, nagyon komolyan körülírták a törvények. Mégis akadtak olyanok, akik ezeket a törvényeket megtartani nem akarták, és így az egyházi fegyelmezés eszközeit vonták magukra. Az alsóörsi zsinat 21. kánona kimondja, hogy miként kell eljárni azzal a lelkésszel szemben, akinek valamilyen hibája kitudódnék:

„ha egyik lelki tanító a másikban olyan vétet talál, mely miatt az Isten tisztessége megszidalmaztatnék, intsék meg őket maguk között: aki ellene támadna a jó intésnek és meg nem jelentené azt a szent gyülekezetnek, kivettessék.”⁴⁶

Ebben az időszakban azonban nem csupán a rendes fegyelmezést alkalmazták az egyházi előjárók. Voltak olyan esetek, amikor külső erőt is alkalmaztak. Pathai István a szentgáli prédikátort engedetlenségéért a pápai tömlöcbe zárattja, a kővágóörsi részeges lelkészt pedig katonákkal fogatja el. Kanizsai Pálfi János a kiskomáromi vár börtönébe vetteti az ottani lelkészt, amiért ez a szigetvári török agától kérte egy lutheránus szellemben tanító lelkésztársának eltávolítását. Voltak tehát problémák a lelkészi társadalomban. Most ezeknek a tárgyalására térek át, hasonlóan, ahogyan az evangélikus egyház lelkészeinél tettem.

Itt is problémaként jelentkezik a részegség. Az 1618-as egyházlátogatás jegyzi fel az egyik lelkésztől: „És az Predikátor az mint el vesztegetheti, minthogy tudatlan, részeges, kedvét keresi az szegenseknek.”⁴⁷ Szíjgyártó Lukács írja egy levelében Szenci Molnár Albertnek:

³⁹ „Beteg-e valaki közöttetek? Hívassa magához a gyülekezet véneit, hogy imádkozzanak érte, és kenjék meg olajjal az Úr nevében.”

⁴⁰ Egyházi Fegyelem.

⁴¹ „Erre ő így válaszolt: »Hogy bűnös-e, nem tudom. Egyet tudok: bár vak voltam, most látok.«”

⁴² „Átadjuk az illet a Sátánnak, teste pusztulására, hogy lelke üdvözüljön az Úrnak ama napján.”

⁴³ „Aki az ÚR nevét káromolja, az halállal lakoljon, irgalom nélkül kövezzék meg az egész közösség. Akár jövevény, akár bennszülött, meg kell halnia, ha káromolja az ÚR nevét.”

⁴⁴ Az 1654. május 14-én, Farkasdon tartott zsinat jegyzőkönyve. in. Protocollum Generale, Procuratum á Carissimo, ac Celeberrimo Dno Petro Magyarai, electo ac confirmato V. Tractuum, Comaromiensis, Tataiensis, Palánkiensis, Barsiensis, & Ürményiensis, Episcopo. a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye (8500 – Pápa, Március 15. tér 9.) 1. A Dunántúli Református Egyházkerület iratai. a) Jegyzőkönyvek.

⁴⁵ Seprődi János: Vallásos élet a XVI. és XVII. században. in. Protestáns Szemle, XVII. évf. 1905. 292.

⁴⁶ Nagy Géza i. m. 409.

⁴⁷ A németújvári, rohonci és szalónaki traktus egyházlátogatási jegyzőkönyve, 1618. január 1. in. Szerk. Keserű Bálint. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Körömdi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 225. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Patriánkra térek. Reformatore indiget⁴⁸. Keveseket ösmerek benne, az kiknek nagyobb gondjok ne legyen borokra, hogy sem bőrökre, inkább lölkökre.”⁴⁹ Ugyancsak ő jegyzi fel a szerdahelyi lelkésztől: „Dominus Taxoni, szánakodva irom, semmi jó magaviseletben nincsen. Szerdahelt lakja, borát gyakortabb hajtja, ki miatt magát is gyakorta elfelejti s nótában ejti.”⁵⁰ Italozás miatt intik meg a felpéci, kisbajomi, böhöneyei, gigei, kővágóörsi és egy ismeretlen helyen szolgáló lelkészt⁵¹.

A részegséggel kapcsolatos fegyvelmezés sok esetben zsinaton történt, mégpedig olyan formában, hogy a nem megfelelő erkölcsű prédikátor kötelezvényt írt alá megjobbulási szándékáról. Ezt örökítette meg az 1629. június 19-21. között megtartott Pápai zsinat jegyzőkönyve Szepesi Istvánnal kapcsolatban:

„Én Szepesi István kirül ez kerösztényi sz. gyülekezet, az egyházi méltóságos tisztet, éktelen cselekedetemnek érdeméjért, méltán le vette, s levonta volt, most pedig Isten indétásából, sok esedező könyörgésimre, ez kegyességre hajtotta magát hozzám, hogy ugyanazon egyházi tisztet is még vissza meg adná: Az Atya, Fiú és Szent Lélek, tellyes Szent háromság egy Istenre esküvén, kezem be adásával, ez Sz. Gyülekezetnek és annak böcsületes Praelatusinak, ilyen dologra kötelezem magamat. 1. Hogy az Úr Isten segítségéből, életemnek ez ideig való éktelenségét el hagyom, és életemet meg jobbitom. 2. Hogy egész életemben soha meg nem részegedem. 3. Hogy senkit rendezetlen életemmel megbotránkozttatni nem igyekezem. 4. Sőt tellyes tehetséggel azon leszek, hogy tisztemet és tudományomat, jámbor életemmel meg ékesítsem. 5. Hogy előttem járó Praelatusimnak az Urban engedelmes leszek. 6. In Summa. Minden igyekezetemet arra igazgatom, hogy az Isten én általam méltatlan edénye által dicsértessék, valahol fogok lakni, az én reám bizattatott kicsiny gyülekezet épülyön és az én keresztényi feleimis én felőlem jó hírt halhassanak. Ha pedig ezek ellen vakmerő elszánt gonoszságból, valami éktelenséget cselekednök és ha az esküvésemet meg szegnöm, bátor az Úr Istenis meg büntessen, és Püspök Uram, s ez Sz. gyülekezet ez esküvésemnek erejével, mindenütt valahol talál, megfoghasson és Egyházi Tisztetemnek rólam ujobb le-vonyásával, és perpetua objectioval meg büntethessen. Stephanus Szepesi.”⁵²

További gondot jelentett az egyházszerkezeti függés elleni fellépés. Ez azokban az esetekben jelentkezett, amikor az esperes vagy püspök beidézte az illető lelkészt nem megfelelő életmódja miatt, ám a prédikátor semmibe veszi az idézést és nem jelenik meg. Két ilyen esetről is beszámol Beythe Imre esperes egy levelében, megemlítve a hidegkúti lelkész viszálykodó életét is. „Össze hívtam volt az Újvár tartománybéli prédikátorokat hétfőn. De az Szent Eleki bé nem jöve, sem azok, akik vádolták Nagyságodnál. Az Hidegkútiis vakmerőségre vévén magát, nem jött bé. Tudja vétkét mind az fárában és az prédikátorok ellen közönségesen. Túrhetetlen dolog annak cselekedeti: mert az előbbi prédikátor özvegyét rúttja szidalmazza gonosz névben keveri szavával: és azon vagyon hogy az falubúlis el üzhetné. (...) Az pincét kit maga költségén ásatott volt az ura, tőle el vonta, borait kihányatta, abban el vezett sok része, káros miatta, mást sem kell az pince neki, kertét kit ő szépen egészen meg mívelt, el foglalta, egy fű szálat sem hágy, vagy hagyma fejet belőle neki ki vinni, feléje sem bocsátja, három szekér árpáját az mezőről el vitette és el csépültette, borsóját el hordta, gabonájátis mind el akarta venni és mástis, szépen drága költségén meg mívelt szőlejtis tőle el akarja vonni.”⁵³

⁴⁸ Megújítóra van szükség.

⁴⁹ Szijgyártó Lukács levele Szenczi Molnár Albertnek, Nagy-Megyerből, 1610. július 7-én. in. Dézsi i. m. 348-349.

⁵⁰ Szijgyártó Lukács levele Szenczi Molnár Albertnek, Nagy-Megyerből, 1610. július 7-én. in. Dézsi i. m. 349.

⁵¹ Az italozás problémáival kapcsolatban lásd a felpéci esethez Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 394., valamint Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Kisbajom 326., Böhönye 324-325., Gige 325., Kővágóörs 219., Ismeretlen 325.

⁵² 1629. június 19-21. között megtartott Pápai zsinat jegyzőkönyve. in. A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (2500 – Esztergom, Pázmány P. u. 2.), Batthyány gyűjtemény. Jelzet: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1. 223-224.

Komoly gondat jelentett több esetben a lelkészek pénzéhsége. Erről Klobusiczki András így írt I. Rákóczi György fejedelemnek:

„elhidje Nagyságod némely praedicatorinknak nem úgy fáj az templumnak per se⁵⁴ odaengedése, mint az proventusnak⁵⁵ avagy jószágnak odahagyása”⁵⁶ Az utóiratban pedig ezt írja: „A hátát is meg kellene ütteni jó praedicatorinak magának. Ebből is kitetszik, hogy csak zsíros konyha köll némelyiknek.”⁵⁷

További problémát jelentett az egyházon belüli egyenetlenkedés, rágalmazás, tiszteletlenség. A hidegkúti prédikátorról írja Beythe Imre:

„(...) Az kaltenpruni Jacobus Grajner prédikátort igen meg unta az fára, el idegenítötte őket magátul, szitkozódásaival, mert személy válogatás nélkül, mind prédikációban és mind az egy házon kívül egyaránt rútítja őket, hosszan prédikál és későre...”⁵⁸.

Egy lelkésznek a házastársával való viselkedését kifogásolja Asztalos András egy levelében: „itt nálunk házasult meg, bizonyára jámbor nemből való leánt vett el, de nem becsülli meg, nem él oly tisztességesen vele, az mint predicatorhoz illendő volna.”⁵⁹ Az egyházi törvényekbe ütköző magatartás miatt indult eljárás a nagynémetszentmihályi, két szentgróti, a tétí, kiscgörbői, hetesi⁶⁰, vasszentmihályi lelkészek ellen. A gyülekezettel kerültek összeütközésbe a lovászpatonai, acsádi, kaposmérői lelkészek. Szegedi Márton⁶¹ paráznasággal vádolt lelkészt pedig az alispán elfogatta és börtönbe záratta⁶². Nehézséget jelentett a hódoltsági területeken élő prédikátorok fegyelmezése⁶³, valamint az, hogy milyen módon történjen a felelősségre vonás. Pathai István fogalmazta meg ezt a dilemmát: „ha engedékenyebbek leendünk, vissza élnek engedékenységgünkkel”⁶⁴, „ha valóban szigorúskodunk, megvettünk.”⁶⁵ Pathai István szigorúságával kapcsolatban írta le a véleményét Tóth Ferenc:

„Kár, hogy az ő Hierárkhiája, ottan ottan a Polgári hatalomba is belevágott, a mit, a Krisztus Országa nem e Világból való lévén sem az Apostoloknak, sem azok által a tanításban az ő successoraiknak illy hatalom nem adattatván Pathainak, bár Püspök volt is, és az Angliai Püspöki igazgatást akarta is követni, tselekedni nem lett volna szabad. Illy hatalmát mutatta meg a Kövágó Örsi részeges Prédikátorra nézve, a kinek megfogására katonákat küldött; melly alkalmatossággal a Kövágó Örsi Ref. Ekklésia akár a Pap hibája miatt, akár Pathai keménységétől meg irtóztván, akár azon Ekklésia rendes Pap nélkül lévén, és mások által eszeltetvén a meg ijesztett Pappal edgyütt az Evangelikusok részére által ment. Az engedetlen Szent Gáli Pap Bakó Márton eránt pedig olly rendelést tett Pathai, hogy ha az Pápára megy, a Senior Pálfí János tésesse a vár tömlötzébe.

⁵³ Beythe Imre németújvári prédikátor levele Batthyány Ferencnek 1623. augusztus 8-án. Keserű i. m. 265-266. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

⁵⁴ Magában.

⁵⁵ Jövedelemnek.

⁵⁶ 1646. július 29. Klobusiczki András levele Rákóczy Györgynek. in. Szilágyi Sándor i. m. 485.

⁵⁷ 1646. július 29. Klobusiczki András levele Rákóczy Györgynek. in. Szilágyi Sándor i. m. 486-487.

⁵⁸ Beythe Imre németújvári prédikátor levele Batthyány Ferencnek 1623. szeptember 13-án. Keserű i. m. 270. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

⁵⁹ Asztalos András levele Szenczi Molnár Alberthez, 1608. március 6-án Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 253.

⁶⁰ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 326. A hetesi lelkésről szóló jegyzőkönyvi feljegyzést lásd a függelékben 12. szám alatt.

⁶¹ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 220-221. Az erről szóló levélrészletet lásd a függelékben 13. szám alatt.

⁶² A lelkészek fegyelmezési eseteihez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. következő oldalait: Nagynémetszentmihály 225., Szentgrót 211-212. és 450., Tét 395., Kiscgörbő 455., Lovászpatonna 177., Acsád 252-253.; valamint Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. következő oldalait: Hetes 326., Kaposmérő 325., Szegedi Márton 220-221.; illetve Vasszentmihályhoz lásd Pataky László: Örség i. m. 93.

⁶³ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 327.

⁶⁴ Thury Etele: Adatok a régi dunántúli reform. egyházkerület történetéhez. IV. in Dunántúli Protestáns Lap VIII. évf. 1897. 48. szám 755.

⁶⁵ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 219-220.

Valamint azon Papot is meg fogattatni parantsolta, a ki a hozzá vitt kisdedet, meg sem nézvén ha még él e vagy nem, meg keresztelte.⁶⁶

Bár a lelkészek fegyelmezési esetei széles skálán mozognak és a számonkérési módszerek sem voltak mindig megfelelőek, összességében megállapítható, hogy a lelkészek tudásbeli, erkölcsi helyzete nem indokolta a katolikus restauráció erejét.

III. 2. 3. Az egyházszervezet

A református egyház szervezetének kialakulását már a zsinatok végzéseiből érzékeltetni lehetett. Jól nyomon követhető az az évtizedes folyamat, aminek következtében aztán 1630-ban véget ért a formálódás és többé-kevésbé megszilárdult az egyházszervezet. Ez természetesen csak abból a szempontból igaz, hogy kialakultak lépcsőzetesen az egyházi szervek és mindegyikre megfelelő számú tisztségviselőt állítottak. A tisztségek feladatainak újrafogalmazása a későbbiekben is zajlott. Először azt tekintem végig, hogy milyen egyházmegyei keretek között éltek a reformátusok ebben az időszakban, majd a püspökök rövid bemutatása következik.

Az egyházmegyéket illetően meglehetősen összetett képet kapunk. A gyülekezetek számának változásával egyes egyházmegyék megszűntek, vagy éppen összeolvadtak, mások pedig különváltak. Kocsi Csergő Bálint könyvében⁶⁷ lefekteti mind a superintendentiák, mind pedig a seniorátusok számát. A dunántúli superintendencia szerinte négy seniorátusból állt. Négy seniorátusa közül az első a veszprémi, melynek nagy része török adófizető, a második a pápai, a harmadik a kiskomáromi, amelynek gyülekezeteit 1664-ben a török feldúlta, magát az erődítményt is elfoglalta, ennek nyomán sok gyülekezet teljesen megszűnt, a negyedik seniorátus pedig az őri. A Dunán inneni, vagyis a Felső-dunamelléki superintendencia hat seniorátusból áll. Első a szerdahelyi, Samarja városával, második a komáromi, harmadik a tatai, aminek szintén vannak hódoltság alá eső részei, negyedik az ürményi, az ötödik a barsi, a hatodik pedig a morvai. A Kocsi Csergő Bálint által őrinek nevezett őrségi seniorátus területén több egyházmegye is volt, amelyek azonban az évtizedek során megszűntek: 1. Kőszegi, amely 1599-ben beolvadt a Németújvári Egyházmegyébe; 2. Németújvári, amely 1633-ban beolvadt a Körmentibe; 3. Vépi, amely 1612-ben olvadt bele a Körmentibe; 4. Vízlendvai, amelynek gyülekezetei 1624-ben a Németújvári, illetve a Kiskomáromi egyházmegyébe olvadtak bele; 5. Kiskomáromi egyházmegye nyugati része, amely Galambok kivételével megsemmisült; 6. Körmenti, amely 1634-től tömöríti a fenti gyülekezeteket. 1657-től a neve Őrségi egyházmegye⁶⁸. Az 1618-as szentlőrinci zsinat a következő hat egyházmegyét határozza meg a Dunántúli kerületben⁶⁹: Veszprémi (27 gyülekezettel), Pápai (29 gyülekezettel), Kiskomáromi (26 gyülekezettel), Németújvári (30 gyülekezettel), Körmenti (12 gyülekezettel) és Vízlendvai (11 gyülekezettel). Ez összesen 135 anyaegyház. Ezekon kívül további 12 gyülekezet van, amelybe a korábbi zsinatokon lelkészt avattak, ez összesen 147 gyülekezet⁷⁰. Névsorrendben a következő 7 egyházmegye élt tehát a Dunántúli egyházkerület területén 1608 és 1670 között: 1. Kiskomáromi, 2. Körmenti, más néven Őrségi, 3. Németújvári, megszűnt 1633-ban, 4. Pápai, 5. Veszprémi, 6. Vépi, megszűnt 1612-ben, 7. Vízlendvai, megszűnt 1624-ben. Így 1633 után 4 egyházmegyében élt tovább az egyházkerület, ezt az állapotot örökölte meg Kocsi Csergő Bálint. Az 1643-as zsinat jól mutatja a megfogyatkozást, ami időközben történt. Az 1618-as összeírás szerint 147 a gyülekezetek száma, ez 1643-ban már csak 118. Időközben megszűnt két egyházmegye,

⁶⁶ Tóth Ferenc: A helvétziai vallástételt tartó tul a dunai főtiszteletű superintendenciában élt superindensek, vagy református püspökök élete, e jelen való időkig lehozva. Győrben, Özvegy Streibig Jósefné betűivel. 1808. esztendőben. 74-75.

⁶⁷ Vesd össze Miklós Dezső i. m. 94-115.

⁶⁸ Az őrségi egyházmegye területén lévő korábbi egyházmegyék felsorolását lásd Pataky László: Őrség i. m. 3.

⁶⁹ Vesd össze Mokok i. m. 175-179. A Dunántúli Egyházkerület gyülekezeteinek felsorolását lásd a függelékben 14. szám alatt.

⁷⁰ Gyülekezetek és egyházmegyék összeírását lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 198-202.

amelyeknek gyülekezetei a Körmenyi egyházmegyébe olvadtak. Ennek az egyházmegyének ekkor 25 gyülekezete van, korábban a három egyházmegyének 54 gyülekezete volt, így ezen a területen vész el a hiányzó 29 egyházközség.⁷¹ Az 1650-es évből van a Felső-Dunamelléki egyházkerület gyülekezeteiről is egy részletes összeírás. Eszerint öt egyházmegye található az egyházkerület területén. A Somorjai (27 gyülekezettel, amelyhez korábban a Szigetközben lévő 19 református falu is tartozott), ezt nevezi Kocsi Csergő Bálint szerdahelyinek, a Komáromi (46 gyülekezettel), a Komjáti, ezt nevezi Kocsi Csergő Bálint Ürményinek (29 gyülekezettel), a Lévai vagy Barshonti (30 gyülekezettel) és a Palánkai vagy Drégelypalánki, ezt nevezi Kocsi Csergő Bálint Morvainak (21 gyülekezettel). Ez összesen öt egyházmegyében 172 gyülekezet⁷². A Felső-Dunamelléki Egyházkerület egyházmegyéinek területe ugyan minden bizonnyal változott ebben az időszakban, de a számuk változatlan maradt egészen 1654-ig. Ekkor ugyanis a farkasdi zsinat jegyzőkönyvét aláírja Mátyóki Mihály tatai lelkész, mint hatodik esperes⁷³. Nem lehet tudni pontosan, hogy mikor alakult meg az egyházmegye, az azonban biztos, hogy 1650-ben a felsorolásban nem szerepel, 1654-ben pedig az új seniorátus esperese aláírja a jegyzőkönyvet. A tatai egyházmegye megalakulásának tehát a két időpont között kellett megtörténnie. Erre a legvalószínűbb időpont az új püspök, Nyikos János, megválasztásának éve, vagyis 1652. A hagyomány is ezt az évet tartja az egyházmegye megalakulási dátumának.

Még egy komoly változás történt az egyházmegyei szerkezetben, ez azonban a Dunántúli Egyházkerületben történt. 1629-ben egy új egyházmegye alakult meg, amely külső-somogyi egyházmegye néven csatlakozott az Alsó-Dunamelléki Egyházkerülethez. Az elszakadás oka a laza kötődés, illetve a fegyelem gyakorlásának lehetetlensége volt. A Veszprémben tartott 1621-es részszinat egy levelet küldött a somogyi gyülekezeteknek, melyben az egyházfegyelem gyakorlására hívták fel a figyelmüket⁷⁴. Ebből a levélből kitűnik, hogy nem volt minden rendben a Balaton körüli egyházakkal. A török hódoltsági helyzet miatt lehetetlenné vált a gyülekezetek meglátogatása és a bíraskodás folytatása, ráadásul a török fennhatóság alatt lévő lelkészek nemigen tudtak kapcsolatot tartani a királyi Magyarországon lévő püspökökkel.

„A török hatóságok nem nézték mindig nyilván jó szemmel a keresztyén felekezetek papjainak császári területre való tömeges utazását, honnan az ő szemükben tudja Isten milyen konspirációnak magjait hozhatták magukkal. (...) Mindennek következtében az erős központi fegyelem meglazulása, a felügyelet kellő hiánya (...) természetszerűleg magával hozta egyes lelkészi állásokba olyan elemeknek bejutását, kik – nem egy okból – szívesen kivonták magukat a felügyelet alól.”⁷⁵

Végül 17 gyülekezet átcsatolását határozták el 1629-ben, amelyek a következők⁷⁶: Berény, Berhida, Csajág, Enying, Fokszabadi, Füle, Kádárta, Kajár, Kenese, Ladány, Lepsény, Mór, Ősi, Papkeszi, Sólly, Szentgyörgy, Vilonya. A külső-somogyi egyházmegye elszakadásával, valamint az őrségi egyházmegye végleges formájának kialakulásával 1633-ra megszilárdult az egyházmegyei szervezet is a Dunántúli kerületben, míg a viszonylag megszilárdult egyházmegye szerkezet 1652-ben egy új egyházmegyével, a tataival egészült ki Felső-Dunamelléken.

Az egyházszerkezeti szintek közül a gyülekezetek felett második az egyházkerületi szint. Viszonylag hamar, a XVI. század során kialakultak. Először kisebb egységeket neveztek

⁷¹ Az 1643-as adatokat lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 344.

⁷² Gyülekezetek összeírását lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 508-513. valamint 527-528. Az összeírást lásd a függelékben 15. szám alatt.

⁷³ Lásd az 1654. május 14-én, Farkasdon tartott zsinat jegyzőkönyve. i. m.

⁷⁴ Vesd össze A veszprémi részszinat levele a Somogyi gyülekezetekhez (Epistola ex hac ipsa particulari synodo Weszpremiensi ad ecclesias Simigienses scripta.) 1621. in. Szerk: Stropm László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VIII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 82-83. A levelet teljes terjedelmében lásd a függelékben 16. szám alatt.

⁷⁵ Miklós Ödön: A külsősomogyi traktus kánonoskönyve. in Theológiai Szemle III. évf. 1927. 1-4. szám. 172.

⁷⁶ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 273.

superintendentiának, csak később növekedett meg ezeknek a területe a ma ismert nagy kiterjedésű kerületekké. A terület nagyságát befolyásolta a földrajzi elhelyezkedés, valamint a közlekedési lehetőség, ezen kívül a XVII. századi szervezetet nagyban befolyásolta a török hódoltság elhelyezkedése. Egyházkerületek azonban nem csak földrajzi vagy hitvallási szükségszerűség miatt alakultak ki, hanem az anyanyelvi kérdés is komolyan jelentkezett. Ez leginkább az evangélikus egyházra igaz, amelynek a magyar mellett német és szlovák anyanyelvű egyházmegyéi, egyházkerületei is voltak. A református egyházkerületek, ellentétben az evangélikusokkal, már a XVI. század legvégén kialakultak és alapvető területi változáson nem mentek már át a XVII. században. A Dunántúli Egyházkerület a következő vármegyék területén lévő gyülekezeteket foglalta magába: Somogy, Sopron, Vas, Veszprém, Zala. A Felső-Dunamelléki Egyházkerülethez pedig a következő vármegyék gyülekezetei tartoztak: Bars, Esztergom, Győr, Hont, Komárom, Moson, Nógrád, Nyitra, Pozsony. Ennek a két superintendentiának a püspökeit mutatom most be röviden.

A Dunántúli Egyházkerületben a közös evangélikus-református superintendentia püspöke volt Szegedi Máté (1576-1585), akit Beythe István (1585-1612) követett. Az ő idejében történt meg az evangélikusok és reformátusok szervezeti különválása, ám evangélikus püspököt csak Beythe István halála után választottak a gyülekezetek. 1612-ben Pathai Istvánt (sz. 1555, püspöki tisztségének ideje: 1612-1628) választották meg, aki 1628-ban kénytelen volt elmenekülni az Egyházkerületből. Eltávozását követően az egyházkerület Kanizsai Pálfi Jánost (sz. 1585 táján, 1629-1641) választotta meg püspökének. Őt 1639-ben súlyos betegség, agyvérzés érte. 1641-ben halt meg, ahogyan a zsinatra szóló meghívó feljegyezte:

„Tisztelendő és tudós Kanizsai-Pálfi János úr, azon szélhűdési súlyos betegsége után, mellyel két éven és négy hónapon át küzdött, végre 1641. április 9-én Pápa városában csendes és várva-várt halállal visszaadta lelkét Krisztusnak, és április 14-én, Misericordia vasárnapján tisztességesen eltemettetett.”⁷⁷

1641 júniusában Czeglédi Pál pápai lelkészt választották meg (sz. 1590 körül, 1641-1649), az ő nevéhez fűződik a komjáti kánonok összeállítása. Őt korszakunkban Gál Imre (sz. 1596, 1649-1655), Szeli Luka György (sz. 1605 körül, 1655-1665), Gál István (sz. 1621, 1665-1669), végül pedig Séllyei István (sz. 1627, 1669-1692) követte a püspöki tisztségben.

A Felső-Dunamelléki Egyházkerület szintén ismer közös evangélikus-református időszakot, amely periódusból két püspökét ismerjük a kerületnek, Bornemisza Pétert (1574-1585) és Sibolti Demetert (1585-1589). Dobronoki Miklós (1589-1615) püspöksége idején történik meg a két hitvallású gyülekezeteknek a szervezeti különválása. A már helvét hitvallású egyházkerület első püspökválasztásakor Szenci Csene Pétert (sz. 1570 körül, 1615-1622) bízta meg a püspöki teendők elvégzésével, ő a református, helvét irány megerősítője a Felső-Dunamelléken. 1616-ban, Oppenheimban nyomtatják ki a II. Helvét Hitvallást magyar nyelven, amely az ő fordítása⁷⁸. Őt Samarjai Máté János (sz. 1585, 1622-1652), Nyikos János (sz. 1615 körül, 1652-1655), majd pedig Szenci Száki János (születésének időpontja ismeretlen, 1656-1674) követte a püspöki tisztségben.

Életéről Kocsi Csörgő Bálint ezt jegyzi fel:

„a jelenlegi⁷⁹ pedig, tudomásunk szerint, a tisztelendő és az egyházi ügyekről kiválóan gondoskodó Száki János, aki – miután különböző tisztségekről Szencről, Samarjáról, Tatáról és Tejfalváról elúzva, az üldöztetéseket állhatatosan elviselte, a fiát, az ekli egyház lekipásztorát, akit Száki Jánosnak hívtak, s akit 1672-ben Hoffkirchen Lajos Károly elevenen égetett meg – elvesztette, végül az ellenségnek még mindig tartó üldözése elől Neszmélybe húzódott, ahol többször halálra keresték, egy alkalommal alig menekült meg a Komáromból elfogatására küldött darabontok kezéből: már házában voltak, amikor dolgozószobájának hátsó ajtaján titokban elmenekült: és végül a magyar

⁷⁷ Thury Etele: Kanizsai Pálfi János püspökké választása és halála. in *Protestáns Szemle*, XV. évf. 1903. 558.

⁷⁸ Szenci Csene Péter életének részleteit lásd Thury Etele: *Dunántúli Egyházkerület* i. m. 407-409.

⁷⁹ T. i. püspök.

egyházak rettenetes nyomorúsága közepette 1676-ban, szomorú számkivetésben, boldogan befejezte életét.”⁸⁰

Egy másik forrás szerint gályarabságra ítélték és útközben, a nyomorúságok miatt halt meg⁸¹. Akárhogyan is történt, az egyházkerület eme püspökének sok nyomorúságot, testi- és lelki szenvedést kellett kiállnia, mire a Mindenható magához szólította.

A református egyház szervezetének áttekintése után elmondható, hogy az erős alapokon állt, maga a szervezet is viszonylag szilárdan kialakult, így az egyházszervezet gyengeségeit én nem látom olyan erősnek, hogy a katolikus restauráció azt le tudta volna gyúrni.

III. 2. 4. A presbitériumok

A református egyházszervezetnek a Dunántúli kerületben kialakult egy ekkor még egyedi vonása, a presbitériumok rendszere. A presbitériumok felállítása két gondot igyekezett orvosolni, egyrészt az egyházfegyelem, másrészt a kormányzás terén megmutatkozó hiányosságokat. Ezen kívül még egy tényező közrejátszott a presbitériumok megszervezésében, mégpedig az önvédelmi rendszer megerősítése. Az 1610-es évektől kezdve egyre gyakoribb volt, hogy a gyülekezetek patrónusa katolikus lett, így az addigi támasz kihullott a gyülekezet mellől. Ezt a támaszt helyettesíti részben a presbitérium, amely akkor is képes továbbvinni a gyülekezet életét, ha nincsen lelkipásztor, vagy nincsen templom.

„Tóth Endre (...) adatokkal igazolja, hogy Pápán a presbitérium a templom- és lelkész nélküliség idején is működött.”⁸²

A presbitériumok létrehozása tehát azon túl, hogy az egyház fegyelmezési, kormányzási hiányosságait töltötte be, a katolikus restaurációra is válaszolt.

„Dunántúl ekkor már érzekelte a közlő ellenreformáció szorítását. Ösztönösen is, tudatosan is erősítette az állásait. A lelkipásztorok, iskolarektorok »első vonala« mögött megszervezte a presbiterekből a »második arcvonalat«”⁸³.

A presbitérium felállítása először Kanizsai Pálfi János lelkészkedése idején Pápán történt meg. Már 1615-ben értesítette Pathai István püspököt arról, hogy szeretné felállítani a presbitériumot. A kezdeményezést a püspök jónak tartja, csak ezután a jóváhagyás után kezdi meg a szervezést Kanizsai Pálfi János. Elgondolásához megszerzi a földesúr és pápai várkapitány, Enyingi Török István hozzájárulását is.

---

⁸⁰ Miklós Dezső i. m. 104.

⁸¹ Lásd Szerk. S. Varga Katalin: Vitetnek ítélszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Kalligram, Pozsony, 2002. 300.

⁸² Révész Imre: A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés. Református Traktátus Vállalat Kiadása. Budapest, 1947. 42.

⁸³ Márkus Mihály: Presbiterek, presbitériumok „a magyar nép zivataros századaiban”. in Ami mögöttem van. Válogatott írások IV. 1990-1997. PRTA, 2008. 20.

A földesúr 1616. január 10-én rendeli el a presbitérium felállítását⁸⁴:

„Mi is azért a sz. Apostoloknak és a Helvetiai Ecclesiáknak, (kikkel mi a vallásnak tisztaságában szeretetnek kötelével összeköttettünk a Jézus Christusban) igen szép rendtartásokat a mi jószágunkban való Ecclesiákban meg akarván tartani, intünk minden keresztyéneket, (...) hogy a mi városunkban, Pápán, rendeltessenek arravaló jámbor, istenfélő férfiak, kiknek az ő tisztekben és hivatalukban hűségek mellé kötjük magunkat, hogy őket az ő hivatalukban tehetségünk szerint becsülettel meg akarjuk tartani és oltalmazni minden ok nélkül való háborgatók ellen és valamit azok, mint Istennek hitese sáfári, az ő keresztyéni ítéletek szerint végeznek, az Istennek neve tisztességére és az Ecclesiának épületére, semmiben sem ellentartók nem akarunk lenni. Melynek nagyobb bizonyosságára adjuk a mi pecsétünkkel és kezünk írásával megerősített levelünket.”⁸⁵

Egy esztendővel Török István jóváhagyása után, 1617. január 15-én a vitézlő rend, január 17-én pedig a városi rend fogadja el a szabályzatot.

Pathai István püspök további egy esztendővel később, 1618. január 19-én erősíti meg a pápai presbitérium szabályzatát⁸⁶:

„Mivel hogy az Úr Isten azt kívánja, hogy az ő anyaszentegyházában mindenek jó renddel és illendőképen legyenek, igen javaljuk a Pápai anyaszentegyházban bévott rendtartást, melyben a józan életű, tudós atyánkfia Kanisai Pállfi János Uram mellé presbyterek rendeltetnek... (...) Mi is a mi tetszésünknek bizonyosságára és erősségére közönséges pecsétekkel ugyan ezen rendtartást megerősítjük és kérjük az Úr Istent, hogy ez jó szép rendtartást tartsa meg sokáig ez anyaszentegyházban az ő nevének dicséretire, e Pápai anyaszentegyháznak épületire és több szentegyháznak is jó példa adásra.”⁸⁷

Mindenképpen érdekes Pathai István püspök hozzáállása ehhez a kérdéshez. Levelében a többi gyülekezetek számára példaként jelöli meg a presbitérium felállítását, ő maga mégsem rendeli el egyetlen zsinaton sem akár egy egyházmegyére, akár az egyházkerületre vonatkozóan a felállításukat. Ennek okát én abban látom, hogy bár Pathai István jónak találta a kezdeményezést, mégis meg akarta várni, hogy a gyakorlatban kiállja-e a próbát.

Az jóváhagyott szabályzatok, amelyeket általában a presbitérium felállításáról szóló szabályoknak nevezünk, nem más, mint egyházközségi rendelet, amelyben helyet kapott a presbiterokról szóló rész is. Ez azonban csak a hatodik ponttól szerepel az összesen hét pontból álló szabályzatban. A presbiterek külön kiváltságokat kapnak. Stólat fizetniük nem kell, de ha akarnak valamit fizetni a lelkésznek, akkor megtehetik. Ha valamelyikük beteg, akkor a többinek kötelessége szüntelenül látogatni, ha pedig a presbiterek családjából meghal valaki, vagy pedig egy presbiter hal meg, akkor a koporsót a presbiterársaknak kell vinni. A presbiter temetésére mind a két prédikátor és az iskolamester is köteles kimenni, úgy szintén a diákok és a mesterek közül is, akik tudnak. A lelkész mindenképpen prédikáljon, a fizetség elvárása nélkül. A szabályzat szól a presbiterek feladatairól is. Legfontosabb feladatuk a lelkészek „vigyázása”. Meg kell vizsgálniuk, hogy a prédikátor tanul-e, az Isten igéjét tisztán és igazán érti-e, a sákramentumokat Jézus rendelése szerint szolgáltatja-e ki, a gyülekezet épülésére törekszik-e és lelkészhez méltó életet él-e. Az iskolai tanítót is figyelniük kell, hogy híven jár-e el tisztségében, a tanulókat pedig, hogy rendesen tanulnak-e. Hasonlóan vigyázniuk kell a lelkészek cselédjeinek életére, hogy ne legyen megbotránkozató életű közöttük. Ezek

⁸⁴ Ezt a rendeletet 1618-ban megerősítik Enyingi Török István örökösei is: Bedegi Nyári István, Nyári Miklós és Pál. Még egy utolsó megerősítés is szerepel a szabályzat mellett, ez pedig 1620. szeptember 27-én, Tóthi Lengyel Boldizsár, Bethlen Pápai Főkapitányának aláírása és pecsétje.

⁸⁵ Pokoly József: Az első magyar református presbitérium keletkezése és szervezete. in. Protestáns Szemle XIII. évf. 1901. 208. A megerősítés szövegét közli még Szabó Géza: A magyar református ortodoxia. A XVII. század teológiai irodalma. Balás László Könyvkereskedése, Budapest, 1943. 64.

⁸⁶ Maga a folyamat elég lassan, mintegy 3 esztendő leforgása alatt zajlott, ám valószínűleg ezzel el lehetett kerülni a komolyabb ellenállást. Ráadásul Kanisai Pállfi János a püspöknél kezdi a szervezést, vagyis csak akkor lát neki, amikor már az egyházon belüli jóváhagyást megszerezte. Így nem is lehetett kérdéses, hogy a végső rendszabályt is elfogadja a püspök. A megerősítés szövegét közli még Szabó Géza i. m. 65.

⁸⁷ Pokoly József: Az első magyar református presbitérium i. m. 211.

mellett a presbiterek „tartozzanak azzal, hogy a tanítókat hírekben, nevekben, tisztességben minden rágalmozók és patvarkodók ellen tehetségek szerint oltalmazzák.”⁸⁸ A presbiterek feladata az is, hogy a gyülekezetben lévők hitéletét megvizsgálják, hogy nincsen-e olyan, aki tévelyeg⁸⁹. A presbitérium tudta és beleegyezése nélkül lelkész és tanító a gyülekezetbe ne jöjjön, se onnan el ne menjen. A presbitérium gyűléseket karácsony, kiskarácsony, húsvét, pünkösd este tartson, ezen kívül pedig a szombat legyen a gyűlések napja. Minden rendelkezés, végzés jegyzőkönyvben rögzítettessék. Mindenképpen megjegyzendő, hogy ebben a szabályrendeletben a presbiter szó csak a címekben fordul elő, egyébként presbitérium helyett az egyházi tanács, a presbiter helyett pedig az egyházi tanácsok (tanácsosok) kifejezés szerepel.⁹⁰

Miután Pápán felállításra került a presbitérium, más helyeken is megalakult még Pathai István püspöksége idején, így Veszprémben, Kiskomáromban illetve Németújváron⁹¹. Németújváron maga Kanizsai Pálfi János vezette be, a veszprémi és a kiskomáromi gyülekezetekben pedig Pathai István szolgált ebben az időszakban. A négy gyülekezetből három (Pápa, Veszprém, Kiskomárom) várgyülekezet volt, vagyis a fegyelem, az erkölcsi tisztaság megőrzése különösen is hangsúlyos volt a gyülekezetekben. Ez idő tájt tehát a presbitérium felállítása

„nem valami tervszerű és rendszeres befogadás következtése; leginkább azokon a helyeken következett be, amelyekben a pásztoroknak nem volt másra támaszkodni, mint a hallgatóra s viszont a hallgatók elég önállóak voltak ahhoz, hogy az ügyek intézésével foglalkozzanak.”⁹²

Fontos megvizsgálni azt is, hogy a presbitérium milyen konkrét feladatokat látott el, vagyis hogyan örködött a gyülekezeti tagok életének tisztasága fölött. Ebből az időszakból komoly adalékot ad Kanizsai Pálfi Jánosnak a kiskomáromi anyakönyvben hagyott feljegyzéssora, amelyből kitűnik, hogy miként látta el bíraskodási feladatát a presbitérium. Egy esztendőben 30-40 fegyelmi ügy került a testület elé. Ebben a legkülönfélébb problémák és ennek megfelelően a legkülönfélébb megoldások találhatóak. Bűnbánattartásra, egyházkövetésre ítélik a bűnösöket, vagy éppen az egymással való megbékülésre a viszálykodókat. Az egyik feljegyzés így ír egy ilyen esetről: „Bornemisza Györgyné és Csizmazia Istvánné, haragos két asszonyok békéltek meg egymással az én házamnál, igen nehezen.”⁹³ Olyan esetekben, amik már súlyosabbak, előfordult az is, hogy valakit a külső hatóság büntetett meg. Érdekes azonban az a kapcsolat, ami Kanizsai Pálfi János feljegyzéseiből rajzolódik ki a külső, világi és a presbiteri bíraskodás között. Előfordulnak olyan esetek, amikor az egyházi fegyelmi eljárás felülírja a külső hatóságok döntését. Van egy feljegyzés, mely szerint egy házasságtörésen kapott asszonyt, akit a külső hatóság halálra ítélt tette miatt, a presbitérium bűnbánat tartásra ítélt. Három héten keresztül tartott ez, majd a gyülekezet visszafogadta maga közé ezt az asszonyt. Igen komoly tekintélye volt a presbitériumnak, ha a külső, világi bíraskodás megengedte, hogy enyhébb, vagyis egyházi büntetéssel „megússza” a bűnös.

⁸⁸ Pokoly József: Az első magyar református presbitérium i. m. 217.

⁸⁹ A presbiterek feladatát olvasva önkéntelenül is eszembe jut a kérdés, vajon volt-e olyan képzett személy a gyülekezetben, aki ennek a sokféle figyelésnek eleget tudott tenni? Hiszen nem csupán az egyház szervezeti életével kellett tisztában lenni, hanem az egyházi tanításokkal, dogmákkal is. Ez tehát azt jelenti, hogy a presbiterek alapfeladata közé már az első presbitérium felállításakor is odatartozott a folytonos Szentírás olvasás, tanulmányozás.

⁹⁰ Az egyházközségi szabályrendeletet lásd Pokoly József: Az első magyar református presbitérium i. m. 212-219.

⁹¹ Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 218.

⁹² Szentpéteri Kun Béla i. m. 73.

⁹³ Révész Kálmán: A presbyterium legelső nyomai hazai református egyházunkban. in. Protestáns Szemle, IV. évf. 1892. 429.

Hasonlóan történt egy másik esetben, amikor a presbitérium ítélete megelőzte a külső hatóságét, így védve meg a „tettes” életét:

„Az egyházi tanács a városi Miser Lőrincznének, (kit lopásáért törvén szerint föl köllött volna akasztani) ilyen poenentiát szabott: hogy három vasárnap mind röggeli, s mind dellyesti conciókor⁹⁴, a fekete posztót fejére buritván, álljon arra rendeltetött helyön, és a negyedik vasárnap a reggeli concio után az solennis reconciliatiót⁹⁵ véghez vigye. És ugy osztán recipiáltassék⁹⁶.”⁹⁷

Jól látható, hogy a működő presbitérium komoly hatással tudott lenni a település életére.

A jól működő szervezeti formát szerette volna Kanizsai Pálfi János püspök Az egész egyházkerületre nézve elfogadtatni. Az 1630-as zsinaton elrendelik, hogy a gyülekezeti presbitériumok kerüljenek felállításra:

„Minden egyes gyülekezetben az esperesek befolyásával, és pedig az egyházlátogatás idején, azon hallgatók közül, akik kegyesség és a Krisztus dicsősége iránt való buzgalom tekintetében mások felett kitűnni látszanak, néhányan kiválasztva a lelkész mellé rendeltessenek, hogy éppen abban a gyülekezetben, annak oldala mellett legyenek mintegy egyházi tanácsosok, erkölcsi felvigyázók és az egyházi fegyelem gyakorlásában hűséges segítőtársak, akik az imádkozó Mózes kezeit az amálekíták ellen feltartják, hogy kifáradva el ne lankadjanak, akiket az esetleges ügyek elintézése végett a lelkész tartozik magához meghívni, s azoknak közös tanácsával magát megszilárdítani, s a fegyelmet gyakorolni”⁹⁸.

Feltehető, hogy a rendelet végrehajtását jó lelkiismerettel meg is kezdték az egyházkerület gyülekezeteinek nagy többségében. Ezért írhatja 1650 szeptemberében az akkori kiskomáromi lelkész:

„püspök uram és senior uraim inspectiojok alatt minden városban, falukban megvannak a presbyterek, kik az ő honjokban rendesen és istenesen vigyáznak az külső rendekre és prédikátorokra.”⁹⁹

Az elvi és gyakorlati alapjai tehát készen álltak a presbitériumnak. Mégis eljött az egyház életének az a szakasza, amikor a meglévő szabályzatokon módosítani kellett. Így történt ez a pápai gyülekezetben, amikor megkezdődnek az üldözések és a gyülekezettől a templomot is elveszik, megjelent egy újabb szabályzat 1660-ban a presbitériumot illetően. Új szemszögből fogalmazta meg az elvárásokat a presbiterekkel szemben, arra a kérdésre adva meg a választ, hogy milyen is legyen egy jó presbiter¹⁰⁰? Jól érzekelte a gyülekezet, hogy szükség van a külső dolgok megerősítésére, ezért ebben az esztendőben a diakónus és az egyházi kötelességeit is meghatározták:

„1. Minden dolguk és gondjuk előtt és felett való légyen az Isten és lelkek javának keresése, mint az Istennek választott szolgálóihoz illik. 2. Az eklésianak gondviselőivel minden közönséges jó dologban egyetértsenek. (...) 3. Tiszteletes Szeli György püspök uram körül forogjanak. (...) 4. Ha valahol nehéz beteget vesznek eszékbe, a prédikátoroknak megjelentsék. (...) 5. Vasárnapokon az eklésia ládácskáinak kihozatásuk (...) a közönséges gyülekezet helyének gyermekek által való megtisztogatása és az Úr szent asztalának elkészítése amikor kívántatik, ő kegyelmüket illeti.”¹⁰¹

A pápai gyülekezet a belső tartóerők megerősítésével válaszolt a külső támadásra, az erőszakra. A presbitériumok felállításának fontosságát ebből a szemszögből nézve még

⁹⁴ Prédikációkor.

⁹⁵ Ünnepeles kiengesztelést.

⁹⁶ Visszafogadtassék.

⁹⁷ Révész Kálmán: A presbyterium legelső nyomai i. m. 430.

⁹⁸ Márkus Mihály: Presbiterek, presbitériumok i. m. 20.

⁹⁹ Mocos i. m. 196.

¹⁰⁰ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 386-388. A szabályrendelet részleteit lásd a függelékben 17. szám alatt.

¹⁰¹ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 388-389.

megalapozottabbnak tekinthetjük. Olyan többlet tartást adtak a gyülekezeteknek, amivel az üldöztetések idején is meg tudtak maradni az egyházközségek.

„Egy minden külső, földesúri, magisztrátusi, vármegyei támaszától jóformán egyszerre megfosztott, egy ellenséges szellemű államhatalommal, egy gazdag és hódító erélyű világegyházzal és államegyházzal szemben álló református gyülekezetnek közvetlen életmentést és életfenntartást jelent, ha presbitériuma, tehát kifelé védekező, belül fegyelmet tartó felelős és saját kebeléből való kormányzótestülete van, amely akárhány esetben akkor is működik, ha a gyülekezetnek nincs lelkipásztora.”¹⁰²

III. 2. 5. Belső gyengeségek, lelki-szervezeti problémák

A református egyház belső életének vizsgálatához hozzátartozik, hogy megvizsgáljam a belső gyengeségre utaló jeleket. Ezeket három szinten vizsgáltam meg. Egyrészt a belső lelki életben, a hittani kérdésekben, másrészt a gyülekezeti szinten, harmadrészt pedig az egyházszerkezet megingásaiban.

A belső lelki életben való gyengeség egyik jól érzékelhető formája a hiedelemvilág és a hitvilág összekapcsolódása volt. A hívek lelki világában keveredtek a különböző hitvilági elemek, vagyis az Isten-hit és a babona elemei. Erre kitűnő példa Báthory Erzsébet igéző „imádsága”, amely így hangzik:

„Isten segíts! Isten segíts te felhőcske! Isten segíts te felhőcske! Adj Isten egészséget Báthory Erzsébetnek. Küldj, küldj te felhőcske kilencvenkilenc macskát, ezt parancsolom én néked, ki a macskák főura vagy, hogy parancsolj azoknak és őket egybegyűjtsd, bárhol legyenek is, akár a hegyeken túl, akár a vizeken túl, a tengeren túl, hogy jöjjön ezen kilencvenkilenc macska és hogy menjenek szerte és Mátyás király szívét harapják, valamint Cziráky Mózes szívét is, és a nádor szívét, úgyszintén a vörös Megyeri szívét rongálják szét, nehogy Báthory Erzsébetnek bántalma legyen! Szent háromság végezd így el!”¹⁰³

Ezt az esetet egy lelkész, Ponikenus János írja le püspökének egy levelében, amiben a macskákkal kapcsolatban ezt írja:

„Hallotta a nyávogásukat, de az »nem volt közönséges macskahang«. A szolgáját kiküldte, de Jano nem látott, nem hallott semmit. Mikor azonban ő maga is kiment, »mindjárt hat macska és – tisztességgel legyen mondva – kutya« kezdte a jobb lábát »harapni«. »Menjetek pokolba ti ördögök!« – kiáltott rájuk, és egy fával a lába mellé ütött. Ezzel eltakarodtak. A szolga végig nem látott semmit. »Látja főtisztelendő uram a sárkány ezen műveit?« – zárja le a beszámolót.”¹⁰⁴

Báthory Erzsébet hitt benne, hogy igézésével ártani tud, Ponikenus János is hitt benne, hogy ezek a macskák, mint valami démoni követek megtámadják őt, sőt a lelkész meg volt bizonyosodva arról, hogy még a püspök is így fogja fogadni. Mai szemmel nézve nyilvánvalóan megdöbbentő ez az eset.

A lelkészek életének egy további gyengeségét így fogalmazza meg egy XX. század eleji vélemény:

„A XVII. század folyamán hiába keressük a Szegedi Kis István-féle papi lelkeket. Ha vannak is ilyenek, nem ők vezetnek. (...) A mi a legfájdalmasabb, kiveszett a papok lelkéből a türelem, a pogány ellenségnek is megbocsátó szeretet; s elfoglalta a felebarátját és hitsorsosát is illető türelmetlenség, erőszakosság.”¹⁰⁵

A felsoroltak mellett a református egyház belső életét komolyan gyengítette a katolikus forrásoknak a törvényalkotás, sőt a liturgia kialakításába való átültetése. Legerőteljesebben

¹⁰² Révész Imre: A szatmárnémeti nemzeti zsinat i. m. 35.

¹⁰³ Péter Katalin: A csejteji várúrnő: Báthory Erzsébet. Helikon Kiadó, Budapest, 1985. 67-68.

¹⁰⁴ Péter Katalin: A csejteji várúrnő i. m. 68-69.

¹⁰⁵ Seprődi i. m. 290.

Samarjai János 1636. évi ágendájában jelent meg. Forrásként használta többek között Pázmány Péter 1625. évi ágendáját.

„Torzszülöttek esetében elfogadja és bevezeti a katolikus feltételes keresztséget s az erre adott katolikus mintát egyszerűen lemásolja. (...) A konszekrációt a szertartás lényegi részének tekinti (...) s a kommuniónál Jézus valóságos teste és vére közléséről beszél. (...) Az úrvacsorai kenyér maradékát kínos körültekintés után a lelkéssel eteti meg (...), akár a *Rituale Strigoniense*¹⁰⁶ a kimaradt konszekrált ostyát.”¹⁰⁷

Az ágendás könyv egy olyan folyamatnak áll a végén, amely a református törvényeket, sőt hitelveket mindenáron szeretne volna összeegyeztetni a katolikus törvényekkel és hitelvekkel. Ógyházi és középkori zsinatok végzéseiből idéz számtalan helyen a komjáti kánonok törvénykönyve és ez látható Samarjai János ágendájában is.

„Nem véletlen, hogy az egyre szélesedő tradicionalizmus, amelynek az itt előadottakban tanúi voltunk, éppen a Dunántúlon és Felsődunamelléken bontakozott ki. E vidék Habsburg uralom alatt álló terület volt, ahol a többi országrésztől eltérően egyre gátlástalanabban jelentkezett az ellenreformáció. A tradicionalizmus éppen az ellenreformáció ellenében látszott alkalmas védőeszköznek.”¹⁰⁸

A gyülekezeti szinten meg-megjelenő gyengeséget érzékeltetni lehet a különféle viszálykodásokból. Rávilágít erre Samarjai János püspök levele, amelyet a túrisszakállasi gyülekezetnek írt:

„Elvettem a kegyelmek levelét tisztelendő uraim, melyből megértettem, hogy még sem szállott le a kegyelmek megyéjében való sok zűrzavar, egyenetlenség, viszálykodás, irigység s több e féle fogyatkozások még sem szüntek meg. Bizonyára magoknak kárt, nekünk pedig szomorúságot és busulást szerzett kegyelmek efféle engedetlenséggel”¹⁰⁹

A gyülekezeti téren jelentkező problémák közül meg kell említenem még a lelkész javadalmainak megrövidítését. A németújvári, szalónaki és rohongi traktusban az 1618-as évben egyházlátogatást tartanak, ahol a hiányosságokat előszámlálják. A felsorolt hiányosságok mindegyike arról szól, hogy egyrészt a templom és a lelkész jövedelmeit mások birtokolják, másrészt a megígért szolgáltatásokat nem adják¹¹⁰.

Két példa álljon itt:

„Szántással, kerteléssel, ház csinálással, szőlő építéssel tartoznak az Ministernek. Azonképpen fa hordással.”¹¹¹ „Tartoznak minden segítséggel az pásztornak.”¹¹²

A gyülekezeti életen túl az egyházszervezet kérdésében is voltak hiányosságok. Az egyik ezek közül a korszak elején jelentkezett, mégpedig a nem megfelelő utánpótlásban. Asztalos András írja Szenci Molnár Albertnek egy levelében:

„Most Isten által minden fő helyeken szabad vásárookban, végvárakban szabad az religio, Sopromban is vagyon, Posomban is evangelicus predicator, Komáromban, Ujvárbán, Samariában, Sellyén mind falukon, városokon. *De szük volta vagyon az tanító rendnek, és főképpen scholában tanítóknak* (Kiemelés tőlem)”¹¹³

¹⁰⁶ Esztergomi Rituálé. Pázmány Péter 1625-ös ágendáskönyve.

¹⁰⁷ Kathona i. m. 234.

¹⁰⁸ U. o.

¹⁰⁹ Somorjai János felsődunamelléki püspök levele a thuri-szakállasi református gyülekezetnek. 1625. július 29. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 81-82. Teljes terjedelmében lásd a függelékben 18. szám alatt.

¹¹⁰ Ez is gyengíthet egy egyházat, ha az anyagi oldalon nincsen rendben minden. A katolikusok, köztük elsősorban Pázmány tökéletesen fedezték fel, hogy az anyagi biztonság és rendezettség előfeltétele az egyház megerősödésének.

¹¹¹ A németújvári, rohongi és szalónaki traktus egyházlátogatási jegyzőkönyve, 1618. január 1. in. Keserű i. m. 219. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

¹¹² A németújvári, rohongi és szalónaki traktus egyházlátogatási jegyzőkönyve, 1618. január 1. in. Keserű i. m. 221. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

¹¹³ Asztalos András levele Szenci Molnár Albertnek, 1608. március 6-án Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 253.

Valószínűleg a felvetődött probléma később megoldódott, egyrészt a külföldi utánpótlással, amely a Ferdinánd főherceg területeiről elmenekült protestáns lelkészek magyarországi megjelenését illeti, másrészt pedig a katolikussá váló földesúr által elüldözött protestáns prédikátorok is álláskeresővé váltak, így a hiányt be tudták tölteni. Az említett probléma az 1657-es pápai zsinaton is megjelenik, amikor összeszámlálnak 132 anyaegyházat, ezek közül azonban huszonötöt úgy neveznek meg, mint ami üresedésben van. Ez az összes gyülekezet csaknem ötöde!¹¹⁴ Úgy tűnik a felmérés alapján, hogy a református egyháznak a lelkészhiánnyal a század második felében is meg kellett küzdenie.

A fentiekből kitűnik, hogy voltak hiányosságai a református egyháznak is, hasonlóan valamennyi keresztyén egyházhoz. Ám ezek a hiányosságok nem mutatnak olyan belső gyengeséget, ami a katolikus restauráció „malmára hajtotta volna a vizet”.

III. 2. 6. Pozitívumok

A pozitívumok arról adnak számot, hogy a református egyház belső tartása a korszakban mindvégig megmaradt. Asztalos András levéldézete arra mutat rá, hogy a prédikátor milyen bátorsággal hirdeti az igét a városban, annak ellenére, hogy az az esztergomi érsek székhelye.

„Mostanában itt Nagy-Szombatban szegén Hollósi Márton vagyon köztünk, ki bizonyára nagy bátron és nilván predicál az Antichristus ecclesiája ellen és pápának minden cardinali, érseki pispeki és captalanja ellen, minden félelem nélkül, noha az érsek, ki gardinalis¹¹⁵, ugymint Forgács Ferencz, legtöbbet itt lakik ez mi városunkban...”¹¹⁶

Ugyancsak ebből az időszakból jegyzi fel Sziójgyártó Lukács, hogy „itt most hála Istennek, minden helyekben a békeség sok vizázkodás és háboruság után floreál¹¹⁷. Az ecclesia nilván, közönségesen támadott haboktól nem hányattatik, noha alattomban szenved.”¹¹⁸

Belső tartásról tanúskodnak a korszakban megtartott zsinatok is. Az 1621-es zsinat meghívó szövege erre nézve ad példát:

„Holott jól tudjuk azt, hogy minékünk, kiket az ecclesia hajójának igazgatásában a fő hajós mester Christus evezősökké rendelt, az tengerben, mely ez világ, a szélvésznek kegyetlen dühösködésében és a haboknak nevelkedésében, hogy a késedelmes keleteken, avagy sekély helyeken által evezvén, a lassú evezőkkel keményebben és jobban, a hódításra, üvöltéssel való indításra evezzünk, gyakorta egymást megszólítanunk, intenünk, biztatnunk és akik az evezésben lassubbaknak lenni láttatnának, azokat fölserkentenünk igen szükséges és hasznos dolog legyen. (...) Minekokáért titeket szerelmes Atyámfiak az Úrban, atyafiuságosan intünk, (...) hogy abban a mi particularis synatunkban (...) jelen lenni, és minket, kik a ti atyátok fiai vagyunk, az Úrban, a ti kívánatos tekinteteknek jelenlétével keresztyénül megújítani és megéleszteni méltóztatatok. Melyben főképpen a főhajós mester Christusnak kedves, az ő hajócskájának, azaz ecclesiájának igen hasznos, minékünk pedig viszontag helére térő szereteteknek édességével örökkén megfizetendő engedelmisséget cselekesztek.”¹¹⁹

A zsinat az egyház belső megerősödését szolgálja. Kanizsai Pálfi János püspökségének első 7 esztendejében 9 generális zsinatot, 14 rész zsinatot tartott és ezeken 46 lelkészt avatott fel. Ez azt jelenti, hogy minden évben legalább egyszer volt rendes zsinat, és emellett kétszer részzsinat a különböző területi felosztásnak megfelelően. Ez önmagában nagyon komoly aktivitást jelent. A felavatott lelkészek száma is nagyon pozitív jelzésű. Hét év alatt sikerült kicserélni a lelkészi kar harmadát.

¹¹⁴ A pápai zsinat összeírását lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 379-382.

¹¹⁵ Nem elírás. Dézsi Lajos is így írta, megjegyezve, hogy az előtte lévő eredetin is ez az olvasat volt látható.

¹¹⁶ Asztalos András levele Szenczi Molnár Alberthez, 1609. február 10-én Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 297-298.

¹¹⁷ Virágzik.

¹¹⁸ Sziójgyártó Lukács levele Szenczi Molnár Albertnek, Nagy-Megyerből, 1610. július 7-én. in. Dézsi i. m. 347.

¹¹⁹ Az 1621-ben Veszprémben tartott rendkívüli zsinatra szóló meghívó szövege. in. Stropm MPEA VIII. i. m. 75-76.

Belső tartóerőről tanúskodik Rákóczi Györgynek egy levele, amely a reformátusok hitét megmutatta a világi tárgyalások között is:

„Kegyelmetek opíniója¹²⁰ mellé szerencsét, az mit nem adhat, úgy mi is azt nem Kegyelmetektől, sem más ez világi emberektől, hanem tulajdon csak istentől ő szent felségétől vártunk, s várunk ezután is erős bizodalommal, kibe az minthogy eddig is meg nem fogyatkozunk, elhittük ezután is ő felsége igaz ígünkben el nem hagy...”¹²¹

A református egyház belső életének részletes tárgyalása után biztosan állíthatom, hogy mind belső tartását, mind egyházszervezetét illetően megfelelő erővel bírt ahhoz, hogy a római egyház szellemi és lelki fegyvereivel felvehesse a küzdelmet. Egyetlen formában látszott sebezhetősége az egyházi szervezetnek: nem tudott védelmet nyújtani sem lelkészeinek, sem pedig püspökeinek az erőszakkal, fegyverrel, elnyomással működő restaurációs törekvésekkel szemben.

III. 3. A római egyház belső élete Magyarországon

A két protestáns egyház megvizsgálása után sorra veszem a római egyház életének mozzanatait is. A protestáns egyházaknál arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mennyire játszott szerepet a reformált egyházak belső gyengesége a katolikus restaurációban. A katolikusok belső életét megvizsgálva sokkal inkább az a hangsúlyos, hogy mik voltak azok a pozitívumok, amik elősegítették a teljes megújulást. Nyilvánvaló, hogy itt sem hagyom el az esetleges sérelmek, hiányosságok tárgyalását, hiszen csak azok fényében lehet lemérni, hogy mennyit is fejlődött a római egyház az évtizedek során. A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért itt is igyekeztem ugyanazt a felosztást követni, mint tettem azt az evangélikus és a református egyházak belső életének tárgyalásánál, vagyis a zsinatok mellett a papság helyzetéről, a hiányosságokról és pozitívumokról teszek említést.

III. 3. 1. Zsinatok

A zsinatok tárgyalásánál három fontosabbat emelek ki, amelyek meghatározták a XVII. századra nézve a római egyház belső életét Magyarországon. A nagyobb hatású zsinatok közül az első az, amelyiket 1611. augusztus 1-re hívott össze Forgách Ferenc esztergomi érsek Nagyszombatba. Jelentőségét már az is mutatja, hogy kik vettek részt rajta. Itt volt a kalocsai érsek, hét másik püspök, a káptalanok küldöttei, hat apát, több prépost, a soproni keresztesek küldöttei és Pázmány Péter, aki a turóczi prépostságot birtokló jezsuiták nevében szavazott. Placidus de Marco, V. Pál pápa nuntiusa is megjelent. Ötven év óta ez volt az első katolikus országos zsinat Magyarországon. Öt fontosabb kérdéskörrel foglalkoztak a zsinaton. Az első kérdéskör amit megvizsgáltak, és amit orvosolni kellett, hogy a plébánosok tudatlansága vagy éppen hiánya miatt a nép protestáns lelkészeket keres fel. Ezekben az években Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban összesen háromszáz fölszentelt pap található, ebbe a számba beletartoznak a főpapok és a szerzetesek is. A paphiány következménye az, hogy a hívek inkább protestáns prédikátort keresnek fel, ha keresztre, esketésre vagy éppen temetésre van szükségük. Ugyancsak a protestáns istentiszteleteket fogja felkeresni a nép, ha nem tud misét hallgatni. A paphiány mellett további gond az is, hogy a katolikus papok nem állnak hivatásuk magaslatán. Ekkor nem kevés azoknak a papoknak a száma, akik tudatlanok vagy éppen az életük nem felel meg a papi hivatásnak. A zsinat ezért figyelmezteti a püspököket, hogy alapítsanak papnevelő intézeteket, amelyeknek fenntartására saját bevételeikből is fordítsanak, a színvonal emelésének érdekében pedig tartsák meg a trienti zsinat határozatait az egyházi rendek feladásában. A zsinat megbízza Forgách Ferenc érseket, hogy keresse meg a pápát és kérje, hogy ő is támogassa erejéhez

¹²⁰ Várakozása.

¹²¹ 1646. július 30. Rákóczy György levele a tárgyaló biztosoknak. in. Szilágyi Sándor i. m. 487-488.

mérten a magyar pap-nevelés ügyét. Az első fontosabb rendelkezés tehát összefoglalva így hangzik:

„Az ország több vidékén a katolikus plébánosok tudatlansága, vagy éppen hiánya miatt a nép protestáns lelkészeket keres fel; ezektől veszi fel a szentségeket s ennek folytán térítgetik a katolikus népet is. Ezért kívánta, hogy a püspökök gondoskodjanak az egyházi pályára készülő katolikus ifjak alapos neveltetéséről.”¹

A második kérdéskör, amit megvizsgál a zsinat, a papság erkölcsi és tanulmányi helyzete. Itt elsősorban a papi nötlenséget szeretnék elérni. Éppen ezért tájékoztatni kell a híveket, hogy pap törvényes házasságra nem léphet és hogy „ne adják lányaikat papokhoz, mert az nem házasság.”² Előírják a zsinaton azt is, hogy eretnek könyvet a klérusnak olvasni tilos, egyetlen kivétel lehet, ha erre a felsőbbség engedélyt ad. A harmadik kérdéskör, amit megvitatnak, a lelkészkedés kérdése. Egyrészt határoznak arról, hogy a plébános csak püspöki engedéllyel hagyhatja el a plébániát, illetve megtiltják azt is, hogy az úrvacsorát két szín alatt szolgáltassák ki a népnek, mert a kehely „csak ürügyet szolgáltat a katolikus egyházból való kitérésre.”³ A lelkipásztorkodással kapcsolatosan a zsinat elrendeli a rendszeres hitoktatást is. A negyedik kérdéskörben az egyház vagyonával foglalkoznak: megtiltják az egyházi vagyon elzálogosítását vagy elidegenítését. Ha ezt a patrónus tenné, akkor veszítse el patrónusi jogát, ha pedig a pap teszi, akkor fosszák meg javadalmától és vessék átok alá. Az ötödik kérdéskör az egyházlátogatás problémaköre. Elrendeli a zsinat, hogy ez évenként történjen. Ez az egyik legfontosabb határozat, ugyanis így sikerült ismét tudatosítani a hívekben és a papságban, hogy a rendre felügyelnek, rendetlenség esetén pedig számonkérés következik be.⁴

A második fontos zsinat az 1629-es nagyszombati zsinat, amelyet már Pázmány Péter esztergomi érsek hívott össze. Ezen a zsinaton megismételnek néhány korábbi rendelkezést, így előírják a papoknak, hogy ha egy plébános 1 napot tölt távol hivatalától, akkor az esperestől kell engedélyt kérnie, ha pedig hármat, akkor a püspöktől. Azonban azt is előírja a zsinat, hogy ezek csak hétköznap lehetnek, hogy a misékkal és szentségekkel a hívek el legyenek látva. További rendelkezései a hívek fegyelmezésére vonatkoznak. Korábbi rendelkezések előírják a híveknek az évenkénti egyszeri gyónást és áldozást. Azt a hívőt, aki ezt elmulasztaná „a keresztény temetés megtagadásával kell büntetni”⁵. Hasonló büntetéssel⁶ fenyegeti meg a zsinat azokat is, akik gyermekeiket protestáns iskolába küldik, vagy protestáns családokhoz adják nevelés, nyelvtanulás vagy bármilyen más iskoláztatás céljából.⁷

A harmadik fontosabb zsinat pedig, az ugyancsak Pázmány Péter által összehívott nemzeti zsinat, amelyet 1630-ban, Nagyszombatban tartottak. Ezen a következő fontosabb határozatokat hozzák. A püspökökkel kapcsolatban elrendelik, hogy mindegyiküknek helyben kell lakni. Ezzel a rendelettel átvették a trienti zsinat vonatkozó határozatát, amely ezt

¹ Zsilinszky Mihály: Zsolnai zsinat i. m. 34.

² Hermann i. m. 236-237.

³ Zsilinszky Mihály: Zsolnai zsinat i. m. 34.

⁴ A zsinat rendelkezéseinek öt pontban való felsorolását lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 63-64. A zsinat intézkedéseire lásd még Angyal i. m. 64-65.

⁵ Szántó Konrád: Pázmány főpásztori tevékenysége. Szerepe a magyar katolicizmus megújulásában. in. Szerk. Lukács László – Szabó Ferenc: Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulóján. Roma, 1987. 285.

⁶ Megjegyzem, hogy a zsinat rendelkezései szerint a protestáns temetés nem keresztyén. A XVII. század gondolkodása még igen messze áll attól a XXI. századi ökumenikus szemlélettől, hogy ha teljesen nem is fogadják el egymást a különböző egyházak tagjai, azért egymás keresztyénységét hivatalos formában nem vonják kétségbe. A másik ok, ami miatt az 1629-es zsinatnak ilyen kemény szavakkal kellett körülhatárolni a büntetéseket, az, hogy a hívek örök üdvössége felől való kételyeit így lehetett tisztázni. Ha a római egyház temeti el az elhunytat, akkor keresztyén temetése lesz és bejuthat az örök üdvösségre, ha nem, akkor pedig a kárhozatra jut. Csak ezzel a kemény körülhatárolással volt képes azt üzeni a római egyház az embereknek, rajtuk kívül másutt nincsen üdvösség.

⁷ Az 1629-es zsinat rendelkezéseit lásd Vanyó Tihamér: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. in. Vanyó Tihamér Aladár: Püspöki Jelentések a Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiről 1600-1850. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. Pannonhalma, 1933. 22-23. valamint Hermann i. m. 246-248.

csaknem 70 évvel korábban elrendelte. A papsággal kapcsolatban a zsinat ismét előírja a coelibatus kötelezettséget, amit az egyházi felsőbbség akár világi segítség igénybevételével is érvényesíthet. Azt is elrendeli a zsinat, hogy egy egyházi személynek csak egy javadalma lehet, ezzel megszünteti a korábban elterjedt szokást, hogy egy személy akár több püspökséget is vihetett, vagy hogy több tisztséget töltött be. Ezzel a lehetőségét teremti meg annak, hogy az újonnan belépő papok ellátása is biztosítva legyen. Éppen ezért a zsinat előírja, hogy minden papi javadalommal kapcsolatban össze kell írni, hogy milyen birtokok tartoznak hozzá. A szerzetesekről az 1630. évi nemzeti zsinat elrendeli, hogy csak olyan szerzetest lehet pappá szentelni, aki megfelelő tudással rendelkezik, valamint azt is kimondja a zsinat, hogy minden lelkipásztori tevékenységükhöz, vagyis a prédikáláshoz és a szentségek kiszolgáltatásához a püspök engedélyére van szükségük. Szintén fontos rendelkezéseket hoz a zsinat a papneveléssel kapcsolatban is. Szemináriumok felállítását rendelik el, hogy legyen megfelelő helye a papok képzésének. Pázmány Péter már egy 1628-as tanácskozáson azt javasolta, hogy minden kanonok jövedelme tizedét ajánlja fel a papnevelés céljára. Ezt bővíti ki és viszi tovább az 1630-as zsinat, amikor kimondja, hogy minden főpap köteles minden évben jövedelmével arányosan hozzájárulni a szemináriumok életéhez, a végrendelet nélkül elhunyt főpapok hagyatékát elsősorban szintén erre a célra kell fordítani, sőt ha valamelyik főpap végrendeletében másként rendelkezne, az esetben is a hagyaték felét a papnevelés céljára kell fordítani. Foglalkozik a zsinat az istentisztelet kérdéskörével. A zsinat elhatározza, hogy át kell venni a magyar szentek miséivel és zsolozsmáival kiegészített római misekönyvet és breviáriumot, amennyiben pedig a pápa jóvá hagyja, akkor ezt egységesen mindenütt be kell vezetni. VIII. Orbán pápa a zsinat kérésére jóváhagyja ezt a határozatot.⁸

Az eddigi három zsinaton kívül még az 1648-as nagyszombati nemzeti zsinat egyik határozatát említtem itt meg, mely szerint egy egyetemes szemináriumot kell felállítani. Ennek központjául Nagyszombatot jelölik ki, a szeminárium alapszabályait pedig a római kollégiumtól veszik át. Pázmány Péter egyébként többször javasolta a zsinatokon, hogy az egyházi szervezet könnyebb átlátása céljából a nagy kiterjedésű egyházmegyéket osszák fel két nagyobb, vagy négy kisebb püspökségre. Ez a javaslata azonban a XVII. században nem valósult meg.⁹

III. 3. 2. A papság helyzete

A második fontos eleme a katolikusok belső egyházi életének a papság helyzete. Ahogyan a protestáns egyházaknál megvizsgáltam, hogy milyen hiányosságokat mutat a lelkipásztorok élete, vagy éppen milyen erőről tanúskodik az egyházban való forgolódásuk, úgy megteszem ezt katolikus vonatkozásban is. Itt sokkal fontosabb arra a kérdésre választ találni, hogy mennyire érezhető fejlődés a papság erkölcsi életében és ennek milyen hatása lehetett a katolikus restaurációra.

A kiindulás ezen a téren meglehetősen reménytelen.

„A 17. század első felében még erősen érezhető a paphiány, a meglévő papok kiképzése is gyenge, a tanítók többnyire igen műveletlenek.”¹⁰

Ezt támasztja alá Pázmány Péternek egy levele, amelyben az 1622-es állapotokat írja le XV. Gergely pápának. A papok tudatlanok, tanulatlanok és vad házasságban élnek. Panaszodik a hitüket elhagyó szerzetesek és apácák miatt is¹¹. Ezt az állapotot igyekeztek megváltoztatni az előbb említett zsinatok rendelkezéseivel. Mind az 1611-es, 1629-es és 1630-as zsinat foglalkozik a papok életével, erkölcsével, tanulmányaival, képzésével.

⁸ Az 1630-as nemzeti zsinat rendelkezéseire lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 285-286 és 291.

⁹ Lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 286.

¹⁰ Vanyó Tihamér: A trienti zsinat i. m. 34.

¹¹ Lásd Péter Katalin: Pázmány Péter és a protestánsok. in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 182.

„A legnehezebben leküzdhető gátlás a katolikus megújulás útjában a papság erkölcsi színvonalának nagy lehanyaglása és a paphiány volt.”¹²

Ezt a két problémát igyekeztek leelőször leküzdni. A papság erkölcsi életének megjavításánál felveszik a harcot az ágyas tartó papokkal. 1626-ban az esztergomi érsekség területén a 33 pap közül csak 13 volt nőtlen és törvényesen felszentelt, 2 pedig eretnek. 1636-ban Pázmány már azt írja, hogy egyetlen olyan pap sincsen, aki ágyast tartana¹³. Itt tehát robbanásszerű javulás látható, hiszen 10 esztendő alatt sikerült elérni az eszményi eredményt.

Megkezdődik a harc a botrányt okozó papok ellen is. Pázmány Péter érsekségének a kezdetén 1616-ban alig 100 pap működött a hatalmas kiterjedésű esztergomi egyházmegyében. Ezeknek a papoknak a megjobbítása szintén komoly feladat volt. Előírják a zsinatokon a vétkesek megbüntetését. 1630-ban a pozsonyi káplánt részegeskedése és nyilvános táncmulatságon való részvétele miatt három napra elzáratták, kenyéren és vízen tartották, hogy ez alatt az idő alatt javuljon meg. Egy vidéki plébánost, tekintettel arra, hogy a gyónókat közös feloldozásban részesítette, megfenyítették. 1632-ben három pap az egyházlátogatás alkalmával küldi el ágyasát, erről a tényről pedig a helységek előjárósága adott igazolást nekik. Ezek a példák jól mutatják, hogy kemény kézzel büntették azokat a papokat, akik az egyházi előírásokat, zsinati rendszabályokat nem akarták megtartani. Ugyancsak a belső erkölcsi megjavulás és megerősödés érdekében kérte Pázmány Péter a papokat, hogy minden évben tartsanak 2-3 napos lelkigyakorlatot Nagyszombatban. Azt is megígérte az érsek, hogy a lelki gyakorlat ideje alatt a papok ellátásáról majd ő gondoskodik. Ennek ugyan olyan elsöprő fogantatja nem lett, de 1630-ban 12 pap végezte el ezt a gyakorlatot a nagyszombati jezsuita kollégiumban.¹⁴

A papság erkölcsi színvonalának emelése mellett ugyanolyan fontos volt a paphiány megoldása. A megoldási lehetőségek közül az egyik a szerzetesi lelkipásztorkodás, ami a 17. században alapvető jelentőségű. Ez a típusú lelkészkedés nem a rendes parókiái keretek között működik, hanem a központi szerzetesházból kiindulva vándorló jelleggel¹⁵. Ennek a működésnek az eredménye óriási, hiszen ha megnézzük, hogy milyen tömegeket sikerült elérnie egy-egy ilyen szerzetesi központnak, akkor mondhatjuk, hogy a paphiány megoldásának a legjobb eszköze éppen a szerzetesek működése volt. Ráadásul a szerzetesi élet, párhuzamosan a római egyház megújulásának többi mozzanatával, szintén megújul.

„A 17. század közepe fordulópontot jelent a magyar szerzetesség történetében. Megtörténik a pálosok reformja, megkezdődik a bencés szerzetesi élet és Zirc is újra ciszterci kézre kerül. Megjelenik továbbá hazánk földjén a (...) piarista rend. (...) A jezsuiták házai egyre szaporodnak, a ferencesekéi hasonlóképpen.”¹⁶

A másik fontos lépés a paphiány megoldására a papképzés fellendítése volt. Az ezzel kapcsolatos zsinati döntéseket igyekeztek a gyakorlatba is átültetni a főpapok. Az egyik legnagyobb újdonság a szemináriumok felállítása volt, amely függetlenül minden más tudományágtól kizárólag a papneveléssel foglalkozott. Pázmány Péter érseksége idején lendül fel a papi szemináriumok számára elkülönített összegek nagysága és az intézmények száma is. Pázmány Péter számára két fontos vonása volt a szemináriumokban folyó munkának. Az egyik, hogy kövesse a római kollégiumokban folyó képzést, másrészt, ha lehetséges, akkor az intézmény a jezsuiták vezetése alatt álljon. Ezek közül az egyik legkiemelkedőbb az 1624-ben megalapított Pázmáneum, amely igyekezett minél képzettebb papokat küldeni a magyar plébániákra. A törekvéseknek meg lett az eredménye, ugyanis

¹² Csóka i. m. 29.

¹³ Lásd Vanyó Tihamér: A trienti zsinat i. m. 21. ugyanezt lásd még Csóka i. m. 236.

¹⁴ A papok és szerzetese életének megújításához és a fegyelmezéshez lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 288-290.

¹⁵ Kezdetben a reformáció is ilyen formában terjedt, hogy egy központi helyen tartózkodva a környék településeit végigjárva hirdették a reformáció eszméit a prédikátorok. Az első nagy reformátorok mindegyike ilyen formában működött. Ennek XVII. századi „váltótársa” a szerzetesi lelkipásztorkodás mind a hódoltságban, mind pedig a királyi Magyarországon.

¹⁶ Vanyó Tihamér: A trienti zsinat i. m. 48.

„a magyar papnevelés szelleme a 17. század elejétől kezdve kb. a 18. század közepéig a jezsuitáktól vezetett szemináriumokban és egyetemeken kitűnő volt.”¹⁷

A harmadik megoldási lehetőség a paphiány felszámolására a licentiátus volt. Az 1629-es zsinat meghatározza a papot helyettesítő, házastárssal is rendelkező egyházi szolga hatáskörét. Ezek az egyházi személyek kereszteltek, eskettek, utolsó kenetet adtak fel, temettek, körmenetet vezettek, hitoktatást végeztek. Misét nem mondhattak, viszont imádsággal, evangélium olvasással, előre megírt prédikációknak az elmondásával tarthattak a híveknek istentiszteleteket. Az is előfordult, hogy a katolikussá váló falu protestáns prédikátorából lett ilyen egyházi szolga. Pázmány Péter ugyan szeretett volna megszabadulni tőlük, hiszen ezt teljességgel szükségmegoldásnak tartotta, de attól félt, hogyha semmilyen katolikus egyházi személy nem lesz a plébánián, akkor protestáns prédikátor kerül majd a helyükbe.¹⁸

Az itt felvázolt törekvéseknek eredménye lett. Erre csupán egyetlen egyházkerület látogatásainak a jegyzőkönyvét emelem ki példának. A locsmándi egyházkerületet az 1646-os esztendőben látogatja végig a főesperes. Az egyházlátogatás során mindössze egyetlen panasz merül fel a jegyzőkönyvben említett 21 plébános között:

„a plébániát jelenleg leányegyházaival együtt (...) dalmát szerzetes vezeti, aki 36 éves, valamicske grammatikát tanult, Szent Ágoston rendjéből való, tudatlan, semmit sem tudó férfiú.”¹⁹

Rajta kívül senkit nem marasztalnak el a hívei. A plébánosi gárda tagjai közül 11 esetben megemlítik, hogy horvát nemzetiségű, egyről pedig hogy német illetve dalmát. Ha a többieket mindet magyarnak vesszük, akkor is látható, hogy ebben az esztendőben, vagyis 1646-ban a Locsmándi Kerületben, igen komoly segítséget jelentettek a Horvátországból érkező papok. Ugyancsak feltűnő a papok életkoránál, hogy 30-40 év között vannak tizenhatan, ez a papi gárdának háromnegyede. Csak egy plébánosról említi a jegyzőkönyv, hogy 50 évnél idősebb lenne. Ez ismét csak azt támasztja alá, hogy a papi gárda feltöltése az 1630-as években kezdődhetett meg ezen a területen nagy erővel, hiszen csak így magyarázható meg, hogy miért található ennyi horvát nemzetiségű és ennyi fiatal. Ugyancsak színes képet mutat a plébánosok által elvégzett iskolák megvizsgálása. 11 esetben jegyzi meg az egyházlátogató, hogy teológiát tanult, 7 plébános rendelkezik magiszteri fokozattal, 5 esetben pedig kihangsúlyozzák, hogy több nyelven beszél. Megállapítható, hogy magas szinten képzett plébánosok látták el ebben az egyházkerületben a lelkipásztori szolgálatot. A papság helyzetével kapcsolatban tehát összességében elmondható, hogy

„a 17. század második felében, amikor már a szemináriumokból tanultabb és buzgóbb papság került a parókiák vezetésére...”²⁰

¹⁷ Vanyó Tihamér: A trienti zsinat i. m. 44.

¹⁸ A licentiátushoz lásd Hermann i. m. 255-256.

¹⁹ A Locsmándi Kerület Egyház-látogatási jegyzőkönyve (1646). in Szerk. Tomisa Ilona: Katolikus Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek 16-17. század. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 160.

²⁰ Vanyó Tihamér: A trienti zsinat i. m. 34.

III. 3. 3. Sérelmek

A bécsi béke megkötése és az 1608-as törvények meghozatala után egészen új helyzet állt elő a római egyházra nézve. Forgách Ferenc esztergomi érsek vitte tovább ekkor a magyar egyház vezetését, mégpedig kemény kézzel. Mindig ügyelt arra, hogy a protestáns sérelmekre legyen mindig katolikus válasz. A római egyház sérelmei ebben az időszakban leginkább a javadalmaik megrövidítése miatt volt. Ezeknek visszaszerzése elsődleges feladatnak számított. Hasonlóan sérelmes volt a jezsuiták birtoklását tiltó törvény. Szerették volna helyreállítani a bécsi béke előtti állapotot, vagyis a túróczi prépostságot a jezsuiták részére rendelni, hogy ennek jövedelméből a vágsellyei kollégiumot fenntarthatassák. Ezzel kapcsolatban így vélekedtek a katolikus főpapok:

„A jezsuita collegium nélkül az ifjúság nem nevelhető a katolikus hitben és a papokban is megfogyatkozunk majd, pedig most is hihetetlenül csekély a papok száma.”²¹

A XVII. század elején voltak olyan katolikus települések, amelyek protestáns birtokosok területén voltak. Ezek jobbára a XVI. század folyamán is megőrizték vallásgyakorlatukat, de az sem volt ritka, hogy pap hiányában protestáns prédikátort alkalmaztak. Hont megyében a Szuha nevű kis falu is ebbe a csoportba tartozott, amely az 1620-as években egy lelkeshiányos állapotot kihasználva eldöntötte, hogy katolikus vallásgyakorlatot óhajt folytatni, aminek érdekében a közelben fekvő Fülekről járt misézni hozzájuk egy ferences szerzetes. Egy protestáns nemes azonban kegyúri jogaira hivatkozva megfenyegette, majd elűzte a miséket megtartó papot. A lakosok ezek után a faluban birtokkal rendelkező Rákóczi Györgynek a tiszttartóját keresték meg, aki nem engedélyezte a katolikus vallásgyakorlatot. Rákóczi Györgyöt is felkeresték, azonban ő is csak azt a tanácsot adhatta nekik, hogy maradjanak meg azon a hiten, amin eddig voltak. Az ügyben Esterházy Miklós nádor szeretne eredményt elérni, ám ő sem jár sikerrel. Látható, hogy „a falusi közösségek vallási helyzetét meghatározó kegyúri jog erősebbnek bizonyult a közösség szándékánál”²².

Új korszak veszi kezdetét az 1645-ös linzi békét követő időszakban. A törvények megengedik a templomok használatát a protestánsoknak, valamint visszarendelnek 90 templomot azok közül, amelyeket a katolikusok elvettek. Ezzel kapcsolatosan jegyzi meg a locsmándi egyházkerület látogatási jegyzőkönyve 1646-ban, hogy a kőhalmi és a felsőlászlai templomokat „csalárd módon a múlt országgyűlésből kiküldött biztos urak elvették...”²³ A vallás szabad gyakorlásában való másik sérelmet is feljegyez még ugyanez a jegyzőkönyv, a Kabold várához tartozó uradalmak tekintetében²⁴. Ezek a sérelmek azonban jobbára elszórt esetek, a katolikusoknak az 1646-os esztendőre megerősödött annyira a földesúri és felsőbb tisztségviselői háttere, hogy akaratuknak érvényt szerezhessenek.

Végül pedig álljon itt még egy sérelem a korszak legvégéről, az 1666-os esztendőből:

„Azt a tudósítást kapta Öfelsége, hogy a magyarországi Eger tartományban, miközben egy plébános az Úr Napját ünnepelte körmenetben, a Szentséggel a kezében, eretnekek egy csoportja megtámadta és bántalmazta, megzavarva a kegyes szertartást, és a papnak épp annyi helye maradt, hogy a Szentséggel együtt vissza tudott vonulni. A Császár megértéssel hallgatta a papot, és ez alkalommal biztosokat küld szigorú rendeletekkel, hogy járjanak el az istentelen bűnözőkkel szemben, példát statuálva.”²⁵

Összességében elmondható, hogy a sérelmek a kezdeti időszakban sokkal inkább számottevőek, mint a későbbiek során. Katolikus szemszögből nézve mindenképpen le kell szögezni, hogy a római egyház szemében a protestáns egyházak léte, vallásgyakorlata,

²¹ Angyal i. m. 30.

²² Szuha példáját lásd FAZEKAS ISTVÁN: Falusi közösségek i. m. Internetes forrás.

²³ A Locsmándi Kerület Egyház-látogatási jegyzőkönyve i. m. 168.

²⁴ Vesd össze A Locsmándi Kerület Egyház-látogatási jegyzőkönyve i. m. 164-165. Ennek a feljegyzésnek a szövegét lásd a függelékben 19. szám alatt.

²⁵ 1666. Július 17-i jelentés. in. Vanyó Tihamér: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666-1683. A Pannonhalmi Főiskola Könyvei III. Pannonhalma, 1935. 38. Az olasz szöveget fordította Szabó Viola.

prédikátorai képezik a sérelmeket. Nem véletlenül hivatkoznak olyan sokszor a bécsi béke vallásügyi rendelkezésének záradékába behelyezett félmondatra, hogy szabad a protestánsok vallásgyakorlata „a katolikus vallás sérelme nélkül”.

III. 3. 4. Hiányosságok, gondok

A római egyház életének ebben a szakaszában hiányosságok egyrészt a főpapok tevékenységében, másrészt az egyházszerzetben, harmadrészt pedig a külső dolgokban merültek fel. A főpapok ténykedésében a trienti zsinat határozatainak végrehajtása nem jelentkezett olyan erővel, mint az elvárható lett volna²⁶. Minden püspöknek kötelessége volt, hogy egyházmegyéjéről jelentéseket küldjön. Ennek a kötelezettségnek igen kevésé tettek eleget, kivételként megemlíthető Lósy Imre esztergomi érsek jelentése, aki az 1637-es esztendőről írta meg tapasztalatait egyházmegyéjével kapcsolatban.²⁷ A másik gondot az jelentette, hogy a püspökök nem tudtak székhelyükön tartózkodni, így nem teljesítették a trienti zsinat által alkotott rezidencia dekrétum előírásait. Több püspök székhelye ugyanis a török hódoltság miatt nem volt biztonságos, az esztergomi érsek székhelye is Nagyszombatban volt. Másrészt a kormányzati teendők ellátása sok esetben máshová szolgáltatta el a püspököket, így ha biztonságos székhellyel rendelkeztek is, ezek miatt nem tettek eleget a rezidencia dekrétumnak. Ugyancsak előírásként szerepelt a trienti zsinaton, hogy a püspöknek minden vasárnap és minden ünnepnapon, valamint ádentben és nagybőjtben legalább hetente háromszor prédikálni kell. A magyar püspökök ennek csak nagyon kevésé tettek eleget, sokkal inkább helyetteseik útján gyakorolták ezeket a kötelességeiket. Ahol még a leginkább eleget tettek a magyar főpapok a trienti zsinat rendelkezéseinek, az a zsinatok tartása volt. Úgy rendelkezett a zsinat, hogy minden esztendőben kell tartani egyházmegyei zsinatot, tartományi zsinatot pedig háromévente. Ennek a gyakoriságnak nem tudtak megfelelni a magyar egyházmegyéék. Ennek oka a hatalmas kiterjedés és a püspökségeknek a hódoltság miatti megosztottsága volt. Ezek a hiányosságok azonban nem képeztek akkora hátrányt, hogy emiatt a katolikus egyházszerzet működésképtelenné vált volna.

A gondok és hiányosságok sorában megemlítem még Draskovich György püspök ténykedését, akinek egyik kalandja jól példázza lelkületét. Így jegyzi fel ezt az esetet maga a püspök:

„E napokban, (...) hadban voltam. A szarukői urak, (mely tartományt Ausztriához bírnak, de az én diocesisemben vagy), semmiképpen nem akartanak dézsmát a vagy árendát adni, azért mentem rájuk. Voltam háromszázad magammal lovassal, gyaloggal, harmincz szekérral immár bor alá, hintóval s egynéhány kocsival. (...) látván ők, hogy nem bírnak velem, mert sokan és jó szerrel voltunk, végtére aztán accomodálák nagy nehezen magokat. Árendát fizetnek 875 forintot, a mennyit Magyarországon három olyan tartomány sem fizet. Több kétszáz esztendejénél, hogy püspöknek onnét sem dézsmát, sem árendát nem adtak és senki más, csak én Isten után vihettem azt véghez.”²⁸

Ez a jelenet is jól mutatja, hogy püspöki ténykedése nem volt mindenben makulátlan. Utóda így jellemezte tevékenységét:

„Draskovich miatt, mint Püsky írja, több falu eretnekek kezébe került s a mely faluk megmaradtak, azokban nincs jobbágy, nincs barom. A püspöki jószágot többek között arról lehet igen könnyen megismerni, hogy az a legnyomorúságosabb. (...) Rákos Sopron megyei falunak, melyet a püspök katonasággal, fegyverrel és tüzellel pusztított el, 6000 Forintot tartozott fizetni. De a falubeliek maig sem kaptak ebből semmit. (...) Magam is

²⁶ A főpapság ténykedésének hiányosságaihoz lásd Vanyó Tihamér: A trienti zsinat i. m. XX-XXVI.

²⁷ Vesd össze Relatio Ecclesiae Strigoniensis. Lósy Imre esztergomi érsek jelentése 1637. in. Vanyó Tihamér Aladár: Püspöki Jelentések a Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiről 1600-1850. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. Pannonhalma, 1933. 136-137.

²⁸ Payr Sándor: Draskovich György, győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója. in. Protestáns Szemle, XVI. évf. 1904. 87.

visszaborzadok attól, a mit írok, de mivel igaz, kénytelen vagyok ezt az annyira megrendült püspökségnek érdekében feltárni. Lehetetlen részletesen leírni mind ama erőszakoskodásokat, zsarolásokat, és büntetéseket, melyeket ez az úr a maga gazdagítására felhasznált.”²⁹

Az egyházszerkezeti hiányosságoknál a már korábban említett török hódoltság okozta a legnagyobb problémát. A veszprémi katolikus egyházmegye területe a török hódoltság miatt kettészakadt, aminek következtében az egyházi rendszer teljesen felbomlott. A XVI. század eleji csaknem 100 kolostorból egy sem élte meg a XVII. századot, a mintegy 600 plébániából pedig csak néhány tucat maradt meg. A katolikus plébániahálózatot a papi utánpótlás megszűnése, a dunántúli nagybirtokosok és nemesség csatlakozása a reformációhoz, valamint a török háborúk teljesen felszámolták. Hasonló károkat jelentett az egyházmegyére nézve az egyházi birtokok elfoglalása is³⁰. Ezt a folyamatot sikerült Pázmány Péternek megállítania, aki „kieszközölte az egyházi birtokok örökösítésének tilalmát, visszaperelt az egyháznak uradalmakat”³¹. Minden szerkezeti és anyagi hiányosság ellenére is elmondható azonban, hogy a katolikus hierarchia elemei fennálltak. Igaz ugyan, hogy működni nem mindig tudtak, hiszen vagy a vagyon, vagy a felügyelet lehetősége hiányzott hozzá, azonban ez a gyengeség a római egyházra nézve nagyon pozitív következményekkel járt: „Emiatt jött ugyanis létre az a meghökkentő helyzet, hogy az egyházi hierarchia felszámolásának igénye protestáns részről soha fel sem merült.”³²

Az egyházszerkezettel kapcsolatos problémák I. Lipót uralkodása idején jelentek meg ismét, amikor összeütközés történt az egyház és az állam között a főpapi kinevezések körül. Az udvar ugyanis olyan személyek kinevezéséhez ragaszkodott, akiket Róma, illetve a magyar főpapság kifejezetten ellenzett. A királynak ezt a túlzott befolyását az egyházra, köszönhetően abszolutisztikus nézeteinek, az egész birodalomban igyekeztek megvalósítani³³.

Ugyancsak az egyházszerkezet hiányosságait tükrözi a szerzetesek és a parókiával rendelkező plébánosok közötti feszültség, amely a szerzetesek minden pozitív egyházi hatása ellenére is jelentkezett. Ennek nagyon jó példája a soproni eset, amikor a hívek és a ferences szerzetesek zördülnek össze a helyi plébánossal, Káldy Mihállyal. Ő soproni születésű volt és 1624-től 1638-ig ténykedett itt. Elévülhetetlen érdemei vannak arra nézve, hogy a katolikus egyházszerkezet kialakult Sopronban. Mindennek ellenére összetűzésbe kerül a városban ténykedő ferences rendi szerzetesekkel. Először a hívek panaszolják be a plébánost a pápai nunciushoz, majd maga a ferences rendi gvardián is ír egy levelet. A ferences gvardián leírja, hogy a plébános az előző vasárnapon, amikor az egyik szerzetes éppen szentbeszédét tartotta a templomban, berontott és nagy zajt csapva tiltakozott az ellen, hogy a ferencesek plébániája területén prédikálnak. A jelenlévő híveket pedig kiközösítéssel fenyegette meg. Ezek után a szentbeszéd és az istentisztelet befejeződött, majd a gvardián elment a plébánoshoz, hogy figyelmeztesse őt a kiváltságukat biztosító pápai bullákra, majd jelezte, hogy ezt az ügyet a nuncius elé viszi. A plébános erre csak azt felelte, hogy őt ez nem érdekli, hiszen neki a győri püspök az ura. A gvardián azt kéri a nunciustól, hogy az ügyet vizsgálta ki. A nuncius ír egy levelet a győri püspöknek, majd később a kancellárt is értesíti az ügyről. Levelében teljes felhatalmazást ad neki, hogy az ügyet minden alakszerű bírói eljárás nélkül csendben kivizsgálja, és megfelelő intézkedésekkel rendezze³⁴.

Végül pedig a hiányosságok között meg kell említeni azokat, amelyek talán a legkisebb súllyal jelentkeznek, mégis jelzés értékűek a katolikusok belső életére nézve. Az úgynevezett külső problémákat szeretném itt most ismertetni, melyek között a javadalmak elfoglalása, az épületek nem megfelelő volta, illetve az egyházszerkezeti átalakulások szerepelnek.

²⁹ Payr Sándor: Draskovich György i. m. 158-159.

³⁰ Az egyházszerkezet felbomlására vonatkozó adatokat lásd Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. METEM, Budapest, 2003. 122-124.

³¹ Péter Katalin: A katolikus megújulás i. m. 9.

³² Péter Katalin: A katolikus megújulás i. m. 10.

³³ Lásd Vanyó Tihamér: A bécsi nunciások i. m. 23-24.

³⁴ Az ügy részleteihez lásd Vanyó Tihamér Aladár: A Bécsi Pápai Követség i. m. 212-214.

Ismételten a locsmándi egyházkerület látogatási jegyzőkönyveit hívom segítségül, hogy láthassuk az arányokat. A 43 gyülekezet közül mindössze egyben, Csepregen panaszozzák fel azt, hogy a javadalmakat elfoglalták; hat gyülekezetben említik meg, hogy az egyház épületeiben hiányosság van: Lékán, Vámoscsaládon, Derecskén, Udvardon, Kethelyen és Peresztegen; az egyházszervezeti problémák pedig egy leányegyház átcsatolásával kapcsolatban rendeződtek.³⁵

Összességében elmondható, hogy a római egyházban a hiányosságok és gondok nem voltak olyan mértékűek, hogy a katolikus restauráció folyamatát akadályozzák.

III. 3. 5. Pozitívumok

A római egyház életében meglévő pozitívumokat a következőképpen vázolom fel: egyrészt az intézmények alapításában meglévő aktivitást, másrészt a viszonylag kis számú gyülekezeti problémát, harmadrészt az egyházlátogatások rendjének pozitívumait, negyedrészt a megújulás egyértelmű jeleit, ötödrészt pedig a katolikusok körében megjelenő toleranciát kívánom bemutatni.

Az intézmények között időrendben a legelső a már említett papnevelő intézet a Pázmáneum. Ezt Bécsben alapította Pázmány Péter érsek 1624-ben. A szeminárium hallgatóinak a száma 1627-ben még csak 27 volt, ám 1636-ban már 62. A magas színvonalú képzést a jezsuita szerzetesek biztosították. Szintén jezsuita vezetéssel kezdte meg működését Győrben a papnevelő intézet, illetve a gimnázium, melyeket Dallos Miklós hívott életre 1627-ben. A szeminárium céljára alapítványt tett és az intézménynek házat is vásárolt a püspök. Az 1630-as nemzeti zsinat rendelte el egy egyetemes szeminárium létesítését, amely Nagyszombatban meg is alakult. Ahhoz azonban, hogy a szemináriumokba képzett papjelöltek kerüljenek, a középfokú oktatás megszervezésére is hangsúlyt kellett fektetni. A már említett győri jezsuita gimnáziumon kívül, Nagyszombatban, Pozsonyban és Sopronban is nyílt a jezsuitáknak kollégiumuk. A legnagyobb jelentőségű intézményalapítás azonban a nagyszombati egyetem 1635-ös életre hívása volt³⁶. Ennek az egyetemnek 1635-ben két fakultása volt, úgy mint a bölcsészeti és a teológiai, csak 1667-ben nyílik meg harmadikként az egyházjogi fakultás.

A második főbb pozitívum az egyházlátogatások rendszerének megléte³⁷. Az egyházlátogatási rendszert a trienti zsinat írta elő, hogy a püspök rendeletére a főesperes látogassa végig egyházkerületének gyülekezeteit, erről pedig tegyen jelentést. Az alapvető célkitűzés az volt, hogy rögzítsék a plébániához tartozó javakat, és ellenőrizzék a tanbeli kérdéseket is, az esetleges hiányosságok és problémák megoldása felől pedig intézkedjenek. Jól mutatja az egyházlátogatások jelentőségét az a tény, hogy a Pázmány Péter idejében végbe menő egyházlátogatások érzékeltetik a javulás és fejlődés jeleit. Egyre kevesebb a nős és mulatozó plébános, illetve az erkölcsi kihágás. Az egyházlátogatások rendszerének megléte biztosította azt, hogy a római egyházon belül rendeződjenek a korábbi problémák.

A harmadik pozitívum, amit szeretnék megemlíteni: a fejlődés egyértelmű jelei. Ezt láthatjuk az épületek megújulásában. A sasvári főesperességben például az 1626 és 1642 közötti időszakban több templomot kijavítottak, ezen kívül pedig csaknem az összes templomhoz szereztek be miseruhákat és edényeket, valamint új oltárok is készültek. A pozsonyi főesperesség területén 1631-1634 között 11 község épített új templomot, 26 településen pedig felújították azt³⁸. A megújulás jelének tekinthető, hogy a katolikusok által

³⁵ A gyülekezeti problémákhoz lásd A Locsmándi Kerület Egyház-látogatási jegyzőkönyve i. m. alábbi oldalait: Csepreg 152., Léka 181., Vámoscsalád 151., Derecske 167., Udvard 162., Kethely 169., Pereszteg 183., Szécsény 184.

³⁶ Az intézmények létesítéséhez lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 296-298.

³⁷ Az egyházlátogatásokhoz lásd Tóth Krisztina: Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16-17. században. Internet cím: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/TOTHKRI.HTM>. Letöltés dátuma: 2009. 03. 17.

³⁸ A híveknek és az egyház külső kereteinek megújulásához lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 292-293.

sérelmezett esetek lényegesen lecsökkentek. A barsi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei szerint a főesperes a felkeresett 112 gyülekezetből mindösszesen egyben talált sérelmet, ami feljegyzésre méltó, igaz ugyan, hogy Verebély nevénél mind az 1647-es, mind pedig az 1657-es látogatáskor ott szerepel a „parókia birtokának sérelme”³⁹ bejegyzés.

A megújulás jeleként tekinthető, hogy a települések lakosai egyes területeken többségben katolikussá váltak. A locsmáncsi egyházkerület 1646-os látogatási jegyzőkönyve 43 településről jegyzi fel, hogy milyen vallásúak lakják. Eszerint 16 település (37,2%) kivétel nélkül katolikus lakosokkal bír. Vannak olyan települések, ahol csak egyetlen személy az, aki nem katolikus, ezeknek száma összesen 7, azoknak a településeknek a száma pedig, ahol 10 alatt van a nem katolikusok száma, összesen 11. 18 településen (41,9%) túlnyomó többségben vannak tehát a katolikusok. Van további 4 olyan település (9,3%), ahol a katolikusok többségben vannak, de a protestánsok száma sem elenyésző. Egy településről (2,3%) jegyezték fel, hogy ott a lakosoknak nagyjából a fele katolikus a másik fele protestáns, végül pedig 4 olyan település van (9,3%), ahol a protestánsok vannak többségben. Ez tehát azt jelenti, hogy ebben az egyházkerületben a településeknek több mint a háromnegyede 1646-ban már túlnyomó többségben katolikus lakossággal bírt.

Végül pedig a pozitívumok között megemlíteném azt is, hogy ha csak egészen kivételes formában, de mégis megjelenik a protestánsok irányában a tolerancia. Ennek jeles képviselője Zrínyi Miklós gróf volt, a híres költő, aki nem azt nézte, hogy ki milyen vallású, hanem azt, hogy mit tesz le az asztalra. Az 1659. évi országgyűlésen mondja:

„Tudjátok meg, uraim, igaz pápista ember vagyok, vallásomban való állhatatosságomban is egyitek sem halad felül. De micsoda dühös bolondság vinne engemet arra, hogy én példának okáért az én légrádi evangélikus vitézeimet és ott való presidiáriusimat⁴⁰ helyükből kiűzzem? Bizony, akiket ismerek pápista katonákat, tíz törökre se mernék kimenni velük. De ha az evangélikusokkal vagyok, azoknak imádsága és sok éneklései között, valamikor harcra megyek, soha nyereség nélkül meg nem térek.”⁴¹

Jól látja azt is Zrínyi, hogy a katolikus vallással nem egyeztethető össze az a törekvés, hogy a protestánsokat erőszakkal térítsék meg.

„A katolikus hitnek az ő génusza idegen a háboruságtól. Szent Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért sem kardoskodni. A török ellen sem szabad azért harcolni, mert vallása más, hanem azért, mert reánk tusakodik.”⁴²

Zrínyi Miklós türelmessége üdítő kivétel a katolikus főnemesek között. Bár lett volna még néhány ilyen lelkületű ember, akkor nem következett volna be az erőszakkal, börtönnel, kivégzéssel tarkított protestánsüldözés.

III. 4. A két protestáns egyház viszonya

A katolikus restauráció belső tényezőinek vizsgálatához hozzátartozik a két protestáns egyház viszonyának nagy vonalakban történő ismertetése is. Az kitűnt az eddigi adatokból, hogy a protestáns egyházak belső gyengesége nem volt olyan mértékű, hogy a római egyház restaurációját azok miatt hajthatta volna végre. Azt azonban az elem kerülő adatokból világosan megállapíthattam, hogy az úgynevezett testvéregyházak kapcsolata egyáltalán nem volt jó testvérekhez méltó, hanem éppen ellenkezőleg ellenséges volt, olyannyira, hogy az egymás közötti megnyilvánulások gyűlölettel teljeseek voltak. Méltán állapítja meg Thury Etele erről a korszakról, hogy

³⁹ „Gravamina Domini Parochi” Lásd Szerk. Tomisa Ilona: Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének jegyzőkönyvei 1647-1674. Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 1992. 1647-es évhez 75. 1657-es évhez 115.

⁴⁰ Örseregemet.

⁴¹ Payr Sándor: Zrínyi és a protestánsok in. Szerk.: Hetvényi Lajos és Scholtz Ödön. 1919. évi képes Luther-Naptár. VIII. évfolyam. Sopron, 1918. 49.

⁴² Payr Sándor: Zrínyi i. m. 49.

„a hitvallások felett való ádáz küzdelem, sok baj kútforrásává lett a magyar protestáns egyházban, melyek közül legnagyobbak közé tartozik az, hogy a két testvérfelekezet tagjai egymás ellen fordultak, ahelyett, hogy az evangéliumi eszméket egyesült erővel diadalra segítették volna.”¹

Ez az ellenségeskedés sajnos nem csupán magyar sajátossága volt a reformáció eszméit követő csoportoknak. A XVI. században ugyanez a lelkület jelentkezett Luther Márton és Zwingli Ulrik között is, akik a megegyezés helyett csak egyre jobban eltávolodtak egymástól, mélyítve a szakadékot a két reformátori egyház között. Amikor 1529-ben sor került a Marburgi Kollokviumra, akkor szinte minden ponton sikerült egyességre jutni, kivéve az úrvacsora kérdését. Az alapvető eszmék között olyan mélységű különbség nem volt, mint amit a magyarországi helyzet is mutatott. Luther és Zwingli úrvacsoratana azonban olyan eltéréseket mutat, amiben a két nagy reformátornak nem sikerült közös nevezőre jutnia. A helvét irányon belül Kálvin Jánosnak és Zwingli utódjának, Bullinger Henriknek sikerült ebben a kérdéskörben megegyezni, amikor az úgynevezett zürichi egyezményben (Consensus Tigurinus) megállapodtak abban, hogy milyen főbb irányvonalak mentén értenek egyet az úrvacsora kérdésében. Azonban a helvét és lutheri irány gyógyíthatatlan módon szakadt ketté az 1520-as évek vitáiban.

Ez a későbbi évszázadra is rányomta bélyegét, amikor a különböző hitvallást követő reformált egyházak képtelenek voltak egy táborba tömörülni. Bethlen Gábor fogalmazza meg ezt, amikor a nikolsburgi békekötés előkészítő tárgyalásai során számba veszi az esetleges külső támogatókat. Ezt írja Rimay Jánosnak 1621-ben:

„Mert az evangélikusok egymást nemhogy szeretnék, de ha lehetne egyik religio az másikat egy momentumban vesztené el, úgy gyűlölik egymást. Az saxo², noha evangélikus, de Fridericusra való irigysége miatt az Krisztus ecclesiájának ellensége lön – vagynak többen is az emperiomban olyanok – és egymást addig üzik, kergetik, ölik, vágják, hogy az megerősödött és religiojokkal összefonatott papista statusok dolgokban eljárnak...”³

Az a magyarországi hitvitákban nyomon követhető, hogy az alapellenségeskedés, ami a helvét és a lutheri irány között kialakult, tovább mélyült magyar sajátosságokat is megjelenítve. Az egymás tanai iránt való alapvető bizalmatlanság annak megfogalmazásához vezetett, hogy a reformátusok tévtannak tekintették az evangélikusok hittani rendszerét, az evangélikusok pedig finomabb formában hamisnak nevezték a reformátusok tanítását. Jól érzékelhetjük ezt Nádasdy Ferencnek, a később katolikussá váló főúrnak 1536-ban írt leveléből, amiben Kis Bertalan püspöknek beszámol arról, hogy egy korábban reformátusok által lefordított könyvet újra fordít magyarra, hiszen „ama bizonyos kálvinistának hibás és hamis fordítása is azt kívánja, hogy a sok hibától és tévedéstől megszabadíttassék.”⁴ Nem tartom valószínűnek, hogy nyelvtani hibáról lenne itt szó, sokkal inkább a hittani kérdések tévedéseit említi meg Nádasdy Ferenc. Ez a levél azonban nagyon finom fogalmazású. A hitviták nyelve semmiben nem különbözik a korabeli viták megfogalmazásának módjától. Legtöbb esetben nyers és durva kifakadások jelennek meg, amit semmi mással nem lehet indokolni, csak az évtizedek óta felgyülemelő gyűlölettel. Nagyon szomorúan fogalmazom ezt meg így, de az itt következő fejezet jól példázza majd mindazt, amit előljáróban leírtam a két protestáns egyház viszonyáról.

Ennek oka a vizsgált korszakot megelőzően keresendő. Valamikor a XVI. század második felében jelentkezik erősebben a helvét irány hatása Magyarországon. A német nyelvű gyülekezetek egytől-egyig kitartottak a lutheri hitvallás mellett, ám a magyar gyülekezetek egy jelentős része a helvét irány követőjévé vált, amely hitvallási irányzat aztán az

¹ Thury Etele: A protestánsok együttes tanácskozásának első nyomai. in. Protestáns Szemle, XVI. évf. 1904. 471.

² Szász.

³ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 252.

⁴ Payr Sándor: Révay Judit, a hitehagyott Nádasdy Ferenc édesanyja. Hornyánszky Viktor Csász. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1913. 18.

úrvacsoratan alapján kapta a kálvinista elnevezést. A feszültség forrása tehát abban keresendő, hogy az addig egységesnek látszó egyházat szétszakította ez az újítás, gyülekezeteket véve el, vagy inkább rabolva el az evangélikusoktól. Ráadásul előfordultak olyan vidékek, főleg a többnyelvű területeken, ahol viszonylag zárt egységben éltek együtt a két hitvallás követői. Ez pedig önkéntelenül adta a feszültségnek, gyűlölködésnek a lehetőségét. Akkor, amikor a külső támadás a római egyház részéről már igen erőteljes volt, sokkal nagyobb egységre lett volna szükség a protestáns testvéregyházak között. Azonban ekkor már

„olyan feszült s elkeseredett volt a két félnek egymás iránt való viszonya, hogy a közös nagy cél érdekében az egyesült erővel való munkálkodásra még csak gondolni sem lehetett.”⁵

Az is szembeűnő, ahogyan ezt a korszakot a protestáns egyháztörténetírás feldolgozza. Szinte ugyanazzal az éllel fogalmazzák meg mondandójukat egymás ellen, mint ahogyan az a XVII. századi iratokból kisugárzik. Református részről Pataky Lászlónak az Őrségi református egyházmegyéről írt munkájában annál a felsorolásnál, ahol a XVII. században elpusztult református gyülekezetek számba vétele történik, az evangélikussá váló gyülekezetek is „elpusztultként” felsorolásra kerülnek. Tóth Endre a pápai református egyházmegye történetéről írt munkájában az evangélikussá váló gyülekezetekkel egyszerűen nem foglalkozik tovább, hiszen azokat „elfoglalták”. Evangélikus oldalról ugyanez figyelhető meg Payr Sándor munkájában, aki meglehetősen tárgyilagos szemlélete ellenére is sokszor éllel fogalmazza meg mondandóját a reformátusok felé. Jó példa erre munkájának az a része, ahol Hagymássy Kristóf halálát említi meg. Elmondja, hogy Bocskai Istvánhoz az elsők között csatlakozott, Sopron külvárosát is felgyújtotta, ráadásul a nyílt felkeléstől várta annak a vágyának a beteljesülését, hogy Sümeg birtokát megszerezhesse. Ezek után jegyzi meg Payr Sándor: „A kálvinisták egyik legkiválóbb patrónusuknak tartották”.⁶ A szemlélet alapvetően nem változott tehát, csak legfeljebb a megfogalmazás lett finomabb, mint a XVII. századi hitvitákban. Természetesen érthető, ha témájuknak megfelelően csak a református, vagy csak az evangélikus egyházakkal foglalkoznak. Mindettől eltekintve nem kellene a konfesszionális egyháztörténetírásnak ugyanazt a feszültséget tovább vinnie, mint amit a XVII. század sugároz.

A két protestáns egyház viszonyának tárgyalása nem egyszerű feladat, hiszen nem lehet az alap beállítottságon változtatni, hogy a meglévő tények magyarázata evangélikus szemmel máshogy néz ki, mint ahogyan református szemmel látszik. Én magam egyik félnek sem akarok igazat adni, egyik félnek a magatartását sem óhajtom védeni. Tény az, hogy a protestáns testvéregyházak a XVII. században Magyarországon gyűlölték egymást. Erre sem mentsége, sem indoka nem lehet egyik félnek sem. Ezen a területen, vagyis a két hitvallású protestáns egyház kapcsolatában érzékelhető a gyengeség, ami segíthetett a katolikusoknak ellenérveik megfogalmazásában és elveszett területeik visszahódításában.

A két protestáns egyház viszonyának tárgyalását öt pontban teszem meg: egyrészt a lelkészek áttérésének, másrészt az egymástól elfoglalt gyülekezetek felsorolásának, harmadrészt az irodalmi vitáknak, negyedrészt az egyéb feszültségeknek, ötödrészt pedig a megegyezés jeleinek a fényében.

⁵ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 171.

⁶ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 450.

III. 4. 1. Lelkészek áttérése

Természetesen nem fogok minden esetet felsorolni, hiszen az nem is célom. Biztosan sokkal több lelkésznek az áttérése történt meg a XVII. század során, mint amit az elem kerülő irodalom felsorol. Itt csupán érzékeltetni kívánom azt a feszültséget, amit ezek az áttérések a két protestáns egyház között okoztak.

A reformátusoktól az evangélikusokhoz tért át a Győrben szolgáló Laskay István, akiről Szenczi Molnár Albert jegyzi fel elmarasztaló jelzővel: itt „az impostor Laskay István predikált, aki kálvinistából lutheránussá lett”⁷. Szintén komoly haragot okoz az acsádi lelkész lutheránussá válása. Kanizsai Pálfi János, nem minden gúny és harag nélkül jegyezte fel róla a szentlőrinci zsinat jegyzőkönyvébe:

„E zsinat után tőlünk a lutheránusokhoz pártolt az acsádi Körmendi János, öreg korú és gyermeki gondolkodású, a fazekas korongjához hasonlóan forgolódó ember, akit az elpártoláshoz nem a mindenütt jelenvalóság igazsága, hanem harag, düh, meggyalázottság érzése ösztönözte, mert az acsádiak, mint haszontalan, kákán is csomót kereső, kicsiny ok miatt mindenütt perlekedőt, ezentúl náluk semmi szín alatt sem akarják eltűnőni.”⁸

Ugyanebben az évben történt a galamboki lelkész áttérése is, akit azzal vádoltak, hogy a törökhöz akart átszökni. A kiskomáromi kapitány elfogatta és Veszprémbe vitette a püspökhöz, aki pedig továbbvitette katonákkal Pápára, ahol a várban fogva tartották. A börtönben áttért az evangélikusokhoz és Török István özvegye kiszabadította börtönéből és titokban elbocsátotta.⁹ Ez az eset nagy vihart kavart, egyértelműnek látszott ugyanis, hogy csak azért menekült meg a fogságból, mert evangélikussá lett. Az evangélikusoktól a reformátusokhoz tért át a szelnai lelkész, amiről így emlékezik meg a jegyzőkönyv:

„Szeremlei Tamás hetesi lelkész püspök urunk eleibe hozta Vodarics Mihályt, aki még fel nem szentelt evangélikus lelkész volt Szelnán, s aki az egresiekkel megegyezett (vele levén egynehány egresiek) avégre, hogy hozzánk hajol, csak vegye be ökegyelme. Kanizsai másnap, főemberek jelenlétében a mi vallásunkra hozzánk esküdtette, tőle térítvényt vett, és szabadságot adott neki, s úgy bocsátotta az egresi eklézsiába.”¹⁰

Ez utóbbi esetben úgy tűnik, mintha a lelkész a jobb fizetés vagy éppen a jobb előmenetel kedvéért tért volna át a reformátusokhoz. Az azonban biztos, hogy az ilyen jellegű esetek nem tettek jót a két egyház viszonyának, hiszen a zavarosban való halászás képét mutatják mindkét esetben. Természetesen az áttérések az egyházfegyelem terén is károkat okoztak, hiszen ha valamelyik lelkésznek baja támadt a saját hitvallású elöljáróságával, akkor egészen egyszerűen megoldhatta a problémát, ha átment a másik hitvallást követő püspök védőszárnyai alá. Általában a lelkész áttérése egyben a gyülekezet áttérését is jelentette, ami további feszültségek forrása lett.

III. 4. 2. Egymástól „elfoglalt” gyülekezetek

A legkomolyabb nézeteltérés a két protestáns egyház között azon esetekben volt, amikor az egyik fél a másiktól úgymond elfoglalt egy-egy gyülekezetet. Itt természetesen nagyon nehéz megállapítani azt, hogy a gyülekezetek maguk akartak átmenni, vagy éppen a lelkész szorgalmazta mindezt. Az is nehézzé teszi az okok vizsgálatát, hogy a reformáció folyamatában a legtöbb gyülekezet először a lutheri irányt követte és csak utána „csúszott tovább” a helvét irány felé. Az is előfordulhatott tehát, hogy a helvét érzelmű lelkész az adott protestáns gyülekezet élén református zsinatokra járt, ám később egy lutheri érzelmű lelkész került a helyére, aki a gyülekezetet az evangélikus egyházszervezetbe vitte vissza. A másik

⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 365.

⁸ Pataky László: Órség i. m. 43.

⁹ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 480.

¹⁰ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 329-330.

esetben pedig a gyülekezet részéről történhetett meg a „visszalépés”. Amikor helvét irányú lelkész érkezett hozzájuk, akkor úgy döntöttek némi idő elteltével, hogy az ágostai hitvallás közelebb áll hozzájuk, így a gyülekezet szorgalmazta az evangélikus oldalra való visszatérést. A meglévő adatok alapján úgy látszik, hogy ez a folyamat lényegesen gyakrabban előállt, mint az, hogy evangélikus gyülekezetek döntöttek a helvét irány követése mellett.

Ebben a folyamatban fontos kérdés volt, hogy melyik püspöknek sikerül egy-egy gyülekezetbe lelkészt szentelni. A lelkészváltásoknál ugyanis előfordulhatott, hogy az egyben a gyülekezet hitvallás váltását is jelentette. Az a püspök, amelyik „lecsúszott” a lelkészkinvezésről, erős vádakkal illette a másik fél előljáróját, miszerint „ellopta” a gyülekezetet. A reformátusok minden olyan esetben, amikor az evangélikusok helyeztek lelkészt korábban református lelkésszel bíró gyülekezetbe, úgy nevezték ezt meg, hogy az ellenzők által elfoglaltatott. Éppen ezért szerepel az elfoglalt kifejezés ennél a témakörnél. Mindezek után érthető, ha a felsorolt esetek csak tovább mélyítették a már meglévő feszültségeket.

III. 4. 2. 1. Evangélikus „foglalás”

Az evangélikusok és a reformátusok hittani kérdéseinek különbözősége a gyakorlati, gyülekezeti életben is látható, tapintható volt. Sok olyan eleme volt a katolikus istentiszteletnek, ami a XVII. században még megmaradt az evangélikusoknál, ám a reformátusok erős kézzel irtották ezeket, mint „pápista” maradványokat. Ezek között ott szerepelt az ostyahasznalet az úrvacsorában, a gyónás, a betegek úrvacsoráztatása, valamint Pataky László szerint a keresztségnél megmaradt az úgynevezett szükségkereszttség intézménye, amikor a gyenge állapotban megszületett és láthatóan haldokló gyermeket a bába is megkeresztelhetett¹¹. A református istentiszteleti szokásban folyamatosan a kenyér váltotta fel az ostyát, a gyónást kifejezetten tiltották, ám megengedték a lelkésszel való vigasztaló beszélgetéseket, az asszonyok keresztelését szintén tiltották, valamint a betegek úrvacsoráztatásánál is előírták, hogy a gyülekezet legyen ott a lelkésszel együtt. Ezek nyilvánvalóan a gyülekezeti tagok számára a leglényegesebb különbségek voltak. Ezeken kívül az istentiszteleti külsőségekben is megjelentek a különbségek, mint a templomi berendezés, az énekek, az istentisztelet menet, és így tovább. Ha a lelkésznek nem sikerült megfelelő módon vezetni gyülekezetét, akkor ezek a régi, jól megszokott elemek hiányozhattak a templomban lévőknek és okozhatták a hitvallás változtatást.

Volt még egy formája a foglalásoknak, mégpedig az, amikor a patrónus avatkozott bele a hitvallási kérdésekbe. Amennyiben a patrónus református volt, akkor egyértelmű, hogy területén olyan lelkészek kinevezését engedélyezte, aki ugyanígy gondolkozott, az evangélikus patrónus szintén a saját hitvallását követő prédikátorokat helyezte előtérbe. Így tett az ágostai hitvallást követőkkel szimpatizáló Nádasdy Pál, vagy Török István evangélikus özvegye Gersei Petheő Margit, vagy Batthyány Ferenc evangélikus özvegye Lobkovitz Poppel Éva. Most tehát azokat a gyülekezeteket szedem egybe, amelyek az evangélikusok által elfoglaltak között említetnek. Tekintettel a Felső-Dunamelléki Egyházkerület forrásainak szegényesebb voltára, az adatok a Dunántúli Egyházkerület területéről kerültek ide. Időrendi sorrendben következzenek hát az evangélikusok által „elfoglalt” gyülekezetek.

A XVII. század elején történt a szerdahelyi gyülekezet átállása, 1618-ban a nagygyimóti és nyárádi gyülekezetekből kergette el a református lelkészeket Nádasdy Tamás. Erről jegyzi fel a jegyzőkönyv: „Ebből a két gyülekezetből a zsarnok és misés Nádasdi Tamás a lelkészeket elkergette és bemenni nem engedte.”¹² Ugyanebben az évben az acsádi gyülekezet lelkészének áttéréseivel szintén evangélikussá lett. A szécsényi gyülekezetbe valamikor 1618 után helyezett ágostai hitvallást követő lelkészt Török István özvegye, Gersei Petheő Margit¹³. Az

¹¹ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 28.

¹² Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 176.

¹³ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 249.

1620-as években a szentbenedeki, 1622-ben a bakonytamási gyülekezet lett evangélikussá. Az 1623-as esztendőben egy egészen komoly megmozdulást okozó váltás történt, mégpedig a vízlendvaszentgyörgyi gyülekezet kapcsán, amely egy ideig református esperesség központja is volt. A gyülekezet patrónusai, akik evangélikusok lettek, ebben az évben elmozdították a református lelkészt. A református zsinat küldöttséget menesztett a patrónushoz, ám eredményt elérni mégsem tudtak¹⁴. 1625-ben a baksafalvi, 1627-ben a szécsiszigeti és a szenttrinitási, 1628-ban a búcsúí és a kardonfalvi, 1629-ben a szentkirályi, a szenttamási, a nemptei és a rábagyarmati gyülekezetek váltak evangélikussá. Az 1629-es körmenői zsinat további 17 gyülekezetet sorolt fel, amelyet az „ellenkezők” elfoglaltak: Nagyvázsöny, Csurgó, Ugod, Lovászpata, Tés, Bakonybánk, Ság, Felpéc, Gyömöre, Tét, Mórighida, Vaszar, Dobrony, Kerta, Noszlop, Szemenye, Szölcs. Feltehetőleg ugyanebben az évben történt még a vasszentmihályi gyülekezetben is a váltás, amiről Kanizsai Pálfi János írt keserű hangú feljegyzést:

„a rábaszentmihályi egyházat a lutheránusok pártoskodó keze nem éppen egyenjogúság alapján tőlünk jogtalanul elragadta. Ehhez segédkezet nyújtott Vas vármegye »kétszínű« főispánja, az evangélikus Nádasdy Pál»¹⁵.

1630-ban, vagy ezen esztendő körül megy végbe a bagoni, laki, tófeji, kisládonyi, dobronoki, dozmati és kenyéri gyülekezetek váltása. Az 1631-es esztendő két gyülekezet evangélikussá válásával kapcsolatban is arra indította Kanizsai Pálfi Jánost, hogy tollat ragadjon. Turnisca gyülekezete patrónusi közbenjárásra lesz evangélikussá. A református püspök Pathai Istvánnak írta Németújvárból:

„A Muraközben valamint a lutheránusoknak volt egy egyházuk Légrádon, úgy nekünk is volt egy ekklezsiánk Turnisczán, de ezt lelkészének, Tisztelendő Hidegkuti Andrásnak elhalálózásával az én úrnóm¹⁶ a maga oltalmába vette és ő maga volt előmozdítója annak, hogy azt a lutheránus lelképásztor elfoglalta és így az egész sziget a pópások és lutheránusok kezébe esett. Még ugyan vannak a hallgatók között, akik a hitességnek kötelékét, mellyel velünk előbb táplálkoztak, még egészen nem szakították el, de ugyanazon nözsarnokság alatt nyögnek»¹⁷.

Ez a levélrészlet sem túl hízelgő az evangélikusokra nézve, ám a másik, amit a kiscsörbői gyülekezettel kapcsolatban írt Kanizsai Pálfi János Kis Bertalannak, az akkori evangélikus püspöknek, kifejezetten a szemrehányásról, sőt a számonkérésről szól:

„Itt Pápán való mulatozásom alatt, a minap panasz gyanánt terjesztették előmbe, hogy Kegyelmed a lutheranizmus terjesztésének nem apostoli, hanem antikrisztustól tanult és vétetett módját, melyet Kegyelmed (megbocsásson az Istenért Kegyelmed, hogy kölletik szólnom) egy főka¹⁸ időtől exerceálni¹⁹ kezde, a görbői ecclesiában is prosequálni²⁰ és exerceálni igyekezett volna, mivelhogy Kegyelmed a mi ottlevő szegény atyánkfiára ú. m. Matthias Fertoriusra szintén 17 drabantokat küldött az elmúlt héten, hogy azoktul a helységből violenter²¹ kihányattassék. Békesség lelke-e ez? Hol tanulta Kegyelmed?»²²

Amennyiben igaz ez a feljegyzés, akkor ez azt mutatja, hogy bizonyos esetekben az erőszaktól sem riadtak vissza az ellentétes nézeteket követők. Ez pedig kifejezetten rossz fényt vet a két egyház kapcsolatára, hiszen azt mutatja, hogy ugyanolyan ellenségeskedéssel viseltettek egymás iránt, mint a római egyház a protestánsok iránt. Azonban a sor itt még nem

¹⁴ Vesd össze Pataky László: Őrség i. m. 100-101. A zsinat határozatát, illetve a küldöttség vezetőjének, Kanizsai Pálfi Jánosnak ezzel kapcsolatos feljegyzéseit lásd a függelékben 20. szám alatt.

¹⁵ Pataky László: Őrség i. m. 93-94.

¹⁶ Batthyány Ferencné özvegyéről, Lobkovitz Poppel Éváról van szó.

¹⁷ Pataky László: Őrség i. m. 92-93.

¹⁸ Kevés.

¹⁹ Gyakorolni.

²⁰ Ellenségekkel szembe.

²¹ Erőszakkal.

²² Pataky László: Őrség i. m. 57-58.

ért véget, ami a gyülekezet foglaltságát illeti. Az 1634-es zsinat feljegyzése szerint elfoglalásra került Marcali, Söjtör, Hahót, Gelse, Gomba és Somogyvár gyülekezete. Az 1634 és 1647 közötti időszakban Kukmér, Pinkaóvár, Pusztaszentmihály, Rohonc, Sámfalva, Schalingen, Szentkereszt és Kemeneshögyész, 1657-re pedig Kapolcs, Kismegyer és Hodos gyülekezetei kerültek át az evangélikusokhoz.²³

Végül pedig ebben a sorban külön foglalkozom egy olyan esettel, ami nagyon sokféle kérdést vet fel és ami szintén mélyítette a szakadékot a két protestáns egyház között. A martyánci gyülekezet, két személy kivételével, reformátusokból állt, a község magyar volt, ám a hozzá tartozó két filia lakói evangélikusok voltak és vend anyanyelvűek. A templom Martyánban volt és a lelkész is ott lakott. A gyülekezet prédikátorai a református zsinatokra jártak és az egyházközségbe kerülő lelkészek megbízatásukat szintén ott nyerték el. 1648-ban az evangélikusok is neveztek ki ezekben a községekbe lelkészt, aki vend anyanyelvű volt. A református lelkész az anyaegyházat látta el, az evangélikus prédikátor pedig a két filiát. Egészen 1652-ig semmi gond nem volt a két felekezet között. Ekkor azonban az addigi református lelkész helyére egy újabb került és kirobbant a „botrány”. Nem lehet pontosan tudni, hogy mi lehetett az ok, de az tény, hogy mintegy 15 községi polgár a vármegye pecsétes levelével panaszát a kanizsai török agák elé vitte. Ők 1652. június 29-i keltezéssel adják ki a rendelkezést, amely szintén tiszta határvonalat húz: minden ember annak a lelkésznek fizessen, akihez tartozik²⁴. Ugyanezen a napon írja meg a martyánci ispán is parancsát az új református lelkésznek²⁵: Ebből a két levélből körvonalazható, hogy mi is történt a gyülekezetekben. Az új református lelkész, feltehetőleg nem akart megelégedni az anyaegyházban kapott fizetésével, igényt tartott a papíron hozzá tartozó két filia jövedelmére is. A szerte járás, illetve a polgárok zaklatása a levélben erre utalhat, hogy mindenáron be akarta hajtani rajtuk a fizetését. Egyértelműbbé teszi ezt a kanizsai agák határozata, akik ki is mondják, hogy mindenki saját vallású lelkészt tartson és annak fizessen. Ők itt egyébként nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy ki hol lakik, ezért félrevezető a martyánci polgárok elnevezés. Valószínűleg a két filia lakói voltak, akik a levelet elvitték Kanizsára, nem pedig a Martyáncon lakók. Ha pedig ténylegesen az anyagyülekezet lakói voltak, akik megkeresték a kanizsai agákat, akkor a lelkész magaviseletével is gond lehetett, mert nem akartak neki fizetni. Inkább fizették volna a már általuk évek óta ismert evangélikus prédikátort, mint sem az újonnan érkező és viselkedésében egyáltalán nem lelkészhez méltó reformátust. Ami azonban számomra a községi és felekezeti megoszlás kérdését eldönti, és ami aztán a későbbi történésekből ki is derül, hogy mindenki számára egyértelmű volt, maga Musay püspök sem tagadja, hogy Martyánc református és a két filia az, ami evangélikus. 1652-ben úgy nézett ki a helyzet, hogy a református lelkésznek távoznia kell a faluból, vagy megjavul, mindenki pedig úgy fizessen a lelkésznek, ahogyan azt vallási hovatartozása követeli.

Úgy tűnik, hogy a helyzet lecsendesedett egy időre, de semmiképpen sem javult. A templomot ugyanis 1654-ben az evangélikusok elfoglalták, a református lelkésznek pedig el kellett költöznie onnan. Ez a történet aztán olyan vitát eredményezett, ami egészen az 1655-ös pozsonyi országgyűlésig is eljut. A református és az evangélikus püspök valamint az országgyűlésen jelen lévő protestáns követek beszélnek meg, hogy mi legyen a teendő a

²³ Az evangélikus foglaltságokhoz lásd Pataky László: Őrség i. m. alábbi oldalait: Szerdahely 90., Acsád 43., Szentbenedek 83., Baksafalva 44., Szécsisziget 81., Szenttrinitás 89-90., Búcsú 45., Kardonfalva 56., Szentkirály 85., Nempte 71., Rábagyarmat 77., Bagon 44., Lak 64-65., Tófej 91., Kisládony 58., Dobronok 50., Dozmat 50-51., Kukmér 64., Pinkaóvár 76., Pusztaszentmihály 76., Rohonc 77-79., Sámfalva 79-80., Schalingen 81., Szentkereszt 85., Hodos 54.; valamint Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. alábbi oldalait: Bakonytamási 19., Szenttamás 91., Kenyeri 40-41., Kemeneshögyész 40., Kapolcs 40., Kismegyer 44.; továbbá Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: 1629-ben elfoglalt 18 gyülekezet 175., Marcali, Söjtör, Hahót, Gelse 437., Gomba és Somogyvár 482.

²⁴ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 356-357. Ezt a rendeletet lásd a függelékben 21. szám alatt.

²⁵ Bár a levélből nem derül ki pontosan, hogy kinek szól, de a körülményekből egészen egyértelműnek tűnik, hogy az új református lelkész ellen van panasz, így a levél neki íródott. Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 357. A levelet lásd a függelékben 22. szám alatt.

gyülekezet peres ügyében. 1655. május 1-jén úgy döntöttek, hogy az anyagyülekezet a reformátusoké legyen a templommal együtt, míg a két filia az evangélikusoké annak minden jövedelmével együtt. A döntésbe a martyánciak, vagy inkább a filiákban élők nem egyeztek bele, hanem megkeresték Batthyány Ádámot, hogy támogassa ügyüket. Ő földesúri jogánál fogva megparancsolta, hogy a gyülekezet az evangélikusoké legyen²⁶. Az evangélikus zsinat pedig felszólította a martyánciakat, hogy a templomot és a parókiát engedjék át a reformátusoknak. Az átvételre megjelenő reformátusoknak ellene álltak és nem adták át a templomot. Musay püspök újabb felszólítást küldött, aminek következtében az evangélikus lelkész kiköltözött a parókiáról, de nincsen adat arra nézve, hogy helyére református lelkész került volna. Ezek után „az egész martyánci lutheránus hallgatóság”²⁷ tiltakozott az eljárás ellen. 1655. október 31-én kelt Musay Gergely püspöknek írt levelükben a martyánci hívek a következő gondolatokkal tiltakoznak saját püspökük határozata ellen: az országgyűlésen jelen volt protestáns követeknek nincsen joga a vitás kérdésekben dönteni, hanem csak az országgyűlésnek²⁸. A templom és a parókia mindig a lutheránusoké volt, csak hogy azt Musay püspök sem számítja a sajátjai közé. Levelükben fenyegetést is megfogalmaznak felettesük felé: „kicsoda az, aki hatalommal kálvinistát tukmál rájuk, bizony futva szalad, akárki lesz”²⁹. A levél tartalmára reagálva az evangélikusok az 1655. november 25-én tartott zsinatukon határozatot hoztak annak érdekében, hogy lelkészeik hitvallási hovatartozása, a rendszeres úrvacsoravétel következtében egyértelművé váljon³⁰. Végül az evangélikus lelkészt egy fél év távollét után visszavitték a parókiára, ezzel a gyülekezet evangélikussá vált. Maga az evangélikus püspök is 1661-es összeírásában Martyáncot az evangélikus anyaegyházak közé sorolta, ezzel végleg elismerve a martyánci, illetve a filiákban lakó protestánsok döntését.³¹

Az itt előttünk álló eset sok problémát vet fel. A gyülekezet tagjai ügyük elintézését nem a felettes egyházi hatóságtól várják, hanem a világi hatóságoktól. Vármegyei levelet visznek a török hatóságokhoz, majd később a katolikus földesurat keresik meg panaszzal. Csak a legvégső panasztétel jut el a püspökhöz, ami azt mutatja, hogy a gyülekezet számára nem az egyházi út tűnt járhatónak, hanem az erővel és hatalommal való megoldást választották. Kicsit keményebben megfogalmazva azt is mondhatom, hogy a hívek nemes egyszerűséggel kijátsszák a saját püspöküket, semmibe veszik az országgyűlési követek megállapodását, egyáltalán nem foglalkoznak azzal, hogy eljárásukkal csak szégyent hoznak magukra és hitvallásukra. Azt is kiemelném ennek az esetnek tanulságaképpen, hogy jól látszik a korábbi évszázadok jogszokásának folytonossága, vagyis az, hogy a földesúri jog erősebb, mint a megegyezés vagy éppen az egyházszervezet joga. Ezzel az eljárással maguk a martyánci hívek tették semmissé a linzi békében megszerzett jogot, vagyis azt, hogy senki nem háborgathatja vallásának szabad gyakorlásában azokat, akik azt önként elfogadni akarják. Nem lett volna joga ebbe a kérdésbe a földesúrnak beleszólni a patrónusi jog alapján. Sok ugyan a tisztázatlan kérdés, hogy a gyülekezet ténylegesen reformátussá lett-e; hogy az anyagyülekezet tagjai elpártoltak-e a vita végére; és hogy a vita csak személyi kérdésen robbant-e ki, vagy ténylegesen hittani kérdések húzódtak meg a háttérben. Az azonban tény, hogy ez az eljárás nem segítette a két protestáns egyház viszonyának rendezésében és egyáltalán nem tett jót a külső megítélésnek.

²⁶ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 361. Ezzel kapcsolatos parancsát lásd a függelékben 23. szám alatt.

²⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 265.

²⁸ Ez így önmagában akár igaz is lehet, de azt nem szabad elfelejteni, hogy a két püspök, valamint a protestáns követek, akik szintén vegyesen voltak reformátusok és evangélikusok úgy látták jobbnak, ha nem viszik a peres ügyet a külvilág elé, vagyis nem adják a katolikusok tudtára, hogy egymással is problémájuk van. Az országgyűlési követek és a püspökök magatartása nagyon bölcs és előrelátó volt, sajnos a gyülekezeti tagok, akik között voltak mindkét egyház tagjai közül, nem értették meg ennek értelmét és a hosszútávra vonatkozó hatását.

²⁹ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 266.

³⁰ Vesd össze Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 367-368. A zsinat határozatát lásd a függelékben 24. szám alatt.

³¹ A martyánci gyülekezet sorsáról szóló adatokat részletesen lásd Pataky László: Őrség i. m. 34. és 67-69. Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 265-266. valamint Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 354-368.

Az előttem álló adatok alapján megállapíthatom, hogy a dunántúli egyházkerületben az 1618 és 1657 közötti időszakban lutheránussá vált 62 gyülekezet. Ha ezt összevetjük az 1618-as zsinaton 147-ben megállapított református egyházközség számmal, akkor kitűnik, hogy igen komoly mennyiségről van szó. Az adatok önmagukért beszélnek: a gyülekezetek hitvallás váltása csak mélyítette a két protestáns egyház között már amúgy is meglévő feszültséget.

III. 4. 2. 2. Református „fogalás”

A reformátussá váló gyülekezetek száma ebből az időszakból lényegesen kisebb. Összesen 7 ilyen eset került elő, ebből azonban, amint azt alább látni fogjuk, kettő, Kővágóörs és Dörgicse³², ismét evangélikussá vált, illetve van három olyan gyülekezet is, Szemenye³³, Noszlop³⁴ és Tihany³⁵, amely rövid ideig evangélikus fennhatóság alá tartozott, de aztán ismét reformátussá lett. Sok érdekességet tartogat a nagymarosi eset. 1614-ben református lelkészt szenteltek fel ide, ám amikor az esztendeje letelt, akkor el akarták őt mozdítani és evangélikust akartak helyébe hozni. Valószínűleg a község vegyes lakosságú volt, vagyis mindkét protestáns felekezet tagjai lakták. Végül sikerült a két reformált egyháznak megegyeznie abban, hogy még egy évet töltött ott a református lelkész, de utána evangélikus prédikátor kerül majd helyére. Feltehetőleg ez így is történt, ám 1619-ben és utána is református lelkészei vannak a településnek, vagyis minden valószínűség szerint a református oldal megerősödött annyira, hogy akaratát keresztülvihette a másik fél akaratával szemben³⁶. Végül a szentgróti gyülekezet példája álljon itt, amelyik valamikor 1630-ban vagy nem sokkal előtte vált reformátussá. Ezzel kapcsolatban írja Kanizsai Pálfi János Pathai Istvánnak:

„Ezt az eklézsiát a kolostorszerű lutheránusokból Krisztus igaz híveivé igyekszik átalakítani Tisztelendő Maráczai Nagy Balázs, kinek munkáját tegye szerencsésé a mennyei Szentháromság.”³⁷

Ez a levéldízet is jól mutatja, hogy a reformátusok sem tartották igazhívőnek az evangélikusokat.

III. 4. 3. Irodalmi viták

A legádázabb küzdelem a két testvéregyház között irodalmi téren zajlott. Ennek a vitának sok olyan eleme van, ami komoly kérdéseket vet fel a küzdő felek keresztyén hozzáállását illetően. A XVII. században annyira áthatotta a tudat a különböző egyházak gondolkodását, mely szerint mindegyikük egyedül üdvözítő egyházként az igaz hitre vezeti el tagjait, hogy a megegyezésnek az irodalmi vitákban még csak a nyomára sem bukkanunk, viszont bárdolatlan megjegyzések, durva címek mindkét fél részéről megjelennek. Ennek az irodalmi vitának egyes mozzanatait tekintem most át, törekedve az időrend megtartására.

A viták közül az első Lehtenyei István és Kanizsai Pálfi János között robbant ki. Lehtenyei István ugyanis 1613 körül egy írást juttatott el a pápai evangélikus hívekhez, amely nem volt más, mint Hutter Lénárt Compendium című művének a fordítása.

³² Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 460.

³³ Pataky László: Őrség i. m. 82.

³⁴ Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. 64.

³⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 458.

³⁶ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I. kötet. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 236-237.

³⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 451.

Erre válaszolt egy, a már címében is elborzasztó írással 1614 táján Kanizsai Pálfi János.

„Sárvári konyhárúl Lethenyei Istvántúl Pápára némely csemege kívánóknak valami speciale gyanánt ajándékon egy hajdunak kecséje alatt küldetett, fekete lével főtt nyulhusnak abálása, vizsgálása és fűszerszámiban való fogyatkozásinak előszámlálása.”³⁸

Lethenyei István Kanizsai Pálfi Jánosnak ezt a művét így jellemzi:

„goromba és otromba írást irt undok, ocsmány, förtelmes, trágár és moslék szókkal, melynek olvasásától a kegyes elme irtózik és undorodik”³⁹.

A vita lelki hatásait jók érzékelteti Lethenyei Istvánnak 1633-ból fennmaradt néhány sora:

„Írása még mind e mai napig is nálam vagyon (...) holtom után is inventáriumban⁴⁰ marad neki örök gyalázatja.”⁴¹

Ez volt a mindent elkezdő irodalmi csata, amelyet aztán még több is követett.⁴²

Időrendben a következő irodalmi összecsapás szintén Pápához kapcsolódik és az úrvacsora kérdésével foglalkozik. Zvonarics Mihály saját leírása szerint

„lakék Pápán egy Egerszegi István nevű főember, ki az Urban elnyugodott, ezzel én gyermekségemtől fogva együtt és egy tudományban nevelkedtem. Sokszor kért engemet házamhoz jártában arra (kinek bizonyági vannak ebben a helyben), hogy az úrvacsorája felől való tudományunknak igaz fundamentomit megjegyezém neki, kiket ő megtanulván, magát azokkal vigasztalhatná is, oltalmazhatná is ellenkező felek ellen. Ennek kedvéért irtam vala egy néhány kérdésekkel és feleletekkel való írásocskát és azt neki adtam.”⁴³

Ez a kézirat jutott el Tolnai István böi lelkészhez, aki aztán válaszolt rá. Zvonarics Mihály sem hagyta mindezt szó nélkül és feleletében a reformátusokról ezt írta:

„Egész könyvet irhatnék be a ti török mag tudománytokkal, talán ad is Isten módot benne, kiváltképpen ha tovább börzönködtök ti kálvinisták, hogy bővebben mutathatom meg ezután a juh öltözet alatt elrejtett tudománytokban való farkas körmöket.”⁴⁴

Tekintettel arra, hogy Zvonarics ezen levelében általánosságban fogalmaz a reformátusokról, Tolnai István megmutatta az írást Pathai István püspöknek, aki levelezésbe kezdett az evangélikus püspökkel a tárgyban. Elsőként a református püspök ragadott tollat, hogy tisztázza a kérdést Klaszekovics István evangélikus püspökkel. Meghívta Zvonarics Mihályt zsinatukra, hogy ott egymással szemben állva vitassák meg a dolgot. Majd így fejezte be levelét:

„Szóljunk, beszéljünk egymással atyafiságos szeretettel; magyarok vagyunk, szomszédok vagyunk, egy keresztség alatt vagyunk, jobb egymást szeretettel salutálnunk, ha szintén némely dolgokban nem egyezünk is, hogy nem örök gyűlölséggel egymás ellen irogatnunk, mert efféle zürzavar irogatásokkal ennek soha vége nem leszen.”⁴⁵

³⁸ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 760.

³⁹ U. o.

⁴⁰ Leltárban.

⁴¹ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 760-761.

⁴² A Lethenyei-Kanizsai vita részleteit lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 238. valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 760-761.

⁴³ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 756-757.

⁴⁴ Pathai István levele Klaszekovits Istvánnak. Dátum nélkül. in. Stromp MPEA VII. i. m. 180-181.

⁴⁵ Pathay István levele Klaszekovits Istvánhoz. 1616. november 10-én. in. Stromp MPEA VII. i. m. 164-165. A levél fontosabb részleteit lásd a függelékben 25. szám alatt.

A református püspök ezen levelére két válasz is érkezett, az egyik Zvonarics Mihálytól, a másik pedig Klaszekovits Istvántól. A sárvári esperes kifogásolta levelében, hogy Pathai István nem neki írt⁴⁶, majd megfogalmazza azon óhaját is, hogy jobb lenne, ha minden ugyanolyan egységben lenne, mint korábban volt:

„Adta volna bár az úr Isten, hogy Szegedhy Máté uram idejében való egyenesség maradhatott volna meg a tudományban mind eddig. Mert annak idejében a Augustana Confessiotól idegen atyafiak, ha voltak is valakik, meg sem mertenek moczanni.”⁴⁷

Ezek után Zvonarics Mihály a Pathai István levelében leírt vádakra felel és felpanaszolja, hogy a reformátusok is szoktak általánosságban beszélni az evangélikusokról⁴⁸. Ezt a levelet azután Klaszekovits István elküldte püspöktársának. A mellékelt levélben leírta, hogy a vita oka egyedül Tholnai István és nem a sárvári esperes, valamint arról is tájékoztatja Pathai Istvánt, hogy Zvonarics Mihály nem megy el a zsinatukra, hiszen abból csak még nagyobb gyűlölség lenne.

„Tudom bizony, hogy sokkal nagyobb gyűlölségnek tüze indíthatná ennél is ki most uralkodik. Tegyétek Atyámfiai ti is a ti dolgotokat, mi is azon sörénkedünk miképpen a pásztorok fejedelme előtt, a mi édes Jézusunk előtt kedvet találjunk.”⁴⁹

Erre a levélre válaszolt aztán a református püspök, amely írásában elsőként elítéli mindkét prédikátor eljárását.

„Mind azok az ő egymás között való írások (mint szintén nekem is) kegyelmednek hire nélkül lettenek volt. Kegyelmed szerető István uram, ugy cselekedett, mint fő, tudós, és az idő szerint is megért életű ember. De megbocsásson Mihály uram ő kegyelme, ők Tholnay Istvánnal hirtelenkedő elmétől viseltetteknek lenni láttatnak, hogy az előttük járóknak hirük, tanácsa, és engedelme nélkül, efféle közönséges egymás között való egységnek botránkozására, és nagyobb gyűlölségnek s ellenkezésnek öregbítésére néző avagy menendő írásokat tetteknek egymás ellen.”⁵⁰

A református püspök nem menti saját prédikátorát, hanem elismeri hibáját. Ugyanezt szeretné, ha Klaszekovits István püspök is megtenné, hiszen ha mindkét fél elismeri tévedését és a másik megbántását, akkor a vitát el lehet csendesíteni. Ezért hívja újfent a református zsinatra Zvonarits Mihályt. A zsinaton való találkozás célja ugyanis az lenne, hogy ott végleg intézzék el az ügyet és a vitát. Záradékol pedig Pathai István a levelében ezt írja:

„Kérjük azért mégis szeretettel kegyelmeteket, hogy kegyelmetek méltóztassék jelen lenni a megnevezett napon és helyen, hogy eddig köztünk sok keresztyéneknek botránkozásával uralkodott gyűlölségnek tüze megoltassék. Szeretet és Istennek kedves s nekünk hasznos egység közinkben plántáltassék; eddig egymás ellen való káromlások megszűnjenek, kiből dicsértesék az Úr Isten mind örökkén. Amen.”⁵¹

Pathai István még egy levelet írt püspöktársának, amiben már konkrét helyszínnel és időponttal együtt fogalmazta meg a zsinatra szóló meghívást. Javasolja, hogy szakadjon vége

⁴⁶ Véleményem szerint Pathai István tökéletesen járt el az ügyben, hiszen ő nem vitát akart, hanem a vitát elcsendesíteni, ehhez pedig partnert sem Tholnai Istvánban, sem pedig Zvonarics Mihályban nem találhatott. Megfelelő partnernek a superintendens társ látszott. Az a levelekből kitűnik, hogy teljesen félreértik egymást, mai kifejezéssel élve kommunikációs hibák sorozatát követik el. Ennek egyik első lépése éppen Klaszekovits István cselekedete, aki nem válaszol a levélre a püspöktársnak, hanem tovább küldi azt Zvonarics Mihálynak. A megértés hiánya, aminek oka csak és kizárólag a már felgyülemlett gyűlölet lehetett, tovább mérgecsítette a már amúgy is feszült viszonyt.

⁴⁷ Zvonarits Mihály levele Klaszekovits püspöknek. Dátum nélkül. in. Stromp MPEA VII. i. m. 167.

⁴⁸ Vesd össze Zvonarits Mihály levele Klaszekovits püspöknek. i. m. 168-174. Levelének ide vonatkozó részleteit lásd a függelékben 26. szám alatt.

⁴⁹ Klaszekovits István levele Pathai Istvánnak, amelyben Zvonarits levelét is megküldi. 1617. január 1. in. Stromp MPEA VII. i. m. 176.

⁵⁰ Pathai István levele Klaszekovits Istvánnak. Dátum nélkül. in. Stromp MPEA VII. i. m. 177.

⁵¹ Pathai István levele Klaszekovits Istvánnak. Dátum nélkül. in. Stromp MPEA VII. i. m. 185.

az egymás ellen való irogatásnak, akik ugyanis azokat olvassák⁵², azoktól csak azt kaphatjuk, hogy „magunkat fekete festékkel meg jegyeznünk, sokaknak botránkozásával, és reánk az éktelen írásokat méltán támadando káromlásokkal.”⁵³ Az 1617. május 1-jén Köveskúton megtartott zsinatra az evangélikusok nem jöttek el. Ezzel ez a vita nem oldódott meg, csak inkább kifulladt a hosszú levelek megírásával.⁵⁴

Az utolsó komolyabb vita a két püspök: Kanizsai Pálfi János és Kis Bertalan között zajlik. Kanizsai Pálfi János püspöktársának egy levelét támadja meg a következő című művével: „Fantom fant, azaz: Sárvári püspöknek kozmás levelére való választétel”⁵⁵. Már a címe is mutatja, hogy ez a mű „sem személyéhez, sem tisztihez nem illendő, utálatos, szidalmazó, gyalázó és botránkoztató írás”⁵⁶. Erre a műre Lethenyi István válaszolt, idézve Kanizsai Pálfi János szavait:

„Ebben a többi között Pálfi János értelme szerint így káromkodnak ellenünk: Fölmenni pedig nem jegyzi oda fölvetetni a mennyben és elválasztatni az apostoloktól, mint Szent Lukács mondja, hanem jegyzi elenyészni és megtölteni a mennyet, földet, poklot, angyalokat, embereket, ördögöket, kenyeret, vaját, sajtót, káposztát, bort, sört, fákat, füveket, summa szerint minden dolgokat és test szerint mindenütt lenni, etc.”⁵⁷

Sajnos Pathai István mértékletessége után Kanizsai Pálfi János teljes önuralom hiánnyal vetette magát a vitákba. Ezt a tulajdonságát így jellemzi Tóth Ferenc:

„Annak pedig okát, hogy Pálfi olly erős bajnokká tette magát az Evang. Vallás ellen, nem tsak abban kell keresni, hogy az Evangélikusok is illy indulattal viseltettek a Reformatusok ellen hanem főképpen abban, hogy ő maga Evangélikus Szüléktől szármozván azt a Vallást oda hagyta; azt pedig tapasztalhatni, hogy azokból teltek ki minden időben, és mindenütt a leg-nagyobb Vallásbéli üldözők, türelem nélkül valók és az elhagyott Vallásbélieket motskolók, a kik Vallásokat meg-változtatták, holott valamint a Vallás változtatót nem szabad azon felekezetnek legkisebbé is bántani, mellyet oda hagyott mivel fel-kell tenni, hogy az ezt meggyőztetésből cselekedte...”⁵⁸

Ezután már nem nagyon jelentek meg irodalmi téren a másik felekezetet szidalmazó írások, ha pedig meg is jelentek, azok jobbra válasz nélkül maradtak. Ennek okát egyrészt Batthyány Ádám vallásváltásában kell látnunk, hiszen sok református lelkésznek, köztük éppen Kanizsai Pálfi Jánosnak is gyülekezetét és lakóhelyét el kellett hagynia, másrészt pedig Nádasdy Ferenc katolikussá válásában kell keresni, hiszen ekkor pedig sok evangélikus lelkésznek, köztük Kis Bertalannak és Lethenyi Istvánnak is el kellett költöznie. Az eddigi viták is nagyon komoly károkat okoztak mindkét egyháznak. Ezekkel ugyanis éppen Pázmány Péter kezébe adtak döntő érvet: lám-lám maguk a protestánsok állítják egymásról, hogy a másik hite kárhuzatos, gyűlöletes, elvetendő. Ezzel szemben könnyen kimutatható volt, hogy így egyetlen üdvözítő és igaz vallás maradt, mégpedig a katolikus. Ami pedig az irodalmi harcot végképp elszomorítóvá teszi, az az a tény, hogy a magyar protestánsok térben közel álltak egymáshoz, ahol az ellenségeskedés sokkal erőteljesebben fájt és ártott, mint a nyugati protestánsoknál.

⁵² Itt elsősorban a katolikusokra gondol Pathai István püspök.

⁵³ Pathai István levele Klaszakovits István püspöknek. 1617. március 30. in. Stromp MPEA VII. i. m. 187.

⁵⁴ A Zvonarics-Tolnai vita részleteit lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 238-239., Stromp MPEA VII. i. m. 160-188. valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 756-760.

⁵⁵ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 239.

⁵⁶ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 764.

⁵⁷ U. o.

⁵⁸ Tóth Ferenc i. m. 92.

III. 4. 4. Egyéb panaszok egymás ellen

Ebben a részben azokat a vitás eseteket kívánom tárgyalni, amelyek a két protestáns egyház közötti feszültség növekedését szolgálták. Itt is egymás tanainak a bírálata jelentkezik szóban, prédikáció közben. Jól jellemzi ezt a hetményi református lelkész esete, aki az evangélikus úrvacsorátant bíráló gondolatait egy levelében így fogalmazta meg:

„Mikor az test a földön volt, nem vala bizonyára akkor az égben és most miért hogy az égben vagyon, nincsen bizonyára e földön. Ezek a Krisztus beszédi és ez a szent jámbor páterek írásai, akik majd ezer esztendővel éltenek ez előtt, nem engedik semmiképpen, hogy a Kegyelmetek vallását kövessem, mert ugyanis csak azt bizonyíthatná énnekem valaki a Kegyelmed vallásán lévők közül, hogy az Krisztus mindenütt vagyon embersége szerint is Szentírásból, sőt csak azt, hogy tíz helyen vagyon egyszersmind, az úrvacsorájából sokkal könnyebben megállhatnánk.”⁵⁹

Ez a levél a kirobbantója annak az ügynek, ami végül a hetményi lelkész elmozdításához vezetett. Egy evangélikus nemes ugyanis levelet írt az ügyben Thurzó György nádornak, aminek nyomán a nádor kiköltözésre szólította fel a református prédikátort:

„Ezt bizony nem kell elszenvetni kegyelmes uram, mert nagy gyalázatunkra vagyon, sőt azon kérem Nagyságodat mint kegyelmes uramat, ne szenvedjen el Nagyságod ilyen nagy gonoszságot.”⁶⁰

A reformátusok komjáti zsinatuk után megkeresték a nádort kérvényükkel, hogy a lelkésznek ne kelljen elhagynia a települést, hiszen nem törvénybe ütköző az ottani szolgálata. Nem lehet tudni, hogy a lelkész engedélyt kapott-e az ismételt szolgálatra, az azonban kitűnik ebből a levélváltásból, hogy az evangélikus nemesek református prédikátort saját birtokukon megtűrni nem akartak. Ehhez hasonló, csak éppen református oldalról elhangzó panasz a csémi gyülekezettel kapcsolatos. Beythe Imre református esperes ír egy levelet Batthyány Ferencnek, mint földesurának, hogy parancsolja meg a Csémen tevékenykedő evangélikus lelkésznek, hogy jelenjen meg törvényes felettese előtt és feleljen tetteért⁶¹.

Egymás tanainak a bírálása vagy éppen szidalmazása mellett gondot jelentett a két egyház tagjainak egymás mellett élése. Vannak ugyan olyan példák, ahol békességben meg tudták oldani ezt az együttélést, azonban sok esetben vitára, veszekedésre, sőt komolyabb intézkedésekre okot adó események is előfordultak. Így történt ez Nagymagyarban is, ahol a templomra három egyház tartott igényt, úgymint a reformátusok, az evangélikusok és a pozsonyi klarisszák révén a katolikusok. Ennek az ügynek az elintézését Thurzó György nádor a főispánra bízta. A reformátusok azonban nem tettek eleget a küldöttség feltételeinek, így a templomot lepecsételtették⁶². Az evangélikusok megkeresték a nádort egy levélben, hogy őket támogassa a reformátusokkal és katolikusokkal szemben:

„kérjök annakokáért Nagyságodat, mint kegyelmes urunkat, hogy ha valamiképpen oda mennének Nagyságodhoz az pápista és kálvinista uraim, tehát szerént az mint Nagyságodnak meg irtok, oltalmazzon Nagyságod bennönket ellenek és írjon Nagyságod ispán uramnakis az commisarius uraimékkal egyetemben, hogy meg oltalmazzanak mind egyik smind kedig az másik ellen.”⁶³

⁵⁹ Maziani református prédikátor Chuthy Gáspárhoz. Keltezés nélkül, Hetmény. in. Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in Theológiai Szemle, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 183-184. A levelet modern átírásban közlöm. A levelet lásd a függelékben 27. szám alatt.

⁶⁰ Chuthy Gáspár levele Thurzó György nádorhoz. Chuthy Gáspár Thurzó főudvarmestere. Hetmény, 1614. augusztus 21. in. Ila Bálint i. m. 185. A levelet modern átírásban közlöm. A levelet lásd a függelékben 28. szám alatt.

⁶¹ Lásd Beythe Imre Németújvári prédikátor, esperes, Batthyány Ferenchez 1616. július 14-én. Keserű i. m. 207-208. A szöveget lásd a függelékben 29. szám alatt.

⁶² Lásd Amadé István pozsonyi főispán Thurzó Györgyhez. 1614. szeptember 1. in. Szerk: Mályusz Elemér. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934. 171-172. A levelet lásd a függelékben 30. szám alatt.

Ugyancsak sok feszültségre adott okot a két egyház között az, hogy a református gyülekezetekben is hirdettek evangélikus tanokat. 1614-ben a kővágóörsi lelkészt a gyülekezet részszépséggel vádolta meg, amikor pedig a püspök katonákkal akarta maga elé vezetetni a prédikátort, akkor a hallgatóság védelmébe vette. Végül a lelkész, evangélikus lett, hogy megszabaduljon a fegyelmezés súlyától, ám vele együtt a gyülekezet is áttért. „Hihető alkalmatosság az, hogy a kővágóörsi egyház lutheránus lett.”⁶⁴ Pathai István püspök szerint ez nem véletlenül történt így, hanem a dörgicsei lelkész csábította át kővágóörsi kollégáját:

„Dörgicsei (prédikátor) nem csak akaratunk ellenére ténylegesen ott marad, de még a szomszédos prédikátorokat is az elpártolásra csábítja (ahogyan a kővágóörsinél történt).”⁶⁵

A pápai gyülekezetben is megjelent ez a probléma, ahogyan Pathai István egyik leveléből kiderül:

„Uj dolgot hallok (hogy igaz-e, nem tudom), az a hír, hogy a gusztánus predikátorok közül valakit a minap bevíttek hozzátok, aki ott némely, az igazságot ferde szemmel nézőknek az úrvacsora sakramentomát magánosan kiszolgáltatta; mert azok nem restelik és nem szégyenlik, hogy a keresztyén vallás minden dolgával visszaélnek, csak szabad legyen. (...) Minden oldalról kísértének bennünket, nagy a szemérmertlenség, nagy a vakmerőség, legnagyobb pedig az egyenletlenség terjesztésének vágya, amelyekkel felfegyverkezve harcol az istentelenség. Ha szabad mindenkinek maga akarata szerint bármit elkövetni, félek, hogy megzavarják az egyház boldog állapotát.”⁶⁶

Végül pedig az evangélikus patrónusok magatartása miatt is adódtak problémák a két egyház között. Kanizsai Pálfi János Nádasdy Pálról írta egy levelében: „Vasmegyének főispánjával, ki velünk szemben kétszinű, fuldoklásig és könnyekig kell perlekedni.”⁶⁷ Feltehetőleg megfogadta Lethenyei Istvánnak a tanácsát:

„a mennyire ez ideig az kálvinistaságtól abhorreált⁶⁸ és azt semmi részeiben sem javallotta, sem acceptálta⁶⁹, most így annyival inkább értvén az kálvinistáknak Isten igéjével ellenkező tévelygéseket és veszedelmes tudományukat, ennek utána irtózzék és idegenkedjék tőle.”⁷⁰

Ez a két rövid idézet jól mutatja, hogy milyen erőteljes volt a harc a patrónusok és a más protestáns hitvallást követő gyülekezetek és lelkészek között.

III. 4. 5. A megegyezés jelei

Végül pedig arról szeretnék pár bekezdésben írni, hogy milyen jelei voltak a megegyezésnek, vagy éppen a békés együttélésnek. Sajnos az eddig leírt problémáknak és feszültségeknek csupán a töredéke mindez és az esetek nagy többségében vagy rövid életű vagy éppen hatás nélküli volt.

⁶³ Három nagymagyar evangélikus nemes Thurzó Györgyhöz. 1614. szeptember 2. in. Mályusz Elemér i. m. 173. A levelet modernizált átirásban közlöm.

⁶⁴ Thury Etele: Adatok IV. i. m. 755.

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 171-172.

⁶⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 653.

⁶⁸ Visszaborzadt.

⁶⁹ Fogadta el.

⁷⁰ Payr Sándor: Révay Judit i. m. 14-15.

Az 1615-ös évben a református és evangélikus lelkészek Komjátiban találkoztak, ahol a következő pontokban jutottak megállapodásra:

„Az augustana és helvetica valláson való predikátorok az úrvacsorája dolgában Komjátin 9. Septembris anno 1615. im ez czikkeleken egyesültenek meg: 1. Hogy az urvacsorájának minden igéi tulajdon azon értelemben vetessenek, valamint az igék az urvacsorájában zönögnek. 2. Hogy a Krisztusnak szent teste és vére, az urvacsorájának igazán való szolgáltatásában valahol szolgáltatik, bizonyosan ott jelen legyen; de mindazáltal nem hely szerint sem a természetnek rendi és folyása szerint, hanem sacramentomi mód és rend szerint. 3. Hogy a sacramentomnak igéje, néha-néha csak az éltető állapotokért, úgymint a kenyérért és a borért vétessék; néha-néha is még az egész végvacsorának állatjáért, azaz: a jegyért és a jegyeztetett állatért. 4. Hogy az urvacsorának állatját el sem rontja, nem is áztatja az urvacsorához járuló embernek hitetlensége sem hiti.”⁷¹

Bár a megfogalmazás nagyon ügyelt arra, hogy mindkét fél azt elfogadhassa, de az egység minden hatás nélkül maradt.

Hasonlóan akiegyezést igyekezett előkészíteni Samarjai János felső-dunamelléki református püspök, aki 1628-ban egy hitvallás egyeztetőp munkát adott ki „Magyar Harmónia” címen, majd 1636-ban pedig egy uniós szellemű ágendás könyvet. A két hitvallás, vagyis az ágostai és helvét különbözőségei helyett az azonosságokra hívta fel a figyelmet, amikor párhuzamosan adta közre a hitvallási iratokat. Célkitűzése az volt, hogy a feszültségek elmúljanak és ismét keresztyéni békeségben legyenek egymás mellett a két protestáns egyház képviselői.

„Az körösztényi idvözítő hit, melyről vagyon ez két vallás (hitvallás) nem Augustában, sem Helvetiában kezdetett, hanem az Krisztustul és az ő apostolitul; az mely körösztényi hitről vallás tétetett külön-különb időekben, helyekben, és külön-különb személyektül, mindazonáltal azzal a hit különbbé nem lett... Mind az két vallásnak egymástul elválhatatlan egységét látván, értvén, mind az két Confessiot egyaránt valljuk, oltalmazzuk és becsüljük meg!”⁷²

Voltak megegyezési kísérletek azokban a gyülekezetekben is, ahol együtt éltek egymással a reformátusok és az evangélikusok. Kanizsai Pálfi János jegyzi fel:

„Pápán is úgy vagyon (miként Győrött), vannak augustana confession levő keresztyének, de mivelhogy többen vannak a helvetica confession, ezért a többivel nem vonnak ujjat, hanem a helveticus tanítónak tartásában consentiálnak⁷³, a predikációra eljárnak és egyaránt fizetnek, noha máshova járnak communicálni^{74>75}.”

Ebben a két megnevezett gyülekezetben még évtizedeken keresztül működik az egység. Ugyanez a pozitív együttélés jelentkezik a mosonmagyaróvári gyülekezetben, ahol 1649-ben szerződésben egyeznek meg egymással a két protestáns egyházhoz tartozók, hogy a reformátusok a temetőben épült régi templomot használják, az evangélikusok pedig a régi mellé építenek egy újat, úgy azonban, hogy a templom felépítésének költségeit együtt viselik és a felmerülő közmunkát közösen végzik⁷⁶.

Van a protestáns egyházak XVII. századi életének egy olyan területe, ahol ugyan kisebb súrlódások adódtak, de a végén mindig közös nevezőre jutottak egymással. Ez pedig az országgyűlési tárgyalások sorozata, ahol egyetértettek a sérelmek összeírásakor, illetve amikor ki kellett állni a törvény adta jogok mellett. Ennek oka egészen nyilvánvalóan az volt, hogy ott velük szemben egy hasonlóképpen egységes fronttal találkoztak, vagyis a katolikus

⁷¹ Stromp MPEA VII. i. m. 155-156.

⁷² Márkus Mihály: Magyar Harmónia. Hitvallás egyeztető kísérlet a XVII. században. in. Márkus Mihály: Prédikátorsors. Válogatott írások 1969-1977. Pápa, 2007. 83.

⁷³ Megegyeznek.

⁷⁴ Úrvacsorázni.

⁷⁵ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 172.

⁷⁶ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 545.

rendek képviselőivel. Nem engedhették meg maguknak azt a protestáns képviselők, hogy egymás közötti vitákkal erőiket meggyengítik.

A két protestáns egyház viszonyának tárgyalását azzal az összegzéssel zárom, hogy bár pozitív kicsengése lett az ágostai és helvét hitvallást követő egyházak kapcsolattörténetének, összességében mégsem testvérként, hanem ellenfélként, sőt gyűlölt ellenségként látták egymást a XVII. század általam áttekintett időszakában. Ezzel pedig jó okot adtak az irodalmi küzdelmekben Pázmány Péternek és a többi katolikus hitvitázónak arra, hogy saját egyházuk előnyeit ezzel szemben bemutathassák. Ki kell tehát mondanom, hogy a két protestáns egyház kapcsolata, annak gyarló volta elősegítette a katolikus restaurációt a Dunántúlon és a Felső-Dunamelléken.

IV. A restauráció módszerei

IV. 1. Bevezető gondolatok

A restauráció módszerei széles skálán mozogtak. Voltak erőszakos, kevésbé erőszakos és teljességgel lelki megmozdulások is annak érdekében, hogy a római egyház elveszített pozícióit visszaszerezze. A módszerektől függetlenül kimondható azonban, hogy

„a királyi Magyarországon zajlik aztán le a régi hatalmát visszaszerezni óhajtó katolicizmus és a szabadságát megtartani akaró protestantizmus között a nagy mérkőzés!”¹

Az egyik alapvető jellegzetessége a XVII. századi katolikus restaurációnak, hogy a politikai, társadalmi tényezők teljesen összefonódtak az egyházi érdekekkel, ami csak tovább erősítette a restaurációs törekvéseket. Ehhez hozzátartozik, hogy a Habsburg-ház abszolutisztikus törekvése a római egyház megújulási-újjaépítési folyamatával egybeesett. Mindkét csoport támaszt és szövetségest talált egymásban: Habsburg-ház és katolikusság együtt harcoltak a rendiség és a protestantizmus ellen. Ezt az egymásra utaltságot a török közelsége is segítette, mert alapot adtak annak a nézetnek, hogy a protestánsok az Antikrisztussal szövetkeznek, hiszen céljaik eléréséhez még a török segítségét is kéri².

A katolikus restauráció, a különböző módszereknek köszönhetően, elég hamar eredményeket ért el. Az 1625-ös országgyűlésen már érzékelhető, hogy a protestánsok ereje nem a régi.

„Már Esterháznak nádorrá választásánál meglátszott, hogy a protestánsok mindjobban fogynak és gyengülnek. Azután még inkább észrevehető ez a jelenség. Bizonyára nem pusztán az ellenreformáció sikerei idézték ezt elő, hanem magában a protestantizmusnak politikai magatartásában is rejlett ennek oka. A magyar a maga meggyökerezett dinasztikus hűségéből nem egy könnyen volt kivethető. (...) Mivel pedig a vallási ellentétek annyira kiélesedtek és a király felekezeti irányzata is annyira merev volt: ezen oknál fogva mindenkinek, ki a dinasztia iránt való hűségét ki akarta mutatni, okvetlenül római katolikussá kellett lenni.”³

A katolikus restauráció igazán I. Rákóczi György halála és a Westfáliai béke megkötése után erősödött fel. Egyrészt a Habsburg-házat nem kötötte semmilyen külső erő, ami miatt félnie kellett volna, másrészt pedig a katolikus oldal is az 1650-es évekre erősödött meg annyira, hogy keményebb formában is felvehette a harcot a protestánsokkal. A nyugati megyékben a küzdelem főleg a városokban kezdődött meg, így többek között Pozsonyban, ahol egyrészt a katolikusoknak, másrészt a magyaroknak engedték meg a letelepedést. Ezzel a nemzeti érdekek előremozdítása ürügyén a katolikusok is bejutottak az addig német és protestáns többségű városokba. A vallási üldöztetés ezeken a területeken az 1650-es években elsősorban az ágostai hitvallásukat érintette, hiszen a városokban, amelyek részben német lakosságúak voltak, valamint a Nádasdy birtokokon jóformán ilyen hitvallásúak éltek. A reformátusok veszteségei az összképet nézve korántsem voltak annyira súlyosak, mint az ágostai hitvallásúaké. Mindent egybevetve azonban egyik protestáns egyház sem élvezett olyan szabadságot, mint azt a törvény számukra biztosította.

„Jellemző tény, hogy ebben az időben az iszlám nagyobb vallási szabadságot adott a keresztyéneknek, mint amit a keresztyén egyházak egymás számára engedtek.”⁴

A nagyobb támadás a római egyház részéről azonban I. Lipót trónra kerülése után kezdődött meg. 1657-ben, amikor a királyváltás megtörtént még semmi sem utalt azokra az

¹ Tóth Endre: A pápai református egyház története. Nyomatott a Főiskolai Könyvnyomdában. Pápa, 1941. 40.

² Vesz össze Révész Imre: A földesúri jog szerepe a magyarországi ellenreformáció szolgálatában. in. Theológiai Szaklap X. évf. 1912. 161-163.

³ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 306-307.

⁴ Obál i. m. 101.

eseményekre, amelyek az 1659-1660-as években lezajlottak. Ekkor jelentek meg ugyanis nyílt formában az erőszakos restaurációnak a kézzelfogható jelei. Nem véletlenül írta Kocsi Csergő Bálint 1677-ben:

„Bebizonyosul, hogy Ausztria – különösen 1655-től kezdve, nem a lázadást, hanem a vallást és a földbirtokot üldözi inkább Magyarországon.”⁵

Vagyis ekkor már egyértelműen érzékelhető, hogy a protestáns egyházak olyan veszteséget szenvedtek el, ami miatt az erőszakos cselekményekkel szemben nem tudtak fellépni.

Pedig voltak ezt megelőzően kísérletek protestáns részről a megegyezésre. Egy 1617-es javaslat például megfogalmazta, hogy miként is valósulhatna meg a három egyház békés egymás mellett élése.

„Mind pápista, mind lutheránus, mind helveticus tarcsa határában magát, egyik a másikat se professiojában⁶, se ecclesiastica iurisdictionjában⁷, se templomában, se parochiájában, se jövedelmében, se személyében ne háborgassa: parancsolja ő fölsége az nemes ország instantiájára⁸, az bécsi pacificatio, és az ő felsége coronatiojokor emanaltatott primus articulus szerint.”⁹

Sajnos azt az apró hibát nem vette figyelembe senki, hogy miként húzható határ a három egyház közé. Földrajzi határt nem lehetett felállítani, hiszen léteztek vegyes vallású települések. Konkrét hitvallási határt szintén nem lehetett felállítani, hiszen az sokban függött attól, hogy milyen irányzatot képviselő prédikátor került a gyülekezetbe. Szintén nem lehetett határ az sem, hogy ki melyik egyházközséget tartja a sajátjának, ugyanis a katolikus oldal minden egyházközséget a sajátjának tartott, csak voltak köztük olyanok, amelyekben éppen eretnokségben éltek a hívek. A megegyezési törekvések tehát hiába léteztek, azoknak érvényt szerezni a XVII. század során nem lehetett.

A katolikus restauráció módszereinek tarthatatlan voltát maguk a katolikus főnemesek is látták, bár igaz, hogy ezek a hangok csak a korszak vége felé jelentek meg. Az egyik Zrínyi Miklós volt, aki a magyarság szabadságát csak úgy látta biztosítva, ha azzal együtt a vallás szabadsága is garantálva lesz. „A protestánsok szabadsága és az ország szabadsága egy alapon sarkallik¹⁰” – mondta a híres költő. Ugyanakkor azt is látta, hogy a vallásháborgatás nem egyeztethető össze a katolikus hitvallással sem:

„A katolikus hitnek az ő génusza idegen a háboruságtól. Szent Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért sem kardoskodni... De ezt a mostani világ papjai másképpen értik. Zelusnak neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen declamálnak. Ezekre hadakoznak és kiáltanak gyűlöléssel s ha őtőlük lehetne, tüzzel-vassal. Nem isteni zelus ez, hanem lábak alól felszedett ambíció, kivel magok javát s nem az Isten dicsőségét keresik. Krisztus urunk fundációját, a testamentumot elrontják.”¹¹

Hasonlóan elítélően nyilatkozott a katolikus főpapokról, valamint a vallási gyűlölködésről Nádasdy Ferenc is 1668-ban írt Oratiojában:

„És hogy az országnak négy statusi szerint tégyem szemeid eleiben, reád rohanó veszedelmedet, elsőben is az magyar clerust jól vizsgálj meg. Ha igaz, hogy az hal az fejtől büszhődik, élő képet találsz az magyarországi primás-érsekben¹², kinek esze, mint az világnak négy részéről fújó forgószele, irigysége, mint az eb, nemzete cseh, de inkább tót, mert valóban tót ember, ki ordít, visít az hamis mammonára. Édes mézet nyal ajkain, midőn szemtelenül hazud. Gyalázatos fősvénysége, rendetlen költő magaviselete,

⁵ Miklós Dezső i. m. 115.

⁶ Hitvallásban.

⁷ Egyházi bíraskodásban.

⁸ Sürgetésére.

⁹ Az egyház sérelmeinek jegyzéke (Catalogus Gravaminum Ecclesiarum) 1617. in. Stromp MPEA VIII. i. m. 11-12.

¹⁰ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 904.

¹¹ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 905.

¹² Szelepcsényi György.

ocsmány, oktalan, disznó részegsége világ előtt nyilván vagyon; (...) édes nemzetünkre hasonlókat által romlásnak köll következni. Utána nézd meg az egész clerust, országod javára mi jó tesz. Győjtik a pénzt, holtok után hánynak értéke fordult jó végre, megszámlálhadd. (...) Egyenletlenséged sem bocsátod eddig jó gondviselésre, az pokolbeli ördög gyujtván köztetek az religiobeli kérdéseket, ki tapasztalhatsz, ha vak lenni nem akarsz, hogy az oltalmazók soha csillapítani nem akartak, hanem mint lassan emésztő, hamvában levő tüzet éllegettek ez óráig, hogy semmi jó dologban egyesek ne lehessetek, noha elhiheted, ha elvész, sem országra, sem religióra nem fogsz számot tartani; de ha megmaradsz s országod lesz, igazíthadd religiódat, mert lesz helyed holott. Ébredjél fel azért édes nemzetem mély álmodbúl.”¹³

A XVII. századi katolikus restauráció annak ellenére megragadott minden eszközt az elveszített pozíciók visszaszerzésére, hogy az ellenkezett mind az országos törvényekkel, mind pedig a keresztyén alapelvekkel. A következő fejezetek igazolják állításomat.

IV. 2. Főrendűek áttérítése

A katolikus restauráció legkomolyabb eszköze a főrendűek, nagyobb birtokosok, befolyással bíró nemesek, illetve családtagjaiknak az áttérítése volt. Ennek az eszköznek az alkalmazása teljesen tudatos volt, hiszen a katolikusok ezzel készítették elő annak a lehetőségét, hogy a földesúri jog alkalmazásával nagyobb kiterjedésű területek, illetve tömegek térhessenek vissza a római egyházba. Éppen ezen megfontolás következtében először a főúri, tehát a legnagyobb birtokkal rendelkező családok katolikussá tételét kezdték meg a római egyház munkásai, hiszen nagyon jól tudták,

„hogy a cuius regio, eius religio – akié a föld, azé a vallás –, vagy Pázmány fordítása szerint, «akié az fundus, azé a capella» – elve következtében ezek katolizálása jobbagyaik tízezreinek áttérését vonja maga után.”¹

A térítések legnagyobb részt 1615 és 1645 között zajlanak, nagyjából a Pázmány Péter érseki kinevezésétől (1616) Esterházy Miklós haláláig (1645) terjedő időszakban. Nem véletlenül emeltem ki a római egyháznak ezt a két élharcosát, akik tevékenységükkel sok nemesi családot vezettek át a protestáns egyházakból a katolikus táborba. Pázmány Péterről azt tartja a hagyomány, hogy 30 főúri családot tett katolikussá. Személyesen is közreműködött, minden valószínűség szerint az áttérítés munkájának nagy részét végezve Batthyány Ádám, Homonnai Drugeth György, Zrínyi György, valamint a Nyáry-, Forgács- és Thurzó Családok katolikussá válásában². A hagyomány további családoknak a római egyházba való átvezetését is az ő munkájának tulajdonítja, ám ezek egyértelműen nem bizonyíthatóak. Ez utóbbiak között a területünket is érintő családok a következők: Esterházyak, Erdődyek, Bánffyok, Héderváryak³. Esterházy Miklós nevéhez feleségeinek áttérítésén kívül Nádasdy Pál özvegyének, Révay Juditnak, illetve fiának Nádasdy Ferencnek a katolikussá tétele köthető. Már is előttünk állnak a dunántúli területek legnagyobb részének birtokosai. Ezek a főnemesek az egyik oldalról nézve katolikussá váltak, viszont a másik, protestáns oldalról nézve addigi hitüket és vallásukat elhagyták, ami sokak szemében egyáltalán nem dicséretes lépés. Nem véletlenül írja az országgyűlési pasquillus szerzője ezekről a családokról:

„15. Batthyány Forgácsal az főbírótól vár,
Zrínyiek elméje velek egy nyomon jár.
Atyjoknak tanácsa nincs meg nálok, be kár,
Országunk javára éljenek, mondjuk bár. (...)

18. Nádasdy fáraó kardját fölkötötte,
Izráel inségét népére vetette,
Szitokkal, átokkal az Krisztust kergette,
Hazája oltalmát Tányiba vetette.”⁴

¹³ Nádasdy Ferenc 1668-as Oratiójából részletek in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 222-223.

¹ Szántó Konrád: Pázmány i. m. 293.

² Lásd Hermann i. m. 243.

³ Lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 293.

⁴ Péter Katalin: Köznemesi publicisztika i. m. 153-154.

A végeredmény előttünk áll, tudjuk, hogy mely családok váltottak vallást ebben az időszakban. Az a kérdés, hogy ennek a jelenségnek mi lehetett az oka.

„Szembetűnő a magyar főnemesi réteg 1600-1660 közötti elfordulása a protestantizmustól, amely nem egyedülálló, specifikusan magyar jelenség, hiszen a Habsburg Birodalom más országaiban is hasonló folyamat ment végbe”⁵.

Ez a vélemény arra indított, hogy annak is járjak utána, hogy miként nézett ki ugyanez a folyamat a minket körülvevő országokban, amelyekre a magyar főuraknak rálátásuk volt, tehát hatással lehetett a döntésükre.

Thomas Winkelbauer vizsgálja meg ezt a kérdéskört, részletesen körbejárva a „Fürst und Fürstendiener” című művében. Az 1600-as évek elején még a cseh és osztrák nemesek legnagyobb része, hasonlóan a magyar helyzethez, protestáns volt. Ez csak az 1600-as évek második és harmadik évtizedében kezd megváltozni. A legfőbb tisztségeket ezekben az országokban is katolikusokkal töltik be, így aki előre szeretett volna haladni a ranglétrán, annak vallást kellett váltani. Morvaországban tíz év alatt gyökeresen változik meg a helyzet, a tisztségeket protestánsok helyett katolikusokkal töltik be: 1594-ben még valamennyi tisztséget nem katolikusok viselték, 1604-ben pedig már egyetlen tisztség sem jutott a protestánsoknak. Az osztrák nemeseknél is megfigyelhető a folyamat, hogy a protestáns nemesség lassanként katolikussá válik. Alsó-Ausztriában 1580-ban mintegy 17 százalék katolikus a nemesi rend tagjai közül, 1620-ban már 32 százalék, a lovagi rend tagjainál ez az arány 10 százalékról 20 százalékra változik. Az összes nemesnél 1620-ban még 75% a protestáns, 1647-ben ez már csak 35%⁶. Jól érzékelhető, hogy az arányok változása és az időkeret erőteljesen hasonlít a magyar helyzetre. A jobbágy porták megoszlásának százalékaránya szintén mutatja a változást, ami Alsó-Ausztriában lezajlott 1580 és 1620 között.

	<i>Nemesi rend</i>				<i>Lovagi rend</i>			
	<i>Katolikus nemesek</i>		<i>Protestáns nemesek</i>		<i>Katolikus lovagok</i>		<i>Protestáns lovagok</i>	
	<i>Nemes</i>	<i>Alattvaló</i>	<i>Nemes</i>	<i>Alattvaló</i>	<i>Nemes</i>	<i>Alattvaló</i>	<i>Nemes</i>	<i>Alattvaló</i>
1580	5,0%	5,7%	24,8%	52,6%	7,0%	3,8%	63,3%	38,0%
1620	16,7%	23,4%	35,3%	55,5%	9,6%	4,2%	38,3%	16,9%

1. számú táblázat. Jobbágy porták megoszlása Alsó-Ausztriában⁷.

Magyarországon is, hasonlóan a környező országok folyamatához, változás történt a felső nemesek vallási összetételét illetően. Ez a változás pedig nem csupán a számarányban érhető tetten, hanem a szemléletmód váltásban is.

„A 17. század első felének folyamán, egy többségében protestáns és a királlyal szembeni ellenállásra is hajlandó arisztokrata csoportból, egy túlnyomórészt katolikus és a Habsburgok iránt, még az erdélyi fejedelmeknek és az oszmánoknak a Magyar Királyság területére történő visszatérő betöréseinek időszakában is, lojális renddé alakult. Ezért két, párhuzamosan futó fejlődési folyamat a felelős: a Habsburg királyok a grófi és bárói címeket, amely a magyar nemeseket a felsőház (a főpapok, bárók és főrendűek gyűlése) tagjává tette, egyre inkább előszeretettel katolikusoknak adományozták, és ezzel egyidejűleg a protestáns főrendűek és fiaik egy jelentős része a katolicizmushoz tért át. Lassanként kialakult az együttélés a Habsburg királyok, katolikus főpapok és a katolikus arisztokrácia között, amely a jövőben (alapvetően egészen 1918-ig) a Habsburgok magyarországi uralmának egyik tartópillérévé vált.”⁸

⁵ FAZEKAS ISTVÁN: Falusi közösségek hitváltoztatása i. m. Internetes forrás.

⁶ A morva és osztrák nemesek helyzetére nézve lásd Thomas Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalter. Oldenbourg Verlag, Wien – München, 1999. 66-75.

⁷ Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 75.

⁸ Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 81.

A számbeli változást jól mutatja a magyar országgyűlésekre meghívott főrendűek vallási megoszlása:

<i>Országgyűlés ideje</i>	<i>Katolikus főrendűek</i>	<i>Ismeretlen vallású főrendűek</i>	<i>Protestáns főrendűek</i>	<i>Összesen</i>
<i>1601</i>	<i>17 (42,5%)</i>	<i>0 (0%)</i>	<i>23 (57,5%)</i>	<i>40</i>
<i>1613</i>	<i>22 (37,3%)</i>	<i>0 (0%)</i>	<i>37 (62,7%)</i>	<i>59</i>
<i>1637</i>	<i>74 (74,8%)</i>	<i>2 (2%)</i>	<i>23 (23,2%)</i>	<i>99</i>
<i>1649</i>	<i>89 (71,8%)</i>	<i>2 (1,6%)</i>	<i>33 (26,6%)</i>	<i>124</i>

2. számú táblázat. A magyar országgyűlésekre meghívott főrendűek vallási megoszlása⁹.

A fenti táblázathoz kiegészítésként álljon még itt néhány adat az 1655. évi országgyűlés résztvevőinek vallási összetételét illetően. A feljegyzések szerint erre az időpontra, vagyis 1655-re összesen négy főúri család maradt meg protestánsnak¹⁰. Ennek köszönhető, hogy az országgyűlésen résztvevő 340 személyből a többség már katolikus volt. A főrendiházban összesen 185 főpap, főnemes, vagy a képviselőjük jelent meg. Ebből 73 egyházi személy volt, tehát katolikus, rajtuk kívül a 112 főnemes vagy képviselője foglalt helyet itt. Ha a fentebbi négy családot úgy tekintjük, hogy mindegyik családban 2 főrendű személy is volt, és ezt összevetjük a teljes létszámmal, akkor egy egészen megdöbbentő százalékarányt kapunk, vagyis azt, hogy a főrendiházban 4,4%-os arányban voltak jelen protestánsok, míg 95,6%-ban a katolikusok. Ha ezt az előző táblázat adataival összevetem, vagyis az arányokhoz nem számolom hozzá a főpapokat, akkor is a protestáns és katolikus arány 7,2% illetve 92,8%.¹¹ Az országgyűlésre meghívott főrendűek vallási megoszlásának változásában a következők látszanak. Egyrészt megállapítható, hogy az 1613-ban megjelentek között van már 5 olyan főúr, aki katolikussá lett, vagyis a folyamat korábban megindul, mint azt feltételezni szokták. 1613 és 1637 között pedig legalább 21 főrendű vagy későbbi főrendű lépett át a római egyházba. Ennek köszönhető, hogy a protestánsok számaránya a meghívott főrendűek között erős többségből kisebbséggé változott. A katolikussá válás folyamata mellett még egy nagyon fontos jelenség látható. A főrendű világiak száma nem egészen fél évszázad alatt a háromszorosára nőtt, miközben a protestánsok száma tulajdonképpen változatlan. Ez tehát azt jelenti, hogy az uralkodó időközben bőséggel adományozta a főnemesi címeket, ám azok az esetek legnagyobb részében katolikusoknak jutottak. Ez pedig oda vezetett, hogy az előrejutáshoz katolikussá kellett lenni.

A katolikussá válás indokai emellett nagyon sokfélék lehettek. Egészen bizonyos az, hogy a „tömegvonzás” jelensége itt is tapasztalható: ahogy egyre több főúr, ráadásul befolyásos főúr lépett be a katolikus főnemesek táborába, úgy lett egyre vonzóbb az áttérés. Ezzel együtt is megállapítható, hogy

„az indítékokat minden egyes esetben értékelni kell, de összességében mégis egy központi jelenségről van szó, mert semmi sem tudta volna 1600 után jobban erősíteni a katolikus tábor öntudatát, mint egy sor áttérő személy jelentősége és befolyásossága. (...) Természetesen az áttéréseknél az anyagi tényezők is bizonyos szerepet játszottak, ám ezeket nem szabad túlértékelni... (...) Inkább a kulturális hangulat és a személyes megfontolások segítették elő ezt a folyamatot.”¹²

Ez a folyamat pedig, az előző példákat végigkísérve, valamennyi környező országban, vagyis Morvaországban, Csehországban és Ausztriában is hasonló volt a magyar helyzethez. Megkezdődött a katolikus oldal erősödése, ami az odatérőnek komoly előnyöket is ígért.

„Az emberek (...) önkéntelenül a katolikus oldal felé sodródtak, amely számukra mozgási szabadságot adott és azt a többletet, hogy a hitükért földi előnyökkel gazdagon

⁹ Lásd U. o.

¹⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 91.

¹¹ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 101.

¹² Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 82.

megjutalmaztatnak. A jövőre nézve szintén jobb reménységet ígért tudatos tevékenységével ez az oldal, amelynek Rómában szilárd központja, a hatalmas Habsburgokban pedig odaadó szolgálója volt.”¹³

Jól látható tehát az összefonódás kialakulása. A katolikus vallás egységet jelentett a Habsburg-házzal, amely a nemesi címeket, a rangokat és a birtokokat adományozta. Egységet jelentett ezen kívül a többi katolikus nemessel, akik harcoltak minden ellen, ami a Habsburg-ház megdöntésére irányult¹⁴. Kialakult tehát egy egységfront, amiben mindazok részt vettek, akik valamit is számítottak az országban, ezek a vezető egyéniségek egytől-egyig katolikusok, 1625 után a nádori tiszt is katolikusokkal kerül betöltésre. Aki tehát ebbe az előkelő csoportba szeretne beletartozni, annak más választása nem nagyon marad, mint hogy ő maga is katolikussá legyen.

„A protestáns nemesek áttéréséhez különböző és mindenkor individuális okok vezettek, azonban a politikai számítás, mely szerint az udvari szolgálatban karrier vár rájuk, a legfontosabbak közé tartozott. (...) Mind gazdag, mind pedig szegény nemesek is áttértek, akiknek az udvari szolgálat azt az utat kínálta, hogy mind társadalmi téren, mind pedig vagyonosodás terén felemelkedhetnek”¹⁵

Az eddig felsorolt lehetőségekkel együtt sem állíthatom azt, hogy minden egyes nemes döntésekor megjelent a karriervágy. Ahány vallásváltoztatás, annyiféle élethelyzet, annyiféle körülmény és annyiféle döntés. Thomas Winkelbauer felállít egy tipológiát, amiben arra a kérdésre igyekszik megkapni a választ, hogy milyen indítékai lehettek a főrendűeknek az áttérésre. Saját megfogalmazása szerint sem lehet teljes ez a tipológia, tekintettel arra, hogy a korszakból alig rendelkezünk ismeretekkel, amiből megállapíthatnánk, hogy mik is lehettek a személyes indítók, amik a katolikussá váláshoz vezettek. A felállított rendszer elemei csupán azokat a szélsőségeket jelölik meg, amik között aztán a tényleges áttérési esetek elhelyezhetőek. Az első ilyen határvonal húzás szerint létezik a külső, főleg politikai okok miatt történő döntés, amelynek egyáltalán nem volt teológiai oka. Ezzel szemben az úgynevezett komoly áttérések állnak, amelyek háttérében komoly teológiai megfontolások állnak. Belső indítéknak nevezhető például egy 1651-ben lejátszódó eset, amikor az osnabrücki herceg testvére Assisiben a ferencesrendi kolostorban átélte, amint a rend egyik szerzetese eksztázisba esett. Ez az élmény vezette el ahhoz, hogy katolikussá legyen. Teljesen külső indítékok vezették azonban az osnabrücki herceget, tehát az előbbinek a testvérét, aki 1677 és 1679 között dönti el, hogy átlép a római egyházba. Annak fejében ugyanis, hogy átlép, az Osnabrücki és Hildesheimi uradalmakat követelte cserébe¹⁶. Ezekben az esetekben az áttérők úgy tekintettek a vallásra, mint egy kabátra, amit le lehet cserélni, ha változik az időjárás. A főúr számára valószínűleg a protestantizmusa ugyanannyit jelentett, mint a katolicizmusa, vagyis nem sokat. A XVII. században azonban arról is szó volt, hogy

„a család dicsőségét és tekintélyét megőrizték és növeljék. Ez pedig mindenképpen etikailag szükségesnek érzett magatartás és indok volt.”¹⁷

Vagyis a külső ok sokkal szélesebb tereket nyit, mint egyszerűen a karrierépítést és vagyonszerzést. Azt is figyelembe kell venni ugyanis, hogy az egész Német-Római Birodalomban egy hatalmas vallásváltási hullám érhető tetten a XVII. század első harmadában. Ennek oka lehetett, hogy a katolikus egyház sokkal inkább vonzóvá vált, ami az érzelmekre gyakorolt hatását illeti, illetve ugyanez elmondható intellektuális és szociális téren,

¹³ U. o.

¹⁴ Megjegyzem, hogy ez az egység éppen a Wesselényi-féle összeskűvés kapcsán bomlik meg, amikor a katolikus érsek, a katolikus nádor és a legbefolyásosabb katolikus főúr, Nádasdy Ferenc vezetésével a nemesek egy csoportja a Habsburg-ház ellen szervezkedik. Ez tehát azt jelenti, hogy korszakunkra nézve az összefonódás mindvégig megmarad.

¹⁵ Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 82.

¹⁶ Lásd Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 85.

¹⁷ Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 87.

ráadásul a püspöki székekkel, apátságokkal és egyéb nemesi kolostorokkal a római egyház valódi nemesi egyház volt.

A másik határvonal megállapítás Thomas Winkelbauer tipológiájában, a hosszú folyamat eredményeképpen létrejövő, illetve a hirtelen áttérés. Ezt úgy is lehet fogalmazni, hogy hosszú döntési folyamat következtében vagy pedig valamilyen élmény hatására megy végbe a vallásváltás. A megkülönböztetés azért is nehéz, mert a katolikussá válási folyamat általában a nyilvános hitvallástétellel nem ért véget. Valakinek az áttérés elején állt ez az ünnepélyes alkalom, van olyan is, aki ezt hagyta inkább a folyamat, vagyis a meggyőződés kialakulásának a végére. Hirtelen áttérésként az értelmezhető, amelyik maximum egy hónap leforgása alatt ment végbe. mint például Michael Adolf von Althan és Ernst von Kollonitsch vallásváltása¹⁸.

A főrendűek áttérése nem csupán a jobbágyok életére volt hatással, hanem a kisebb nemesekre is, akik területükön éltek.

„Az egyén hite nagyon erősen függ a szociális környezettől, amelyben él, illetve amelybe bekerülni szeretne, tehát például függ a főnemes illetve a fejedelem vallásos és egyházi kultúrájától, akinek az udvarába illetve kíséretébe a nemes belépett vagy be szeretett volna lépni, vagy akinek a lányát el akarta venni.”¹⁹

Ebből tehát az következik, hogy a legnagyobb birtokosok katolikussá válása automatikusan maga után hozza a kisebb nemesek, illetve a környezetében élők vallásváltását is.

A vallásváltoztatás megvizsgálásánál sokféle tényezőt kell figyelembe venni, az ezzel kapcsolatos vélemények két szélsőség között mozognak. Az egyik szerint a lelki ráhatás volt a döntő:

„A nemesi famíliák visszatérésénél is túlnyomó részben a misszionáriusok lelki ráhatása volt a döntő tényező. A közrendűek rekatolizálásában sem hagyható el – mint elsőrendűen eredményes eszköz – a meggyőzés.”²⁰

A másik szélsőség szerint a meggyőzés ürügy volt a katolikussá válásban, az ok pedig a karrierépítés lehetőségének az előkészítése. Zoványi Jenő fogalmaz így:

„A Pázmány örökös irodalmi polemizálása felettébb alkalmas ürügyül szolgált elpártolásukra, könnyű levén azt a leplet húzni rá, hogy meggyőzték őket annak az érvei, holott tulajdonképpen címek és rangok, nemkülönben királyi adományok reményében tették legtöbben. Hogy aztán egyfelől bizonyosságot adjanak új hitük iránti lelkesedésükről, másfelől mennél nagyobb és mennél több érdemet szerezzenek a felsőbb figyelem feléjük fordulására, ádáz dühvel törtek előbbi egyházok megrontására, megragadva a korábban általok szintén elítélt eszközöket is.”²¹

Természetesen a konkrét esetek a két szélsőség között mozogtak. A Dunántúlon és Felső-Magyarországon élő főurak közül a lelki meggyőződésből váltók közé sorolom Bánffy Kristófot és Batthyány Ádámot, a számításból történő váltáshoz Nádasdy Ferencet, míg a kettő közé teszem Zrínyi György esetét. Ennek a besorolásnak az indoklását az adott személyek vallásváltásának tárgyalásakor még bővebben is kifejtem.

A vallásváltás hátterének vizsgálatában adódik egy párhuzam: a XVI. századi katolikus-protestáns vallásváltás és a XVII. századi katolikussá válási folyamat között. Egyetlen olyan vonás van, ami véleményem szerint mindkét korszakban megjelenik: a nyugati eszméknek Magyarországra történő beáramlása és hatása. A XVI. században a korszerű főnemes protestáns volt, a XVII. században katolikus, hiszen ez az irányzat érkezett nyugat felől. A vallásváltásnak ezt a vonását én sokkal erősebbnek tartom, mint bármelyik másikat.

Összegzésként elmondható, hogy a főrendűek áttérésénél nagyon sokféle megfontolás jöhet számításba. Számomra egy valami azonban nyilvánvaló. A római egyház részéről a

¹⁸ Lásd Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 132.

¹⁹ Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 86.

²⁰ Hermann i. m. 272.

²¹ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 196-197.

főnemesek meggyőzése tudatos lépés volt, amelynek célja az elveszített területek visszaszerzése. Ezt a folyamatot a szintén katolikus Habsburg-ház minden hatalmával és erejével támogatta, amely tisztségek, címek, birtokok adományozásában jelentkezett.

A következőkben rátérek azokra a konkrét esetekre, amelyek megváltoztatták a Dunántúl és Felső-Dunamellék vallási arculatát. A vallásváltoztatásoknál először néhány olyan esetet vizsgálok meg, amelyek ugyan nem korszakunkban történtek, ám 1608 és 1670 között fejtették ki hatásukat. Ezeket előkészítő vallásváltásnak nevezem. Majd Batthyány Ádám, Nádasdy Ferenc és Zrínyi György katolikussá válásának folyamatát nézem meg, végül pedig felsorolás szintjén megemlékezem azokról az esetekről, akiknek birtoka a vizsgált területen volt.

IV. 2. 1. Előkészítő áttérések

Ebbe a kategóriába azokat a vallásváltásokat soroltam, amelyek ugyan megelőzték az 1608-tól kezdődő időszakot, ám komoly hatásuk volt korszakunkra nézve. Következzen azoknak a főszerepet játszó személyeknek a felsorolása, akik protestánsként születtek, ám tevékenységüket már katolikusként fejtették ki.

Pázmány Péterrel kezdem, aki protestáns családban született és csak 14 éves korában lett katolikussá, majd 16 évesen a jezsuita rend tagjává. Az ő áttérésében olyan személyt nyert a római egyház, aki gyökeresen meg tudta változtatni a XVII. század vallásos életét. Így látják ezt a katolikus utódok is, ennek érzékeltetésére álljon itt két rövid jellemzés:

„Forgách után Pázmány került az esztergomi érseki székre; nála nagyobb férfiú azon még nem ült.”²² „A magyar kath. egyházat ő emelte vissza régi fényébe; emléke élni fog, míg kath. szív dobog Mária országában.”²³

Érdekes módon szintén protestáns családban született még két további esztergomi érseke a XVII. századnak. Forgách Ferenc, aki Pázmány Péter előtt töltötte be ezt a tisztséget, illetve Lósy Imre, aki Pázmány Péter halála után lett esztergomi érsek. Forgách Ferenc áttérése valamikor az 1570-es években történhetett. Jezsuita szerzetes szeretett volna lenni, ám ezt nem engedték neki. Katolikus szemszögből nézve legnagyobb érdeme Pázmány Péter felfedezése. Magyarországra hívta a későbbi érseket és mindent megtett annak érdekében, hogy Pázmány Péter az utóda lehessen. 1607 és 1642 között olyan személyek voltak az esztergomi érsekek, akik protestánsból lettek katolikussá. Hozzájuk hasonlóan a veszprémi egyházmegyének is volt egy protestáns családból származó püspöke a XVII. században, 1637-42 között. Jakusich Györgyről van szó, aki a veszprémi egyházmegye vezetésében fontos megújító szerepet töltött be²⁴.

A későbbi érsekek és püspökök mellett meg kell említeni a szintén protestáns nemesi családban született Esterházy Miklós nevét. Nem véletlenül hangzik róla a vélemény:

„Pázmányén kívül talán egyetlen megtérés sem volt – emberi ítélet szerint – a magyar katolikus egyházra nézve annyira áldásos, mint Esterházy Miklósé, ki méltóságával, erényeivel, tudományával, hatalmával védelmezte, terjesztette, dicsőítette az egyházat.”²⁵

Tanulmányait katolikus iskolákban folytatta, ahol 18 éves korában tért át. Mágócsy Ferenchez került titkárnak, akinek özvegyét, Dersffy Orsolyát vette feleségül és ezzel nagy birtokokhoz jutott. Első feleségének halála után 1624-ben újraházasodott, ismét egy nagyvagyonú és volt protestáns főúrnak, Thurzó Imrének az özvegyét, Nyáry Krisztinát vette el. Ezzel a Thurzó vagyon is rászállt. 1626-tól haláláig, 1645-ig töltötte be a nádori tisztséget. Az ő meggyőzésére lesz katolikussá az édesanyja, Illésházy Zsófia, az udvarában

²² Hahnekamp i. m. 173.

²³ Hahnekamp i. m. 175.

²⁴ Lásd Molnár Antal: A katolikus egyház i. m. 126.

²⁵ Hahnekamp i. m. 61-62.

tevékenykedő Révay László, valamint Révay Ferenc. Katolikus szempontból legnagyobb mérvű eredménye, Nádasdy Ferencnek a katolikussá tétele.

Az előkészítő áttérések közé soroltam még Forgách Zsigmondnak, Forgách Ferenc testvérének a vallásváltását, aki 1618-tól 1622-ig nádor. A korszaknak egy harmadik nádora szintén protestáns családban született. Wesselényi Ferencről van szó, aki 1623-ban váltott vallást 18 éves korában. Házasságai révén jelentős hozomány birtokába jut. Második feleségét, Széchy Máriát ő teszi katolikussá. 1655-től, haláláig, 1667-ig nádor²⁶. A nádori tisztséggel kapcsolatban is elmondható, hogy 1670-ig csupán két olyan nádora volt Magyarországnak Pálffy Pál és Draskovich János személyében, akik nem protestáns családban nőttek fel, ők azonban rövid ideig töltötték be a tisztséget. Forgách Zsigmond, Esterházy Miklós és Wesselényi Ferenc, mint vallásváltók összesen 35 évig viselik a nádori tisztséget. Bár Wesselényi Ferenc áttérése nem 1608 előtt történt, mégis az előkészítő áttérések közé soroltam. A fentebb felsorolt személyek mind komoly szerepet töltöttek be a XVII. századi katolikus restauráció folyamatában.

IV. 2. 2. Batthyány Ádám

A konkrét vallásváltási esetekre térve először Batthyány Ádám történetével foglalkozom. Az ő áttérése a legjobban dokumentált. Sokféle véleménnyel találkoztam vallásváltását illetően, hogy a grófi címért vagy házassága érdekében történt, illetve hogy szerzetesek győzték meg. A legvalószínűbb az, hogy valamilyen lelki megroppanás következtében kezdte el keresni az utat, amin megnyugvást találhat. Életének ebben a meghatározó időszakában először Esterházy Miklós, majd pedig Pázmány Péter környezetébe került.

Lelki megroppanását és az útkeresést csak feltételezni lehet. Ezt Illésházy Gáspárné sz. Thurzó Ilona egyik levélrészletére alapozom, amelyet vőjelőltjének írt 1629. december 16-án:

„a mélyen való gondolkodásnak és a gyakorta való itálnak békét hagyjon kegyelmed, hanem csak a józanságban és könyörgésben mulassa idejét kegyelmed.”²⁷

Ez az idézet azt mutatja, hogy Batthyány Ádámot valami arra indította, hogy élete felől mélyebben elgondolkodjon és ebben az ivás segítette. A hirtelen kialakuló alkoholizálás mindig jelzésértékű. Általában valamilyen probléma áll a háttérben, amire az illető megoldást találni nem tud. Azt nem lehet kideríteni, a rendelkezésre álló számos levélforrás ellenére sem, hogy mikortól kezdődött ez a lelki válság, illetve hogy ennek mi lehetett az oka. Feltételezik édesanyjával való kapcsolatának a megromlását az 1628-29-es években.

Én azonban úgy gondolom, hogy egy másik ok is szerepet játszhatott abban, hogy Batthyány Ádám életében ez a törés létrejött. Ez pedig az a tény, hogy már gyermekként kétféle vallásban nevelték. Édesapja életében 1625-ig reformátusnak, utána pedig édesanyja akaratának megfelelően 1626 elejétől evangélikusnak. Maga Batthyány Ádám is feljegyezte ezt áttérési iratában: „szüleim akaratja szerint először Calvinista és azután Lutheránus voltam”²⁸. Az életkori sajátosságából is adódott, hogy az evangélikus átnevelést a már 15 éves ifjú ellenérzéssel fogadta. A tény az, hogy az édesapa halála után valami olyat akartak neki átadni, amit az édesapa nem akart volna. Én személy szerint úgy vélem, hogy ennek a tényezőnek sokkal nagyobb szerepet kell tulajdonítani Batthyány Ádám vallásváltásában, mint azt eddig a témával foglalkozók tettek. Pázmány Péter művéből kiderül²⁹, hogy az érsek

²⁶ Hahnekamp i. m. 244.

²⁷ Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. i. m. 11.

²⁸ Minemű gondolkodások indítottak a Luther hitről való kételkedésre és elállásról (Batthyány Ádám „áttérési irata”, 1629.) in. Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 104.

²⁹ Pázmány Péter: Bizonyos okok, mellyek erejéül viseltetvén sok fő ember, mind ennek előtte, mind e napokban-is az új-vallások töréből ki-feslett és az római ecclesiának kebelébe szállott. Sajtó alá rendezte Kiss János. in. Pázmány Péter összes munkái V. Nyomatott a Magyar Királyi Tudomány-egyetemi Nyomdában, Budapest, 1900. 304-342.

Batthyány Ádám meggyőzésénél azt a feszültséget is kihasználta, ami az evangélikus és református tanok között van.

Mindezek figyelembevételével én a következő eseménysort állítom össze a fiatal főnemes vallásváltásával kapcsolatban: 1625-ben meghal az édesapa. Ezt az első traumát követte egy másik, tudniillik az, hogy az édesanya más vallási irányt kezd képviselni mind a családjában, mind pedig a környezetében, mint addig azt Batthyány Ferenc tette. Ez vezethetett az édesanyával való konfliktusokhoz, majd az italozáshoz és az útkereséshez. A megroppant lelkű fiatalember számára egy valami lehetett biztos a vallást illetően: mind a reformátusok, mind az evangélikusok azt állították, hogy náluk van az üdvösség. Ott állt előtte két protestáns vallás, amelyeknek mindegyike bizonytalan az üdvösséget illetően. Ezt nevezem a lelki megroppanás időszakának. Ekkor lép be az ifjú életébe Esterházy Miklós, majd pedig Pázmány Péter. Az érsek pontosan azt a feleletet adta a fiatalember kérdéseire, amik megnyugtatták. Én úgy gondolom, hogy a későbbi gróf megtérése nem külső tényezők következtében, hanem belső meggyőződésből történt.

Batthyány Ádám ünnepélyes katolikussá válására 1629 szeptemberében került sor. A jezsuita évkönyv beszámol erről az eseményről, mely szerint az ifjú főnemes titokban ment Bécsbe, hogy ott egy jezsuita templom kápolnájában letegye a hitvallást. A feljegyzések szerint az első gyónását Pázmány Péternél végezte³⁰. A katolikussá válás mozzanatát Batthyány Ádám ekkor még titokban tartotta. Abban reménykedett, hogy elveheti Illésházy Gáspár lányát, Katát. Ebben az időszakban mind az érsek, mind pedig az édesanya írt egy levelet Batthyány Ádámnak. A levelek közös vonása az, hogy az édesanya a hitben való megmaradást, míg az érsek a hitvallásváltást dicséri ugyanazon az alapelven, hogy a mennyei jókat kell keresni mindenekelőtt³¹. Még az 1630-as év elején sem derült ki a vallásváltás, hiszen a leendő após Illésházy Gáspár januárban csak sejti, hogy Batthyány Ádám katolikussá vált³². Lobkovitz Poppel Éva számára már április előtt kiderült, hogy a fia vallást váltott, hiszen Esterházy Miklós nádor egy akkor írt levelében a katolikus hit igazságát és az abban való üdvösség lehetőségét bizonygatja az édesanyának. Az is kiderül a levélből, hogy az édesanyának igen nagy bosszúságára szolgált a fia cselekedete. A nádor mentegeti magát, hogy a vallásváltásnak ő nem előidézője, hiszen a hit Isten ajándéka³³.

1630 májusára már mindenki előtt nyilvánvalóvá vált a fiatal főúr vallásváltása. Kiderül ez VIII. Orbán pápa 1630. május 18-án kelt brevéjéből, amely így dicséri Batthyány Ádám döntését:

„Szeretett fiam, nemes férfiú, fogadd köszöntésemet és apostoli áldásomat. A főpapi kulcsok tágra nyitják Nemességed előtt a mennyek országának kapuit, miközben téged az Római Egyház közösségébe vezetnek azok a megfontolások, amelyekben a hűség lelküket a pokol torkából kiragadó Szentlélek lakozik. Örvendezünk, hogy Nemességed vitézsége és tekintélye, amelyekkel felfegyverkezni dicsekedett Magyarországon a hitetlenség, most a Boldog Péter tekintélyének védőpajzsává vált, lelkednek örök győzelmet ígérve. Emeld fel most szeretett Fiam kezeidet az Úr parancsára, amelyeket megszerettél, ragadd meg a kétélű kardot, amely az Isten ígéje, (...) hogy minden alattvalód (...) szívükben általad meggyőzve, kiírtsák az eretnekek tanítását, amely a pokol hazugság mérgét okádó szörnye, amellyel a hitetlen népeket megcsalja. Kegyes törekvésedet megsegíti majd az őrangyalod lángoló kardjával, hogy az ég ellen törő bűneiket kivessék lelkükből, amelyekhez inkább illik az Úr virágzó Paradicsoma, a becsületesség gyümölcseivel és az örök életre buzgó forrásvizekkel. Biztos lehetsz abban, hogy mi, akik a főpapi székben szolgáljuk Isten népének üdvösségét, szakadatlan

³⁰ Az ünnepélyes hitvallástétel részleteit lásd Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak in. Iványi – Fazekas – Koltai i. m. 19.

³¹ Vesd össze Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. i. m. 7-8. A leveleket lásd a függelékben 31-32. szám alatt.

³² Vesd össze Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. i. m. 11-12. A levelet lásd a függelékben 33. szám alatt.

³³ Vesd össze Esterházy Miklós levele Batthyány Ferencné Lobkovicz Poppel Évának Kismarton, 1630. április 4. in. Iványi – Fazekas – Koltai i. m. 79-81. A levelet lásd a függelékben 34. szám alatt.

könyörgésekkel igyekszünk majd megnyerni számodra a mindenható jóindulatát. Mindeközben pedig szerető apostoli karjainkkal öleljük át szeretett fiunkat, akinek atyai áldásunkat küldjük és a katolikus hit dicsőségét biztosítjuk. Íratott Rómában, Szent Mária Nagyasszony templomában 1630. május 18-án, főpapságunk hetedik évében.”³⁴

Batthyány Ádám áttérésevel kapcsolatban három kortárs levélrészlet ad további támpontokat. Illésházy Gáspárné 1630 májusában így vigasztalja özvegy Batthyány Ferencnét:

„Tudom én édes Aszonyom, hogy állattýára elég nagy keserűssége van kegyelmednek az hitnek megváltoztatása miatt, de kegyelmed ne törődgyék felettébb raita: Olly okos Aszonnak esmértem lenni kegyelmedet, hogy tudgya kegyelmed ezt a dolgot megrostálni. (...) Mert valamit meg cselekedet, kényszeritisbüil cselekedet s az sok keölemb keölemb féle persvaziókkal³⁵ rá vették...”³⁶

Kanizsai Pálfi János ezt írta Pathai Istvánnak:

„Meggyászoltam kegyuram fiának hitehagyását, ki egy éve, az esztendő elején sokak példája által indítatva a pápás hitre áttért.”³⁷

Gaspard Wiltheim 1635-36-os utazása alkalmával feljegyzéseket készített, amelyben megemlíti Batthyány Ádám katolikussá válását is:

„Pázmány Péter kardinális, esztergomi érsek és Magyarország primása a császári udvarba [vitette], ott kamarásságra léptette elő, majd végül — nem kevésbé a császár keresztény életében megfigyelt nagyszerű példa hatására — rávették arra, hogy fogadja be a katolikus vallást.”³⁸

Ez a három idézet jól mutatja, hogy Batthyány Ádám vallásváltásában a meggyőzésen kívül más eszköz nem játszott szerepet. A református püspök szerint mások példája indította erre a fiatal főurat, Illésházy Gáspárné szerint különböző módon gyözködtek, míg az utazó is csak annyit jegyez fel, hogy rávették a katolikus vallás elfogadására. Így lett 1629-ben a Dunántúli részek egyik legnagyobb birtokosa katolikussá. Saját maga is leírja, hogy milyen okok indították erre, ezt egy úgynevezett áttérési iratban rögzíti is³⁹.

Batthyány Ádám katolikussá válása nagy csapás volt a birtokán élő protestáns egyházaknak. Az mindenképpen figyelemreméltó, hogy katolikussá válása, vagyis 1629 szeptembere és a birtokára vonatkozó, protestáns lelkészeket kitiltó 1634 januári rendeletnek a kiadása között eltelt 4 év és 4 hónap. Vagyis nem azonnal támadt neki annak az egyháznak, amelynek korábban tagja volt. Összegzőképpen megállapíthatom, hogy Batthyány Ádám vallásváltása belső meggyőződéséből fakadt.

IV. 2. 3. Nádasdy Ferenc

Nádasdy Ferenc vallásváltását, tekintettel annak súlyára és jelentőségére Batthyány Ádám katolikussá válásával állítom párhuzamba. A Batthyány birtokon a református püspök lakott, a Nádasdy uradalomban az evangélikus superintendens ténykedett. Kiterjedt birtokaik voltak, 1633 után mindketten a grófi cím birtokosai. A hasonló élethelyzet alapján a vallásváltásnak is ugyanazok az indokai lehettek volna. Én azonban úgy látom, hogy míg Batthyány Ádám váltása meggyőződésből történt, Nádasdy Ferencé érdekből. Ennek a megértéséhez azonban

³⁴ Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. i. m. 18. A latin szöveget fordította: dr. Pecsuk Ottó.

³⁵ Meggyőzésekkel.

³⁶ Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. i. m. 15.

³⁷ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 241.

³⁸ Gaspard Wiltheim emlékirata 1635/1636. évi Magyarországi utazásairól in. Iványi – Fazekas – Koltai i. m. 90-91.

³⁹ Vesd össze Minemű gondolkodások indítottak a Luther hitről való kételkedésre és elállásról (Batthyány Ádám „áttérési irata”, 1629.) in. Iványi – Fazekas – Koltai i. m. 104-110. A szöveget lásd a függelékben 35. szám alatt.

nála is egy hosszabb folyamatot kell megvizsgálni, ami édesapja halálától katolikussá válásáig terjed.

Nádasdy Ferenc 12 esztendő, amikor édesapját elveszíti, vallásos nevelését édesanyja nem törli meg. Az ifjú az evangélikus hittételekért komolyan kiáll⁴⁰. Vallásváltása 22 éves korában történik, abban az életkorban amikor általában már megszilárdultak az étellel kapcsolatos alapelvek, amihez a vallási kérdések is tartoznak. Éppen ezért a meggyőzés eszköze kevés sikert hozhatott nála. Más megoldásra volt szükség, hogy meggyőzzék a vallásváltás helyességéről.

Nádasdy Ferenc első számú célpont volt az áttérítés tekintetében. Rajta kívül komolyabb protestáns földbirtokos a Dunántúlon nem volt, így őt valamilyen eszközökkel katolikussá kellett tenni. Először az édesanyát veszik célba, Nádasdy Pál özvegyét, Révay Juditot. Egy kérés hozza a fiatal özvegyhez a katolikus Forgách Ádám személyében, akivel Révay Judit 1638-ban már katolikusként köt házasságot⁴¹.

Esterházy Miklós ekkor Nádasdy Ferenc áttérítésébe kezd bele, ám még 1642-ben is nagyon szilárd a gróf hitvallási álláspontja⁴². A fiatal főnemes ugyanazzal a módszerrel sikerült meggyőzni a vallásváltásról, mint édesanyját. Nádasdy Ferenc ugyanis a nádor lányát, Esterházy Júliát szemelte ki házasság céljából. A nádor azonban feltételt szab: a gróf csak katolikusként veheti el a lányát. Nádasdy Ferenc ezek után úgy dönt, hogy katolikus lesz. 1643. november 25-én, amikor az evangélikusok zsinatot tartottak, maga a gróf jelentette be vallásváltását. Így ír erről az esetről a nádor:

„Isten kegyelmességéből Nagyságos Nádasdy Ferenc gróf úr a vele született eretnokségből végül az elmúlt szent Katalin ünnepén a katolikus hitre tért, saját városában Csepregen, a parókiális templomban, nagy tömeg ember előtt, amely oda mind a nemességből, mind pedig a polgárok közül tömegesen összegyülekezett, némely ott lévő lutheránus prédikátorok előtt (...) magát teljes dicsőséggel, okosan és illendően, sokaknak csodálkozására a katolikus egyház igaz és valódi fiának nyilvánította.”⁴³

Nem telt el az áttérés után egy hónap, és Révay Judit meghalt. Az evangélikusok szerint Isten ezzel büntette a fiút hitehagyásáért. A katolikus oldalon azonban nagy örömet váltott ki az eset. Homonnai Drugeth János 1644. január 7-én írja Nádasdy Ferencnek:

„Édes öcsém uram, meg nem irhatom mennyire örvendezek azon, hogy kegyelmedet Isten az anyaszentegyháznak kebelébe áldotta meg.”⁴⁴

A fenti folyamat ismeretében Nádasdy Ferenc áttérését előre megfontolt és érdekből való vallásváltásnak nevezem. A fiatal gróf szinte teátrálisan jelenti be katolikussá válását egy zsinaton és azon nyomban megkezdji birtokának megtisztogatását a protestáns lelkészektől: Kis Bertalan püspöknek még karácsony előtt el kellett hagynia szolgálati helyét. Nádasdy Ferenc ugyan katolikussá vált, ám ennek őszinteségében erősen kételkedem. Korábbi szilárd evangélikus nézete, megingathatatlan, a saját édesanyját is elítélő meggyőződése, színpadias bejelentése és az üldözés azonnali megkezdése számomra mind azt bizonyítják, hogy Nádasdy Ferenc, ellentétben a másik nagy birtokos gróffal, Batthyány Ádámmal, pusztán számításból vált katolikussá.

IV. 2. 4. Zrínyi György

A szigetvári hősnek, Zrínyi Miklósnak az unokája 1598-ban született. 1618-ban még sziklaszilárd protestáns, hiszen tiltakozik a horvát országgyűlés határozata ellen, amely az

⁴⁰ Vesd össze Payr Sándor: Révay Judit i. m. 17-18.

⁴¹ Az esetet vesd össze Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 218. valamint Payr Sándor: Révay Judit i. m. 23-24.

⁴² Vesd össze Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 718-719.

⁴³ Esterházy Miklós nádor levele Lamormain bécsi jezsuitához, 1643. november 30-án in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 215-216.

⁴⁴ Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 219.

országból kitiltotta a protestáns lelkészeket. Még 1619-ből is van feljegyzés, hogy Zrínyi György és testvére a birtokukon élő jobbágyokat pénzbírsággal fenyegették meg, hogyha katolikus misét látogatnak. 1622-ben azonban már katolikussá vált. Vallásváltását minden bizonnyal Pázmány Péter kezdte meg, majd egy pálos szerzetes fejezte be. Testvére nem vált vallást, haláláig protestáns marad. Egyes feltételezések szerint a fehérhegyi csatavesztés (1620. november 8.) után látta, hogy miként bosszulta meg a katolikus császár a protestáns csehek lázadását és valószínűleg ez vezetett áttéréséhez⁴⁵. Eszerint Zrínyi György katolikussá válása 1621 második felében, vagy 1622 elején kellett végbemennie.

A vallásváltás időpontjára és az üldözés megkezdésére nézve jó iránymutató lehet Szilágyi István prédikátornak Batthyány Ferenchez 1622. november 15-én írt levele, amelyben többek között ezt írja:

„(...) Nagyságos kegyelmes Uram, e minapiban az én jelenvaló nyomorúságomban és Krisztus Urunk igéje mellett való üldözés és háborúság szenvedésemben, melyet kényszerítettem szenvedni az én Uramnak Zrínyi Györgynek pápistává léte miatt (...) Míg ide föl jártam Nagyságodhoz annyira volt az szegény házam népének igye és nyomorúsága, hogy az nagy hideg időben még csak tüzet sem volt szabad gerjeszteniük, sem kenyeret sütniük, sem pedig valami eledelre valót az tűzhelen készíteniük, annyira el tiltották és ha tovább csak egy néhány napig késtem volna ide föl is Nagyságodnál, alig ha ki nem hánytak volna mindenemmel valamim volt Isten után.”⁴⁶

Ebből a néhány sorból kitűnik, hogy a katolikussá válást azonnal követte az üldözés megkezdése. Ez az adat pedig számomra azt igazolja, hogy a belső lelki átélés hiányzott az áttéréséből. Véleményem szerint Zrínyi György végiggondolt, de nem hitbéli meggyőződésből fakadó vallásváltást hajtott végre.

IV. 2. 5. Egyéb főúri áttérések

Ebben az alfejezetben azoknak a főuraknak az áttérését sorolom fel, akik a katolikus restauráció érdekében fejtettek ki erőfeszítéseket az általam vizsgált 14 vármegyében 1608 és 1670 között. Időrendben az első Bánffy Kristóf katolikussá válása. 1612-ben Esterházy Miklós Alsólendvára érkezett, ahol feleségül vette Mágócsy Ferenc özvegyét. Az ő vallásváltásának előkészítésére jezsuitákat hívatott a későbbi nádor ide, akik olyan jól végezték dolgukat, hogy az itteni földbirtokost, Bánffy Kristófot is katolikussá tették. Leányát 1614-ben már egy jezsuita szerzetes keresztelte meg, így ekkorra már megtörtént az áttérése.⁴⁷ Ő azonban csak 10 évvel később, 1624-1625-ben kezdi meg a protestáns lelkészek elleni fellépését⁴⁸. Ez a két mozzanat arra utal, hogy az ő katolikussá válása hitbéli meggyőződésből fakadt. Itt említem meg Kollonich Ernő grófnak, győri ezredesnek, majd komáromi parancsnoknak az áttérését, aki 1621-ben lett katolikussá⁴⁹. Az előbbieket példáját követte 1625-ben Erdődy György⁵⁰, 1630-ban Héderváry István⁵¹, 1632 végén Forgách Péter⁵², 1635-ben Thurzó Ádám és Mihály⁵³, 1637 előtt Széchy Dénes⁵⁴, 1644-ben pedig Illésházy György.⁵⁵

⁴⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 416.

⁴⁶ Keserű i. m. 253-254. A szövegeket nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

⁴⁷ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 416.

⁴⁸ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 31.

⁴⁹ Lásd Hahnekamp i. m. 116-117.

⁵⁰ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 31.

⁵¹ Lásd Hahnekamp i. m. 86.

⁵² Hahnekamp i. m. 73.

⁵³ Lásd Hahnekamp i. m. 227.

⁵⁴ Lásd Hahnekamp i. m. 211., valamint Pataky László: Őrség i. m. 31. és Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 257.

⁵⁵ Hahnekamp i. m. 96.

A katolikus restaurációnak ez a módszere, a főrendűek áttérítése látszik az egyik leghatékonyabbnak, hiszen ezzel több százezer embert vittek vissza a római egyházba, protestáns egyházmegyék, gyülekezetek éltek vetve véget.

IV. 3. A katolikus restauráció törvényértelmezése

A katolikus restauráció egyik leginkább használt módszere az volt, ahogyan a meghozott törvényeket a római egyház magyarázta: a meghozott országgyűlési rendelkezéseknek olyan értelmet adtak, amilyen nekik kedvező volt. Mindig az adott helyzet hozta magával, hogy az országgyűlés végzéseinek szószerinti értelmét akarták megvalósítani, vagy valamilyen magyarázatot fűztek hozzá, hogy a törvények valódi értelmüket elveszítve hatástalanok legyenek. Nem véletlen, hogy az országgyűlési végzésekbe vetett bizalom alig pár esztendő elteltével erősen megrendült a protestáns oldalon. Ezt erősíti meg Bosnyák Tamás füleki kapitány, királyi főasztalnok levele, amelyet Thurzó György nádorhoz intézett. Ebből kitűnik, hogy a prédikátorok bizony attól félték, hogy a protestáns vallást el fogják nyomni annak ellenére, hogy a törvények számukra a szabad vallásgyakorlatot biztosítják¹. A törvényeket életbe léptették, ám azoknak érvényt vagy nem akartak, vagy nem tudtak szerezni a megfelelő végrehajtó szervek.

A XVII. században végigvonuló katolikus restauráció egyik legnagyobb részét az úgynevezett valláspolitikai küzdelmek képezték. Ez jelentette egyrészt az országgyűlések során folytatott harcot, amikor igyekeztek visszaszorítani a protestáns dominanciát a törvények megalkotásában és a sérelmek orvoslásában², másrészt pedig jelentette azt, hogy a törvényeket úgy értelmezték, ahogyan azt érdekük diktálta.

„A valláspolitikán belül igen nehéz eldönteni, hogy a cselekedetek indítékát hol adja a vallási és hol a politikai érdek. A vallási közösségek egyúttal különböző létezőkkel rendelkező közösségek, amelyeket gyakran éppen ezek az érdekek irányítottak. Viszályuk annál nagyobb indulatokat szokott kiváltani, mivel követeléseiket, mint isteni parancsot láthatták. (...) A felekezeteknek ezáltal a világi politika eszközt ad a kezükbe, hogy saját céljaikon vallási ürügy örve alatt fáradozzanak.”³

Ez a fáradozás jelent meg abban is, ahogyan a létező törvényeket a katolikus oldal igyekezett úgy formálni, igazítani, magyarázni, hogy az kedvező legyen számára.

Ennek a törvényértelmezési folyamatnak voltak teljesen a törvény szellemével és rendelkezésével egyező megoldásai. Azzal erősítették a katolikus oldal pozícióit, hogy még véletlenül se vétettek a meghozott és szentesített rendelkezések ellen. Volt egy olyan része is a törvényértelmezésnek, amikor nem egyértelműen szegték meg a törvényeket, hanem egy másik rendelkezést helyeztek előtérbe a vallásügyi törvényekkel szemben, mint például a földesúri jog érvényesítésekor⁴, máskor pedig igyekeztek olyan megengedett eszközöket alkalmazni, amelyek szó szerint nem ellenkeztek a törvénytörvénnyel, de annak értelmével ellentétesek voltak. Végül pedig előfordult, hogy érvénytelennek tekintették, vagy felrúgták a számukra kedvezőtlen törvényeket⁵. Ennek megfelelően tekintem át ezeket a törekvéseket, érzékeltetve a háttérben húzódó megfontolásokat is.

IV. 3. 1. Törvényértelmezés a törvényeknek megfelelően

Ebbe a csoportba azokat a törekvéseket gyűjtöttem egybe, amelyek teljesen megfeleltek minden országos törvénynek, csupán azzal párhuzamosan igyekeztek a katolikusok

¹ Vesd össze Bosnyák Tamás füleki kapitány, királyi főasztalnok levele Thurzó Györgyhez. 1616. augusztus 22. in. Ila Bálint i. m. 189. A levelet lásd a függelékben 36. szám alatt.

² Ezzel részletesen foglalkozom a IV. 10. fejezetben.

³ Obál i. m. 38.

⁴ Bővebben lásd a IV. 4. fejezetben.

⁵ Ez utóbbival kapcsolatban lásd a várban élő gyülekezetekről szóló IV. 12. fejezetet, valamint a nyílt erőszak alkalmazásáról szóló IV. 14. fejezetet.

lehetőséget teremteni egyházuk számára a további megerősödéshez. A törvények megtartásának óhaja alapvetően mindkét fél érdeke lett volna. Ahogyan Zoványi Jenő az 1647. évi törvények kapcsán megjegyzi:

„Ha az 1647. évi törvényeket megtartotta volna mindenik érdekelt fél, békeséges együttélés, zavartalan felvirágzás várt volna Magyarországra.”⁶

Ezeknek a törekvéseknek csak nyomait lehet felfedezni a korszak törvényekkel kapcsolatos küzdelmeiben. Ezek közül való az 1618-19-es országgyűlés egyik megjegyzése, mely szerint

„a personalis biztosította őket⁷, hogy a katolikusok az 1608-iki törvényt valódi értelmében szerint akarják elfogadni a katolikus vallás sérelme nélkül.”⁸

Ezt a mondatot is lehet kétféleképpen értelmezni. Egyrészt úgy, hogy a protestánsok vallásszabadsága a templomokkal, minden egyházi épülettel, a prédikátorok és tanítók tartásával együtt megmarad, úgy hogy a meglévő katolikus gyülekezeteket ez a szabadság ne sértse. Másrészt pedig úgy is lehetett értelmezni a mondatot, hogy a katolikus vallás sérelmét már önmagában az a tény jelenti, hogy a protestáns egyház létezik. Ha tehát ez utóbbi értelmét veszem a mondatnak, akkor a katolikus vallás sérelme nélkül való törvénytisztelet egyet jelent azzal, hogy a protestánsok számára jogot biztosító törvények nem érvényesek. Ebből az egy mondatból, illetve annak értelmezéséből is kitűnik, hogy minden törvényesnek látszó kijelentést úgy lehetett magyarázni, ahogyan az adott fél számára kedvező volt.

A törvénynek megfelelő magyarázatok tehát katolikus részről nem nagyon léteztek ebben a korszakban, viszont a törvénnyel megegyező restaurációs törekvések igen. Ezek közé tartozik a tisztán missziós eszközökkel történő egyházépítés⁹, valamint azok a törekvések, amelyek a római egyház szervezetét, a papság képzettségét, illetve a hívek erkölcsi életét kívánták megjobbítani.

Ebbe a sorba helyezem azokat a törekvéseket, amelyek nem lelki, hanem anyagi eszközökkel igyekeztek támogatni a katolikus restaurációs törekvéseket. Az első III. Ferdinánd király határozata volt, mely szerint a papokat egy külön pénzalap létrehozásával segíti, nehogy előforduljon az a helyzet, hogy csak azért nem tud plébános működni egy adott településen, mert nincsen elegendő fizetése. Salacz Gábor ennek létrehozásáról és a megfontolásokról így ír:

„A XVII. század közepén, 1645-ben, abban az időben, mikor a katolikus restauráció a protestantizmussal szemben a küzdelmet tulajdonképpen már megnyerte, mert ekkor a protestantizmus már évtizedek óta nem tudta a Pázmány fellépésével megindult katolikus restaurációt újjában megállítani, a linzi béke súlyosan veszélyeztette a katolicizmus további restauráló munkáját. Ennek a békének, mely a protestantizmus védekező harcában a legmagasabb pontot jelenti, a negyedik pontja következtében rendeli el ugyanis az 1647. évi VI. törvénycikk kilencven templomnak a protestánsok részére való visszaadását s menti fel a XII. törvénycikk a protestánsokat a katolikus lelkészek részére való fizetések alól. E törvények most sok plébánia fenntartását, illetőleg plébános ellátását veszélyeztették s gátolták ezáltal a katolikus restauráció előhaladását. Ennek a megakadályozása bírta III. Ferdinándot még az országgyűlés folyama alatt arra az elhatározásra, hogy a lelkészeket megsegítse.”¹⁰

III. Ferdinánd ennek megfelelően még 1645-ben értesítette a kamarát arról, hogy 6000 Forintot kíván a papok ellátására kiutalni, az alapítólevél azonban csak 1650-ben került kiadásra. Ebben megindokolja a király, hogy miért állítja fel ezt az alapítványt. Nehogy

⁶ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 286.

⁷ Tudniillik a protestánsokat.

⁸ Angyal i. m. 200.

⁹ Lásd a IV. 8. fejezetet.

¹⁰ Salacz Gábor: A vallásalap kezdeteinek története. Különnyomat a Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvének második évfolyamából. h. n. 1932. 5-6.

„a lelkészek a szükségeseket nélkülözve és önfenntartásuktól megfosztva híveiket elhagyni, máshová költözni és lelkészségeiket elhagyva az eretnekeknek átengedni kényszerüljenek.”¹¹

A III. Ferdinánd által tett alapítvány terhére 126.800 Forintot fizetett ki a kamara az 1650-es és 1671-es esztendő között¹². Ez éves szinten elérte az 5764 Forintot, ami komoly segítséget jelentett azoknak a papoknak, akiknek a fizetését ebből az alapból egészítették ki.

A másik problémakör, amit szintén anyagilag igyekeztek megoldani katolikus oldalról: a városokban meglévő hátrányos helyzet javítása. A protestáns városokban ugyanis nem mindenütt volt szabad vallásgyakorlata a katolikus híveknek, gyülekezeteknek. Erről tesz említést Angyal Dávid is, amikor ezt írja:

„a protestáns városokban pedig a katolikusok szenvedtek. Kőszegen a tanács akadályozta, hogy katolikus házat vegyen, a mesteremberek közé katolikust nem vettek be.”¹³

A protestáns városok erősödése nem állt meg, folyamatosan tartott 1670-ig. Ezt támasztja alá a bécsi nunciusnak a pápához küldött 1667. szeptember 24-i jelentése, mely szerint Szegedy Ferenc magyar kancellár elmondta a nunciusnak, hogy a városokban a katolikusok számaránya csökken, míg a protestánsoké nő. A nuncius jelentése erről így számol be:

„A mai napon beszéltem Magyarország kancellárjával arról a tevékenységről, amelyet az eretnekek folytatnak a Királyságban. Elmondta nekem, milyen módon nő a számuk a városokban, és csökken a katolikusoké; mégpedig úgy, hogy – lévén a Királyságban az eretnekek igen jómódúak és hatalmas pénzüsszegek állnak rendelkezésükre, hogy szektájukat fenntartsák – állandóan résen vannak, hogy bármikor valamely katolikus arra kényszerül, hogy eladja házat, ők megveszik, és aztán a szegény eretnekeknek adják; sőt azon igyekeznek, hogy egész családokat hoznak más vidékekről, hogy eretnekekkel töltsék meg Magyarország ezen városait és földeit, úgyhogy napról napra egyre nagyobb a számuk. Ha nem találunk kiutat, akkor elfogy a katolikus lakosság ezeken a területeken, akiknek a nagy része igen szegény. Azonban javasolt nekem a kancellár egy módot, mellyel orvosolni lehetne a helyzetet, mégpedig úgy, hogy Ő Császári Felsőge rendelkezék, hogy a Királyi Kamara vásárolja meg a katolikusok házeit, amennyiben nincs más katolikus, aki azokat megvásárolná. Ezért arra jutottam, hogy beszélek erről Müller Atyával, Őfelsége gyóntatójával, hogy ő tegyen javaslatot a császárnak”¹⁴

A terv a pápa részéről tetszésre talált, ő maga is javasolta, hogy a császárt keressék meg az ügyben, hogy a magyar katolikusokat a városokban ilyen formában megvédeni és megerősíteni tudják. I. Lipót egyetértett a felvetett probléma megoldásával, de nem tudott erre megfelelő pénzeszközöket előteremteni. Az erről szóló jelentést 1667. október 8-án küldte el a nuncius a pápának:

„Müller Atya, Ő Császári Felsőgének gyóntatója, akinek beszéltem a katolikusok házainak felvásárlásáról, amelyet Magyarországon az eretnekek tesznek, és a súlyos veszélyről, ami e miatt a tevékenység miatt a mi hitünket fenyegeti, elmondta nekem, hogy mindezeket eredményesen bemutatta Ő Császári Felsőgének és arra kérte, adja rendeletben a Királyi Kamarának, hogy hasonló módon vásárolják fel a házakat, de Őfelsége azt válaszolta, hogy ennek kivitelezése lehetetlen, mert a Kamarának minden ereje le van már kötve más sürgős teendői miatt; Őfelsége azonban hajlandóságot mutatott az ügyben, hogy megbízza minisztereit illetve a püspököket, hogy hasonló esetekben találjanak módot arra, hogy az eretnekeknek ne legyen ilyen sok lehetősége a katolikusok javainak megszerzésére. Hatalmas dolgokra tettek szert Magyarországon az eretnekek, úgyhogy a császár nehézségekbe ütközik ennek a tevékenységnek visszaszorításában”¹⁵

¹¹ Salacz Gábor i. m. 7.

¹² Lásd U. o.

¹³ Angyal i. m. 506.

¹⁴ Vanyó Tihamér: A bécsi nunciusok i. m. 42-43. Az olasz szöveget fordította: Szabó Viola.

¹⁵ Vanyó Tihamér: A bécsi nunciusok i. m. 43. Az olasz szöveget fordította: Szabó Viola.

Ezek a fent megnevezett tevékenységek, illetve tervek teljes mértékben megmaradtak a törvény adta kereteken és lehetőségeken belül.

IV. 3. 2. Törvényértelmezés a törvények értelmével szemben

Voltak olyan restaurációs törekvések, illetve tevékenységek, amelyek ugyan nem ellenkeztek szószerint a törvénnyel, de az országgyűlési rendelkezések értelmével szemben álltak. Az 1647-es törvények után megkezdték a katolikus egyházlátogatók a protestáns egyházközségek látogatását. A törvények kimondták, hogy mindegyik egyház válasszon a maga részére feletteseket, és saját életüket ezeknek a vezetőknek az iránymutatása alapján szervezzék meg. Ennek értelmével állt szemben mindaz, amit a római egyház tisztségviselői tettek. Erre nézve igaz az észrevétel, mely szerint

„a földesúri hatalom és a visitatio canonica szigorú foganatba vételével, valamint a királyi hatalom erélyes támogatásával, a katolikus egyház lassankint ellensúlyozza az 1647-ki decretumnak rá nézve hátrányos rendelkezéseit. Az 1647:12. tc. ... tételei lassanként feledésbe mennek, a gyakorlati életben elmosódnak és az egyház hovatovább ismét győzelemre juttatja azon álláspontját, hogy a protestánsok, mint hereticusok a katolikus lelkész részére ép úgy szolgálatni tartoznak, mint a többi hívek.”¹⁶

Ezek az igyekezetek jelzik, hogy a törvényt nem mindenben akarták megtartani a katolikus restauráció előremozdítói.

IV. 3. 3. Törvényértelmezés a törvényeket megsértve

Vannak azonban a XVII. századi katolikus restaurációnak olyan elemei, amik egyértelműen a törvények megszegésével, vagy semmibe vételével jöttek létre. Ezek II. Mátyás idejében kezdődtek már, amikor a szentesítés még alig erősítette meg az 1608. évi törvényeket. Az uralkodó ugyanis nagyon kényelmetlen helyzetbe került. Olyan törvényekre bólintott rá koronázása előtt, amelyeket koronás uralkodóként, katolikus fejedelemtént nem tarthatott meg. Ezt a kellemetlenséget súlyosbította V. Pál pápa 1608. május 8-án kelt brevéje, amiben tiltakozik a protestánsoknak tett engedmények ellen. Amikor pedig a magyar papság kérdést intézett a pápához, hogy mit tegyenek az új törvényekkel szemben, akkor azt válaszolta, hogy a király által tett engedmények érvénytelenek. „Concessiones a Rege factas nullas et invalidas esse”¹⁷.

Az alapvető probléma ugyanis a törvényekkel az volt, hogy engedte más egyház létezését is az országban. A következő esztendőben katolikus részről egy felterjesztés készült a királyhoz, amelyben a következőket írják:

„nemcsak az egyházi rend, hanem a világi katolikusok is ellentmondottak annak, a mi a közelmúlt országgyűlésen a katolikus vallás és a katolikus papság jogai és szabadságai ellen hozatott. Ezen törvények tulajdonképpen semmisekül volnának tekintendők. De mivel az erőszak fentartja azokat, a katolikus egyházi rend tűri a nyomást. (...) Legnagyobb bajt okoz a vallás szabadsága!”¹⁸

A katolikus papság már az 1608-as évtől kezdve tiltakozott a törvények ellen, emellett úgy is tekintettek rá, mintha nem is lennének, ami nagyon sok visszaélés forrásává lett.

„Ez a papságtól kiindult magatartás tette tönkre Magyarországon hosszú időkre a törvényiszteletet.”¹⁹

¹⁶ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 11.

¹⁷ Szó szerint: A király által tett engedmények semmisek és hatástalanok. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 2.

¹⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 5.

¹⁹ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 286.

Hasonló lelkület mutatkozott meg az 1610-es években. Nyéky Veres Mátyás soproni keresztes vitéz birtokáról a böi prédikátort kidobatta. Batthyány Ferenchez írt levelében leírja, hogy a papi rendet nem kötelezik a vallásszabadságában hozott törvények. A levél gondolkodásmódja nagyon tanulságos, sok olyan elemet is tartalmaz, ami nem csupán órá, hanem még nagyon sok katolikus nemesre, főnemesre, papra és főpapra volt jellemző²⁰. Batthyány Ferenc megírhatta válaszában, hogy a törvény értelme minden személyre vonatkozik, aki Magyarországon lakik. Nyéky Veres Mátyás következő levelében már azt írja, hogy a katolikus hiten kívül minden mást elvet. A törvényekről nem is tesz említést, mintha azok nem is léteznének:

„(...) Nekem és minden Pápistának nagy antipátiáját tudja Nagyságod minden egyéb vallással, mely az Római hit kívül vagy, ha szintén én el hallgatnám. Ha azért minden nyilván őrzi, támogatja és vallja az ő szektáját, kiknek sok helyeken semmi avagy kicsiny világoskodó böcsületek fénylik, hogy ne merjem énis, ezen régi pápista hitemet, kinek ruháját viselem és kenyerét eszem, és aki mind e széles világon nagy idvösséggel fényeskedik, oltalmaznom.”²¹

Ezt az alapelvet alkalmazták a földesúri jog köntösébe bújtatva az ország minden pontján²². Amikor az 1647-es törvények elfogadásra, majd szentesítésre kerültek, akkor újabb jogalapot kellett keresnie a katolikus törvényértelmezésnek arra nézve, hogy miért nem tartja meg az országgyűlések végzéseit. Az elvi alap az volt, hogy az Isten törvénye felette áll az emberek törvényének. Az Isten törvénye szerint csak egyetlen igaz vallás létezik, annak pedig egyetlen földi vezetője van. Nádasdy Ferenc és Megyeri Zsigmond júliusban ünnepélyes protestációt nyújtottak be a nádornál a hozott törvények ellen. Ebben kimondták, hogy ők azokat nem ismerik el érvényesnek, hiszen ellenkeznek minden emberi és isteni törvénnyel, amennyiben fegyverrel csikarták ki azokat. Ráadásul nem az összes rendek, hanem csak néhány ágostai és helvét hitvallású ember akarata érvényesült. Ünnepélyesen ellene mondanak a vallás szabad gyakorlatára, a templom visszaadásokra, a lelkészek vissza hozatalára vonatkozó törvényeknek, úgy tekintik, mintha soha nem határozták volna el azokat²³. Ebben a tiltakozásban azt fogalmazzák meg katolikus oldalról, hogy a hozott törvények érvénytelenek, tehát senkire nem vonatkoznak.

Ezt a fenti gondolatmenetet tovább erősítette két további esemény: I. Rákóczi György halála és a Westfáliai béke megkötése. Az érvényben lévő törvények ellenére a jezsuita rendet az egyházi rend törvényes tagjává avatta az érsek²⁴. De nem csupán ilyen formában szegültek szembe a törvényekkel, hanem úgy is, hogy azoknak a végrehajtását tették lehetetlenné.

„Illésházy György Trencsénben elfoglalt egy protestáns templomot. A megyei bírácoknak ki kellett volna menniök az 1647-iki törvényben elrendelt büntetés kiszabására. De Illésházy a királytól erős parancsolatot hozott a kimenendő bírácra, hogy szüntessék meg az eljárást”²⁵.

Ebbe a gondolatsorba épült bele az 1658-as nagyszombati katolikus zsinat végzése, amely semmisnek nyilvánította a bécsi és linzi békekötéseket, valamint az azon alapuló törvényeket²⁶. Ezek után nem csoda, hogyha vérszemet kaptak a katolikusok és minden lehetséges módon igyekeztek a protestánsok kárára a törvényeket kijátszani, megszegni. Az 1659-es országgyűlésen

„a politika legvégül arra törekedett, hogy a megyékből az országgyűlésre lehetőleg katolikus követeket küldjenek, mégpedig gyakran a választási törvények önkényes

²⁰ Vesd össze Keserű i. m. 211. A levelet lásd a függelékben 37. szám alatt.

²¹ Keserű i. m. 218. A szövegeket nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

²² Bővebb kifejtését lásd a IV. 4. fejezetben.

²³ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 2-3.

²⁴ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 13.

²⁵ Angyal i. m. 506.

²⁶ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 287.

megkerülésével, amint az ilyen jellegű esetek ezen országgyűlés előtt is előkerültek és rögtön az első ülések alkalmával heves vitákat idéztek elő.²⁷

Ezek a törvényszegésen alapuló restaurációs törekvések azon a katolikus alapfelfogáson alapultak, hogy a protestánsok léte önmagában nézve is sérelem rájuk nézve.

„A katolikusok természetesen már amiatt is panaszkodtak, hogy őket a sokszor erőszakos előrenyomulásukban akadályozták, és hajdani egyeduralmukra hivatkoztak, mindeközben a protestánsok eljárása arra az egyértelmű bizonyosságra támaszkodott, hogy létüket, a számukra juttatott jogokat békés úton megvédeni nem tudják.”²⁸

1670-ig nem nyúltak fegyverhez a reformált egyház támogatói, védelmezői, így a fenti gondolatmenet alapján a teljes jogrend és törvénykezés felrúgásával kezdték meg a katolikusok harcukat a protestáns egyház ellen, hogy azt végleg megsemmisítsék.

IV. 4. Földesúri jog érvényesítése

A XVII. századi restauráció leginkább bevett módszere a földesúri jog érvényesítése volt. Ez különösen is igaz korszakunkra, hiszen az 1670-es években már nem a földesurak, hanem az uralkodó támogatásával zajlik a katolikus egyház híveket és területet visszafoglaló harca. Ennek a módszernek alapját, az 1610-es évektől egészen az 1640-es évek közepéig, főleg a nagyobb birtokosok, illetve birtokos családok áttérésével vetették meg. Ez alatt a 30 év alatt a Dunántúli és Felső-Dunamelléki nagybirtokosok zöme katolikussá vált, illetve az özvegyek, akik mindvégig kitarítottak protestáns hitük mellett, meghaltak. A törvények hiába rendelkeztek a jobbágyok szabad vallásgyakorlatáról, ha a végrehajtás a földesurak, birtokosok kezében volt. A földesúri jog alkalmazását hármass felosztásban mutatom be: 1. A földesúri jog alkalmazásának elvi alapjai. 2. A földesúri jog alkalmazásának módszerei. 3. A földesúri jog gyakorlásának konkrét példái.

IV. 4. 1. A földesúri jog alkalmazásának elvi alapjai

Amikor a bécsi béke nyomán az 1608. évi I. törvénycikk megfogalmazza a jobbágyokra is kiterjesztett vallásszabadság eszméjét, akkor ez a római egyház protestáns ellenes törekvéseinek első kudarcát jelenti. Megjelent azonban egy olyan törvényértelmezés, ami tulajdonképpen semmissé tette a törvényben kivívott jogokat. A bécsi béke és az 1608-as törvény vallásszabadságot nyújtó elvével szemben a földesúri jogot, a *ius dominorum terrestrium*-ot alkalmazták. Ennek értelmében nem csupán a terület a földesúr tulajdona, hanem minden, ami ott van, az összes épület és létesítmény. Ez pedig azt jelenti, hogy a földesúr rendelkezik a templommal, temetővel, haranggal is. A területi birtokjogra vonatkozó földesúri jogosítványok kibővültek az egyházra vonatkozó lehetőségekkel is. Ilyenek voltak az egyház részére szóló birtokadományozások, templomok építése illetve felújítása, valamint az egyházi személyek alkalmazásának joga, mely a nem kívánatos személy eltávolítását és helyére kedvelt és megfelelő személy behelyezését jelentette. Ezt, a már a reformáció előtt kialakult jogrendszer minden további nélkül továbbvitték a protestánsok is, hiszen jogaikban semmi nem változott, csak a vallásukban. Ugyanilyen természetes volt azután az is, hogy az évszázadok óta gyakorolt jogot, ami protestánsként megillette a földesurakat, katolikussá válásuk után is éppen olyan természetességgel gyakorolták. Annyi volt csupán a különbség, hogy míg 1608 előtt semmilyen törvénybe nem ütközött ez a jogszokás, 1608 után a koronázás előtti I. törvénycikk, amennyiben a jobbágyoknak vallásszabadságot adott, már tiltotta a földesúri jognak ilyen jellegű alkalmazását.

Annak érzékeltetésére, hogy ezt a jogot a földesurak valóban vallási különbség nélkül alkalmazták, álljon itt egy példa. Egy olyan esetet említek meg, amely ugyanannak a

²⁷ Obál i. m. 106.

²⁸ Obál i. m. 115.

személynek a változatlan hozzáállását mutatja, annyi különbséggel, hogy első alkalommal protestánsként, második alkalommal katolikusként fogalmazza meg gondolatait. Nádasdy Ferenc először 1640-ben írt egy levelet a soproni jezsuiták építésével kapcsolatban, amikor felháborodásának ad hangot, hogy jogait megsértve folynak a munkálatok. 1646-ban ugyanazon területtel kapcsolatban meghagyja a soproniaknak, hogy ne zargassák a jezsuitákat az építkezésükben, mert az ő beleegyezésével, ráadásul az ő területén folyik az építkezés, tehát ahhoz a városnak nincsen köze. Ugyanazt a területet érinti a két levél és ugyanolyan eréllyel kéri ki magának a földesúr, először protestánsként, másodszer katolikusként, hogy a terület feletti rendelkezési jog az övé¹.

A földesúri jog gyakorlását nem csupán a birtokosok vették természetesnek, hanem a területükön lakók, illetve azok is, akik elszenvedői voltak. Álljon itt néhány példa, hogy a protestáns lakosok ugyanúgy jogosnak tartották, ha a protestáns földesúr jogát gyakorolja. A körmendi lovas és gyalog sereg Batthyány Ferenc segítségét kéri, hogy prédikátoruk elbocsátását akadályozza meg². Hasonlóan a földesúr közbelépését kéri Alsólivdvai Péter körmendi prédikátor, aki Batthyány Ferenchez írt egy levelet 1614. december 19-én. Ebben nem csupán azt kéri, hogy lépjen közbe a birtokos az egyházi ügyek rendezésében, hanem azt is felhívja példaként, hogy a katolikus földesurak gyakorolják jogukat. Jellemző, hogy a prédikátor nem azt kifogásolja, hogy a katolikus birtokos megszegi a törvényt, hiszen természetes számára, hogy gyakorolja a földesúri jogot. Annyit kér csupán a protestáns főúrtól, hogy hasonlóan katolikus társához, ő is hasonló keménységet tanúsítson³. Bármennyire is természetes volt a földesúri jogok gyakorlásának ilyen formája, 1608 után ez törvénybeütköző cselekedet volt. Akkor is, amikor a protestáns birtokosok használták ki erőfölényüket, de akkor is, amikor katolikus nemesek alkalmazták ugyanazt a módszert.

Az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikkben biztosított vallásszabadság ellen teljes tudatossággal hozta fel „ellenszerként” a katolikus restauráció a földesúri jog elvét. A vallásügyben megalkotott törvények közjogi rendelkezéseivel szemben vették elő a magánjogból a birtoklásra vonatkozó jogot. Révész Imre, a földesúri jog alkalmazásáról szóló cikkében utal Timon Ákos katolikus szerzőre, aki úgy vélekedik, hogy a földesúri jog vallásváltoztató erejét a reformáció hozta be Magyarországra. Úgy gondolja, hogy a *ius reformandi*⁴ és a „*cuius regio eius religio*”⁵ elv alapján terjedt el nálunk is a protestantizmus. Amikor a XVII. században a katolikusok is alkalmazzák ezt a módszert, akkor bár tudják, hogy alkotmányellenes, mégis örömmel veszik át a protestáns főuraktól ezt a megoldást. Révész Imre joggal veti ellene, hogy míg a Német Birodalomban a fejedelem hatalma közjogi kérdés, ugyanis a fejedelem nem csupán földbirtokos, hanem államfő is, addig Magyarországon a földesúr joga magánjogi kérdés⁶. A jogi kategóriák tisztázására azért volt szükség, hogy még egyértelműbben lássuk, hogy valóban a törvény kijátszásáról van itt szó, mégpedig amint majd látni fogjuk teljesen tudatosan történt mindez.

Az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikk értelmében mindenki szabadon gyakorolhatja a vallását, csak hogy, katolikus értelmezés szerint, ehhez nem tartozik hozzá a temető, a templom és harangok szabad használata, hiszen a földesúr nem köteles azokat a jobbágyok rendelkezésére bocsátani. Az 1618-as országgyűlésen már nyíltan hirdetik katolikus részről,

¹ Vesd össze Nádasdy Ferenc 1640. november 30-án kelt levele a soproni tanácshoz. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 213. valamint Nádasdy Ferenc gróf levele a soproniakhoz a korábban említett keresztesség ügyében, 1646. szeptember 8. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 220. A leveleket lásd a függelékben 38-39. szám alatt.

² Vesd össze Keserű i. m. 133. A levelet lásd a függelékben 40. szám alatt.

³ Vesd össze Keserű i. m. 178. A szöveget lásd a függelékben 41. szám alatt.

⁴ Reformálás joga, vagyis a vallásváltás eldöntésének joga.

⁵ Akié a birtok, azé a vallás. A német vallási béke, az 1555-ben aláírt augsburgi béke ezt az alapelvet fekteti le, vagyis azt, hogy a fejedelem vallása határozza meg az egész terület vallását is. Ha tehát a fejedelem katolikus volt, akkor az egész területnek katolikusnak kellett lennie, ellenkező esetben pedig protestánsnak. Ez a békeszerződés tehát egyáltalán nem tud még a vallásszabadság kérdéséről, hiszen az csak és kizárólag a fejedelmet illeti meg.

⁶ Timon Ákos gondolatainak cáfolatát lásd Révész Imre: A földesúri jog i. m. 169.

hogyan az 1608-as törvény elismeri ugyan a jobbágyok vallásszabadságát, de a templomok használatáról nem tesz említést. Ugyanebben az évben II. Ferdinánd kérdést is intéz Pázmány Péter érsekhez véleményt kérve tőle, hogy ha egy katolikus gróf meg akarja tiltani birtokán az eretnek vallásgyakorlatot, akkor nem ütközik-e a törvényekbe, amelyek a szabad vallásgyakorlatot biztosítják? Az esztergomi érsek a kérdésre válaszolva ezt írta:

„a protestánsoknak törvényileg biztosított szabad vallásgyakorlat a patronus földesúr jogait érintetlenül hagyja. Az idevágó törvényekből és engedményekből korántsem lehet következtetésképpen levezetni, annál kevésbé határozottan megállapítottan tekinteni, hogy patronus földesuraknak nem lenne szabad községek templomait a haeretikusok⁷ elől elzárni, a predikátorokat azokból kizárni és helyettük a kath. parochusokat behelyezni. Sőt ellenkezőleg a patronus-földesurak jogosítvák a protestáns predikátorok kizárásával a kath. papokat behelyezni és az egyház összes jövedelmeit, még azt is, a mit a jobbágyok a parochusnak fizetni szoktak, a kath. pap javára biztosítani, és pedig azon okból, mert a jobbágyok hazai törvényeink szerint, uruk földjén munkájuk jutalmán kívül semmi más joggal nem bírnak. (Verbóczy H. K. III 30. §. 7.) Annál kevésbé birhatnak patronusi joggal az egyházak felett. Mivel pedig a patronusi jog a földesurakat illeti és nem a jobbágyokat, a predikátorok kiűzésére való jogosítvány is a földesurat illeti”⁸.

Ebben a pillanatban a földesúri jogot összekötötték a kegyúri joggal. A birtokosnak, mint földesúrnak jogában áll a jobbágyokkal kapcsolatban intézkedéseket hozni, adókat kivetni, hiszen minden a tulajdonában van. A kegyúri jog pedig az egyházakkal kapcsolatos adományozási és kinevezési jog, amikor eldönti a birtokos, hogy ki legyen a területén lévő parókia lakója, annak jövedelmét kinek adja, vagy éppen kitől veszi el. A nemes birtokjoga egyenlővé válik azzal, hogy a birtokán egyházi kérdésben is saját akarata szerint járhat el.⁹ Ez az eszköz egészen az 1645-ös linzi békéig, illetve az 1647. évi törvényekig volt használható. Ennek ellenére sem csökkent a visszaélések száma, hanem ugyanúgy folytatták a földesúri jogra alapozó katolikus restaurációt, mint azt tették az előtte lévő évtizedekben.

A linzi békekötés következtében, amikor jog szerint már lehetőség lett volna a templomok szabad használatára, akkor továbbfejlesztve a földesúri jog kérdéskörét, a katolikus restauráció már magántulajdonról, családi birtoklásról beszél.

„A nemesek ugyanis azt az álláspontot képviselték, hogy minden olyan templom, amit elődeik építettek, de később a protestánsok birtokba vették őket, mind előzőleg, mind pedig később a család tulajdona volt és az is maradt.”¹⁰

A linzi békét sikerült ezekkel a megfontolásokkal elérletleníteni.

„A földesúri erőszak és az egyházi látogatások képezték a linzi békét követően a két fő fegyvert a katolikusok számára Magyarországon. A linzi béke rendelkezéseit ezzel a két tényezővel lehetett a legkönnyebben megghiúsítani. A katolikus egyházlátogatók királyi megbízatással rendelkeztek és miután egyszer a protestáns gyülekezetek vagyonát összeírták, arra törekedtek, hogy ezeket mint egykori katolikus javakat magukhoz ragadják (újraegyesítés).”¹¹

Ebből is kitűnik, hogy a földesúri jogra való hivatkozás, ha más formában, de mégis továbbélt a linzi békekötés ellenére a XVII. század második felében.

IV. 4. 2. A földesúri jog gyakorlásának módszerei

A földesúri jog alkalmazásának módszerei közül a legjellemzőbb az volt, hogy a földesúr, patrónusi jogaira hivatkozva a lelkészt kiköltözésre szólította fel. Ennek több fokozata volt, a tényleges felszólítástól a megverésig és kiűldözésig. A felszólításra Nagyszombat a példa,

⁷ Eretnekek, tévtanítók.

⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 123.

⁹ A kegyúri jog és földesúri jog összekapcsolását lásd Révész Imre: A földesúri jog i. m. 179-180.

¹⁰ Obál i. m. 68.

¹¹ Obál i. m. 71.

ahol 1609-ben rendeletet adtak ki, hogy három napon belül a prédikátorok hagyják el a várost. Így panaszkodnak Thurzó György nádornak:

„Itt az szombati bíráink, tanács uraink és az hatvan ember teljességgel el végezték, hogy három nap el telvén, ki menjen innét mind prédikátorunk és mind eskola mesterünk deákiival együtt. (...) Hanem könyörgünk az egy élő Istenértis Nagyságodnak, hogy Nagyságod az parancsolatot, melynél hamarébb lehet, küldje alá és Nagyságod találjon oly módot benne, hogy maradhasson meg közöttünk az Istennek szent ígéje, kiért Nagyságodat az Úr Isten sok jókkal meg áldja.”¹²

A keményebb kiűzésre Deáki esetét említem meg: a lelkészt a pannonhalmi apát megvereti, „szakállánál, kezénél és lábánál fogva meghurcoltatja és a parókiából kidobatja”¹³. A prédikátor távozásával, elűzésével a legtöbb esetben együtt járt a templom, parókia és a hozzá tartozó javadalmak elvétele is. Egy ilyen esetről ír Bejthe Imre németújvári prédikátor Batthyány Ferencnek 1623. április 22-én¹⁴.

A földesúri jogra hivatkozva tiltották meg egyes településeknek, hogy más egyház istentiszteletein vegyenek részt, mint amilyen vallást az adott település földesura követett. Leggyakoribb megoldás a pénzbírsággal való fenyegetés volt. Ruszt városát 1633-ban Sennyey István győri püspök kapta meg az uralkodótól. Az új földesúr 40 forint büntetést helyezett kilátásba, ha a protestáns lelkészt el nem bocsátják és helyébe nem hoznak katolikust. Pénzbírság terhe alatt tiltotta meg a protestáns vallásgyakorlatot is, a prédikátor más településről sem járhatott be a szolgálatokat elvégezni¹⁵. Ezeken kívül találkozunk még egyéb megoldásokkal is: a protestánsok építkezéseit, a lelkésznek, iskolának magánházaknál való elhelyezését megtiltó rendelkezésekkel. Az építkezésük megtiltása miatt panaszkodtak a nagyszombatiak Thurzó György nádornak 1609-ben. Leírták, hogy már minden építőanyag rendelkezésükre állt, mégsem állhattak neki az imaház felújításának. A városi tanács a magánháznál elhelyezett protestáns iskolát is meg akarja szüntetni. A nádortól várnak segítséget ügyükben¹⁶. A földesúri jogra való hivatkozás a városokban a városi tanács részéről éppen úgy létezett, mint a földbirtokokon.

Fazekas István írt egy tanulmányt a falusi közösségek vallásváltoztatásáról. Ebben leírja azokat a lépéseket, amiket a birtokosok a földesúri jogra való hivatkozással alkalmaztak az uradalmuk területén lévő falvak katolikussá tételének érdekében: 1. A földesúr elrendeli a protestáns lelkészek és iskolamesterek távozását. 2. A lelki vezetők távozása után katolikus egyházi személy érkezik a településre, általában jezsuita, esetleg ferences szerzetes, ritkábban világi pap, akiknek az a feladata, hogy a falu áttérését lelkileg előkészítsék. A határfok növelésének érdekében a megérkező szerzetest vagy papot katonák kísérik, vele együtt érkezik a földesúr tisztartója is, nyomatékot adva annak, hogy ez a birtokos akarata. 3. Ezek után a falu lakóit rá kell bírni arra, hogy vegyék fel a katolikus hitet. Ennek érdekében először a falu vezetőit igyekeznek meggyőzni. A meggyőzésnek vannak finomabb és durvább eszközei, nem ritkán megverik, elhurcolják és bebörtönzik a bírót és az esküdteket. Az elrettentő példa után a falu meggyőzése már egyszerűbb. 4. Ezt követően a falu határidőt kap, ameddig dönteniük kell a katolikus vallás felvételéről. A település az esetek többségében enged az erőszaknak és térítvényt állít ki, amelyben kötelezi magát a katolikus vallás felvételére és a szertartások megtartására. 5. Legvégül egy katolikus papot helyeznek be a plébániára. Ezzel formálisan a falu vallásváltása megtörtént.¹⁷ A fent említett módszerekkel

¹² A nagyszombati protestánsok levele Thurzó Györgyhez 1609. október 15-én. in. Mályusz Elemér i. m. 83. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átirásban közlöm.

¹³ Czibor József: Viharok szárnyán. A deáki református keresztyén egyházközség története. Csallóközi kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 40.

¹⁴ Vesd össze Keserű i. m. 257. A levelet lásd a függelékben 42. szám alatt.

¹⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 54.

¹⁶ Vesd össze A nagyszombati protestánsok levele Thurzó Györgyhez 1609. szeptember 16-án. in. Mályusz Elemér i. m. 80-81. A levelet lásd a függelékben 43. szám alatt.

¹⁷ A földesúri jog módszereinek leírását lásd FAZEKAS ISTVÁN: Falusi közösségek hitváltóztatása i. m. Internetes forrás.

lehetett tehát egy települést a protestáns vallásról a katolikus vallásra átvezetni a földesúri jogra való hivatkozással.

IV. 4. 3. A földesúri jog gyakorlásának konkrét példái

A földesúri jog alkalmazásának módszereit végigkövetve érzékelhető, hogy minél kiterjedtebb volt egy földesúr birtoka, annál nagyobb előrelépést tudott tenni a katolikus restauráció terén. Azokat a példákat igyekeztem időrenden összeszedni, amelyek nagyobb kiterjedésű és szervezett akciót mutatnak. A legelső 1610-ben történt a mosonmegyei jobbágyok között. Moson megye közvetlenül a királyhoz tartozó terület volt, így az ő földesúri joghatósága alá tartozott. II. Mátyás 1608-ban szentesítette azokat a törvényeket, amelyek értelmében a király jószágain is szabad a protestánsok vallásgyakorlata, majd 2 esztendő elteltével a gyakorlat mást mutat. A Moson megyei jobbágyok panaszlevelet írtak Thurzó György nádornak, hogy hitük gyakorlásában akadályozzák őket.¹⁸ Tekintettel arra, hogy a jobbágyok nem engedelmeskedtek a rendelkezésnek, a kapitány katonaság odarendelésével tartotta félelemben az ott lakókat. Erről a helyzetről szintén a nádornak írt levelükben emlékeznek meg.¹⁹ A földesúri jog érvényesítésének konkrét esete Moson megyében tehát a rendelet kiadásában és a katonaság odaszállásolásában öltött testet.

Az egész birtoktestre vonatkozó rendelkezésekkel érvényesítette földesúri jogát Zrínyi György is, aki Muraköz több településében szólította fel távozásra a prédikátorokat. A muraközi prédikátorok panaszlevelet írtak az ügyben, ami miatt a nádor figyelmeztette a főurat. Zrínyi György válaszlevelében mentegette magát, azonban azt kinyilvánítja, hogy a vallásszabadságra vonatkozó törvényeket nem sértette meg.²⁰ Katolikus restaurációs tevékenységének a következő protestáns gyülekezetek estek áldozatául: Csáktornya²¹, Stridó, Szobotica, Szelnice, Muraszerdahely, Perlak, Tüskeszentszentgyörgy, Turnisca, Szentmihály, Nedőce, Vinica, Szentmárton, Belica, Szentmária, Szentvid²². Turnisca még egyszer szerepelt a sérelmek között, amikor a visszakapott templomot 1648-ban elvették a Zrínyiek, a lelkészt elmozdították és katolikus plébánost vittek be a helyére²³.

Ugyanebben az időszakban, tehát az 1620-as évek második felében lép fel keményebben Esterházy Miklós is a maga jószágain a protestánsokkal szemben. A nádor elrendeli, hogy a temetőbe ezután csak katolikusokat temessenek el és azoknak engedi meg a házasságot, akik előtte katolikus módon áldoztak²⁴. Lánzsér, Lakompak, Fraknó és Kis-Marton környékén, vagyis az Esterházy uradalmakban az 1638. évi országgyűlési sérelmek szerint a következő településeket érte földesúri jog alapján támadás: Fraknó, Kismarton, Márcfalva, Nagymarton, Nádasd, Somfalva, Szárazvám, Nyék, Ritzing, Szentmárton, Derecske, Alsó- és Középpulya, Darufalva, Heflány, Szentmargit, Okka, Sérc, Fejéregyháza, Feketeváros és Széleskút²⁵, valamint Szentmiklós²⁶. Esterházy Miklóshoz hasonlóan lépett fel birtokain a protestánsokkal szemben a nádor sógora, aki Kabold és Veperd településekről, amelyek a tulajdonába kerültek, 1640 előtt üzi ki először a lelkészeket, majd miután újra választottak lelkészt maguknak a protestánsok, 1657 után megismétli az eljárást, fegyveres erővel fellépve a templom kulcsát is elveszi, a templomot pedig elfoglalja²⁷. Az Esterházy család

¹⁸ Vesd össze A mosonmegyei jobbágyság Thurzó Györgyhez. Dátum nélkül, valószínűleg 1610. in. Mályusz Elemér i. m. 106-107. A levelet lásd a függelékben 44. szám alatt.

¹⁹ Vesd össze Az óvári tartományban lévő protestáns gyülekezetek Thurzó Györgyhez. Dátum nélkül, valószínűleg 1610. in. Mályusz Elemér i. m. 108. A levelet lásd a függelékben 45. szám alatt.

²⁰ Vesd össze Zrínyi György horvát bán Thurzó Szaniszlóhoz. 1623. július 16. in. Mályusz Elemér i. m. 283-284. A levelet lásd a függelékben 46. szám alatt.

²¹ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 48.

²² Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 416.

²³ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 423.

²⁴ Lásd Nagy Géza i. m. 139.

²⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 33. és 41.

²⁶ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 89.

²⁷ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 44-45.

ténykedésének következtében 1662 előtt Naggyimót²⁸, Szerecseny,²⁹ és Nyárad³⁰, 1665-ben pedig Csesztreg³¹ protestáns gyülekezete vesztíti el templomát, lelkészét és ér véget a protestáns vallásgyakorlat.

Batthyány Ádám szintén alkalmazza az egész birtokra kiterjedő restaurálási folyamatot. Németújváron kezdi meg ténykedését, amikor 1633-ban a templomot elfoglalja, a püspök-lelkészt, Kanizsai Pálfi Jánost pedig kiutasítja birtokáról. 1634. január 9-én rendeletet ad ki egész uradalmára nézve:

„Hatalmunknál fogva uradalminkban és minden birtokainkon megparancsoljuk és meghagyjuk, hogy a lutheránus és kálvinista szekták összes papjait, vagy másokat, akik a római egyház ellen tanítanak, minden birtokunkról távoztassanak el, a vonakodókat pedig jelen parancsunk idejétől számított tizenöt napon belül erőszakkal és fenyegetésekkel űzzék el.”³²

A rendelet végrehajtásának következtében, még ebben az esztendőben elvették a templomot 14 településen, ezzel együtt elűzték a prédikátort Csájlíng, Csajta, Csém, Hodász, Inczéd, Komjáti, Némethidegkút, Németszentgrót, Németszentmihály, Sentelek, Szentimre, Szentjakab, Szentkút és Városszalónak gyülekezeteiből. 1635-ben Kethely, 1642-ben pedig Narda³³ protestáns gyülekezete esik Batthyány Ádám földesúri jog gyakorlásának áldozatául. Ugyanebben az időszakban ér véget a protestáns vallásgyakorlat Kukmér, Pusztaszentmihály, Királyfalva, Felsőrönök, Szerdahely, Csatár, Alsó- és Felsőlövvő, Máriafalva, Góborfalva, Óvár, Sámfalva és Borostyánkő³⁴ gyülekezeteiben. Batthyány Ádám édesanyja halála után a Batthyány Ferencné fennhatósága alá tartozó falvak gyülekezeteinek templomát is elfoglalta, lelkészüket pedig elűzte. Ennek következtében szűnt meg a protestáns vallásgyakorlat Vasdobra és a hozzá tartozó települések, Liba, Malomgödör, Tauka, Tótlak, Békató, Velike, Felsőstrázsa, Borisfalva, Szentmátyás, Gyanafalva, Kolch és Rábaszentmárton³⁵ gyülekezeteiben. Az 1650-es panaszlevél további eseteket említ meg Batthyány Ádám tevékenységével kapcsolatban, amelyben leírják, hogy az 1647. évi 10. törvénycikk ellenére nem adott építési telket templom, parókia és iskola részére Pinkafőn, Borostyánkőn és Szalónakon, ahol a protestánsokat arra is kötelezi, hogy a plébánosnak fizessenek, Némethidegkúton pedig pénzbírsággal fenyegette meg a lakosokat, ha lelkészüket el nem bocsátják³⁶.

Teljes birtokra kiterjedő restaurációs tevékenységet végeztek 1640-ben a Palocsai-Horváth testvérek, akik 1639-ben váltak katolikussá, a következő évben pedig a lelkészeket területükről elűzték, a templomokat pedig elfoglalták. A dunajeci egyházmegye ennek a restaurációs eljárásnak a következtében szűnt meg³⁷.

A földesúri jogot nem csupán a teljes birtoktestre vonatkozóan alkalmazták a birtokosok. Jelentős területekkel rendelkezett a Dunántúlon Nádasdy Ferenc, aki a katolikus restaurációt nem egyszeri alkalommal, hanem több hullámban hajtotta végre. Sok olyan gyülekezet volt, amelyik túlélte egy első templomelvétele, vagy éppen ugyanúgy működhetett tovább 1643 után

²⁸ Lásd Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. 58.

²⁹ Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. 89-90.

³⁰ Lásd Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. 68.

³¹ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 49-50.

³² Pataky László: Őrség i. m. 32.

³³ A Batthyány által elfoglalt gyülekezetekre nézve lásd Pataky László: Őrség i. m. alábbi oldalait. Csájlíng 47., Csajta 48., Csém 48-49., Hodász 52., Inczéd 55., Komjáti 62., Némethidegkút 71., Németszentgrót 72., Németszentmihály 72-73., Sentelek 83-84., Szentimre 84., Szentjakab 84., Szentkút 85-86., Városszalónak 94-96., Kethely 57., Narda 70.

³⁴ Batthyány Ádám templomfoglalásaihoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Kukmér 207-208., Pusztaszentmihály 208-209., Királyfalva 210., Felsőrönök 210-211., Szerdahely 217., Csatár 219., Alsó- és Felsőlövvő 233., Máriafalva 233., Góborfalva 234., Óvár 219., Sámfalva 220., Borostyánkő 231.

³⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 206.

³⁶ Az 1650. évi panaszlevél részleteihez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Pinkafő 232., Borostyánkő 231., Szalónak 224., Némethidegkút 210.

³⁷ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 216.

is, mint addig. Nádasdy Ferenc az 1643-as évben megszünteti a protestáns vallásgyakorlatot a központi településeken, így Sárváron, ahonnan Kis Bertalan püspök-lelkésznek kell eltávoznia³⁸, Kapuváron³⁹ és Csepreg városában, ahonnan csak az egyik lelkészt utasítja ki⁴⁰. Ugyanő 1643 és 1646 között összesen 28 település templomát veszi el, valamint ezzel együtt a lelkészeket is több helyről elűzte. Az elvett templomok közül többet visszarendeltek az 1647. évi törvények alapján a gyülekezeteknek, így ezeknek a településeknek a nevével a későbbi sérelmek kapcsán még találkozunk. A 28 település a következő: Hegyfalva, Ikervár, Csepreg, Babot, Szil, Barbacs, Fertőszentmiklós, Széplak, Keresztény, Újkér, Horpács, Lövő, Kövesd, Peresztég, Söjtör, Nagyczenk, Hidegség és filiái: Boz és Homok, Hegykő, Bó, Léka, Rótfalva, Pörgölény, Bónya, Köhalom, Micske, Keresztúr, Vámoscsalád⁴¹. Néhány településen, nem törődve az országgyűlés döntésével Nádasdy Ferenc ismételt elfoglalta a templomot: Lövő, Kövesd, Peresztég és Léka.⁴² A főúrnak volt egy második nagyobb támadási hulláma is a területén élő gyülekezetek ellen 1660 körül, amikor ismét több gyülekezet templomát elvette, illetve lelkészét elűzte: Hegyfalva, Nyőgér, Alsó- és Felsőszopor, Horpács, Pörgölény, Köhalom, Hegykő, valamint Nádasd⁴³. Az 1660-as üldöztetés során történik a szentmiklósi templom elfoglalása is, ami azonban nem megy simán, kisebb összetűzésre kerül sor. Nádasdy Ferenc egy levelet ír az alispánnak, akinek szintén birtoka volt ott, és kéri egy jobbágya megbüntetését⁴⁴. Az eddig említett zaklatásokon túl Nádasdy Ferenc további esetekben is használta földesúri jogát a protestáns vallásgyakorlat visszaszorítására. 1647-től megtiltotta a saári lelkésznek, hogy Sárvárra bejárjon és ott istentiszteletet tartson, ugyanezt a tiltást alkalmazza a baboti lelkész esetében is, akinek Kapuvárra nem szabad bemennie. Saáron és Ikerváron elvette a lelkésztől a jövedelmeit, Lékán a parókiát is elvette, az ikervári diákokat a tanítóval együtt zaklatta⁴⁵. Nádasdy Ferencnek azonban nem csupán a közvetlen birtokára volt hatása, hanem a környező nemesek döntéseire is. Nádasdy környezetének kisebb nemesi birtokolták Röjtököt⁴⁶, Széplakot⁴⁷ és Pinnyét⁴⁸, ahol szintén megtörtént a templom elfoglalása és a prédikátor kiűzése.

Az eddig megnevezett nagybirtokosokon kívül is találunk olyan eseteket, amikor a földesúri jogra való hivatkozással hajtották végre a római egyház restaurálását. Hédervár István a szigetközben kezdte meg 1632-ben tevékenységét, először csak egy településen, Öttevényben, két év múlva pedig valamennyi településre kiterjedően szüntette meg a gyülekezetekben a protestáns vallásgyakorlatot⁴⁹. Itt említem meg Harrach Károly gróf akcióját is, aki 1624 körül az alábbi települések templomait foglalta el: Moson-Szolnok,

³⁸ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 64.

³⁹ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 87.

⁴⁰ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 85.

⁴¹ A Nádasdy Ferenc által 1643-1646 között elfoglalt templomok jegyzékéhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Hegyfalva 72., Ikervár 69., Csepreg 85., Babot 88., Szil 89., Barbacs 89., Fertőszentmiklós 96., Széplak 99-100., Keresztény 110., Újkér 112., Horpács 118., Lövő 122-124., Kövesd 129-130., Peresztég 136., Söjtör 99., Nagyczenk 142-143., Hidegség és filiái: Boz és Homok 144., Hegykő 145-146., Bó 146., Léka 150-151., Rótfalva 153., Pörgölény 154., Bónya 154-155., Köhalom 156., Micske 157., Keresztúr 166., Vámoscsalád 307.

⁴² Az 1647-ben visszakapott, majd röviddel később ismét elvett templomok jegyzékéhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Lövő 122-124., Kövesd 129-130., Peresztég 136., Léka 150-151.

⁴³ Az 1660 körüli támadási hullámhoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Hegyfalva 72., Nyőgér 70., Alsó- és Felsőszopor 113., Horpács 118., Pörgölény 154., Köhalom 156., Hegykő 145-146., valamint Nádasdhoz lásd Kúr i. m. 136.

⁴⁴ Vesd össze Nádasdy Ferenc 1660. március 16-án Tóth András jobbágy megbüntetését kéri az alispántól. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 221. A levélrészletet lásd a függelékben 47. szám alatt.

⁴⁵ Nádasdy Ferenc egyéb zaklatásaihoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Sárvár 66., Kapuvár 87-88., Saár és Ikervár 67-68., Léka 151-152., Ikervár 69.

⁴⁶ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 99.

⁴⁷ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 99-100.

⁴⁸ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 138.

⁴⁹ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 381-383.

Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Magyaróvár két templomát, Nyulas, Nezsider⁵⁰. Zichy Pál a templom mellett elvette az egyházi épületeket és a lelkészeket is elűzte 1630 körül Lébeny, Szentmiklós és Mecsér településeken⁵¹. Forgács Zsigmond nádor özvegye, Pálffy Katalin 1635-ben hajtott végre templomfoglaló akciót birtokain. Ekkor veszíti el Hegyeshalom, Zurány, Miklósfalva, Németjárfalu, Rajka, Bezenye és Levél a templomát⁵².

Az eddig felsorolt főúri és nemesi családokon kívül jelentős birtokokkal rendelkezett a Bánffy család is. Bánffy Kristóf 1612-ben vált katolikussá. 1624 körül foglalja el a templomokat és üzi el a prédikátorokat birtokairól, többek között Alsó-Lendva, Dobronok, Turnisca és Belatinc gyülekezeteiből⁵³. Az Erdődy család nevéhez fűződik a vépi, monyorókeréki és peczöli protestáns gyülekezetek felszámolása. A Széchy család Muraszombat, Szentanna és Németgencs; Cziráky Ádám Beled és Czirák; Csáky László Rábagyarmat; a Rajky Család Rajk; a Hagymássy család Szentgrót; Thurzó Ádám Galgóc; Viczay Ádám pedig Lozs⁵⁴ protestáns gyülekezeteivel szemben érvényesítette földesúri jogát.

A főurak és nemesek mellett egyházi személyek is rendelkeztek földterülettel, akik ugyanúgy érvényesítették jogaikat, mint a világi birtokosok. Így járt el a győri káptalan Rábapatonán, Dallos Miklós győri püspök Vaszaron, a pápai pálosok vikáriusa Dabronyban, Lippay György érsek Félen és Nezsideren, a szombathelyi káptalan prépostja Baboton, Szelepcsényi György érsek Egyházfalván, Nagymagyaron, Csiliztőn és a közben életrekelt Fél gyülekezetében, a csornai prépost pedig⁵⁵.

Az eddig felsorolt eseteken kívül van néhány olyan gyülekezet, amelynél nem jegyezték fel, hogy pontosan kinek estek áldozatul, ám álljanak itt ezek is időrendi sorrendben: az 1610-es években Kuraly, Tölyvár; az 1620-as években Tekenye; az 1630-as években Karos; az 1640-es években Farkasfalva, Kiczléd, Kecskéd, Kálnok, Kimle, Kerca, Kerkáskápolna, Körmend, Nagyrákos, Óriszentpéter, Sorkipolány, Velemér, Rohonc; az 1650-es években Csákány, Kisunyom; az 1660-as években pedig Csemeszokpács, Dobronok, Szentgrót, Pomogy, Ilmitz, Lébény⁵⁶ gyülekezete felett alkalmazta földesúri jogát a birtokos.

A felsorolt gyülekezeti sérelmek nem fedik le azoknak a településeknek a számát, ahol a földesúri jog konkrét alkalmazásával vetettek véget a protestáns vallásgyakorlatnak. Az is igaz, hogy nem minden felsorolt eset vezetett az adott helyen a gyülekezeti élet végéhez. Ha igaz a *Querela Hungariae*⁵⁷ című irat állítása, mely szerint „600-nál is többre megy a protestánsokon elkövetett sérelmek száma”⁵⁸, akkor a fenti összeállítás nem fedi le az 1620-as évig elkövetett sérelmek felét sem. A fentebbi felsorolásban név szerint megjelölt

⁵⁰ Harrach Károly templomfoglalási akciójának részleteit lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalain: Moson-Szolnok 551., Mosonszentjános 554., Mosonszentpéter 554., Magyaróvár 544., Nyulas 564., Nezsider 565.

⁵¹ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 549.

⁵² Forgács Zsigmondné akciójának részleteit lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalain: Hegyeshalom 553., Zurány 554., Miklósfalva 555., Németjárfalu 555., Rajka 555., Bezenye 556., Levél 550.

⁵³ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 65-66. valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 409.

⁵⁴ A további nemesi családok eljárásához lásd Pataky László: Őrség i. m. alábbi oldalait: Vép 96-99., Muraszombat 69-70., Szentanna 83.; Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Monyorókerék 278-280., Peczöl 292-293., Németgencs 248., Beled 93., Czirák 98., Rábagyarmat 272., Rajk 441., Szentgrót 452., Lozs 133., valamint Galgóchoz Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 197.

⁵⁵ Az egyházi személyek ténykedéséhez lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Rábapatonna 389., Vaszar 176., Dabrony 186., Nezsider 565., Babot 88., Tótkeresztúr 93.; valamint Kúr i. m. alábbi oldalait: Fél 134., Egyházfalva 134., Nagymagyar 135., Csiliztő 136-137. Babothoz lásd még Kis Bertalan és Musay Gergely i. m. 167.

⁵⁶ A protestáns vallásgyakorlat sérelmeihez lásd Kuralyhoz Kúr i. m. 144.; Pataky László: Őrség i. m. alábbi oldalait: Tölyvár 92., Tekenye 90-91., Karos 56., Csákány 47., Kisunyom 61-62.; Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Farkasfalva 227., Kiczléd 228., Kecskéd 329., Kálnok 551., Kimle 553., Rohonc 214-216., Csemeszokpács 285., Dobronok 410., Szentgrót 453., Pomogy 561., Ilmitz 563., Lébény 550.; valamint Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. alábbi oldalait: Kerca 41., Kerkáskápolna 41-42., Körmend 44-45., Nagyrákos 62., Óriszentpéter 71., Sorkipolány 87., Velemér 102.

⁵⁷ Magyarország Panasza.

⁵⁸ Kúr i. m. 101.

gyülekezetek száma 219. Ez másfélszer annyi, mint a Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteinek a száma. Egyértelműen látható tehát, hogy a földesúri jognak köszönhetően a vizsgált terület gyülekezeteinek igen jelentős része szenvedett el sérelmet, aminek következtében legalább 200 településen teljesen megszűnt a protestáns vallásgyakorlat. Zoványi Jenő szerint Batthyány Adám birtokain mintegy 40000 jobbágy katolikussá tétele történt meg⁵⁹. Ezt a számadatot kivetítve a szintén nagy kiterjedésű Esterházy- és Nádasdy-, az egyházi-, valamint az egyéb kisebb-nagyobb birtokokra, becslésem szerint legalább 150000 jobbágy vált katolikussá a földesúri jog segítségével a vizsgált időszakban.

Mindent összegezve megállapítható, hogy mind a földesúri birtokokon, mind pedig a királyi birtokokon folyt a katolikus restauráció a patrónusi jogra való hivatkozással.

IV. 5. Pázmány Péter restaurációs tevékenysége

Nem célom az, hogy Pázmány Péter életrajzát részletesen ismertessem vagy tevékenységét teljes egészében felvázoljam. Csupán néhány mozzanatát szeretném életének és munkásságának bemutatni, amelyek a katolikus restauráció érdekében tett erőfeszítéseit jellemzik. Ő lett ugyanis a XVII. századi protestáns ellenes mozgalom példája, ahogyan egy vélemény megfogalmazza:

„a válságba jutott magyar katolicizmus sorsát gyökeresen megváltoztató történeti áttörés az ő műve volt.”¹

Pázmány Péter 1570. október 4-én, Nagyváradon született. Életének 13. évében vált katolikussá, majd a jezsuiták kolozsvári kollégiumában tanult. 17 éves korában belépett a Jézus Társaságba. Tanulmányait Krakkóban, Bécsben, Rómában végezte. Innen Grácba került, ahol először felügyelő volt, később a bölcsészeti és hittudományi karokon tanított az egyetemen. 1601-ben a sellyei kollégiumba, majd 1602-ben Forgách Ferenc nyitrai püspök mellé került. A következő esztendőben ismét Grácba helyezték, ahol négy esztendőt tanított az egyetem hittudományi karán. Innen ismét Forgách Ferenc mellé vezetett az útja, aki ekkor már esztergomi érsek volt.² A magyar katolikusok életébe az 1609-es esztendőől kezdve kapcsolódott bele komolyabban.

---

⁵⁹ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 287.

¹ Szántó Konrád: Pázmány i. m. 269.

² Tanulmányaira és a renden belül való tevékenységére vonatkozóan lásd Novák Lajos: Pázmány Péter (1570-1637). Megjelent 1915-ben a Szent István Társulat Kiadásában. Az általam használt szöveg a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtárban található a következő Internet címen: <http://www.piar.hu/pazmany/k209.htm>. Letöltés dátuma: 2008. 10. 14.

Ekkor már elég tapasztalattal rendelkezik ahhoz, hogy megállapítsa: siralmas állapotban van a katolikus egyházszervezet.

„Megvallom az igazat látván azt, hogy gonoszul elveszett a vallás ügye, már-már elkívánkozom innen, nem mintha unnám a munkát s a küzdelmet, hanem mivel jobbat remélni alig lehetséges.”³

A jezsuita renden belül való élete nem volt zökkenőmentes. Már 1613-ban bejelenti a generálisnál, hogy kilép a jezsuita rendből és átlép a karthauziakhoz⁴. Ezt a döntését többen ellenzik, köztük maga a generális is:

„Pázmány lenne az első itt az északi részeken, aki a Jézus Társaságának való engedelmességet elkerülné, ami könnyen utánczásra találna és példáját mások is követnék, hogy ilyen címen a szerzet jármától a Társaság és az Egyház nagy kárára megszabaduljanak.”⁵

A kilépési folyamat ugyan megindult, de lassan haladt csak előre. 1614 augusztusában a generális visszahívta a grazi rendházba, és kimondták, hogy távolabbi helyre kell elhelyezni, ahol nem találkozhat magyarokkal. Ennek megfelelően Olmützbe helyezték át, ám Pázmány Péter nem engedelmeskedett, sőt, többszöri felszólítás után sem tért vissza a gráci rendházba. Azt kérte ekkor, hogy oldják fel fogadalma alól, hogy világi pap lehessen. Ezt azonban előljárói semmiképpen sem akarták megengedni. A pápa 1615 novemberében adott ki egy brévét, amelyben engedélyezte Pázmány Péternek a jezsuita rend elhagyását és egy másik rendbe való átlépést.

Miközben a jezsuita renden belül kilépési szándékával voltak elfoglalva, Forgách Ferenc esztergomi érsek 1615 októberében meghalt. Tekintettel arra, hogy az udvarnak egyik püspök, vagy főpap sem felelt meg, ezért Pázmány Péter az érseki utódlás egyik kulcsfigurája lett. 1616. április 21-én már ennek fényében engedélyezte a pápa, hogy a szomaszkaiak rendjébe lépjen át, hat hónap múlva pedig tegyen fogadalmat új rendjében. 4 nappal később, április 25-én Pázmány Pétert túróci prépostnak nevezték ki, amely tisztségét jezsuita szerzetesként csak pápai parancsra foglalhatott volna el. Érseki kinevezését is a hat hónap letelte előtt, tehát még jezsuita szerzetesként kapta meg 1616 szeptemberében. A Jézus Társaság tagjaként pedig tisztségeit csak pápai parancsra foglalhatta volna el, ami azonban minden egyes lépésnél hiányzott⁶.

„A szomaszkákhoz is – az április 21-i bréve tanúsága szerint – csak a pápa kívánságára, nem parancsára ment át. Ami az érseki kinevezést illeti, ebben a brévében (egyedüli dokumentum az ő számára a pápa akaratának értelmezésére) semmi nyoma sincs a pápai parancsnak. Amikor pedig ősszel a kinevezés megtörtént, a pápa joggal hihette, hogy már fogadalmat tett a szomaszkáknál. Neki kellett volna jeleznie, hogy ő még jezsuita és így pápai parancsra van szüksége. Amikor ezt elmulasztotta, vétett jezsuita fogadalmi ellen.”⁷

Azért ismerttettem ezt a folyamatot részleteiben, mert úgy gondolom, hogy Pázmány Péternek valamilyen formában ezt a folyamatos esküszegést elnézték, sőt megvédték az esetleges támadásokkal szemben is. A legvalószínűbb az, hogy az uralkodó (II. Ferdinánd) igyekezett a jezsuita szerzetest országában tartani, főpapi méltóságba emelni, és a pápa parancsára nem várva, esztergomi érsekké kinevezni. Az ügy azonban további kérdéseket is vet fel. Vajon mi vezette a rendi előljárókat, hogy az eltelt hónapok alatt nem tiltakoztak az eljárás ellen, és vajon mi vezette Pázmány Pétert, hogy nem törődve esküjével, illetve a rendi

³ Angyal i. m. 169.

⁴ Lásd Iványi Béla: Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból. RÁBAVIDÉK nyomda és Lapkiadóvállalat, Kőrmend, 1943. 7.

⁵ Iványi Béla: Pázmány Péter kilépése i. m. 8.

⁶ A kilépési folyamathoz, illetve a kinevezésekhez lásd Lukács László: Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? in. Szerk. Lukács László – Szabó Ferenc: Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulóján. Roma, 1987. 201-215.

⁷ Lukács László: Jezsuita maradt-e i. m. 215.

szabályokkal, sorra elfogadta a kinevezéseket? Feltételezésem szerint a rendi vezetőknek érdekük volt Pázmány Péter kinevezése. Az esztergomi érseknél hatalmasabb pártfogót ugyanis nem tudtak volna találni, érsekségének ideje alatt (1616-1637) a jezsuita rendnek sikerült több városban is megvetnie a lábát. Pázmány Péter indítékaival kapcsolatban pedig az a véleményem, hogy teljesen tudatosan járta végig ezt az utat, vagyis tudatosan szegte meg a jezsuita előljárók parancsait és szegte meg jezsuita fogadalmát. Nyugodtan kimondhatom tehát, hogy Pázmány Péter érseki kinevezése a restauráció egyik rejtett módszerei közé tartozik.

Az esztergomi érseki cím rengeteg lehetőséggel járt. Ő volt az ország fő- és titkos kancellárja, ő őrizte a király kettős pecsétjét, ő állította ki a királyi rang- és birtokadományozásról szóló okleveleket, ő volt az ország rendes bírója, a hétszemélyes tábla főbírája, a törvényszékeknél a király személyes helyettese, Esztergom vármegye örökös főispánja, valamint még egyéb jogokkal is rendelkezett⁸. Ez pedig olyan hatalmat adott a mindenkori esztergomi érsek kezébe, amellyel egyetlen főúr, vagy maga a nádor sem versenyezhetett. Pázmány Péter számára ez a méltóság tehát óriási lehetőséget rejtett arra nézve, hogy a római egyház elveszített pozícióit visszaszerezze.

„Pázmány az esztergomi érsekséggel együtt járó magas állami méltóságban olyan eszközt látott, amelyet meggyőződése szerint minden törvényesen megengedett módon ki kell használnia, mert ha ezt elmulasztaná, Isten előtt kellene ezért felelnie. Ettől az egész lényét átható meggyőződéstől vezetettve mindenekelőtt a királyi hatalom támogatását vette igénybe a katolikusok törvényadta jogainak biztosítása érdekében.”⁹

Pokoly József is hasonlóan fogalmazza ezt meg:

„Pázmány, mint politikus, mint az ország egyik legelső közjogi méltósága, mindig és mindenben – a római katolikus egyház misszionáriusa.”¹⁰

Olyan restaurációs eredményeket sikerült elérnie, amit egyetlen elődjének sem, sőt utódai közül is csak keveseknek. Ehhez a tevékenységhez pedig sokféle eszközt használt fel. Kiemelt helyet foglalt el hitvitázó munkássága.¹¹ Leginkább hitvitázó műveiben, prédikációiban domborodik ki személyiségének az a vonása, hogy ő rendületlenül hitte, a római egyházon kívül senki sem üdvözülhet.

„A hit és katolikus meggyőződés Pázmány személyiségének leglényegesebb meghatározója volt; minden cselekedetét befolyásolták.”¹²

Az ő munkásságának köszönhető, hogy a földesúri jog felülírta az országos vallásügyi törvénycikket. Egy katolikus földesúrnak így ír ezzel kapcsolatban:

„Édes fiam uram, ebben a dologban nem kell embernek magát megcsalni, mert nagy és léleküdvösségben járó dolog...kegyelmed az ország törvénye és articulusi szerint nem tartozik a maga jószágában templomot engedni az lutheránusoknak.”¹³

Ebben a ténykedésében Pázmány Péter

„kész köz- és magánjogot összekeverni, az egyházi és a magyar közjog sarkalatos elveit valódi értelmükből kiforgatni, csakhogy rendjének, – a jezsuita rendnek, – szokásos rabulisztikájával¹⁴ látszólagos jogalapot csempésszen törvényellenes törekvései alá.”¹⁵

Ezt az alapelvet saját birtokain nem alkalmazta teljes következetességgel. Ez tűnik ki Rambaldo Collaltohoz, a haditanács elnökéhez 1621 áprilisában írt leveléből. Collalto

⁸ Az esztergomi érsek méltóságainak felsorolását bővebben lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 270.

⁹ Szántó Konrád: Pázmány i. m. 272.

¹⁰ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 312.

¹¹ Bővebben lásd a IV. 11. fejezetben.

¹² Péter Katalin: Pázmány Péter és a protestánsok. i. m. 181.

¹³ Péter Katalin: Pázmány Péter és a protestánsok. i. m. 184.

¹⁴ Rabulisztika: az igazságot kiforgató érvelés, csűrés-csavarás

¹⁵ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 312.

pártfogásába ajánlotta kamarását, akit azért küldött Magyarországra, hogy érseki birtokainak és jövedelmeinek a visszaszerzésére ügyeljen, egyúttal arra is kérte a haditanács elnökét, hogy a birtokain élő jobbágyokat, attól függetlenül, hogy katolikusok, vagy protestánsok, vegye védelmébe¹⁶.

Fontos eszköz volt Pázmány Péter tevékenységében a prédikáció. A katolikus restaurációhoz egyik leginkább kapcsolódó szentbeszéde az, amelyet Tordai János pozsonyi ferences rendi szerzetes protestánsná létele után mondott el. Tordai János ugyanazon a napon lett lutheránussá, amikor Veresmarti Mihály, korábbi református prédikátor katolikussá. Ennek kapcsán mond el Pázmány Péter Pozsonyban egy prédikációt. A Galata levél 1. részének 8. verse alapján beszélt:

„Viszont ha még mi magunk, vagy egy mennyből való angyal hirdetne is nektek evangéliumot azonkívül, amit mi hirdetünk, átkozott legyen!”¹⁷

Ebben a beszédben Pázmány minél rosszabb képet igyekezett festeni a volt ferences szerzetesről. Elmondta, hogy egy alkalommal, amikor feslett élete miatt meg akarták büntetni a kolostorban, azzal fenyegetőzött részegen, hogy elhagyja egyházát, elmegy a nádorhoz és lutheránussá lesz. Végül Diószegen lerészegedve „a Luther táborába szökött”¹⁸. Veresmarti Mihályról viszont így nyilatkozott:

„Mert minekutána mennyei fénytől megvilágosítottván, meg kezdé sejdíteni az ő vallásának kétes voltát, hogy valamit lelke ismerete ellen ne tanítana, megszűnék a prédikálástól. (...) ...egész esztendőt tölte a szüntelen való olvasásban, böjtölésben, imádkozásban, mignem azután a Szentlélektől jobban megvilágosítottván, ugyanazon a napon, melyen Tordai magát elszedte, Veresmarti régi tévelygésének ellen mondana. Ezt kell vala Tordainak is cselekedni, ha vette volna eszébe, hogy ő Istentől indíttatik, és nem attól vitetik nyakrafőre, a ki villámképen vettetett az égből a földre alá!”¹⁹

Ebben a prédikációban is ugyanazokkal az érvekkel él az érsek, mint hitvitázó írásaiban.

Pázmány Péter igyekezett a Habsburg-ház hatalmából adódó lehetőségeket is kihasználni a katolikus restaurációban. Minden idegszálával azon volt, hogy a katolikus uralkodóházat véletlenül se válthassa fel protestáns uralkodó. Bethlen Gábor erejét és diplomáciai ügyességét egy pillanatig sem nézte jó szemmel. Számára, ebben a küzdelemben, amely az idegen uralkodóház önkénye és a magyarok szabadsága között zajlott, egyetlen reális út maradt.

„Ő a magyar katolikus egyház és a magyar nemzet fennmaradását és boldogulását a Habsburgokkal való olyan együttműködésben látta, amelyik mindkét fél — a Habsburgok, illetve a magyar nép és magyar nemzet vallása, a magyar katolikus egyház — érdekeinek és jogainak kölcsönös tiszteletben tartásán alapszik”²⁰.

Kissé keményebben Angyal Dávid fogalmazza meg ezt a törekvést:

„Az ostrom, melyet az alkotmány védői a katholicizmus ellen intéztek, abba a táborba sodorta, hol a magyarság ellenségei küzdöttek. A dynastia érdekei összeforrottak egyháza érdekével.”²¹

¹⁶ Lásd Tusor Péter: Pázmány Péter esztergomi érsek levelei Rambaldo Collaltohoz (1621-1626). in Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények. Scriptum, Szeged, 2003. 113.

¹⁷ Ipolyi Arnold: Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből. Szent-István Társulat, Budapest, 1875. 421.

¹⁸ Ipolyi i. m. 422.

¹⁹ Ipolyi i. m. 422-423.

²⁰ Szántó Konrád: Pázmány i. m. 302.

²¹ Angyal i. m. 178.

A Pázmány Péter által használt restaurációs eszközök felsorolását egy Péter Katalin idézettel zárom:

„A végromlással fenyegető helyzetben alkalmazott kétségbeesett, sokszor kíméletlen módszereket.”²²

Pázmány Péter személyének és tevékenységének értékelése nagyban függ attól, hogy aki beszél róla, az a római egyháznak, vagy a protestáns egyházaknak a tagja-e. A katolikus oldal a megmentőt látja benne, olyan embert, aki a legnagyobb az esztergomi érsekek sorában. A protestánsok azonban olyan embert látnak benne, aki harcolt ellenük, minden lehetséges eszközt felhasználva. Zsilinszky Mihály véleménye is ezt támasztja alá:

„a nagynevű érsek sokkal inkább volt az egyházi viszályok szenvedélye által elvakítva, sem hogy méltányos és igazságos tudott volna lenni ellenfeleinek meggyőződése iránt.”²³

Azt tényként mondhatom el, hogy az 1637. március 19-én elhunyt érsek tökéletes érzékkel használta és aknáztta ki a történelmi, politikai, szociális helyzetet, hogy a római egyház fényét Magyarországon felemelhesse.

IV. 6. Tisztségeknek katolikusokkal való betöltése

A katolikus restauráció egyik legfontosabb módszere a tisztségviselők, a hivatali rendszer katolikussá tétele volt. Ennek több szintje létezett, a nádori tisztségtől, a főispánokon át, az alispánokon keresztül a városbírókig, eküdtekig. A rendszerben legkönnyebben a legfelsőbb tisztségek esetében lehetett eljárni, hiszen a legtöbb felső tisztséget főnemesek viselték, így azoknak katolikussá válásával ez a probléma automatikusan rendeződött. A főispáni tisztt, a főkapitányi tisztségek, valamint az országgyűlés felsőházának katolikussá válásával a törvényhozó erőnek, illetve a végrehajtó hatalomnak a kézben tartása volt a cél. Nagyon jól nyomon követhető az a törekvés, amely arra irányult, hogy a protestánsok minden fontosabb tisztségből kiszoruljanak. Így nem csupán a magasabb címek, mint bárói és grófi cím elnyerése vált szinte kizárólagosan katolikus előjoggá, hanem ehhez hasonlóan a fontosabb, vagyis tekintéllyel járó tisztségek is az évek, évtizedek előrehaladtával katolikus vallásúak kezébe kerültek.

Ez a folyamat nem csupán a felsőbb tisztségekre vonatkozik, hiszen a harmincadosok katolikussá válásával kialakult egy nem protestáns hivatalnoki réteg, amely a katolikus restauráció egyik komoly motorjává vált. Az ő gyermekeik közül sokan lesznek papokká, így a lelkészhiány is enyhül a római egyházon belül. A harmincadosok katolikussá válásának kérdésköre még tisztázásra vár, ám az biztos, hogy olyan társadalmi erőt képviseltek, ami elősegítette a katolikus restaurációt¹. Pázmány Péter bíboros-érsek is azt a nézetet képviselte, hogy, amennyire lehet, alakuljon ki egy hithű katolikusokból álló vezető-réteg, amely kezében tartja az irányítást mindenféle szinten. Ezzel ugyanis gyengíteni lehetett valamennyi, a protestánsok számára kedvező országgyűlési törvény, békekötés hatását, sőt bizonyos esetekben teljesen semmissé lehet tenni. Az uralkodót az érsek többször is figyelmeztette, hogy kötelességei vannak a katolikus vallással szemben: a főbb tisztségekbe katolikusokat nevezzen ki, nemesi méltóságokat lehetőleg katolikusoknak adományozzon, illetve a királyi városokban akadályozza meg a külföldi menekültek polgárjoghoz jutását².

Ezzel többféle szinten lezárták az előrejutás lehetőségét, a polgárjog megszerzésétől kezdve egészen a nemesség elnyeréséig. Az eddig felvázoltakból tehát az is kiderül, hogy a katolikus lét az előrejutást, felemelkedést jelentette, márpedig ezekkel együtt járt a birtok- és vagyonszerzés is. Ez volt az ösztönzőerő arra nézve, hogy ne csupán a főnemesek, hanem a

²² Péter Katalin: Pázmány Péter és a protestánsok. i. m. 182.

²³ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 244.

¹ A harmincadosokkal kapcsolatos gondolatmenet Fazekas István a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség levéltári delegátusának szóbeli közlésén alapul.

² Lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 285.

közép- és kismemesek is vallást váltsanak. A tisztségviselői rendszernek a katolikussá tétele 1608-tól kezdve folyamatosan zajlik a XVII. század folyamán. Itt néhány jellemző esetet fogok felsorolni, hogy érzékeltessem a folyamatát ennek a törekvésnek, bővebben pedig a nádori tisztségnek katolikussá tételével foglalkozom majd.

IV. 6. 1. Főbb tisztségek, tisztviselők, országgyűlési követek katolikussá tétele

A főbb tisztségek viselői közé tartozott az országbíró, a horvát bán, a tárnokmester, a királyi-főlovászmester, -főkamarás, -főudvarmester, -étekfogómester, -főajtónálló, -főpohárnok, -koronaőr, -főkancellár, -kancellár, -alkancellár, -személynök, -kamarai elnök, a korona-ügyész³ valamint az ugyancsak királyi kinevezéshez kötött főkapitány. Ezen tisztségek közül püspökök és érsek töltötték be folyamatosan a főkancellári, kancellári és alkancellári pozíciót. Hasonlóan katolikusok voltak a horvát bánok is. A többi tisztséggel kapcsolatban az 1608-as esztendőől kezdve több fontos változás volt. A főkapitányi tisztségek közül 1609-ben a felsőmagyarországi főkapitány tisztét a protestáns Mágócsy Ferenc helyett a katolikus Forgách Zsigmond kapta⁴, szatmári főkapitánnyá pedig a katolikus Dóczy Andrást nevezték ki, akinek az elődje szintén protestáns volt⁵. 1609-ben az elhunyt, egyébként protestáns Homonnai Bálint helyére szintén Forgách Zsigmondot tették meg országbírónak⁶. 1608 után a főbb pozíciók közül a következőkre nevezett ki a király protestánsokat: királyi főlovászmester lett 1608-ban Batthyány Ferenc, királyi főpohárnok lett 1618-ban Thurzó Szaniszló, királyi főkamarás lett 1625-ben Nádasdy Pál, királyi étekfogómester lett 1635-ben Osztrosith István⁷. Ebből a néhány példából érthető a protestánsok panasza az 1618-19-es országgyűlésen, hogy a főbb hivatalokból egyszerűen kiszorulnak⁸. A tisztségeknek katolikusokkal való betöltése az évtizedek előrehaladtával nem változott, hiszen a főnemesek áttérését sok köznemes is követte, „mert másfél századon át protestáns ember sem megyei, sem állami hivatalt nem kaphatott.”⁹

A tisztségviselői körből szép lassan kiszorultak a protestánsok, amivel egy másik probléma is megoldódni látszott. A bírósági ügyek hátráltatása és elgyengítése ugyanis szintén fontos eszköz volt a katolikus restaurációban, főleg a nyugati megyékben. Az alispánok voltak azok, akiknek jogukban állt a bírósági ügyet lefolytatni a törvény megszegői ellen, őket a főispánok felügyelték, akiket pedig a király nevezett ki. Esztergom, Nyitra, Veszprém és Győr vármegyéknek az illetékes püspök vagy érsek volt az örökös főispánja, Moson megyének pedig 1666-ig a királyi ház valamelyik tagja, 1641-1666 között III. Ferdinánd király maga¹⁰. Pozsony vármegyében a Pálffy-család, Sopron vármegyében 1645 után az Esterházy-család vitte folyamatosan ezt a tisztséget. Az általam vizsgált területen a Zrínyi- és Erdődy-családok is tevékenykedtek, mint főispánok¹¹. Ilyen főispán volt például Nádasdy Ferenc is, akire többször érkezett panasz, hogy nem engedi az ügyek vizsgálatát, illetve a bírósági eljárás lefolytatását. A királyi városok problémakörét is alapvetően az határozta meg, hogy közvetlenül a király fennhatósága alatt álltak¹².

A tisztségviselői rendszer katolikussá tételével párhuzamosan folyt egy másik helyen is a küzdelem, az országgyűlésen megjelenő személyek között a katolikus vallásúak arányának növelése volt. A legnagyobb csaták éppen a törvényalkotásban folytak. Hosszú évtizedeken keresztül tudták a protestánsok védeni jogait, amiket kiharcoltak. A katolikus

³ A tisztségek felsorolását lásd Fallenbüchl: Magyarország föméltóságai. i. m. 72-115.

⁴ Lásd Angyal i. m. 49.

⁵ Lásd Angyal i. m. 122.

⁶ Lásd Angyal i. m. 50.

⁷ Lásd Fallenbüchl: Magyarország föméltóságai. i. m. 82., 91., 83., 87.

⁸ Angyal i. m. 220.

⁹ Payr Sándor: Egyházi emlékek Urai-újfalunak és vidékének múltjából. Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája. Budapest, 1910. 8.

¹⁰ Lásd Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. 1526-1848. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994. 9.

¹¹ Lásd Fallenbüchl: Magyarország főispánjai. i. m. 10-11.

¹² Lásd Obál i. m. 77.

restaurációnak tehát arról is gondoskodnia kellett, hogy a protestánsok többsége, vagy túlsúlya megváltozzon. Tekintettel arra, hogy a magyar országgyűlés két táblából állt, így mindkét táblán belül biztosítani kellett a katolikus többséget. Ez egyszerűbben a karok között sikerült, hiszen ott eleve helyet foglaltak a főpapok, akiknek a számát szintén lehetett emelni a kinevezett püspökökkel, akik helyet és szavazati jogot kaptak az országgyűlés felső táblájában. Hódoltsági területeken, Boszniában, Szerbiában, Dalmáciában fekvő egyházmegyékbe is neveztek ki püspököket, ahol tényleges munkát végezni nem lehetett.¹³ Ez ellen többször is tiltakoztak a protestáns rendek, hogy olyan püspök ne bírjon szavazati joggal, aki nem lakik székhelyén. A felsőházban a főnemesek, főnemesi özvegyek, illetve a képviselőik foglaltak még helyet, amely réteg katolikussá tételét 1650-re csaknem teljesen sikerült véghez vinni. Így a felsőház javaslataiban, döntéseiben ettől az időtől kezdve a protestáns érdek nem jelenhetett meg.

Kicsit bonyolultabb volt az alsóház képviselőinek a katolikussá tétele. Ennek kétféle módját találta ki a katolikus restauráció. Egyrészt a papi személyek létszámának növelésével, ugyanis ők nem csupán a felsőházban, hanem az alsóházban is kaptak helyet. Az apátságok és prépostságok képviselőiről van szó, amelyekhez általában javadalom is tartozott, tehát ezeket is a király adományozta.

„Az is előfordult, hogy egykori kolostorokat (kolduló-, remeterendi házakat) tévesen apátságoknak, vagy prépostságoknak tartottak, s a királyok ezek címeit is adományozták.”¹⁴

Nyilvánvaló, hogy tévedésről itt beszélni nem lehet. Az alsóházban helyet foglaltak még a megyék és városok küldöttei, akiket ők maguk választottak és bíztak meg képviselőjükkel. A szabad követválasztási jog megillette őket, így ezeken a helyeken csak úgy lehetett katolikus képviselőt bejuttatni, ha az illető megye vagy város katolikus volt és ilyen követet küldött, vagy jelentős katolikus kisebbség lévén az adott helyen, a protestáns többség hajlott arra, hogy őket is képviselje valaki. Ezen kívül a törvényszegés módja is lehetőségként előállt. Az 1659-es pozsonyi országgyűlésen úgy igyekeztek megtámadni a megyei követek protestáns többségét, hogy sérelemként tüntették fel azok jelenlétét. Sáros vármegye 3 követe közül kettő protestáns, egy pedig katolikus volt. A személynök ebben a katolikus vallás sérelmét látta és azt követelte, hogy csak az egyiket ismerjék el a protestáns követek közül. Hasonló vitát kavart egy másik ügy is, Veszprém megye ugyanis 2 követet küldött, egy protestánst és egy katolikust. Az alispán azonban kiküldte még melléjük harmadiknak a pápai alkapitányt, aki katolikus volt, őt a király követként elismerte. Ezzel nyíltan megsértették a szabad követválasztási és követküldési jogot¹⁵. Ezek a törekvések azonban nem voltak eredménytelenek, hiszen az 1662-es országgyűlésen a protestáns követek már nem csupán a felsőházban, hanem az alsóházban is kisebbségben maradtak.

IV. 6. 2. A nádori tisztség

A legmagasabb nem egyházi tisztség a nádoré volt ebben az időben. XVI. századi történetéből kiderült, hogy annak birtoklása komoly érdek volt. Ugyanakkor hatalom is összpontosult a kezében, a törvények végrehajtásának, illetve a bírászkodásnak a legmagasabb fóruma volt a nádor, így annak betöltése, vagy be nem töltése jól mutatta az uralkodók szándékát. A XVI. században Nádasdy Tamás, az első protestáns nádor halála (1562) után az uralkodók nem akarták betölteni ezt a méltóságot. Ismételt betöltésének kivívását a bécsi béke, illetve az 1608. évi koronázás előtti törvénycikk hozták el, aminek értelmében két-két protestáns és katolikus főnemes javasol a király, az országgyűlés pedig azok közül választ. A nádori tisztségnek katolikussá tételével egy újabb fegyvert vettek ki a protestánsok kezéből, ennek érzékeltetésére álljon itt a XVII. század nádorainak sora, hogy kik hogyan látták el feladatukat, illetve milyen formában segítették a katolikus restaurációs törekvéseket.

¹³ Hermann i. m. 275.

¹⁴ Hermann i. m. 276.

¹⁵ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 137-138.

Az 1608-as törvények értelmében az első megválasztott nádor Illésházy István volt. Nagyon komolyan vette az 1608. évi törvények betartatását, éppen ezért komoly támasza volt a protestánsoknak. Asztalos András nagyszombati polgár írja róla:

„Ezenben piae memoriae¹⁶ Illésházy urunk, ki az háborut leszállitá Magyarországon és a törökkel is frígyet szerze, az mennyei urtul elhivattaték az örökké való hazájában, mert míg élhete, jó patronussa lén az religiónak, adég békeségben oltalmazza bennönket.”¹⁷

Illésházy nádor 1609 május 5-én halt meg. Őt Thurzó György követte a nádori tisztségben. Hivatali elődjéhez hasonlóan, komolyan vette feladatát, mindenben igyekezett a törvények előírásait betartatni, ha kellett akkor a királlyal és az érsekkel szemben is képviselte az országgyűlési végzések érvényességét.

„Felfogása szerint hivatala világi fejévé tette egyházának, melynek szabadságát s dogmáit nagy szenvedéllyel védelmezte”¹⁸.

Thurzó György egy levelet ír Forgách Ferenc érseknek is, amelyben figyelmezteti a törvények megtartására:

„Legkiválóbb és tiszteletreméltóbb Uram, legfőbb példaképem, fogadd leghűségesebb szolgáló üdvözetét. Miközben az ország felső vidékeire terveztem utamat, hét levelet kaptam különböző vidékekről, amelyek között ott találok a Nagyságodhoz tartozó Nagysalló kérésére írt dekrétumot, rajta Nagyságod saját kézzel írt, meglehetősen szigorú szavait: »Látszik bizony, hogy török közt laktok, mert kevés vagyon az keresztyénségben nálatok, nem ebben tartottak ugyan az érsek meg, mert hírek sem volt efféle prédikátoroknak. Azért én azt semmiképpen itt nem akarom, hogy maradjon, az mi papjaink közül vigyetek be, ha különben lesz, bizony megsiratjátok.« Fontolja meg Nagyságod, hogy ezekkel a dolgokkal rendeleti úton úgy az országban, mint Bécs körzetében szembeszálljon. (...) Ezekben a szorongató időkben igencsak meg kell fontolni, különösen Magyarország eme kétségbeesett állapotában, hogy ne mindig a legfőbb jogszerűség felől cselekedjünk, hanem az ország jelenlegi állapotához és határaihoz alkalmazkodjunk. Ezért Nagyságodat mintegy országunk legfőbb oszlopát és szeretve tisztelt, legkegyelmesebb rokonomat¹⁹ sürgetve kérem, hogy engedjen az idők adta lehetőségnek (...) és más kérésekben is ehhez alkalmazkodjék, és ne találjon ki semmi újat senkinek a sürgetése miatt. Attól félek ugyanis, nehogy a szomszédságunkban a feltüzelt emberek miatt valami újdonság felüsse a fejét. Ha azonban fenntartjuk a kölcsönös levelezést, az országot Isten segedelmével rövid idő alatt vissza tudjuk vezetni a nyugalomba. Remélem, hogy ezt az egyetértést és kölcsönös békét rövid időn belül elérjük, feltéve ha nem engedünk akárkik győzködésének. Minden másban jó egészséget kívánok Nagyságodnak. Szentmiklós városában, az Úr 1610. évében”²⁰.

Két olyan esetet hozok még fel példaként Thurzó György nádorságának idejéből, amelyet sikerült a protestánsok javára megoldani. Az egyik az érsekújvári katonák esete, akik panaszkodtak szabad vallásgyakorlatuk megsértése miatt. Az ügyet Thurzó nádor személyesen tudta csak elegyengetni. Az addig használt templomot kénytelenek voltak ugyan a protestánsok átadni, míg egy új templom építésére engedélyt kaptak²¹. Egy másik eset a vágsellyei reformátusoké. Az 1615-ös évben a vágsellyei reformátusok panaszkodnak Thurzó György nádornak, hogy az udvarbíró nem engedi szabad vallásgyakorlatukat²². A nádor Ekker Lukácsnak, a vágsellyei udvarbírónak ír egy levelet, amiben felszólítja, hogy a törvények

¹⁶ Boldog emlékezetű.

¹⁷ Asztalos András levele Szenczi Molnár Alberthez, 1609. november 28-án Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 330.

¹⁸ Angyal i. m. 25.

¹⁹ Thurzó György első felesége Forgács Zsuzsanna, Forgács Ferenc nővére volt.

²⁰ Thurzó György levele Forgách Ferenc esztergomi érsekhez. in. Ila Bálint i. m. 178-179. A latin szöveget fordította: dr. Pecsuk Ottó.

²¹ Lásd Angyal i. m. 36-37.

²² Vesd össze Ila Bálint i. m. 188. A levelet lásd a függelékben 48. szám alatt.

megtartására ügyeljen²³. A protestánsoknak itt is sikerült visszanyerniük szabad vallásgyakorlatukat, ám a következő évben Thurzó György nádor 49 éves korában meghalt.

Őt Forgách Zsigmond katolikus vallású nádor követte, aki mindenben igyekezett a törvényeknek megfelelően eljárni. Őt követte Thurzó Szaniszló a nádori poszton, akivel együtt az utolsó protestáns lépett erre a méltóságra. Már ténykedése kezdetén kiderült, hogy benne nincsen meg az az erényesség és határozottság, mint a XVII. század korábbi protestáns nádoraiban volt. A nikolsburgi béke végrehajtásának kapcsán szorgalmazta, hogy az egyházi javakat adják vissza, és csak később történjen meg a kárpótlása azoknak, akik azokat zálogba vették. A békében szerepelt, hogy az elzálogosított egyházi birtokokat csak akkor szabad az egyházi tulajdonosnak visszaadni, ha előbb az országgyűlésen kárpótolták a zálogba vevőket. Ennek a nádori támogatásnak a háttérében az állt, hogy Thurzó Szaniszló megkapta azt a 15 000 Forintot, amit az általa zálogba vett egyházi birtokért kapnia kellett²⁴. Tekintettel arra, hogy személyes érdekei biztosítva voltak, minden további nélkül segítette a katolikus törekvéseket abban, hogy az egyházi birtokok ismét visszakerüljenek eredeti tulajdonosuk kezébe. Nem véletlenül írja Pokoly József róla a nem éppen hízelgő véleményt:

benne „nincsen már meg az az erély, melyet a vallásos meggyőződése és az alkotmányhoz való hűségénél fogva tőle méltán megvárhatnánk. Egészen Pázmány befolyása alá kerül.”²⁵

Halála után tovább folytatódott a küzdelem a protestáns és katolikus oldal között annak érdekében, hogy melyiküké legyen a nádori méltóság. Egy erélyes protestáns nádor sokat tudott volna tenni a katolikus restauráció ellen. Az 1625-ben, Sopronba összehívott országgyűlésen azonban a katolikus Esterházy Miklóst választják meg nádornak²⁶. Óriási fordulatot jelentett az, hogy egy hitű és buzgó katolikkal sikerült betölteni a nádori széket. Ténykedése ugyanolyan erélyes, mint Thurzó Györgyé volt, azonban nem mindig a törvények megtartása lebegett a szeme előtt, hanem az a kérdés, hogy miként tudja a római egyházat megerősíteni. Nádorként tett első lépései is ezt mutatják. Az 1625-ös országgyűlésen két sérelem az, amivel mindenképpen foglalkozni akarnak a rendek: a vallási sérelem, illetve a német katonaság által okozott sérelem. A protestáns többségű alsó tábla szerette volna ezeket tárgyalni, ám a katolikus többségű felső tábla, hasonlóan a nádorhoz, ezek mellőzését kívánta. A nádor kitalálta, hogy vegyes ülésen döntsék el a kérdést, vagyis mindkét tábla közösen szavazzon a sérelmekről. Fáradozása célt ért, ugyanis sikerült elérni, hogy a vallási sérelmek ezen az országgyűlésen mellőztessenek. A királyválasztás kérdésében a Habsburg-ház érdekében tett erőfeszítéseket Bethlen Gábor szerette volna ugyanis megakadályozni, hogy ismét egy Habsburg kerüljön a Magyar Királyság trónjára. A nádor pénzét sem sajnálva, mintegy 20-30 ezer Forintot utalványozott, hogy az akadályok elháruljanak a királyválasztás elől. A pénz, ahogyan a nádorválasztás esetében, győzedelmeskedett, így megválasztották III. Ferdinándot, azonban ahhoz ragaszkodtak a rendek, hogy hitlevelet adjon ki a főherceg, amelyben jogaikat biztosítja²⁷. Esterházy Miklós a következő mondatokkal nyugtatta meg a királyt a hitlevéllel kapcsolatban:

„A hitlevél melyet a főherceg kiállítani fog, nem fogja a katolikus vallás és a korona érdekeinek előmozdításában akadályozni, ha a protestánsok megtérítése vagy más eszközök által megnyernie sikerül a rendek többségét, melynek közreműködésével hatalmában állandó a hátrányos törvényeknek megváltoztatását kivinni.”²⁸

²³ Vesd össze Ila Bálint i. m. 189. A levelet lásd a függelékben 49. szám alatt.

²⁴ Lásd Angyal i. m. 344.

²⁵ Pokoly József: A protestantizmus hatása i. m. 308.

²⁶ Zsilinszky Mihály azt állítja, hogy hatvan szavazatot összesen 20 000 Forintért vettek meg. Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 307.

²⁷ Esterházy Miklós megválasztását és 1625-ös ténykedését vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 307-313.

²⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 314.

Ebből is jól érzékelhető az a tény, hogy a nádor a tisztségéből fakadó hatalmat és tekintélyt arra akarta felhasználni, hogy a római egyház pozíciói megerősödjenek. Ugyanez a szándék vezérli akkor is, amikor a Dunántúli Református Egyházkerület zsinatának megkeresésére válaszol. Levelének utóiratában leírja, hogy a földesúri joggal szemben a reformátusok nem tehetnek semmit. A levelét így őrizte meg a jegyzőkönyv:

„Vöttük az kegyelmed nekünk irt levelét és a Vépi prédikátor Uramtul szóval való izenetetis meg értöttük kegyelmednek, s conferálván ő kegyelmességével az oda való dolgoknak mi voltáról, noha contratietások láttatnak occuraltatni ez aránt, mind az által im irtunk Erdődi Uramnak, hogy a minemő contractussa volt ő kegyelmességének az szegénységgel, abban meg tarcsa őket. Mi tisztünknek hivatallya szerint (...) mennyiben országunknak Constitutioi tartják, kegyelmeteknek minden alkalmatossággal (...) patrocínálni igyekszünk. P. S. Az Gyüléssét se magát ne bíztassa kegyelmed, se mást ne fenyegetsen, mert holmi efféle alkalmatlan praetensiókat, nyilván confusiot, országunk gyülésében ennek utána meg nem engedünk, deliberálva vagon az: hogy az Jus Patronatusság az földes uraké, s az ellen senki nem panaszkodhatik.”²⁹

A katolikus érdekeket képviselte a törvényekkel szemben az 1637-38-as országgyűlés idején is Esterházy Miklós nádor. Azt követelte Pozsony városától, hogy protestáns templomuk építését az országgyűlés alatt ne folytassák és istentiszteletet a templomban ne tartsanak. Az építkezést a nádor kérésének eleget téve nem is folytatták, ám az istentisztelettel kapcsolatban újabb kéréseket intéztek a nádorhoz, aminek elintézéséről így szól egy korabeli feljegyzés:

„Mivel Isten kegyelméből az országgyűlés megkezdődött, az evangélikus vallást követő rendektől kiküldött követek azt kérték tőlünk: engedjék meg nekik, hogy a magyar nyelvű hetenkénti könyörgéseket, a vasárnapi- és ünnepi prédikációkat a mi templomunkban tarthassák meg. Ez az ügy azután az országgyűlésen nyilvánosan is megemlítésre került, és mivel ezellen az országgyűlési rendek közül senki sem tiltakozott, hanem az ügy csendben elmúlt: így az egész országgyűlés ideje alatt nem csupán a németnyelvű reggeli- és vasárnapi-, hanem ezek után a magyar nyelvű prédikációk is, különösen is pedig a mindennapos magyar nyelvű reggeli könyörgések ebben az épületben zajlottak, anélkül, hogy bárki ellene mondott volna.”³⁰

Ezek a példák is jól mutatják, hogy Esterházy Miklós nádorsága egyetlen célt szolgált, mégpedig azt, hogy a katolikus érdekeket ha kell, akkor a törvények ellenére is védelmezze.

Halála után az 1646-47-es országgyűlésen Draskovich János horvát bánt választották meg nádornak, aki szenvedélyes híve volt a római egyház restaurációjának³¹. Az ő nádori hivatalviselése nem volt hosszú, ugyanis már 1648 augusztusában meghalt. Helyére a protestánsok között is népszerű Pálffy Pált választották meg az 1649-es országgyűlésen. Ő rögtön hivatali ténykedésének a kezdetén összeütközött Lippay György érsekkel. A nádor azt mondta, hogy a király nem akarja, hogy a régi vallási sérelmek megismétlődjenek, mire az érsek azt nyilatkozta, hogy a király nem azt akarja, amit a nádor mondott, hanem azt akarja, hogy a katolikusok sérelmei megszűnjenek és a protestánsok lakoljanak a háború fosztogatásaiért. A vita annyira elmérgesedett a nádor és az érsek között, hogy a királyhoz fordultak annak eldöntéséért, hogy kinek volt igaza. A király ebben a kérdésben a nádornak adott igazat³². Ez az eset is jól mutatja, hogy az 1650-es évekre, amikor a főnemesek nagy része már katolikussá lett, kialakult egy olyan katolikus főnemesi kör, akik nem akarták tüzzel-vassal kiirtani a protestantizmust, hanem az együttélés békésebb formáját igyekeztek megvalósítani. Közéjük tartozott Pálffy Pál is, aki hasonlóan a korábbi törvényisztelő nádorokhoz, igyekezett a törvénysértéseket a maga hatáskörén belül megszüntetni. Jól mutatja

²⁹ Esterházy Miklós nádor levele a Dunántúli Református Egyházkerület zsinatához, 1630. január 22-én. in. A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (2500 – Esztergom, Pázmány P. u. 2.), Batthyány gyűjtemény. Jelzet: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1. 243.

³⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 369-370.

³¹ Lásd Angyal i. m. 501.

³² Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 20-21.

ezt az 1647-ben és 1649-ben hozott törvények tiszteletben tartása. Az 1647-ben visszarendelt templomok átadása ugyanis nem ment simán. A kiküldendő biztosokat nem nevezték ki, illetve ahol lehetett félretájékoztatták. A protestánsok Pálffy Pál nádor intézkedését kérték, aki eleget téve nádori hivatalából fakadó kötelességének 1651. április 5-én felhívta a késlekedő Vas vármegyét is a határozatok végrehajtására. A vépi egyház például csak ennek következtében, 1652-ben kapta vissza azt a jobbágytelket, ahol a lelkészlakás állt és ahonnan a lelkészt elűzték³³.

Amikor Pálffy Pál meghalt 1653-ban, akkor ismét előjött a korábban már többször hangoztatott javaslat, hogy nádor helyett inkább királyi helytartó irányítsa a Magyar Királyság ügyeit. A király Lippay György érseket nevezte ki királyi helytartónak. Az 1647-ben megkoronázott IV. Ferdinánd 1654-ben meghalt, III. Ferdinánd pedig még életében szerette volna a trónt másik fiának, Lipótnak biztosítani. Éppen ezért hajlott arra, hogy az országgyűlés kedvébe járjon, vagyis megtörténjen a nádorválasztás³⁴. Így került Wesselényi Ferenc ebbe a tisztségbe. Alapbeállítottságára nagyon jó fényt vet azon előterjesztése, amelyet az 1662-es országgyűlés összehívása előtt küld el a királyhoz. Ebben a nádor figyelmeztette I. Lipótot, hogy két főszélemmel kell szembesülnie majd az országgyűlésen: az egyik a katolikus papság, a másik pedig a német zsoldosok által elkövetett sérelmek. Leírja, hogy 1659 óta mintegy 30-40 ezer embert térítettek át a római egyházba. Amennyiben Lipót király a protestánsokat megnyugtatja és sérelmeiket orvosolja, akkor a római egyházba áttért lelkek visszatérnek korábbi egyházukba, ami a katolicizmusnak kára és szégyene lenne. Ha pedig nem orvosolja a sérelmeket, akkor szakadás lesz az országgyűlésen. Arra is figyelmeztette az uralkodót, hogyha a vallási sérelmek és a német zsoldosok ügyében nem akar kedvezően dönteni, akkor inkább el se jöjjön az országgyűlésre, hanem azt halassza el³⁵. A megtartott országgyűlésen a király nem akarta a protestáns sérelmeket orvosolni. Wesselényi Ferenc 1667-ben halt meg. Az uralkodó, tekintettel arra, hogy országgyűlést sem hívott össze, megakadályozta, hogy egy újabb nádor kerülhessen hatalomra, aki akár a legkisebb formában is akadályozhatja egyrészt a Habsburg-ház, másrészt pedig a római egyház egyeduralmára törekvéseit.

Összegzésképpen elmondható, hogy a nádori tisztségnek a protestánsok kezéből való kivételével a katolikus restaurációnak nagyon komoly támogatást adtak, hiszen a törvények legfőbb felügyelete és a végrehajtás legmagasabb szintű elrendelése a nádor kezében volt. A XVII. század során a tisztségeknek katolikussá tételével a római egyház elérte, hogy a protestánsok számára kedvezően meghozott törvényeket el lehessen erőltetni, illetve végrehajtásukat meg lehessen akadályozni.

IV. 7. Althan Mihály gróf katolikussá válása és ténykedése a katolikus restauráció szolgálatában

A XVI-XVII. század fordulóján, illetve a XVII. század legelején több olyan protestáns nemes ifjú tért át a katolikus vallásra, akinek szerepe azután komolyan meghatározta a katolikus térnyerés időszakát. Ennek a vallásváltásnak és az új hitben való buzgólkodásnak jellemző, ám mégis egyedi alakja Althan Mihály, teljes nevén Althan de Winderstätten Mihály Adolf¹. 1574-ben született egy ausztriai protestáns nemesi családban. A katonai pályára lépett, 1598-ban pedig, mint császári tiszt Prágában tartózkodott. Erre az időpontra tehető vallásváltása is, amelynek történetét megőrizte a jezsuita hagyomány. A fiatal tiszt éppen a Károly-hídon lovagolt át, amikor látta, hogy egy ott felállított kereszt előtt katolikusok ájtatoskodtak. Odaért a kereszthez és dühében a kalapját jó mélyen a szemébe húzta, hogy ne is kelljen odanéznie. Amikor azonban továbbment, akkor egy látomása volt, a

³³ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 34.

³⁴ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 91-92.

³⁵ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 187.

¹ Hahnekamp i. m. 10.

híd kettévált előtte és majdnem belezuhant a mélységbe. Ettől a látomástól megijedve elgondolkodott, majd arra a következtetésre jutott, hogy a látomás a kereszt megvetése miatt történt. Visszafordult tehát, letérdelt a kereszt előtt, majd betért egy jezsuita kollégiumba, ahol rövid oktatás után a katolikus hitvallást is letette².

Az előrehaladást katolikussá válása meglepően gyorsan biztosította. 1601-től esztergomi főkapitány, valamint hadi tanácsos, a következő esztendőktől kezdve az osztrákok és törökök közötti tárgyalások biztosa, az 1610-es évek közepétől pedig a két nagyhatalom diplomáciai összeköttetésének egyik fontos alakja. 1608-ban, vagyis 34 évesen grófi címet kapott, két évvel később pedig fontos állami tisztségekhez jutott hozzá, titkos tanácsosi és kamarási méltóságra emelték³. Jól nyomon követhető tehát az, hogy miután katolikussá vált, olyan sebességgel emelkedett fel a tisztségek ranglétráján, amit protestánsként egészen biztosan nem élt volna meg.

Katolikus restaurációs tevékenységét minden tisztségében igyekezett a felszínre hozni. Ennek egyik legérdekesebb mozzanata egy lovagrendnek a magyarországi megalapítása volt. Ő alapította meg Charles de Nevers, valamint a három testvér Bernardino, Pietro és Giovanni Battista Petrignani társaságában 1618-ban azt a lovagrendet, amit „Ordo Militiae Christianae”, „Ordre de la Milice Chrétienne”, „Militia Christiana”, vagy „Sancta Militia” néven neveztek. Az elsősorban Görögország török uralom alól való felszabadításának céljából létrejött rend főszervezője Gonzaga Károly nem mellékesen Nevers, Rethel és Mayenne hercege volt, felmenői között pedig az utolsó Kelet-Római császárok leszármazottai is megtalálhatóak voltak. A szervezést a herceg már évekkel korábban megkezdte, elképzelésével püspököket és uralkodókat keresett meg. Ekkor került a képbe Althan gróf is, aki a Habsburg császárt és a trónörökösöt kereste meg a lovagrend megalapításának támogatási ügyében. A tervek között szerepelt ugyanis egy Lengyelországban végzett toborzás, ami miatt a Habsburg-ház jóváhagyása is kellett, hogy a hadak a területén átvonulhassanak. Miután a pápával egyeztettek, 1618. november 16-án megalapították a rendet Olmützben, amelyet Mihály arkangyal és Mária védelme alá helyeztek⁴.

Bár a rend eredetileg török ellenes hadjáratot tűzött ki célul, abból soha nem valósult meg semmi. Egyetlen toborzó és katonai akcióról tudunk, ez pedig Homonnai Drugeth György és Althan Mihály akciója volt Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első támadásának alkalmából. A siker, ha csak részleges is volt, semmiképpen nem nevezhető elhanyagolhatónak. A toborzás következtében létrejövő hadsereg ugyanis arra bírta rá Bethlen Gábort, hogy csapataival visszavonuljon Erdély irányába, ezzel a császári hadakat lélegzetvételhez juttatták. A lovagrendet Althan gróf 1624-ben Komáromban is letelepítette.⁵

Ennél lényegesen nagyobb szabású volt az a terv, amit 1630-ban vázolt fel Althan gróf a bécsi nunciuson keresztül a pápának. Alapvetésként leírta, hogy a protestánsok azért mernek olyan gyakran fegyvert ragadni a Habsburgok ellen⁶, mert nem látnak olyan hadi erőt, amely ellene tudna állni a támadásoknak. Éppen ezért van szükség arra, hogy egy tisztán katolikusokból álló haderő jöjjön létre Komárom központtal. A tervezett létszámot Althan gróf 6000 emberben állapította meg. A város fekvésénél fogva nagyon jó kiinduló pont lenne a Csallóköz és a felső-magyarországi területek felügyeletére, valamint a törökök elleni harcban is komoly segítséget jelenthetne. A gróf elképzelése szerint semmi másra nincs szükség, mint hogy a komáromi vár főkapitányi tisztét megkapja, aminek jövedelmeit ennek a

² Az életrajzi adatokat és az áttéréssel kapcsolatos történéseket lásd Molnár Antal: Althan Mihály Adolf és a katolikus restauráció kezdetei Komáromban. Internet cím: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=6312&ctag=articlist&iid=1>. Letöltés dátuma: 2009. 09. 20.

³ Althan Mihály címeinek részletezését lásd Molnár Antal: Althan Mihály Adolf i. m. Internetes forrás.

⁴ A lovagrend alapításához lásd Winkelbauer: Fürst und Fürstendiener. i. m. 136. és 138.

⁵ A lovagrend magyarországi ténykedésével kapcsolatban lásd Molnár Antal: Althan Mihály Adolf i. m. Internetes forrás.

⁶ 1630-at megelőzően három hadjárata is volt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek a Habsburg ház ellen, melyet az 1622-ben véglegesített Nikolsburgi béke, az 1624-es II. bécsi béke és az 1626-os pozsonyi béke zárt le. Ez adta az alap gondolatot Althan grófnak.

hadtestnek a fenntartására fordítaná. Induló tőkeként gabonát és fegyvereket is felkínált a gróf, így a kincstárat alapvetően nem terhelte volna a terv végrehajtása. Végül azért nem valósult meg az elképzelés, mert a komáromi főkapitányi tisztséget Ernst von Kollonitsch kapta meg⁷.

Még egy nagyon fontos mozzanata volt Althan gróf katolikus restaurációs ténykedésének, ez pedig a jezsuita rend támogatásával, letelepítésével kapcsolatos. A gróf, valamikor az 1600-as évek húszas éveiben létrehozta a komáromi jezsuita rendházat⁸, ám 1624-től van konkrét adat arra nézve, hogy a rend ténylegesen működött is itt. Már ebben az évtizedben alapítványt ajánlott a rendnek, ám azt a jezsuiták nem találták megfelelőnek, így nem fogadták el. Ennek ellenére voltak folyamatosan jezsuita misszionáriusok a városban, de újabb előrelépéssel csak az 1635-ös esztendő szolgált. A gróf ekkor komoly alapítványt tett a rend Komáromban való letelepítéséhez 300 000 Ft-nyi összegben⁹. Különböző épületeket is szerzett a rend működéséhez, sőt saját házát is felajánlotta a jezsuitáknak¹⁰. Az elképzelés az volt, hogy Komáromban egy olyan missziós központ kerüljön kialakításra, ami nem csupán Komáromban, hanem a hódoltságban is folytathatná tevékenységét. Ezeket a terveket keresztülhúzta Althan gróf 1636-ban bekövetkezett halála.

A katolikus restauráció érdekében más egyéb jellegű tevékenységeket is folytatott Komáromban. Tett egy alapítványt 33 katona, 33 özvegy, 33 leány és 33 fiú számára, akiknek az előírás szerint évente kilencszer kellett az Oltáriszentséghez járulniuk, 1626-ban pedig egy fogolykiváltó testvérületet alapított¹¹.

Althan Mihály gróf tehát a XVII. század elején komoly patrónusa és előmozdítója volt a katolikus restaurációs törekvéseknek. Bár tervei közül több a külső körülmények miatt nem valósulhatott meg, mégis jól jelzik az általa követett alapelvet. A protestánsok tartását erővel kell megtörni, a katolikus egyházszerkezetet pedig a jezsuita rend segítségével kell megtámogatni, amelyre a pénzeszközöket nem szabad sajnálni. Összességében tehát elmondható, hogy Althan gróf a XVII. századi katolikus restaurációnak egy olyan alakja, aki semmilyen áldozattól nem riadt vissza annak érdekében, hogy a római egyház pozícióit megerősítse, a protestánsok erejét pedig megtörje.

IV. 8. Missziós munka az ország területén

Volt a katolikus restaurációnak egy olyan eleme, amely teljes mértékben megfelelt mind az országgyűlési törvényeknek, mind pedig a keresztyén értékeknek. A szerzetesrendek által végzett missziós tevékenységre gondolok itt, amely határfokában messze elmaradt a többi alkalmazott eszköztől, ám hosszú távú hatását tekintve minden bizonnyal a legeredményesebb volt. Azok a protestánsok ugyanis, akiket nem erőszakkal, vagy fenyegetésekkel, hanem meggyőzéssel tettek katolikussá, minden valószínűség szerint komolyan átgondolt döntést hoztak, amit a későbbiekben sem akartak megváltoztatni.

A világméretű misszió keretét adó testület 1622-ben alakult meg „Congregatio de propaganda fide” néven, amit magyarul Hitterjesztési Kongregációként ismerünk. Ez a központi intézmény volt a felügyelője és irányítója minden missziós munkának, ami a római egyház keretein belül zajlott. Természetesen a magyar területen folyó munkát is ez a testület felügyelte. A római egyház szemszögéből nézve Magyarország elsődleges missziós terület volt. Ez köszönhető annak, hogy a katolikusok és nem-katolikusok aránya az előbbiekre nézve kedvezőtlen volt. A protestánsokon kívül éltek még itt mohamedánok, valamint

⁷ A komáromi terv részleteit, valamint Althan gróf levelét lásd Vanyó Tihamér Aladár: A Bécsi Pápai Követség i. m. 67-69., 434-437.

⁸ Lásd Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647) Humanizmus és Reformáció sorozat. Balassi Kiadó. Budapest. 2002. 212.

⁹ Lásd Vanyó Tihamér Aladár: A Bécsi Pápai Követség i. m. 434.

¹⁰ Lásd Hahnekamp i. m. 10.

¹¹ Althan egyéb tevékenységét lásd Althan Mihály címeinek részletezését lásd Molnár Antal: Althan Mihály Adolf i. m. Internetes forrás.

görögkeletiek is. A missziót végző szerzetesekre pedig nagy szükség volt. Egy olasz misszionárius arról számolt be 1627-ben, hogy Komárom környékén 20-40 éve nem gyóntak az emberek¹, ami azt jelenti, hogy nagy szükség volt a katolikus hagyományok és szertartások fenntartásában is a misszionáriusok jelenlétére.

Ehhez a munkához a Hitterjesztési Kongregáció adhatott felhatalmazást, akiket pedig kiküldtek, azok szintén ennek a testületnek tartoztak engedelmességgel. A felhatalmazás értelmében a kiküldött szerzetesnek vagy papnak, templom hiányában, jogában állt akár magánháznaknál, akár a szabad ég alatt misézni, templomokat és egyéb templomi eszközöket felszentelni. A missziós területen általában nem volt katolikus püspök, ezért felhatalmazást kaptak a misszionáriusok arra is, hogy feloldozást adjanak böjti előírások és házassági akadályok alól. Végül pedig megengedték nekik, hogy a papi öltözék mellőzésével, a hétköznapokon világi ruhában járjanak. Ezek az engedelmények azt eredményezték, hogy a püspöki kar nem rokonszenvezett a Hitterjesztési Kongregáció által kiküldött papokkal. A magyar püspökök véleménye ugyanis az volt, hogy létezik a katolikus egyházszervezet, nincsen szükség olyan papi személyekre, akik nem függenek tőlük. Inkább új papok beállításához adjanak segítyt a magyar egyház számára. Ennek a felfogásnak a követője volt a XVII. század szinte valamennyi esztergomi érseke: Pázmány Péter, Lósy Imre és Lippay György is. Lippay György érsek egy 1665-ös levelében azt írta, hogy az alatt a két évtized alatt, amit az érseki széken töltött, még nem hallott egyetlen olyan emberről sem, akit misszionáriusok térítettek volna meg². Teljesen nyilvánvaló, hogy az érsek kijelentése nem fedte a valóságot. A misszionáriusok ténykedése, főleg a hódoltsági területeken, illetve az úgynevezett határvidéken hihetetlenül fontos volt. Nélkülük ugyanis nem maradt volna meg a római egyház a „veszélyeztetett” területeken.

Ennek igazolására csupán egyetlen, hatásában talán nem is a legjelentősebb katolikus missziós tevékenységet említeném meg, a sümegi ferences rendiek ténykedését Keszthelyen és környékén. Itt is elsősorban a protestánsoknak a katolikus táborba való átvezetéséről szóló számadatokat szeretném bemutatni. A ferencesek feljegyzései szerint a XVII. század második felében (1652-ben alakult meg itt a kolostor) 21 főt térítettek át, akik közül 12-en idősebbek voltak. A misszionáriusok inkább a fiatalok körében igyekeztek eredményt elérni, hiszen meggyőzésük könnyebb volt, mint az időseké. Mindenképpen figyelemreméltó, hogy a sümegi ferencesek az idősebbeket is ugyanúgy megszólították, mint a fiatalabbakat. A sümegi misszió helyzeti előnyben volt. A Balaton partjának nyugati, északnyugati ívében protestáns lelkészekről nem maradt feljegyzés, így olyan terepen küzdhettek, ahol ugyan a hívek protestánsok voltak, de nem rendelkeztek saját lelki vezetővel³. Ez a missziós tevékenység jelzi, hogy jelen voltak a főleg szerzetesekből álló térítők az általam vizsgált 14 vármegye hódoltság alá eső területein, illetve azokon a nagybirtokokon, ahol a korábban protestáns földbirtokos protestáns jobbágyait kellett meggyőzni a katolikussá válásról. Ezen a téren leginkább a jezsuiták jártak élen, akiknek ténykedéséről külön fejezetben szövegek⁴. Rajtuk kívül a ferencesek, illetve a pálosok végeztek missziós munkát, így az előbb említett Sümegen kívül Galgócra a ferencesek, Pápára pedig a pálosok⁵ kerültek⁶.

¹ Lásd TÓTH István György: Misszionáriusok Magyarországon in. HISTÓRIA, 1995. 17. évf. 1. szám 23.

² Lásd TÓTH István György i. m. 24-25.

³ Végh Ferenc: Az iszlám és a reformáció árnyékában. Keszthely katolikus végváros a 17. század második felében. Internet cím: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/veghferenc.htm>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 09.

⁴ Lásd a IV. 9. fejezetet.

⁵ A pálosok története a XVII. században eléggé viharos. Felmerül felszámolásuknak és megszüntetésüknek a lehetősége is, ám a főpapok kiálltak mellettük, így a rend megmaradt. A XVII. század során megújulás is történt a pálos rendben, ennek is köszönhető az, hogy több helyen missziós tevékenységük közrejátszott a katolikus restauráció előrehaladásában. Hahnekamp György tud egy olyan pálos rendi generálisról, aki 17 esztendőn keresztül töltötte be hivatalát és protestánsként született. Ő is jellemző példája azoknak a katolikussá válásoknak, amelyeknek következtében a római egyház komoly erővel munkálkodó szolgálattévőre tett szert. Lásd Hahnekamp i. m. 245-246.

⁶ Lásd Nagy Géza i. m. 139.

A misszionáriusok élete a török hódoltság területén sokszor volt zaklatott. Az oszmán tisztviselők sokkal inkább adtak igazat a helyben lévő, már ismert egyház képviselőjének, mint egy újonnan becsöppent szerzetesnek vagy papnak⁷. Ennek ellenére igyekeztek a missziót végző személyek jó hatásfokkal végezni munkájukat. Tekintettel arra, hogy mind a prédikációk megértése, mind pedig a könyvek elolvasása alacsony szinten állt, ezért szükség volt a hallható és olvasható hatások mellett látható és megfogható dolgokat is használni. Ehhez az úgynevezett „vizuális propagandához”⁸ tartoztak a kis érmek, szentképek, keresztek. Ezek mellett említhető még a gyógyítás és az ördögűzés is, amely szintén hatásos formában győzte meg a híveket arról, hogy a csodatévő erő a misszionáriusoknál van⁹.

A csodás gyógyítás és az ördögűzés nagy hatással volt az emberekre. A missziók sikere szempontjából azonban az egyszerű hívekre gyakorolt hatásnál sokkal fontosabb volt, hogy ennek segítségével a magyar és a török földesurak jóindulatát is megnyerhette a gyógyító szerzetes.

A missziós tevékenységhez nem csupán a misszionáriusok munkáját lehet sorolni, hanem más megoldást is, ami a protestánsok meggyőzését szolgálta. Ezeknek sorában az egyik legegyszerűbb az volt, amikor a protestáns városba katolikus papot helyeztek be. Ez a törvények értelmében működött, hiszen mind a várakban, mind pedig a szabad királyi városokban erre lehetőség volt. Ez történt 1616 előtt Veszprémben, amely esetről Patai István püspök ezt jegyezte fel:

„Az mostani kapitányunk Zitsy Pál uram, ha az helyben meg marad az misét be hozza Veszprémbe. Immár kétszer hozatott papokat, barátot és misét mondatott, prédikáltatott gyóntatott velek: végét Isten tudja, senki nincs kire nézzünk és ki mi reánk nézzen Isten után.”¹⁰

Hasonló eset történt Kőrmenden is, amely nem szabad királyi város volt, hanem a Batthyány uradalom része. Itt Batthyány Ádám katolikussá válása után kezdődött meg az áttérítési folyamat, ami nem ment könnyen, ezért egy, a munkára alkalmasabb papot szeretnének Kőrmendre bevinni. A győri püspök, Sennyey István is támogatja a törekvést¹¹.

Hasonlóan a békés megoldások közé tartozott az is, amikor egy korábban nem működő egyházi társulatot, szervezeti elemet helyreállítottak. Nyilvánvaló, hogy sok ilyen esemény történt az általam vizsgált területen, ám most csak egy példát szeretnék felhozni. 1630-ban megtörtént a veszprémi káptalan helyreállítása. A katolikus megerősödésre gyakorolt hatását jól mutatja az a tény, hogy a birtokokat sikerült csaknem 20 esztendő alatt visszaszerezni, amely által a papi jövedelmek a tizenkétszeresére nőttek¹².

Összességében elmondhatom tehát, hogy a katolikus restaurációnak voltak olyan módszerei, amelyek nem az erőszakra, az erőfölényre támaszkodtak, hanem meggyőzéssel igyekeztek elérni a protestánsok katolikussá téételét. Jól látható, hogy ezek jobbra elszórt tevékenységek voltak, illetve az is észlelhető, hogy a hatékonysági fok messze elmaradt a többi módszer alkalmazásától.

⁷ Nagyon jól példázza ezt Don Simone Matkovich példája, aki a protestáns, ortodox és török féltől is szenvedett el kisebb-nagyobb támadásokat. A hódoltság katolikus pajainak helyzetét úgy jellemezte, hogy „diocletianusi méretű üldöztetést” indítottak ellenük. Tóth István György: Misszionárius a hódoltságban. Egy katolikus plébános megpróbáltatásai. Internet cím: <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2000-07/historia-2000-07-081013-10>. Letöltés dátuma: 2010. 02. 01.

⁸ Tóth István György: A misszionárius és az ördög. „Gyógyítás” a 17. században. Internet cím: <http://www.historia.hu/archivum/2000/0003toth.htm>. Letöltés dátuma: 2010. 02. 01.

⁹ A misszionáriusok rendkívüli tevékenységéhez bővebben lásd Tóth István György: A misszionárius és az ördög. i. m. Internetes forrás.

¹⁰ Keszérű i. m. 207. A szövegeket nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

¹¹ Vesd össze Sennyey István Győri Püspök levele Batthyány Ádámnak Sopron, 1634.június 17. in. Iványi – Fazekas – Koltai i. m. 87-88. Ugyanez a levél megtalálható Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. i. m. 19. Levélrészletet lásd a függelékben 50. szám alatt.

¹² Lásd Molnár Antal: A katolikus egyház i. m. 128.

IV. 9. Jezsuita rend működése

A jezsuita rend működése a katolikus restauráció legeredményesebb eszközei közé tartozott szerte a világon. Szigorú alapvetése volt szervezetének, ami kizárta annak a lehetőségét, hogy a rendtagok saját ambíciói veszélyeztessék a célok elérését. Az egyik legfontosabb feladatának a Jézus Társaság az eretnenség elleni küzdelmet tartotta. Loyolai Ignác így fogalmazza ezt meg egy levelében: „a hitbelileg »még egészségeseket megóvják és az eretnenség ragályától már kórossá váltakat meggyógyítják.«¹ Ezt a feladatukat tökéletesen látták el.

1561-ben érkeztek hazánkba, a Bocskai-féle szabadságharc idején már 45 esztendő múlttal rendelkeztek. A protestánsok körében nem örvendtek túl nagy népszerűségnek, ezt bizonyítják azok a feljegyzések is, amelyek a XVII. századból származnak. Rákóczi György szerint

„csuda practicás, ravasz, álnok subtilisáló² mesterek sok álnok ötletet találnak fel, és hogy csak egy, két, 5 s hat pápisták lakjanak is, annál inkább a hol többen, s azelőtt ott nem voltak, exerceálták ceremóniájokat, hivatni fogják magokat, kit mi semmiképpen meg nem engedhetünk.”³

Protestáns oldalról is elismerték tudásukat, ahogyan ez az *Itinerarium Catholicum* megfogalmazásából kitűnik:

„Amit írtok vagy mondotok jezsuita uraim, jól megrostáljátok, mert találatnak hozzatok hasonló szöms emberek, kik meg is nézik, mit írtok és reája is hallgatnak, amit mondotok.”⁴

Pontosan nem vezethető le az a folyamat, ami miatt a jezsuiták gyűlöletet váltottak ki a protestánsokból, de ennek egyik oka lehetett a Habsburg-házzal való összefonódásuk, a másik pedig katonás szervezetük, amely mintegy hadsereg harcolt az ellenkező hitvallást követőkkel szemben. A jezsuita rend 1651-es jelentésében megfogalmazva áll az összefonódás:

„Az osztrák uralkodóháznak a birodalmában és tartományaiban semmi sem volt hasznosabb és kiválóbb mint a jezsuita rend, mert az ő segítségükkel tudta a császár a neki alávetett népeket pusztá intéssel hűséges engedelmségben tartani és tetszése szerint ide-oda kormányozni.”⁵

Az alapvető célkitűzése az volt a rendnek, hogy a jezsuiták súlyát és hatalmát megalapozzák a katolikus valláson belül. Ebből pedig az következik, hogy a jezsuita rend mindegyik uralkodóházat eszközként használta ahhoz, hogy ezt a céljukat elérjék. A végső cél a katolikus szerzetesrendek közötti egyeduralom elérése volt. Ehhez a felfogáshoz hozzátartozott, hogy a lelki hivatással együtt járó etikai feladatokat elhanyagolták, látszólagos önelégültséget mutattak és a külső érvényesülést túlértékelték. A rendtagoknak ehhez a gondolkodásmódhoz alkalmazkodni kellett, a katonai jellegű parancsoknak pedig az egyén, vagyis a rendtag alávetette akarátát és cselekedeteit⁶. Ez a katonáság, illetve az eretnenség elleni küzdelem sok jezsuita szerzetesben a gyűlöletig erősödött, ha hihetünk Hahnekamp György egyik feljegyzésének, amit az 1617-ben született és protestánsból katolikussá lett, majd később, 1664-ig a nagyszombati kollégium jezsuita rektorává váló Juranisch Mártonról írt:

¹ Csóka i. m. 117.

² Finomkodó.

³ 1646. július 30. Rákóczy György levele a tárgyaló biztosoknak. in. Szilágyi Sándor i. m. 488.

⁴ *Itinerarium Catholicum*. in. Szerk. Ince Gábor: A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén (református és evangélikus) egyházi írói II. Alvinczi Péter. Bethlen nyomda Rt. Budapest, 1935. 61.

⁵ Franz von Krones: Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn seit dem linzer Frieden bis zum Ergebnisse der ungarischen Magnatenverschwörung. 1645-1671. in Archiv für österreichischer Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vetaerländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Neunundsiebzigster Band. In Commission bei F. Tempsky, Wien, 1893. 294.

⁶ A jezsuiták célkitűzéseivel kapcsolatban lásd Franz von Krones i. m. 295-296.

„Annyira buzgólkodott a téves tanok ellen, hogy ha lehetett volna, mindenütt kiirtotta volna.”⁷

Természetes az, hogy ez a felfogás kettős értékelési lehetőséget ad. Katolikus oldalról nézve hasznos, sőt a leghatékonyabb tevékenység volt az, amit a jezsuiták a protestantizmus ellen folytattak:

„A Jézustársasággal (...) olyan csapat jelent meg a katolikus újjáéledés szellemi arcvonalán, amelynél ragyogóbb szellemi fegyverzetben még alig mutatkozott sereg a történelem világnézeti küzdelmeiben.”⁸

Protestáns oldalról nézve viszont az elnyomást, a vallásszabadság megsértését, az 1608. évi törvények kijátszását, a meghasonlást és a felekezeti viszályt jelentette a jezsuita rend: „Ördögös csalárdság az jezsuitáknál, | Hogy békivel nem marad város, hová beszáll”⁹. A keresztyén eszmék megsértését veti nem csupán a rend, hanem az egész római egyház szemére Egervári Ödön, aki címében is beszédes könyvet írt: „A protestantizmus élet-halál harcza a jezsuitizmus ellen Magyarországon”. Célkitűzésében azt fogalmazza meg, hogy a legkomolyabb ellenfél, sőt ellenség, a reformált egyházak szemszögéből nézve éppen a jezsuita rend volt:

„Üdvözítőnk néhány szóban oly isteni elvet állapított meg, hogy ha azt földi helytartói s képmutató szolgálói hiven követik: ma már a keresztyén vallás a földgömböt át meg áthálózta, teljesen elárasztotta volna. Ugyanis azt mondá Jézus: »a ki téged kövel dobál, te azt kenyérral hajítsd vissza.« S vajjon miként követték a szentírás eme magasztos szavait a keresztyén anyaszentegyház tiarás fejei s a többi szolgálói?”¹⁰

A XVII. századi protestantizmus legkomolyabb harca ellenük zajlott, írásaikban, prédikációikban igyekeztek azt bizonyítani, hogy tanításuk, fellépésük ellenkezik Jézus tanaival:

„A jezsuiták tudományának eképpen vagyon dolga, ellenközik a Krisztussal, az apostolokkal, a derék Szentírással és azt lába alá akarja tapodni. Annakokáért a jezsuiták tudománya új, emberi találmány és hamis tudomány.”¹¹

Jól érzékelhető tehát a feszültség, némely esetben pedig a gyűlölet, amit a rend működése protestáns oldalon kiváltott. Nem véletlenül ragaszkodtak olyan nagyon az 1608. évi törvények megalkotásakor a reformált egyházak képviselői, hogy törvénybe iktassák azt is, mely szerint a jezsuitáknak fekvő birtokuk az ország területén nem lehet. Eleinte ügyeltek arra, hogy ezt a törvénycikket nyíltan ne sértsék meg. II. Ferdinánd azonban 1626-ban elrendelte, hogy a jezsuita rendet telepítsék le Győrben. Ehhez a szükséges épületeket a király vásárolta meg, ám abba a rendtagok költöztek be 1627-ben. Később, amikor saját templomuk épült, akkor fenntartásukhoz birtokokat adományozott a király, így formálisan fekvő birtokkal rendelkeztek a törvény ellenére a jezsuiták¹². A rend megtelepítésének folyamata tehát megkezdődött, aminek a következményei hosszú távon mindenképpen előnyösek voltak a római egyházra nézve. Az 1620-as években Turóczon, Vágsellyén, Nagyszombatban, 1626-tól Győrben, 1629-től pedig már Pozsonyban is voltak jezsuiták. Draskovich György, győri püspök, írta ezekről az időkről:

„Turóczban is, Sellyén is laktak, minek előtte Nagyszombatba vitték őket, úgy lakhatnak Pornón is, míg Kőszegre beférkezhetnek.”¹³

⁷ Hahnekamp i. m. 106.

⁸ Csóka i. m. 105.

⁹ Péter Katalin: Köznemesi publicisztika i. m. 153-154.

¹⁰ Egervári Ödön: A protestantizmus élet-halál harcza a jezsuitizmus ellen Magyarországon. Nyomatott Vodiáner F.-nél, Pest, 1871. 1.

¹¹ Itinerarium Catholicum. i. m. 74.

¹² Lásd Pataky László: A győri református egyház története. Kiadja a Győri Református Egyházközség, Budapest, 1985. 39-40.

¹³ Payr Sándor: Draskovich György i. m. 80.

A katolikusok egyik legkomolyabb fegyverét a protestantizmus elleni küzdelemben a jezsuita rend jelentette, amelyet akár törvényes módon, akár a törvények ellenére is bevitték és letelepítettek a Királyi Magyarország területén. Nem véletlenül küzdöttek azután a későbbiekben már azért a protestánsok, hogy ne csupán a birtoktilalom kimondása kerüljön bele a törvénykönyvbe, hanem a jezsuiták mindenestül fogva száműztesse, az országba többé pedig be ne léphessenek. Ez a terv nem valósult meg, így a jezsuita rend mind az országgyűlési oldalon, mind a misszió, mind pedig a kollégiumok terén komoly előrehaladást mutatott és jelentős eredményeket ért el 1608 és 1670 között. Ebben a sorrendben tekintem most végig a Jézus Társaság 14 vármegyére kiterjedő tevékenységét.

IV. 9. 1. Országgyűlési „előrehaladás”.

Ahogy azt fentebb említettem, a jezsuiták az 1608. évi 8. törvénycikk értelmében az ország területén fekvő birtokkal nem rendelkezhetek. Ez így maradt 1687-ig, amikor a 20. törvénycikk feloldotta ezt a tilalmat. A XVII. század végére volt 27 rendi telephelyük 354 taggal, akik 8 kollégiumban, 13 kolostorban és 6 missziós házban ténykedtek. Ezek a jezsuita telepek mind az osztrák rendtartományhoz tartoztak.¹⁴ A rend jelenléte ugyan nem volt törvénybe ütköző, de az, hogy épületekkel, sőt mellette javadalmakkal, tehát fekvő birtokkal is rendelkeztek, nyílt megszegését jelentette a fent megnevezett törvénycikknek.

Az első jele annak, hogy a katolikus oldal szerette volna megváltoztatni a meglévő törvényt, az 1613-as országgyűlésen jelentkezett. Kimondták, hogy minden isteni és emberi joggal ellenkezik a jezsuiták ellen hozott törvény: ezzel a legképzettebb egyházi személyeket akarják a protestánsok az ország határain kívül tartani. Fel is teszik a kérdést az országgyűlésen, hogy vajon mit szólnának a protestánsok ahhoz, hogyha a király éppen a Wittenbergben és Heidelbergben képzett prédikátorokat és tanítókat tiltaná ki az országból? A katolikus rendek tehát arra kérték a királyt, hogy a Bocskai idejében elvett túróczi prépostságot adja vissza a jezsuitáknak¹⁵. Ez az 1613-as próbálkozás nem járt sikerrel. A rend a törvény ellenére is mintegy belopakodva megjelent az ország területén fekvő birtokokkal rendelkezve. Ez az úgynevezett meglapuló jelenlét tartott egészen 1648-ig, amikor is Lippay György érsek az egyházi rend törvényes tagjává avatta a jezsuitákat¹⁶.

Ettől az évtől kezdve nyíltabban jelentek meg a Jézus Társaság tagjai a politikai életben és azon voltak, hogy a korábban hozott hátrányos törvényeket megváltoztassák. Erre az 1655-ös országgyűlést tartották megfelelőnek. Össze is hívtak egy főnemesi értekezletet, ahol néhány püspök, az esztergomi és a kalocsai érsek, rajtuk kívül a jezsuita rend képviselői, valamint Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Miklós horvát bán és Oroszi György királyi personalis volt jelen. Megfogalmazták, hogy a törvény megváltoztatásának kérdését nem szabad a királyválasztás előtt, hanem csak utána, a koronázást megelőzően felvetni. A pápa a nunciust is Pozsonyba küldte, hogy az uralkodót meggyőzze az ügy fontosságáról. Egy második találkozó is létrejött az országgyűlés ideje alatt, amin úgy döntöttek, hogy nem említik meg nyíltan az ügyet, hanem az uralkodóhoz nyújtanak be sérelmi iratot, hogy a jezsuitákra nézve sérelmes törvénycikket változtassa meg. A protestánsok megtudták a jezsuiták szervezkedését, ezért kijelentették, hogy addig a koronázásról szó sem lehet, amíg a törvénykönyvet le nem zárták. Ezzel sikerült megszüntetni annak az esélyét, hogy egy olyan törvényt helyezzen be a katolikus többség a törvénykönyvbe, ami engedélyezné a jezsuiták birtoklását az országban. A császár más módot talált ki a jezsuiták támogatására. 1655 júniusában a király egy dekrétumot adott ki Pozsonyban. Ebben utasította a nádort, mint birodalmi bírót, hogy a jezsuitáknak biztosítson jogvédelmet, a rendet pedig felhatalmazta, hogy amennyiben jogsérelem éri őket, akkor a

¹⁴ Obál i. m. 54.

¹⁵ Az 1613-as országgyűléshez lásd Angyal i. m. 113.

¹⁶ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 13.

királyi táblánál emelhessenek panaszt.¹⁷ Ezzel, ha nem is országgyűlési törvény védte a jezsuiták birtokjogait, de nyílt királyi védelmet kaptak arra az esetre, ha a protestáns oldal az 1608. évi 8. törvencikk értelmében a jezsuitákat jogi formában megtámadta volna.

Az 1659-es országgyűlésen ismét arra törekedtek a Jézus Társaság tagjai, hogy a törvény megváltoztatásra kerüljön, ám a protestáns oldalnak nagy harcok árán sikerült ezt megakadályozni. I. Lipót már teljes nyíltsággal vállalta, hogy megszegi a törvényeket, ugyanis a jezsuiták számára több birtokot biztosított, csendben megerősítve a rendet. A törvényi szabályozást egy későbbi időre halasztották. Ezt fogalmazta meg az ausztriai jezsuita provinciális ebben az esztendőben:

„...egy más alkalmasabb időben, ha az eretnekek hallgatni fognak, hogy ezt elutasítsák, azonközben ők csendes egyetértésben megerősítsenek”¹⁸.

Ez a megerősítés az évtizedek során zajlott, amennyiben iskolákat, kollégiumokat alapíthattak a király, a katolikus nagybirtokosok, illetve püspökök segítségével, meghívták őket a különböző egyházi összejövetelekre, a legtöbb megyében pedig még a megyegyűlésekre is¹⁹. Ezek a tények jól mutatják, hogy történtek előrelépések az országgyűlési végzésekkel kapcsolatban, amely támadásokat sikerült visszaverni a protestáns oldalnak. Azt azonban már nem tudták megakadályozni, hogy a jezsuita rend megerősödjön és komoly bázisokat építsen ki, amelyek a misszióban és az iskoláztatásban elsőrangú fegyverré váltak a katolikus restauráció folyamatában.

IV. 9. 2. Missziók

A jezsuita rend ténykedésének egyik fontos eleme a missziós tevékenység volt. Idesorolható az iskolákban és kollégiumokban végzett munka is, ám azokról külön részfejezetben szólok majd. A missziós munka feltételét több szinten biztosították. Az úgynevezett vándormissziós intézményt 1599-től szabályozta a jezsuita rend. Ennek feltétele az volt, hogy legyen egy rezidencia, ahol legalább 8 rendtag van együtt, ha pedig rezidencia nincsen, akkor a kollégiumokban kapjanak elhelyezést és innen kiindulva végezzék tevékenységüket²⁰. A török hódoltsági missziók elindulásához egy kiváltság levelet szereztek 1609-ben a szultántól, amely biztosította számukra a következő jogokat: engedélyezte a templomok kijavítását, az evangélikus és református prédikátorok eltávolítását, a papok szabad működését (misézés, körmenet tartás, prédikálás), védelmet biztosított az ortodox és protestáns püspökökkel szemben, végül pedig adómentességet adott²¹. A zágrábi tartományi gyűlés tekintélyes összeget szavazott meg 1610 őszén a jezsuiták számára, sőt megígérte, hogy ingatlan birtokot is szerez a társaságnak, ezzel nyílt ellentétbe helyezte magát az 1608. évi törvényekkel²².

Így jött létre a katolikussá lett földesurak birtokain is több missziós központ, amelyeknek elsőrendű célja az adott birtokon folyó missziós munka volt, ám a környékre is kiterjesztették tevékenységüket. Ezek közül a legelső a Bánffy család birtoka volt. 1608-ban Bánffy Kristóf egy jezsuita prédikáció hatására lett katolikus, birtokának központján Alsó-Lendván 1609-1614 között működött a misszió²³. Jelentéseik szerint 1610-ben hatszáztizennégy, 1611-ben háromszáz, 1612-ben még több eretneket térített meg²⁴. Monyorókeréken is megalakult egy missziós központ, amelyről feljegyzik, hogy 1614-ben 200 kálvinistát és lutheránust térítettek

¹⁷ Az 1655-ös tárgyalások, valamint a királyi rendelet részleteit lásd Franz von Krones i. m. 286-289.

¹⁸ Obál i. m. 122.

¹⁹ A jezsuita rend megerősödését lásd Obál i. m. 122.

²⁰ A vándormissziós intézményhez lásd Lukács László: Jezuita maradt-e i. m. 201.

²¹ A kiváltságlevelet lásd Molnár Antal: Katolikus missziók i. m. 167.

²² Lásd Angyal i. m. 113.

²³ Lásd Molnár Antal: Katolikus missziók i. m. 163.

²⁴ Lásd Angyal i. m. 113.

meg²⁵. Ekkor már 18 rendtag végezte a két helyen a missziós munkát²⁶. Ilyen vándormissziós központok alakultak ki Kismartonban az Esterházy birtokon 1621-1666 között, 1632-től Batthyány Ádám birtokain, ahol mintegy 70 községben végeztek tevékenységet, 1643-tól Nádasdy Ferenc birtokán, valamint a Csáky család területén²⁷.

További négy olyan missziós központ volt még, ahonnan komoly tevékenységet fejtettek ki a jezsuita szerzetesek az eretnekek megtérítésének érdekében. Pozsony, Komárom, Sopron és Veszprém, amely városok és várak komoly erősségei voltak a protestánsoknak. A többi településről lentebb, a kollégiumok kapcsán teszek majd említést. Sopronban saját állításuk szerint 1637-ben 22 protestánt sikerült áttéríteniük. A térítés mellett itt még egy másik módszert is alkalmaztak, kívülről befelé is igyekeztek erősíteni a katolikusok számát házvásárlásokkal, betelepüléssel. A soproni iskola is komoly szerepet kap a vallásváltásokban, ugyanis olyan neves főurak járatták ide gyermekeiket, mint Batthyány Ádám és Zrínyi Péter.²⁸ Komáromban már az 1620-as évektől kezdve volt jezsuita telep, amelyet a 30-as években Althan Mihály támogatott. 1650 után a plébániát is a jezsuita rend tagjai vezették. Az 1660-as évek második felében összeütközésekre is sor került a városban. 1668-ban egy szent ünnepén a protestánsok földjeiken dolgoztak, amikor az egyik jezsuita saját kezével verte meg és kergette el a munkásokat. Erre a protestánsok botokat ragadtak és csak a várparancsnok katonái mentették meg a szerzetest, illetve kíséretét attól, hogy agyonverjék²⁹. Veszprémben 1650-től jelent meg a misszió. Amikor két esztendővel később megvizsgálták a veszprémi telepet, akkor a megszüntetését javasolták. A misszió egyik tagja azonban elmondta, hogy a munkatér elsőrangú és az eredmény sem csekély. Érkezésük előtt alig hetvenen látogatták a templomot, most már kétszázan, prédikációikkal sikerülhet a protestánsok áttérítése is. Nagy eredmény lenne a kiváló szónok, Gál Imre püspök tekintélyének aláásása, ekkor ugyanis még nagyobb esélyük lenne az előrelépésre. Veszprémből ráadásul elláthatnák a környező végvárat is, valamint az elhagyatott hívek lelkigondozását is végezni tudnák. 1653-1655 valamint 1656-1665 között szünetel a munka. A feléledt misszió az 1666-os, 1668-as és 1669-es esztendőkből összesen 67 reformátust térített át. Ezekben csodás események is szerepet játszottak, amelyeket a jezsuita beszámolók megőriztek. Egy református, aki Szűz Máriát és a híveket gúnyolta, a torkán akadtt hústól fulladt meg, egy ifjú, aki Kisasszony napján diót szedett, leesett a fáról és meghalt, egy református ember pedig kisfiának csodálatos meggyógyulása után lett katolikussá³⁰.

A nagybirtokokon kívül a városokat és várakat tekintették a jezsuiták elsődleges missziós terepnek. A fenti felsorolásból kitűnik, hogy a törvényi tilalom nem állhatta útját a jezsuita misszióknak.

„Ezek a körülmények is meggyőzték az udvart arról, hogy az ellenreformációnak utat törhet az 1608-iki törvények alapján is, vagy ha kell, a törvények ellenére.”³¹

²⁵ Lásd Angyal i. m. 201.

²⁶ Lásd Lukács László: Jezsuita maradt-e i. m. 201.

²⁷ A földesúri missziós központokhoz lásd Payr Sándor: Soproni Egyházközség i. m. 394.

²⁸ A soproni misszióhoz lásd Payr Sándor: Soproni Egyházközség i. m. 394.

²⁹ A komáromi misszióhoz lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 526-527.

³⁰ A veszprémi jezsuita misszió adatait és eredményeit lásd Molnár Antal: A katolikus egyház i. m. 129-137.

³¹ Angyal i. m. 113.

IV. 9. 3. Kollégiumok

A jezsuita ténykedés másik fontos mozzanata a kollégiumok létrehozása volt. A jezsuita iskolarendszer olyan színvonalat képviselt, ami még a protestánsok számára is vonzó volt. Nem véletlen, hogy a kollégiumok kifejezetten központi helyeken jelentek meg, ahol hosszú távon is tudták biztosítani a megfelelő tudományos színvonalat az oktatói gárdában. A kollégiumok elhelyezkedésében kettős folyamat látható. Az egyik a katolikus központok ilyen formában való megerősítése, ennek példája a nagyszombati kollégium, amelyet 1615-ben alapítottak és ahová 1618-ban már csaknem 600 tanuló járt. Eredményként fel tudták mutatni, hogy a kollégium hatására 1616 és 1618 között 217 protestánst térítettek meg³². A nagyszombati kollégium megalakulása azonban még egy fontos lehetőséget biztosított, itt kaptak elhelyezést a vándormisszionáriusok³³. A másik kollégium, amelyik szintén a katolikus központok megerősítését szolgálta, a győri. Itt 1626-ban kezdődik a jezsuiták tanítói tevékenysége, támogatásul megkapták a veszprémvölgyi apácák birtokait a kollégium fenntartásához³⁴.

A másik vonulatba tartoztak azok a városok, amelyekben a protestánsok voltak többségben és az ő erejüket akarták meggyengíteni. Ezek közé tartozott a pozsonyi, érsekújvári, komáromi és soproni kollégium. 1632-ből származik Draskovich Györgynek egy, a királyhoz benyújtott kérvénye:

„a catholikus religio nagyobb mértékben való megerősítése céljából akarja a jezsuitákat, eme felette hasznos munkásokat a dunántúli vidéken is megtelepíteni. Kéri a királyt, hogy a pornói apátságot, melyről ő ezennel önkényt lemond, adományozza a jezsuitáknak. A kőszegieknak pedig parancsolja meg, hogy a pátereket fogadják be s adjanak el nekik megfelelő készpénzért rendháznak alkalmas épületet. (...) Végül megnyugtatta ő felségét, hogy nem kell félni, nem lesz ez intézkedése miatt semmi baj. Az a törvényczikk (1608. 8.), mely megtiltja a jezsuitáknak az állandó birtokszerzést, az ellenkező usus alapján már elévült és nincs érvényben, mert a pátereknek néhány helyen tényleg van állandó birtokuk.”³⁵

A kőszegi kollégium helyett Sopronban sikerült a kollégiumot felállítani. 1636-ban 40 katolikus gyermek nevében egy kérvényt írtak a királynak, hogy számukra Sopronban iskola alapításáról gondoskodjon. A király utasította a várost, hogy katolikus iskola céljára adjanak át egy épületet. A város tiltakozott a Jézus Társaság bejövetele ellen, de a katolikus iskola felállítását támogatták. A király végül parancsba adta a városnak, hogy a jezsuitákat kell megbízniuk az iskola vezetésével³⁶. 1650-ben már saját kollégium építését végezték és komoly eredményeket tudtak felmutatni a térítés terén is. A kezdeti 500 fős katolikus népességből 5390 lett³⁷, így a katolikusok számaránya 1660 körül mintegy 30%, 1670 körül pedig már 35%. Ezt a folyamatot mutatja, hogy 1662-ben már katolikus népiskola is működött. A jezsuita kollégiumhoz kapcsolódóan 1661-ben alapította meg Lippay érsek az úgynevezett nemesi konviktust, vagy más néven nemesi szemináriumot. Elsősorban dunántúli szegény, de érdemes ifjak felvételét szorgalmazták, akik nem katolikus szülőktől származnak. A növendékek legalább 12 évesek legyenek és a grammatikai tanulmányokra alkalmasak. Kimondani ugyan nem mondták ki, de a cél az áttérítés volt³⁸, ugyanis 1655-ben azt a rendeletet hozták, hogy a jezsuiták iskolájának befejező osztályait csak akkor végezhetik el a protestáns fiatalok, ha előbb a vallásváltást megígérik³⁹.

³² A nagyszombati kollégium eredményeit lásd Angyal i. m. 201.

³³ Lásd Lukács László: Jezsuita maradt-e i. m. 201.

³⁴ Lásd Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak in. Iványi – Fazekas – Koltai i. m. 15.

³⁵ Payr Sándor: Draskovich György i. m. 81.

³⁶ Lásd Payr Sándor: Soproni Egyházközség i. m. 315.

³⁷ Lásd Franz von Krones i. m. 320.

³⁸ A soproni kollégiumhoz lásd Payr Sándor: Soproni Egyházközség i. m. 394.

³⁹ Lásd Franz von Krones i. m. 320.

A kollégiumok egyik szerepe tehát abban volt, hogy a protestáns fiatalokat rávegyék a katolikus vallás követésére. Ennek kitűnő példája éppen Pázmány Péter esete, aki a jezsuitáknál tért át 13 esztendőskorában. A protestánsok áttérítése mellett pedig a katolikus hitvalló réteg megerősítése is feladata volt ezeknek a kollégiumoknak. Ezért írja teljes joggal Hermann Egyed a jezsuiták által képzett emberekről:

„A jezsuita gimnáziumokból kikerült világi papok és szerzetesek mellett a század folyamán sokezerre felszaporodott, hithűségében világi apostolként működő tanítvány a katolikus restaurációnak kétségtelenül legerősebb hadserege volt”⁴⁰.

A missziókban, a kollégiumokban és az egyéni beszélgetések kapcsán komoly eredményeket értek el a jezsuita rend tagjai. Ide sorolható Pázmány Péter tevékenysége, aki főleg főúri körökben működött, de a jezsuiták leginkább polgárok és köznemesek körében mutattak fel eredményeket. Nagyszombat városáról jegyezték fel, hogy 1632 és 1637 között 400-at térítettek meg, Pozsonyban 1633 és 1637 között 200-nál többet⁴¹, Szeniczén pedig 1661-ben 1475 protestáns tért meg⁴². Ezek a kiragadott példák jól mutatják, hogy komoly eredményei voltak a jezsuita rendnek a protestánsok ellen folytatott küzdelemben. Ténykedésük végeredményét összefoglalva így lehet kimutatni:

„A jezsuiták hazánkban harmincz főúri családot, huszonöt falut, 38,000 embert, 86 prédikátort, egy superintendenst, 28 muhamedanust, 123 anabaptistát és 494 unitáriust térítettek meg.”⁴³

Összegzőképpen elmondható, hogy a jezsuita rend a törvényi tiltás ellenére is megerősödött és meggyökeresedett Magyarországon. Misszióik és kollégiumaik komoly eredményeket értek el. A XVII. századi katolikus restaurációnak a 14 vármegyében is ez a rend volt az egyik legkomolyabb eszköze.

IV. 10. A protestáns sérelmi politika megtörése

A katolikus restauráció egyik legnagyobb ellenszerét protestáns oldalról az országgyűlések jelentették. Ezeken újra és újra előadták sérelmeiket, hogy azok orvoslásával a helyzetük javuljon. Ez az idő előrehaladtával egyre nehezebb lett, ahogyan a többség katolikussá vált a karok és a rendek között. A benyújtott sérelmi iratokból látszódik, hogy milyen mélységig sikerült végrehajtani a római egyháznak a helyreállítását 1608 és 1670 között. A másik vonulat, ami szembetűnő, hogy az 1647-es országgyűlés kivételével jóformán egyetlen alkalommal sem sikerült eredményt elérni a sérelmi politikával. A katolikus oldalnak tehát sikerült a protestánsok kezéből a legerősebb fegyvert kiűzni, olyannyira, hogy a korszak utolsó országgyűlésén már konok kitartásukkal sem értek el semmit. Ezt a folyamatot igyekszem most felvázolni, ahogyan a meg-megújuló sérelmekkel szemben mindig megújuló érvekkel, megoldásokkal védte meg visszaszerzett pozícióit a római egyház.

IV. 10. 1. Protestáns sérelmi politika

Az első olyan országgyűlés, amin előkerülnek a vallási sérelmek, az 1613-as pozsonyi összejövétel. Iratukban a győri katonák helyzetét említették meg, ahová a lelkész nem mehetett be. A szakolczai nemesek pedig arra panaszkodtak, hogy a temetkezésben és a harangok szabad használatában akadályoztatnak. A zavarok idején elvett diplomák közül többet nem adtak vissza a törvény ellenére a protestánsoknak, így történt Sopronban és Deákiban¹.

⁴⁰ Hermann i. m. 263.

⁴¹ Lásd Szántó Konrád: Pázmány i. m. 294.

⁴² Hahnekamp i. m. 6.

⁴³ U. o.

¹ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 70-72.

Az 1618-as országgyűlésen ismét megemlítették a győri katonaság helyzetét. Sérelemként említették meg a szentszékek bíraskodását, amely a törvények ellenére akadályozza a superintendenseket jogaik gyakorlásában. Felpanaszolták, hogy olyan főpapok is ülnek az országgyűlésben szavazati joggal, akiknek az országban nincsen sem székhelyük, sem pedig javadalmuk. A jezsuiták ügye is előkerült, hiszen a túróczi prépostság jövedelmét alattomban megkapják. A protestánsok ragaszkodtak a jezsuiták kitiltásához, hiszen ez a rend az ország békeességét felforgatja².

Az 1619-es országgyűlésen 21 olyan várost vagy falut, valamint egy teljes földesúri birtokot soroltak fel a protestánsok, amelyekben valamilyen formában sérült a vallás szabad gyakorlata. A sérelmek között a következőket sorolták fel területünkre nézve: 1. A szocholcsi és kaproniczai templom és a pászthói kápolna jövedelmeit és birtokait elfoglalták. 2. Révai Pétert és a holicsi nemeseket a holicsi templomból kizárták, valamint eltiltották a temetkezéstől és a harangok használatától. 3. Forgách Ferenc érsek Sellye, Nagysalló, Farnad, Ölved, Kural, Udvard, Martos, Bálvány, Szakállos és Mocs községekből kiűzte a protestáns lelkészt. Ölveden több protestáns polgárt is elfogatótt. 4. Pálfi István, mint somorjai kegyúr kiűzte a protestáns lelkészt. Ugyanez történt Deákiban, Óváron, Rajkán és Bún. 5. Balassa Péter valamennyi birtokáról kiűzte a lelkészeket, és a templomokat elfoglalta. 6. A győri őrség továbbra sem tarthatott lelkészt, a komáromi templom újjáépítését pedig a király megtiltotta³.

Az 1622. évi országgyűlésen új sérelmeket nem hoztak elő a protestánsok, az 1625. évi országgyűlésen a nádornak sikerült elérni, hogy a vallás ügyével ne foglalkozzanak, az 1630. évi gyűlésen pedig maguk a rendek döntöttek az ilyen jellegű sérelmek elősorolásának mellőzéséről. Ezek után került sor az 1634-1635. évi soproni országgyűlés összehívására. Érthető módon itt ismét előkerültek a sérelmek, amelyek 10 települést és egy vármegyét érintenek: 1. Nagyszombatban az imaház javítását kezdték el a protestánsok, a faépületet kőépülettel akarták felcserélni, ám ebben a katolikusok megakadályozták őket. 2. A pozsonyi protestáns lelkészt Pázmány Péter esztergomi érsek sürgetésére elűzték a városból. Ugyanígy járt Komárom vármegyében Bajcs, Bálványszakáros, Hetény és Mocsá prédikátora, Apácaszakállason a templomot foglalták el, amit pedig a protestáns jobbágyok saját költségükön építettek. 3. Komáromból, Szentpéterről és Tatáról elűzték a lelkészeket. 4. Hasonló sérelmek történtek még Nyitra megyében. A sérelmek feletti vitáknak, illetve azok orvoslásának a királyné betegsége vetett véget⁴.

Az 1637-38-as pozsonyi országgyűlés komoly viták színhelyévé vált. A protestánsok úgy döntöttek, hogy külön iratban nyújtják be vallási sérelmeiket, amiket 7 pontba foglalva fogalmaztak meg:

„1. A jobbágyoktól elfoglalt templomokról. 2. A templomoknak a kegyúri társaktól és közös birtokosoktól való elvételéről. 3. A jobbágyoknak a katolikus vallás felvételére való erőszakos kényszerítéséről. 4. Az egyházak birtokát régen képező javaknak, földeknek, erdőknek stb. elfoglalásáról. 5. Némely szabad kir. városokban templomépítési tilalmokról. 6. A protestáns papoktól a tizenhatod rész elvételéről. 7. A protestáns papoknak római katolikus szentszékek elé való önkényes hurczoltatásáról.”⁵

A benyújtott iratra válasz is érkezett, amelyben a katolikus oldal a következőket fogalmazta meg: a templomoknak a kegyúri társától való elvételére, a jobbágyok erőszakkal való katolikussá tételére, valamint a városokban való templomépítési tilalomra vonatkozó pontokat jogosnak látják és azok megszüntetését javasolják. A jobbágyaktól elvett templomokkal és javadalmakkal kapcsolatban azt nyilatkozták, hogy az ellen tenni nem lehet. A szentszékek visszaéléseivel kapcsolatos vádat visszautasították, míg a lelkészekről elvett

² Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 131.

³ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 155-156.

⁴ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 357-358. és 361.

⁵ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 377-378.

tizenhatod jövedelmekre semmilyen választ nem adtak⁶. Tekintettel arra, hogy a vita tovább folyt, sőt elmérgesedett, a protestánsok úgy döntöttek, hogy sérelmeiket egyenesen a királyhoz fogják benyújtani. Ebben az 1608 óta felgyülemlett eseteket sorolták fel. A területünkre vonatkozó panaszok, összesen 34 települést, 1 birtokot, valamint több katolikussá vált földbirtokos területét érintik⁷. A király válaszában kifogásolta, hogy evangélikus státusként nevezik meg magukat, hiszen ez szokatlan dolog. Ráadásul országos sérelemnek csak azt lehet tekinteni, amelyekkel valamennyi rend egyetért. Több mint két hónapi vita vette kezdetét, ami után a király kiadta utolsó válaszát, amelyben a bécsi békekötés és az 1608. évi koronázás előtti I. és III. törvénycikkek megtartását, a nagyszombati, lévai és szakolcai protestánsok templomépítésének engedélyezését, a városokban és falvakban folyó visszaélések felülvizsgálatát ígérte⁸. Ehhez a királyi leirathoz annyit fűzött hozzá a nádor:

„A ti elődeitek csak fegyverrel tudtak annyit kieszközölni, mint ti most; ha ez nem tetszik, adjátok vissza a királyi resolúcióját.”⁹

Tíz esztendő telt el úgy, hogy újabb országgyűlés összehívása nem történt meg. Csak I. Rákóczi György hadjáratának, valamint a linzi békének köszönhetően került sor az 1647-es gyűlésre, amelyen a sérelmek egy jelentős részét orvosolták, így sérelmi irat benyújtására nem volt szükség. Két évvel később azonban, az 1649-es országgyűlésen ismét komoly mennyiségű sérelmet sorakoztatnak fel a protestáns rendek. Név szerint megemlítenek 46 települést, 4 birtokost, valamint azt, hogy katonák betelepítésével kényszerítenek sokakat a katolikus vallás felvételére¹⁰. A hozott törvények semmi előrelépést nem jelentettek, ugyanis csak megerősítették a korábban hozott végzéseket.

Az elkövetkező hat év, amely az 1655-ös pozsonyi országgyűlésig telt el, tovább halmozta a sérelmek számát. Ezeket összeírták és benyújtották a királynak. Ebben elmondják, hogy vannak ugyan törvények a törvényszegők megbüntetésére, de mindenféle ürüggyel megtagadják azoknak végrehajtását.¹¹ A részletes, településekre kiterjedő sérelmeket 122 pontba foglalva adták elő, felsorolva 75 települést, ezen kívül több helyen megemlítve, hogy a felsorolás nem teljes, illetve hogy a kisebb sérelmeket meg sem említik¹². Ennek ellenére a király válaszában csak annyit mond el, hogy az itt felsorolt problémákra illetve azoknak orvoslására vannak törvények, járjanak el a protestánsok azok szerint. A vita végeredménye egy törvénycikk lett, amely a korábban hozott vallásügyi törvényeket erősítette meg minden változtatás nélkül.

I. Lipót legelső országgyűlését 1659-ben hívta össze Pozsonyba. A nádor megígérte, hogy a protestánsok sérelmeit közvetíteni fogja a királyhoz, azonban arra kérte őket, hogy foglalják azokat írásba. Ezeknek legnagyobb része már kívül esik a 14 vármegyén, így feltehetőleg csak azokat sorolták fel a protestáns rendek, amiket az előző országgyűlés óta eltelt időszakban követtek el ellenük. A megszokott vármegyénkénti felsorolásban csupán 11, kiegészítésként pedig további 4 település említettek meg a 14 vármegyéből¹³. A király megígérte válaszát, ám az a többszöri beadványok után sem érkezett meg. Az országgyűlés úgy fejeződött be, hogy a vallási kérdésekről egy szó sem esett¹⁴.

⁶ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 377-378.

⁷ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 385-389. A részletes felsorolást lásd a függelékben 51. szám alatt.

⁸ Vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 393-408.

⁹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 411.

¹⁰ A sérelmi iratot lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 32-35. Részletezését lásd a függelékben 52. szám alatt.

¹¹ Vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 104-108.

¹² A sérelmi iratot lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 110-122. Részletezését lásd a függelékben 53. szám alatt.

¹³ A sérelmi iratot lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 147-156. Részletezését lásd a függelékben 54. szám alatt.

¹⁴ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 166.

Az 1662-es országgyűlés eseményeit csak ezeknek az előzmények a fényében tudjuk megérteni. A protestáns sérelmi politika a XVII. században komoly eredményt felmutatni nem tudott. Ezeknek a küzdelmeknek szinte törvényszerű következménye volt mindaz, ami 1662-ben Pozsonyban történt. A protestánsok előre eldöntötték, hogyha a vallás ügyében nem kapnak kedvező királyi választ, akkor más dolgok tárgyalásába nem kezdenek. A király előterjesztéseiben a vallás ügyét nem említette. Ennek ellenére beadták sérelmi iratukat a királynak, amiben leírták, hogy léteznek ugyan világos törvények a vallás szabadságát illetően, de az ország hatalmasai között vannak olyanok, akik ezt megtartani nem akarják. A protestánsokat kiűzik, épületeiket elfoglalják, a lelkészeket jövedelmüktől megfosztják vagy elűzik, a népet pedig mindenféle büntetésekkel zaklatják, hogy térjenek át a katolikus hitre. Azt remélték, hogy az 1655. évi törvénycikk biztosítani fogja a sérelmek orvoslását, hiszen a király ígérte is, hogy az országgyűlés után azonnal megtörténik, azonban ez mégis elmaradt. A helyzet egyre rosszabb lett, amit az a sérelmi lista is híven mutat, amit mellékeltek. Ezek legnagyobb részét 1659 után követték el a protestáns gyülekezeteken¹⁵. Összesen 4 uradalom és 67 település lakóit kényszerítették erőszakkal vallásuk elhagyására, 78 településen vették el a templomot, vagy zavarták el a lelkészt, vagy mindkettő egyszerre történt¹⁶. A száműzöttek, elmenekültek, megvertek, meghaltak száma nagy. A protestánsok elhatározták, hogy amíg erre választ nem kapnak, addig más tárgyalásba nem kezdenek. Több folyamodványuk volt még, augusztus 16-án adták be az utolsót, amire ugyanazt a választ kapták, mint eddig, mely szerint a király nem fogja orvosolni a vallásügyi sérelmeket. Három hónapnyi hasztalan küzdelem után elhatározták, hogy elhagyják az országgyűlést¹⁷.

A protestáns sérelmi politika minden fegyvertárát felvonultatta 1608 és 1670 között, ám eredményt nem tudott elérni a katolikus restauráció módszereivel szemben. Sikerült a kezdetben hatásosnak tűnő eljárást teljesen elgyengíteni. Az országgyűléseken folyó harc ugyan látszatra sok esetben eredményt hozott a protestánsoknak, ám a konkrét gyülekezetek életére nézve szinte kivétel nélkül hatástalan maradt. Összességében elmondható, hogy a protestáns sérelmi politikát teljes egészében sikerült kioltania a katolikus rendeknek.

IV. 10. 2. Katolikus sérelmi politika

A protestáns sérelmi politikának az előbb felvázolt igen hatásos ellenlépéseken kívül volt még egy nagyon hatásos ellenszere. Ez pedig a katolikus sérelmi politika volt, amely bizonyos esetekben teljesen jogosan, más esetekben csupán a látszat kedvéért sorolt fel sérelmeket, hogy a protestánsok által felsorolt méltánytalanságokkal szembeállítva bizonyítani és igazolni tudja, hogy egyik egyház sem szenved többet vagy kevesebbet, mint a másik. Ennek a megoldásnak, mint a katolikus restauráció igen hatásos módszerének komoly szerep jutott abban, hogy a protestánsoknak nem sikerült az országgyűléseken kivívniuk jogaik védelmét, illetve a jogtalanságok és törvénysértések megbüntetését.

A katolikus sérelmi politika ugyanakkor erősödött fel, mint a protestáns, akkor soroltak fel visszásságokat és visszaéléseket, amikor a reformált egyházak képviselői. Az alábbi felsorolásból kitűnik, hogy a két egyház sérelem listájának az alapkiindulása teljesen más.

„Természetes, hogy a katolikusok, kik a papi rend ellenmondásaival ostromlott törvények érvényességét kétségbe vonták, a protestánsok panaszait alaptalannak tartották. Ellenben, a magok felfogásához képest, sérelemnek tekintették magának a protestáns felekezetnek pusztá létezését is.”¹⁸

¹⁵ Vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 188-196.

¹⁶ A sérelmi iratot lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 198-234. A részletezést lásd a függelékben 55. szám alatt.

¹⁷ Az 1662-es sérelmi vita lefolyását vesd össze Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 238-266.

¹⁸ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 157.

Az 1609-1610-es országgyűlésen jelentkeztek először a katolikusok sérelmeikkel. A Bocskai által elvett és eladományozott birtokokkal kapcsolatban kérték azok visszaadását, tekintettel arra, hogy itt több egyházi javadalom is elvételre került. Tiltakoztak az ellen a törvénycikk ellen, amely a egyházat kitiltotta a tizedek felett való bíraskodásból, azzal az indoklással, hogy a perló és a bíró nem lehet ugyanaz¹⁹. Alapvetően mindkét esetben anyagi jellegű kérdéstről van szó. Hasonló probléma miatt írtak egy feliratot is a királyhoz, amiben panaszolják, hogy „az evangélikus rendek az eddig mindig fennállott szokás ellenére (...) a tizedeket és negyedeket el akarják tőlünk venni.”²⁰ Az országgyűlésen ebben a kérdésben döntés nem született, a Bocskai-féle adományozások rendezését is csak az 1613-as országgyűlés oldja meg.

A katolikus sérelmi politikának van egy olyan eleme, amely teljességgel szokatlan. Az 1612-es sérelmi iratot ugyanis nem országgyűlés ideje alatt, hanem attól függetlenül nyújtottak be az uralkodónak. A királyt figyelmeztették arra a kötelességére, hogy az ősi vallást, tudniillik a katolikus, meg kell védelmeznie és az egyházi rend jogait helyre kell állítania. Kimondták előterjesztésükben, hogy a vallásszabadságról hozott törvények ellenkeznek a római egyház érdekeivel, ezért arra kérték a királyt, hogy a következő országgyűlésen ezeket a törvényeket eltörölni, vagy legalább enyhíteni kegyeskedjen²¹. Figyelmeztették a királyt arra a hűségre, amellyel a római egyház az ausztriai ház iránt mindig is viseltetett, majd kérték, hogy

„őseihez méltóan, karolja fel a katholicizmus ügyét s mint legkatholikusabb fejedelem, tartsa fenn és védje a régi fénytől már-már megfosztott katolikus anyaszentegyházat”²².

Az 1612-es sérelmi irat II. Mátyás helyzetét igyekezett kihasználni, hogy a császári cím elérése érdekében akár a protestánsok rovására és a meghozott törvények ellenére is kedvezzen a katolikus oldalnak.

Az 1613-as országgyűlésen azt említették sérelemként a katolikusok, hogy a meglévő törvények ellen már korábban is tiltakoztak, így azok nem érvényesek²³. 1618-ban azt panaszolták fel, hogy joghatóságuk, javaik és kegyúri jogaik korlátozást szenvedtek²⁴. Az 1619-es országgyűlésen, hasonlóan a protestánsokhoz, a katolikusok is benyújtottak egy iratot, amelyben az őket ért méltánytalanságokat gyűjtötték egybe, nevekkkel és településekkel együtt²⁵. Iratukban előadják, hogy a vallás szabad gyakorlata azt kíváná, mindenki a magának megfelelő tanítót fogadhassa.

„A protestáns rendek, midőn a vallásgyakorlat szabadságának jótéteményeit mind templomaik, mind lelkészeikre nézve igénybe veszik, ezektől a katolikusokat megfosztani igyekeznek”²⁶.

Jól látható a katolikus sérelmi iratból, hogy amit az egyik oldalon természetesnek tartottak, azt a másik oldalon a vallásszabadság megsértésének tekintették. A földesúri jog alapján elindított templomfoglalásokat, illetve az egyházi személyek elűzését mindkét fél sérelemnek tekintette, mégsem tettek semmit annak érdekében, hogy az illető földesurakat, főpapokat megbüntessék. A nádor ezen az országgyűlésen mind a katolikus, mind a protestáns felet arra akarta rábírní, hogy a sérelmek tárgyalásától tekintsenek el. Ebbe beleegyeztek, ám mindkét fél óvást nyújtott be az eljárás ellen.

¹⁹ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 39-40.

²⁰ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 43.

²¹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 65.

²² Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 66.

²³ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 71.

²⁴ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 131.

²⁵ Lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 157-160. Részletezését lásd a függelékben 56. szám alatt.

²⁶ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 159-160.

1619 után eltelt 30 esztendő, mire egy újabb országgyűlésen előkerültek a katolikus sérelmek. Ismét párhuzamosan a protestánsokéval, megszületett a katolikusok irata is. Ebben leírták, hogy

„országos törvények ellenére megtüretnek, sőt templomokat paplakokat építhetnek a piccarditák, hussziták és *más hasonló eretnekek* (kiemelés tőlem).²⁷

Azt kérik, hogy ezeket az országból zárják ki. Az irat megemlíti 28 települést, ahol a méltánytalanságok megtörténtek. Ezek után a katolikus és a protestáns oldal között iratváltásra került sor, amikben válaszoltak a másik fél érveire, panaszaira²⁸. A benyújtott iratokból kitűnik, hogy mindkét fél sérelemnek tekintett olyan eseményeket, amiket egyébként maga elkövetett. Nem lehet sem a katolikusok, sem a protestánsok eljárását következetesnek nevezni.

Az 1659-es országgyűlésen kerül ismét benyújtásra katolikus sérelmi irat. Azt hangoztatták, hogy sokkal inkább elnyomatásban van részük, mint a protestánsoknak. Elmondják, hogy a bécsi béke csak a katolikus vallás sérelme nélkül engedte meg a vallásszabadságot, ám a protestánsok szabadsága veszélyessé vált a római egyházra nézve. A vármegyékre lebontott sérelmek között 26 települést említenek meg. További 8 település esetében a kisebb jövedelmek elvételére, a gyalázkodó beszédre, vagy a hivatalokból való kizárásra panaszkodtak. Az 1659-es katolikus sérelmi iratra valószínűleg a király soha nem válaszolt²⁹. A sérelmi irat összeállítása és benyújtása csak jogalapot akart biztosítani az uralkodó számára, hogy egyik oldal sérelmeit se orvosolja. Ezzel pedig katolikus oldalról elérték, hogy szabadon alkalmazhatták a méltánytalanság, a törvénytelenység és erőszak módszereit. Összefoglalásként elmondható, hogy a katolikus restauráció szemszögéből nézve hasznos és eredményes módszer volt a protestánsok sérelmi politikája ellen való küzdelem.

IV. 11. Hitviták a katolikusok és protestánsok között

A katolikus restauráció módszerei között kiemelkedő szerepe volt a hitvitázó irodalomnak. Ezekben a művekben egyrészt vissza lehetett utasítani a vádakát, másrészt pedig körvonalazni lehetett a saját hittételeket. Ebben az időszakban a római egyház számára volt fontos mindez, hiszen állásaikat vissza akarták szerezni a protestánsoktól. A protestánsok a XVII. században a viták terén inkább védekeztek. Jól látható az irodalmi harcok menetében, hogy az írásbeli párbaj szinte kivétel nélkül mindig katolikus oldalról indult el, és a legtöbb esetben ugyanott is ért véget.

Jellemzője a vitáknak, hogy sok új érvet már nem hoznak elő. Nem véletlenül írja Zoványi Jenő:

„tudományos értéke egyébiránt vajmi kevés az egész hitvitázó irodalomnak felekezeti különbség nélkül. Mindenik résztvevő a saját egyháza hittételeit s azoknak már közhelykként ismert bizonyítékait ismételte lankadatlanul.”³¹

Jellemzője a hitvitáknak a mocskolódás, a gorombaság, egymás hittételeinek szándékos elferdítése is. Ezeket az eszközöket pedig annak érdekében használták, hogy minél nagyobb figyelmet kapjanak, illetve hogy az okfejtés minél meggyőzőbbnek hasson. Két rövid idézet álljon itt, ennek igazolására. Az egyik Bejthe Imre németújvári prédikátor és esperes levele, amit Batthyány Ferenchez írt 1622-ben.

²⁷ A sérelmi iratot lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 36.

²⁸ Az 1649-es országgyűlés protestáns-katolikus iratváltásához lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 36-62. Részletezését lásd a függelékben 57. szám alatt.

²⁹ A katolikus sérelmi iratot lásd Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések III. kötet. i. m. 167-185. Részletezését lásd a függelékben 58. szám alatt.

¹ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 245.

Ebben a katolikus vallásgyakorlatról és a papokról a következőképpen nyilatkozik:

„Az kertesi idolomániát² Nagyságod el nem bontá ennyi időtől fogva. Celen³ kívül nem tudok iszonyúbb utálatoskodást mint abban cselekesznek az templomban, ott áldozzák magokat, gyermekeiket az füstölő viasz gyertyáknál és az hitető misék szeszénél az Akkaron ördögöknek és az Boldog Anya bálványának. Az Sároslakiak közikben szállították az faluban égi Missifex⁴ papot és azok tartják immár nagy időtől fogva. Az búcsúkor nem kellene meg is nyitni az szent egyházat, korcsomálnak, részegeskednek benne. Nagyságod az Isten tisztességét és az eklézsiát kúrálja mint Pius Magistratus⁵.”⁶

Hasonlóan botrányos hangvételű Pázmány Péter mondata, amiben Luther fogantatását írja le a „Tíz bizonyság” című írásában az 1605-ös esztendőben:

„Luther Mártonról azt olvasom: hogy az ő anyja egy fürdőházba szolgáló leány vala, ki az ördögtől megny...atván, Luthert nem természet folyása szerint férfiútól, hanem az ördög mesterségéből szüle”⁷.

Ezen bevezető gondolatok után álljon itt a Dunántúlt és Felső-Dunamelléket érintő hitviták sora időrendben.

1609-ben Pázmány Péter egy rövid írást ad ki „Egy keresztyén prédikátortól... Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél”⁸ című munkáját. Alvinczi Péter erre a műre válaszol még ugyanebben az évben, ám csak az első két levélre reagál, a többi későbbre halasztja, ezeknek megírásáról nincsen tudomásunk⁹. Ugyanebben az esztendőben jelenik meg Pázmány Péternek egy másik műve, amely óriási vihart kavart: „Az nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene”. A műről és annak céljáról Angyal Dávid így nyilatkozik:

„Képtelen vádakot dobott a protestánsok szemébe, olyanokat, a melyeket maga sem hitt el... (...) De célját elérte vele. Magára akarta vonni a figyelmet.”¹⁰

Az 1609-es országgyűlésen foglalkoznak a kérdéssel és azt kérik, hogy büntessék meg az orcátlan jezsuitát. Ezen a fórumon nem sikerül semmilyen lépést tenni Pázmány Péter ellen, de irodalmi téren sem válaszoltak a műre a protestánsok. Az írásnak még Rómában is visszhangja lett, figyelmeztetik a szerzetest, hogy ne izgassa fel a protestánsokat, mert akkor a jezsuitákat üldözni fogják. Ezen kívül pedig azt is kérik, hogy a

„hit dolgairól lelki módon vitázzon, s a jövőben ne adjon ki könyvet rendi cenzúra nélkül”¹¹.

Ebből a katolikus reakcióból is jól látszik a könyv botrányossága, hiszen nem csupán a protestánsokban, hanem még a római egyházban is megütközést keltett az engedély nélkül megjelentetett mű¹².

A következő irodalmi pengeváltás az 1610-es zsolnai zsinat kapcsán történt. Forgách Ferenc esztergomi érsek tiltakozott a határozatok ellen, különösen a szuperintendensek megválasztására és a lelkészek szentelésére vonatkozó részeket illetően. Ezt követően Láni Illés megírta a zsinat apológiáját, amire Pázmány „Peniculus...”¹³ címen írt egy művet. Erre

² Bálványozást.

³ Cel = Celldömölk.

⁴ Misés-sőpredék.

⁵ Kegyes Elöljáró.

⁶ Keserű i. m. 250. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 706.

⁸ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 247.

⁹ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 247.

¹⁰ Angyal i. m. 556.

¹¹ Lukács László: Jezsuita maradt-e i. m. 199.

¹² Vesd össze Pázmány Péter: Calvinus János Hiszek-egy-Istene. in. Pázmány Péter Összes Munkái II. Nyomatott a Magyar Királyi Tudomány Egyetemi Nyomdában, Budapest, 1895. 700-776. A mű ismertetését lásd a függelékben 59. szám alatt.

¹³ „Ecsét...”. Nem mellesleg a „peniculus” a „penis” szó kicsinyítőképzős változata. Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 248.

Petsch Péter válaszolt „Malleus peniculi...”¹⁴ címen, melyre Pázmány „Logi, alogi...”¹⁵ című művét írta meg, amivel a vita végetért.

Nagyon jól példázza a XVII. század katolikus-protestáns hitvita-menetét az, amit Pázmány Péter fő munkája, az „Isteni igazságra vezérlő kalauz”¹⁶ váltott ki 1613-as első megjelenése után. Ez az a mű, ami a legnagyobb hatást gyakorolja a római egyházban, hiszen az egyházlátogató jegyzőkönyvek tanúsága szerint a parókiák jelentős részén megtalálható a misekönyv és breviárium mellett harmadik leggyakoribb olvasmányként. Maga a szerző művének előljáró levelében így fogalmazza meg célját.

„Mert noha némelyekben foganatos tanításunk; de sokan az eltévelyedtek és töretlen utakra szakadtak közül haraggal fenik és agyarkodva köszörülik fogokat ellenünk. (...) Ezek így lévén, ha csak embereknek akarnánk kedveskedni és evilági nyugodalmat üzni, szaporább volna kezünket egybekulcsolván hallgatni és Istenünkhöz fohászkodni, hogyssem igazsághirdetéssel gyűlölséget szerezni. De mivel nekünk a Krisztus juhái oltalmára rendelt személyeknek nem bőrünkben, hanem lelkünkben jár, hogy az igazság mellett kitámadjunk, az isteni tudományért bajt álljunk, a báránybőrrel bélelt farkasok ellen mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal vitézkedjünk: én is, egyházi hivatalomnak hívségéhez illendő kötelességemet szemem előtt viselvén, noha sem elmémben, sem csekély és fogyatkozott tudományomban nem bizakodom, de az igazságnak győzhetetlen oszlopához és a jó igynek mozdíthatatlan erősségéhez támaszkodván, az igazság oltalmáért kiszállok: hogy az ellenünk támasztott sok hamis fondorlásokat és káromló nyelveskedéseket, amennyire Isten tudnom adja, megfojtsam, és a régi igazságtól elszakadott találmányok alkalmatlanságait szem és világ eleibe terjesszem.”¹⁷

A hatalmas és alapos műre hasonló méretű, vagy legalább hasonló alaposságú mű nem érkezett. A dunántúli evangélikusok igyekeztek válaszolni Pázmány írására, ám ezt meglehetősen ügyetlenül teszik. Amikor 1614-ben megjelent egy tübingeni tanár művének magyar fordítása, akkor ennek előszavában írják le észrevételeiket Pázmány Péter Kalauzával kapcsolatban. Az írás szerzői Klaszekovics István püspök mellett Téthéni Dániel, Zvonarics Mihály, Temper Balázs és Pithyraeus Gergely esperesek, az előszó címe pedig „Protestatio az nemes magyar nemzetséghez”¹⁸. Először arról panaszkodnak, hogy a Kalauz célja az evangélikus tanoknak a lejáratása.

„Nekünk torkoskodtanak az Jesuiták, kik az mi nemes nemzetünk között eldült Pápa székit (minthogy arra esküvéssel kötötték magokat az Római bagolynak, az Pápának) ám minden tehetségekkel támogatni és ujonnan azt fölállatni s az Christus édes Evangelioma helyett az Pápa бүdös borát reánk osztani akaratumk ellen is akarják... Így sokakkal egyetemben nem régen amaz káromlással nyelvét fölfegyverkeztető Góliát (ki minden nap az Israel Istenének szent serege káromlására és gyalázására hasa töltéseieért torkát tátja) az ő pokolra vivő Kalauz könyvében cselekedett.”¹⁹

Megindokolják az előszóban, hogy miért nem válaszolnak hosszabban:

„Volnának nálunk az Isten igéje élő patakibul szedett lelki parittyába illendő kövek is, kiket az kiseded Dávidok készek volnának az Góliát homloka meghasogatására kihajigálni, de bizonyos okok és alkalmatlanságok halasztják; hoz az Ur Isten időt, mikor haszonnal vitethetnek mind ezek véghez.”²⁰

¹⁴ „Az ecsetnek pörölye...”. Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 248.

¹⁵ „Értelem, értetlenség...”. Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 248.

¹⁶ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 249.

¹⁷ Pázmány Péter: Igazságra vezérlő kalauz. Maccenas, Budapest, 1993. 51-52.

¹⁸ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 702.

¹⁹ U. o.

²⁰ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 703.

A tübingeni tanár művének magyar szövege elé még egy előzetes, a Kalauzra reagáló írás került Sármelléki Nagy Benedek, a községi rektor tollából Praefatio²¹ címen. A Praefatio erőteljesen támadó hangvételű, még az előzőnél is élesebb kirohanásokat tartalmazó írás:

„Mivelhogy nem kevés ideje immár, hogy Pázmány Péter rendjének hámjából kihágván, hallatlan hamis káromló gyalázzal sok ízben terheli az mi igaz vallásunkat, jámbor keresztyén Doctorinkat és a mi édes hazánkban megöröködött tökéletes lelki pásztorinkat: kénytelen vagyok vele, hogy az ő megszaladt elméjét, mint valami megbomlott órát, hamis hírköltéstül s bábaregéktül megvásott s poklos káromlásnak tajtékjával megáztatott ajakit egy kevéssé itt megcáfoljam és az ő reánk köszörült cselvetésinek álmából szoros rövid tapogatással fölrázzam, ez ü kayter szitkainak maszlagos részszegségébül emberséges beszédeknek és igazmondásnak józanságára intésemmel hozzam”²².

Pázmány Péter is tollat ragadott, hogy mindezekre válaszoljon és még ugyanebben az évben egy álnéven megírt műben, „Csepregi Mesterség”²³ címen reagált. A dunántúli evangélikusok 1615-ben Zvonarics Mihály és Nagy Benedek tollából származó „Pázmány Péter Pironásági”²⁴ című munkával feleltek. 1616-ban már nevét is vállalva írt egy művet a Kalauz szerzője: „Csepregi Szégyenvallás, azaz rövid felelet, melyben az csepregi hivatásoknak községi toldalékot verőfényre hozza Pázmány Péter.”²⁵ Ezen válasz mellett, ugyanebben az évben Balásfy Tamás boszniai püspök tollából származó mű a „Csepregi Iskola”²⁶ jelenik meg, amelyben mind Zvonarics Mihály, mind pedig Nagy Benedek ellen durván fogalmazva ír.

„A csepregi szitkos nyállal csepegő szájú és csak szárnya kiszaggatott szarka módon csergő, Luther predikátorának, feje falba verésétől, ösztön ellen való, maga lába sértő rugdozásától, a római fényes egy igaz hitnek napján hiábavaló pökdöcséléstől, (...) igaz hitre való megtérést (...) kíván Balásfy Tamás. (...) Deáktalan Domine s korcsos és koszos magyar... (...) Ó tenyeres, talpas, önféjű, kövér Domine, nem látod-e, hogy ez is egyik árnyéka vallásod állapotjának, aki azt is gyakorta kigyó módra mind a bőrét újítja s mind nótáját változtatja; nyilvánvaló példája pedig mind tudatlanságnak, mind hazudságnak.”²⁷

Pázmány Péter és Balásfy Tamás műveire protestánsokról válasz nem érkezett.

Míndeközben tervezték a protestánsok, hogy a Kalauzhoz hasonló terjedelmű műben cáfolják meg annak mondanivalóját. Erre magyar lelkész, teológus nem vállalkozott, Zoványi Jenő szerint azért nem, mert a magyar lelkészek nagy többsége „annyira meg volt terhelve a mindennapi teendőkkel”²⁸, hogy ilyen munka megírására már nem maradt ereje. A terv a válasz elkészítésére a következő volt: a Kalauzt lefordítják latinra, majd elküldik egy neves, külföldi teológusnak, aki választ ír Pázmány Péter művére latinul; ezt a könyvet azután magyarul adják közre, hogy egyértelműen és terjedelmesen megcáfolják az érsek vádjait. Ez a folyamat azonban hosszú időt vett igénybe. Thurzó György elrendelte a Kalauz latinra fordítását, de az csak 1620-ra készült el. Hasonlóan hosszú időt vett igénybe a válasz megírása, hat évvel később, 1626-ban jelenik meg Balduin neve alatt „Phosphorus veri catholicismi”²⁹ címen. Ennek lefordítását megkezdték ugyan, de anyanyelvünkön nem jelent meg soha. Pázmány Péter nem várta meg, hogy a magyar fordítás kezébe kerüljön, már 1627-ben válaszolt magyarul: „A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője”³⁰ címmel.

²¹ „Előszó”.

²² Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 704.

²³ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 705.

²⁴ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 707.

²⁵ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 715.

²⁶ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 716.

²⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 716-717.

²⁸ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 249.

²⁹ „Az igaz katolicizmusnak hajnalcsillaga”. Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 250.

³⁰ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 250.

Pázmány Péternek erre az írására felelet már nem érkezik. A felsorolt vitákból is kiderül, hogy a protestánsok nem voltak képesek lépést tartani Pázmány Péterrel és a katolikus hitvitázókkal.

Fontosabb vita az 1619-es „Magyarország panasza” című mű körül robbant ki. Ebben a szerző, Alvinczi Péter minden romlásért, pusztulásért a papokat okolja:

„És bizonyára, ha az igazságnak világosságára szemünket meg akarjuk nyitni, kénytelen meg kell vallanunk, hogy valamennyi nyavalyáit, kárait, zűrzavarait, zenebonáit és nyomorúságát mind kezdetitől fogva Magyarországnak ez ideig láttuk, avagy mostan is kényszerítettünk látni, azt mindenestől fogva a Sátán után köszönhetjük egyedül csak a magyarországi nyírt papi rendnek, mert a hazug lélek Sátán ennek szájában munkálkodik, mindenekre igyekezik, szólja, javolja, valami önéki tetszik.”³¹

Panaszképpen hozza elő azt is, hogy mind a bécsi békekötést, mind pedig az 1608-as év törvényeit megsértették az elmúlt évtizedben:

„Kívánjuk, kívánjuk szívünk szerint, minden értelmes és igazságszerető emberek, hogy szemüket ide fordítsák, tudniillik, hogy mennyi módon és mennyi formán sértettek, szegettettek és mocskoltattanak meg nemcsak a bécsi békének szerzésében nehezen és munkáson erősített artikulusok, hanem még a pozsonyi artikulusok is mind Őfelségének, a megholt császár Urunknak koronázatja előtt és utána valók”³².

Végül azt is elmondja a szerző, hogy nem elég, hogy a vallási törvényeket megrontották, hanem még a haza szabadságát is el akarják venni, hogy Magyarország felett megvalósulhasson a papok uralma:

„Nincsen a mesterségre, vitészségre, eszességre, jóságos cselekedetekre tekintet, hanem csak a pápista vallásra, kik mind csak arra vakarkodnak, hogy édes hazánknak igaz hasznát és polgárit megnyomván, mindeneket az ő uruknak (pápának) birodalma alá vessenek és e Magyarországból valami tartományt csináljanak, mely, mint egy parasztság, a kevély nyírt papoktól függjön.”³³

Alvinczi Péter azt is megfogalmazza, hogy a protestánsok mit szeretnének:

„A protestánsok egyedül igazságot és egyenjogúságot követelnek. Kívánják, hogy a protestáns vallást mindenki s mindenhol szabadon gyakorolhassa; a hivatalok betöltésénél ne legyen tekintet a vallásra; a klerus a közügyekre való befolyásától fosztassék meg.”³⁴

Erre a műre Pázmány Péter „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio”³⁵ címmel, Balásfi Tamás pedig „Apologia pro Clero”³⁶ címmel válaszolt. Alvinczi Péter röviden válaszol, ám a későbbi katolikus vitairatok ismét protestáns válasz nélkül maradnak³⁷.

Pázmány Péternek még egy 1631-ben megjelent művét ismertetem, ugyanis a benne foglaltak jó érvrendszerül szolgáltak mindazoknak, akik valamilyen oknál fogva a protestáns egyházakat elhagyni, a római egyházba pedig belépni szerettek volna. Ezt a művet az érsek Batthyány Ádám megtérése után írta, azzal a céllal, hogy más főrangúak is kövessék példáját. A könyv címe önmagáért beszél: Bizonyos okok, mellyek erejétül viseltetvén sok fő ember, mind ennek előtte, mind e napokban-is az új-vallások töréből ki-feslett és az római ecclesiának kebelébe szállott. Az előszóban Batthyány Ádám édesanyját, Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Évát szólítja meg a szerző. Az érsek összesen nyolc okot sorol fel, amely a

³¹ Magyarország panasza. in. Szerk. Incze Gábor: A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén (református és evangélikus) egyházi írói II. Alvinczi Péter. Bethlen nyomda Rt. Budapest, 1935. 42.

³² Magyarország panasza. i. m. 46.

³³ Magyarország panasza. i. m. 52.

³⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 174.

³⁵ „A magyarok mozgalma hamis eredetének rövid cáfolata”. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 175.

³⁶ „A papság védelmében”. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések II. kötet. i. m. 175.

³⁷ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 253.

vallásváltásnak indoka³⁸. A nyolc ok felsorolása után arra biztatja az olvasót, hogy azt a vallást és egyházat válassza, amelyben biztos az üdvösség:

„Isten a' ki bir az emberek szivével, világosítsa elméd sötétségét, lágyítsa keménységét, hogy a' hoz a' Valláshoz ragaszkodgyál étedben, a' mellyet halálod óraján akarnád, hogy tartottad volna, és a' melynek igaz okát adhatod, mikor a' Christus Itélő széki-előtt fogsz állani. Amen.”³⁹

Ennek a műnek előképeit több helyen is láthatjuk. 1629-ben, tehát a mű megjelenése előtt 2 évvel ezt írja Pázmány Péter Bethlen Gábornak:

„És akár hova mit mondjunk, de ha Luther és Calvinus előtt üdvözült valaki a pápista hitben, mi is üdvezülhetünk abban. Mert fonákul esnék, ha isten valakit azért a hitért elkárhoztatna, melyben egyebek üdvezültek. Annakfelette az is bizonyos, hogy ha valaki üdvezült a pápista hitben, senki a Luther és Calvinista hitben nem üdvozül, mert azt mondja szent Pál, hogy miképen egy az isten, a ki üdvozít, egy a keresztség, mely által újra születünk, úgy a hit is csak egy, melyben üdvozülünk.”⁴⁰

Ugyanazokat a gondolatokat fogalmazza meg tehát itt is az érsek, amit a „Bizonyos okok”-ban is olvashatunk. Ugyanez az érvrendszer jelenik meg Batthyány Ádám 1629-ből származó áttérési iratában is, ami azt jelenti, hogy Pázmány Péternek a nyolc oka már korábban is használt érvrendszere volt. Ez a mű komoly hatást fejtett ki, protestáns cáfolata mégsem készült el.

A későbbi évtizedekben „a polemikus irodalom (...) az elernyedésnek mutatta bizonyos fokát, legalább is ahhoz a hévhez és erőhöz képest, amelyet korábban tanúsított a Pázmány Péter és társai, valamint ellenfeleik működésében.”⁴¹ Ezek a későbbi viták kimenetelükben másként alakultak, mint az edigiek. Pázmány Péter halála után általában a protestánsoké volt az utolsó szó. Ezeknek az irodalmi vitáknak azonban nincsen már megközelítőleg sem olyan súlya, mint a korábbiaknak volt⁴².

Összességében elmondható, hogy az 1609-1637 közötti időszakban, vagyis Pázmány Péter hitvitázó működésének idején, alig akadt olyan protestáns mű, amire valamilyen formában a jezsuita szerzetes, később érsek és bíboros ne válaszolt volna. Ennek köszönhető az is, hogy minden egyes vita folyamatban az övé volt az utolsó szó, ami ilyen esetekben döntő jelentőségű: azt a látszatot keltette ugyanis, hogy az ellenfél az ő írását megcáfolni már nem tudta. Az előttünk álló vitairatokból, azoknak hatásaiból levonható a következtetés: a katolikus restauráció egyik jól működő eszköze volt az irodalmi téren folytatott polémia.

IV. 12. Várban élő gyülekezetek vallásszabadságának megakadályozása

A római egyház megújítási törekvései között kiemelt szerep jutott a végváraknak. Az itt élő gyülekezetek különleges helyzetét az 1608. évi I. törvénycikk biztosítja:

„a vallás szabad gyakorlata (...) Magyarország véghelyein is, a magyar katonáknak vallása és hitgyakorlata; (...) mindenütt szabadságukra hagyassék; és annak szabad használatában és gyakorlatában senki senkitől ne gátoltassék”¹.

Az 1608-ban törvénybe iktatott kiváltság azért kiemelkedő, mert hosszas küzdelem folyt érte, ráadásul ez az egyetlen olyan eleme a végvári katonák életének, amelyet országgyűlési rendelkezés védett².

³⁸ Vesd össze Pázmány Péter: Bizonyos okok i. m. 304-342. A mű ismertetését lásd a függelékben 60. szám alatt.

³⁹ Pázmány Péter: Bizonyos okok i. m. 342.

⁴⁰ Pázmány Péter levele Bethlen Gábor fejedelemnek. 1629. szeptember 14. in. Beke Antal: Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczy Györggyel. Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest, 1882. 11-12.

⁴¹ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 332.

⁴² Ezeknek a hitvitáknak a történetét lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 256-258.

¹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések I. kötet. i. m. 358.

² Lásd Végh Ferenc: Az iszlám és a reformáció árnyékában. i. m. Internetes forrás.

A végvárok közül területünkre esik többek között: Légrád, Kiskomárom, Keszthely, Veszprém, Pápa, Kőszeg, Győr, Komárom, Tata, Érsekújvár és Fülek. Törvény szerint biztosítva volt minden protestáns és katolikus katonának, hogy az adott várban vallását szabadon gyakorolhassa. Ez azonban a legtöbb esetben csupán papíron létező szabadság volt. Éppen ezért tartottam fontosnak a végvári helyek külön tárgyalását. Azokban az esetekben ugyanis, amikor nem engedték a vallás szabad gyakorlását, akkor tudatos törvényszegéssel tették ezt. A katolikus restaurációnak a véghelyeken történő előrehaladása a törvények nyílt és világos értelmével való szembemenetel volt. Az alábbiakban várról-várra haladva mutatom be azt, hogy miként is nézett ki a szabadságjogoknak a megsértése. Az alábbi hét véghelynek a vallásszabadságot megsértő eseteit gyűjtöttem egybe: Győr, Érsekújvár, Komárom, Tata, Veszprém, Pápa, Fülek, valamint Légrádot is megemlítem végezetül, ahol minden jel szerint sértetlenül állt a végvári vitézek hitgyakorlása.

IV. 12. 1. Győr³

Ahogy a Bocskai-féle szabadságharc lezárult, a bécsi béke nyomán Győrben is megkezdtek a nyilvános vallásgyakorlatot a protestánsok. Ez a szabadság nem volt tartós. 1608 márciusában a győri protestáns végvári katonák prédikátort visznek maguknak, akit azonban a várkapitány decemberben erőszakkal kiűzet. Ezt II. Mátyás király tudomásul vette. A lovas és gyalogos katonák hiába kérték a királyt és a nádort, hogy engedjék meg nekik a prédikátor tartását, kérésüknek nem volt eredménye. Illésházy István nádor 1608. december 17-én kelt levelében csak azzal vigasztalta őket, hogy „az ördög mindig ellensége volt az evangéliomnak s ellensége is lesz a világ végéig, de nem fog ártani Krisztusnak”⁴. Reményt keltett a katonákban az 1609-1610-es országgyűlés összehívása, amelyen előterjesztették panaszukat, ám határozatot nem hoztak ügyükben. Sziójgyártó Lukács is érzékelteti egy levelében, hogy a várakozás álláspontján vannak a felek 1610 nyarán:

„Győrben még nem bocsátották a praedicatorot a misések, várják az alföldről palatinusnak visszajövetelét, azután elválnak.”⁵

A nádor visszaérése sem jelentett semmi előrelépést a győri katonák vallásszabadságát illetően, hiszen novemberben egy levélben keresik meg Thurzó Györgyöt, hogy legyen segítségükre:

„Azért nagyságos kegyelmes Urunk, mégis és ismét mégis alázatosan könyörgünk, hogy (...) könyörüljön rajtunk és küldje be közinkbe Nagyságod az Krisztus evangéliomának prédikátorát, hogy hirdettessék ittben közöttünk az Istennek idvözítő igéje. (...) Tudjuk bizonyosan, hogy az pap urak és az pápista urak ő nagyságok akarattjából meg nem engedtetik minden tehetségekkel azon lesznek.”⁶

Kitetszik a megfogalmazásból, hogy nem ez az első levelük, illetve azt is nyilvánvalóan látják, hogy ügyük azért nem halad előre, mert a katolikus papság elég erős ahhoz, hogy a törvény ellenére megakadályozza szabad vallásgyakorlatukat. Az 1613. évi pozsonyi országgyűlésen is megjelenik a győri katonaság vallásszabadságának ügye, akik arról panaszkodnak, hogy prédikátoruk kiűzése óta kénytelenek a Dunán átkelve Pataházán istentiszteletet tartani, ami életük veszélyeztetésével jár. Ebben az évben a református lelkészt kiűzték, aki egy ideje bent tartózkodott a várban, őt látogatták aztán Pataházán a protestáns katonák, ahol telket is vásároltak és egy deszkatemplomot építettek. Ebből az évből származik egy levél, amelyben ismét a nádort keresik meg a katonák:

³ A győri vár helyzetére vonatkozó adatokat vesd össze Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 363-377. valamint Pataky László: Győr i. m. 25-60.

⁴ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 363.

⁵ Sziójgyártó Lukács levele Szenczi Molnár Albertnek, Nagy-Megyerből, 1610. július 7-én. in. Dézsi i. m. 348.

⁶ A győri katonák Thurzó Györgyhöz 1610. november 16. in. Mályusz Elemér i. m. 105. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

„...az Krisztusnak az evangéliuma lenne szabad itt benn Győrött prédikáltatni, mely minékünk sem az előtt, sem penig most nem engedtetett, sőt ugyan ki rekesztettek minket az nömös országnak ily kegyes végezéséből...”⁷

A következő esztendőben sem javul a helyzet semmit. Jól példázza ezt Patai István püspöknek és Kanizsai Pálfi Jánosnak a látogatása, akik 1614 nyarán egy nemesnél szálltak meg, ám a boszniai püspök és győri kanonok, Balásfi Tamás azt üzentte a nemesnek, hogy vendégeit azonnal bocsássa el. Még vendégségben sem tűrtek meg prédikátorokat a váron belül. A lelkész tehát továbbra is Pataházán lakott és oda jártak ki a protestáns hívek az egyház szolgálatának igénybevételére. 1618-ban már innen is kitiltották a prédikátort, ám a várórségnek sikerült ezt az intézkedést megakadályoznia. Mind az 1618-as, mind pedig az 1619-es esztendőben adnak be az országgyűlésen panaszlevelet a győri katonák. Eszerint van olyan, hogy szabad ég alatt tartják istentiszteleteiket a várfalon kívül. A protestánsok nem vihetnek be lelkészt a várba, ezért a gyerekek keresztség nélkül halnak meg, az idősek, betegek pedig vigasztalás és úrvacsora nélkül. Panaszlevelükben megemlítik, hogy a győri káptalan azért bünteti az ott lakókat, mert protestáns lelkész szolgálatával éltek. Ezen az állapoton sem az országgyűlések, sem a nádori közbenjárások sem tudtak változtatni. 1633-ban a pataházi templomot elvették a protestánsoktól és a jezsuitáknak adták. 1637-ben az országgyűlésre menve a következő panaszokat fogalmazzák meg a győri katonák:

„Felségednek a győri végyárban levő katonái nemcsak a városban és a külvárosban nem kaphatnak a római katolikusoktól templomhelyet, hanem még a vallásgyakorlat céljára általuk közös költségen Pataházán vett imaházat is hatóságilag elvették tőlük és ezt most az evangélikus őrseregnek nagy sérelmével a jezsuita páterekre ruházták át. Ezen felül lelkészeiket is a városba való rendes bejárástól és szent kötelességeiknek teljesítésétől eltiltják. Ha pedig valaki az evangélikusok közül elhalálozik, lelkészeiknek csak a legszigorúbb őrizet alatt szabad a városon átmenniük, hogy ilyenkor patrónusaik házaiba be ne térjenek. Nem különben a győri káptalan is minden városi lakosnak, nemesnek és nem nemesnek (az őrség katonáin kívül) 12 arany forint büntetésnek terhe alatt tiltotta meg, hogy keresztelések, esketések és más szent cselekvények alkalmával az evangélikus lelkészek szolgálatát vegyék igénybe.”⁸

1640-ben a káptalan maga elé idézte a városbíró, mert az engedélyük nélkül protestánsokat vett fel a polgárság tagjai közé. 1647-ben így írtak a protestáns rendek a győri állapotokról:

„Majdnem könnyezve kell megemlékeznünk a győri véghelyen levő evangélikusoknak sorsáról, akik drága hazánkért és főként eme véghelynek megmaradásáért éjjel és nappal őrt állva, sem vérüket, sem javaikat nem kimélték és mind eddig még sem volt szabadságuk arra, hogy Győr városának falain belül, vagyis saját otthonukban vallásukat gyakorolhassák és templomot építhessenek, sőt arra sem, hogy az ő hitükön levő lelkész Győr városába bemehessen. És ugyanazon véghelybelieknek, mikor Pataházán épült templomukat még el nem foglalták, viharos időkben nagy veszedelmek közt kellett Isten igéjének hallgatása végett a Dunán átkelni s életüket nemcsak a hajótörés, hanem a gyakori török beütés miatt is kockára tenni. Minthogy pedig a bécsi békekötésben és a később hozott törvényekben a véghelyeken levő magyar katonáknak is szabad vallásgyakorlat engedtetett; ennél fogva a győri ág. hitv. evangélikusoknak is legyen szabad a város falain belül templomokat, paplakokat és iskolákat (a két prot. felekezetre gondoltak) építeni, saját hitükön levő lelkészeket tartani és vallásukat szabadon gyakorolni”⁹.

A linzi békének és az utána hozott törvényeknek köszönhetően Győrbe is beköltözhetett a prédikátor. Az 1647. évi IX. törvénycikk értelmében ugyanis

⁷ A győri protestáns katonák Thurzó Györgyhöz. 1613. április 22. in. Mályusz Elemér i. m. 153. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

⁸ Pataky László: Győr i. m. 43-44.

⁹ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 373-374.

„a győri véghelyen (...) a templomépítés az Újvárosban megengedett, a szabad vallásgyakorlat pedig úgy a véghelynek falain belül, mint azokon kívül; és az evang. vallású lelkész az említett véghely falain belül lakhatik és házában prédikálhat is.”¹⁰

Ezek után a két protestáns egyház házat vásárolt, majd azt kibővítve mind a református, mind az evangélikus lelkész oda költözött, az istentiszteleteket is részben itt tartották. Ezzel egyidőben templomot is építettek, ahol felváltva prédikált a két lelkész. 1648-ban a két protestáns felekezet szétvált, ami után külön parókiát és templomot építettek a reformátusoknak. I. Lipót hatalomra kerülésével ismét nehezebbé vált a prédikátorok helyzete, akadályozták őket a szolgálatok elvégzésében, a betegek látogatásában, ám korszakunkban megmaradt Győrben a lelkész és a protestánsok szabad vallásgyakorlata.

IV. 12. 2. Érsekújvár

A győri eset nem volt egyedülálló ebben az időben. Hasonlóan szenvedtek jogtalanságot és törvényteleniséget más véghelyek katonái is. A törvény nem véletlenül vette külön a végvárak katonaságát, hiszen nagy veszélyek, feszültségek között fontos volt, hogy legalább hitükben és vallásgyakorlatukban békességük legyen. A törvénynek ezt a célkitűzését tette semmissé az a törekvés, hogy szűnjön meg a protestáns végvári vitézek vallásszabadsága. Hasonlóan a győri visszaélésekhez, az érsekújvári „elkövetők” is egyházi személyek. Az Érsekújváron lakó vitézek így írták le panaszukat Thurzó György nádornak:

„Az mi nagy ínségünkben hogy sem fizetessünk meg nincsen, sem ország kapitányunk¹¹ közöttünk nincsen, ezenis teljességgel elkeseredtünk. De immár az ki leg nagyobb, hogy kardinál urunk be jöven jezsuitákval sok papjaival, hitünkben háborgat bennünket, szent egyházunkat erővel hatalommal, sok fenyegetésekkel el akarja tőlünk venni... (...) Könyörgöttünk ő nagyságának, hogy az jövendő ország gyűléséig ne háborgasson az szentegyháznak el vételével és ne hozzon papot, jezsuitát közinkben, mert mi az ország híre nélkül az szent egyházat ki nem engedjük kezünkben, mert nekünk Homonnai urunk¹² adta volt kezünkben, az után szegín idvözölt palatinus urunkis, Illésházy István levelével assecurált¹³ volt bennünket, hogy meg maradjunk az mi szentegyházunkban, senkinek ne engedjük. De kardinál urunk ezzel semmit nem gondol, hanem azzalis fenyeget, hogy az vitézek fizetésétis el veszi és ugyan nem engedi az szent egyházat.”¹⁴

Ebben a várban is az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikk elfogadását és szentesítését követően megkezdődött a protestáns vallásgyakorlat visszaszorítása. Az 1609-es évben a reformáció egyházaihoz tartozó végvári vitézek kénytelenek voltak engedni a hatalomtól nagyobb mértékben támogatott félnek. 1612-ben ismét prédikátort visznek be a katonák maguknak, igaz ezt csak titokban teszik. Még a komáromi várból is járnak ide néhányan, hogy a protestáns istentiszteleteken részt vehessenek. Ennek következménye az lett, hogy a kamara parancsára a bejáró prédikátort elűzték, állandóan a várban lakó katolikus papról gondoskodtak és 1615-ben új katolikus templomot építettek. Ezzel véget ért az itt élő protestáns katonák vallásszabadsága.

IV. 12. 3. Komárom¹⁵

Komárom várában sem volt felhőtlen a protestáns katonák vallásgyakorlatának a helyzete. Már 1612-ben voltak olyan végvári vitézek, akik a protestáns lelkész hallgatásának céljából Komárom várából egészen Érsekújvárig mentek. Feltehetőleg ezek a zavarok csak átmenetiek

¹⁰ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 374.

¹¹ Kollonich Szigfrid.

¹² Homonnai Drugeth Bálint 1605-ben a protestáns templom számára helyet jelölt ki.

¹³ Ért utol.

¹⁴ Az újvári (Érsekújvár) protestánsok Thurzó György nádornak, 1609. augusztus 16. in. Mályusz Elemér i. m. 79-80. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

¹⁵ Komárom várának protestáns vallásgyakorlatához lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 523-525.

voltak, a Bethlen-féle első kitámadásig megmaradt a szabad vallásgyakorlat. 1618-tól plébános is működött a városban, így szerették volna a katolikus vallású katonák hitéletét biztosítani. Amikor Bethlen Gábor az egész királyi Magyarországot a saját fennhatósága alá hódítja, Komáromnál kudarcot vall. Ebből az időből származik egy gúnyvers, amelyben a protestánsok nem éppen kellemes helyzetéről is hírt kapunk:

„Igen serénykedik Komárom városa, | Kiknek megégette szájukat a kása... | Nyakad szakad onnan Kálvinus vallása.”¹⁶

Az 1621-es év hozza el az első komoly megpróbáltatást a várban élők számára. A várparancsnok a protestáns templomot, a parókiát és az iskolát leromboltatta. Igaz ugyan, hogy ekkor még lehetőségük volt fatemplomot építeni a helyére, de ez az időjárás viszontagságainak nem állt ellen, így szerették volna a protestáns katonák kőfallal megerősíteni, erre azonban engedélyt nem kaptak. Az 1620-as évek elejétől kezdve Komárom a katolikus restaurációs törekvések egyik fő színhelyévé vált. Itt töltötte be a várparancsnoki tisztelet Kollonich Ernő¹⁷, az Érsekújvári vár kapcsán említett Kollonich Szigfrid fia. Ernő azonban 1621-ben vallást váltott és katolikussá lett. Ebben az esztendőben helyezik át Győrből Komáromba, tehát a vallásváltása egybeesik pozíció váltásával. Az ő kapitánysága idején érkeztek 1624-ben először a jezsuiták, 1625-ben pedig a ferences szerzetesek a várba, akik megkezdték a protestánsok között a térítés munkáját. 1627-ben a protestánsokat eltiltották a temető használatától, így egy újabb része sérült vallásgyakorlatuk szabadságának. Kollonich Ernő utóda Althan Adolf¹⁸ lett a várparancsnoki tisztségben, aki 1635-ben 70 000 forintos alapítványt tett a jezsuita szerzetesek számára. Fellélegzést az 1647. évi törvénycikk rendelkezése adott, amelynek értelmében lehetőséget kaptak a Komáromban lakó evangélikusok egy templom építésére, valamint megerősítették szabad vallásgyakorlatukban őket. 1648-ban egy deszkatemplomot építettek, majd a következő évben egy kőből készült templom is készült. Ezt azzal az ürüggyel, hogy a helye a várépítést akadályozza, elvették, majd lerombolták. Egy újabb templomot voltak kénytelenek építeni az evangélikusok, ám ezt a jezsuiták vették el. Komárom református templomát 1663-ban, a parókiával és a környező épületekkel együtt lerombolták. A protestáns vallású polgárokat idegen katonák beszállásával gyötörték. 1670-ben a református iskola épületét és a vele egybeépült szomszédos épületeket felújították.¹⁹

IV. 12. 4. Pápa²⁰

Pápán egy darabig sértetlenül zajlott a végvári katonák vallásszabadsága. Jól jelzi ezt az első református presbitérium megalakulása, amelynek tagjai közé a vitézlő rendből is tartoztak. A változás akkor állt be, amikor 1626 márciusában Esterházy Miklós nádor lett Pápa földesura. Ugyanebben a hónapban tűz ütött ki a várban, aminek következtében a templom és a város legnagyobb része a lángok martalékává vált. 7 nappal később költözött el az addigi pápai lelkész, Kanizsai Pálfi János Németújvárra. A pápai gyülekezet templom, földesúri védelem és lelkész nélkül maradt. Ezután Pathai István püspököt hívták meg lelkészüknek. Esterházy Miklós 1628 közepén érkezett a városba azzal a céllal, hogy ott rendet kíván tenni. A püspök-lelkésznek is bonyodalma támadhatott ebből, hiszen az esztendő végén búcsúzás nélkül távozik mind lelkészi, mind pedig püspöki hivatalából. 1630-ban Esterházy Miklós zálogba adja Pápát Csáky László grófnak, aki megkezdi a katolikus restauráció folyamatát. 1631-ben jezsuita papot hozat a várba, 1638-ban pedig a pálosokat telepíti be. 1649-ben már Esterházy Miklós fiára, Esterházy Lászlóra száll vissza Pápa városa. Ebben az évben plébánost hozat a városba és az éppen üresen álló egyik prédikatori házat

¹⁶ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 524.

¹⁷ Az ő fia Kollonich Lipót, a hírhedt protestánsüldöző püspök.

¹⁸ Róla bővebben lásd a IV. 7. fejezetet.

¹⁹ Lásd Miklós Dezső i. m. 107.

²⁰ A pápai gyülekezet életéhez lásd össze Tóth Endre: A pápai református egyház i. m. 72-88.

foglaltatja el számára. Utána fiai, Esterházy László, Pál és Ferenc voltak a város birtokosai. Az első komolyabb csapást 1660-ban kellett elviselnie a város lakosságának. Ekkor ugyanis a gróf német katonákat hozatott a várba, rajtuk kívül saját csapatait is ott szállásolta el. Kocsi Csörgő Bálint 1677-ben így emlékezik vissza erre:

„A gróf (...) lator lovasait a polgárok és nemesek állandó vendéglátására bízta, akik ahogy betették a lábukat, a vendéglátó gazdáktól a gazdasszony éléskamrájának kulcsát és mindennemű javát elvették, s azok jószágát, éjjel és nappal, tivornyázva és italozva eltékozták és elprédálták, s csak akkor hagyták abba, amikor úgy látszott, hogy a gazda és a családanya kötelezi magát előttük arra, hogy pápista hitre tér.”²¹

Aki mégis úgy döntött, hogy megmarad vallásában és templomba megy, annak 12 forint büntetést kellett fizetnie. Megtiltotta a gróf, hogy a rektornak és a prédikátornak fizessenek, hogy a gyerekek iskolába járjanak, hogy a diákokat élelmezzék, hogy harangszóval, énekkel, prédikátorral temessenek, illetve hogy kereszteljenek. Esterházy gróf elfogatta 25 legtekintélyesebb és legöregebb jobbágyát és különféle eszközökkel, börtönnel, veréssel, kínzással, fenyegetéssel kényszerítette őket vallásuk elhagyására. Rajtuk kívül minden rendű, rangú ember ki volt téve a zaklatásnak, kortól, nemtől függetlenül. Tömeges jelenség volt ekkor a katolikussá válás, ám voltak olyanok is, akik elmenekültek: csak a kézműves polgárságból mintegy 600-an hagyták el a várost. Az ő vagyonukat elkobozták és azoknak adták, akik vallást váltottak. Aki pedig sem elmenekülni, sem pedig áttérni nem akart, azoknak először vagyonát vették el, majd ha így sem engedtek, akkor kiűzték a városból. Ekkor írtak egy kérvényt a grófnak a katolikusok, hogyha már a protestánsok úgysem használják a templomot, akkor azt adja át nekik. Egy éjszaka a gróf embereivel rátámadt a templomra és a temetőre és elvette a reformátusoktól. Elvette a malmokat, amik a templom jövedelméül szolgáltak, hasonló sorsra jutott az ispotály is. A parókiát és az iskolát is el akarta venni, ám azt fegyverrel védték meg a protestáns lakosok. Azt a 112 várbeli vitézt, akik fegyvert ragadtak az iskola védelmében, rabságba vetették. Ezek után a gróf a templom falához botokat támasztott és azt üzenté a reformátusoknak, hogy vagyonuk elvétele után ezekkel hagyhatják el a várost. Még ebben az évben ferences szerzeteseket telepítettek le. A református vitézek megtörése céljából nem fizettek nekik zsoldot, sőt még az élelmezésükről is „elfeledkeztek”. A protestáns vitézek keményen ragaszkodtak hitükhöz, ezért 1664-ben a bécsi titkos tanácsos előtt jelentik, hogy Pápán sokan haltak éhen, háromszázan pedig betegen fekszenek. A pápai várórség, illetve a városlakók esete jól példázza, hogy egyes főurak mennyire semmibe vették a megalkotott törvényeket és vakbuzgóságukban olyan eszközöket engedtek meg maguknak, amik sem az emberi, sem az Isteni rendelkezésekkel nem álltak összhangban.

IV. 12. 5. Veszprém, Tata, Fülek, Keszthely, Légrad

Veszprémbe viszonylagos nyugalom uralkodott a vallásgyakorlást illetően a győri, éjsekújvári, komáromi példákhoz képest. Az összeütközést a templom építése adta. 1627 októberében kezdte meg a veszprémi református gyülekezet a második templom építését. Ezt Körtvélyesi István veszprémi kapitány igyekezett megakadályozni.

---

²¹ Miklós Dezső i. m. 95.

A felettes Zichy Pál grófnak azon kérdésére, hogy milyen telken építik a templomot, ezt válaszolták a reformátusok:

„Hogy ezt az udvart, melyet földel alá akarunk venni, és a házat, melyben prédikátorunk ő kegyelme lakik, az Istenben elnyugodott, jó emlékezetű Szabó Miklós hadnagy, halála előtt testamentumban hagyta Istennek tisztességére, hogy lenne hajlékunk, melyben tanítónk lalnék, és holott Istent szolgálánk. Mi azért egyéb oly nagy épületet, a mint ott fent Ő nagysága kegyelmes urunk informáltatott, nem építünk, hanem azt a prédikátor ház udvarát akarjuk fedél alá venni; a falait, melyen a fedél álljon, kőből rakatjuk, mert mind a két felől levő fal erőtelen, hogy az udvar fedelét arra csináltathatnók.”²²

Az engedélyt ekkor nem kapják meg, csak egy követség tudja azt elérni. A feltétel az volt, hogy a templom ne legyen magasabb, mint a többi ház. A feltételnek nem tettek eleget az építés során, mert Körtvélyesi István újabb jelentése nyomán a következő tiltást kapják:

„mivel pedig kegyelmetek ezt a feltételt meg nem tartotta: auditoriumukat tovább építeni ne merészeljék, s annak befejezésétől ezennel eltiltatnak.”²³

Valahogyan mégis sikerült a templomot felépíteni, Kanizsai Pálfi János ugyanis ezt írja: „Gál Imre a veszprémi várban 1629-ben egy szép templomot építtetett”²⁴. Ugyancsak ő írja Pathai Istvánnak a veszprémi gyülekezetről:

„Ami már a veszprémi eklézsiát illeti, csendben és nyugalomban él a viharok után, amelyekkel két éve a dühös ellenség által a templomépítés miatt elborított; most tiszta napfény derült fel és sugárzik felette.”²⁵

Ebben a várban ezen az eseten kívül a szabad vallásgyakorlat megmaradt a korszak végéig. Tatán speciális volt a helyzet, hiszen a környék a török háborúk miatt teljesen lakatlanná vált. Csak a Bethlen-féle első kitámadás után telepítik be Tatát is. 1638-ban arra panaszkodnak a protestáns rendek, hogy Balogh István várkapitány Tatáról a protestáns prédikátort elűzte, a katonákat pedig bebörtönzéssel és más erőszakos módszerekkel kényszerítette arra, hogy a katolikus hitre térjenek. Ilyen erőszakos megoldást csak Pápán találunk, ott is csak a későbbiekben. A tatai várban zajló túlkapások megelőzték a későbbi hasonló eseteket²⁶. Ebben a várban egyébként csak korlátozott mértékben volt lehetőségük a protestáns végvári vitézeknek arra, hogy vallásukat gyakorolják.

A füleki végvár vallásszabadságának helyzetével kapcsolatos zavarokra egy levélrészlet segítségével utalok. A végvár nemesei és zsoldosai így írnak Thurzó Györgynek:

„Az pápista atyafiak közöl való vitézlő rend egyben gyülvén kapitány urunk (Bosnyák Tamás) házához július 7. és ellenünk tüzet forraltanak, ki akaratjából, mi nem tudjuk, de kapitány urunk házához gyülnének és az követségetis ő maga nevével hordoztak... (...) mind az által egymás ingerléséből annyira föl indítattanak volt, hogy készek voltanak volna valami támadást és szakadást tenni...”²⁷

A keszthelyi végvárhoz kapcsolódóan szintén egy adat álljon itt csupán a katolikus restauráció előrehaladására vonatkozóan. Bakács Sándor keszthelyi kapitányt, aki egyúttal a vártartomány legnagyobb hányadának birtokosa volt, Don Simeone Matkovich misszionárius feljegyzése szerint 1622-ben térítették át az evangélikus hitről a katolikusra²⁸. Ezzel itt is kezdetét vette a várban és a városban a római egyház helyreállítása.

Az eddigi esetekből kitűnik, hogy nem nagyon volt olyan véghely, ahol valamilyen formában ne szegték volna meg az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikket. Ebben a

²² Thury Etele: A veszprémi ref. egyház története. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1893. 13.

²³ Thury Etele: A veszprémi ref. egyház i. m. 15-16.

²⁴ Thury Etele: A veszprémi ref. egyház i. m. 17.

²⁵ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 245.

²⁶ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 529.

²⁷ Fülek várának nemesei és zsoldosai Thurzó Györgyhez. Dátum nélkül, 1612. július 9. előtt. in. Mályusz Elemér i. m. 135-136. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem átírásban közlöm.

²⁸ Lásd Molnár Antal: A katolikus egyház i. m. 141.

felsorolásban Zrínyi Miklós személye az üdítő kivétel, aki Légrádon kifejezetten örült annak, hogy protestáns katonái is vannak. Így nyilatkozik róluk:

„Igaz pápista vagyok, (...) de micsoda dühös bolondság vinne engemet arra, hogy az én légrádi evangélikus vitézeimet és ott való praesidiáriusimat²⁹ helyükből kiűzzem. Ha az evangélikusokkal vagyok, azoknak imádsága és sok éneklései között, valamikor harcra megyek, soha nyereség nélkül meg nem térek.”³⁰

Ebben a vallási türelmetlenségtől fűtött korban a légrádi végvár helyzete ékes bizonyítéka annak, hogy nem csupán az egy vallású őrsereg az erős és hatékony.

Összegzésül kimondhatom, hogy a végvárakban zajló katolikus restauráció nem riadt vissza a törvényszegéstől. A római egyház helyreállításának szempontjából azért nagyon fontosak ezek az esetek, mert a törvény kifejezett rendelkezése ellenére is sikerült itt a protestánsok vallásszabadságát megsérteni, sok esetben pedig megszüntetni.

IV. 13. A protestáns tisztségviselők üldözése

A bécsi békét követően, egészen a gyászévtizedig húzódik a katolikus restauráció első szakasza, amelyet felvezető szakasznak nevezek abból a szempontból, hogy az erőszakos elemek nem váltak elsődlegessé, meghatározóvá. Ekkor is vegyültek a római egyház helyreállításának módszerei közé ilyen megoldások, ám ezek is csak az 1660-as évek legelején jelentek meg erőteljesebben. A Dunántúli és Felső-Dunamelléki református egyházkerületek területén, amely 14 vármegyét foglalt magában¹, a megjelölt időszak egyik restaurációs módszere a protestáns tisztségviselők, vagyis püspökök, esperesek, lelkészek, tanítók ellen megindított hadjárat volt.

Már a korszak kezdetétől fogva megjelentek azok az elemek, amikben szinte csak és kizárólag a prédikátor és a rektor szenvedett anyagi, sőt ritka esetekben fizikai károkat. Az 1608 és 1670 közötti időszakban jellemző volt a lelkészek és tanítók elűzése, a földesúri jogra való hivatkozással. Ha a birtokos nem szerette volna a protestáns prédikátort területén látni, akkor kilakoltathatta. Enyhébb esetben megkérte, hogy költözzön ki onnan, aminek a prédikátorok nem mindig tettek eleget, ezért több esetben katonaság kíséretével lakoltatták ki a lelkészeket. Durvább esetben megverték és úgy kényszerítették a parókia elhagyására. Ennek számos lelkész és tanító esett áldozatul. Csak néhány példa kiragadásával érzékeltetném, hogy milyen mértékű lehetett ez a folyamat. Zrínyi György az 1625-1626-os esztendőben 15 településről, Esterházy Miklós az 1638-as esztendőt megelőzően 22 településről távolította el a protestáns lelkészeket². Az előbb felsorolt két birtoktest mellett Batthyány Ádám és Nádasdy Ferenc óriási kiterjedésű területein is folytak a lelkészek elleni támadások. Batthyány Ádám gróf 1634. január 9-én adta ki rendeletét, amelyben felszólította a protestáns lelkészeket arra, hogy 15 napon belül költözzenek ki birtokáról, családjukkal és minden ingóságokkal együtt³. Ne feledjük, hogy ez téli időszak volt, kisgyermekkel, vagy kisgyermekkel együtt nagy megpróbáltatást jelentett az elvándorlás. Az is kérdéses volt ilyenkor, hogy hova menjenek a lelkész- és tanító családok. Egyáltalán nem biztos, hogy üres parókia vagy iskola várta őket egy másik településen, így egzisztenciálisan is érzékenyen érintette a családokat az ilyen jellegű intézkedés. Az én becslésem az, hogy a fenti módszer alkalmazásával legalább 500 prédikátor kiűzése történt meg a fent említett 14 vármegyében a 62 esztendő alatt⁴.

²⁹ Őrálló katonáimat.

³⁰ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 904-905.

¹ Somogy, Zala, Vas, Sopron, Veszprém, Moson, Győr, Komárom, Esztergom, Pozsony, Nyitra, Bars, Hont és Nógrád.

² Az is előfordult természetesen, hogy a gyülekezet az elűzött lelkész helyébe ismét újat hozott, több város és falu példája is mutatja, hogy kénytelenek voltak többször átélni lelkészüket elvesztését.

³ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 198.

⁴ Pontos adatot akkor sem lehet adni, ha az összes rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvet megvizsgáljuk, hiszen vannak olyan időszakok és területek, amelyek jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, így a legközelebbi számadat,

A protestáns tisztségviselők elleni küzdelemnek volt egy másik vonulata is, ez pedig a katolikus egyházba való áttérítés. Hahnekamp György, aki összegyűjti a nevesebb konvertitákat, vagyis vallásváltókat, művében 8 olyan esetet említ, amikor protestáns prédikátor katolikussá lett. Közülük kettő olyan van, amelyeknek a későbbi hatása is komoly. Az egyik a Felső-Dunamelléki evangélikus egyházkerület püspöke, Brunszvik Tóbiás, aki 1630 elején váltott vallást, ezzel vezető nélkül hagyva a kerületet⁵. Egy egyházkerületi gyűlést ebben az esztendőben így nyit meg Hahnekamp idézete szerint:

„Valaki ördögtől vette az ő tudományát, az nem lehet az anyaszentegyház igaz tanítója; de Luther Márton az ő tudományát ördögtől vette, a mint bebizonyítja Luthernek ördöggel való disputatiója; azért nem lehet Luther az anyaszentegyház igaz tanítója”⁶

A másik fontos áttérés Veresmarti Mihály volt komjáti lelkésze, aki a későbbiekben nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy volt szolgatársai is kövessék példáját. Az ő vallásváltása 1610-ben történt. Ezzel kapcsolatban írja egy nagyszombati polgár Szenci Molnár Albertnek:

„Ismerheti Kegyelmed Michael Veresmartit. Ezelőtt Komjatini praedicator volt, igen megtévelyodott a hitnek dolgában. Az praedicator uraim semmit nem tehettek nekie, sem Barsiban, sem Komjátin. Inkább hiszem, hogy az boszszuság vitte arra őtet, az miben vagyon. Azt akarja, hogy mutassák meg az praedicatorok, hogy ők legitime vocati sint ad ministerium⁷? Erre azok megfelelővén, azt kérdi, hogy Lutherus, Zinglius, Calvinus ordinarie, an extraordinarie vocati sint⁸? Erre is inkább hiszem, hogy megfeleltének nemcsak ő kegyelmek, hanem még ő maga is, míg meg nem tántorodott. (...) Még szinte pápistává nem lött, de inkább hiszem, hogy közikbe áll immár, mert sok ideje, hogy itt vagyon Nagy-Szombatban és néha-néha oda is elmegyén hozzájuk.”⁹

Ezen a két eseten kívül további 7 eset fordul elő¹⁰ Hahnekamp művében. A beclés igen nehézkes a katolikussá váló prédikátorok számát illetően, tekintettel arra, hogy az általam áttanulmányozott irodalomban mindössze még két esetet említettek meg¹¹. Nyugodtan állíthatom, hogy ez a jelenség tömeges semmiképpen nem lehetett, beclésem szerint mintegy húszra tehető azoknak a protestáns lelkészeknek a száma, akik katolikussá lettek a 62 esztendő folyamán.

Végül pedig meg kell említeni azokat az eseteket, amikor kifejezetten az adott egyházkerület püspöke ellen indult meg üldöztetés. Itt 3 esetet említek meg, Pathai Istvánét és Kanizsai Pálffy Jánosét, akik a Dunántúli református, és Kis Bertalanét, aki a Dunántúli evangélikus egyházkerület püspöke volt. Kis Bertalan az evangélikus egyházkerület központjában, Sárváron volt lelkész, amely egyúttal a Nádasdy birtok központjával is szolgált. 1643 november 25-én Nádasdy Ferenc katolikussá lett, még ugyanebben az évben, feltehetőleg karácsony előtt a püspök kénytelen volt a várost elhagyni és Répczeszentgyörgyre költözni¹².

Pathai István 1626-ban került Pápára lelkésznek. Itt érte az a támadás, ami miatt kénytelen volt Pápáról és az egyházkerületből is elmenekülni 1628 végén. 1626-ban egy név nélküli vitairat jelent meg, már a címében is beszédes tartalommal:

---

amit adni lehet egy körülbelüli beclés.

⁵ Lásd Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 218.

⁶ Hahnekamp i. m. 43.

⁷ Törvényesen hívtak-e el a szolgálatra?

⁸ Rendes vagy rendkívüli módon hívtak-e el.

⁹ Asztalos András levele Szenci Molnár Alberthez, 1610. február 20-án Nagyszombatról. in. Dézsi i. m. 339.

¹⁰ Ezeket lásd Hahnekamp i. m. 13., 37., 103., 135., 224-225., 252. és 253.

¹¹ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 88-89. és 102. Az utóbbi eset megtörténtét így rögzíti az evangélikus egyház azon a helyen, ahol a lutheránus hitvallási iratokat aláírta ez a lelkész: semmirevaló apostata, aki átment a pápistasághoz (Factus apostata nequam, transiens in papismum).

¹² Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 63-64.

„Ama hétfejű és tíz szarvú fene bestián ülő, bársonnyal s drága-kövekkel felruházott parázna Babilonnak - mely az ő tisztátalan paráznaságának arany poharába töltött részegítő utálatosságával megrészegítette e földnek lakóit, mezítelensége tüköre”¹³.

Ez lehetett az a mű, amelyet a püspöknek tulajdonítva, Esterházy Miklós nádor megkezdte a támadást Pathai István ellen. Maga a püspök 1628 októberében ezt írja Kanizsai Pálfi Jánosnak egy levelében:

„Már palatinusz uram kezéhez juttatták az ártatlan könyvet. (...) Eddig fenyegetőzött reám gyanakodik, mindenféle ürügy alatt vizsgálatot tart. De bízom az Úrban, aki az én oltalmam. (...) ...tudósítsál arról is, vajon lehet-e még nekem reménységem, vagy teljesen el kell-e hallgatnom.”¹⁴

Végül az események olyannyira elfajulhattak, hogy Pathai István 1628 novemberében Páparól minden búcsúzás nélkül eltávozott és Bethlen Gábor oltalma alá Belényesre költözött. Ezt a mozzanatot a dunántúli egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyve így mondja el:

„ezen búbánattal legteljesebb esztendőben november havában öreg Pathai István úr, aki a mi egyházi társaságunknak püspöki terhét 16 éven át dicséretesen hordozta, minket az örvény közepén előljáróként elhagyván nem csupán Pápa városából, amely egyháznak lelkésze volt, hanem a mi egész kerületünkből tudunkon kívül eltávozott. (...) Kétségen kívül igaz, hogy mintegy titokban ragadtatott ki tudunkon kívül, megkérdezésünk nélkül, és búcsútlanul távozott el, de kénytelen volt így tenni a Magyarország nádorától való félelem miatt, aki a 12-edrédben kiadott párbeszédéért felettébb haragudott, és utóbb fenyegetőzött.”¹⁵

Ebből az is kiderül, hogy az eltávozás oka és hirtelensége annak volt tulajdonítható, hogy a püspök életét féltette, vagy talán még ennél is komolyabb veszélyt látott. Pathai István talán attól félt, hogy személyén keresztül az egész egyházkerületre kiterjedhet a veszedelem. Ezért látta jobbnak, ha minden jelzés nélkül távozik, vállalva a hosszú utazás fáradalmait 73 éves korában. Eltávozása súlyos megrázkódtatást jelentett az egyházkerületnek, azon belül is a pápai egyházmegyének és gyülekezetnek. Jól példázza ezt Ceglédi Pálnak egy levele, amelyet a Dunántúli Református Egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyve őrzött meg nekünk:

„Az Pápai Seniorságban fáradozó Lelki tanítóknac az Atya Istentül Christus érdeméből az Szent Léleknec minden jora vezérlő malasztját szive szerént kívánnya. Christusban szerelmes Atyámfiái t. Szolga társaim, kic az Pápai Seniorságban, az Úrtül nektec engedtetet talentom szerént Pasztori vigyázással az Urnak nyáját serényen forogjátoc őrizitök és legeltetitec, tagadhatatlanképpen tudva lehet nálatoc, hogy az el mult 1628 esztendőben, Novembernec eleiben, minemü szomorú változás keserétette meg az Dunán Innend levő keresztyénséget, signanter pedig és kiváltképpen azt az Seniorságot, kibentiteket én velem az Úrnac Atyai intézése, és jó kedve helheztetet az számadó munkára. Mert Pathai Istvánnac túlünk való véletlen távozása, nem csak superattendens nélkül hagyta, sőt az mi nekünk fájdalmasabban esék. Senior nekülis nagy árvaságban maraszta elannyira, hogy még az ellenségis károgó vigyorgással sarcastice bennünket meggunyolna. De áldot legyen az Urnac neve, hogy job kezét oltalmunkra fejünk fölött viselte, irgalmas tenyerével könyvező orcánkat meg törülte, jóvöltát velünk közlötte, gyülekezetünket takargattya, és az megyéknek ártalmas igyekezetit megelőzte, s az ő Gerliczjét az álnok töröktül ugyan meg mentette. Minket illet azért itt az hálaadás, és az cselédséges engedelem, hogy Senior Uraiméknac eggyező akarattyokból kibocsáttatott curzussát érdemlett tisztelettel vegyék, magunkat és auditorink közül az kic kívántatnak, fogyatkozás nélkül hozzá készítsök: az synatra reá gyűllyünk, és ott egy szívvel szeretettel ha mi fogyatkozás, hasadás vagy repedezés esett volna az Úr Aklának külső falain, Szentegyházi szolgálatunknak szorgalmatosságával helyére orvosollyuc, az erőtlenecket erősítgessük, az eltévelyetteket haza keressük, az dőlő félben levőket szánakozó

¹³ Márkus Mihály: „Akik Júdeában vannak, meneküljenek a hegyekbe, (Mt. 24,16). In memoriam Pathai István (1555-1631/1637). in Így felelj fiaidnak. Válogatott írások V. 1998-2007. PRTA, 2008. 112.

¹⁴ Márkus Mihály: In memoriam Pathai István i. m. 112.

¹⁵ Márkus Mihály: In memoriam Pathai István i. m. 111-112.

vállainkal támogassuc, és így számadásunknak terhes voltát könnyebítvén mindenekben az Jézus Christusnak dicsőségét keressük. Ámen.”¹⁶

Kanizsai Pálfi János, aki Pathai István után viselte a püspöki tisztséget, szintén kénytelen volt üldöztetést szenvedni. Batthyány Ádám 1633 áprilisában elvette a templomot a németújvári reformátusoktól, ám a püspök továbbra is a városban tartózkodott és a környékben prédikált. Egy ilyen prédikáció miatt feljelentik, amiben állítólag hamis prófétáknak nevezte a katolikus papokat, mire a gróf a püspököt 1633 novemberében kiltiltotta a városból és birtokáról:

„János Prédikátort nem akarom tovább Úyvárot szenvedni, sem másut az én jószágomban, mert ha ot találok, rosszul jár, hidgye igazán. Ebben egyeb ne legyen. Mert nem akarom különben.”¹⁷

Tekintettel arra, hogy ez a kiűzetés nem csupán a püspököt érintette, a környék lelkészei egy kérvényt nyújtottak be Batthyány Ádám grófhhoz, hogy hadd maradjon a püspök körükben. A gróf a következő, meglehetősen durva választ adta:

„Ennek előttö sem közlöttem veletek tanácsomat. Azért en az mit egyszer végeztem, azon kívül nem megyek. Czak az el mennyen mingyarast onnet, mert egy varga kurafi nem tanit engemet.”¹⁸

Ezzel még nem ért véget a püspök vizsálya a gróffal. Kanizsai Pálfi János egy alkalommal ügyeit intézendő Németújvárra ment, amit Batthyány Ádám megtudott. Ezzel kapcsolatban Batthyány Ádám ezt írta az egyik tisztviseelőjének 1634. áprilisában:

„Amint értettük János prédikátor ott akadoz, mi dolga legyen a mi jószágunkban, nem tudjuk; kegyelmed mondja meg neki, távol járjon onnet, ha egészség kell neki.”¹⁹

A püspök, amikor meghallotta a gróf fenyegetését, egy levelet ír neki, amiben, azon túl, hogy tudatja otlletének okát, nagyon finoman a szemére veti hálátlanságát is:

„Esék értésemre, hogy Nagyságod megtudván azt, hogy én idejöttem a Nagyságod jószágába, nagy haraggal ellenem felgerjedett és fenyeget is, hogy távol járjak innen, ha egészség kell. Úgy vegye azért Nagyságod kegyelmes uram eszébe, hogy én ide a Nagyságod jószágába nem valami vakmerőségből, nem Nagyságoddal való ujjvonásból, sem nem a Nagyságod bosszúságára (távol legyen az) jöttem ide, mivelhogy énnekem, ki egy erőtelen nyomorult prédikátor vagyok, Nagyságoddal, ilyen nagy úrral való ujjvonásra sem akaratom, sem tehetségem nincsen. Hanem minthogy akkor, mikor Ujvárról a Nagyságod szárnya alul kibújdostam, a nagy sietséggel való indulás és akkorbéli esős időnek alkalmatlansága miatt, portékámat ami volt, velem el nem vihettem, hanem itt együtt is, másutt is hagyni kényszerítettem: mostani jó útnak alkalmatosságával, annak az én portékámnak meglátásáért és innét elvitetéséért jöttem ide Nagyságod jószágába. (...) Nemhogy azért Nagyságodnak kegyelmes uram, engemet erőtelen és nyomorult öreg embert fenyegetni kellene, de sőt inkább a Nagyságod Istenben elnyugodott atyjának jó emlékezetét szem előtt forgatván, azért engemet holtomig Nagyságod kegyes úri patrocíniumja alatt oltalmazni és táplálni méltó volna.”²⁰

Ennek a levélnek a hatása nem maradt el, Batthyány Ádám gróf a püspököt többé nem háborgatja.

Az itt felsorolt konkrét példákból kitűnik, hogy a XVII. századi katolikus restauráció egyik módszere a protestáns tisztségviselők üldözése, zaklatása, megfélemlítése volt. Ez a megoldás

¹⁶ Paulus Cegledinus Pastor Papensis. Litera speciales in Synodum convocatoria ad Ministros in Senioratu Papensi existentes. in. A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (2500 – Esztergom, Pázmány P. u. 2.) Batthyány gyűjtemény. Jelzet: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1. 192.

¹⁷ Pataky László: Őrség i. m. 75.

¹⁸ Pataky László: Őrség i. m. 75.

¹⁹ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 302.

²⁰ Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 302-303.

az egyik leghatékonyabb eljárásnak bizonyult, a lelki vezetőitől megfosztott gyülekezetek ugyanis sok esetben elfogadták a katolikus szerzetesek, plébánosok irányítását. Azoknak a gyülekezeteknek egy része, ahonnan a lelkészt elüldözték, katolikussá lett, lezárva ezzel azon az adott településen a katolikus restauráció folyamatát.

IV. 14. Nyílt erőszak alkalmazása

Voltak olyan esetek a katolikus restauráció folyamatában, amikor erőszak alkalmazására is sor került. A római egyház területének visszaszerzésére ezt a módszert a kezdetektől fogva alkalmazta. A legtöbb esetben mindez a földesúri jog ürügye alatt zajlott, azokat az eseteket korábban tárgyaltam¹. Az 1647. évi törvénycikkek szószerint megtiltották a más vallásúak földesuraktól való zaklatását. Jól érzékelhető, hogy az 1659-es és 1660-as években megnő az erőszakos cselekmények száma. Csak ebben a két évben Nádasdy Ferenc, Erdődy György és Esterházy Pál, valamint embereik által elkövetett esetek száma 18 az alábbi felsorolásban. Wesselényi Ferenc nádor 1662-ben beismeri, hogy az elmúlt országgyűlés óta, vagyis nem egészen 3 év alatt 30-40000 embert vittek át kényszereszközökkel a római egyházba².

Nyílt erőszak alkalmazása alatt a katonaság alkalmazását értem. Jó ürügy volt ezidő tájt a német katonaságnak országunkban való jelenléte. A török elleni harctól való félelemben ugyanis I. Lipót katonákat szállásoltatott el a Királyi Magyarország területén, akiknek ugyan parancsba nem volt adva, de minden eszközzel arra irányították őket, hogy a protestáns lakosságot nyomorgassák. A katonákat segítségül lehetett hívni egyéb esetben is, amikor a makacsul ellenálló evangélikus vagy református lelkészt el kellett távolítani, a templomot elvenni, vagy éppen a híveket „meggyőzni” arról, hogy előnyösebb katolikusnak, mint protestánsnak lenni. Ez a pár esztendő, ami 1659-től 1662-ig tart, mintegy előpróbája a gyászévtized eseményeinek. Ekkor még csak rövid fellángolásként alkalmazzák a katolikus restaurációban az erőszakot a főnemesek, ám 1670 után ez lesz a fő eszköz a protestánsok elnyomására.

A katonaságnak a protestánsokhoz való elszállásolása nem idegen a katolikus restaurációtól. Az 1649. évben jegyzi fel a panaszlevél, hogy Nádasdy Ferenc katonák beszállásolásával gyötri a pinnyei lelkészt és a protestáns jobbágyokat³. Ez ismétlődik meg az előbb említett 3 éves időszakban. A katolikus restauráció a Magyar Királyságon kívül is alkalmazta ezt a módszert, így például Franciaországban, ahol a dragonyosokat „csizmás misszionáriusoknak” nevezték. Itt azt a feladatot kapták, hogy járjanak faluról-falura, ahol hugenottákhoz szállásolták be őket. A szállásadónak gondoskodni kellett a katonákról, akik cserében brutálisan viselkedtek a házigazdákkal. Semmire nem voltak tekintettel, sem a nemre, sem a korra, sem az illető rangjára. Mindent megengedtek nekik, a házban található javakat kipakolhatták és eladhatták, a házban kárt tehettek. Abban a pillanatban eltávoztak, hogyha a szállásadó megtagadva korábbi vallását, a katolikus hitre tért⁴. Hogy érzékeljük, mit is jelentett Franciaországban a katonaság elszállásolása, álljon itt egy dal:

„Egy jó dragonyosnak átoknak kell lennie, | egy jó dragonyosnak igazi ördögnek kell lennie, | hitetlennek, törvénytelennek, rettenthetetlennek, pogánynak, | egy jó dragonyosnak igazi ördögnek kell lennie”.⁵

Ezeket a módszereket nálunk is alkalmazták a katolikus restauráció érdekében. Ilyen esetet jegyez fel Asztalos András nagyszombati polgár már az 1609-es esztendőből:

¹ Lásd a IV. 4. fejezetet.

² Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. i. m. 288.

³ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 142-143.

⁴ Lásd Eberhard Gresch: A hugenották története, hite és hatása. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2008. 46.

⁵ Eberhard Gresch i. m. 54.

„Halála⁶ után velem az érsek⁷ és pispokok és káptalan instigálásából⁸ az városbeli tanács ellenünk támadta és elsőben engemet elékapa, mivelhogy az én másik házamnál adtam volt az scholának és scholamesternek szállást és helt. Ez dologért házamra kültek és több marhámat vitettek el 250 forint érő marhámnál. Ezután két héttel, ugymint 16. napján Octobernek hatalmasul reá kültek predicatorunk házára, 4 tanácsbeli ember és fertalmesterek és drabantok jelen lévén, szekerekre portékáját felrakván, feleségestől, gyermekestől kikülték a városhatárából; azonképpen az scholamesterönket is. Ily nagy véletlen violentiát⁹ cselekedtek rajtunk. Most ország gyűlése vagyon Posomban, mely kezdetett 1. Novem. Immár az ország előtt vagyon dolgunk, de még elé nem vétetett, míg palatinust nem választanak Illiészházi helyett. Az urakat eléggé sollicitáltuk¹⁰ és az vármegyéket; felette ajánlják magokat, hogy a előbeni végezésben (hogy libera sit religio¹¹) semit, egy punctumot sem hadnak hátra, hanem sőt inkább megconfirmálják¹², mindazonáltal jó reménségönk vagyon, hogy ismét behozhatjuk az predicatorot és a scholát is. Vadnak bizonyára sok adversariusink¹³, kik repugnálják¹⁴, de az úr hatalmasb mindazoknál és ellenek álat, mint ennekélőtte.”¹⁵

Az 1609-es eset után nem nagyon bukkan fel az erőszakosság nyoma, hiszen ezekkel az esetekkel szemben mindig a törvény erejével léptek fel. Jó ürügyet adott azonban a protestánsokra mérendő csapásra Bethlen Gábor támadása, amikor a dunántúli főurak jó része csatlakozott hozzá, így Nádasdy Pál is. Esterházy Miklós csapatai, valamint idegen zsoldosok az evangélikus főúrnak 4 városát feldúlják, Csepreget, Lövőt, Pereszteget és Keresztúrt, mégpedig a lehető legnagyobb kegyetlenséggel. Erről egy Batthyány Ferencnek szóló levélrészlet így emlékezik:

„Iszonyú hallani mit cselekesznek az szegény csepregi várassal... az mely szent egyházat meg égették, annak prédikátorát is meg fogták...”¹⁶

Az 1620-as és 1630-as évek viszonylag csendesen zajlanak a nyílt erőszak alkalmazását illetően, csak elszórtan jegyeznek fel ilyen eseteket. Draskovich György győri püspök 1636-ban 300 katonával ment a protestáns nemesek által lakott Szarvkőre, ahol 875 forintnyi adót erőszakolt ki. Maga a püspök írja az esetről:

„Magyarországon három olyan tartomány sem fizet ennyit. Több kétszáz esztendejénél, hogy püspöknek onnét sem dézsmát, sem árendát (a szarvkői német urak) nem adtak és senki más, csak én Isten után vihettem ezt véghez.”¹⁷

Az 1640-es években ismét csak elszórt esetekről kapunk tudósítást, amikor feljegyzik, hogy

„az 1642. évi komáromi megyegyűlésen Puchaim Kristóf az ellen tiltakozik, hogy Zichy István gróf a megyeri és izsapi jobbágyokat erőszakkal kényszeríti a katolikus vallásra.”¹⁸

Az 1650-es évek már komolyabb eseteket hoznak elénk. 1651-ben, majd utána is Csepreg városában és a Nádasdy uradalom más településein történik katolikus részről erőszakoskodás. Az egyik lelkész Musay Gergely püspökhöz írt levelében így festi le a helyzetet:

⁶ T. i. Illésházy István nádor.

⁷ Forgách Ferenc.

⁸ Fellázításából.

⁹ Erőszakot.

¹⁰ Felindítottuk.

¹¹ Szabad legyen a vallás.

¹² Megerősítik.

¹³ Ellenségeink.

¹⁴ Ellenállnak.

¹⁵ Asztalos András levele Szenczi Molnár Alberthez, 1609. november 28-án Nagyszombatból. in. Dézsi i. m. 330-331.

¹⁶ Keszérű i. m. 244. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm. A várások elpusztulásához lásd még Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 81. és 121.

¹⁷ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 32.

¹⁸ Kúr i. m. 107.

„ha mégis Nádasdi Uram az elkezdett üldözésben nem remittált¹⁹, (...) ki akarja az, hogy a Csepregi Városban levő Evangelicusok annyira háborgattanak, úgy hogy már Sárvárott az nyomoruság miatt egy közülök meg is holt. Az Úr ő Nga (Nagysága) akarja-e, az Pateré-e, a vagy az Ispán-é? (...) Az Evangelicusok pedig soha oly caute²⁰ magokat nem viselhetik, hogy valamit reájok ne fogjanak; és ha azok is elunván az sok nyomoruságot, Catholicusokká lesznek akaradjok ellen, ottan mingyárást minden vétkek condonáltatik²¹, melyből evidenter kijön, hogy csak szintén azért nyomorgattanak, hogy hiteket elhagyják és Páristákká legyenek, mely abból is megtetszik, hogy vadnak subordinatus²² Catholicusok, az kik a nyomoruság alá vettetett Evangelicusoknak azt svadeálják²³, legyetek, úgy mondanak, Páristákká és szintén úgy békeségesen lakhatok, mint szintén mi, nem leszen senkitől bántástok, az mint mást akármí praetextus²⁴ alatt többen is lévén megfogattatván, késztetvén, hogy Páristákká legyenek, mihelyt megcselekedték, azonnal minden büntetés nélkül az fogságból elbocsáttattak, az többi, kik Páristaságra nem hajlottanak, Sárvárra küldettek fogságra.”²⁵

A püspök úgy döntött, hogy az ügyben a nádort keresi meg levelével:

„Nem tudatik mi okból és micsoda autoritásból²⁶ indíttatván Csepregi Plebánus Uram az minemű 28 ezer sindelt az Evangelica religión lévő keresztyének magok pénzén hozattak az elmúlt Pünkösöd után való szerdán az ő templomok építésére, mely nekik restituáltatott²⁷ volt az Ország gyűlésének végezése szerint per legitimus Comissarios²⁸, azt az sindelt azon Plebánus Uram, ő Nga házához vitette és sokképpen sanyargatja, tömlöczöteti őket és midőn egyik magát védelmezte volna az megfogattatásakor, igen megvagdalták és az tömlöczben vetették. Az inség immár annyira elhatalmazott rajtok, hogy egyben gyűjteti őket megnevezett Plebánus és csoda mesterséggel arra indítja és hajtja őket, hogy spontanea voluntate²⁹ önnön magok kihányják az predikátort, azok aztán Registromban irattatnak, meggyóntattatnak és erős hitre megesküdtetnek, hogy azt mondják, hogy sem az Úr ő nagysága, sem az Plebánus nem kényszeríti az Predikátor elküldésére. Ha kik erre nem ígérk magokat, azokat csak fogják és vittén viszik Sárvárra az fogságra. Az így nyomorgattatott község nem tud, mit tenni és kihez folyamodni. Sokan közülök lappangnak és csak nem megepednek bújokban. Némelyek az ilyen megrezent állapotjokban nolle velle³⁰ kényszerítetnek az Praedikátornak bucsut adni. A sárváriaknak is és a szárföldieknek nem kicsiny nyomoruságok vagyon, az melyet az Plebanusnak az personalis nem fizetés miatt szenvednek. Ezek így lévén az élő Istenért könyörgők Ngodnak, méltóztassék sua plenipotentiali et Palatinali auctoritate³¹ e féle törvénytelen erőszakot és háborgatást lecsendesíteni és ezeknek indítóit ez iránt inhibeálni³², maradjanak in suis terminis³³ az nemes Orzágnak végezése szerint.”³⁴

Nem lehet tudni, hogy ennek nyomán mi történt a nádor és Nádasdy Ferenc között, ám az biztos, hogy nem hagyott alább a főúr erőszakoskodása. Musay Gergely püspök a következő esztendőben kénytelen ismét tollat ragadni, hogy egy egészen megdöbbentő esetről adjon hírt:

¹⁹ Adott engedelmet.

²⁰ Vigyázva.

²¹ Megbocsáttatik.

²² Alárendelt.

²³ Tanácsolják.

²⁴ Ürügy.

²⁵ Godi Imre levele Musay Gergely püspökhöz 1651. augusztus 5-én. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. IV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1905. 51-52.

²⁶ Akaratból.

²⁷ Visszarendeltetett.

²⁸ Törvényes megbízottak útján.

²⁹ Önkéntes akaratból.

³⁰ Akarva-akaratlanul.

³¹ Teljhatalmú és nádori tekintélyénél fogva.

³² Megakadályozni.

³³ Saját határaikban.

³⁴ Musay Gergely levele Pálffy Pál nádorhoz dátum nélkül, valamikor 1651-ben. in. Stromp MPEA IV. i. m. 53-54.

„Mostan pedig ha hol az Egyházi rendeknek avagy változása, avagy halála esik, ottan mindjárt egyházi tisztünkben praepediáltatunk³⁵, mint Ikervárott az Sárvári Plebánus, az Parochialis zselléretet maga számára foglalván. Az elmúlt Szentháromság Vasárnapján pedig Csepregi Predikátort Isten ez világból kiszólván, mindjárt az Boldog Asszony Templom kulcsát az Polgármester és Czéhmaster által elvetette és Superintendensnek meghagyta, hogy az Parochiába Predikátort se ne hagyjon, se ne rendeljen Gróf Nádasdy Uram Ő Nga híre nélkül. Az mi pedig nagyobb die 4. Junii mensis praesentis³⁶ Csepregi Polgármester, Biró és több katolikusok azon parochiára menvén, az ajtóját hatalmasúl feltörték, az substituáltatott³⁷ Predikátort és az megholt Predikátor özvegy feleségét nevetlen, árva gyermekeivel erővel kivonták, taszigálták és hurczolták elannyira, hogy az Predikátor ugyan elájult az földre lesvén. Ezenkívül is az szegény Evangelicusok azon helységben sok injuriákat³⁸ kényszeritetnek szenvedni és így háborgattván nem tudunk Egyházi tisztünkben eljárni, mivel az Vármeigyékben az előbbeni tett injuriánkról is panaszolkodván semmi satisfactiónk³⁹ nincsen. Ajánlják Tisztviselő Uraimék magokat, de nincsen effectusa⁴⁰. (...) Azon napon fogdoztanak meg az Lutheránusok közül majd nyolcz személyt, kiket kalodáztak, békóztanak, kik közül egy Timárné nevű Özvegy Asszony is volt és kétszer ütötte fel az nyavalya az fogságban, mely annak elütte nem volt rajta. (...) Könyörgünk Ngdnak alázatosan, az Isten kedvére méltóztassék Ngd mind ez difficultásokat remedeálni az Articulusok continentiaja⁴¹ szerint religiójukban őket oltalmazni és az elfoglaltatott Templomokat, Parochiát cum suis pertinentiis⁴² visszaadni s religiójokon levő Predikátort tartani.”⁴³

A közbenjárás hatástalan maradt, Csepregnek többé protestáns prédikátora nem volt.

Az 1650-es évek közepén megjelennek Észak-Magyarország területei is a sérelmek között. Deákiban történik meg az, amit az 1655-ös sérelemjegyzék így őrzött meg:

„Az is megtörtént, hogy midőn egy református vallású asszony elhunyt leányát lelkészével eltemettetni akarta, a plébános annak férjét elzáratta. Ugyanezen plébános csak azért, mivel református szülők gyermekei énekelni jártak, azokat és szülőiket börtönbe vetette. A református vallású ifjakkal úgy szokott elbánni, hogy azokat különféle ürügy alatt magához hivatja, és akkor letartóztatja őket, s mindaddig nem ereszti el, míg a maga vallására nem téríti. A katolikusok közül némelyek gorombán káromolják a reformátusokat, ördög- és kutyahitűeknek mondják őket, ezért hiába mennek panaszra a plébánoshoz, ez nem bünteti a káromlókat, sőt lelkészüket is goromba levelekkel zaklatja.”⁴⁴

Az 1659-es esztendőben megkezdődik az Esterházy uradalmakban is a protestánsok üldözése. Az országgyűlés ideje alatt is nyomorgatta a protestánsokat a gróf provisor a Nagymartonban, Márcfalván, Fehéregyházán és Okkán⁴⁵. A következő esztendőben Esterházy Pál gróf a somfalvi templomot katonasággal elfoglaltatta, a parókiára a fegyveresek betörték, minden ott található értéket elraboltak, és a lelkészt is megölték volna, ha mindeközben el nem menekül⁴⁶. Szenczet is ekkor éri utol a gróf erőszakossága. A reformátusok templomát elvette, leromboltatta, az anyagából pedig lakóházat és istállót építtetett. A nemeseket, ha nem akartak katolikus hitre térni, elűzette, vagyonukat pedig elkoboztatta, a többieket pedig börtönbe vetették és sanyargatták.⁴⁷ Két évvel később a télre elszállásolt német katonaság két

³⁵ Akadályoztatunk.

³⁶ Folyó évi június hó 4. napján.

³⁷ Helyettesnek kinevezett.

³⁸ Törvénytelenéseket.

³⁹ Elégtételünk.

⁴⁰ Foganatja.

⁴¹ Nehézségeket orvosolni a törvénycikkek összefüggése.

⁴² A hozzátartozókkal együtt. T i. javadalmakkal együtt.

⁴³ Musay Gergely püspök levele Pálffy Pál nádorhoz 1652. július 26-án. in. Stromp MPEA IV. i. m. 54-56.

⁴⁴ Czibor József i. m. 38.

⁴⁵ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 30.

⁴⁶ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 33.

⁴⁷ Lásd Miklós Dezső i. m. 105.

főtisztje követelte, hogy Borbolyán nyissák ki előttük a parókiát. Az örök ezt megtagadták, ezért karddal vágtak maguknak utat. Másnap Esterházy Pál gróf jött el a településre és a bírótól meg az esküdtektől a templom kulcsát kérte, de ők azt nem akarták neki odaadni. A gróf szolgálai megverték őket, a kulcsot elvették és átadták az ott lévő papoknak⁴⁸.

Nádasdy Ferenc parancsára is történtek erőszakos megmozdulások a katolikus restauráció érdekében az 1660-as évben. Katonaság vette el a templomot, illetve üzte el a prédikátort az alábbi helyeken: Bő, Saár, Rábasömjén, Nagyölbő, Fertőszentmiklós, Csapod, Újkér, Lozs, Pinnye, Rótfalva, Bónya, valamint Alsó-Szeleste⁴⁹. Ugyanebből az évből jegyezték fel egy érdekes esetet. A zsédenyi lelkész mondta el, hogy amikor Csepreg városán utazott keresztül többedmagával, akkor az ottani plébános és öt társa megtámadta a szekeret, a lelkészt a földre rántották, majd csaknem halálra verték, mindezt azzal az indokkal, hogy a prédikátornak engedély nélkül nem szabadott volna a városba betennie a lábát⁵⁰.

Esterházy Pál és Nádasdy Ferenc mellett egy harmadik dunántúli főúr, Erdődy György is az erőszak alkalmazásába kezdett. Elfoglalta a lelkészlakást Vépen, a lelkészt pedig télen kilakoltatta onnan, minden holmijával együtt az utcára rakta, nem is engedte senkinek, hogy bármit is bevigyenek azokból. A prédikátor kénytelen volt a fagyos időben őrizni mindazt, amije volt, majd pedig máshova vitetni. Ezek után a lakosok minden tulajdonát összeíratta, majd azzal fenyegette meg őket, hogy egyenként négy forintot kapnak kárpótlásként és el kell hagyniuk a birtokot, ha katolikussá nem lesznek. Ez a fenyegetés nem járt sikerrel, ezért a saját embereit szállásoltatta el a vépieknél, akik mindenféle nyomorgatással kínozták a lakosságot. A jobbágyokat a kastélyába rendelte és ott különböző eszközökkel akarta rávenni őket, hogy legyenek katolikussá. Akik ekkor sem engedtek neki, azokat megverette, majd ilyen állapotban börtönbe záratta, onnan pedig addig senkit ki nem engedett, amíg protestáns vallását el nem hagyta. Ennek következtében a vépiek legnagyobb része katolikussá vált⁵¹. Peczölön is Erdődy György gróf szolgálai kegyetlenkedtek, amikor a parókiára fegyveres erővel bementek, a hazatérő lelkészt pedig megverték, majd miután kifosztották, elűzték a településről⁵².

Az 1660-as évek további részeiben nem csillapultak az erőszak hullámai. Felsőőrön a kalocsai érsek parancsára 1663-ban 500 német katona jelent meg, akik a templomot elvették, a lelkészt és a tanítót kifosztották és elűzték, a lakosokat megkínozták, az előljárókat pedig meztelenre vetkőztetve egy üres pincébe víve bebörtönözték⁵³. 1666-ból azt jegyezte fel egy tanító, hogy Petőfalván egy lelkészt megöltek⁵⁴.

Látható, hogy a nyílt erőszakot leginkább olyan főurak alkalmazták, akik semmitől sem féltek, hiszen megfelelő hatalmuk volt ahhoz, hogy a számonkérés elől megmeneküljenek. Ráadásul az uralkodó azt is eltűrte, hogy a protestánsok vallásgyakorlatának megsértéséhez katonaságát felhasználják. A nyílt erőszak, mint katolikus restaurációs módszer hatásos volt, hiszen több tízezer jobbágyot és nemest kényszerítettek ezzel arra, hogy katolikussá legyenek.

IV. 15. Az inkvizíció közbelépése a magyar katolikusok érdekében

Az inkvizíció intézménye az évszázadok során sokat formálódott. Éppen az adott korszak határozta meg feladatát, hogy milyen formában lépett fel az elhajlások ellen. Egy valamit azonban az évszázadok során mindig központi feladatának szántak: megtisztítani és

⁴⁸ Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 52.

⁴⁹ Nádasdy Ferenc 1660-os akciójához lásd Böhöz Pataky László: Őrség i. m. 45-46.; Nagyölböhöz és Alsó-Szelestehez lásd Payr Sándor: Urai-újfalu i. m. 14.; valamint lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. alábbi oldalait: Saár 67-68., Rábasömjén 70., Nagyölbő 71., Fertőszentmiklós 96., Csapod 97-98., Újkér 112., Lozs 133-134., Pinnye 142-143., Rótfalva 153., Bónya 154-155, Alsó-Szeleste 301..

⁵⁰ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 303. valamint Payr Sándor: Urai-újfalu i. m. 15.

⁵¹ Lásd Pataky László: Őrség i. m. 96-99.

⁵² Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 292-293.

⁵³ Lásd Tóth Endre: Pápai Egyházmegye i. m. 32. valamint Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 226.

⁵⁴ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. 52.

megerősíteni a római egyházat, hogy erejét és hatalmát meg tudja őrizni minden újítással szemben. Az inkvizíció működése a magyarországi eseményekre is döntő hatással volt.

„A Szent Hivatal nem gyakorolhatta inkvizíciós jogait az ország területén. Ez azonban nem jelentette azt, hogy általános dekrétumai, spirituális jogosítványai hatáskörén a magyar egyház kívül esett volna, sőt ez utóbbiak révén meghatározó szerepet tudott játszani a hazai katolikus restauráció megindulásában, majd irányításába is bekapcsolódott”¹.

Az inkvizíció magyar vonatkozásai három fő területen körvonalazhatók: 1. az 1608. évi magyar törvények római vizsgálata és ennek következményei; 2. a világiak (házassági) diszpenzációi; 3. az egyháziaknak adott lelki felhatalmazások, felmentések². Ennek megfelelően léptek fel II. Mátyás protestánsbarát politikájával szemben, igyekeztek megváltoztatni az uralkodó magatartását, ami kifejezetten jól sikerült: II. Mátyás attól a pillanattól kezdve, hogy veszélyeztetve érezte uralmát, engedett a római egyház követeléseinek és a katolikus restauráció komoly támogatójává vált.³ A házassági diszpenzációk is hatással voltak a katolikus restaurációra: a katolikus Batthyány Ádám ezért nem vehette el a protestáns Illésházy Katát feleségül, ez az indok szolgált érvként a protestáns Révay Judit, valamint fia Nádasdy Ferenc áttérésénél is, hiszen a reformatori egyházak tagjaként nem házasodhattak volna össze katolikus választottjukkal. Látható tehát, hogy igen komoly fegyverként hatott magyar területeken az inkvizíció tevékenysége.

Az 1606-os Bocskai-féle szabadságharc és az azt követő békekötés, illetve az 1608. évi törvények olyan jogokat biztosítottak a protestáns egyházaknak, amelyek lehetlenné tették a római egyház újbóli megerősödését. Elengedhetetlenül fontos volt tehát, hogy a magyar papság külső segítséget hívjon II. Mátyás „megpuhítására”. Az inkvizíció 1609-es fellépésének köszönhetően valóban sikerült az uralkodó magatartását megváltoztatni, rávenni arra, hogy kulcspozíciókba katolikusokat helyezzen, illetve hogy a király közvetlen fennhatósága alá tartozó óvári és mosoni területeken megindulhatott a római egyház helyreállítása. Érdekes folyamat az, amellyel az inkvizíció közbelépett a magyar egyház érdekében. Forgách Ferenc érsek, valamint a többi magyar főpap levelet írt a bíborosi kollégiumnak, amelyben leírják a magyar egyház siralmas állapotát és kérik a testületet, hogy lépjen fel az uralkodónál érdekükben. A bíborosi kollégiumnak a következőt írták:

„Mivel a katolikus vallás oly nagy hajótörésében és az egyház jogainak kiforgatásában sehol sem találunk biztos menedéket, mint legbiztosabb kikötőbe, a bíborosok szent kollégiumához menekülünk, mivel csak ennek bölcsessége nyújthat orvoslást mindeme bajokra, és csak ennek tekintélye érhet el eredményt a királyi felségnél. Hozzátok, a keresztény világ vezetőihez fordulunk tehát, kérve, hogy mind magának az egyháznak közös ügyében, mind bíborosunk érdekében, aki testületetek tagja, vegyétek fontolóra az eszközöket a katolikus vallás ügyének előmozdítására és védelmezésére ezen a vidéken, s a királyi felséget arra késztesse, hogy az egyházra és annak szolgálóira nagyobb tekintettel legyen. Mindezen dolgok hathatós bizonyítékként elküldjük a pozsonyi országgyűlés cikkelyeit, amelyekből méltóságaitok megláthatják, hogy miféle, a katolikus hittel ellenséges és az egyházi rendnek ártalmas rendelkezések születtek. Nektek, akiknek az Isten annak segítségét rendelte, aki az összes egyházak terheit hordozza, legyen gondotok arra, hogy Őszentségénél értünk közbenjárjatok, s hogy elrendezzétek, miképpen gyógyíthatók be az egyháznak e hatalmas sebei. Minket el ne hagyjatok, inkább támogassatok, a királyt az Apostoli Szentszék tekintélyével az eretnek őrvongás visszaszorítására és a gonosztettek felszámolására ösztönözzétek, és arra intsetek, hogy az egyház békéjét helyreállítsa, s magát Szent István király méltó utódának mutassa.”⁴

¹ Tuszor Péter: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése. Internet cím: http://www.aetas.hu/2000_4/2000-4-08.htm Letöltés dátuma: 2009. 11. 23.

² Lásd Tuszor: Az 1608. évi magyar törvények. i. m. Internetes forrás.

³ Lásd a 2. 2. valamint a 2. 5. 1. fejezeteket.

⁴ Tuszor: Az 1608. évi magyar törvények. i. m. Internetes forrás.

A főpapok levelük súlyát emelendő leírták, hogy a törvényeket tiltakozásuk ellenére alkották meg, amelyek így a magyar közjog szerint érvénytelenek. Mellékelték a törvények nyomtatásban megjelent változatát, hogy még megdöbbenőbb legyen mindaz, amit leírtak. A magyar katolikus főpapok levelének súlyát tovább emelte az a tény, hogy Mátyás 1609 márciusában, a Rómának tett ígéretei ellenére, jogokat biztosított az osztrák protestánsoknak is⁵. Ezek az indokok készítették arra az inkvizíciót, hogy foglalkozzon a magyarok ügyével.

A Szent Hivatal bíborosai a pápa elnökletével ültek össze 1609 áprilisában. Az ülésen foglalkoztak a magyar főpapok levelével, a törvénytövegekkel, valamint a bécsi nuncius jelentéseivel is. A törvényekkel kapcsolatban kijelentették, hogy azok érvénytelenek és az egyháziak nem kötelezhetőek azok megtartására. Ezzel egyházjogi alapot adtak a magyar papságnak arra nézve, hogy a békekötésekben és törvényekben biztosított jogokat nyugodtan rugják föl, a törvénycikkeket pedig szegjék meg.

Komolyabb kérdés volt II. Mátyás kiközösítésének ügye. A nuncius már korábban közölte az uralkodóval, hogy a protestánsoknak tett engedményei miatt automatikusan kiközösítetté vált. Mindaddig szó sem lehet a visszafogadásáról, amíg a törvényeket vissza nem vonja. Erre a nunciusi nyilatkozatra válaszul II. Mátyás egy levelet írt, amelyben igyekezett tisztázni magát a terhelő vádakkal szemben. Bűnbánatot gyakorolt és ígéretet tett arra nézve, hogy a római egyház fényét igyekszik régi fényében visszaállítani. Egyúttal kérte, hogy feloldozás után fogadják vissza az egyház kötelékébe. Ezen előzmények után hozta meg határozatát az inkvizíció, amely a következőket közölte az uralkodóval:

„Olyannyira számosak és súlyosak mindazon dolgok, amelyek minap Magyarországon és Ausztriában Isten Egyházának kárára végbementek mind a katolikus hit ügyeiben, mind pedig azokban, amelyek az Egyház sérthetlenségét illetik, és különösképp Magyarországon a javak tizedeinek, valamint az egyháziak jogainak tekintetében, hogy felségednek feltétlenül erőfeszítéseket kell tennie a megfelelő orvoslás alkalmazására, hogy e gonosztettek megszűnjenek, és az igazságtalan törvények érvényüket veszítsék, miként az egy katolikus király tisztaságához és feddhetetlenségéhez illik, és kiváltképp egy olyan családból született uralkodóéhoz, mely mindig a katolikus vallás állhatatos és elszánt védelmezésével s oltalmazásával dicsekedhetett. Mi, legkedvesebb fiunk, az atyai szeretet érzületétől, amellyel felséged iránt az Úrban viseltetünk, valamint gyarapodásod és boldogulásod legfőbb óhajtásától vezéreltetve s leginkább pedig lelked üdvösségét féltve szívünk igen nagy szorongásával szemléljük a dolgok ilyen alakulását. Ami pedig a feloldozást illeti, majd meglátjuk, mit tegyünk. Addig is atyailag intünk, hogy megfelelő orvoslást nyújtsál, s szorgalmas gondot viseljél arra, hogy a katolikus hitet és az Egyház sérthetlenségét és joghatóságát ért károk megszűnjenek, s mi is méltóképp kérleljük az isteni jószágot, hogy szent kegyelme segítségével támogassa felségedet.”⁶

II. Mátyás feloldozása tehát nem történt meg. Azonban 3 héttel az inkvizíció bizottságának első ülése után, a Szent Hivatal engedélyt adott a bécsi nunciának, hogy az uralkodót feloldozza. A feltétel pedig az volt, hogy Mátyás ismerje el tévedését, írásban és eskü alatt ígérje meg, hogy minél előbb vissza vonja a törvényeket, a későbbiekben pedig hasonló engedményeket nem tesz. Ennek következtében történhetett meg a feloldozás már május végén vagy június elején⁷.

II. Mátyás felmérte az excommunicatio súlyát. Nagyon könnyen megtörténhetett volna az, hogy ennek következtében katolikus pártfogói Rudolf hűségére térnek, így nem csupán addigi eredményeit veszítette volna el, hanem annak esélyét is, hogy valaha elnyerje a császári címet. Ennek megfelelően történnek meg az uralkodó lépései sok esetben a meghozott törvények ellenére, a katolikus restauráció érdekében. Ígéretet tesz az esztergomi érsekséghez tartozó tizedek visszaadására, Thelegdy Jánost címzetes püspökké, majd pedig a magyar királyi tanács tagjává nevezte ki, jöllehet ezt a törvények kifejezetten tiltották. 1609-ben, vagyis a kiközösítés, majd feloldozás évében már jól láthatóak a magyar katolikus egyház

⁵ Lásd Tusor: Az 1608. évi magyar törvények. i. m. Internetes forrás.

⁶ Tusor: Az 1608. évi magyar törvények. i. m. Internetes forrás.

⁷ Lásd Tusor: Az 1608. évi magyar törvények. i. m. Internetes forrás.

eredményei Dunántúlon és Felső-Dunamelléken is. Az egyházi birtokokat visszaadták, az érsek újra rendelkezhetett a tizedek felett, az újabb katolikusokra hátrányos törvények meghozatalát sikerült megakadályozni. A királyi tanácsban a katolikusok jutottak többségbe. Bár ekkor katolikus nádort nem sikerült választani, az országbírói tisztnek, valamint a főkapitányi tisztnek katolikus kézbe juttatásával sikerült ellensúlyozni a protestánsok erejét.

A katolikus restauráció menetére olyan komoly hatással volt II. Mátyás kiközösítése, hogy mindenképpen be kellett mutatni ezt a folyamatot. A római egyház helyreállításának megindulásához ez a módszer bizonyult a leghatásosabbnak. Sikerült ugyanis az addig protestánsbarát hírében álló uralkodót rávenni arra, hogy sokszor csupán hallgatólagos támogatásával biztosítsa a hátteret a katolikus restauráció folyamatához.

IV. 16. A katolikus restauráció a statisztika tükrében

A katolikus restauráció folyamatának érzékeltetéséhez néhány számadatot is összegyűjtöttem, hogy lássuk magunk előtt: honnan indult a római egyház a XVII. század elején és hova érkezett meg az 1670-es évben. A folyamatára akkor lesz követhető, ha a közben lezajlott küzdelmek számadatait is közlöm.

Kiindulásként a protestáns egyházak által számon tartott települések, egyházközségek adatait mutatom be. Payr Sándor a Dunántúli Egyházkerület életéről írt munkájában 530 gyülekezetéről és filiáról tesz említést¹, Musay Gergely pedig 292 anyaegyházközséget számol össze 1661-ben². A Felső-Dunamelléki evangélikus egyházközségek száma, beleértve a magyar, német és szlovák ajkúakat is, összesen mintegy 150 volt³. A XVII. században az anyaegyházközségek száma a két kerületben összesen 450 körül volt. Református oldalról a Dunántúli Egyházkerületre nézve két felsorolás illetve adat áll rendelkezésre. Mocos Gyula az összeírások alapján 223-ban állapítja meg az anyagyülekezetek számát⁴, Thury Etele pedig egy 265-ös számadatot közöl (lásd alább a 3. számú táblázatot)⁵. A Felső-Dunamelléki Református egyházközségekre nézve szintén Thury Etele közöl egy számadatot, ez pedig Perlaki Márton 1650-es és 1655-ös összeírásának köszönhetően ismerhető, összesen 175 anyaegyházat sorol fel⁶. A református anyaegyházközségek száma a két egyházkerületben 440 körül volt. Összességében tehát elmondható, hogy a protestáns anyaegyházközségek száma, természetesen azzal együtt, hogy egy településen akár mindkettő egyház jelen lehetett, mintegy 900 volt.

---

¹ Lásd Payr Sándor: Dunántúli Egyházkerület i. m. V.

² Lásd Musay Gergely püspöknek az 1661. még fennállott és a korábban elvett gyülekezetekről készített regestuma. Nemeskér 1661. április 1. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 147-150.

³ Lásd Ladányi Sándor: Egyháztörténeti Lexikon. i. m. 50., 486., 539.

⁴ Mocos i. m. 175-179. A felsorolást lásd a függelékben 14. szám alatt.

⁵ Thury Etele: Adatok a régi dunántúli reform. egyházkerület történetéhez. V. in Dunántúli Protestáns Lap VIII. évf. 1897. 49. szám 776.

⁶ Lásd Thury Etele: Dunántúli Egyházkerület i. m. 508-513., 527-528. A felsorolást lásd a függelékben 15. szám alatt.

<i>Egyházmegye</i>	Gyülekezetek száma
Sopron és vasvármegyei esperesség	57
Zalavármegyei esperesség	28
Somogyi esperesség	55
Veszprémi esperesség	77
Pápai esperesség	48
Összesen:	265

3. számú táblázat. A Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteinek száma.

A katolikus restauráció folyamata ezekkel a gyülekezetekkel szemben vette fel a küzdelmet. Az 1610-es években meglehetősen rossz pozícióból kezdte meg a római egyház a harcot. Egy 1613 körül készült statisztika szerint Nyitra, Túróc, Liptó, és Árva vármegyékben a katolikus és protestáns parókiák száma 55 illetve 135 volt. A lakosságra nézve is megközelítőleg ugyanez az arány került kimutatásra, vagyis a négy vármegye összlakosságának mintegy 28%-a volt csak katolikus, a többi 72% pedig protestáns⁷. (A statisztikát lásd a 4. számú táblázatban) Ha hihetünk Homonnay György állításának, akkor ez Magyarország egészére nézve kifejezetten jó volt, ő ugyanis 1615-ben azt állította, hogy az országnak csak a tizede katolikus, a többi pedig mind protestáns⁸. Mindent egybevetve becslésem szerint az általam vizsgált 14 vármegye területén az arány az országosnál jobb lehetett, ám nem érte el az Észak-magyarországi 4 vármegyéét. A Dunántúli és Felső-Dunamelléki református egyházkerületek területén az 1610-es években 20% lehetett a katolikus népesség, a fennmaradó 80% pedig protestáns.

Katolikus parókiák száma	55 (29%)	Protestáns parókiák	135 (71%)
Katolikus filiák száma	31 (36%)	Protestáns filiák	55 (64%)
Falvak templom nélkül	81 (21,5%)	Falvak templom nélkül	297 (78,5%)
Papok száma	48 (A parókiák „lefedettsége”: 87,3%)	Prédikátorok száma	136 (A parókiák „lefedettsége”: 100%)
Katolikus lakosság száma	48.673 (27,3%)	Protestáns lakosok száma	129.840 (72,7%)
A 4 vármegye összlakossága: 178.513			

4. számú táblázat. Nyitra, Túróc, Liptó, és Árva vármegyék vallási megoszlása 1613-ban.

További támpontjaink az eredményekre nézve az 1640-es évekből vannak, amikor egyrészt a katolikusok mérték fel saját helyzetüket, másrészt a protestánsok is elősorolták, hogy mely templomokat vették el tőlük az 1608 és 1645 közötti időszakban. Lippay György primás III. Ferdinánd magyar királynak írt egy jelentést a magyarországi katolikus és protestáns templomok számáról. Ennek időpontja 1644 vagy 1645. A jelentés szerint a 15 szabad királyi városban 9 római katolikus és 40 protestáns templom van (az arány 18,4% illetve 81,6%), a 100 kiváltságos városban alig van katolikus templom. A vármegyékre nézve megadott adatok között figyelemre méltó, hogy míg az országos összesítésben a katolikus templomok számaránya 16%, ezzel szemben az általam vizsgált területen már 28%. Ez is jelzi a katolikus restauráció első eredményeit. Az is szembetűnő, hogy ezen országrészen található az a két

⁷ Timon i. m. 107. Ezt a statisztikát lásd még Angyal i. m. 200. valamint Csóka i. m. 242.

⁸ Angyal i. m. 201.

vármegye, Moson és Pozsony, ahol már a katolikus templomok száma a nagyobb, illetve Nyitra, ahol egyenlő, valamint Esztergom és Győr vármegyékben is megközelíti a katolikus templomok aránya a 40%-ot. Ez önmagáért beszél abban a tekintetben, hogy mely területeken történt meg 1608 és 1645 között a legerőteljesebben a római egyház restaurációja⁹. Az adatokat táblázatba rendezve, illetve a százalékos arányokat megadva alább közlöm (lásd 5. számú táblázat). Azt még mindenképpen fontosnak tartom megjegyezni, hogy Lippay György érsek nem pontos, hanem kerekített adatokat közöl. Ez levon az adatközlés értékéből, hiszen nem állapítható meg biztosan, mely irányba volt részrehajló a statisztika elkészítésekor. Révész Kálmán feltételezése szerint az érsek inkább rontani akart a római egyház adatain, hogy még inkább felkeltse az uralkodóban a szánalmat, és így az eddiginél is komolyabb támogatást tudjon kieszközölni III. Ferdinándnál. Az bizonyosnak mondható, hogy az adatok kisebb-nagyobb tévedések ellenére is nagyságrendileg megfelelnek a valóságnak. Vagyis az általam vizsgált vármegyéket tekintve kétharmadra tehető a protestánsok és egyharmadra a katolikusok száma.

	<i>Vármegye</i>	<i>Római Katolikus templomok</i>	<i>Protestáns templomok</i>
	Mosony	30 (93,75%)	2 (6,25%)
	Pozsony	100 (66,7%)	50 (33,3%)
	Komárom	20 (16,7%)	100 (83,3%)
	Nyitra	150 (50%)	150 (50%)
	Bars	35 (18,9%)	150 (81,1%)
	Nógrád	35 (18,9%)	150 (81,1%)
	Hont	35 (18,9%)	150 (81,1%)
	Esztergom	25 (38,5%)	40 (61,5%)
	Győr	40 (40%)	60 (60%)
	Sopron	50 (25%)	150 (75%)
	Vasvár	50 (20%)	200 (80%)
	Zala	40 (13,8%)	250 (86,2%)
	Veszprém	10 (9,1%)	100 (90,9%)
	Összesen:	620 (28,5%)	1552 (71,5%)

5. számú táblázat. Katolikus és protestáns templomok aránya az 1640-es évek közepén.

A másik adatsor, ami szintén jelzés értékű a katolikus restauráció mértékét illetően, a protestánsok által összeírásra került templomoknak a listája, melyet 1608 óta vettek el a katolikus földesurak és amelyeket feltétlenül vissza akartak kapni az 1645-ös linzi békét követő rendezés során. Ezek száma az országban 144 volt, míg területünkre nézve 96¹⁰. A végső rendezés ennek ellenére csupán 90 templomot adott vissza 1647-ben és további egyet 1649-ben¹¹. Területünkre nézve ez a szám 72. (Az adatokat részletesen lásd lentebb a 6. számú táblázatban) Két dolog érzékelhető ebből az adatsorból. Az egyik, hogy a protestánsok által leginkább sérelmezett megyék Moson, Pozsony és Sopron voltak, ahol csaknem

⁹ Révész Kálmán: Egy érdekes okmány a XVII. század közepéről. in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 39. évf. 1896. 45. szám 715.

¹⁰ Zsilinszky Mihály: A Linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvények története. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1890. 404.

¹¹ Vesd össze Zsilinszky Mihály: A Linzi békekötés i. m. 406-408. valamint Az evangélikusoknak visszaadandó 90 elfoglalt templom jegyzéke. „Anno 1647 interveniente Sua Majestatis auctoritate, occasione Comitiorum Status et Ordines Regni congregati ratione occupationis Templorum atque constitutorum ita convenerunt; ut Evangelicos haec Tempora e numero eorum quos ante disturbia, ab Anno 1608 fuissent per Catholicos occupata, restituantur.” *Evangélikus Országos Levéltár* (1085 – Budapest, Üllői út 24.) I. Archivum Generalis Ecclesiae: a régi iratok és kéziratok gyűjteménye, 1397-1915. Ia 3;16a jelzetű irata. A 90 templom jegyzékét az 1913-as illetve a modern településnevekkel együtt lásd a függelékben 61. szám alatt.

háromnegyede található a visszakövetelt templomoknak. Ezzel szemben a visszaadott templomok között ez az arány már nincsen 35%. Az is figyelemre méltó, hogy további 35% azoknak a templomoknak a száma, amelyeket egyáltalán nem követeltek vissza a protestánsok, ám azok mégis bekerültek a visszarendelt 90 templom közé. Ezzel tulajdonképpen kényszerhelyzet elé állították a reformált egyházak képviselőit, amit érzékeltet az a levél, amiben Klobusiczky András írta meg gondolatait I. Rákóczi Györgynek:

„Ha elfogadják a kínált templomokat az is baj, mert az a szine van a dolognak, hogy ezzel meg vannak elégedve; ha nem fogadják el, az is baj, mert nem tudják, jön-e aztán valaha ilyen alkalom, vagy sem”¹².

A megfontolás jogos volt, hiszen a későbbi történések tökéletesen igazolták ezt a dilemmát. Nem jött még egyszer ilyen alkalom és valóban olyan látszata volt a törvény szövegének, hogy minden a legnagyobb rendben van, a protestánsok egy jelentős részét visszakapták azoknak a templomoknak, amelyet visszaköveteltek. A követelt 144 templom helyett ugyan kaptak 90-et, de ezek között van 25 olyan, amelyre igazából nem is volt szükség. Így valójában csak 65 olyan templomot kaptak vissza a protestánsok, amelyek a követelésekben benne voltak, ez pedig kevesebb, mint a fele az eredeti 144-es számnak. Ezzel az ügyes manőverrel a katolikusok a meghozott törvényt jelentős mértékben a saját javukra fordították. Amennyiben a követeléseket összevetjük még az előbb felhozott Lippay György féle adatsorral, akkor további nagyon tanulságos mozzanatokra lehetünk figyelmesek. Megérthetjük ugyanis azt, hogy miért ilyen formában történt a templomok számában és elhelyezkedésében a megállapodás. Amennyiben a protestánsok által követelt templomok kerülnek visszaadásra, akkor a Moson és Pozsony megyében meglévő katolikus templomtöbbség megszűnt volna, és csaknem fele-fele arányban lettek volna a római egyház és a protestáns egyházak használatában a templomépületek, Vas és Komárom megyében pedig egészen elenyésző kisebbségbe jutottak volna a katolikus istentiszteleti épületek. Az 1647. évi törvényalkotással tehát sikerült elérnie a katolikus restauráció végrehajtóinak, hogy a megszerzett pozíciókat megvédhessék és megtarthassák. Ennek érdekében pedig hajlandóak voltak Nyitra, Bars és Hont vármegyékben néhány templomot feláldozni, ahol az arányokat és a fennálló erőviszonyokat nem rendítette meg az épületek átadása. A restauráció menetére nézve tehát azt állapíthatom meg a 90 visszaadásra került templom listájából, hogy az elért viszonyokon számottevően nem változtatott, illetve az is szembetűnő, hogy Moson megyében csaknem teljes eredménnyel, Pozsony és Nyitra megyében pedig jelentősen sikerült előrehaladni a római egyház helyreállításának 1608 és 1645 között.

---

¹² Zsilinszky Mihály: A Linczi békekötés i. m. 406.

	<i>Vármegye</i>	<i>Visszaigényelt templomok</i>	<i>Visszarendelt templomok (1647-ben, illetve 1649-ben)</i>
	Moson	16	10
	Pozsony	24	14
	Komárom	9	3
	Nyitra	0	13
	Bars	0	7
	Hont	0	4
	Nógrád	0	1
	Esztergom	2	2
	Győr	1	1
	Sopron	5	1
	Vas	30	13
	Zala	6	0
	Veszprém	2	2
	Somogy	1	1
	Összesen:	96	72

6. számú táblázat. A visszakövetelt és visszaadott templomok számainak adatsora.

Az utolsó olyan tény, ami nagyon jól jelzi a katolikus restauráció előrehaladását, Musay Gergely evangélikus püspöknek az 1661. évben történt összeírása. Ebben előszámlálta a meglévő és az elpusztult gyülekezeteket. Az összes még fennálló egyházközséget a püspök 228-ban állapította meg, az 1637 és 1661 között elpusztult anyagyülekezetek számát pedig 64-re teszi. Ez azt jelenti, hogy 24 év alatt a Musay Gergely püspök által ismert pusztulás az egyházkerület gyülekezeteinek összességéhez képest csaknem 22%-ot tesz ki¹³. Ez az adatsor azért is tanulságos, mert a század második harmadának katolikus restaurációs eredményeiről ad tájékoztatást. Ha ezt kivetítjük a többi egyházkerületre, vagyis a másik evangélikus és a református egyházkerületekre, akkor a korábbi becsült anyaegyházközség számadatahoz viszonyítva, a 22%-os pusztulási arányt figyelembe véve csaknem 200 anyaegyházközség tűnhetett el a vizsgált területéről 1637 és 1661 között. A katolikus restauráció ebben az időszakban komoly eredményeket ért el, amelyek az 1660-1670 közötti időszakban tovább folytak. A statisztikai szám adatok tükrében megállapíthatom, hogy a katolikus restauráció az 1608 és 1670 közötti időszakban az általam vizsgált területen elérte, hogy az összlakosság ötödéről (20%) legalább az összlakosság felére (50%) emelkedjen a római egyházhoz tartozó hívek száma¹⁴.

¹³ Lásd Musay Gergely püspöknek az 1661. még fennállott és a korábban elvett gyülekezetekről készített regestuma. Nemeskér 1661. április 1. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek i. m. 147-150. Ugyanezt lásd még Stromp MPEA IV. i. m. 93-99. Az elpusztult gyülekezetek listáját lásd a függelékben 62. szám alatt.

¹⁴ Bizonytalansági tényezőként megemlítem azt, hogy a hódoltság területén élő protestáns gyülekezetek aránya nem ismert, illetve az ott élő katolikusok számaránya is kérdéses. Az azonban biztos, hogy ezeknek a területeknek a katolikussá tétele 1670 előtt nem történt meg, így ott jelentős protestáns többséggel és katolikus kisebbséggel kell számolni.

V. Konklúzió

A katolikus restauráció 1608 és 1670 között elért eredménye után összegzem mindazt, amit a korábbi fejezetek tanulságaképpen megállapíthatok. Az alapkérdésem az volt, hogy vajon milyen tényezők segítették a római egyház megerősödését, illetve milyen események voltak azok, amelyek a protestáns egyházakat gyengítették, ezzel felgyorsítva a katolikus restauráció folyamatát.

A legelső tényező, amelyet megvizsgáltam, az úgynevezett általános körülmények, a történelmi és politikai helyzet, a XVI. századi előzmények, valamint a török hódoltság közelsége. Ezek alapján megállapíthattam, hogy az 1608-as esztendőhöz érve a katolikus megerősödés folyamata megtorpant, a protestáns egyházak pedig a győztes Bocskai-szabadságharc nyomán újult erővel vághattak neki a vallási küzdelmeknek. Az egyéb körülmények, a Magyar Királyság, valamint az Erdélyi Fejedelemség és Török Hódoltság helyzete, valamint az Európai erőviszonyok nem adtak előnyt a küzdelemben egyik félnek sem.

Az alapvető tényezők megvizsgálása után a restauráció külső tényezőit vettem nagyító alá. Az országgyűlési törvényeknek, a békekötéseknek, az uralkodók magatartásának, valamint a Török- és a Habsburg Birodalom vallási életének hatásait mérlegettem. A Török Birodalom közelsége teljes mértékben semleges volt a katolikus restauráció menetére. Megállapíthattam, hogy a protestánsok számára kedvező békekötések, valamint az ezekből fakadó országgyűlési törvények nem fejthették ki azt a hatást, mint amit a reformáció egyházai reméltek. Ennek oka egyrészt az uralkodók egyértelműen katolikus-barát hozzáállása volt, másrészt pedig az a katolikusok megerősödését szolgáló irányzat, amely a Habsburg Birodalom országaira volt jellemző a XVII. század első harmadában. Az uralkodók magatartását vizsgálva egyértelműen látható és érezhető volt az abszolutisztikus törekvéseknek az egyházi életben való megnyilvánulása. A teljes hatalmat elérni kívánó uralkodónak az egyvallású ország a kedvező. A politikai és vallási vonulat összefonódását Bethlen Gábor hozzáállásában is nyomon követhetem, hiszen királyi hatalmát csak akkor tarthatta meg, ha sikerül mind a protestáns, mind pedig a római egyházak életét közös nevezőre hozni. A nagy erdélyi fejedelem rövid királyi uralmától eltekintve a protestánsok számára csak kedvezőtlen intézkedések jelentek meg az uralkodói ház részéről 1608 után.

A restauráció külső tényezőinek vizsgálata után a belső tényezőket mérlegettem. Itt a három egyház életét követtem nyomon, hogy megállapíthassam egyrészt, vajon a protestáns egyházak gyengültek-e annyira, hogy az a katolikusok számára ilyen nagy mértékű megerősödést tett volna lehetővé; másrészt, vajon a római egyház volt-e olyan kirobbanó erőben, hogy az ilyen mértékű megerősödést indokolt volna. Az egyházszervezet, a lelkészek-papok élete, a zsinati rendelkezések, valamint a pozitívumok-hiányosságok aránya került nagyító alá. Ezekből kiderül, hogy a két protestáns egyház egyáltalán nem gyengült meg, sőt bizonyos tekintetben erősödést mutatott. A római egyház ugyan sok pozitívumot, sokféle jó kezdeményezést sorakoztatott fel ebben az időszakban, de az csupán kismértékű fejlődést tett volna lehetővé, ilyen átütő erejűt nem. Ebben a blokkban vizsgáltam meg a két protestáns egyház viszonyát is, hogy megnézhessem, az milyen hatással volt a katolikus restaurációra. Kimondhatom, hogy a református-evangélikus ellentét, sokszor ellenségeskedés kifejezetten ártott a protestánsok közmegítélésének, ráadásul komoly érvet adott a katolikus hitvitázók kezébe. Bár ez a viszony elősegítette a római egyház megerősödését, de még ez sem indokolt olyan mértékű arányváltozást a protestáns-katolikus hívek számát illetően, mint ami végbement az általam vizsgált 62 esztendőben.

Az első három nagy fejezet összefoglaló értékelését úgy adhatom meg, hogy az általános-, a külső- és belső tényezők nem tettek lehetővé olyan mértékű megerősödést a római egyháznak, mint ami ténylegesen megtörtént 1608 és 1670 között.

A restauráció módszereinek vizsgálata során derült ki, hogy mi okozta a vallási arányok ilyen nagymértékű változását. Mindaddig, amíg a módszerek nem voltak tudatosak, addig a

katolikus restauráció eredményei sem voltak számottevőek. A módszerek tudatos alkalmazása az 1610-es évektől kezdve jelenik meg, az eredmények pedig meglehetősen korán, már az évtized legvégén jelentkeznek is. Az egyik legfontosabb módszer a főrendűek és nemesek katolikusá tétele volt. Az általam vizsgált terület két legfontosabb protestáns főurat, Batthyány Ádámot és Nádasdy Ferencet csak 1629-ben, valamint 1643-ban sikerül a római egyházba átvezetni. Az ő példájukon keresztül az is nyomon követhető, hogy milyen eredménye lett egy nagyobb terület felett intézkedő nemes áttérésének. Ha nem is teljesen és automatikusan lett katolikus az adott terület, de a katolikusá váló nemesek intézkedései nyomán tulajdonképpen lehetetlenné vált a protestáns gyülekezetek vallásgyakorlata. Ebbe a sorba illeszkedik bele az a koncepció, hogy a tisztségeket az esetek döntő többségében katolikusok kapták, ami ösztönzőleg hatott a római egyházba való átlépésre. Althan Mihály példáján keresztül pedig az is érzékelhető volt, hogy egy katolikus nemes mennyi mindent tud tenni annak érdekében, hogy a római egyház tovább erősödjön.

A másik fontos mozzanata a katolikus restauráció módszereinek a békekötések, illetve az országgyűlési törvények pozitívumainak meggyengítése volt. Amennyiben a megalkotott és szentesített törvények a maguk értelmében a gyakorlatba is átkerültek volna, akkor nem történhetett volna meg a protestáns jobbágy gyülekezetek felszámolása, a véghelyeken élő katonák vallásszabadságának korlátozása, a vallási sérelmek felsorolásának megakadályozása. A törvények szerint ugyanis senki nem akadályozhatta vallásának gyakorlásában a mezővárosok és falvak lakóit, a végvárak katonaságát külön biztosították a szabad vallásgyakorlatról, a vallásügyi sérelmek előhozását pedig minden más sérelem előtt ígérték meg az uralkodók és biztosították a törvények. A valóságban azonban minden másként működött. A földesúri jog előhúzásával a katolikus restauráció élharcosai semmissé tették az „alattvalók” szabad vallásgyakorlatát. A törvények csürés-csavarásával kijátszották a legtisztábbnak tűnő rendelkezéseket is. A protestáns sérelmi politikát pedig egy katolikus sérelmi politika behozásával erőtlenné tették. A legerősebbnek tűnő bástyát, a békekötések és országgyűlési törvények biztosítékait szépen-lassan elbontotta a római egyházat megerősíteni akaró uralkodói elit.

A harmadik mozzanata a katolikus restauráció módszereinek a római egyház sajátosságaiból fakadó lehetőségek voltak. Ide tartozik a missziós tevékenység, az inkvizíció segítségnyújtása, valamint az irodalmi viták folytatása. A missziós erőfeszítések sorában leginkább a ferences szerzetesek, valamint a jezsuiták jártak az élen. Érték el viszonylag komoly eredményeket: ide sorolhatjuk egyes főurak meggyőzését, hogy elhagyva a protestáns egyházakat legyenek a római egyház tagjaivá. Ugyanakkor a jezsuita rend jelenléte, valamint a hitvitázó irodalom sok feszültséget ébresztett a protestáns oldalon, ami miatt a békés együttélés vagy a kiegyezés teljességgel lehetetlenné vált. Külön érdekessége a restauráció módszereinek a római inkvizíció közbelépése, amellyel Mátyást győzték meg arról, hogy legyen hű tagja és buzgó támogatója a római egyháznak. Ezzel sikerült elérni azt, hogy az 1608-as törvények szentesítője már a következő esztendőben megszegte a törvényeket.

A negyedik fontos mozzanata a restauráció módszereinek az erőszak alkalmazása. Bár ez foglalja el a legkisebb terjedelmet értekezésemben, mégis a leghatékonyabb eljárásnak bizonyult. Ebbe a sorba tartozik a földesúri jog alkalmazása, amikor katonasággal győzték meg a jobbágyokat a katolikus hit felvételére. Ide sorolom a lelki erőszak alkalmazását is, amikor városkapuk lezárásával, fenyegetésekkel, pénzbüntetéssel félelmlítették meg az embereket és tették lehetetlenné, hogy vallásukat szabadon gyakorolják. Erőteljesen léptek fel a protestáns tisztségviselők ellen, a prédikátorok, tanítók és esperesek, püspökök ellen. Aki a fenyegetésnek nem engedett, azt megverték, elűzték, nem voltak tekintettel sem életkorra, sem családra, sem kisgyermekekre. Végül pedig nyílt erőszakot alkalmaztak teljes gyülekezetek megtörésében. Bebörtönözték, megkínózták az előljárókat, hogy példájukon keresztül meggyőzzék a híveket a katolikus hit igazáról. Ezek a módszerek vezettek végül oda, hogy a római egyház híveinek számát a kicsit több, mint hat évtized alatt két és félszeresére növelte.

Összességében megállapíthatom, hogy a protestáns egyházakat megfosztották annak lehetőségétől, hogy saját tisztviselőik útján védjék meg magukat, így a törvényi és békekötési pozitívumok teljességgel eltűntek. Az eszközök alkalmazásakor pedig nem riadtak vissza sem a törvénytelen, sem pedig az erőszakos megoldásoktól. Ezekkel szemben a protestáns egyházak teljesen védtelenek voltak. A korszak küzdelmeit áttekintve a véleményem a következő. A római egyház belső erőforrásai nem voltak elegendőek ahhoz, hogy pozícióit visszaszerezze. Ezért volt szüksége az erőszak alkalmazására valamint külső támogatásra, amelyet a Habsburg-ház készségesen nyújtott 1608 és 1670 között, majd utána is a katolikus restauráció folyamatához.

VI. Függelék

I.

Csepreg városának lengyelek és horvátok miatt való siralmas romlásáról. Históriai ének 1621-ből. 110 versszak. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910. 174-185. Részletek.

1. Sok csodák közül halljatok egy csudát,
Kereszténységnek iszonyú romlását.
Az igaz hitért vérek kiontását,
Sok számú népnek levágattatását.
9. Vagyon egy város Sopron vármegyében,
Csepreg a neve Répcze víz mentében,
A melyben sok száz számú népek lévén
Félelem miatt valának begyülvén.
10. Ferdinánd hada némettel, kozákkal,
Tóttal, horváttal, magyarral, huszárral
Lánséri urak álnok tanácsával
Indula alá vérszopó szándékkal.
11. A végre hogy már ő lova zabláját
Másfelé tartsa, végezte tanácsát,
De alattomban Csepregnek városát
Megszállá, rablá, dulatá sok javát.
14. Eljöve azért Ferdinándnak hada,
Kik között lobog Eszterház zászlaja.
Itt jelen vagy az ő kapitányja
És ettől függő minden főszolgája.
15. Reggel virradván Csepreget megütik,
Nagy sikoltással sereg rá rohanik,
Szörnyű lövéstől a népség rettenik,
Trombita szóra a piac betelik.
17. Legelsőben is a kegyetlen nemzet
Kezdi vagdalni a városnak népét,
Mind ifjút, vénét, ártatlan gyermekét,
Keresztény vérben keveri fegyverét.
21. Legelőször is az alsó templomot
Ostromlák szörnyen, miként egy barlangot
Meggyújták, dulák, elvőnek minden jót,
Kit a szegénység betakarított volt.
23. A megholt testek fejszével vágattak,
Emberi tagok ízenként hagyattak,
Sokaknak szárok ágyéig nyuzattak,
Iszonyú móddal ők mészároztattak.
30. E szörnyű dolgok a templomnál lettek.
Felső templomhoz innen mind felgyültek,
Kiket utczákon találtak, ölettek,
Házban, házkívül egyaránt lövettek.
35. Egy akaratból azért elvégezték,
Hogy kerítését templomnak megvegyék,
A benne való népet mind megöljék,
Senki személyét ők itten ne nézzék.

38. Igy próbálták meg jó vitézségöket,
Vérben keverték éles fegyvereket,
mert mind megölik a szegény népeket
Mezitelenné tőnek sok testeket.
42. Itt a templomot megvevék ostrommal,
A benn szorult nép jajgat nagy sirással,
Mert az ellenség jön fényes karddal,
Lángos haraggal, dühös bosszulással.
43. Sem vénet, sem ifjat, gyermeket, öreget,
Nem kimélnének gyenge, szép szüzeket,
Felmészárlának kicsiny csecsemőket,
Ezek szerzének sok kárt özvegyeknek.
44. Szegény tanuló deákok romlának,
Mert ők is itten levágattatának,
Sokféleképen megkinoztatának,
Ily szörnyüképen ők is meghalának.
45. Egy istenfelő predikátor vala,
Ki tudományban híres-neves vala,
Felső templomnál élvén szolgál vala,
Kit egész város igen szeret vala.
48. Ott az ellenség ötet megismervén,
Hogy lutheránus predikátor legyen,
Rá rohanának, vádolják nagy szörnyen,
Mint pogányt, tatárt, törököt ugy szintén.
49. Igy szenvedti meg a martyromságát,
Juhai mellett élete fogyását,
Kiért ő lelke vette boldogságát,
a mennyországnak fénylő koronáját.
55. Kiknek ez testek eltemettetének
Tizenkétszáz és huszon három lönek,
De hol még azok, kik tűzzel veszének
És iszonyú fogságra vitetének.
56. Sokan az helyen megsebesedének,
Pénzbeli summán kimenekedének,
Némelyek ugyan megölettetének,
Noha nagy summát fejükért fizettek.
59. Ezek még eddig valamik mondattak,
Megölettekről részből csak irattak,
Kereszténységnek például adattak,
Emlékezetre mindennek hagyattak.
60. Még ezen kívül hallunk több dolgokat
Fertelmes, undok paráznaságokat,
A szűz lányoknak megrontásokat,
Lengyelek miatt sok gonoszságokat.
64. Oktalan barom módra mívelének,
Személyválogatást ő benne nem tőnek,
Mert tizen is ő belőlük részt vőnek,
Sok sírást-rívást akkor ezek tőnek.
65. Tiz és tizenegy esztendő leánya
Ezektől szűzen meg nem maradhata,
Hanem ki-ki mind erős szeplőt valla,
Szüzességöknek virágja megromla.

69. Kiket fegyverrel meg nem öltek vala,
Azokat pénzért megkinozták vala,
Fejök homlokját körül kötik vala,
Kötéllel, fával úgy szorítják vala.
70. Kiket kezekre feltekertek vala,
Láboknál fogva feltámasztják vala,
Fejökkel alá lefüggesztik vala,
Meleg kemencze őket süti vala.
71. E szörnyű dolgok mikor mind meglettek,
Annak utána többet cselekedtek,
Templom oltárát köröskörnyűl fogták,
Minden szögletét pénzért megturkálták.
72. Egy főembernek holttestét felásták,
Nyugodni földben békével nem hagyták,
Bársony zászlóját a földre levonták,
A szent templomot e képen gyalázták.
76. Mikor mind ezek meglettenek vala,
Negyedik napra hogy jutottak vala,
Bor, búza, barom juta mind prédára,
Sok özvegy, árva juta koplalásra.
77. Utra indulván a várost meggyujtják,
Vitézségüket e képen mutaták,
Sok nyert prédával ők odébb állottak,
Özvegyet, árvát sokakat hagyának.
81. Ily szörnyűséget próbála egy nemzet,
Melynek a hire szélyel el-kiterjed,
De kiváltképen, hogy egy papi szerzet
Ily szörnyűségben forogván misézett.
85. E nagy romlásnak, ha kérdik, ki oka?
Eszterház Miklós ennek indítója,
Idegen népnek mi reánk hozója,
Magyarországnak számkivetett társa.
86. Ezt semmi okból el nem tagadhatod,
Sőt csak hiában hímezed-hámozod,
Gonoszságodat csak hogy palástolod,
Mert téged furdal lelki gondolatod.
87. Mert épen volna Keresztúr és Csepreg,
Nem pusztult volna Lövő és Peresztég,
Lánzsér lakóknak nem lett volna vesztek,
Megmaradt volna békével a község.
103. Felséges Isten, seregeknek Ura,
Romlott hazánknak légy erős oszlopa,
Te juhaidnak légy erős pásztora,
Eklézsiánknak vigyázó tutora.
104. Szégyenítsd őket ő gonoszságukban,
Ellenségeinket rontsd meg haragodban
S ne hagyj kárt tenni szegény juhaidban,
Fizess meg nekik te busulásodban.
107. Egy szegény diák e verseket szerzé,
Ki szemeivel mind ezeket nézé,
Mikor veszélyben forgana élete,
Kit az Úr Isten fegyvertől megmente.

2.

Ahmed Olay simontornyai basa vallásügyi rendelete 1669-ből. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 399-402.

„I. Az esküdt ember istenfélő legyen, az Isten templomába járjon, otthon létében prédikációt és könyörgést el ne mulasson, hogy így mind magának, mind alatta valóknak jó példa adásával lelküket Istennek megnyerhesse. Ha pedig azon kívül cselekszik, az esküdségre sem méltó, sem illendő. II. Azon igyekezzék, hogy a hazugságot eltávoztassa; józan és tiszta életű, igazmondó és tökéletes, állhatatos beszédű legyen. III. Az ünneptörést, a lopást, a tolvajságot, árulást, vérontást, szitkozódást, személyválogatást, lélekmondást, ördögteremtette, ördöglelkű és hitű stb. undok szitkozódást, paráznságot, latornak pártfogását, barátságos atyafiságot, hízelkedést, ajándékra való nézést, törvényekhez való engedetlenséget el ne kövessen. Aki pedig a megnevezett bűnök közül valamelyiket cselekszi, azonkívül, melyeknek az Isten könyvében nyilvánvaló büntetése leíratott, melyek szerint ő is büntetődjék, a pellengérbe tétessék, és ott egy kevéssé tartassék, akár férfiú, akár asszonyi állat, akár gazda, akár szolga legyen, és azután üssenek hatot a farán. Ha ocsmány és trágár beszédű, a gyülekezetben erősen megpirongattassék, ha pedig a gonoszságban megátalkodván mégis azokat szüntelen cselekszi, és e felyül megírt gonoszságokban tapasztaltatik, állandó és erős bizonyságokkal reá bizonyodván a dolog, nagy gyalázatosan a közönséges helyen az eklézsiából kiűzttessék, mint arra nem méltó személy. IV. Minden szombaton, ha lehet, az esküdtök összegyűljenek a főbíró akaratjából és akkor mindenekről tehetségük szerint igazságot szolgáltatassanak. Ha kártételre való kimenetel kívántatik, minden maguk vonogatása nélkül, annak megbecsülésére kimenjenek kicsinynek, nagynak, szegénynek, gazdagnak. Vasárnap pedig semmi külső dolgokról való gyűlés ne legyen, hanem azon a napon mindnyájan az isten szolgálatjában legyenek foglalatosak. V. A panaszt mindenektől igazán meghallgassák; akinek mi büntetése következik a fejére, az közönségesen egyaránt szolgáltatassák ki, vagy külső büntetés érdemel, vagy belsőt, templombelit. VI. Az esküdtök maguk között egymásnak s mind alattuk valóknak értemlett tisztességet tegyenek, hogy egyesek lévén egymás között, minden jóban nevelkedhessenek. Tanítójuknak pedig, mint lelkipásztoruknak fejet hajtsanak, s annak jó gondviselői és becsülői legyenek, s minden jóban neki engedjenek. VII. Ha valaki a prédikációt elmulatja és vasárnap csak otthon hever, másik vasárnap a prédikáció előtt a pellengérbe tetettessék, és mind a prédikáció végéiglen benne tartassék; annak utána üssenek négyet a farán, és bocsáttassék békével. Hasonlóképpen valaki dolga végben vitelére kimegyen, ha nem kénytelen vele, avagy szombaton megyen el, és vasárnap korcsoláz (hordót szállít; bérmunkát végez. a szerk.), azzal is úgy cselekedjenek, mint a prédikáció elmulatójával. És aki csak azon a mezőn, teleken, szőlőhegyen korcsolázni és nyúlászni, madarászni megyen prédikáció előtt: azt is el ne szenvedjék az esküdt bírák büntetetlen, mint afféle Isten napjának megrontóját megbüntessék. VIII. Aki kórságosságot, dühödtet elmondja, ég ütöttet, kő ütöttet, szinte mint a lélekmondókat úgy megbüntessék; ha pedig valaki másra gonoszságot költ és kiált, melyet meg nem bizonyíthat, aminemű büntetést érdemlett volna a meggyalázott személy, azt a meggyalázó személy szenvedje. IX. Aki az esküdt bírakat meghamisítja, és végzésüket semminek tartja és megkáromolja, az olyatén vasárnapon jó reggel a pellengérbe tétessék és uzsonnakorig mind ott tartassék; az után pedig ütögessék jól meg, és bocsássák békével. Amely esküdt ember pedig a büntetést nem javallja szívesen, erősen, afféle büntetésnél nem fogván, és hátramászván a dologban, akit így büntetnének a bűnért, a bűnös mellé szólván: a bűnöst bocsássák el, és a bűnös mellett szólót, annak pártfogóját, akárki legyen, azt büntessék meg, hogy így a lator mellé senki ne merészeljen szólani és támadni. X. A gyűlésbeli valami oly titkos dolgoknak eligazításának idején senki se menjen hívatlan, még a prédikátor is, ha nem ha hívatatik, úgy illik jelen lenni. XI. Asszonyok a gyűlésbe magukat ne avassák, pattogni oda ne menjenek, akik pedig ez ellen

cselekesznek a pellengérbe legyen helyek. XII. Ha az asszonyok egymást megkurvazzák, szidalmazzák, rútítják, egymást gyalázzák, férfinak tisztességet nem tesznek, előttük fel nem kelnek, avagy nekik tiszteletlenül szólnak: efféle cselekedetükért a pellengérben megveretessenek. XIII. Ha valaki megátalkodik a gonoszságban, a templomba nem jár, sem prédikáció hallgatására, sem hetedszaki könyörgésekre, és aki a szent sákramentummal nem él, akár férfiú, akár asszony, és akármi rendben legyen, a prédikátor és még az istenes hívek is, olyan emberre szorgalmatosan reá vigyázzanak, és az olyaténak a tanító semmibe ne szolgáljon; sőt ha meghal is, az olyatén halálának emlékezetére ne harangozzanak, a község közül senki feléje ne menjen, se sirató, se koporsó csináló, se sírásó, hanem temesse el a maga háza népe, amint tudja, de ne a közönséges temetőhelybe, hanem egyéb magános helyen, s még távol a közönséges temető helytől, a maga gyalázatjára. XIV. Ha a tanító mindezekre és ezeknek végbevételére nem vigyáz, és sem az esküdteket, sem a közönséget jóra nem kényszeríti, hanem minden latorságban élnek a polgárok: a prédikátort vastag büntetéssel megbüntetjük, az esküdteket meggyalázzuk és megbírságozzuk, hogy így minden latorság megszűnjék, minden jámborság és tiszta élet megmaradhasson. A prédikátor e parancsolatinkat és kiadott törvényeinket a templomban a község előtt gyakorta elolvassa, hogy ezután valami gonoszság ne essék, és senki azt ne mondhatta, hogy nem volt hírével, és előbb meg nem mondták neki. Ha valakin pedig ezek szerint valami esik, és nehéz lesz neki, és ha onnanhazul felé terével jött, Isten úgy segítse, bizonyosan elhiggye, hogy egész terével bocsátjuk. Írtuk Simontornyan 1669. Ahmed Olay bég.”

3.

Az 1662-es évi országgyűlésről eltávozó protestánsok érvei és ellenérvei. in. Obál, Béla: Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I. Verlag von Ed. Anton (E. Schomann), Buchhandlung, Halle a. S. 1910. 168-170.

A maradás mellett a következő érvek szólnak: 1. Ha már a vallás kérdésében nem sikerült elérni semmit, legalább a katonaság kérdésében ezt meg kell kísérelni. 2. Ha megjelennek a gyűléseken, akkor nagyobb erőt kölcsönöznek a nemzet akaratának és azokat a katolikusokat erősítik, akik a katonaság eltávolításán fáradoznak. 3. Ha a katolikusok ebben az ügyben egyedül döntenek, akkor az a későbbiekre nézve nagyon súlyos következményekkel járhat a precedens érték miatt. 4. Megbízóik, akik között sok katolikus is van, azt a szemrehányást tehetik, hogy az idegen zsoldosok túlkapásai ellen egyszer sem próbáltak meg tenni semmit sem. 5. A küldők ezen óhajának csak az országgyűlésen való személyes jelenléttel tehetnek eleget. 6. Ez idáig is több esetben előfordult, hogyha a sérelmek orvoslására lehetőség nem volt, kedvezőbb időkre halasztották el azoknak tárgyalását. Miért ne tehetnének most is így a protestáns rendek, amikor a vallási ügyek rendezése elé annyi akadály hárult? A távozás mellett a következő érveket sorolták fel: 1. A protestánsok eljárása vallási kérdésekben megbízóik akaratán alapult, márpedig addig nem vehettek elő más kérdéseket, amíg ebben az egyben nem érték el sikert. 2. Ez becsületbeli ügy számukra, hogy hírnevüket úgy őrizzék meg, mint akik állhatatos és hithű képviselői a protestantizmus ügyének, ráadásul rengeteg időt és költséget is áldoztak már rá. 3. Az elégtételt minden alaposabb ok nélkül csak jelentéktelen ürügyekkel tagadták meg, hogy őket kifárasszák és eljárásuktól eltántorítsák. 4. Egyes katolikusok már most azzal dicsekednek, hogy ők a protestáns rendeket az országgyűlési tárgyalásokon való részvételre kényszeríteni tudnák. Legközelebb is így járnának el a protestáns rendekkel. 5. A nádor magyarázatából és a katolikus rendek által kieszközölt határozatból kitűnik, hogy az idegen katonaság eltávolítását jelenleg nem lehet elintézni. 6. Ha most megjelenének is a gyűlésben és protestálni akarnának, akkor sem tudnák a határozatot megváltoztatni, mivel a katolikusok többségben vannak. Csak azt a szégyent kellene hordozniuk, hogy részesek a határozat meghozatalában. 7. Tekintettel arra, hogy a vallás dolgában semmilyen megnyugtató választ vagy semmilyen biztosítékot nem kaptak, a legjobb az, ha minden további tárgyalás nélkül visszatérnek megbízóikhoz, akiknek

érdekeit a leginkább védelmezték. Ezzel az eljárással lelkiismeretük tiszta, állhatatosságuk töretlen maradna, a királyi diploma nem szenvedne sérelmet és nem lenne elvágva a sérelmek kedvezőbb elintézésének útja sem.

4.

Bethlen Gábor 1620-ban elfogadott királyi hitlevelének részletei. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608-1647. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1891. 227-228.

„Mi, Gábor, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme stb. miután Magyarország rendei a múlt évben Pozsonyban tartott azon országgyűlésükben, melyet Forgách Zsigmond a maga nádori teljhatalmával hívott össze, bizonyos sürgető és fontos okoknál fogva letették akkori királyukat Ferdinándot és helyébe a haza sokképen megrongált szabadságának mintegy megboszlójául s helyreállítójául minket, az ország régi jogai és szabadságai szerint egyező akarattal és szavazattal elválasztottak s arra is készeknek nyilatkoztak, hogy minket, a Szent Lélek segítségül hívása mellett, azonnal megkoronázzanak, egyúttal terjesztettek elibünk elfogadás és megerősítés végett némely conditiokat és articulusokat. De mi a nevezett császári felséggel kötendő béke érdekében fegyverszünetet kötöttünk s másik országgyűlést híttunk össze Beszterczebányára a f. é. május hó utolsó napjára s ott nagy költség és idővesztéssel értekeztünk ő felsége biztosaival a béke tárgyában, de eredmény nélkül, mert a nevezett biztosok a békének még reményét is elenyésztették s ekként az ügyek oda mentek vissza, a hol állottak a Pozsonyi gyűlésen. Ekkor az ország rendei ismét elibünk terjesztették a fentebb említett conditiokat és articulusokat, kérvén minket, hogy adjuk rájuk jóváhagyásunkat s megerősítésünket és mind magunk tartsuk s mind mások által tartassuk meg. Mely articulusok tartalma ez: 1. Hogy az országnak minden szabadságait, kiváltságait, jogait, szokásait, a bécsi békekötésnek határozatait úgy szintén II. Mátyásnak koronázása előtti és utáni 1608-ki és 1609-ki törvényeit teljes épségben feltartja, kivéve azokat, a melyek a róm. katolikus klérusra, ennek javaira és a jezsuita rendre vonatkoznak, milyeket a rendek ezennel teljesen eltörölnek és megsemmisítenek. (...) II. Hogy a vallás az ágostai, helvét és római katolikus hitet valló rendek számára az ő és a kir. ügyész birtokain, úgy szintén az ország végvidékein lakó magyar katonáknak, az ország békességes fennmaradása tekintetéből, szabad és sértetlen legyen és pedig oly formán, hogy a vallás gyakorlata mind a zászlósoknak, főuraknak és nemeseknek, mind a szabad kir. városoknak, mind az ország összes karainak és rendeknek, saját és a fiskus jószágain, úgy szintén az ország véghelyeiben, valamint a mezővárosokban és falvakban is, azoknak, kik azt önkényt elfogadni akarják, a templomokkal, temetkezéssel és harangokkal együtt mindenütt szabad legyen; és senki, bármily rendű és rangú legyen is, semmi képen és semmi ürügy alatt ne háborgattassék és ne akadályoztassék az ő vallásának szabad gyakorlatában sem templomának, temetőjének és harangjainak használatában, sem a fejedelemtől sem bármely földesuraktól.”

5.

III. Ferdinánd rendelete az őrségi templomok visszaadásának ügyében. in. Pataky László: Az Őrségi Református Egyházmegye története; Szabad Tér Kiadó, hn. 1992. 33-34.

„Mi, III Ferdinánd, Isten kegyelméből választott örökös római császár és Németországnak, Szlavóniának, Rómának, Szerbiának, Galiciának, Lodomériának, Rumániának, Bulgariának királya, Austria főhercege stb... Emlékezetébe idézzük a jelenlevők tanúsága szerint mindazoknak, akiket illet, hogy fontolóra vettük Őrség tartományunk nemes lakóinak hűségét és sokféle szolgálatát, amit ők először a mi magyar királyságunk szent koronájának és azután a mi Felsőnk iránt különféle helyeken állandóan megmutattak és áldozatosan teljesítettek és ígértek, hogy a jövőben is hasonló változatlan hűséggel mutatnak meg és áldozatosan teljesítenek. Ezért tehát a mi igaz különleges királyi kegyelmünkből négy, azaz Szentpéter,

Belsőrákos, Kercza, Hodos településeken alapított és épített templomokat, edényeikkel és parichiális tartozékaikkal, szántható földjeikkel, mezőikkel, rétjeikkel, kertjeikkel és más tetszésre és haszonra szolgáló tartozékaikkal sértetlenül jogos tárgyaikkal visszaadni és régi határaiba visszaállítani megparancsoljuk és megengedjük, hogy most és az eljövendő minden időben az ő helyét hitvallásuk elve és szertartása mellett a szent evangélium hirdetésével, a szentségek kiszolgáltatásával, temetéssel, esketéssel, zsoltárok és himnuszok éneklésével, nem kevésbé az isteni tisztelethez tartozó más dolgokban a teljes istentiszteletet szabadon és háboríthatatlanul gyakorolhatják és véghezvihetik és tartózkodjanak továbbra is vallási szertartásaikkal ellentétben állók és vitatkozók rágalalmazásától. (...) A mi Bécs városunkban 1648. június 19-én. III Ferdinánd s. k.”

6.

Lelkészek magatartását meghatározó szabályzat Kis Bertalan idejéből. in. Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Nyomatott Székely és Társa Könyvnyomdájában, Sopron, 1924. 660-661.

„VIII. Senki az praedikátor uraim közül kereskedésben ne avassa magát, hanem ha majorságát el akarja adni, tehát bizza feleségére, szolgáljára avagy valami bizott emberre. (...) IX. Az mely praedikátor részeges, korcsomára örömost jár, tisztitül megfosztatik. (...) X. Mesteremberbül, polgárbül praedikátor ne szenteltessék, hanem scholamesterekbül és scholában tanuló ifjakkbül. (...) XI. Irigység, egymásnak rágalmazása praedikátor uraim között ne legyen, hanem becsülettel és szép atyafiúi szeretettel legyenek egymáshoz.”

7.

Kis Bertalan püspök és az egyházkerület lelkészei között létrejött egyesség. in. Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Nyomatott Székely és Társa Könyvnyomdájában, Sopron, 1924. 669-671.

„I. A püspök úr maradjon meg hivatalának korlátai között és ne akarjon uralkodni a lelkészek felett. Ha ezek közül némelyeket kihágásaik miatt büntetni kell, lakoljanak a kánonok ellen való vétségük szerint; ha a büntetés pénzbeli, a püspök úr azt a pénzt ne a maga hasznára fordítsa, hanem az egyházi pénztárba adja be. II. Akarjuk, hogy a püspök úr hagyja el szerfelett való heveségét, szünjön meg a lelkész urakat gúnyos és igazságtalan szavakkal sértegetni. Mert a vétkesek büntetése meg van írva a kánonokban. III. Ha valamelyik a lelkészek közül (amitől Isten mentsen) a test és ördög által legyőzetvén, valamely szarvas hibát követne el, úgymint paráznaságot, emberölést, szentségtörést sat. és ha bűne nyilvánvalóvá lett: akkor a püspök úr hívja össze az espereseket és így tanácskozzék annak elfogatásáról és letételéről. Mert ez nem történhetik meg magános felindulás és vélemény szerint, hanem az egész egyháznak megegyezésével; mert a lelkésznek, miként a meghívása, úgy az elmozdítása is az összes egyházi rendeknek joga. Azután főbenjáró bűnök miatt az ilyen lelkészek adassanak át a világi hatóságnak: mivel ilyenféle bűnökben nem Krisztus szolgálainak, hanem a testiség rabjainak (homines carnales) tekintetnek, akik méltán lakolnak más gonosztevőkéhez hasonló büntetéssel. VIII. A püspök úr a lelkészek által neki okozott sérelmeket ne jelentse be a gróf úrnak a tisztelendő egyházi konzisztorium szégyenére és kárára; hanem terjessze azokat az egyház elé és ha a lelkészek ilyen büntetéseket érdemelnek, a konzisztoriumi urak fogják megítélni. IX. Ha valaki a lelkészek vagy világiak közül vádat emel a püspök úr előtt valamely esperes vagy lelkész ellen: a püspök úrnak nem szabad (a másik fél meghallgatása nélkül és az igazság kiderítése előtt) ítéletet hozni vagy kifakadni ilyen ellen, különösen az igaztalanul vádolt esperes vagy lelkész ellen, legkevésbé pedig az ilyen kétes bevádolást némelyeknek kitalálni Pál apostol intése szerint. (...) Midőn pedig a tanunak hinni nem lehet, ítéljen a konzisztorium. XI. Akik bizonyos fontosabb okból akarnak helyet változtatni, lelkészek és tanítók, ha törvényes meghívásuk van máshová, ügyöknek az

esperessel való közlése után bocsáttassanak el szabadon. Különösen ha valaki a hallgatók hálátlansága miatt panaszkodik, az ilyent nem kell erővel kényszeríteni, hogy nekik szolgáljon. Mert az ilyenektől Krisztus parancsolata szerint távozhatic, még a port is leverve lábairól.”

8.

Az 1612-es köveskúti zsinat kánonai. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 175-194.

Ennek kánonaiból a fontosabbakat adom itt most közre, római számmal a zsinati kánonok fejezetszáma áll, utána pedig az adott fejezetből való idézet. III. „A püspök az esperesekkel egyetértve tegyen mindent.” IV. „Zsinatot az esperesekkel egyetértve egyedül a püspök hívhat össze.” V. „A zsinatot minden évben kétszer, vagy ha súlyos kényszerűség gátolja, egyszer hívja össze.” VI. „Hasonlóképp a püspök is, mint az esperesek közt a legelső, a körüllevő egyházakat gondozza, irányítsa és kormányozza.” VII. „Az esperesek a rájuk bízott gyülekezeteket évenként szorgalmasan meglátogassák, és kérdezzék ki a hallgatókat eskü alatt lelkipásztoruk életéről és erkölcséről. Hasonlóképpen a lelkipásztorokat is lelkiismeretesen a hallgatóik felől.” VIII. „Az esperesek senkinek se adjanak engedélyt a tanításra, mivel azt akarjuk, hogy ez egyedül a püspök hatalmában álljon.” X. „Evangéliomi önmegadást vagy engedelmességet kívánunk az egyházi ügyekben. Tehát ahol az esperesek jelenléte kívántatik, a püspöktől hivatva (elkerülhetetlen kényszerűség esetét kivéve, amit azonban igazolni tartoznak) semmi se tartsa őket vissza, hanem a püspöktől kitűzött időben és helyen megjelenjenek. És ha valahová a püspök által kiküldettek egyházi ügyben, Ellenszegülés és mentegetődzés nélkül menjenek el.” XI. „Ugyanazt határozzuk a többi lelkipásztorokról, hogy ha espereseik által hivatnak, minden vonakodást félretévén engedelmeskedjenek. Az engedetlenség (...) harmadízben ... hivataluktól megfosztassanak.” XIV. „Azt is szem előtt tartandónak határozzuk, hogy a nép a lelkipásztorát valamely iránta való gonosz indulatból vagy saját elhatározásából, az egyházi felsőbbtség tudta nélkül el ne bocsássa, se mást fel ne fogadjon.” XV. „Senki se hagyja el gyülekezetét az ő szolgálatának törvényes határideje előtt, hanem esztendejét kitöltvén az esperes engedélyével távozzék, és változtasson helyet.” XVI. „Senki a lelkipásztorok vagy rektorok közül egyik püspök kerületéből a másik püspök kerületébe át ne menjen, s be ne fogadtassék annak a püspöknek bizonyáglevelé nélkül, akitől átmegy. Rektorok az esperesektől kérjenek bizonyítványt, akiknek felügyelete alatt vannak.” XVIII. „Az egyházak pásztoraik hivatávesztés terhe alatt tilalmazzuk a táncolást (...) ugyanezt tiltjuk az iskolarektoroknak is.” XX. „Megújítjuk az apostolok és egyházi atyák törvényeit a lelkipásztorok részegeskedése és tobzódása ellen. (...) Ha másodízben is rábizonyul, hivatalától megfosztatik. Az iskolarektorokról is ugyanezt határozzuk.” XXI. „Perlekedések, szóharcok, csúfolódások, indulatoskodások, illetlen egyenetlenkedések a lelkipásztoroktól távol legyenek.” XXIII. „Az egyházi szolgák tisztességes közéletet tartsanak a ruházatban és nyilatkozásban, hogy meg lehessen őket különböztetni a zsoldosoktól, kereskedőktől és vargáktól. Parancsoljuk tehát az Úrban, hogy mellőzvé az a gyalázatos katonai és (tisztelességgel legyen mondva) a far eltakarására alig eléggé alkalmas ruházatot, hosszú köntöst, és (amennyire lehet) alakra, színre a hivatalnak megfelelő palástot viseljenek.” XXIV. „A tétlen és hanyag lelkipásztorokat (...) egy vagy két megintés után, ha meg nem javulnak, hivatalukból le kell tenni. Rendeljük pedig, hogy vasárnapokon mindig két egyházi beszédet tartsanak, a többi napokon pedig hetenként szintén kettőt, vagy a kátét adják elő a délutáni egyházi beszéd helyett.” XXV. „A kóborgókat, akik törvényes meghívás és püspöki engedelem nélkül tanítanak a gyülekezetekben, ha az esperestől megintette sem hagynak fel ezzel, el kell fogni és át kell adni a hatóságnak, amely egy évi fogság után űzze el őket területéről.” XXVI. „Rendeljük, hogy a felavatás nyilvános helyen, a rendes zsinaton történjék, az egész testület közmegegyezésével és határozatából.” XXVII. „Bármely lelkipásztor buzgón és szorgalmasan végezze kötelességét, s aközben őrizkedjék, hogy

sarlóját a más gabonájába ne vágja.” XVIII. „Azok a lelkészek, akik valami főbenjáró bűnben mint például paráznaságban, gyilkosságban, lopásban stb. rajtakapattak, és az hiteles tanúbizonyossággal rájuk bizonyult, hivatalukból letétessenek, és a világi hatóság kezébe adassanak.” XXXII. „Azoknak a falvaknak és városoknak, amelyek lelkipásztoraikat igaz és jogos jövedelmében megrövidítik, nem kell lelkipásztort adni.” XXXV. „Mivel pedig a sátán ravaszkodása folytán gyakran látjuk megtörténni (különösen napjainkban), hogy az igazság ellenségei (...) a jó és hűséges lelkipásztorokat törbe csalják, (...) rendeljük és meghagyjuk különösen a lelkipásztoroknak, hogy a már ismert és annyiszor megcáfolt tévelygéseket az apostolok meghagyása szerint annyira kerüljék, hogy még szóval se vitatkozzanak azokkal, és ne perlekedjenek, nehogy a velük való vetélkedés folytán az Isten szentséges neve szenvedjen sérelmet. Mert az ilyen magánfeleselgetésből sem az egyház nem épül, sem béke nem származik, sem az igazságot nem varázsolják elő, melynek örve alatt fitogtatják magukat azok, akiket hiábavaló dicsőségvágy ösztökél.” A XXXVI. pont az iskolai tanítókról, a XXXVII. pont pedig a tanulókról rendelkezik. XXXVIII. „Az egyházi fegyelmet, melyet máskülönben szellemi igazságszolgáltatásnak, vagy az egyházból való kirekesztésnek szoktunk nevezni, egyházunkba ismét behozzuk. (...) Határozzuk tehát az Isten ígéje szerint, amely köt és old, hogy az összes cégéres bűnösöket, részegeseket, hitszegőket, káromkodókat, tolvajokat, fősvényeket, paráznákat, kurválkodókat és azokat, akik uzsorás nyereszkezdést üznek, és akik a Krisztus egyházának botránkozására szolgálnak, és benn a nyáj között vannak, ezzel a lelki korbáccsal kell féken tartani, hogy akik eszükre térnek, éljenek, az észre nem térők pedig még nagyobb veszedelembé rohanjanak. Azt is hozzátesszük, hogy akik nyilvánosan vétkeztek, az egyházba vissza ne vétessenek, csak ha nyilvánosan megkövetik az eklézsiát.” XXXIX. „A házastársak összeeskütése is józan fővel és megfelelő helyen történjék.” XL. „A házasságra lépők közt az esküt, mivel az nincs az igazság szabálya ellen, gyülekezeteinkben fenntartandónak rendeljük.” XLI. „Senki a házasulandókat össze ne eskesse, míg mind a két fél szabad voltáról meg nem győződött. Viszont senki össze nem illőket és egyenőtlen korúakat (...) össze ne eskessen.” XLV. „Rendeljük, hogy a keresztséget (ámbar nincs meghatározott helyhez kötve) nyilvános könyörgés idején szolgáltatassák ki az Úr nevében, az atya és a rokonok jelenlétében.” XLVI. „Az asszonyoknak, miként az apostol elveszi tőlük a gyülekezetben való beszélés és tanítás jogát, úgy a keresztelest föltétlenül megtiltjuk az Úr nevében, még a halál pillanatában is. (...) Hogyha mégis keresztelest asszonyok, keresztelestük érvénytelen.” XLVIII. „Minden egyes lelkipásztornak legyen egy könyve, amelybe az összes megkeresztelt kisdedek névsorát beírja. (...) S ha máshova költözik, ezt a könyvet adja át utódjának.” XLIX. „Meghagyjuk továbbá, hogy mindazok, férfiak úgy, mint nők, kik alkalmasok lesznek az úrvacsorájára, járuljanak az Úr testének és vérének sákramentumához.” LI. „Mivel az összes evangélisták és az apostol azt írja, hogy kenyeret vett Krisztus a vacsorában, és ezt a vett kenyeret és poharat adta tanítványainak: mi is rendeljük, hogy a végvacsorát közönséges kenyérral és közönségesen használt borral, amelyekkel táplálkozunk, kell kiszolgáltatni gyülekezeteinkben.” LII. „Rendeljük, hogy a gyermekeket, kik annak fontosságát megítélni nem tudják, a szent vacsorától távol kell tartani.” LIII. „A lelkeknek ama kínzását a bűnök felsorolásával gyülekezeteinkből teljesen kizárjuk. Mindazáltal az, akinek aggódó lelkiismerete van, fontosabb esetekben, magánosan kérhet tanácsot lelkipásztorától, s lelke számára az Isten ígéje szerint vigasztalást kereshet.” LIV. „Az úrvacsorának ama tüntető széthordását, akár betegekhez akár a kényeskedőkhöz (...) átengedjük azoknak, akik a római bálványozást gyakorolják és utánozzák, s azok esztelenségeit követik.” LV. „A törvényeknek alá kell írni. A lelkipásztorok egyenként írják őket alá.”

9.

Az 1619-es pápai zsinat rendelkezése az egyházmegyei presbiterekről. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 204.

„Tisztük lesz, hogy az eklézsiák gondozásában az esperesnek mintegy örökös szemei, éles fülei és gyors lábai legyenek. Az esperes után az erkölcsökre és a testvérek életére szorgalmasan vigyázzanak; ha valakiben valami megfeddésre méltót láttak, azt testvériesen feddjék meg, figyelmeztessék kötelességére, utasítsák rendre és dorgálják meg, aki nem tér meg, és hajthatatlan marad, jelentsék fel az esperesnél. Egyházlátogatáskor az esperesnek szorgalmas segítőtársai legyenek; ha az esperes valamelyik egyházat nem látogathatná meg, azt látogassák meg. Ha valamely ekléziában új lelkészválasztásnál a megegyezés az esperes előtt nem történhetné meg, az esperes helyett jelen legyenek, és a megegyezést írásban jelentsék be az esperesnek. Ha valamely ekléziában valamely baj keletkeznék, most egy, majd kettő gyorsan menjen el, és azt intézzék el. A presbitereknek legfőbb tisztük lesz, hogy mindazokat, amelyeket az esperes a maga felügyelete alá rendelt egyházakban elvégezni és elintézni nem tud, hűségesen elvégezzék és teljesítsék; és ha valamely fontos ügyet nem tudnának elintézni, azt, valamint amit elvégeztek, eljárásuk eredményét írásban vagy előszóval terjesszék az esperes elé. Ezen tisztükre az egyházkerület előjárói által kiállított, aláírt és pecsétjével ellátott megbízólevelet kapnak, s tiszttségük megbecsüléséért elrendeltetett, hogy a presbiterek akár a rendes, akár a rendkívüli zsinatokon, akár a testvérek bármely tisztességes összejövetelén az esperes után az első helyet foglalják el, és első szavuk és szavazatuk legyen. Ha a presbiter a megtiszteltetés fokán rendetlenül viselné magát, és meg nem javulna, egy vagy kétszeri megintés után gyalázatosan letétetik.”

10.

Az 1626-os komjáti zsinat kánonai. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 438-481.

A zsinat fontosabb illetve jelentősebb rendelkezései a következők. A püspökválasztásra nézve az apostolválasztás szabályát tartják követendőnek, hogy kettő jelölt állítása után folyjon le a szavazás. Ezzel kapcsolatban a következőket rendelik el: „szavazunk, kizárván minden kedvezést, személyválogatást, eltávolítva minden versengést, haragot, gyűlölséget, meghasonlást, villongást, civakodást, tekintetbe vevén a nép beleegyezését is. (...) Az választassék meg, akit a papság és a nép, vagy a nagyobb rész kíván.” Ehhez a következő figyelmeztetést csatolják: „senki erőszakkal püspökké ne tétessék, sem a hatalmasok nyomása által (...) Viszont míg a püspök él, addig fölibe más püspök ne tétessék.” A püspöknek megválasztása után esküt kell tenni a Szentírásra, valamint a Helvét Hitvallás és az egyházi törvények megtartására. Feladatát nagyon röviden így foglalja össze a kánon: „egyszóval tartozik a kerületében levő összes egyházakra gondot viselni.” A püspök egyházi feladataihoz a bíraskodás is hozzátartozik. Ezzel kapcsolatban az esetleges igazságtalan ítéletről mondja a kánon, hogy „a püspök ítélete ellen a zsinatra való fellebbezésnek van helye.” Amennyiben egy lelkész az egyházhoz szeretne visszatérni, akkor a püspök előtt vizsgára kell állnia, valamint szóban és írásban is esküt kell tennie. Az esperesekről ezt írja szintén röviden a zsinat: „mint az egyház atyjai és tanácsosai azt üdvös tanáccsal és az egyházi törvények szerint a püspökkel együtt buzgón közreműködve igazgassák és kormányozzák.” Az esperesek lehetőséget kapnak arra, hogy rész-zsinatot hívjanak össze. Figyelni kell az espereseknek arra is, hogy a kisebb egyházakban szolgálatot végző lelkészeket a nagyobb gyülekezetekbe áthelyezzék. A dunántúli szabályzathoz hasonlóan, ahol a szentlőrinci zsinat helyezett presbitereket az esperes mellé, mindegyik egyházmegyében 3-3 tanácsost kell az esperes mellé választani. Az eddigi gyakorlatot rögzítve, a zsinat előírja az espereseknek az évenkénti egyházlátogatást az egyházmegye valamennyi gyülekezetére nézve. A lelkészekkel kapcsolatban a következő érdekesebb rendelkezések vannak. „A felavatandóknak szertartási könyvvel ellátva kell a szent szolgálat méltóságába lépni, hogy később a gyakorlatban, a szentségek kiszolgáltatásában és az istentisztelet teljesítésében illetlenül félre ne beszéljenek.” A lelkészek „nem tunya henyélésre, sem külső gazdálkodásra, hanem az Úr aratására és

szőlőjébe hívtak el.” A gyerekek tanításával kapcsolatban elrendelik, hogy mindegyik gyülekezetben ugyanazt a kátét kell használni. A sákramentumok kiszolgáltatását nyilvános helyre, a délelőtti istentiszteletre és a gyülekezet közösségébe rendeli a zsinat. A keresztséggel kapcsolatban elmondják, hogy asszonyoknak megtiltják a keresztelést, „a pápások által teljesített keresztséget mindazonáltal nem kell ismételni.” Az is újdonságnak számít, hogy előírják, miszerint a szentségek kiszolgáltatásáért semmi díjat nem szabad követelni, vagyis ez azt jelenti, hogy a keresztségnek sem lehet semmi díja. A fegyelmezéssel kapcsolatban két kánon is rendelkezik. Azok, akik „magukat teljességgel engesztelhetetleneknek mutatják, ismételt nyilvános figyelmeztetés után a gyülekezetből kiközösíttessenek.” „Akik részegséggel vádoltatnak, egyszer-kétszer intessenek meg, és ha életüket megjobbítani nem akarják, hivataluktól fosztassanak meg. Ugyanezen határozat áll a verekedőkre, trágár beszédűekre...” Hasonlóan a köveskúti kánonokhoz, a lelkész ruházatát előírják, valamint a táncot megtiltják. Az adományoknak a felhasználási módjáról a következőket írja a kánon. „Barátunktól valamit elragadni: lopás, az egyházat megcsalni: szentségtörés”. „A hívek adományait nem szabad idegen vagy magánszükségekre elkölteni, hanem az anyaszentegyház építésére kell őket felhasználni.” A tanítókról a következő érdekes határozatok születtek: „az iskolatanítók illendő öltözetben szoktassák magukat a nyilvános templomi könyörgések és szónoklatok tartásához, (...) nehogy midőn a szent rendbe fölvetetnek, teljesen tapasztalatlanok s gyakorlatlanok legyenek.” „Az érettebb korúak három évig taníthatják az ifjúságot... (...) A feleséges tanítóknak pedig a tanulóifjúság kárára tovább az iskolákban rejtőzködni meg ne engedjék; kivéve, ha talán szorgalmuk semmit sem hanyatlik.” A külföldi tanulmányutak rendje is elő van írva: „Az akadémiára segítő iskolatanítók sajátkezűleg írt kötelezvényvel bizonyítsák azon jó lelkiismerettel tett fogadásukat, hogy (...) szent gyülekezetünket el nem hagyják. Különben (...) a reája tett egész költségnek megtérítésére köteleztessék.”

11.

Az 1652-es nagyszombati szabályrendelet fontosabb pontjai. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 533-534.

Az egyházfegyelemről a következő érdekesebb intézkedéseket hozza ez a rendelet: „Az ünneptörést, lopást, tolvajlást, emberárulást, vérontást, szitkozódást, lélekmondást, ördöglelkű, ördögadta, ebhitű, eblelkű, ördögteremtette, és több efféle undok káromkodást, személyválogatást, paráznaságot, latroknak pártfogását, barátságát, atyafiúságát, hízelkedést és ajándékra való nézést, törvényhez való engedetlenséget el ne kövessen, aki pedig e megnevezett bűnök közül valamelyiket cselekszi, és ezenkívül is, melyeknek az Isten törvényében nyilvánvaló büntetések leíratott (melyek szerint ő is bűnhődjék), a pellengérben tétessék, és ideiglenesen tartassék, akár férfiú, akár asszonyi állat, akár gazda, akár szolgálja legyen, és azután üssenek hatot a farán, avagy eklézsiát kövessen.” „Ha valaki a prédikációt elmulasztja, akárki legyen, és vasárnapon csak otthon vagyjon, avagy hever, más vasárnapon prédikáció előtt a pellengérbe tétessék, és mind a prédikáció végéig benne tartassék, annakutána üssenek négyet a farán, eresszék békével.”

12.

Egyházlátogatási jegyzőkönyv részlete a hetesi lelkésről. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 326.

„Magánál alább valót megutál, magánál tudósbat rágalmaz. Egyik minisztert a másik előtt rágalmazza, és közköpülködik. Meg kell szólítani, hogy más minisztert ne rágalmazzon. Nemhogy a prédikátor mellett szólna, de inkább a hallgatót ellene bíztatja. Irigy ember. Ha más pástort dicsérnek, halálra bánja, és haragszik. Azt akarná, hogy mindenek egyedül csak őtet dicsérnék. Nem akarja, hogy valaki az ő fájában, ő otthon nem lévén, egyházi beszédet mondjon. Nehezen fizető adós. Zsugori. Ferenc papnak aminemű könyvei nála vannak, Laskói Máténak kiadja, mivel őt illeti, Ferenc papnak atyjafia lévén, és annak leányát is ő tartja. Úgy mint, tudniillik: százszor is mondja egy prédikációjában. És, és, és, és, hogy: sokszor mondja. Az olvasásban is akadoz. Ha prédikátor megyen, és a hallgatók közül valaki tisztelet okáért azt köszönteni megy, és a jövevény prédikátor a hallgató előtt a szentírásból valami szép dolgot előhoz, igen nehezteli, és róla megtorkollja. Úgy kötötte magát a hetesi eklézsiára, mint aki valami száguldó lovon nyereg nélkül csak a szőrén ülven, hogy róla le ne essék, annak üstökében igen kapaszkodik. Haszontalan tanító, csak a maga hasznát keresi a hetesi eklézsiában való lakásban, mivel hogy igen marhás ember. Akarták egynéhányszor közülük a hallgatók egynéhányszor bocsátani, de nem lehet. Esztendeig való fizetését is megengedi nekik, csak túrják. Nagy kár, hogy jóllehet nevezetesebb eklézsia a Somogyban nincs Hetesnél, olyan haszontalan tanító lakik köztük. Inkább kellene egy eklézsiának, hogy sem egy embernek kedvére járni.”

13.

Pathai István levele Kanizsai Pálfi Jánosnak 1619. október 7-én. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 220-221.

„Szegedi Márton, kinek botlásának híre, azt hiszem, már a te füleidig is eljutott, a mi papi testületünk nagy szégyenére a legutálatosabb hűtlenségen fogatott, és az alispán elé vezetett. (...) Inteni és figyelmeztetni kell az alispán urat, hogy őt adja át az illetékes bíró kezébe, amit ha megígér, te a hátralépő Mártont a bilincsekben óvatosan tartsd vissza, nehogy az ellenségeskedők hárpiai a vargák barlangjából odarepüljenek és elragadják, amint

megtörtént Czeglédi György esetében, és engem minden bizonnal tudósíts, hogy összehíván azokat, kiknek leginkább jelen kell lenni, közönséges ítélettel hivatala méltóságától azt a nyomorultat megfosszuk, és a papság magas lépcsőjéről letaszítsuk, azután ha az alispán úr akarja, vigye és büntesse meg a jog rendje szerint a laikust, s ne az egyház szolgáját.”

14.

A Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteinek jegyzéke. in. Mokos Gyula: A Herczegszőlősi Kánonok. Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1901. 175-179.

<i>Veszprémi egyházmegye</i>
Alsóórs
Balatonfőkajár
Battyán
Bedeg
Berhida
Enying
Felsőórs
Fokszabadi
Füred
Hidvég
Ireg
Kádárta
Kenese
Kiliti
Nagyberény
Nágócs
Nyék
Ósi (Veszprém m.)
Ósi (Tolna m.)
Paloznak
Pécsel
Sóly
Szárberény
Szentgál
Tótvázsony
Vámos
Veszprém
<i>Pápai egyházmegye</i>
Bánk
Csesznek
Csögle
Felpécz
Görzsöny
Gyimót
Hőgyész
Kenyeri
Kéttornyúlak
Kup
Mezőlak
Mezőórs

Móriczhida
Noszlop
Nyárad
Padrag
Pápa
Polány
Ság
Szemere
Szerecsen
Takácsi
Tamási
Tapolczafő
Táp
Tápszentmiklós
Tevel
Téth
Vágh
<i>Németújvári egyházmegye</i>
Baksafalva
Czáling
Csákány
Hidegkút
Keresztúr
Kukmér
Németújvár
Pusztaszentmihály
Rábaszentmihály
Szentelek
Szentgrót
Szentimre (?)
Szentkút
Szentmiklós
Szentpéter
<i>Rohonc-szalonaki tractusban:</i>
Csajta
Csém
Inczéd
Kéthely
Kiczlád
Komját
Narda

Németszentmihály
Óvár
Őr
Rohoncz német egyház
Rohoncz horvát egyház
Sámfalva
Szalónak
Körmendi egyházmegye
Acsád
Bű
Hollós
Körmend
Köveskút
Nagyasszonyfalva
Polány
Rádócz
Szecsőd
Szentkirály
Szentlőrincz
Vép
Vízlendvai egyházmegye
Hodos
Lak
Martyáncz
Muraszombat
Szentbenedek
Szentgyörgyvölgye
Szenttrinitás
Szécsisziget
Turnisa
Velemér
Vízlendva
Kiskomári egyházmegye
Aszaló
Csokonya
Csököly
Csurgó
Gadács
Galambok
Gige
Gölle
Györök
Hetes
Juta
Kisgörbő
Kiskomár
Lapa
Látrány
Mérő
Mocsolád

Sámsond
Segesd
Somodor
Szentmárton
Tab
Tapsony
Taszár
Újlak
A veszprémi egyházmegyében
Csopak
Füle
Ladány
Lepsény
Mezőszentgyörgy
Monoszló
Papkeszi
Vilonya
Vöröstó
A pápai egyházmegyében
Ászár
Csetény
Dudar
Lázi
Nóráp
Réde
A németújvári egyházmegyében
Csesztreg
Dobronok
Gyarmat
Hodász
Iváncz
Kardonfalva
Kápolnásfalu
Kerkaszentmiklós
Milej
Rákos
Szentanna (?)
Szentgyörgy
Szentjakab
Szentviszló (?)
Szöcze
A vépi (azelőtt körmendi) egyházmegyében
Dozmat
Kajd
Kisunyom
A kiskomári egyházmegyében az 1640. évi összeírás szerint
Balhás
Beleg

Csákány
Görgeteg
Inke
Jád
Kéthely
Korpád
Lábod
Nagybajom
Ötvös
Sávoly
Szentbenedek
Szomajom
Vid
<i>Más hivatalos összeírásokban imitt- amott még a következő egyházak vannak alkalmilag fölemlítve:</i>
Aláson
Alszabadi (?)
Ádánd
Bagonya
Barabás
Barnag
Bálványos
Boldogasszonyfalva
Bödöge
Böcsföldre
Bucsu
Csajág
Csáktornyaszentmihály
Csepel
Csór
Egres
Gelse
Hedrahely
Hékút
Iszkaszentgyörgy
Kercza
Kőröshegy
Kővágóörs
Köveskállya
Lölle
Lövő
Majsa
Moha
Nagyvázsony
Nárai
Olaszfalu
Öcs
Polgárdi
Rábafüzes

Rátót
Ropoly
Ságvár
Szentmárton
Szentmihály
Szécsény
Szólád
Tormafölde

15.

A Felső-Dunamelléki Egyházkerület gyülekezeteinek összeírása. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 508-512. valamint 527-528.

	<i>Somorjai Egyházmegye</i>
1)	Halászi
2)	Nagyszombat
3)	Szenc
4)	Moson
5)	Somorja
6)	Ovár
7)	Csütörtök
8)	Fél
9)	Egyházfalva
10)	Nagymagyar
11)	Ivány
12)	Saáp
13)	Réte
14)	Tarcsa
15)	Szap
16)	Jóka
17)	Csiliztó
18)	Kiliti
19)	Fekete-Erdő
20)	Kálnok
21)	Nyárad
22)	Radvány
23)	Szentmihályfalva
24)	Szerdahely
25)	Alistály
26)	Mecsér
27)	Kemlye (Kimle)
	<i>Komáromi Egyházmegye</i>
28)	Révkomárom
29)	Tata
30)	Nagymegyér
31)	Füs
32)	Csicsó
33)	Tany
34)	Nagykeszi
35)	Aranyos
36)	Ekel
37)	Megyercs
38)	Thuriszakállas
39)	Ekecs
40)	Rétköz-Szakállas
41)	Gönyü
42)	Ács

43)	Bana
44)	Császár
45)	Igmánd
46)	Szend
47)	Dad
48)	Kocs
49)	Környe
50)	Bánhida
51)	Bajna
52)	Csanak
53)	Süttő
54)	Neszmély
55)	Szomód
56)	Baj
57)	Naszály
58)	Mocsa
59)	Szőny
60)	Izsa vagy Patt
61)	Radvány
62)	Mocs
63)	Marczelháza
64)	Hetény
65)	Martos
66)	Bagota
67)	Szentpéter
68)	Madar
69)	Bucsu
70)	Bátorkeszi
71)	Kisújfalu
72)	Almás
73)	Lábatlan
	<i>Komjáti Egyházmegye</i>
74)	Ürmény
75)	Udvard
76)	Érsekújvár
77)	Séllye
78)	Deáki
79)	Farkasd
80)	Kamocsa
81)	Sóok
82)	Cabaj
83)	Bajcs
84)	Perbete
85)	Csúz

86)	Szógyény
87)	Mező-Ölved
88)	Farnad
89)	Jászfalu
90)	Szemere
91)	Csehi
92)	Lóoth
93)	Óhaj
94)	Für
95)	Baracska
96)	Töhöly
97)	Eözdöge
98)	Nagymánya
99)	Szentmihály Ur
100)	Komjáti
101)	Belád
102)	Kolon
	<i>Lévai Egyházmegye</i>
103)	Léva
104)	Bars
105)	Kiskoszmály
106)	Mohi
107)	Nived
108)	Sötétkut
109)	Lök
110)	Alsó-Pél
111)	Nagy-Endréd
112)	Nagy-Salló
113)	Málas
114)	Ágó
115)	Garam-Vezekény
116)	Zseliz
117)	Szódó
118)	Nagy-Sáró
119)	Felső-Várad
120)	Nagy-Kálna
121)	Kis-Szecse
122)	Nagyod
123)	Szent-György
124)	Ladány
125)	Varsány
126)	Csank
127)	Kiskér
128)	Füzes-Gyarmat
129)	Fegyvernek
130)	Nemes-Oroszi
131)	Peszek
132)	Kis-Salló

	<i>Palánkai Egyházmegye</i>
133)	Szokolya
134)	Palánk
135)	Balassa-Gyarmat
136)	Szécsény
137)	Fülek
138)	Losonc
139)	Maros
140)	Nógrád
141)	Jenő
142)	Nagy-Oroszfalu
143)	Peröcsény
144)	Rétság
145)	Nőtécs
146)	Verőcze
147)	Pettyen
148)	(Pilis) Marót
149)	Szob
150)	Helemba
151)	Kövesd
152)	Pásztoha
153)	Bél
	<i>Barsi Egyházmegye 1655. (Más néven Lévai Egyházmegye)</i>
154)	Kálna
155)	Lök

16.

A veszprémi részzsinat levele a Somogyi gyülekezetekhez (Epistola ex hac ipsa particulari synodo Weszpremiensi ad ecclesias Simigienses scripta.) 1621. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VIII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 82-83.

„Szerelmes Atyámfiái, keresztyének, kik a Somogyságban lakoztok, és az Úr Christusban mivelünk egy test vagytok, vagyon hírünkkel, hogy a kegyelmek gyülekezetiben találatnak olyan emberek, kik sem keresztyénségüket, sem a keresztyéni gyülekezetnek méltóságát meg nem gondolván, a lélekkel való szitkozódást felette igen gyakorolják, kivel mind Isten boszantatik, mind a ti keresztyéni gyülekezetetek egyebek előtt gyaláztatik. Ennek okáért im megparancsoltuk a kegyelmek gyülekezetiben való praedikátoroknak, hogy minden gyülekezetben tiltsák, fedjék és büntetessék az olyan éktelen szitkuakat. Azért kegyelmeteket is kérjük, szeretettel, mint atyánkfiait, hogy a magatok gyülekezetinek tisztességesb állapotjának megmaradásáért azoknak megtiltásában szorgalmatos legyen, kit Isten kegyelmeiktől jó néven veszen s áldását bocsátja ti reátok. Adtunk arról is parancsolatot a praedikátoroknak, hogy a szentek nevére rendelt ünnep napokat, kikhez mi hitünk szerint kötelesek nem vagyunk, meg ne üljék, mert Istennek egyedül tartozunk innepet illeni és nem teremtett állatoknak, a mint az ide föl való anyaszentegyházak is ilnek, attul immár a bálványozó innepeknek szolgálatjától szabadosak lévén. Mely kegyelmek mi intésünkre való keresztyéni engedelmet, kegyelmeiktől igen jó néven vesszük, és magunkat az után is, a mi tisztünk szerint való jó akarattal ajánljuk. Írtuk a mi veszprémi synatunkban, Sarlós Boldogasszony nap után való pénteken. Anno 1621.”

17.

A Pápai gyülekezet 1660-as szabályrendelete. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 386-388.

„1. Az Isten szerént való tudományban és szent életben úgy tündököljenek, hogy egyebek mind itthon s mind kívül kegyesség tüköre gyanánt tarthassák őket. (...) 2. Igen összekapcsolódott s fogódzott szívvel, akarattal, kézzel cselekedjenek mindeneket, valamelyek az eklésia javára szükségesek. (...) Minden két hétben legalább (...) összegyűljenek. (...) Amit pedig végeznek ő kegyelmek, ha egyebekkel nem közölhető, igen maguk között tartsák s időnek előtte ki ne nyilatkoztassák. 3. (...) A hozzánk tartozóknak életükre, cselekedetükre igen vigyázzanak. (...) 4. Akármiféle legatum, aequisitum s költségbeli java, akárhol légyen a megnevezett eklésiának, ő kegyelmük hűségessen viseljenek gondot róla. (...) 5. A prédikatori házakra (ha Istentől lészen, a templom az első) scholara s azok közül lévő minden szükséges építésre, igazításra egyenlő gondjuk légyen, egymásra való nézés nélkül. (...) 6. Ezen eklésia majorja minden épületivel edgyütt, barma, szölei, rétei és bármi efféle lehet, ő kegyelmük keze alatt legyenek (a malmok is)... (...) 7. A prédikátorok, scholamesterek, deákok fizetésére, táplálásukra és arra, hogy azok szorgalmatosan tisztüket tegyék, ő kegyelmüknek nagy gondjuk légyen.”

18.

Somorjai János felsődunamelléki püspök levele a thuri-szakállasi református gyülekezethez. 1625. július 29. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 81-82.

„Elvettem a kegyelmek levelét tisztelendő uraim, melyből megértettem, hogy még sem szállott le a kegyelmek megyéjében való sok zűrzavar, egyenetlenség, viszálykodás,

irigység s több e féle fogyatkozások még sem szüntek meg. Bizonyára magoknak kárt, nekünk pedig szomorúságot és busulást szerzett kegyelmek efféle engedetlenséggel. Egyéb eklézsiákban több faluk is vagynak, még is megtudnak alkudni a tanítónak szolgálatjában. A szerdahelyi gyülekezet áll 16. falukból, a magyarai talán 6.ból, az egyházfalvai 13.ból ha igazán eszemben jutna, mégis semmi háborúság nintsen ezek között, csak kegyelmek nyughatatlankodnak más eklézsiáknak nagy csudájukra. Egyéb megyékben is im nem minden falukban járhat a tanító, hanem a holott nagyobb gyülekezet vagyon, oda kell menni a predikátornak. Hiszen könnyebb egynehány embernek a nagy sereghez menni, hogy sem viszontag a nagyobb gyülekezetnek tanítás nélkül maradni, avagy egynehány ember után járni. Ez okáért elvégeztük egyszer és méltó okokból megítéltük, hogy egy eklézsia legyen az és többé két felé ne szakadozzon, és csak egy tanító legyen, kettőt ezután nem adunk, csak viseljen kegyelmek gondot az egyre panasz nélkül, és azt is elrendeltük, mi módon legyen rendszerint való szolgálatja a tanítónak, a mint a Samarjából írt levelemből megérthette kegyelmek. Azért rendeltük pedig olyan formán, mivel az ekets, Felső Szakálással együtt fél megyét teszen, és talán felényi fizetést is adnak, de nem annyira volt tekintetünk a fizetésre, mint a hallgatoknak számos voltára. Micsoda injuriájuk lehet hát a több filiális eklézsiáknak, holott a mater eklézsiában minden vasárnap, vagy reggel, vagy délyest, megleszen ordinarie az isteni szolgálat, és ott hallgathatják, ha nem restellik az evangyéliomot. Bizony méltó a filiális eklézsiáknak befáradni mater eklézsiába, és méltóbb s hasznosabb dolog is a tanítót oda rendelni, a holott többen hallgatják az Istennek ígését. Mi nem adományért, sem ígértért, sem barátságért, hanem jó lelkiismeretből tettük ezt a rendelést. Azért ha kegyelmek magoktól zürzavar nélkül jobb rendelést nem tehet, nem ellenezzük, de mi azon állunk meg, a mit ennek előtte is megirtunk kegyelmeknek. E dologról azért immár kegyelmek minket ne busitson, még más válasza is leszen kegyelmeknek; sőt ha avagy a mi végzésünket tartja meg kegyelmek, vagy az egész megyének akaratjából jobbat tud kegyelmek rendelni, ugyan emlékezetre méltó pecsétes levélben kellett betennünk, akkor Isten ő felsége gyűlésünket adja érnünk, hogy a kegyelmek maradéki is ahhoz tartsák magukat, és ne legyen ennek utána semmi változás. Isten éltesse kegyelmeket nagy jó egészséggel.”

19.

A Locsmándi Kerület Egyház-látogatási jegyzőkönyve (1646). in Katolikus Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek 16-17. század. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 164-165. Részlet.

„Javaik tekintetében Kaboltt várához tartozó katolikusokat mind katolikus, mind eretnek uraik és az egykor Szent Bernardin rendjéhez tartozó, hitehagyott prédikátor az ország régi alkotmánya és törvényei ellenére és különösen a pozsonyi országgyűlés 11., 12. és 14. articulusa ellenére a szabad vallásgyakorlatukban akadályozzák, amely az Isten ellen és az Ő igazsága ellen van. Az Isten szerelmére kértek engem, hogy legyen gondunk rájuk és lelkük gondozására, kiket nagy veszélyek közepette arra kényszerítetek, hogy az eretnek szolgához, vagyis a prédikátorhoz járuljanak személyes fizetséggel. Ezért látván és hallván mindezt, írtam a prédikátornak és az eretnek földesuraknak, hogy az említett, Kaboltt várához tartozó szerencsétlen katolikus népet szabad vallásgyakorlásában hagyják meg és engedjék. Mivel azonban ezeknek a Kaboltt várához tartozó katolikusoknak sem templomuk, sem kápolnájuk nincsen, mert mind az öt templomot ők birtokolják, holott a többség katolikus, ezért a méltóságos érsek úr engedélyével és megbízásából engedélyeztem a szentmártoni plébános úrnak, hogy ezeket a katolikusokat buzdíthatja és katolikus szentségekkel elláthatja valamely tiszta házban és ott szentmisét mondhat és prédikálhat. Ha pedig a plébános urat vagy e katolikus népet szabad vallásgyakorlatukban megzavarnák az ország alkotmánya és országgyűléseinek törvényei ellenére, ez alkalmat szolgáltat nekünk is arra, hogy ellene cselekedjünk.”

20.

Zsinati határozat és Kanizsai Pálfi János feljegyzései a vízlendvaszentgyörgyi gyülekezet kapcsán. in. Pataky László: Az Őrségi Református Egyházmegye története; Szabad Tér Kiadó, hn. 1992. 100-101.

Az egyházkerületi zsinat ezzel kapcsolatban a következő határozatot hozta: „Tiszteletes Berecki Péter esperes ügyében, akit a méltóságos Szétsi ur saját lakásából és az szentgyörgyi egyházból zsarnoki módon eltávolított azzal a célzattal, hogy helyébe más, lutheránust állít, a zsinat úgy határozott, hogy a tiszteletes püspök urat és Kanizsai Pálffy Jánost ez ügy átvizsgálására és rendbehozatala egyengetésére a Szétsi Testvérekhez, tudniillik Miklós, Mihály és Istvánhoz a zsinat által megerősített megbízólevéllel útnak indítja.” A küldöttség a rendelkezésnek megfelelően el is megy a patrónusokhoz, ám ott eredményt elérni nem tud. Kanizsai Pálfi János írja erről az utazásról: „A zsinat befejezése után Berecki úr ügyében megbízott követeink, a superintendens úr és én Szentgyörgyre, Berecki Péter úr ekiézsiájába mentünk augusztus 30-án. A következő napon, augusztus 31-én elmentünk Muraszombatba a rimaszécsi Szétsiekhez, Miklóshoz, Mihályhoz és Istvánhoz, akiknél három napon át tárgyaltunk, de Svetics György lutheránus udvari lelkész gyűlölködő susárlásával találtuk magunkat szembe, akitől nehezen kaptunk volna segítséget. Mégis olyan indíttatást nyertünk, hogy szabad lesz nekünk a következő Úr napján helyszínen, Szentgyörgyön a szószékről kikérdezni az ottani hallgatókat és tőlük tüzetesen tudakozódni a lelkész életéről, tanításáról s arról, hogy a hallgatók tetszésére lenne-e őt tovább is maguknál marasztalni, vagy el akarnák üzni? Ezzel a tervvel szeptember 2-án Szentgyörgyre visszatértünk és a következő napon, szeptember 3-án kizárólag Berecki úr egyházában, a templomban kértük a hallgatókat, hogy maradjanak benn, és amennyire lehetséges volt, a lelkésztől kérdezősködtünk etc. Kérdéseinkre mindnyájan egyhangúlag semmi olyanról nem szóltak, ami a lelkész tanítását rossz színbe tüntethetné fel s azt mondták, hogy tovább is szeretnék ott tartani, sőt ezt forrón kéri is tőlünk. Összegezve: Isten kegyelméből a néppel kapcsolatos kívánságunk teljesült. És örvendezve áldással és további állhatatosságra buzdítva elbocsátottuk őket. De a mi szerencsés sikerünket megirigyelte az ördög, amely a nyomorúságban levő népet megzavarta, és a következő napon két provizort hozott, akik ötvenforint pénzbírsággal fenyegetőzve rákényszerítették a népet, hogy a paplakhoz tóduljon és valami jelentéktelen dolog miatt a lelkészt vádolja. Mi a provizorokat nem akartuk meghallgatni, tiltakozva otthagytuk őket és hazafelé vettük utunkat szeptember 4-én. A szegény nép örömmel megtartaná lelkészét, de a Szétsi testvérek a lutheránusoknak kedvezve, őt azon a helyen megtérni nem akarják. Szeptember 8-án jöttünk haza Pápára.”

21.

Kanizsai agák határozata a martyánci gyülekezet ügyében. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 356-357.

„Mi, Kanizsa végvárának fő-fő agái, ti kik vagytok martyánci polgárok, kicsinytől fogva nagyig, ezen leveleinket látván, azt adjuk tudástokra, hogy ti közületek levő 14-18 falubeli polgárok az egész vármegye pöcsétes levelével jöttek ide, megértettük mindazt, hogy van a levél írva, hogy minden ember a maga hitén megálljon, kálvinista kálvinista prédikátort tartson, lutheránus lutheránust, és mindenik maga prédikátorának fizessen. Mi kanizsai agák azt helyén hagytuk, ha fejetek kell, egymás hitin megálljatok, egymás között szépen, vesztegségben legyetek, mindkét hiten levő prédikátorok egymás között békével legyetek, avagy éljete. Mert, ha egymás között háborúság esik, fejetekkel fizetitek. Lutheránus lutheránusnak fizessen, kálvinista kálvinistának fizessen, ehhez tartjátok magatokat.”

22.

Muszel martyánci ispán levele a martyáncio gyülekezettel kapcsolatban. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 357.

„Én Muszel martyánczi ispaja, adom tudtadra, pap vagy-e, vagy mi ördög vagy? Vagyon híremmé, hogy a polgárokat üzöd, kergeted, magad pedig szélyel ide s tova jársz. Hanem mihelyt ezen levelemet látod, ha az én falumban akarsz lakni, hát megbecsüljed a polgárokat, mert ha úgy cselekszel, mint ekkoráig cselekedtél a polgároknak: az én igaz török hitemre mondom, hogy bizony megbánkozol rajta. Az én falumban pedig ne lakjál, mert ha meghallom, hogy ott lakol, bizony mindjárt odamegyek s a házadat meggyujtom.”

23.

Batthyány Ádám 1655. június 6-án kelt levele a martyánci gyülekezet ügyében. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 361.

„Megértettük leveletekből, mit írjatok a martyánczi templomnak elígérése felől, mely lett volna itt Pozsonyban a lutheránus szuperintendens által a kálvinistáknak, mind a földesurak, mind a hallgatók akaratja ellen. Írhatjuk azért, hogy a lutheránus szuperintendens amit cselekedett, sem az ország előtt, sem a földesurak előtt nem jelentette meg, amint hogy értjük, hogy néktek sem volt híretek. Azért atyámfiainak a szuperintendens parancsoljon rendet a maga sajátjából, mi nem engedjük a mi földesúri méltóságunkat senkinek. Kálvinista uraim legyenek a határukban: ha ti nem akartok kálvinistát bevenni, nem köthetik erővel reátok magukat. Ha pedig ezen kívül cselekesztek a mi hírünk nélkül, lássátok, de mi a kálvinistáknak nem engedjük az anyaeklézsiát.”

24.

Az 1655. november 25-én tartott evangélikus zsinat határozata. in. Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet (I-II. korszak) 1523-1674. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 367-368.

„Ezután a testvérek közül mindenki a saját illetékes esperesénél, évenként egyszer az Úrnak szent vacsorájával éljen; vagy ha a szomszéd testvérek valamelyikénél élne, tartozzék tisztársától sajátkezűleg írt bizonyítványt kivenni, és saját esperesének büntetés alatt átadni, amit ha valaki elmulasztana, súlyosabb büntetés éri. Ezen intézkedés azért tétel, mivel a kálvinisták közül némelyek ágostai hitvallás színe alatt helvét hitvallás magvát szokták elhinteni, és hallgatóikat ellenkező vallással megfertőztetni, mint mostanában rábizonyosodott a kassai egyházban Alvinczy Péterre és a Vas vármegyei martyánczi eklézsiában Domjáni Mihályra, akik az ágostai hitvallás igaz szolgáinak mutogatták magukat, és ezen ürügy alatt lelkeiknek kárával a kálvinista hitvallás konkolyait nagy botrányal széjjelhintették.”

25.

Pathay István levele Klaszekovits Istvánhoz. 1616. november 10-én. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 160-164.

„A mostani állapotja pedig az Krisztus eklézsiájának, melyet nagy fájdalommal viselnek minden hívek, miben legyen, kérdés nélkül minden látja, mert a gyűlölségnek, a pokolbeli ördög által elhintett magva, annyira meg gyökerezett, hogy csak a fölséges Úr Isten az ő véghetetlen bölcsessége és tőlünk megtudakozhatatlan ítéleti szerint gyomlálja ki: emberi állatnak sem bölcsessége, sem ereje véghez nem viheti. (...) Mióta szerető István uram

tőlünk, kikkel ez előtt egy értelemben valatok és nagy szeretettel éltek vala atyafiakhoz illendő egyességet, szeretetnek idvösséges gyakorlásával tartotok vala, elszakadatok, némely nyughatatlan elméjű és patvarkodásban gyönyörködő embernek esztekéléséből (kinek az Úr, el hittem én azt bizonynal az ő itéletinek igassága szerint megfizet) az ultátul fogva a kegyelmetek pártján való atyafiaktól csöndességünk nem lelete. (...) Annyiban jutott e világ, hogy a kiknek az Úr Kristus dicsösségét kellene hirdetniök, azok minden bölcsességüknek erejét szidalmazásra és káromlásra fordították. (...) Noha egy Istent vallunk, egy keresztségünk vagyon, egy üdvösségnek reménységében élünk, mégis hitünket szidalmazják és vallásunkat káromolják. Isten tekintsd meg e nagy méltatlanságot! Gondolod-e atyámfia, mi következhetik mindezekből? Istennek neve nem dicsértetik, a Krisztusnak eklézsiája sem épül, sőt inkább az idegeneknek ellenünk való káromkodásra nagy ok adatik. (...) a kegyelmed fő seniora Zvonarits Mihály uram, (...) ír egy levelet magyar nyelven a bűi praedikátornak, Tholnay Istvánnak, melyben nem Tholnay Istvánt magát, akivel neki ügye volt, hanem mindnyájunkat személyválogatás nélkül szidalmaz, és gyalázatos névvel illet ő kegyelme: kálvinista ördögöknek nevez, holott mi magunkat Calvinustól kálvinistáknak nem neveztük (nem úgy, mint kegyelmetek Luthertől, lutheránusoknak) mert emberben dicsekedni nem akarunk, sem kívánunk, meg elégszünk annak nevével, a kinek nevét a szent keresztségben fölvevük: azért boszuból való mondásnak tartjuk, haki minket kálvinistáknak avagy zwingliánusoknak, avagy bátor lutheránusoknak nevez, mert mi azoknak nevükben nem keresztelkedtünk meg. Nevez bennünket sacramenti perdáknak, ellenséges embereknek, török tudomány magvának hintegetőinek, konkoly hintőknek, vallásunkat török magnak, Arius magvának, konkolynak; és arra ítélt méltóknak, hogy ez országból is kitöröltessünk...”

26.

Zvonarits Mihály levele Klaszekovits püspöknek. Dátum nélkül. in. Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907. 168-174. valamint Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Nyomatott Székely és Társa Könyvnyomdájában, Sopron, 1924. 758.

„Az ő kegyelme alatt való atyafiak, testragóknak, testmaróknak (...) hívják. (...) Nem régen a Krisztus testét, vérét, és annak a vég szentvacsorában jelen létéről való tudományunkat hasonlították fekete lével főtt nyulhushoz, és úgy abálták föl, mint az első zenebonakor az ubique comoediában, hogy mind belit, s mind szára husát és egyéb tagjait is fölöstötták vala Krisztusnak. (...) Immár hát legyen ez is panasz, ha vagyon ki előtt panaszkodnunk...” A reformátusok ellen írt kifejezésekkel kapcsolatban pedig elmondja, hogy „az sacramentiperda nevet nem én formáltam, éltek azzal az írástudó főemberek előbb, hogy sem mint én világra születtem és értették az olyan embereket azokkal a nevekkal, az kik Kalvinussal az Krisztus testét az szent vacsorától távol az felső égben tanították lenni és így az Úr vacsorájának egyik részét tagadván, egész voltát az sacramentumnak elvesztették.” Azt is elmondja védekezéséppen, hogy „az országból való kitöröltetésre is írja ő kegyelme, hogy én méltóknak ítélttem volna őket, de ott is a tudományt inkább, hogy nem a személyeket kellett volna ő kegyelmüknek érteni.” Majd felhossa mentségére, hogy Tholnai István levele is hasonló hangnemű. Végül pedig leírja, hogy nem megy el a reformátusok zsinatára, mert ott csak szidalmazást kapna. Levele végén teljes joggal írja a sárvári esperes: „Mert nekem látja Isten semmi kedvem nincs, semmi efféle patvaros versengéshez, csak lehetne nyugodalmam, a mi üres időm maradhatna szolgálatomtól, hasznosb munkával tudnám eltölteni.”

27.

Maziani református prédikátor Chuthy Gáspárhoz. Keltezés nélkül, Hetmény. in. Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in Theológiai Szemle, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 183-184. A levelet modern átírásban közlöm.

hetményi református lelkész esete, aki az evangélikus úrvacsorátant bíráló gondolatait egy levelében így fogalmazta meg: „Mikor az test a földön volt, nem vala bizonyára akkor az égben és most miért hogy az égben vagyon, nincsen bizonyára e földön. Ezek a Krisztus beszédi és ez a szent jámbor páterek írásai, akik majd ezer esztendővel éltenek ez előtt, nem engedik semmiképpen, hogy a Kegyelmetek vallását kövessem, mert ugyanis csak azt bizonyíthatná énnekem valaki a Kegyelmed vallásán lévőök közül, hogy az Krisztus mindenütt vagyon embersége szerint is Szentírásból, sőt csak azt, hogy tíz helyen vagyon egyszersmind, az úrvacsorájából sokkal könnyebben megállhatnánk. De tudom bizony, hogy ha még 6 ezer esztendeig tartana is e világ és mind addig élnének is rajta az emberek, soha azt meg nem bizonyíthatják. Másodszor azt írja Kegyelmed, hogy én káromkodtam és Kegyelmességetek felől azt mondtam, hogy tündérképpen él az úrvacsorájával. Nem tagadom meg amint mondtam, ezek voltak beszédeim: Az mi atyánkfiái közül is némelyek nem szintén értenek úgy az Krisztus személye felől, amint köllene, mert azt mondják, hogy az mi idvezítőkben embersége szerint is szintén úgy vagyon mindenütt, mint istensége szerint, az ő emberi testének természete ellen: mi nem tündér, mondok, a mi Idvezítőknek teste, ha nem igaz test, a mi testünkhöz mindenben hasonlatos a bűntől megválva. Ezek voltak beszédeim és én ezt senki előtt meg nem tagadom.”

28.

Chuthy Gáspár levele Thurzó György nádorhoz. Chuthy Gáspár Thurzó főudvarmestere. Hetmény, 1614. augusztus 21. in. Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in Theológiai Szemle, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 185. A levelet modern átírásban közlöm.

„Kegyelmes Uram Nagyságodnak akarám megírnom, az mely prédikátort kiküldenek Sellyéről, az mi falunkban hozták Hetményre és az elmúlt napokban minő sok káromlásokat szólott az Istennek szent fia ellen és az mi vallásunk ellen, mind azokat sok volna megírnom, Nagyságodnak. Ím egy írását fölküldtem Nagyságodnak, de ennél nagyobbbat mondott vasárnapi prédikációjában, mert azt mondta, hogyha olyan nagy volt volna is az Krisztusnak szent teste, mint az Sobor hegye, eddig megehattük volna és ha olyan nagy az Isten fia, hogy mind ez világot befogja, mint térhetne az cseklészi szent egyházban, ha az csak kicsin eszik. Így lévén, nem akarom, hogy itt ez én falumban lakjék és megtiltottam, hogy ide ne járjanak az sellyeiek és hogy innét kivigyék, mert itt nem szenvedem efféle káromkodó embert, de nem hogy kivinnék, sőt fegyveres kézzel voltak hatszáznál többen, az kik ide reám jöttek és itt tilalmam ellen prédikálták. Aponyi Pál uram is kiüzte az házából, mostan egy jobbágy helye van itt, Dersffynének az adott helyt neki és ott tilalmunk ellen házat építék az sellyeiek neki és erővel akarják az mi jószágunkban tartani, mi pedig nem akarnánk ilyen káromkodót itt tartani. (...) Ezt bizony nem kell elszenedni kegyelmes uram, mert nagy gyalázatunkra vagyon, sőt azon kérem Nagyságodat mint kegyelmes uramat, ne szenvedjen el Nagyságod ilyen nagy gonoszságot.”

29.

Bejtthe Imre Németújvári prédikátor, esperes, Batthyány Ferenchez 1616. július 14-én. Szerk. Keserű Bálint. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Körmentdi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 207-208. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Nagyságos uram, nem örömet írok Nagyságodnak, mert tudom, hogy unatot szöröz Nagyságodnál sokszor való írása valakinek, akár ki légyen. De nem kedvezhetek magamnakis ez ilyen dolgokban: Nagyságod eleiben kell adnom. Hallgatásunkkal ne tégyünk kárt Isten gyülekezetének. Voltanak Nagyságod előtt az Csémiek, vagyon hírömmel: és igazítani akarván az ő dolgokat Nagyságodnál, mondották Nagyságodnak az többi között, hogy az ő prédikátorok el mönetelének ő tőlök nem ők az okai: és ők tisztösségben nem tartották. Nagyságos uram azt Nagyságod vissza értse nekik. Bizonyyal ők lettenek okai búcsút egynéhányszor adtak neki esztendeje előtt és amint Miklós pap az Evangélium prédikálása behozásáért régen fejével fizetött volt akképpen ötet is fejének el fogyasztásával fenyegették az új hitért, mint ők mondották, hogy ím kinyérrel gyóntatott. El végezték egy más között eleitől fogva valaki hozzája gyónik hogy meg bírságoľják magok között, mint falu béli árulót. Senki nem gyónt hozzája közöllök. El méne nyavalyás tőlök nagy gyalázatjával el tekerődvén. Mastis el végezték magokban, hogy inkább mindoha prédikátor nélkül lesznek, ha ostyást nekik nem hadnak fogadni. Mi azt állítottok, ha meg tiltjok tőlök az környül való ostyás prédikátorokat, hogy nekik ne szolgáljanak és csak az Csajtaít hagytok hogy azt találják minden szükségökben, mint ki kinyérrel gyóntat, hogy annál inkább kívánni fogják az prédikátort. De ők az Narday szömtelen prédikátort keresték meg. Nagyságod azért lássa mit cseleköszik vélek. Isten tisztessége gyaláztatik ott. Éljen Nagyságod az Nagyságod tisztivel és birodalmával. Ha ők bírságot rőndöltek egymás között, tehát Nagyságodis bírságoľhatja, mert pénzt éroznek magoknál. Tót Ferenc az fő tanács köztök. Az prédikátort penig az Nardayt parancsolja Nagyságod, hogy jőjjön hozzám ide Újvárra, mert vétkét tudván, nem jó semmiként ide. Mind az által az kár tételt telhetetlenül cseleköszí.”

30.

Amadé István pozsonyi főispán Thurzó Györgyhöz. 1614. szeptember 1. in. Szerk: Mályusz Elemér. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934. 171-172. A levelet modernizált átírásban közlöm.

„Ez elmúlt napokban meg írtam vala Nagyságodnak, hogy az nagymagyari szentegyházon mind az három religiön lévő emberek disputálnak, kiről énnekem Nagyságod parancsolt volt, hogy meg lássam köztök és országunk törvénye szerént, az kinek jobb igazsága vagyon hozzá, az velem való commisarius uraimmal egyetemben annak szabadítsuk és adjuk a szentegyházat. Mivel hogy pedig mind az három religiön valók kívánták, az kálvinista pars maga dilatiót kért vala, ily okkal, hogy nemis készek az examenhez és Nagyságodatis meg akarják találni, interim meg tiltottam volt, meddig revideálhattam volna bizonyos napig, háborúságnak el távoztatásáért, hogy egyik fél se menjen az szentegyházban, hanem házoknál prédikáltassanak. Az kire kezeket bé adván, köteleztek magokat, hogy meg állják. Azon kálvinista pars fogadását meg nem állván, Nagyságodhoz nem bocsátanak és az szentegyházatis magoknak foglalták az terminus alatt, möllyet hagytam volt nekik, az prédikátort fegyveres kézzel be vitték az szentegyházban, fenyegetődvén, hogy sok ember halál leszen miatta. Én azért az commisarius uraimmal együtt az mai napon ismét oda mentem vala és amikor mind az három pars elő állott volna, az kálvinista pars protestála, hogy examenben nem bocsátja magát, mert ő in dominio ecclesiae vagyon. Én az commisarius uraimmal kértem az szentegyház kulcsát, hogy elő hozzák és mi az ország törvényei szerént, az mint Nagyságod parancsolta, az dolgot dirimalljuk köztök. De ők contumacia ducti sem az

kulcsot nem adták sem az exament nem akarták, Nagyságodat sem találták meg előbb fogadások szerént. Az szentegyházatis propria authoritate, fegyveres kézzel magoknak foglalták. Ex istis rationibus commissarius uramékkal együtt azt delibéráltuk, hogy el essék az szentegyházról, az más két pars között pedig az dolgot nem dirimálhattuk, mivel hogy az idő késő volt hozzá és holnap gyűlésönk és székönk is leszen, hanem az szentegyházat be pecsétlettök és az két parsnak más terminust hagytam, mellyön derimáltassék az dolog köztök. Nagyságodnak akarom tudására adnom, hogy ha melyik fél Nagyságodhoz menne, Nagyságod resolválhassa magát.”

31.

Pázmány Péter levele 1629. október 15-én. Batthyány Ádámmhoz. in. Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Rábavidék Nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943. 7.

„Kegyelmedet szent lelkével vastagicsa és vezérelje, hogy ez sok világi veszedelmek között úgy menjen által, hogy az örök boldogságra jusson. Mert ugyanis minden világi állapot, csak ugyan egy kis árnyék, és egy semmi, mely hamar el mulik. Elöttünk sok féle nagy urak és fejedelmek éltek, kiknek csak emlékezetek sem maradt, hanem a mint éltek, a szerint iutalmaztatnak mind örökké. Azért bizony igen méltó, hogy ez világi jókat csak úgy nézzük, mint álmunkat, és azon igyekezzünk, hogy az örök iokat el nyeriük. Mivel pedig az igaz Hit fundamentoma ez örök életnek, azt mindennél inkább őrizzük. Nem kétlem édes fiam uram, hogy kegyelmednek elég sok ostromi vannak, de az igaz Hitért embernek nemcsak szót kel szenvedni, hanem Martyromságot is, minthogy számtalan sok szentek aztis szenvedtek.”

32.

Özvegy Batthyány Ferencné, sz. Lobkovitz Poppel Éva levele Batthyány Ádámmnak. in. Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Rábavidék Nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943. 8.

„Megadá énnékem az Kis Márton az énnékem küldött leveledet, melyben mit irgy énnékem ez mostani Posonba való indulásod felől meg érttem. Melly dologról azt irhatom édes fiam; ha ez mostani odameneteledet a végre rendelted, hogy az én Nagy Szombati keserüségemet iobban meg ujécsad, az Istent meg tagadgyad, meg ismert igaz hitedet el változtassad és az igaz keresztyénséget el cseréllyed, énnékem afelől csak ne is irgy soha semmit, mert azt édes fiam tekellatesen el hidgyed, mihelen ezeket meg cselekeszed, abból az leszen, hogy mind Istenedtől el szakacz, s mind én tülem örökké el válsz, mivel penig örökké el válsz, én bizony ez világ szeréntis mindgyárt el akarok tüled válni, seőt azt akarom, hogy soha csak hiredet se halljam, és úgy ki vetlek szivemből, mintha ingyen sem én szültelek volna ez világra. Jól meggondolkodgyál azért édes fiam felőle, hogy ez világi ideig valókért az örökké való mennyei iót el ne cseréld, mert azt iól tudgyuk ez világ immár sokat és nagy rendeken valókat is édesgetvén meg csalt és hálójában keréttet, kik közzül sokan az után, ha lehetet volna, meg fordétották volna dolgokat, de nem levén módgyok benne, végreis gonoszul jártanak.”

33.

Illésházy Gáspár levele Batthyány Ádámmnak. in. Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Rábavidék Nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943. 11-12.

„Vallásában állhatatos legyen, kévánom, kiért Istennek könyörögiön fölötte méltónak mondom: mert az eő szent malasztia által ember távosztathattia mindennemü kisérteteket, nélkül érkeszhetnek emberre, aminthogy úgy értem, hogy kegyelmedis nem üres azoktul, de az Istenért kérlek édes szerelmes és nekem kedves öcsém és meghit Jonátám, ne bocsásd szivedhez az Jesuitáknak emberi találmánybul szerzetet ratiokat, mert lolkomre mondom,

hogy nem építhet raitok kegyelmed, veszedelemre viszik az szegén lelket, maragy meg az Istenért az meg osmert igaz vallásban, meg áld az nagy Isten el híd édes Bottiánim, akinek többel tartozunk hogy sem az embereknek, nem türhetem, hogy meg ne irjam ami nehézség volna szivemen, mert igaz vagyok hozzád. Minap nálam vala Jakusits uram mind annyostul, tőlök igen kedvem ellen való szót hallék kegyelmed felől, hogy látta volna mikor Bécsbe meg gyónt volna az Érsekhez, ha az úgy volna bánnám, iólehet én beszédeknek nem adék hitelt, hanem mégis az nagy Istenért legyen erős hitiben, és minden léleknek nem adgyon helt, meg próbálván őket, ha Istentul vannak.”

34.

Esterházy Miklós levele Batthyány Ferencné Lobkovicz Poppel Évának Kismarton, 1630. április 4. in. Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 79-81.

A nádor levele így hangzik: „Szolgállok kegyelmednek. Áldja meg Isten kegyelmedet. Nagy csudálkodással értettem Kéry uramtól az nagy mérték fölött, és talám az anyai szeretetnek célját is meghaladott búsulását kegyelmednek fia, Bottiani Ádám uram ellen. Nemde nem nézi-e ezekben kegyelmed, hogy ez világra hozván is, lölkét nem kegyelmed adta neki, és azt is nem tanolta-e meg kegyelmed, hogy az hit Isten ajándékja, s ha már Istennek így tetszett, s ebbéli kegyelmes malasztjával látogatta, hogy édes eleink hitire visszatért, avagy akar térni, kiből nindis [?] ketten tántorodtak volt, ki mi gonoszt tett vele, nem látom. Más az, hiszem mi sem vagyunk pogányok, s mind ösmerjük az igazságot, úgy s jobban is, mint kegyelmetek, s mind szolgáljuk Istenünköt, s nem is láttam még soha kegyelmetek közöl is oly vakmerőt, az ki azt ítélte volna, hogy mi is az mi hitünkben nem üdvözölhetnénk. Ha azért az kegyelmetek maga vélekedese szerént is üdvözölhet ebben az hitben is, s valjon miért búsol, és átkozódik ennyire kegyelmed? Elégedjék meg avval kegyelmed, hogy ím fölnevelkedett már Isten akaratjából, és ím ezennel emberséget kezdé érní; kit mivel ki is bocsátott szárnya alól, ha mit az nevelésben elmulatott mind üdvösségére nézve, s mind egyéb állapotjára, ne bánja kegyelmed, ha azt most igyekezik helyére venni; ki fog kegyelmednek is nagyobb fiúi szeretettel és engedelmisséggel szolgálni ezután is; s megtapasztalja azt is kegyelmed, hogy csak kegyelmed is átkozódásával s idegenségének mutatásával okot ne adjon fiának holmi ellenkezésre, külömb állapotban fogja magát az fiát látni; s ezért kárt se igyekezzék kegyelmed neki tenni, sőt semmi boszúra ne is menjen, mert Istent vonzza bosszúállásra magára vele, és okot ad fiának is maga ellen való ellenkezésre. Sőt itt nem is fia ellen, hanem az Isten ellen láttatik zúgolódní kegyelmed, s megbánt másokot is vele, s talám olyakot is, az kiktől megbántást fog vehetni kegyelmed. Én azért mind az, ki kegyelmednek mindenkor jóakarója voltam, és szolgálni kívántam, s kívánok is, kérem mégis nagy szöretettel, tegyen le minden bosszulást és idegenséget Bottiani uram ellen, s kíváltképpen afféle Istent bántó és magát szégyentető átkozodásnak hagyjon békét kegyelmed, mert már úgy látom, abban haszontalanól is fárasztja kegyelmed magát, és fiát is csak magától idegenéti vele. Az mi penig azon állapotomat nézi, és kegyelmed ellenem való átkozódását s panaszát, adná Isten, hogy én volnék avagy lehettem való[!volna] első eszköz Bottiani uram megtérésének, elszenvedném, úgy tetszik, az kegyelmed átkozódását érte, de mivel az mint följobb is íram, az hit egyedül csak Isten ajándékja, s egyébaránt is én kicsiny eszköz lehettem abban, kérem kegyelmedet, s intem is, engem afféle beszéddel ne terheljen, az kivel illetett már, mert afféle dologhoz szokatlan vagyok, s föl sem veszem kegyelmedtől. Bár Isten kegyelmednek adja azt az Istennek ösmeretét és félelmét is, az kit nekünk adott. Kihez könnyen és — hiheti kegyelmed — többet is tudnánk kegyelmednek, de ezt most ebben hagyván, én mégis arra intem, s kérem is kegyelmedet, mérsékelje magát, mert haszon nélkül, sőt kárral nagyobbban találhatja kegyelmedet. Isten kegyelmedet [áldja minden jóval?]. Kismartonban 4. April 1630. Kegyelmednek szeretettel szolgál gróf E. Miklós”

35.

Minemű gondolkodások indítottak a Luther hitről való kételkedésre és elállásról (Batthyány Ádám „áttérési irata”, 1629.) in. Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 104-110.

„Nem tagadom, hogy az igaz hitről tudakozván, és vékony elmém szerint gondolkodván sok dologban igen megütköztem, melyekért immár sem Lutheranus, sem Calvinista nem vagyok, noha eddig szüleim akaratja szerint először Calvinista, és azután Lutheránus voltam. Mivel azért immár kikeltem a gyermekségből, tartozom azzal, hogy magam is felnyissam szememet, és oly választást tegyek, melyből lelkemet örök kárhozatban ne ejtsem. Holott kiváltképpen kedvért és félelemért nem illendő hitet választani vagy követni.

Első dolog, melyben igen megütköztem az: mert az Augustai Confessiának Apológiája, mely a Conkordiába iratott, és amelyre hallom, hogy megesküsznek a Luther praedikátorok, mikor praedikátorságra választatnak, nyilván és világos szókkal vallja, hogy a pápista hitben szent emberek voltak. Mert ennihányszor írja, hogy Sz. Ferenc, Sz. Domonkos, Sz. Bernard szentek voltak, noha mindhárman szintén olyan szerzetesbarátok voltak, mint a mai barátok, kik azoknak regulája szerint élnek. Azonképpen Luther Márton, az öregbik catechismusban, Sz. Bernardot szentnek híja, és egyéb írásiban sok helyen Sz. Ferencet, Sz. Bernárdot szenteknek és Isten előtt kedveseknek nevezi. Mely mondasokat a magyar Kalauzban hosszan leírva találtam. {Fol: 186} Ennek felette: soha csak egy Lutheranus sem merte, és most sem meri azt mondani, hogy az apostoloknak idejéig fogva Luther Mártonig mind elkárhoztak, akik pápához hallgattak ezer esztendő folyásában a Luther támadásának előtte. Ha ez így vagy, hogy a régi jámbor eleink a pápista hitben üdvözülhettek, és szentek lehettek, szemlátomást két dolog jön ki belőle.

1. Hogy mi is azon hitben üdvözülhetünk: mert nagy személyválogatás, és kegyetlenség volna, ha azért a hitért valakit kárhoznatna Isten, melyben mást örök boldogságra emelt.

2. Ha a pápista hitben valaki üdvözült, bizonyos hogy senki a Luther és Calvinista hitbe nem üdvözülhet: mert Sz. Pál nyilván írja az Ephesombeliekhez {Ephes. 4, v. 5, Hebr. 11, v. 5—6.} hogy miképpen csak egy Isten vagy, hogy a hit is csak egy, és ez oly hit, mely nélkül senki Isten kedvébe nem lehet, úgy mond Sz. Pál. Azért minden okosság szerint bátorságosb abban a hitben lenni, melyben mindnyájon vallják, hogy üdvözülhet [az] ember, és sokan is üdvözültek, hogysen amelyről sokan azt tanítják, hogy abban senki nem üdvözöl. A Calvinisták és pápisták azt mondják, hogy a Luther-hitben nem üdvözülhet senki. A Lutheristák és pápisták azt állítják, hogy a Calvinista hitben senki nem üdvözülhet. De hogy Luther és Calvinus előtt a pápista hitben sokan üdvözültek, azt mindnyájan egyaránt javallják. Tehát bolondság volna a bizonyost elhadni a bizonytalanért. Ha ki pedig azt mondaná, hogy ezek a három vallások közül mindenikben üdvözülhet az ember, noha az Sz. Írás ellen szólana, de úgy is okatlanul cselekednék, ha maga is nem követné a bátorságosb utat, és egyebekben is sajnálná, hogy azt követik. Mert mit árt, akármelyikét kövessem, ha mindenikben üdvözülhetek.

Második dolog, melyben megakadtam, és ki nem tudok féselni, az: ha valamiben meg nem alkodhatunk egymás között, minthogy a hit dolgaiban nem alkodhatnak a pápisták, Lutheránusok és Calvinisták, nyilvánvaló módot mutatott Christus, mint kelljen végét vetni a viszálykodásnak. Mert azt mondotta: ‘Dic Ecclesiae’ {Matt. 18, v. 17.}, hogy az ecclesiának megmondjuk, és valaki annak szaván meg nem áll, azt pogánynak tartjuk, nem keresztyénnek. És hogy meg ne csalatkoznánk az ecclesiának feltalálásában, noha sok jeleket adott ennek ismerésében, de egyet oly világost mutatott, melyből a gyermek is tapasztalhatja, hogy sem a Luther, sem a Calvinista gyölekezet nem ecclesia. Mert azt mondja Christus {Matt. 16, v. 18.}, hogy az mely ecclesiátul kell tanulnunk, az oly, hogy soha a pokol kapuján kirohant csalárdság vagy dühösség győzedelmet nem vehetnek ellene. Mert a Sz. Pál mondása szerint {Timot. 3, v. 15. és Ephes. 4, v. 12.} a Christus ecclesiája igazságnak oszlopa, melyben világ végéig doctorok és pásztorok lesznek, kik oltalmazzák a hamis tudományok

szelétül. Bizonyos dolog pedig, hogy Luther Márton előtt sohult a széles világon, egy ország, egy város, egy falu nem volt, melyben a Lutherista és Calvinista hiten valóknak gyülekezete lett volna, keresztség és úrvacsora szolgáltatási lettek volna. Ezt magok sem tagadják az Lutheristák. Mert Luther első tomusának előljáró levelébe[n] azt írja, hogy egyedül ő kezdte ezt az újságot, melyet senki öelőtte meg nem mozdított vala. És mind Lutheristák és mind Calvinisták azt állatják, hogy láthatatlan és elrejtetett volt Luther előtt az ő ecclesiájok, mivel nem mutathatnak csak egy helyt is, ahol Luther előtt praedikáltak és kereszteltek volna. Mert az előtt száz esztendővel mind pápisták tanítottak azokon a helyeken, melyeken most az Lutheristák tanítanak. Ha azért úgy meggyőzte az ördög Luther és Calvinus előtt az ő ecclesiájokat, hogy láthatatlan lenne, és templomi, doctori, pásztori, sacramentum szolgáltatói nem találtnának, nyilvánvaló, hogy nem volt olyan a Luther vagy Calvinista ecclesia, minéműnek Christus nevezte az igaz ecclesiát. Mert hová lehet nagyobb győzedelme az ördögnek valamely gyülekezet ellen, mint ha annyira lenyomja azt, hogy sehult egy temploma, egy doctora, egy oltalmazója ne találtnassák.

Harmadik dolog, melyért elidegenedtem a Lutherista és Calvinista tanítóktól az: mert oly dolgokat fognak a pápistákra, és oly költsékekkel gyűlöltetik őket, melyeket teli torokkal kiálnak a pápisták hogy nem hisznek.

Ezt sok példákkal tapasztaltam, de csak háromról emlékezem.

1° Azt beszélik a pápistákról, hogy a feszület és egyéb képek a pápisták Isteni. Maga a pápisták nyilván mondják, hogy a képtől ők semmit nem várnak, csak emlékezetre tartják, és ha mi böcsületet tesznek a kép előtt, annak teszik, akit a kép jelent, amit cselekedtek a próféták is, mikor valami képét látták Istennek, úgymint mikor Micheasnak, Isaiasnak, Danielnek emberi ábrázatot mutata {3Reg 21, v. 19., Isa 6, v. 1., Daniel 7, v. 9, 13.} Azért miképpen a Jesus nevére térdet hajtunk, de nem a szót, hanem azt tiszteljük akit jelent, miképpen a Sz. Bibliát böcsületben tartjuk, de nem a téntát, papirosát tiszteljük, hanem azt, az ki szavai vannak a Bibliába. Úgy mondják a pápisták, hogy azt illetik tisztelettel, akit jelent a kép. De mivel a képnek sem értelme, sem hatalma nincsen, abban ők semmi Istenséget nem esmérnek.

2° Azt hirdetik a pápistákról, hogy Boldogasszonyt és az szenteket Istennél irtalmasbagnak tartják, őket Christus felett böcsülik, etc. Maga a pápisták mind írásokban, mind praedikálásokban nyilván mondják, hogy ezekben semmi nincsen, sőt hogy ők semmit egyebet nem kérnek az szentektől, hanem csak azt, amit akármely élő embertől kérhetnek, tudniillik, hogy imádkozzanak Istennek érettek, hogy segítsék könyörgésékekkel, őrizzék bűnöktől és veszedelmektől Isten előtt való imádkozásokkal.

3° Azt igen gyűlölségesen hirdetik a pápistákról, hogy magok érdeméből várják bűnök bocsánatját. Maga a pápisták nyilván és világossan azt hiszik, amit a Tridentomi Concilium tanít, {Conc. Triden., sess. 6, cap. 8, 9.} hogy a bűnbocsánat csak egyedül a Christus érdeméből adatik, és azt magának vagy másnak senki közülök nem érdemli. Azt bezzeg e mellé vetik, hogy minekutána Isten irtalmából, Christus érdeméért megigazulunk, és Isten kedvébe jutunk, annakutána ha mi jót cselekezünk, ígirettel kötelezte Isten magát, hogy jutalmát és bérít adja. És ez az érdem, mely az igazult emberek cselekedetibe találtnatik az Isten ígiretiből.

Ezekben és több hasonló dolgokban bizonyoson tudom, hogy a Lutheristák hamisan vádolják a pápistákat, és csak reájok fogják amit meg sem gondoltak, kiből nyilván eszemben veszem, hogy nem igazán járnak a praedikátorok. Mert aki igazsággal előviheti dolgát, nem ragaszkodik hamis költsékekhez. És nagy gondatlanság, hogy a pápisták hitiről a magok vallás tételét nem hiszik.

Negyedszer. Az is nagy szeget vetött fejemben hogy noha leggyakrabban és legszívesebben forgatják azt a Lutheránusok, hogy Sz. Írás ellen osztogatják a pápisták egy szín alatt az Úr vacsoráját. De amint csak immár is értegetem, ebben sincs derekas fundamentomok a praedicatoroknak. Mert a pápisták nem tagadják azt, hogy Christus a végvacsorakor két szín alatt osztotta szent testét, vérét, hanem csak azt tanítják, hogy Christus Urunk arra nem

kötelezett mindeneket, hogy mindenkor két szín alatt vegyék az Urat. Es ezt igen világosan így bizonyítják:

Először a Christus példája, parancsolat nélkül, nem kötelezi a híveket, amint Sz. Pálból kitetszik, ki nyilván írja Sz. Jánossal együtt, {Rom. 14, v. 15., 1Joan. 3, v. 4.} hogy vétek ott nem lehet, ahol nincs törvényszegés. Miképpen azért a Christus példája nem kötelez, hogy minden ember házasság nélkül éljen, hogy csak egyszer, csak vacsora után, csak férfiaknak adassék az úrvacsora, minthogy Christus csak úgy adta. Azonképpen a két szín vételre sem köteleztetünk, ha erről parancsolat nem adatott.

Másodszor Christus Urunk szavai sem köteleznek mindeneket a két szín vételre. Mert 1. ama mondás: 'Igyatok ebből mindnyájan' csak azoknak mondatott, az apostoloknak, kik jelen voltak, és azért írja Sz. Márk: 'Biberunt ex eo omnes', hogy mindnyájan ittanak abból. {Marc. 14, v. 23.} Tehát megmagyarázza Sz. Márk kicsodák azok (a mindnyájak), tudnia illik a jelenlévő apostolok, kiknek parancsolá Christus, hogy úgy igyanak, hogy mindnyájoknak jusson abból a pohárból. Ennek felette nem mondja Christus, hogy igyanak mindnyájan pohárból, hanem nevezet és mutatásképpen ebből a pohárból mondja, hogy igyanak: 'Ex hoc', mely kezében vala, kiből nyilván következik, hogy ama szót: 'igyatok ebből mindnyájan' csak a jelen való apostoloknak mondotta Christus, és nem minekünk, kik abból a pohárból nem ihatunk. Végezetre Sz. Pál a Corintusbeliekhez írt levelében {1Cor. 11, v. 25.} előszámlálván az Úr vacsorájából ami közönségesen illeti a községet is, éppen és teljesen kihagyá ezeket a szókat 'Igyatok ebből mindnyájan'. Maga, ha ezeket is mindeneknek és nem csak az apostoloknak mondotta volna Christus Urunk, sem feledékenységből, sem egyéb okból lé nem hadta volna Sz. Pál ezeket a szókat, ott kiváltképpen, ahol arra felel, hogy úgy adja a Corintusbeliek eleibe a sacramentum dolgot, amint Christustól vette. De azért hagyá el Sz. Pál ez a mondást, mert azt csak jelen való apostoloknak mondotta vala Christus Urunk, és nem mindeneknek közönségesen, vagy ha nem úgy vagyon, adják okát a praedikátorok, miért hadta el ezeket a szókat Sz. Pál apostol.

2° Ama mondás: 'Hoc facite', 'Ezt cselekedjétek', nem kötelez mindeneket a két színnek vételére. Mert azt a szót az evangélisták közül csak Sz. Lukács említi, {Luc. 22, v. 19.} a több evangélisták elő sem hozzák, Sz. Lukács pedig csak a kenyérszínnek adása után írja, hogy Christus ezeket a szókat mondotta, és a poháradás után nem említi. Sz. Pál ezen szókat említi a kenyérszín adás után, {1Cor. 11, v. 24.} de a pohárról különben szól: 'valamennyiszer isszátok, — úgymond — az én emlékezetemre cselekedjétek'. Mely mondás nem parancsolja a pohár vételét, hanem csak a módját mutatja, mint vegyök, mikor vesszök, szinte mint mikor valaki azt mondja: valamikor bort iszol, mértékletesen igyál. Nem parancsolja a boritalt, hanem csak módját mutatja, mint kel innya a bort. Végezetre mikor Christus azt mondja: 'Hoc facite', 'Ezt míveljétek, amit én míveltem', azt hadja, hogy megáldják, és egyebeknek osztogassák az Urat, de az bizonyos, hogy ezt nem parancsolta mindeneknek, hanem csak az egyházi szolgáltnak, kiket illet az Úr testének szentelése és osztogatása. Vagy ha azt mondják a praedikátorok, hogy minden férfinak és asszonyembernek parancsolta Christus, hogy azt míveljék, amit mívelt a végvacsorán, engedjék meg tehát[!], hogy minden asszonyember és szekérvezető vegye, áldja és osztogassa az Úr testét. Ha pedig ezt meg nem engedik, higyjék el, hogy Christus nem mondotta mindeneknek, hogy azt míveljék, amit ő mívelt.

Kitetszik ezekből, hogy sem a Christus példája, sem szava nem kötelez minden embert a két színnek vételére. Azért nem kellene a Luther praedikátoroknak is erre kötelezni mindeneket. Vannak több dolgok is, melyek a Luther-hitben nem tetszenek, de elsőben ezekkel megelégszem."

36.

Bosnyák Tamás füleki kapitány, királyi főasztalnok levele Thurzó Györgyhöz. 1616. augusztus 22. in. Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in Theológiai Szemle, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 189. A levelet modern átírásban közlöm.

„Bizony dolog, hogy fölötte veszedelmes állapotban forgunk, nem tudom honnét támadott az emberek fejében az Felföldön, hogy az religiót akarnák oprimálni és levágni, extripálni őket, de minden kálvinista prédikátor ezzel kezdi és végezi prédikációját és ugyan habitussá lőtt ez az opinio az emberek elméjében, semmi rációkkal el nem hitethetni velük, hogy nincs abban semmi és nem is lehetséges dolog az, igaz okot nem is tudnak hozzá adni, hanem csak pertinaciter affirmálja, hogy ugyan úgy vagy az dolog.”

37.

Nyéký Veres Mátyás soproni keresztes vitéz Batthyány Ferenchez írt levele. in. Szerk. Keserű Bálint. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Köröendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 211. A szövegeket nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Az mit Nagyságod az én falumban ez ideig nem szintén gyenge orcával lakó Prédikátor felől írt, hogy házára mentem, és ki hányattam minden morháját; tegnap vettem és meg értettem azt. Nincs itt öneki semminemő háza, sem öröksége, akiben állhatatosan az én akaratom ellen meg maradhatna. Mert ez helyben mind állapotjában, s mind tudománya szerént való tanításában idegen és jövemény. Nagyságod jól tudja, ha szintén én nem írnámis, hogy az Páplisták minden religióval, mely az Római hit és vallás kívül vagy, mindenkor ellenkőzők voltanak és el férhetetlenül tusakodok. Hogy vihetek hát énis egy székben az Arianismussal bélelt Calvinista prédikátorral? ki nem csak pápista, hanem papis vagyok? Hogy szeressem én azt, aki nem csak hitemnek nagy ellensége, de az ellenem való támadásnak és agyarkodásnakis az községben lelki és testi veszedelmes tövise? Ki tarthat azért sokáig kebelében fájdalom nélkül kígyót, avagy tüzet? Ki követhet egyszersmind két utat? Pápistais legyek és az ő velem ellenkőző tanításátis szeressem és el szenvedjem. Ember csak az talpában tött tövisetis sokáig nem nézheti, nem hogy az szemében valót sokáig szenvedje. Nekem mind lábam és szemőmben vagy az ő. Az hol Nagyságod az ország végezéséhez igazít, nem köteleztettek ott arra, az papi rendek, hogy hitek és vallások kívül idegen prédikátort tartsanak jószágokban. Az mi az község dolgát nézi, minthogy ez mi szegény országunkban most csak nem minden vélekedés, derék szabadság, lássák minémő hitet tartanak. Ha nem akarják az régi szent királyoktól és Magyaroktól vett hitet tartani, magoktól font pórázok leszen kárhózatok. Nem láttam volt én eddig, hogy az juh sereg magának pásztort válasszon, hanem az ki gazdája és ura, nekikis nem szintén jó gazda nélkül számot vetni. Azért míg Isten kegyelmes gondviselését rajtam meg tartja, velem együtt kormányt őkegyelme nem tart. Példám erről Erdődy uram, ő Nagysága, ki jószágában ennyi ideig nem tartott vele ellenkőző hitű Prédikátort, noha ő Nagysága egyházi személy nem volt. Nagyságodnál, ha oly nagy dicsérettel híresült ember, viseltessen Nagyságod gondot másutt róla, reám mint egy Úr borát ne igyekezzék Nagyságod erővel vetni, mert az régiektől öneki arra való ház nem épült. Legyen magának a barátom és ne szerezzon itt több pártolást, az jó bor akármely szegletibenis az Városnak cégér nélkülis el kél. Nagyságodnak én ezenkívül örömet szolgállok, ebben Istenre és hitemre kell nézmem és engednem.”

38.

Nádasdy Ferenc 1640. november 30-án kelt levele a soproni tanácshoz. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910. 213.

„Az kegyelmetek levelét vettük, melyben mint egy szomorú állapotot láttatik kegyelmetek jelenteni, az Soproni Societásbeli Páterek miképpen proprio ausu épületet tevén az Keresztesség beneficiumján való funduson, immár minden scholájokat is belé szálétották volna az Kegyelmetek előbbi Collatiójában befoglalt Condíciónak nagy derogamenjére és talán szabadságunknak is praejudiciumára. Minthogy penigh abban az keresztességben mi vagyunk feő Collator, kívánja érteni tőlünk, ha az mi hirünkkel és engedelünkül lött-e ez dolog. El nem mulathattuk, hogy kegyelmeteknek derekasan ne resolválnánk magunkat és nyilván megírnánk, hogy nem hogy megengedtük volna az Pátereknek ebbeli cselekedeteket, de mi nekünk csak hirünk ké sem tették, mikor az Beneficiumon építettek, sokkal inkább, hogy abban meg is teleptettek.”

39.

Nádasdy Ferenc gróf levele a soproniakhoz a korábban említett keresztesség ügyében, 1646. szeptember 8. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910. 220.

„mivel azon keresztességnek Collatiója nálunk levén, azon Pater Jesuiták ő kegyelmek az mi jó akaratunkból bírják, mi is requiráljuk kegyelmeteket, hogy supersedeáljon az ő kegyelmek háborgatásától s megépíteni se impediálja az megnevezett Sekrestyét. Holott remenségünk kívül tovább is idegenségeket vennénk kegyelmetektől eszünkben, mind Ő Felsége elejében terjesztjük az dolgot s mind egyetemben az Dioecesanust requirálván törvényes uton is az Anya Szent Egyháznak szabadságát s fundusát tueálni el nem mulatjuk.”

40.

A körmendi lovas és gyalog sereg Batthyány Ferencnek írt levele. in. Szerk. Keserű Bálint. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 133. A szöveget nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

„(...) Nagyságodat csak erről kellett meg találnunk, hogy nem tudjuk mi okért az itt való polgárság prédikátorunknak búcsút adtanak. Azért könyörgünk Nagyságodnak, hogy efféle pápista embereknek adjon fenetsegett Nagyságod, mert efféle bölcs lölki tanétót máshonnanis nagy fáradsággal és költséggel kellene ilyen fő helyben keresni. Azért könyörgünk Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, hogy Nagyságod büntetés nélkül ne hagyja ezt az ő rajta tett gyalázatot hogy ilyen méltatlanol semmi okot hozzá nem adhatnak és búcsút adtanak neki, mert mi egész seregül szeretjük és nemis kívánunk mást ő helyében.”

41.

Alsólindvai Péter körmendi prédikátor Batthyány Ferenchez írt levele 1614. december 19-én. in. Szerk. Keserű Bálint. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 178. A szövegeket nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

„(...) Ebből is Nagyságodtól tanúságot várok, egy néhányszor papokat hoznak be, Gyáki tisztartó György deák kétszer hozott, egyszer Stroboly Jánosnak, másszor ismét feleségének, az szín alatt az városon ki hirhedett harmadnapig volt itt az a pap, vasárnap az Apácákhoz menvén egyet értvén harangoztatott, az házba sem fértek be annyian mentek misére és gyónásra, az penig nem volna szabad, hogy valaki más megyébe menne, Nagyságod találna módot ne jönne be és ne is hozná György deák, mert nagy kárt teszen. Monyorókerék és Vép tartományban nincs oly szabados ki prédikátort merne be vinni, mert meg hagyta az Úr, hogy az prédikátort meg öljék, az szabadost ki hányják jószágából még máshová sem mernek menni vépi ember vasárnap nap, ha falura megyen, az utakat állják darabontok minden fele, meg fogják, erpszen meg büntetik, némely napja jámbor polgárt fogtak meg az úton nagy kezesség és fizetést tévén bocsátták el. Nagyságod igazán ismervén az Istent inkább tartoznék oltalmazni az igaz isteni szolgálatot, hogy nem az bálványozók kik erősen oltalmazzák mind magok mind tisztartói és szolgálai által az idegen isteni tiszteletöt, ha szabad mindennek papot be hozni, és valahová akar is menni, bizony itt prédikátor ne üljön hiába, mert így az igaz mennyei tudománytól el szabadnak.”

42.

Bejthe Imre németújvári prédikátor Batthyány Ferencnek 1623. április 22-én írt levele. in. Szerk. Keserű Bálint. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 257. A szövegeket nem a könyvben megjelent írásmód szerint, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Ezennel érkezék hozzám levele az szent Györgyi prédikátornak Víz Lendváruul. Írja nyavalyás hogy Szécsy Miklós parancsolatot adott az maga valpottjának, hogy mihelyt Szent György napja lészen, az templom kulcsát azonnal tőle el vegyék és az várhoz bé vigyék. Annét azért azonnal ki rekesztik és csak az három falucska indétotta reá az Urat hogy azt cselekedné. (...) Ez nagy zélusú buzgóságos religiójú uracskák mit kezdenek, mit hoznak ki merész cselekedetekből, azt az mi az bálványozás lészen, azt a mi országunk törvénye föl bontása, azt amiért az pápistákis kü nevetik őket, azt hogy ex Epicureismo in vitia et infamiam proficiunt et gloriam Dei non propugnare sed expugnare moliuntur. Ó nyomorult Óriások ezek, kik az Menny országot meg hágni igyekeznek és Istent rendben szabni. Menny üttö követ vet előbb Isten reájok, míg jó véget érnének ez dologban.”

43.

A nagyszombati protestánsok levele Thurzó Györgyhöz 1609. szeptember 16-án. in. Szerk: Máluszy Elemér. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934. 80-81. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Akaratunk vala egy auditóriumot zsindely alá venni, kire Nagyságodtúl is immár segítséget vöttünk talp fábúl, lécbúl és zsindelybúl, kit Nagyságodtúl nagy hálaadással vettük fejenkint. Homonnai Bálint urunk ő nagyságais lött segítségével. Mely dologról meg találtuk vala az mi tanácsbeli urainkat könyörgésünk által két ízben is, de ő kegyelmek semmiképpen nem enged semmitis építenünk, az ácsokatis meg tiltották, hogy semmit ne építsenek az mi számunkra,

sőt skólánkatis most, az hova szállítottuk, egy atyánkfia házához, aztis ellenzik és meg parancsolták neki, hogy onnét ki küldje őket nagy büntetés alatt. (...) Hisszükis, hogy Nagyságod az Isten tisztességének oltalmazója és ezen dologban Nagyságod gondviselőnk és patrónusunk leszen. Isten éltesse minden jó állapottal Nagyságodat.”

44.

A mosonmegyei jobbágyság Thurzó Györgyhöz. Dátum nélkül, valószínűleg 1610. in. Szerk: Mályusz Elemér. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934. 106-107. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Nagyságos kegyelmes Urunk. Nagyságodat készeréteánk az mi alázatos kenyergésünkkel meg találunk mi Moson vármegyében lakozó ő felsége jobbági mind egész tartományostól, mivel hogy kapitány urunktól ő nagyságától Octavian urunktól nagy erősen háborgattunk hitünkben úgy annyira, hogy ő nagysága az önnön neve alatt küldött reánk két parancsolatot, hogy az prédikátorokat mint eretnekeket minden helyekről elküldenénk. Mely kívánságának, mivelhogy helyt nem adtunk, az elmúlt napokban személye szerint hozott ő felsége neve alatt való parancsolatot reánk, melyben felette erősen parancsolja ő felsége képében, hogy az prédikátorokat minden helyekről el küldjük és búcsúzzunk és harmadnapnál tovább ne találtassanak sohult tartományunkban, mint afféle eretnekek, mert hogyha ellene állók leszünk, tehát mind teszteségünkben, jószágunkban és testünkben meg büntettetünk, mint engedetlenek. (...) Oltalmazza Nagyságtok az Istennek tisztességét és az ő szent igéjének közöttünk való meg maradását és ne hagyjon Nagyságtok az ördögnek az tiszta búza keziben konkolyt hinteni...”

45.

Az óvári tartományban lévő protestáns gyülekezetek Thurzó Györgyhöz. Dátum nélkül, valószínűleg 1610. in. Szerk: Mályusz Elemér. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934. 108. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Nagyságod minekünk minden oltalmát és segítségét ajánlotta, sőt kapitány urunknak is írt Nagyságod ugyan ezen dolog felől, mellyet még mostan is nálunk tartunk. Miért hogy pedig kapitány urunk bennünket igen meg fenyegetett, hogy tudnia illik, ha az mi prédikátorinknak el bocsátásában neki nem engedünk, kárát fogjuk látni, mert mind magunkat meg büntet, s mind prédikátorinkat meg fogatja és az Dunában hanyattja, nem tagadhatjuk, kegyelmes Urunk, bizonyára igen tartunk tőle, kiváltképpen holott az fegyveresek mellettünk vannak, egy levelével avagy izenetivel, ha akarja, kárt tehet, mert avagy reánk szálléthatja őket, avagy pedig egy éjjel mind magunkat föl dúlathat s mind tanétóinknak veszedelmet szerezhet, az mind hogy ez napokbanis éjjel föl készültek volt és ha ugyan azon felek közül Isten ollyakat nem támasztott volna, kik ez dologban ellent nem tartottak volna, reánk akartak jönni.”

46.

Zrínyi György horvát bán Thurzó Szaniszlóhoz. 1623. július 16. in. Szerk: Mályusz Elemér. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934. 283-284. Ezt a levelet nem a nyomtatásban megjelent formában, hanem modernizált átírásban közlöm.

„Akartam volna bizony, ha az itt való muraközbeli prédikátor uraim Nagyságodat más bizonyosb és nyilván való dologról találták volna meg, mint sem, hogy én (az mint Nagyságod nekem ír felölök) őket az én jószágomból ki üzvéen, magok örökös pénzen vett jószágokat, majorságokat és szőleiket el vettem volna tőlök. (...) ...ez elmúlt napokban

bátyám urammal ő kegyelmével (...) tettünk egy velegezést, (...) hogy valamint az egyéb jószág itt Muraközben két fele oszlon közöttünk, hasomlóképen az egyházokis és parókiák oszolljanak két felé sok inconvenientiák eltávoztatásának okáért. (...) Ő kegyelmessége az maga vallásán való prédikátorokat tartja az maga részín, énis az magam jószágában találván az én vallásom ellen való prédikátor uraimat, nem úgy az mint ők Nagyságodat informálták, hogy ki üztem volna, hanem tisztességesen, se magok személyében se marhájokban meg nem károsétván, az magam jószágombeli portiómbúl ki bocsáttám és helyettek vallásombeli papokat helyheztettem, mert az szegény községis, kik azon egyházakhoz tartoznak, oda szolgálnak, mind azon katolikus valláson vadnak, azon könyörgötenek untalan, hogy nekik az magok vallásabeli pápista papokat hoznék. (...) Ne adja Isten, hogy én egy punctbannis az Viennenses sanctioikat és statutakat föl bontani igyekezném, sőt igen observálok. Ha az én katolikus subditussim se őket szenvedni, se szolgálni, se fizetni nem akarnak prédikátor uraimnak, csudálok, hogy magok erővel introtrudálni akarják magokat és jószágombeli egyházimat, kik magam részire jutottanak, hatalmasan bírnia igyekeznek. Ilyen mód nélkül való információjoknak Nagyságod helyt ne adjon, kérem Nagyságodat. Prédikáljanak ott, az hol acceptálják az jámborok, magam alattam valóknak én találtam lölki pásztorokat, azzal contentussok, ő kegyelmességeik tanítását nem kívánják.”

47.

Nádasdy Ferenc 1660. március 16-án Tóth András jobbágy megbüntetését kéri az alispántól. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910. 221.

„Bizonyos relatióból értjük, hogy ma, a mikor Szent-Miklóson a katolikus status többen levén, ők is elei annak a helységnek, a szentegyházat maguknak akarták kérni. Nem tudatik, micsoda gondolattal indítatván mind magunk, mind kegyelmeitek jobbágyi, úgy mint Tóth András a kegyelmedé, az ott való nemességgel rútvál gyalásván mind hiveinket s mind kezdésünket – ellentállott szándékjoknak. Kegyelmed azért azon rossz embert ezen holnap küldje a büntetés alá, mi is Rebellis embereinkkel azt fogjuk cselekedni. Isten éltesse kegyelmedet.”

48.

A vágsellyei reformátusok levele Thurzó György nádornak. in. Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in Theológiai Szemle, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 188. A levelet modernizált átírásban közlöm.

„Kegyelmes nagyságos urunk az hatalmas Istenért megbocsássa Nagyságod, hogy ilyen sokszor kölletik Nagyságodat könyörgő levelünkkel búsítanunk, mert nincsen szegény fejünket hova hajtánunk s kitől várunk oltalmat ilyen nagy nyomorúságunkban, hanem Isten után csak az Nagyságod szárnyai alá folyamodunk nagy bizalommal. Hogy pedig Nagyságod ez mostani sok gondjai között tőlünk meg ne bántassék, könyörgésünknek ez az oka: A mi tisztelendő udvarbíránk, Ekker Lukács, nagy hatalommal fogott hozzánk az Nagyságod böcsületes nevével írott mandátummal, úgy hogy az kiket eleiben küldünk könyörgeni, hogy addig ne bántson se minket, se tanítónkat, míg Nagyságodat meg nem találjuk, azokat mindjárt tömlöcbe veti, az többi, kik előttünk valók volnának, ezt hallván, kényszerítettnek házakon kívül bujdosni, mivelhogy jószágunkat is elhajtatta és ez az oka, hogy Nagyságod eleiben sem mernek az öreg emberek jönni, hogy így is retentsen bennünket és meg is esküdt azon, hogy addig nem nyugszik, valamíg az mi tanítónkat ki nem úzi Sellyéből. Könyörgünk azért az nagy Istennek szent szerelméért Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak, siessen Nagyságod segítségünkre...” A nádor saját kezével ezt írta a levélre: „Az sellyeiek panaszkodnak, hogy őket in exercitio liberae religionis az tisztartó meg nem akarná tartani. Noha én non sum eius confessionis, az mint az sellyeiek, de hogy efféle dologból én reám se

fussanak és az ország végezése is in ea parte ne violaltassék, neque detur regnicolis superinde apud suam maiestatem conquerendi occasio, kegyelmeteket kérem, találjon oly módot ez dologban, hogy énnekem se legyen busodalمام ez dolog miatt.”

49.

Thurzó György nádor levele Ekker Lukács vágsellyei udvarbírónak. in. Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in Theológiai Szemle, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 189. A levelet modernizált átírásban közlöm.

„A mi kegyelmes urunknak ő felségének konfirmálása és az egész országnak végezése szerint nyilván lehet kegyelmességednél is, hogy az három religióknak exercitimiok hazánkban szabadságban hagyatott. Az Sellye városának lakosai alkalmaztatván ahhoz magukat, az maguk vallásán való prédikátort, az mineműt be vittek, értjük, hogy kegyelmességed őt szenvedni nem akarná, sőt miatta az községet is fenyegetné, melyen mi nem kevésé csudálkozunk, hogy honnét meri kegyelmességed magát az ország végzése ellen állatni. Mint hogy pedig az vallásoknak igazgatásokat nem az kegyelmességed okosságára bízták, kegyelmességedet intjük, sőt tisztünk szerint erősen hagyjuk és parancsoljuk is, megbecsülvén az közönséges jót és az egész országnak végezését, az bevitt prédikátort szabadjában hagyja helyen kegyelmességed, az község közül pedig miatta kegyelmességed senkit meg ne bántson, se károsítson, sőt érette az kiket kegyelmességed megháborított, avagy fogatott volna is, azoknak szabadságukat mindjárt is helyére állassa, holott azzal nem őket, de az ország végezését, kit ő felsége is konfirmált, sérti meg kegyelmességed, melyet nem is vihet véghez. Isten éltesse kegyelmességedet.”

50.

Sennyey István Győri Püspök levele Batthyány Ádámnak Sopron, 1634.június 17. in. Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 87-88. Ugyanez a levél megtalálható Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Rábavidék Nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943. 19.

„Az körmöndiek közül egynéhányan mondták, hogy ha Márton papot, az ki örsi praepost vinnék közikben, megtérnének hamarább. Azért kegyelmed csak magától írjon egy levelet Cardinal Uramnak, és kérje, hogy bocsássa ide csak olyanformán, mivel Isten segítségéből az kegyelmed jószágában az religio előmenne, csak volnának egyházi emberek, azért kéri kegyelmed, mutassa ide is jóakarátját és küldje által, és hogy kegyelmed énnekem is tött emlékezetet felőle, és én is igen akarnám. Remélem nem kevés hasznot tenne közöttük.”

51.

Az 1637-38-as országgyűlésen benyújtott protestáns sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608-1647. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1891. 385-389.

1. Bars vármegyében a következő helyekről üzték el a lelkészeket vagy nem engedik be őket, hogy ott végezzék szolgálatukat: Velikapol, Kistapolcsány, Marót, Nagykereszt, Szemlér, Szentgyörgy, Nagysarló, Fernád, Ölved, Martos, Léva. A templomot elvették és a harangozást, temetést tiltják Nagykereszten. Szemlénen bírsággal és börtönnel fenyegetik azokat, akik a protestáns vallásukat gyakorolják. A lévő birtokon elvettek minden jövedelmet a lelkészektől, és nem engedik meg hogy az elvett templom helyett újat építsenek, illetve a romos állapotban lévőket kijavítsák. 2. Komárom vármegyében a következő helyeken foglalták el a templomot: Apácaszakállas, Bálványszakállas, Nagymagyar, Izsák. A lelkészt Hetényről, Bajcsról, Úrvárról, Maczáról, Bálványszakállasról, Szentpéterről és Tataról üzték el.

Erőszakkal kényszerítették a katolikus vallásra a szentpéteri lakosokat, valamint a tatai vár katonaságát. 3. Győr vármegyében a sérelmi irat megemlíti, hogy Győr várában még mindig nem szolgálhat protestáns lelkész. A szigeti és révfalvi lakosoknak nem szabad a vallásgyakorlat, Pataházán pedig el akarják venni a templomépítésre szánt telket. 4. Pozsony vármegyében megemlíti a récsei és komjáti lelkészek elűzését, valamint a récsei, komjáti és suránkai templomok elvétele. Külön sérelemként említették meg a nagyszombati ügyet, ahol külön országgyűlési végzés volt arra nézve, hogy a templomot kijavíthassák, ám ebben megakadályozták őket. Megemlíti, hogy a városokban az evangélikus mesterembereket kényszerítik a katolikus körmenetekre, aki pedig ezt nem tenné, azt megbírságot adják, ha pedig makacsul ellene áll ennek, akkor a céhből kizárják. Felpanaszolták, hogy a szakolcaiak nem építhetik újjá leégett templomukat, a temetkezést és az istentiszteletek megtartását is gátolják, a püspökfalvi lakosokat eltiltották a csörmenti templomba való átjárástól. Mintegy lemondóan említették meg azt, hogy nem is említik meg a katolikussá lett nagybirtokosok által elkövetett sérelmeket.

52.

Az 1649-es országgyűlésen benyújtott protestáns sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 32-35.

Vas vármegyében elvették a javadalmakat: Felső-Lendván, Egerváron, Hegyfaluban, Genesen, Cenken. A zsellérekhez katonákat szállásoltak be, akik tönkreteszik őket. A megnevezett földesurak, akik ezeket elkövették, Széchy Dénes és Nádasdy Ferenc. Nyitra megyében a jövedelmek elvétele képezte a legkomolyabb sérelmeket. Szobotiste, Szenicze, Galgócz, Assa, Ablancz-Kürt, Hegy, Alsó-Modesits azon településeknek a sora, ahol ez megtörtént. Protestáns jobbágyokat börtönöztek be Leykán és Jablonczán, mert protestáns lelkészt hallgattak. Nem kerültek kijelölésre a templomhelyek, illetve a parókia- és iskolatelkek azokon a településeken, ahol a protestánsok erre jogosultak lettek volna. Sopron és Vas vármegyéken kívül az Esterházy, Batthyány és Nádasdy birtokokon neveznek meg 21 települést, ahol a törvény értelmében kéri a telkek kijelölését. Kéri, hogy a nógrádemegyei Maskfalva kerüljön a visszaadandó templomok listájára. Azt is elmondta a sérelmi irat, hogy több olyan templom van, amelyet az előző országgyűlés visszaadott ugyan, de ismét elvették azokat a földesurak. 10 települést soroltak fel név szerint és utána hozzátették: és más egyebek. Az 1647. évi törvények ellenére nem engedték a katolikus földesurak, hogy a jobbágyok használják a templomot, hogy protestáns lelkészt alkalmazzanak és fizessenek, hogy templomot, parókiát és iskolát építsenek, sőt néhány elszórt esetben már ekkor megjelent az erőszak és büntetés alkalmazása a katolikus vallás felvétele érdekében: börtönbüntetést, pénzbüntetést, zaklatást, elűzetést panaszoltak fel a protestánsok. Azt is leírták, hogy bár az előző országgyűlés törvényei kiszabták a büntetést az elkövetőkre, sok helyen nem is tudták előadni a sérelmeket, mint ahogyan ez Somogy megyében történt, ahol Nádasdy Ferenc nem engedte meg a megyegyűlésen való panasztételt.

53.

Az 1655-ös országgyűlésen benyújtott protestáns sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 110-122.

A sérelmi irat részletei vármegyénként a következő. Pozsony megyében. 1. Szencen a protestánsokat katolikus ünnepek megtartására kényszerítette a plébános, a harangokat nem használhatják. Deákiban is kötelezik a protestánsokat a körmenetben való részvételre. 2. Boldogfalván és Némethbösön a katolikus plébánosnak kell fizetni. 3. Nem jelöltek ki templomhelyet a következő településeken: Cseklész, Szered, Récse, Galánta, Csallóköz, Kürt,

Nagy-Suró és még másutt. 4. Vizkeleten a parókiát és az iskolát a katolikusok újra visszafoglalták. 5. Hegyen a temetkezést zavarják. 6. A nagyszombati protestánsok, valamint a Szeredhez tartozó Czepiek a harangot nem használhatják. Ugyanez a tilalom vonatkozik Deákiban is, azzal a különbséggel, hogy ez a mise idejére vonatkozik csak. 7. A lelkészi jövedelmeket lefoglalták Deákiban, Pereden, Czigárdon, Palóczon, Nyárasdon, Hetményben, Limbachban. Deákiban a lelkész feleségét a szent-mártoni apát szolgálja megerőszakolta, büntetést mégsem kapott érte. 8. Galántán a harangot lefoglalták a katolikusok. 9. Schwanzbokban a protestáns temetőt semmisíti meg a katolikus templom építése. Nyitra. 1. Protestánsokat katolikus szertartásra kényszerítenek Érsekújváron. 2. Gúton és Anyolán, Szeniczen, elvették a lelkész jövedelmét. 3. Sellyén a temetkezésben és a harangok használatában akadályoztatnak. Ahol tudják gátolják az új templom építésében őket. A lelkész jövedelmét elveszi, egy alkalommal éjjel rátámadtak, a lelkész ugyan elmenekült, ám feleségét megkínózták. 4. Szakolczán a lelkészt akadályozták hivatása gyakorlásában. Komárom. 1. Révkomáromban és környékén katolikus szertartásra kényszerítik a protestánsokat. 2. Nem jelöltek ki építési telkeket templom, parókia és iskola részére: Udvard, Martos, Perpete, Imre, Bajócz, Szent-Péter. 3. Izsán az egyik prépost katonákkal jelent meg és a lelkészt elűzni, a templomot és iskolát lerombolni akarta. Amikor ez ellen panaszt tettek a megyénél, semmi következménye nem lett. 4. Katolikus papnak kell fizetni a martosi, bajczi és kamocjai protestáns híveknek. 5. Nagy-Megyeren elvették a lelkész jövedelmét. Esztergom. 1. Más szertartásra kényszerítettek: Szőgyén. 2. Elveszik a jövedelmet: Ölved, Tarnód és másutt. Bars. 1. Elvették a jövedelmet: Ludány, Felsőhámor. 2. Nagy Sarlón nem engedik felépíteni a templomot. 3. A megyében a protestáns lakosokat katolikus szertartásra kényszerítik. Hont. Elvették a jövedelmet: Füzesgyarmat. Vas. 1. Lefoglalták a jövedelmet: Ikervár, Sár, Hegyfalva, Csém. 2. Elvették az építési telket: Vép. 3. Sárváron akadályozzák a protestánsokat abban, hogy gyermekeiket megkereszteljék. 4. Eölybön a lelkészt elfogták, Sárvárra vitték, majd megverték. Itt elfoglalták a templomot, parókiát és jövedelmét. 5. Nem jelöltek ki még építési telket: Pinkafeld, Mnasdorff. 6. A rohongi lelkészt elűzték, híveit börtönbe vetették. Ugyancsak elűzték a hidegkúti és Pukszdorfi lelkészt. 7. Újra elvették a tornyisai templomot. Győr. 1. Öttevényben a lelkészt megverték, a templomot és a parókiát elfoglalták. 2. Győrben a bírót megakadályozták, hogy lányát protestáns lelkésszel temettesse el. A győri protestáns molnárokat kizárták a céhből. 3. Győrben egy mesterembert kizártak a céhből és addig nem vették vissza, amíg feleségét a katolikus vallásra nem térítette. Sopron. Hasonlóan Vas vármegyéhez, Nádasdy megakadályozza azt, hogy sérelmeikkel a megyéhez forduljanak. 1. A visszaadott templomot elvették Lövön, Kövesden. 2. Elvették a jövedelmet: Lós, Czenk, Babód. 3. Parókiát és templomot elfoglalták Peresztegen. 4. Csepregen börtönbüntetéssel kényszerítik a népet a katolikus vallásra. Nem engedik őket a szomszédos településekre sem menni. Amikor az egyik protestáns lelkész meghalt, elvették a templom kulcsait, a superintendenst a megjelentekkel együtt elhallgattatták, az özvegyet a gyermekivel együtt a parókiáról kirakták, majd a parókiát is elfoglalták. Moson. 1. Rajkán büntetésekkel kényszerítik a protestánsokat katolikus szertartásokra. 2. Német-Jándorfról elűzték a lelkészt és katolikus papot hoztak be, holott csak két katolikus pár élt a faluban. 3. Nezsideren továbbra sem lehet protestáns lelkész, nem adnak telket, a vegyesházasságokat pedig nem engedik. Nógrád. 1. Gyarmaton és Vadkerten a plébános több protestáns holttestet kiásatott a temetőből és a mezőre vitette. 2. Füleki és bujági várba nem mehet be protestáns lelkész. Nem kerültek felsorolásra az apróbb zaklatások, a kehely elvételek, a kisebb jövedelem megvonások, a templom kijavításának akadályozása. Azonban a név szerint meg nem említett települések nélkül is elég tekintélyes és elborzasztó a felsorolás.

54.

Az 1659-es országgyűlésen benyújtott protestáns sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 147-156.

Zala vármegyével kapcsolatban elmondják, hogy a nemphitei protestánsoknak nem engedtek lelkészt választani, hanem katolikus papot hozattak be. Szentmiklóson és Turnisán elfoglalták a templomot, paplakot és a jövedelmeket. Vas vármegyében, Rumban a temető használatát akadályozzák, a csényei templomot pedig, amelyet már háromszor visszaadtak a királyi biztosok, ismét elvették a parókiával és a jövedelmekkel együtt. Nógrád vármegyében felpanaszolja, hogy a füleki várba nem mehet be a protestáns lelkész, ezért semmilyen szolgálatot nem kérhetnek a protestáns hívek. A dengelegi templomot, amely közös volt, a katolikusok teljesen elfoglalták. Megemlítették a protestánsok az általános sérelmeket is, a jövedelmek elvételét, a katolikus szentszékek túlkapasait. Azt kérik a protestánsok, hogy ne kelljen az idézésre megjelenniük a szentszék előtt. Elmondják végül azt is, hogy a törvények ellenére a jezsuiták, ahol csak tudtak, birtokot vettek maguknak, így már szinte az egész országban jelen vannak. Kérik a királyt, hogy a törvényeknek ezen részben is eleget tenni szíveskedjen. A fenti sérelmeket kiegészítették még azzal, hogy a fraknoi és kismartoni uradalmak provisor a marsrondorfi, marczy, dundleskircheni, oczgári lakosokat elfogatta, egyeseket halálra kінzott, javaikat elvette és száműzetéssel fenyegette őket, ha katolikká nem lesznek, mindez pedig az országgyűlés ideje alatt történt.

55.

Az 1662-es országgyűlésen benyújtott protestáns sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 198-234.

1662-es Sopron vármegyében erőszakkal kényszerítették a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére a következő helységek lakóit: Esterházy Pál fraknoi, kismartoni és fertőmelléki uradalmaiban lakókat, Sándorf, Veszvény, Szárföld, Baboth, Kapuvár, Szentmiklós, Nagycenk, Szill, Kőhalom településein. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték a következő településeken: Horpács, Loos, Röjtök, Ivány, Széplak, Hegykő, Csapod (az itteni lelkész felesége négynapos gyermekével gyermekágyban volt, ám ettől függetlenül kiűzték a prédikátort családjával együtt, aminek következtében a gyermek meghalt.), Felső-lászló, Bogyoszló, Újkér, Szopor, Pordány, Barbacs, Bodonyhely, Kecöl, Beled, Czirák, Vásárosfalu, Borbolya, Veperd, Kabold, Bő. Az irat megnevezzei azokat a földesurakat is, akik ezeket elkövezték, ők pedig Esterházy Pál és Nádasdy Ferenc voltak. Vas vármegyében erőszakkal kényszerítették a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére a következő helységek lakóit: Vép, Rött. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték Péczölről, Ölböről, Tömjénről, Pörgölinből, Alsó-Szelesteről, Felső-Lendváról, Sárról, Szentgrótról, Nyögérről, Csákányból. Ezen kívül sérelemként említi meg az irat azt az esetet, hogy a zsedényi evangélikus lelkészt csaknem halálra verték. A legtöbb sérelemnek itt is Nádasdy Ferenc volt az elkövetője. Moson vármegyében erőszakkal kényszerítették a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére Pomogy és Nezsider lakóit. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték Kilitiben. Győr vármegyében Radvány és Patas lakóit kényszerítették erőszakkal a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték Öttevényben, Zámolyban és Darnón. Egyéb sérelemként említi itt meg, hogy a céhekbe protestánsokat nem vesznek fel. Komárom vármegyében Apácaszakállas lakóit kényszerítették erőszakkal a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére. A szentpéteri templomot elvették, Lippay György érsek Bálványszakállasból a protestáns jobbágyokat kiűzte, helyükre pedig katolikusokat telepített. Veszprém vármegyében Pápán sokakat erőszakkal kényszerített a katolikus vallásra Esterházy

Pál, aki ugyanitt a templomot, a temetővel és harangokkal együtt elfoglalta. Erőszakkal kényszerítették a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére a következő helységek lakóit: Nyárad, Nagygyimót, Szerecsen, Csót, Vanyola, Borsosgyőr, Ugod, Vaszar. Pozsony vármegyében Szenc és az Esterházy uradalom más helységei, Csötörtök, Pruck, Misérd, Nagymagyar, Dienesd, Fél, Szentmihályfalva, Csölösztó, Torony, Német-Bél, Körmösd, Papfalva és Csukárd lakóit kényszerítették erőszakkal a protestáns vallás elhagyására. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték Nagy Mácsédról, Felsőszeliről, Nádszeghről, Kürtről, Nyékről, Vezekényből, Tallósból, Eperjesről, Taksonyból. Nyitra vármegyében erőszakkal kényszerítették a protestáns vallás elhagyására és a katolikus vallás felvételére Kosztolán, Padola, Csejthe, Verbó, Brezova, Mijava, Vagyócz, Krajna, Ó-Tura, Némt-Próna, Tuzsina, Czach, Koss, Chrenócz, Handlova, Brzan, Gajdel, Poruba, Rasztuchne, Szempte, Sopornya, Patta, Deáki, Holics és Séllye lakóit. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték a következő településkeről: Újhely, Veszek (Vieszka?), Barátfalva, Rusov, Bori, Privigye, Szebedrás, Czigely, Medrova, Hrádek, Galgócz, Pöstyén, Újlak, Udvarnok, Pásztó, Kis-Báb, Moravanka, Vág-Szerdahely, Alsó-Lelőcz, Nagy-Appony, Kis-Appony, Alsó-Vecse, Felső-Vecse, Ürmény, Negyed, Farkasd, Komjáti. Bars vármegyében Velkapola, Cserenye és Kis-Ugrócz lakóit kényszerítették erőszakkal a protestáns vallás elhagyására. A templomot elvették és a lelkészt kiűzték Oszlánban, Nyitraszegen, Felső Hámorban és Zsarnocznán.

56.

Az 1619-es országgyűlésen benyújtott katolikus sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608-1647. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1891. 157-160.

Ebben legelőször ismét anyagi jellegű sérelmeket hoztak elő, mint például a Bocskai féle szabadságharc óta világi kézen lévő egyházi birtokokat, illetve azt, hogy a protestánsok nem a katolikus esperesnek, hanem a superintendensnek fizetik a census cathedraticust, hasonlóan sérelmezik a negyedek és tizedek protestáns részre történő kifizetését. Ebben az iratban kifogásolták, hogy a katolikus esperesek, illetve helyetteseik akadályoztatnak az egyházlátogatásban, hogy új házassági törvényszékek is alakultak, amelyek nem katolikus fennhatóság alatt vannak és ezek is kimondják a válásokat, valamint hogy a protestánsok több helyen megzavarták a körmeneteket, valamint zarándoklatokat és búcsújárásokat. Pozsony vármegyében Zavaron, valamint Esztergomban elvették a templomot. Szokolczára és Szentmártonba protestáns lelkészt hoztak be a hívek, ráadásul a katolikus földesurak bejegyzése nélkül a superintendensek birtokukra lelkészeket neveztek ki. A holicsi jószágokban a katolikus papot megfosztották a tizedétől, Galgóczon a ferencesek zárdáját elvették. Az iratban leírták azt is, hogy a soproni és pozsonyi polgárok a javadalmakat, a soproniak két templomot iskoláikkal, a modoriak pedig a templomot és az iskolát vonakodnak visszaadni. Lengyel János a saját és testvére birtokán Hegymagason lutheránus lelkészt tart és a jobbágyait is annak hallgatására kényszeríti. A Zrínyi grófok, Thurzó Imre és Illésházy Gáspár jobbágyaikat eltiltották a katolikus istentiszteleten való részvételtől. A katolikus papot az esztergomi őrség Esztergomból és Barczai falujából elűzték. A vasvári prépostot éjjel 25 lovas katonákkal megtámadta és megölte, az egyik vasvári kanonokot Batthyány Ferenc hajdúval megsebesítették, a lébényi és az aisgrubi (Tótgurábi) papokat bántalmazták. Egyéb sérelmeket is előhoz ez az irat, így azt, hogy a pataházi protestáns lelkész a győri kanonokokat ökröknek nevezte, Maróton a templom falára a pápát gúnyoló rajzokat helyeztek el, a veszprémi apácák pedig kénytelenek voltak Körmentet elhagyni a prédikátorok és a protestáns katonák erőszakoskodásai miatt.

57.

Az 1649-es országgyűlés protestáns-katolikus iratváltásának kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 36-62.

A katolikusok által benyújtott sérelmi irat. Vas vármegyében, Kőszegen egy templomot kérnek vissza, amely korábban is az övék volt. Felpanaszolták, hogy Sári, Szent-Lőrinc községekben akadályozza a protestáns lelkész a temetkezést, Hegyfaluban (Hegyfalu egyébként szerepel a protestánsok 1637. évi és 1655. évi sérelmi iratában is.) pedig akadályozza a parasztokat a szabad vallásgyakorlatban. Sopron megyében, Sopron városában egy templomot és egy kápolnát a jövedelmekkel együtt kérnek, a hivatalokban valláskülönbség nélküli alkalmazást, ünnepeik tiszteletben tartását, valamint saját papválasztást. A katolikus temetkezést a protestáns lelkész Roitigen, Egyházasfalu, Szül, Söjtör, Kapuvár és Tabót községekben akadályozza. Moson megyében, Leven községben agyonverték egy katolikus fiatalembert, aki a lelkésszel vitatkozott. Győr megyében Edvi községben egy olyan templomot foglaltak vissza a protestánsok, illetve üzték ki a papot, amely a 90 templom között nem volt. Pozsony megyében hasonló sérelmek történtek, vagyis olyan templomot vettek vissza, amely a törvényben nem került felsorolásra Hegyen, Kossolton és Vizkeleten. Szencen, a protestáns lakosok a törvény lehetőségét kihasználva kimentek a temetőbe és harangoztak, amikor pedig a katolikus plébános kiment, hogy lecsendesítse őket, akkor megtámadták és a bal kezét súlyosan megsebesítették. Cseklészen rágyújtották a parókiát a plébánosra, akinek azonban sikerült kimenekülni onnan. Komárom városában megtámadtak egy katolikus papot, aki sérülések nélkül el tudott menekülni. A Nyitra megyei Ludánban a körmenetet tartó katolikusokat megzavarták, táncolni kezdtek körülöttük, sőt a templom oltárát is meggyalázták. Liczkón a plébánost megölték. Kérik a katolikusok, hogy Szeniczen adassék át a templom a katolikus urak számára, az ott lakó protestánsoknak pedig jelöljenek ki templomhelyet, Szoboticzán pedig a templom maradjon a protestáns úr birtokában, ám a katolikusoknak jelöljenek ki templomhelyet. Bars megyében Körmöcön az esztergomi érsek egy házat akart megvásárolni, ám abban a város megakadályozta. Kérik, hogy azt a házat a katolikus istentisztelet számára berendezve megkapják. Maróton nem használhatják a harangot és az imaházat, Hitzer faluból az ott prédikáló papot elkergették, Maróczon és Hirczeren pedig a katolikus lakosok a protestáns lelkésznek kötelesek fizetni. Nagy Lehotán (Rákóczy László birtokán) a templomot elfoglalták, jóllehet az nincsen a 90 templom között. Nógrádban a maksfalvi templomot az evangélikusok elfoglalták, jóllehet előtte 34 évig már a katolikusok kezén volt. (Ez a település szerepel a protestánsok 1649. évi sérelmi iratában.) Tarthatatlannak tartják, hogy bár elsősorban a földesurat illeti meg a szabad vallásgyakorlat és a kegyúri jog, mégis kénytelenek eltérni, hogy templomaikat a parasztok bírják és használják. Ezért azt javasolják, hogy ahol két templom van, ott az egyik legyen a földesúr, a másik a parasztoké, ahol pedig egy templom van, ott a földesúr legyen a templom és a parasztok építési telket kapjanak. Végül azt kéri, hogy amiként az előző országgyűlésen a protestánsokról gondoskodtak a törvények, úgy most a katolikusokkal történjen ez. A sérelmi iratokra mindkét fél válaszolt. A protestánsok idézték a törvényt, hogy a sérelmek mindkét fél részéről az országgyűlésen kerülnek elintézésre. Az országgyűlési törvények megsértőire pedig az adott törvény büntetésének kiszabását javasolják. A hivataloknak vallás különbség nélkül való betöltésére azt válaszolták a protestánsok, hogy ez ügyben nekik több panaszuk lehetne. A katolikus ifjú halálát sajnálják, a tetteseket a törvény büntesse meg. Az edvini templom elvétele szerintük nem a törvény ellenére történt, a nyitrai esetről szólva pedig elmondják, hogy a protestáns földesúr, amikor értesült az esetről, akkor elrendelte, hogy törvénytörés elkövetőket az elkövetőket. A lizkói kihágás tetteseit büntessék meg. A maksfalvai templomról azt írták a protestánsok, hogy az valóban kimaradt a 90 templom listájából, de nem értik miért, a mostani országgyűlés vegye fel a visszaadandó templomok sorába. (Valóban így is történt. Az 1649. évi XI. törvénycikk így rendelkezett: „A

Nógrád vármegyében Máskfalva, és Liptó vármegyében Tepla birtokokon levő templomokat, a melyek az 1647-ik évi 6-ik czikkelyből a kilenczven templom közül figyelmenlenségből kimaradtak, ezekhez hozzá kell számítani és odaszámítottaknak kell tartani”. Internet cím: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=3868> Letöltés dátuma: 2009. 10. 14.) Az iratot átadták a nádornak, ami után a katolikusok is megírták válaszukat a protestánsok által benyújtott iratra. Szerintük azok a sérelmek, amiket a reformált egyházak összegyűjtöttek, nem az országgyűlés elé valók, hiszen az előző országgyűlés rendelkezett az elkövetők megbüntetésének módjáról, aszerint kell tehát eljárni. A moson megyei Nezsiderre vonatkozóan elmondták, hogy azért nem adtak templomhelyet, illetve paplak és iskola részére telket, mert a bizottság meggyőződött arról, hogy 1608 után sem háborúban, sem békében nem volt ott protestáns vallásgyakorlat, így a földesurat nem lehetett kényszeríteni arra, hogy ezekre a célokra telkeket adjon. A másik sérelem, mely szerint a földesúr megbüntette jobbágyait, amikor azok protestáns lelkészt hoztak maguknak, erre azt válaszolták, hogy természetesen megbüntette őket, mivel azok nem várták meg az országgyűlés határozatát, ezzel pedig megsértették kegyúri jogait. Ez ellen a méltánytalanság ellen tehát nem lehet felszólalni. Mind a két fél elkészítette a sérelem listát, azokra válaszoltak is, de megegyezni nem tudtak. A király pedig csak úgy volt hajlandó elfogadni a sérelmeket, ha azt megegyezés után adják be. A viták során a nádor, Pálffy Pál elismerte, hogy a protestánsoknak igazuk van, így nem állta útját annak, hogy ők külön nyújtsák be sérelmeiket a királynak. A katolikusok ezek után a helvét hitvallásúak ellen külön iratot adtak be. Ebben elmondták, hogy Esztergom megyében Szölgyén várában élő katolikusok nem gyakorolhatják szabadon vallásukat, mert kaptak ugyan egy helyet templomépítés céljára, de azt életveszély nélkül megközelíteni nem lehet. A törökök egy elmúlt alkalommal rajta ütöttek a katolikusokon és mintegy 100 embert megöltek, többeket pedig fogságba vittek. Kérik, hogy régi templomukat adják vissza, vagy osszák meg a két felekezet között.

58.

Az 1659-es országgyűlésen benyújtott katolikus sérelmi irat kivonata. in. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893. 167-185.

Nyitra megyében Szeniczén akadályozzák őket a temető használatában, a kápolnát és javadalmait pedig elfoglalták. Csejtén a templomot, amelyet a katolikusok építettek, azt egyedül a protestánsok birtokolják. A kőszegi és bucsáni templomok visszaadását is kéri. Esztergom megyében Szedinben elfoglalták a templomot és a harangot. Nógrád megyében Pilisen, Nagy Oroszfaluban és Gyarmaton foglalták el a protestánsok a jövedelmeket illetve egy építési telket, Koloson pedig a templomot és a temetőt foglalták el. Hont megyében az egyik református lelkész egy mulatozó katolikust letartóztatott, karóhoz köttetett, aki azután a hidegben meghalt. Pozsony vármegyében, Pozsony városában sérelmezik, hogy a katolikusok házaira nagyobb adókat vetnek ki, katolikus mestereket pedig csak nehezen vesznek fel a céhekbe. Kívánják, hogy ez az állapot szűnjön meg és a protestánsok tartsák meg a katolikus ünnepeket. Ezzel egyébként olyat kérnek, ami teljes egészében a meglévő törvényekkel szemben álló. Protestánsokat ugyanis tilos katolikus ünnepek megtartására kényszeríteni. Bazin városában a katolikus templomba menőktől garasokat szednek, Modor városában egy alkalommal kődobálással zavarták meg a körmenetet, a céhbeli iparosok csak úgy vehetnek részt a misén, ha előbb fizetnek, újakat pedig csak akkor vesznek fel a céhbe, ha előbb protestánsná válnak. Nagyszombatban a protestánsok harangot hoztak maguknak, jöllehet csak templom építésről és iskolahelyről volt szó a törvénycikkben. Megjegyzem, hogy ez is a törvények ellenére került bele a sérelmi iratba, hiszen az 1647. évi törvények a harangok szabad használatával együtt adja meg a szabad vallásgyakorlatot. Moson megyében Felső Kemlyén a temető és a harang használatában akadályoztatnak, Czendorfbán és Nikolsdorfbán pedig a jövedelmeket vették el. Győr vármegyében Ösztövénben a templomot elvették, a

lelkézt pedig elűzték. Vas megyében Szentlőrincen, Hegyfalván és Kőszegen akadályozzák a szabad vallásgyakorlatot, Hegyfalván a temetést is akadályozzák, Lewka községben pedig elvették a templomot. Moson megyében Lébényben egy katolikus fiataalt a prédikátor tiltakozása ellenére megölték, a mosonyi és a halászi katolikusokat pedig a temetkezésben akadályozzák. Bars megyében Nagykozmaúdon pénzbírságot kell fizetni annak, aki misére jár.

59.

Pázmány Péter: Calvinus János Hiszek-egy-Istene című munka kivonata. in. Pázmány Péter Összes Munkái II. Nyomatott a Magyar Királyi Tudomány Egyetemi Nyomdában, Budapest, 1895. 700-776.

Pázmány Péter egy Luther idézettel kezdi a művét a címlap belső oldalán, mintegy mottóként idézve azt az írás igazolására: „Az sacramentáriusok csak egy ágazattyát sem hiszik igazán az keresztyéni tudománnak: És ha külömbet mondanának sem kel hinni, mert hazudnak. Sőt ugyan az pokolbéli ördög az, a kit ők istenelnek.” Ezt a vitatkozó művet úgy állította össze Pázmány Péter, hogy először az Apostoli Hitvallás katolikus magyarázatát adja, majd pedig Kálvintól vett idézetekkel igyekszik bizonyítani, hogy a reformátor mennyire téved. Összességében elmondható, hogy a jezsuita szerzetes ebben a munkájában minden összefüggés nélkül gyűjt egybe idézeteket Kálvin műveiből, tetszőleges sorrendben egymás után rakja őket, majd azokból kiindulva több logikai következtetésen keresztül jut el az értelmezésig, ami szerinte Kálvin gondolkodásmódjából, tanításából fakad. Pázmány Péter kiragadja összefüggéseiből Kálvin János mondatait, úgy használva azokat, ahogyan éppen kénye-kedve tartja. A kiindulás alaptalan volta ellenére maga a mű mind érvelési logikájában, mind pedig nyelvezetében igen meggyőző. Aki nem ismerte a reformátor tanait, az minden további nélkül hihette, hogy tévtanokat, eretnek eszméket írt le és terjesztett. A cél ez volt az írással: elhíttetni az ellenfél tanairól, hogy azok hamisak.

A mű alapvetése után azt kezdi el fejtegetni Pázmány Péter, hogy a reformátor szerint az Apostoli Hitvallásnak nincsen helye az egyházban. Azt tanítja ugyanis Kálvin, hogy csak annak szabad helyt adni az istentiszteleten, ami a Szentírásból ered. Márpedig egy helyen azt mondja a reformátor az Apostoli Hitvallásról, hogy az nem az apostoloktól ered. Ha pedig ez igaz, akkor nem is lehet köze a Szentíráshoz, tehát nincsen helye az istentiszteleteinken. Ezek után a jezsuita szerzetes pontról-pontra halad előre a hitvallásban, összevetve az igaz keresztyén tanokat Kálvin eretnek tanaival. Az Atya Istenről szóló részt vizsgálva elmondja, hogy a reformátor tanításában pokolbéli ördöggé változtatja az Istent, amikor a bűn szerzőjének nevezi őt. Ha pedig ő az ördög, akkor nem mennyei Atyáról van szó, hanem mostoháról, zsarnokról, sőt hóhérról a Kálvin értelmezésében. Ennél a pontnál tárgyalja Kálvin predestináció tanát, amivel kapcsolatban elmondja, hogy „it nagy czigányúl sz. Ágostont forgattya Calvinus, mint ha őtet követné.”

Áttérve a Fiú Istenről szóló hitvallási részre, Pázmány Péter tagadja, hogy Kálvin ugyanazt a Jézust vallaná, mint az apostolok és az őskeresztyének. Hiszen Krisztus az Isten Fia, aki testben jött el a földre. Krisztus testével kapcsolatban tárgyalja az úrvacsora kérdését, hogy az ostya valóban Krisztus testévé változik-e? Az érvelés itt nem tér ki arra, hogy vajon Krisztus ezt miként tanította, itt csak azt teszi fel kérdésként a szerzetes: a Mindenható Isten megteheti-e, hogy Krisztus teste mindenütt jelenvaló? Erről írja, hogy „az Istennek mindenhatóságárául azt tanította Calvinus, hogy az Isten azt nem cselekedheti, hogy az Christus teste éppenséggel egy kis ostyácskában lehessen; maga Christus Urunk azt mondgya szent Máténak 19. részében, vers. 24. hogy noha az emberektől az lehetetlen, hogy egy nagy tevét egy kis tő fokón általvonnyanak, de az Isten ezt-is megcselekedheti. Abba-is meghatározza Calvinus az Istennek mindenható erejét, hogy lehetetlennek itíli, hogy azon test egyszersmind töb helyen lehessen.” Ebből az következik, hogy a reformátor kételkedik abban, hogy Jézus valóban Isten Fia lenne. Vagyis Kálvinnak más Krisztusa van, mint az apostoloknak.

A Szentlélektől való fogantatás és a Szűztől születés kérdésében szintén kárhoztatja a reformátor írásait, hiszen Kálvin annyira sem becsüli Máriát, mint a törökök. Ők legalább szent asszonynak tekintik, míg a reformátor azt mondja róla, hogy Mária is vétkezett, ráadásul Kálvin szerint Máriának szüksége volt arra, hogy a gyermekágyból felépüljön, vagyis ugyanolyan szülése volt, mint a többi asszonynak. Pázmány Péter szerint ez is eretnokség. Amikor pedig azt állítja a reformátor, hogy a szülésben Mária elveszítette szüzességét, akkor szerinte korábbi eretnokségeket újít fel, így ugyanis nem állíthatjuk, hogy Jézus Szűz Máriától született.

A negyedik szakaszában a Hitvallásnak, amikor Jézus szenvedéséről és haláláról van szó, akkor Pázmány Péter ezt írja: „Calvinus itt-is az ő szokott mógya-szerént haboz és nagyokat botlik”. Hiszen az következik Kálvin tanításából, hogy Jézus nem mindenkiért, hanem csak a kiválasztottakért halt meg. Amikor a Gecsemáné kertjében szenved, akkor Kálvin a kísértés szele között hánykódónak tekinti Őt. Ebből pedig ez következik: „Az Calvinus vallása-szerént nem csak az eltekélt szándék, de csak az első és akarunk-ellen-való indulatunk is véték. (...) Bűn, úgymond, csak az-is, hogy az ember valami indulatokkal csiklandoztatik az Isten törvénye-ellen. Ha azért Christus Urunkba vóltak afféle indulatok, kétség-nékül véték-is vólt ő-benne; és mivelhogy az bűnök mind egy-aránt örök kárhozatot érdemelnek, az mint Calvinus tanítya: (...) és esztelenségnek itíli, ha ki azt, az mit bűnnek itíli, tagadná halálos vétéknek lenni: következik tehát, hogy az mi Urunk az ő kinszenvedésekor örök kárhozatot érdemlett.” Krisztus szenvedése nem hozhatta el tehát nekünk a megváltást.

Az ötödik részét a Hitvallásnak, amelyben a pokolra szállásról van szó, Pázmány Péter szerint így értelmezi Kálvin: „Itt is régi szokását megtartya, és mint egy-féle állat bánik az gyömbérral ha eleibe viszik, úgy ő-is túrkállya, tapodgya, úndokítya ezt-is az ágazatot.” Itt az evangélikusok felé is odavág: „Ezeket mikor írom vala, juta eszembe, a mit egy lutherista superintendens írásiban olvastam régenten, tudni illik: Athei Calvinistae infernum negant, hogy az Calvinisták tagadgyák az poklot. (...) Lutherbe nem most olvastam vala, hogy ő nem tuggya, micsoda az pokol, mert hogy az lelkek egy helyen bérekesztetvén, kínoztassanak, az mint az predikátorok költik, azt ő nem merné mondani, és az lelkeket sem itíli pokolba kínlódni: (...) Mikor azért gondolkodnám felölle, ha Calvinusra reá ragadott-é ez-is az Luther hitelensége, úgy teczék, hogy bizonyos jelenségit találám ennek az tévelygésnek az Calvinus írásibannis.” Ebből tehát következik, hogy a genfi reformátor sem hiszi a poklot, vagyis Jézus oda nem szállhatott le.

A Jézus mennybemeneteléről szóló résszel kapcsolatban ismét bírálja a reformátort, mondván: „Itt-is nem jó nyomon sétál Calvinus bátyánk.” Ebben a fejezetben saját tanaikat védve elmondja: „Nagy temérdek hazugságot okád mi-reánk, hogy mí az megdűcsöült testet tellyességgel hasonlónvá tézszük az lélekhez és azt mondgyuk, hogy mindenütt jelen légyen az ő immensitássával, kibe Calvinus igazat nem mond, mert mí semmit effélét nem tanítunk.”

Ahogy Pázmány Péter halad előre a művében, az érvelések során saját magával, illetve áttételesen egyházának tanaival is ellentmondásba jut. Amikor kijelenti, hogy Jézus teste nincsen mindenütt jelen, akkor korábbi állítását cáfolja, mely szerint Jézus teste mindenütt jelen tud lenni és benne tud lenni az ostyában is. Ugyanez a félreecsúszás érzékelhető annál a résznél is, amikor az Isten jobbán való ülést fejtegeti. Kálvin ugyanis azt írja, hogy Istennek helytartója, vikáriusa az, aki a jobbán ül, vagyis Krisztus nem más, mint az Atyaisten helytartója. Ezzel Pázmány Péter szerint a reformátor Isten mindenütt jelenvalóságát vonja kérdőre, hiszen ha valaki mindenütt jelen van, annak nem kell helytartó. Itt áttételesen szintén logikai hibát követ el a jezsuita szerzetes, ugyanis a római egyház tanítása szerint a pápa Jézus földi helytartója. Ha pedig az előző gondolatmenetet érvényesítjük erre a tanításra, akkor kimondhatjuk, hogy a római egyház szerint Jézus nem Mindenható és Mindenüttjelenvaló, hiszen neki helytartóra van szüksége. Érzékelhető, hogy Pázmány Péter érvrendszere egyáltalán nem tökéletes ebben a művében.

Az Apostoli Hitvallás vizsgálatát folytatva az utolsó ítéletre való eljövételnél ismét mindkét reformátor ellen szól, amikor azt veti szemükre, hogy tanításuk szerint nincsen ítélet, ha

egyszer nincsen pokol, vagyis nincsen büntetés, akkor ítélet sem lehet, ezért nem kell félni tőle. „Az gonosztévő azt akarná, hogy se bíró, se tömlőcz ne volna, Luther és Calvinus sem örömost hallják, hogy pokol-is vagyok.”

A Szentlélekről szóló hitvallási részre áttérve elmondja, hogy ezt is „az mi harpyánk Calvinus bémocskollya az ő úndok értelmivel és magyarázattyával.” A jezsuita szerzetes szerint ugyanis Kálvin azt tanítja, hogy a Szentlélekben az isteni természet magától van benne és az nem az Atyától és a Fiútól ered. Ezzel pedig ellene mond a keresztyén egyház tanításának, amelyik azt vallja, hogy a Lélek az Atyától és a Fiútól származik.

Az anyaszentegyházzal kapcsolatos résznél Pázmány Péter azt veti a reformátor szemére, hogy az egyházzal úgy ír, mint ami megromlott, jóllehet Jézus azt ígérte, hogy azon a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni. Azt sem tanítja helyesen Kálvin, hogy létezik egy látható és egy láthatatlan egyház. Mire megy az ember az egyházzal, az Anyával, ha láthatatlan? – teszi fel a kérdést Pázmány Péter.

Ezzel a tévedések sora nem ért véget. A reformátor a bűnök bocsánatáról szóló részt sem jól értelmezi, mert azt mondja, hogy Isten nem eltörli a bűnt, hanem csak elfedezi, eltakarja. Ha pedig Isten elfedezi ezeket, akkor az rejtve lesz előtte. Ebből következik, hogy ezzel az „éktelen tudománnyal lefelől az Istent káromlya, mint ha valami az ő szeme-előt elrejtve volna...” A reformátor abban is téved, hogy a bűnök bocsánatát egyedül hit által tartja elnyerhetőnek. Ez sem helyes, mondja Pázmány Péter, hiszen a hit cselekedetek nélkül, halott önmagában. Nekünk is oda kell készítenünk magunkat bűnbánat tartással, alamizsnálkodással, jócselekedettel ahhoz, hogy a bocsánatot elnyerjük.

A Hitvallás utolsó mondatainak értelmezésében is téved a reformátor. Kálvin ugyanis tagadja a test feltámadását, mert azt állítja, hogy mindnyájan elváltoznak, de nem mindnyájan halnak meg Jézus utolsó visszajövelekor. Márpedig halál nélkül nincsen feltámadás. Ha pedig nem mindenki hal meg, nem mindenki támad fel, így kimodható, hogy a genfi reformátor a feltámadást nem hiszi. Az örök élet kérdésében szemére veti Pázmány Péter Kálvinnak, hogy beszél az üdvbizonyosságról. Hiszen a hívő ember üdvösségében biztos nem lehet, csak remélheti, hogy majd egyszer elnyeri.

A mű végén így nyilatkozik a jezsuita szerzetes: „Az calvinista vallásnak egyéb rendbéli tanítóinak írásiról ugyan szán-szándékkal nem akartam semmi emlékezetet tenni az mostani írásomba, noha sokkal töb és szörnyűb dologokat találhattam volna azoknak könyveiben, de elégnek itélém az Calvinismus fejének és kezdőjének éktelen vélekedésit elő-számlálni, mert ha illy zavaros az kút-fő, megítélhetjük, minémű légyen az ő-belőlle kifolyó pataknak úndoksága.” A vitamű legvégén elénk adja Pázmány Péter, hogy miként kell Kálvin értelmezése szerint a hitvallást elmondani, illetve hogy miként hangzik a kálvinista prédikátorok definíciója:

„I. Hiszek az pokolbéli ördögben, minden ocsmány vétkeknek alkotójában, kegyetlen mostoha atyában, erőtlen nem Istenben. II. És nem Jesusban, Christusban, ő nem fiában, nem Urunkban. III. Nem az Isten fia, hanem más személy fogantaték Szent Lélektől, megfosztaték bölcseségétől, születék bűnös, nem szűz Máriától. IV. Ki haszontalanul kízzaték Pontius Pilátus-alat, megfeszítették, kétségben esvén és az ő Atya-ellen szűgölödván hertelen és mértékletlen indulatiból, meghala akarattya-elen, és az ő halálával semmit egyebet kétségben esésnek példájánál nem hagyja minékünk. V. Pokolra nem szálla, mivelhogy az pokol nem egyéb az emberi gondolatnál, hanem azt itílvén, hogy az Istentől elhagyatott és elidegenült, az lator kárhozottak kínnyát szenvedte lelkében. VI. Nem ment bizonyos helyre mennyégben, hanem egy ideig az Istennek vicariussá lött, de végre ezt az böcsülletes tisztet-is levonszák ő-ról. VII. Onnan eljő (de nem itílni) az személy-válogató bíró, hogy megfosztassék országától. VIII. Hiszek oly Szent Lelket, mely nem különböző személy az Atyától, hanem az ő természetinek ereje; és az Atyától sem származik; ő benne sem kel hinni, mivelhogy az apostolokat sem jól tanította és az híveket sem jól igazgatta. IX. Hiszem, hogy ennihány száz esztendeig anyaszentegyház sem volt; és hogy ennek az ő szentsége ocsmány véték, tanítása tévelygés, sőt láthatatlan lévén, anyai dajkázkodása sem lehet mihozzánk: és az melyben ki-ki

mind magának. X. Hiszem, hogy az emberek bűnei meg nem bocsáttatnak soha, hanem az puszta hit-által reánk fogja Isten, hogy bűnünk megbocsáttatik. XI. Hiszem, hogy az emberek semmivé lesznek és mind fel nem támadnak. XII. Hiszem, hogy az bódogságban senki nem mégyen itéletig, és bizonyos helyek nincs az bódogoknak, és hogy csak az egy puszta hit-által kel az bódogságban menni. Hogy így kellyen az Calvinus te czése-szerént mondani az Credót, elégségesen megteczik az fellyül elő-hozott dólgo kból, és annak-okáért nem szükség ezt bőveb beszéddel erősíteni.” Amennyiben pedig Kálvin János így mondja a hitvallást, akkor az őt követő prédikátorok, tanítók sem lehetnek különbek nála. Róluk, vagyis a református lelkészekről a következő véleményt alkotja: „Az Nagy Calvinus követő tanítóknak igaz defíniója és tulajdon festékkal való kijegyzése: Mely az Calvinus saját könyveiből egybe szedetett és az calvinista predikátorok dicsíretire most ujjonnan kinyomtatattott. Az calvinista tanító az A: Az ki minden latorságoknak és gonosságnak eleven példája. B: Kinek hiti és vallása oly hihetetlen, hogy ez világon semmi sem lehet annál hihetetlenb. C: Az ki nem csak őmagában Christusban semmi böcsülletre méltó felséget nem ismér, de sőt valami Christusban és az ő tudományában vagyon, mind hamisra forgattya az ő eltévelyedett értelmével. D: És annakokáért csuda, hogy őket sárral és ganéjjal bé nem tapasztyák az gyermekek és asszonynepek. E: Végezetre ollyak az calvinista predikátorok, az kik méltán mondhattyák, hogy ők latrabbak az előttök-valóknál, és utánok még magoknál-is latrabbak születnek.”

60.

Pázmány Péter: Bizonyos okok, mellyek erejétül viseltetvén sok fő ember, mind ennek előtte, mind e napokban-is az új-vallások töréből ki-feslett és az római ecclesiának kebelébe szállott című munkájának kivonata. Sajtó alá rendezte Kiss János. in. Pázmány Péter összes munkái V. Nyomatott a Magyar Királyi Tudomány-egyetemi Nyomdában, Budapest, 1900. 304-342.

Ezek közül az első: „a’ Lutherista és Calvinista Vallások közzül semmi sincs a’ Szent Írásban.” Ennek a pontnak az érvelésében így ír: „Vedd eszedbe kérlek, mint-játczotatnak és mint a Bialt, orrodnál-fogva hordoznak téged a’ Praedikátorok. A’ magok Okoskodásinak fajzását, Consequentiájok csinálmányát, Gondolattyok alkotmányát, Isten Igéje-gyanánt adgyák elődbe; és azt kívánnyák, sőt meg-is nyerték tölled, hogy Isten szava- és tanítasagyanánt böcsüllyed, a’ mit-ők gondoltak, faragtak és a’ Sz. Írásból, hogy már kikotolottak: az-az bálványozóvá tettek; magokat veled Isten-gyanánt tiszteltették, mikor a’ magok Gondolattyát és tanítását Isteni tanításnak hitették és Isten szava-gyanánt böcsültették veled.” Ebből két dolog következik: „Először: hogy nem a’ Szent Írásban foglalt Igazságrul, hanem a’ Praedikátorok Okoskodásának helyes, vagy helytelen voltárul vagyon minden közbe-vetés közöttünk. (...) Másodsor következik, hogy mind azokban, a’ miket efféle Consequentiákkal erősítenek, semmi bizonyos nincsen.” Ezen érvelés után rátér a második okra: „bátorságos, hogy a’ Pápista Hitben üdvözülhetünk.” Ezt a következő érveléssel húzza alá: „Mind a’ Lutherista ’s mind a’ Calvinista Tanítók eggyező értelemmel hiszik és hirdetik, hogy a’ Pápista Hitben, sőt a’ Barátok állapottyában Szent emberek voltak. (...) És azt soha csak egy Lutherista vagy Calvinista Tanító sem merte mondani, hogy az Apostolok idejétül-fogva, Luther Márton-ig, mind elkárhoztak, kik a’ Pápához hallgattak.” Ebből is két dolog következik. „Első: Hogy a’ mely Vallásban és Baráti állapotban Szentek lehettek és üdvözülhettek a’ Régiek, bátorságos, hogy abban mi is Szentek lehetünk és üdvözülhetünk; ha erkölcsünk megfelel Vallásunknak. Másik: Hogy ha a’ Pápista hitben valaki Szent volt és üdvözült: bizonyos, hogy igaz a’ Pápista hit és azon-kívül senki Szent nem lehet, senki nem üdvözülhet, senki igaz Hitet nem követhet. (...) Isten szava az, hogy miképpen, Egy Istennél, Egy Keresztségnél töb nincsen: úgy Egy Igaz Hitnél töb nem lehet.” A második pont meggyőző érvelése után rátér a harmadik okra: „a’ Hit dolgairul bizonyost nem tudhatni a’ Luther és Calvinus táborában.” Pázmány Péter indoklásában azzal kezdi, hogy a protestánsok csak azt hiszik, ami a Szentírásban van, a hagyományt pedig elvetik. Ennek a felfogásnak

ellene mond az, hogy a Bibliában sehol nincsen leírva felsorolás formájában, hogy minden egyes könyvet Isten íratott, és az sincsen a Szentírásban leírva, hogy annak minden egyes szava, ahogyan mi olvassuk, az romlatlan formában maradt meg nekünk. Ezt a hagyományból tudjuk, hogy így van. Ha pedig a hagyományt elvetjük, akkor a Szentírásról sem állíthatjuk bizonyosan, hogy az teljességgel Istentől íratott, ezért szükség van a hitünkhöz a szent hagyományra is. Ebből az következik, hogy a protestánsok vallása semmi bizonyosat nem mondhat, mert az alap felvetése sem bizonyos. A másik dolog, amit ezen pontnak az érvelésében elmond, hogy a Szentírás saját magát nem magyarázhatja. Hiszen sok szónál nem tudjuk eldönteni, hogy szó szerinti, vagy átvitt értelemben kell értelmeznünk. Másrészt senki nem lehet olyan írásmagyarázó, hogy ne tévedne a magyarázatában. Harmadrészt azt mondják a protestánsok, hogy az egyház tévedhet. Ha tévedhet, akkor az írásmagyarázatban is tévedhet. Mindezekből az következik tehát, hogy amit a protestánsok mondanak, az egyáltalán nem biztos. Ezzel szemben a római egyház biztosan állítja, hogy „azért a' kik a' Római Pápához halgatnak, a' Christus hagyása-szerént járván, csalatkozhatatlan Tanítótól értik, mellyek a' Szent Könyvek, és mint kellyen azokat magyarázni.” A negyedik ok azt mondja ki, hogy „a' Luther és Calvinista gyölekezet nem igaz Ecclesia” Ennél a pontnál egyházatyákat hív segítségül az érvelésben az érsek: „Igazán írja Szent Ágoston és Cyprianus Martyr, hogy Isten annak Attya nem lehet, a' kinek nem Anyja az Ecclesia. (...) Lehetetlen, hogy az a' Gyölekezet Christus Ecclesiája légyen, melynek az Apostolok idejetül fogva, minden üdőben Tanító Doktori, Pásztori, Gyölekezeti nem voltak. (...) Tagadhatatlan Igazság pedig az, hogy Luther előtt, Ezer esztendőnél tovább, senki, csak egy Doktora, Lelkipásztor és Tanítója nem vólt a' Lutherista vagy Calvinista vallásnak.” Az ötödik oka a vallásváltásnak az, hogy „a Romai Ecclesiának igazsága tagadhatatlan.” Ez világosan látszik abból, „hogy az Apostolok-idejét (idejében) a' Romai Ecclesiában tekkelltes Igaz Hit és tudomány vólt. Mert ezt Szent Pál írva hadta, mikor azt mondotta, hogy ő Egy Hitben vagyon a Romaiakkal. (...) Ezt azért az Apostolok idejében meggyökerezett igaz Hitet soha annakutána el nem változtatta és új hamisságokkal nem mocskolta, nem Eretnekítette a' Romai Ecclesia: mint szemlátomást kitétczik az egész Egyházi Históriák és egyéb tudos Sz. emberek írásinak folyásából. (...) Maga, ha ily sok és ily nagy dologban változtatást tett az Apostoli Tudományban, mint a' Lutherista és Calvinista Tanítók feszegetik: hihetetlen, hogy ennyi sok Historicusok-közzül senki errül ne emlékeznék.” Hatodik okként elmondja, hogy „a' Lutherista és Calvinista Hitnek hamissága nyilván való.” Érvelésében kifejti Pázmány Péter, hogy ha azelőtt vólt a világon igaz hit, mielőtt a szakadás bekövetkezett, akkor egyértelmű, hogy akik onnan elváltak, azok elszakadtak az igazságtól. Ha pedig azt mondják, hogy a szakadáskor nem vólt igaz egyház, akkor pedig biztos, hogy káromló hamisságot hisznek a protestánsok. Hiszen így Krisztus ígérete, hogy a Pokol erői nem vesznek hatalmat az Egyházon, az nem igaz. Azt is ígérte Jézus, hogy a világ végezetéig az övéivel marad, tehát ha nem vólt igaz egyház, akkor Krisztus ígérete megint csak hazugság. Ha vólt igaz egyház, akkor Luther attól szakadt el, ha pedig azt mondják, hogy nem vólt, akkor ezzel Krisztust hazudtolják meg. A hetedik ok, amiért a protestantizmus elhagyása célszerű, az, hogy „a' Luther és Calvinus követői hamis kötésekkel gyűlöltetik a' Római Ecclesiát.” Azt fogják ugyanis a Pápistákra, hogy „a' Kenyeret imádgják és kemenczében sült Istenek vagyon.” Ez nem igaz, mert ők egyedül Jézust imádgják. Aki elhiszi, hogy a sákramentumban Jézus van jelen, az Őt fogja imádni. Azt fogják másodsor a Pápistákra, hogy „a' Feszület és egyéb Fakép a' Pápisták Istene.” Ez sem igaz, mert nem a képet tisztelik, hanem amit a kép jelent. A szentek és Mária tiszteletéről pedig azt írja az érsek, hogy csak azt kérik tőlük, mint amit a földön élő egyéb szolgatársaktól is kérnének, vagyis azt, hogy imádkozzanak értük. Utolsó okként pedig a két szín alatti úrvacsorát hozza elő Pázmány Péter: „Az Úr-vacsorának Két szín-alatt vételét ok nélkül állattyák a' Szakadozók.” Az érvelésben elmondja az érsek, hogy azt a katolikusok sem tagadják, miszerint Krisztus két szín alatt osztotta testét és vérét az utolsó vacsorán. De ez nem kötelezi a híveket is arra, hogy ezt tegyék. Amiként Jézus példája nem kötelezi a híveket, hogy házasság nélkül éljenek, vagy hogy csak vacsora után és csak

férfiaknak osszák ki az úrvacsorát, így Jézus példája önmagában nem kötelezi a híveket a két szín alatti úrvacsorára. Másrészt Krisztus nem parancsolta azt, hogy minden ember két szín alatt vegye az úrvacsorát. Márknál, amikor azt írja az evangélium, hogy igyatok ebből mindnyájan, azt csak az apostoloknak mondja és csak rájuk vonatkozik. Másodszor az ezt cselekedjétek kifejezés csak Lukácsnál van, de ő is csak a kenyér után írja, tehát ez a borra nem vonatkozik. Pál apostol pedig, amikor a szereztetési igéket írja, akkor a kenyér után így ír: „ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”, amikor pedig a pohárvételnél írja, másként írja: „ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre”. Ez pedig nem azt jelenti, hogy megparancsolja a pohár vételét, hanem csak a módját írja. „Szinte, mint mikor valakinek azt mondjuk: Valamennyiszer bort iszol, mértékletesen igyál; nem parancsoljuk a’ bor italt, hanem modgyát mutattyuk, mint kell innya, ha bort akar innya.”

61.

A 90 visszarendelt templom jegyzéke. in. Zsilinszky Mihály: A Linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikkek története. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1890. 406-408. valamint Evangélikus Országos Levéltár Ia 3;16a számú irata – Az evangélikusoknak visszaadandó 90 elfoglalt templom jegyzéke. „Anno 1647 interveniente Sua Majestatis auctoritate, occasione Comitiorum Status et Ordines Regni congregati ratione occupationis Templorum atque constitutorum ita convenerunt; ut Evangelicos haec Tempia e numero eorum quos ante disturbia, ab Anno 1608 fuissent per Catholicos occupata, restituantur.”

<i>Vármegye</i>	<i>Település neve</i>	<i>Település 1913-as neve</i>	<i>Mai elnevezés</i>
Nógrád	Maskafalva (Tévedésből került itt felsorolásra. Csak az 1649. évi XI. törvénycikk rendelte vissza a protestánsoknak)	Maskófalva	Mašková (SK)
Hont	Báth	Bát	Bátovce (SK)
	Füzes-Gyarmat	Hontfüzesgyarmat	Hontianska Vrbica (SK)
	Viszoka	Magaslak	Vysoká (SK)
	Princzfalva	Berencsfalu	Preňčov (SK)
Bars	Velika-Polya	Pálosnagymező	Veľké pole (SK)
	Marót	Aranyosmarót	Zlaté Moravce (SK)
	Nagyherestyén	Nagyherestény	Veľké Chrašťany (SK)
	Keresztúr	Keresztúr	Hostie (SK)
	Fenyőkosztolány	Fenyőkosztolány	Jedľové Kostolany (SK)
	Kis-Keszi	Kiskeszi	Malá Kesa (SK)
	Semje	Zsemlér	Žemliare (SK)
Nyitra	Komjáti	Komját	Komjatice (SK)
	Sopornya filiákkal	Sopornya	Šoporňa (SK)
	Negyed	Negyed	Neded (SK)
	Kass	Kós	Koš (SK)
	Poruba	Mohos	Poruba (SK)
	Hendlova	Nyitrabánya	Handlová (SK)
	Kraszna filiákkal	Krasznó, Ószéplak	Krásno (SK)
	Galgócz	Galgóc	Hlohovec (SK)
	Pöstyén mellett Szerdahely	Felsőszerdahely	Horná Streda (SK)
	Udvarnok	Udvarnok	Dvorníky (SK)

	Bajna Tévedésből került itt felsorolásra. A törvénycikk erről a településről nem tesz említést. Lásd http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=3706 Letöltési dátum: 2009. 10. 14.	Nyitra Bajna	Bojná (SK)
	Ujlak	Nyitraújlak	Veľké Zálužie (SK)
	Pásztó	Nyitra pásztó	Pastuchov (SK)
	Deáki	Deáki	Diakovce (SK)
Komárom	Nagymegyer	Nagymegyer	Veľký Meder (SK)
	Apácz-Szakálos	Apáczszakállás	Opatovský Sokolec (SK)
	Bálvány-Szakálos	Bálványszakállás (Keszegfalva mellett)	Balvany (SK) Kameničná (SK)
Pozsony	Nagy-Magyar filiákkal	Nagymagyar	Zlaté Klasy (SK)
	Német-Guráb	Magyargurab	Veľký Grob (SK)
	Limpak	Limpak	Limbach (SK)
	Süll	Süly	Šuľany (SK) Felbár része (SK)
	Taksony	Taksonyfalva	Matúškovo (SK)
	Nagy-Macséd	Nagymácséd	Veľká Mača (SK)
	Nagy-Szely	Felsőszeli	Horné Saliby (SK)
	Vizközi-Kürt	Csallóközkürt	Ohrady (SK)
	Tarlós	Tallós	Tomášikovo (SK)
	Nagy-Szegh	Nádszeg	Trstice (SK)
	Szent-Ábrahám	Ábrahám	Abrahám (SK)
	Ivány	Pozsonyivánka	Ivanki pri Dunaji (SK)
	Szerdahelyen templomhely	Dunaszerdahely	Dunajská Streda (SK)
	Szenczen templomhely	Szencz	Senec (SK)
Somogy	Kis-Komárom	Kiskomárom	Kiskomárom (H)
Vas	Gyarmath	Pusztagyarmat	Gyarmat (H)
	Neusidel (Újvár)	Felsőújlak (Payr)	Neusiedl bei Güssing (A)
	Szent-Gróth	Németszentgrót	Gerersdorf bei Güssing (A)
	Óvár	Pinkaóvár	Purg (A)
	Perenye	Perenye	Perenye
	Pusztaszentmihály	Pusztaszentmihály	Sankt Michael im Burgenland (A)
	Kukken és Merény	Kukmér	Kukmirn (A)
	Kiczladen	Kisládony	Kitzladen (A)
	Wolfau	Farkasfalva	Wolfau (A)
	Czem	Csém	Schandorf (A)
	Horensdorf	Sámfalva	Hammersdorf (A)
	Vépen templomhely	Vép	Vép (H)
Sopron	Sandorff	Somfalva	Schattendorf (A)
Moson	Óvár	Magyaróvár	Mosonmagyaróvár (H)

	Miklósfalva	Miklósfalva	Nickelsdorf (A)
	Levél	Levél	Levél (H)
	Német-Jágendorf	Németjáfalu	Deutsch-Jahrndorf (A)
	Kémlye	Magyarkimle	Magyarkimle (H)
	Kálnok	Máriakálnok	Máriakálnok (H)
	Szolnok	Mosonszolnok	Mosonszolnok (H)
	Zarándfalva	Zurány (Zurnsdorf)	Zurndorf (A)
	Lépeny	Lébény	Lébény (H)
	Mecsér	Mecsér	Mecsér (H)
Győr	Zámoly	Győrzámoly	Győrzámoly (H)
Veszprém	Vaszar	Vaszar	Vaszar (H)
	Dobron	Dabrony	Dabrony (H)
Esztergom	Farnád	Farnad	Farná (SK)
	Ölved	Nagyölved	Veľké Ludince (SK)

A visszaadott 90 templom a Dunántúli és Felső-Dunamelléki Egyházkerületek területén – lásd a piros zászlókat, illetve a színes négyzeteket. Kiskomárom ezen a térképen nem látszik.

A visszaadott 90 templom Somogy megyére eső része (Kiskomárom) – lásd a piros zászlót

62.

Musay Gergely püspöknek az 1661. még fennállott és a korábban elvett gyülekezetekről készített regestuma. Nemeskér 1661. április 1. in. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910. 147-150. Ugyanezt lásd még Szerk: Stromp László. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. IV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1905. 93-99.

A sárvári és a Fertő tó környéki gyülekezetek közül elpusztult: Tétény és Pusztasamarja. Sopron környéki gyülekezetek közül: Illmitz leányegyházaival és Pomogy is filiáival, valamint több gyülekezet egészen Köpcsényig. Zvonarics Sámuel esperességéhez tartozó gyülekezetek közül Sárvár és Sár. Az összes még fennálló gyülekezetet Musay Püspök 228-ban állapítja meg. Az 1637 és 1661 között elpusztult gyülekezetek listája, mindegyik a leányegyházakkal együtt értendő. Esterházy Miklós lánzséri és Kismartoni uradalmaiban: Nyék, Riczings, Szentmárton, Berecske, Alsó- és Közép-Pulya, Sérc, Oka, Széleskút, Márcz, Neusiedel, Bezenye, Rajka. Zrínyi György uradalmában, Muraközben. Strido, Szobotisce, Szenicze, Szerdahely, Perlak, Szentgyörgy, Turniscze, Szentmihály, Nedőcze, Vinicze, Szentmárton, Belicza, Szentmária, Szentvid. Batthyány Ádám uradalmaiban. Újváron a német, magyar és horvát gyülekezetek, Szentmihály, Csatár, Rohoncz, Szalónak, Csém, Csákány, Inczéd, Csajta, Hodász, Pork, Szerdahely, Königsdorf, Hidegkút, Kemeten-Komját, Neumarck, Kethely (1635), Gros-Petersdorf, Nárda (1642), Borostyán, Nattersdorf, Gobesling (Geberling), Alsó- és Felső-lövő, Marczel, Pinkafeld, Ober-Raidling Szentimrénél, Szentkereszt, Pocsdorf, Szentkut. Bánffy uradalmaiban: Dobronok, Turniscza. Ez összesen 64 gyülekezet a filiák nélkül.

VII. Felhasznált irodalom

VII. 1. Levéltári, kéziratári források

- 1629. június 19-21. között megtartott Pápai zsinat jegyzőkönyve. in. A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (2500 – Esztergom, Pázmány P. u. 2.), Batthyány gyűjtemény. Jelzet: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1. 223-224.
- Musztafa esztergomi bég oltalomlevele az Almásiak részére. A szöveg a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében (8500 – Pápa, Március 15. tér 9.) található meg, a Kézirattár O. 1010. számú jelzete alatt.
- Az 1654. május 14-én, Farkasdon tartott zsinat jegyzőkönyve. in. *Protocollum Generale, Procuratum á Carissimo, ac Celeberrimo Dno Petro Magyar, electo ac confirmato V. Tractum, Comaromiensis, Tataiensis, Palánkiensis, Barsiensis, & Ürményiensis, Episcopo.* a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye (8500 – Pápa, Március 15. tér 9.) 1. A Dunántúli Református Egyházkerület iratai. a) Jegyzőkönyvek.
- Esterházy Miklós nádor levele a Dunántúli Református Egyházkerület zsinatához, 1630. január 22-én. in. A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (2500 – Esztergom, Pázmány P. u. 2.), Batthyány gyűjtemény. Jelzet: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1. 243.
- Az evangélikusoknak visszaadandó 90 elfoglalt templom jegyzéke. „Anno 1647 interveniente Sua Majestatis auctoritate, occasione Comitiorum Status et Ordines Regni congregati ratione occupationis Templorum atque constitutorum ita convenerunt; ut Evangelicos haec Tempa e numero eorum quos ante disturbia, ab Anno 1608 fuissent per Catholicos occupata, restituantur.” Evangélikus Országos Levéltár (1085 – Budapest, Üllői út 24.) I. Archivum Generalis Ecclesiae: a régi iratok és kéziratok gyűjteménye, 1397-1915. Ia 3;16a jelzetű irata.
- II. Ferdinánd parancsa az ausztriai nem katolikusok vallásgyakorlatának eltörlése tárgyában. Evangélikus Országos Levéltár (1085 – Budapest, Üllői út 24.) I. Archivum Generalis Ecclesiae: a régi iratok és kéziratok gyűjteménye, 1397-1915. Ia 3; 9 jelzetű irat.
- Paulus Cegledinus Pastor Papensis. *Litera speciales in Synodum convocatoria ad Ministros in Senioratu Papensi existentes.* in. A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (2500 – Esztergom, Pázmány P. u. 2.) Batthyány gyűjtemény. Jelzet: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1. 192.
- Szatmárdi János levele II. Mátyáshoz. Évszám nélkül. (Valószínűleg 1608-1609.) Haus -, Hof-, und Staatsarchiv. (1010 – Wien, Minoritenplatz 1.) Ungarische Akten, Miscellanea, Fasc. 432. Konvolut A. 1564-1680. fol. 52-53.

VII. 2. Forrásközlemények

- Beke Antal: Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczy Györggyel. Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest, 1882.
- Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1898.
- Ila Bálint: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. in *Theológiai Szemle*, IX. évf. 1933. 1-2. szám. 176-190.
- Incze Gábor. Szerk. A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén (református és evangélikus) egyházi írói II. Alvinczi Péter. Bethlen nyomda Rt. Budapest, 1935. *Itinerarium Catholicum és Magyarország panasza* című művek.

- Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Rábavidék Nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943.
- Keserű Bálint. Szerk. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 29/1. A Körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1517-1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Kiadja a József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990.
- Mályusz Elemér. Szerk. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934.
- Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény, a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Romwalter Alfréd Könyvnyomdája. Sopron, 1910.
- Pázmány Péter: Bizonyos okok, mellyek erejéül viseltetvén sok fő ember, mind ennek előtte, mind e napokban-is az új-vallások töréből ki-feslett és az római ecclesiának kebelébe szállott. in. Pázmány Péter összes munkái V. Nyomatott a Magyar Királyi Tudomány-egyetemi Nyomdában, Budapest, 1900.
- Pázmány Péter: Calvinus János Hiszek-egy-Istene. in. Pázmány Péter Összes Munkái II. Nyomatott a Magyar Királyi Tudomány Egyetemi Nyomdában, Budapest, 1895.
- Pázmány Péter: Igazságra vezérlő kalaúz. Maecenas, Budapest, 1993.
- Stromp László. Szerk. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. IV. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1905.
- Stromp László. Szerk. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. V. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1906.
- Stromp László. Szerk. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VI. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907.
- Stromp László. Szerk. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907.
- Stromp László. Szerk. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VIII. évf. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1907.
- Szilágyi Sándor: A Linzi béke okirattára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1885.
- Tomisa Ilona. Szerk. Katolikus Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek 16-17. század. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Tomisa Ilona. Szerk. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének jegyzőkönyvei 1647-1674. Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 1992.
- Tusor Péter: Pázmány Péter esztergomi érsek levelei Rambaldo Collaltohoz (1621-1626). in Lybus: magyarságtudományi forrásközlemények. Scriptum, Szeged, 2003. 111-116.
- Vanyó Tihamér Aladár: A Bécsi Pápai Követség levéltárának iratai Magyarországról 1611-1786. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Vanyó Tihamér Aladár: Püspöki Jelentések a Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiről 1600-1850. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. Pannonhalma, 1933.
- Vanyó Tihamér: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666-1683. A Pannonhalmi Főiskola Könyvei III. Pannonhalma, 1935.

VII. 3. Cikkek

- Csuthi Zsigmond: Az 1662-ki országgyűlés vallásügyi tekintetben. in. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő. V. évf. 1883. 514-545.
- Fülöp József: A református egyház története Vas megyében. in. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap XL. évf. 1897. 37. szám 587-589.
- Havrán Dániel: A zsolnai zsinat előzményei. in. Protestáns Szemle, XXV. évf. 1913. 548-559.
- Havrán Dániel: A zsolnai zsinat. in. Protestáns Szemle, XXV. évf. 1913. 289-297.

- Kathona Géza: Ó- és középkori ökumenikus és provinciális zsinatok kánonainak hatása. Tradicionalista törekvések a Dunántúlon és Felsődunamelléken 1612-1632. in. Theológiai Szemle Úf. XXIII. 1980. 4. szám 230-235.
- Ladányi Sándor: A protestánsok harca az egyenlőségért. A „Status Evangelicus” kérdése az ellenreformáció korában. in. Theológiai Szemle. 1973. Úf. XVI. 5-6. szám 147-150.
- Lencz Géza: A kassai templomfoglalás hatása Bocskay felkelésére és a bécsi békekötésre; in. Protestáns Szemle, XXIX. évf. I-X. füzet, Budapest, 1917. 669-689.
- Makkai László: Török Bethlen és Mohamedán Gábor. Bethlen Gábor és a török. in. História. 1980. 2. évf. 3. szám 3-4.
- Márk Ferencz: Bocskay István és a bécsi béke. in. Protestáns Szemle, XVI. évf. 1904. I-X. füzet. 217-225.
- Miklós Ödön: A külsősomogyi traktus kánonoskönyve. in. Theológiai Szemle III. évf. 1927. 1-4. szám. 168-174.
- Molnár Antal: Reformáció a hódolt Magyarországon. A törökök és a vallási sokszínűség. in. História. XXXI. évf. 2009. 9-10. szám. 5-11.
- Payr Sándor: Draskovich György, győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója. in. Protestáns Szemle, XVI. évf. 1904. 77-92. 153-163.
- Pokoly József: Az első magyar református presbitérium keletkezése és szervezete. in. Protestáns Szemle XIII. évf. 1901. 202-220.
- Révész Imre: A földesúri jog szerepe a magyarországi ellenreformáció szolgálatában. in. Theológiai Szaklap X. évf. 1912. 161-185.
- Révész Kálmán: A presbyterium legelső nyomai hazai református egyházunkban. in. Protestáns Szemle, IV. évf. 1892. 419-446.
- Révész Kálmán: Egy érdekes okmány a XVII. század közepéről. in. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 39. évf. 1896. 45. szám 715.
- Seprődi János: Vallásos élet a XVI. és XVII. században. in. Protestáns Szemle, XVII. évf. 1905. 213-222. 288-294.
- Szakály Ferenc: Keresztény vallások és egyházak a hódoltságban in. História, 1983. 5. évf. 5-6. szám 17-20.
- Szakály Ferenc: Mi tartotta meg a hódoltság magyarságát? in. História, 1982. 4. évf. 4. szám 5-7.
- Thury Etele: A protestánsok együttes tanácskozásának első nyomai. in. Protestáns Szemle, XVI. évf. 1904. 471-488.
- Thury Etele: Adatok a régi dunántúli reform. egyházkerület történetéhez. IV. in. Dunántúli Protestáns Lap VIII. évf. 1897. 48. szám 755.
- Thury Etele: Adatok a régi dunántúli reform. egyházkerület történetéhez. V. in. Dunántúli Protestáns Lap VIII. évf. 1897. 49. szám 776.
- Thury Etele: Kanizsai Pálfi János püspökké választása és halála. in. Protestáns Szemle, XV. évf. 1903. 423-441. 470-487. 549-558.
- Tóth István György: Misszionáriusok Magyarországon in. História, 1995. 17. évf. 1. szám 23-25.
- Zoványi Jenő: A „lutherani comburantur” és a Corpus Juris Hungarici. in. Protestáns Szemle XXIX. évf. I-X. füzet, Budapest, 1917. 626-627.

VII. 4. Lexikonok, szótárak

- Finály Henrik: A Latin nyelv szótára. Franklin Társulat, Budapest, 1884.
- Glatz Ferenc. Szerk. A magyarok krónikája. Magyar Könyvklub, Officina Nova, Budapest, 2000.
- Ladányi Sándor. Szerk. Egyháztörténeti lexikon. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.

VII. 5. Tanulmányok

- Krones, Franz von: Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn seit dem linzer Frieden bis zum Ergebnisse der ungarischen Magnatenverschwörung. 1645-1671. in Archiv für österreichischer Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vetaerländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Neunundsiebzigster Band. In Commission bei F. Tempsky, Wien, 1893. 277-354.
- Lukács László: Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? in. Szerk. Lukács László – Szabó Ferenc: Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulóján. Roma, 1987. 197-267.
- Márkus Mihály: „Akik Júdeában vannak, meneküljenek a hegyekbe, (Mt. 24,16). In memoriam Pathai István (1555-1631/1637). in Így felelj fiaidnak. Válogatott írások V. 1998-2007. PRТА, 2008. 111-113.
- Márkus Mihály: Magyar Harmónia. Hitvallás egyeztető kísérlet a XVII. században. in. Márkus Mihály: Prédikátorsors. Válogatott írások 1969-1977. Pápa, 2007. 83-90.
- Márkus Mihály: Presbiterek, presbitériumok „a magyar nép zivataros századaiban”. in Ami mögöttem van. Válogatott írások IV. 1990-1997. PRТА, 2008. 16-22.
- Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. in. Kármán Gábor és Szabó András Péter szerk.: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 99-170.
- Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egyállítólagos Habsburg ígélet háttéréhez. in. Papp Klára és Jeney-Tóth Annamária szerk.: „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII. Debrecen, 2006. 267-308.
- Payr Sándor: Zrínyi és a protestánsok in. Szerk.: Hetvényi Lajos és Scholtz Ödön. 1919. évi képes Luther-Naptár. VIII. évfolyam. Sopron, 1918. 47-51.
- Péter Katalin: A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon. in. Papp Klára és Jeney-Tóth Annamária szerk.: „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII. Debrecen, 2006. 171-175.
- Péter Katalin: A katolikus megújulás és a protestáns reformáció in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 5-14.
- Péter Katalin: Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága. in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 129-151.
- Péter Katalin: Köznemesi publicisztika, köznemesi politika a 17. század derekán. Az Országgyűlési pasquillus. in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 152-180.
- Péter Katalin: Pázmány Péter és a protestánsok. in. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995. 181-185.
- Szabó István: A jobbágy vallásügye 1608-1647. in. Szerk. Benda Kálmán – Berlász Jenő – Kosáry Domokos – Makkai László: Teleki Pál Tudományos Intézet, a Történeti Tudományi Intézet Kiadványai II. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Athenaeum, Budapest, 1948. 203-263.
- Szántó Konrád: Pázmány főpásztori tevékenysége. Szerepe a magyar katolicizmus megújulásában. in. Szerk. Lukács László – Szabó Ferenc: Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulóján. Roma, 1987. 269-304.
- Vanyó Tihamér: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. in. Vanyó Tihamér Aladár: Püspöki Jelentések a Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiről 1600-1850. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. Pannonhalma, 1933. XVI-62.

VII. 6. Kötetek

- Angyal Dávid: A vallási küzdelmek százada. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. hn. én.
- Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas, Budapest, 1992.
- Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiája, Sárospatak, 1995.
- Bucsay, Mihály: Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart. Teil I. Verlag Hermann Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1977.
- Czibor József: Viharok szárnyán. A deáki református keresztyén egyházközség története. Csallóközi kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006.
- Csóka Lajos: A katolikus megújulás kora. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1940.
- Egervári Ödön: A protestantizmus élet-halál harca a jezsuitizmus ellen Magyarországon. Nyomatott Vodiáner F.-nél, Pest, 1871.
- Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526-1848. Az udvari méltóságok archontológiája. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. 1526-1848. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994.
- Gresch, Eberhard: A hugenották története, hite és hatása. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2008.
- Hahnekamp György: Magyar konvertiták. Életrajzi adatok. A Stephaneum Nyomása, Budapest, 1900.
- Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora Könyvek. München. 1973.
- Ipolyi Arnold: Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből. Szent-István Társulat, Budapest, 1875.
- Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- Iványi Béla: Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból. RÁBAVIDÉK nyomda és Lapkiadóvállalat, Körmend, 1943.
- Karl Heussi: Az egyháztörténet kézikönyve. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000.
- Károlyi Árpád: A huszonkettedik artikulus (az 1604:XXII. törvénycikk) Történelmi tanulmány (Különnyomat a Budapesti Szemle 1889. májusi füzetéből); Budapest, 1889.
- Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1993.
- Miklós Dezső: Az első rendszeres magyar református egyháztörténet. A gályarab Kocsi Csergő Bálint „Brevis delienatio ecclesiarum reformatarum in Hungaria et Transylvania” című műve 1677-ből. Megjelent a szerző saját kiadásában. Készült a Jahn Ferenc Délpesti Kórház nyomdájában. 1993.
- Mokus Gyula: A Herczegszőlősi Kánonok. Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1901.
- Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. METEM, Budapest, 2003.
- Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647) Humanizmus és Reformáció sorozat. Balassi Kiadó. Budapest. 2002.
- Nagy Géza: A református egyház története 1608-1715. Historia Incognita. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2008.

- Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Obál, Béla: Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I. Verlag von Ed. Anton (E. Schomann), Buchhandlung, Halle a. S. 1910.
- Pataky László: A győri református egyház története. Kiadja a Győri Református Egyházközség, Budapest, 1985.
- Pataky László: Az Őrségi Református Egyházmegye története; Szabad Tér Kiadó, hn. 1992.
- Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Nyomatott Székely és Társa Könyvnyomdájában, Sopron, 1924.
- Payr Sándor: A Soproni Evangélikus Egyházközség története. I. kötet. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Piri és Székely könyvnyomdája. Sopron. 1917.
- Payr Sándor: Egyházi emlékek Urai-újfalunak és vidékének múltjából. Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája. Budapest, 1910.
- Payr Sándor: Révay Judit, a hitehagyott Nádasdy Ferenc édesanyja. Hornyánszky Viktor Csász. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1913.
- Péter Katalin: A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet. Helikon Kiadó, Budapest, 1985.
- Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. Magyar História sorozat. Gondolat Kiadó. 1979.
- Pokoly József: A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Budapest, 1910.
- Pokoly József: Bocskay István és a bécsi béke. A bécsi béke 300-ik évfordulója emlékére kiadta a Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje, Budapest, 1906.
- Révész Imre: A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés. Református Traktátus Vállalat Kiadása. Budapest, 1947.
- Révész Imre: Magyar református egyháztörténet 1520 tájától 1608-ig. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1938.
- S. Varga Katalin Szerk.: Vitetnek ítélszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Kalligram, Pozsony, 2002.
- Salacz Gábor: A vallásalap kezdeteinek története. Különnyomat a Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyvének második évfolyamából. h. n. 1932.
- Szabó Géza: A magyar református ortodoxia. A XVII. század teológiai irodalma. Balás László Könyvkereskedése, Budapest, 1943.
- Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. kötet. Ecclesia, Budapest, 1988.
- Szentpéteri Kun Béla: A Magyarországi Református Egyház külső rendje. A Magyar Református Egyház Kiadása, Budapest, 1948.
- Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. kötet. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998.
- Thury Etele: A veszprémi ref. egyház története. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1893.
- Timon Ákos: A párbér Magyarországon. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1885.
- Tóth Endre: A pápai református egyház története. Nyomatott a Főiskolai Könyvnyomdában. Pápa, 1941.
- Tóth Endre: A Pápai Református Egyházmegye története. I. rész. Gyülekezetek és lelkészek. Főiskolai Könyvnyomda. Pápa. 1927.
- Tóth Ferenc: A helvétizai vallástételt tartó tul a dunai főtiszteltetű superintendenciában élt superindensek, vagy református püspökök élete, e jelen való időkig lehozva. Győrben, Özvegy Streibig Józsefné betűivel. 1808. esztendőben.

- Winkelbauer, Thomas: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalter. Oldenbourg Verlag, Wien – München, 1999.
- Winkelbauer, Thomas: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil 2. Österreichische Geschichte 1522-1699. Hg. von Herwig Wolfram. Ueberreuter, Wien, 2003.
- Zoványi Jenő: A magyar protestantizmus 1565-től 1600-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I. kötet. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.
- Zsilinszky Mihály: A Linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczikkek története. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1890.
- Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. I. kötet. A reformatiótól a bécsi békéig (1523-1608). Kiadja a Magyarországi Protestánsok Egyesülete, Budapest, 1880.
- Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608-1647. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1891.
- Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a Reformációtól kezdve. III. kötet. 1647-1687. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1893.
- Zsilinszky Mihály: A magyarországi protestáns egyház története. Az Atheneum irodalmi és nyomdai RT. kiadása, Budapest, 1907.
- Zsilinszky Mihály: Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékűnépén. Joerges Ágost özv. és Fia Könyvnyomdája, Selmeczbánya, 1910.

VII. 7. Internetes források

- A vágfarkasdi református egyház történelme. Internet cím: <http://www.obecvlcany.sk/main.php?stid=4&show=41&lang=hu>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 05.
- Az 1662. évi I. törvénycikk. Internet cím: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4218>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 14.
- Az 1662. évi LIII. törvénycikk. Internet cím: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4270>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 14.
- Balogh Judit: Kérdések, hipotézisek, feladatok a XVII. századi magyar puritanizmus kutatása kapcsán. Internet cím: <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/balogh.htm>. Letöltés dátuma: 2007. 05. 04.
- Fazekas István: Falusi közösségek hitváltoztatása a 17. században. Internet cím: <http://www.vigilia.hu/1999/7/9907faz.html>. Letöltés dátuma: 2009. 09. 28.
- Molnár Antal: Althan Mihály Adolf és a katolikus restauráció kezdetei Komáromban. Internet cím: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=6312&ctag=articledlist&iid=1>. Letöltés dátuma: 2009. 09. 20.
- Novák Lajos: Pázmány Péter (1570-1637). Megjelent 1915-ben a Szent István Társulat Kiadásában. Az általam használt szöveg a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtárban található a következő Internet címen: <http://www.piar.hu/pazmany/k209.htm>. Letöltés dátuma: 2008. 10. 14.
- Péter Katalin: Köszöntő. Az egyháztörténelmi kutatások helyzete és kilátásai a XVI-XVII. századi Magyarországgal kapcsolatban. Internet cím: <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/peterkat.htm>. Letöltés dátuma: 2007. 05. 04.
- Szent István intelmei Imre herceghez. Internet cím: <http://mek.niif.hu/00200/00249/00249.htm>. Letöltés dátuma: 2009. 08. 12.
- Tekus Ottó: Győr és a protestánsok. I. rész. Internet cím: <http://www.lutheran.hu/z/honlapok/protestans/magyarorszag/gyor>. Letöltés dátuma: 2007. 06. 10.

- Tóth István György: Misszionárius a hódoltságban. Egy katolikus plébános megpróbáltatásai. Internet cím: <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2000-07/historia-2000-07-081013-10>. Letöltés dátuma: 2010. 02. 01.
- Tóth István György: A misszionárius és az ördög. „Gyógyítás” a 17. században. Internet cím: <http://www.historia.hu/archivum/2000/0003toth.htm>. Letöltés dátuma: 2010. 02. 01.
- Tóth Krisztina: Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16-17. században. Internet cím: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/TOTHKRI.HTM>. Letöltés dátuma: 2009. 03. 17.
- Tusor Péter: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése. Internet cím: http://www.aetas.hu/2000_4/2000-4-08.htm. Letöltés dátuma: 2009. 11. 23.
- Végh Ferenc: Az iszlám és a reformáció árnyékában. Keszthely katolikus végvárváros a 17. század második felében. Internet cím: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/veghferenc.htm>. Letöltés dátuma: 2009. 10. 09.